

ΚΟΕΣ 18729

72005615061

ND = 18860

9/2012

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Θέμα Διδακτορικής Διατριβής:
“Προς μια πολιτική οικονομία της γήρανσης”

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

Α. Λυμπεράκη, καθηγήτρια (Επιβλέπουσα της διατριβής),
Μ. Λαμπρινίδης, καθηγητής (Μέλος τριμελούς επιτροπής),
Σ. Κ. Ρίτσαρντσον, καθηγητής (Μέλος τριμελούς επιτροπής)

Γιώργος Παπαδούδης

Αθήνα, 2009

Ευχαριστίες

Η παρούσα διδακτορική διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου. Με την ολοκλήρωση αυτού του κύκλου σπουδών επιθυμώ, στις λίγες γραμμές που ακολουθούν, να εκφράσω πολλές ευχαριστίες προς όσες και όσους βοήθησαν να φθάσει η διατριβή αυτή στο τέλος. Πρόκειται για ιδιαίτερους ανθρώπους, των οποίων η συνεισφορά ήταν γενναιόδωρη και σπουδαία.

Πρώτα απ' όλα θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή ευγνωμοσύνη μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Αντιγόνη Λυμπεράκη για την αδιάκοπη στήριξη και καθοδήγηση, τις εύστοχες υποδείξεις της για πιθανές λύσεις σε κάθε απίθανο πρόβλημα που παρουσιάστηκε στη διάρκεια των πέντε τελευταίων ετών, τις πολύτιμες συμβουλές και τη συνεχή ενθάρρυνσή της. Αισθάνομαι υπερήφανος να θεωρούμαι μαθητής της και ελπίζω να μου αναγνωρίζει αυτό το δικαίωμα και στο μέλλον. Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω προς τα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, τον καθηγητή κ. Ματθαίο Λαμπρινίδη για τις καίριες συμβουλές του και τη διαρκή παρότρυνση που προσέφερε καθώς και τον καθηγητή κ. Στέφανο-Κλαίβ Ρίτσαρντσον για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του και τις μοναδικές διεξόδους τις οποίες υπέδειξε κάθε φορά που χρειάστηκε. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα επιθυμούσα να εκφράσω προς τον καθηγητή κ. Πλάτων Τήνιο όχι μονάχα για τις κομβικές προτροπές του και την αποφασιστική επιμονή του για την ολοκλήρωση της διατριβής αλλά και για την απλόχερη παροχή ανεκτίμητης γνώσης. Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω, επίσης, προς τους υποψήφιους διδάκτορες Τάκη Αρτελάρη, Γιώργο Παλαιοδήμο, Νίκο Γαβαλάκη και Θωμά Γεωργιάδη όπως και σε συναδέλφους από Ευρωπαϊκά πανεπιστήμια που μετέχουν στο δίκτυο της SHARE. Τέλος, ευχαριστώ τους γονείς και τον αδελφό μου, που δεν σταμάτησαν στιγμή να με ενθαρρύνουν, τους φίλους και τις φίλες που δοκιμάστηκαν και παραμένουν, και, βεβαίως, τη σύντροφό μου Βίκυ Μαργώνη γιατί ήταν πάντοτε εκεί.

Με την ελπίδα πως το κείμενο που ακολουθεί θα έχει κάτι να συνεισφέρει στη διερεύνηση για τη γήρανση, η οποία έχει από καιρό ανοίξει πολλούς νέους επιστημονικούς ορίζοντες και ερευνητικούς προσανατολισμούς με διαρκή ανάπτυξη στην Ελλάδα και το εξωτερικό, θα ήθελα να υπογραμμίσω πως την ευθύνη για τα λάθη και τις παραλείψεις της διατριβής τη φέρω ολόκληρη στο ακέραιο.

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή – Συνοπτική παρουσίαση της μελέτης.....	1
Μέρος Α: Το αντικείμενο	10
1) Βιβλιογραφική επισκόπηση της θεωρίας.....	13
1.1) Κοινωνικές θεωρίες για τη γήρανση	15
1.2) Ερμηνευτικές θεωρήσεις για τη γήρανση.....	21
1.3) Αναλυτικές προσεγγίσεις της γήρανσης.....	26
1.4) Παραδείγματα κοινωνικής έρευνας.....	32
2) Πως η γήρανση ορίζεται σαν πρόβλημα στην πράξη.....	40
2.1) Δημογραφικά δεδομένα και κοινωνικές δαπάνες.....	44
2.2) Αγορά εργασίας και ηλικία συνταξιοδότησης.....	54
2.3) Εισοδηματική φτώχεια και ανισότητα.....	62
3) Πως η γήρανση ορίζεται ως πρόβλημα στη μελέτη	69
Μέρος Β: Η επεξεργασία	94
4) Η Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη (SHARE ή 50+ in Europe).....	97
4.1) Παρουσίαση της έρευνας.....	97
4.2) Σχεδιασμός και εφαρμογή	100
5) Η παρουσίαση του δείγματος και των εμπειρικών δεδομένων	103
5.1) Το δείγμα της SHARE.....	103
5.2) Τα δεδομένα της SHARE	108
6) Επισκόπηση των τεχνικών ανάλυσης.....	116
Μέρος Γ: Η ανάλυση	141
7) Η αφετηρία της ανάλυσης	143
8) Ανάλυση σε οικονομικές μονάδες.....	151
8.1) Εισόδημα και κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες ανάλυσης.....	151
8.1.1) Κατανομές εισοδήματος και συγκριτική ανάλυση ανισότητας.....	151
8.1.2) Ανάλυση εισοδηματικής φτώχειας	158
8.1.3) Ανάλυση σε δεκατημόρια εισοδήματος	167
8.1.4) Ομάδες συντελεστών Gini	174
8.1.5) Αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων	179
8.2) Πλούτος και κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες ανάλυσης.....	189
8.2.1) Κατανομές πλούτου και συγκριτική ανάλυση ανισότητας.....	189
8.2.2) Ανάλυση διαμέσου πλούτου.....	194
8.2.3) Ανάλυση σε δεκατημόρια πλούτου	200
8.2.4) Ομάδες συντελεστών Gini	206
8.2.5) Αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων	212
8.3) Μια εστίαση για το εισόδημα και τον πλούτο στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης.....	220
9) Ανάλυση σε μη-οικονομικές μονάδες	227
9.1) Υγεία και κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες ανάλυσης	227
9.1.1) Σωματική υγεία.....	228
9.1.2) Περιορισμοί εξαιτίας της υγείας.....	231
9.1.3) Ψυχική Υγεία.....	236
9.2) Προσδοκίες και κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες ανάλυσης	238
9.2.1) Προσδοκίες για τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και τα ποσά των συντάξεων	239
9.2.2) Προσδοκίες για την ποιότητα ζωής.....	243

Μέρος Δ: Ευρήματα και ερμηνεία	246
10) Κοινωνικοοικονομικές ανισότητες πριν και μετά τη συνταξιοδότηση	248
11) Κοινωνική πολιτική και γήρανση.....	270
12) Σύνοψη και συμπεράσματα	306
Παραρτήματα.....	327
Παράρτημα 1) Επιλεγμένες ερωτήσεις και μεταβλητές από το ερωτηματολόγιο της SHARE	329
Παράρτημα 2) Συγκεντρωτικοί πίνακες και χάρτες	337
Πηγές.....	341
Βιβλιογραφία και Αρθρογραφία	343
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία και αρθρογραφία.....	343
Ελληνική βιβλιογραφία και αρθρογραφία	358
Επίσημα Κείμενα και Πηγές Στοιχείων	361

Εισαγωγή – Συνοπτική παρουσίαση της μελέτης

Η γήρανση σε αυτή την εποχή δεν είναι παρά μία ακόμη λέξη-βόμβος (buzz-word), όπως η παγκοσμιοποίηση ή η νέα οικονομία, για την οποία ενώ η συζήτηση διευρύνεται συνεχώς η γνώση που μένει στο τέλος, ενδέχεται να, περιορίζεται με σχεδόν ανάλογο ρυθμό. Η συζήτηση δεν περιστρέφεται, απλώς, αλλά στροβιλίζεται γύρω από ποικίλα θέματα: φτώχεια, ανισότητες, παραμονή ή απόσυρση από την απασχόληση, διακρίσεις στην αγορά εργασίας, περιθωριοποίηση, οργανωμένη διαβίωση, δραστηριοποίηση, βιοτεχνολογίες, φάρμακα, συντάξεις, όρια ηλικίας, εθελοντισμός, κακή υγεία, φροντίδα υγείας, πολιτική εκπροσώπηση, ταμεία, μεταβιβαστικές πληρωμές, επιδόματα, κληρονομίες, αποταμιεύσεις, στέρηση, απολαύσεις, δικαιώματα, διαγενεακή αλληλεγγύη ή συγκρούσεις. Θέματα τα οποία γίνονται, συχνά, συνώνυμα με τη «γήρανση» ή/και τους «ηλικιωμένους» ανθρώπους. Στη διατριβή αυτή, η διερεύνηση για τη γήρανση και τους ηλικιωμένους, εκτός εισαγωγικών, έχει ως αφετηρία την επεξεργασία ορισμένων από τα παραπάνω θέματα, τα οποία προσεγγίζονται, συχνά, σαν αυτονόητα, με έναν αυτονόητο τρόπο, δίχως ιστορικότητα, θεωρία ή εναλλακτικές. Συνολικά, η κινητήρια δύναμη για την ανάλυση και την ερμηνεία δεν είναι παρά μια προσπάθεια για την άρση των αυτονόητων, με κριτικό τρόπο, ώστε στο τέλος να είναι πράγματι εφικτή μια επαναδιαπραγμάτευσή τους σε ένα ανοικτό πολιτικοοικονομικό πλαίσιο, το οποίο να επιτρέπει εναλλακτικές προσεγγίσεις και προτάσεις.

Η μελέτη στην αφετηρία της παρουσιάζει μια επισκόπηση της θεωρίας για τη γήρανση και τα κυριότερα παραδείγματα κοινωνικής έρευνας. Ο σκοπός της παρουσίασης είναι η απόδοση των κυρίαρχων εναλλακτικών θεωριών στην προσέγγιση της γήρανσης, και, πιο ειδικά για τη μελέτη, η εγκατάσταση ορισμένων από εκείνες σε ρόλο οδηγού για την προσέγγιση που επιχειρείται. Καθώς η διαδικασία της γήρανσης δεν είναι μονοσήμαντη και αντλεί την εξήγησή της από ολόκληρο το φάσμα της κοινωνικής επιστήμης κρίνεται απαραίτητο το ζήτημα να οριστεί, αρχικά, με τη μεγαλύτερη δυνατή πληρότητα και πιστότητα. Με μια επισκόπηση στις κοινωνικές θεωρίες, τις ερμηνευτικές θεωρήσεις και τις αναλυτικές προσεγγίσεις της γήρανσης γίνεται, σταδιακά, περισσότερο κατανοητό το θεωρητικό περιβάλλον της γήρανσης, τα όρια της ερμηνείας των διεργασιών που συμβαίνουν

αλλά και οι εναλλακτικοί τρόποι με τους οποίους η γήρανση ορίζεται. Όσον αφορά τα παραδείγματα της κοινωνικής έρευνας, η αναδρομή παρουσιάζει τα δύο κυρίαρχα, ποσοτικό και ποιοτικό, με στόχο να αναπαραστήσει τα όρια που το καθένα επιτρέπει όταν μια ανάλυση βασίζεται σε πρωτογενή εμπειρικά δεδομένα.

Στη συνέχεια, τη θέση της θεωρίας αναλαμβάνει ο προσδιορισμός της γήρανσης στην πράξη. Η διεθνής συζήτηση για τη γήρανση περιστρέφεται γύρω από άξονες όπως τα δημογραφικά δεδομένα και οι κοινωνικές δαπάνες, οι συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας, κυρίως θέματα απασχόλησης, ανεργίας, και μετάβασης από την εργασία στη συνταξιοδότηση, καθώς και ορισμένα προβλήματα που συνδέονται συχνά με την τελευταία: εισοδηματική φτώχεια και οικονομικές ανισότητες. Ο τελευταίος άξονας είναι και ο πιο κεντρικός για τη μελέτη. Δίχως όμως, τους άλλους δύο δεν θα είχε νόημα ούτε για τη θεωρητική αλλά ούτε και για την εμπειρική διερεύνηση. Και οι τρεις άξονες περιγράφονται διαμέσου δευτερογενών δεδομένων και αφορούν την Ευρωπαϊκή Ένωση των 15, τη Γηραιά Ευρώπη. Σε αυτό το σημείο πρωταγωνιστικό ρόλο δεν έχει η ανάλυση αλλά η περιγραφή της κατάστασης. Μια περιγραφή που με αδρά δεδομένα παρασταίνεται η διαδικασία της γήρανσης με τις περισσότερο άμεσα αντιληπτές διαστάσεις της. Με χρονολογικές σειρές για την τελευταία δεκαετία και ορισμένες προβλέψεις με ορίζοντα το 2050 η γήρανση λαμβάνει το χαρακτήρα της κρίσης που, συχνά, επαναλαμβάνεται στη συζήτηση, με κυρίαρχα τα δημογραφικά και αναλογιστικά προβλήματα.

Ο ορισμός της γήρανσης στη μελέτη και ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνει χώρα η διερεύνηση μιας πολιτικής οικονομίας για τη γήρανση είναι ο επόμενος σταθμός. Βασικές υποθέσεις είναι πως η γήρανση πέρα από φυσική διαδικασία αποτελεί και μια κοινωνική διαδικασία, και ότι ως τέτοια συνθέτει ένα πεδίο με ευθείες συνδέσεις στις αγορές εργασίας και τις δομές κοινωνικές προστασίας. Η αντιμετώπισή της σαν ένα θέμα δημογραφίας και συντάξεων αποτελεί μια ελλειπτική, αν όχι και ελλειμματική, προσέγγιση η οποία παραβλέπει πολύ σημαντικές διαστάσεις. Μία από εκείνες, η οποία καθίσταται κεντρικό ζήτημα, είναι πως οι ηλικιωμένοι αντιμετωπίζονται σαν μία ομοιογενής ομάδα ενώ κάτι τέτοιο είναι εξαιρετικά αμφισβητήσιμο. Μία ακόμη, αναφέρεται στη συνολική, επίσης, αντιμετώπιση «του κόσμου της εργασίας» από ενιαία συστήματα ασφάλισης και συνταξιοδότησης. Η μελέτη αντιμετωπίζει κριτικά τόσο την ενότητα του κόσμου της εργασίας όσο και τον

ενιαίο χαρακτήρα των δράσεων του κοινωνικού κράτους. Στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας της γήρανσης οι ηλικιωμένοι προσεγγίζονται διαμέσου των κοινωνικών και οικονομικών δομών στις οποίες δραστηριοποιούνται στο παρόν και δραστηριοποιούνταν στο παρελθόν ως συνταξιούχοι και ως εργαζόμενοι, παραλείποντας, αφαιρετικά για τους σκοπούς της ανάλυσης, όλα τα άτομα δίχως εργασιακό βίο και συντάξεις κυρίως με δικαίωμα από εργασία. Η ίδια η γήρανση προσεγγίζεται ως ένα πεδίο κοινωνικών ανταγωνισμών μεταξύ ομάδων με διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις και άνιση πρόσβαση σε πόρους και υπηρεσίες που συνδέονται με το κοινωνικό κράτος. Η μελέτη είναι μια ανάλυση διαφοροποίησης και ανισότητας και έχει για κεντρικό ερώτημα το εάν και κατά πόσο υπάρχουν διαφορές και ανισότητες κατά την περίοδο της γήρανσης οι οποίες σχετίζονται με την προηγούμενη ένταξη των ατόμων σε ορισμένες ευρείες ομάδες απασχόλησης ή ομάδες με διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις, και στους όρους της ανάλυσης, κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες.

Οι οριζόντιες και κάθετες συγκρίσεις καθώς και η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες δεν αποτελούν ζήτημα ατόμων από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Ούτε και είναι πρωταρχικό ζήτημα οι συγκρίσεις ανάμεσα σε κατηγορίες και άτομα από δομές προστασίας και αγορές εργασίας που ισχύουν σε διαφορετικές χώρες. Οι κατηγορίες αναφέρονται αποκλειστικά σε εργαζόμενους και συνταξιούχους σε ένδεκα χώρες της Ευρώπης, ανάμεσά τους και η Ελλάδα. Με κριτήρια το εάν τα άτομα εργάζονται ή έχουν συνταξιοδοτηθεί και τον υφιστάμενο ή προηγούμενο τομέα απασχόλησης σχηματίζονται έξι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες: (1) άτομα που απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, (2) άτομα που απασχολούνται στον κρατικό ή δημόσιο τομέα της οικονομίας, (3) άτομα που αυτό-απασχολούνται, (4) άτομα που απασχολήθηκαν και συνταξιοδοτήθηκαν από τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, (5) άτομα που απασχολήθηκαν και συνταξιοδοτήθηκαν από τον κρατικό τομέα της οικονομίας, (6) άτομα που αυτό-απασχολήθηκαν και συνταξιοδοτήθηκαν από τον τομέα της αυτό-απασχόλησης. Η διερεύνηση του κεντρικού ερωτήματος γίνεται με ξεχωριστές και συνθετικές προσεγγίσεις μεταβλητών όπως το εισόδημα, ο πλούτος, η κατάσταση υγείας και οι προσδοκίες, για σειρά ζητημάτων που σχετίζονται με τις συντάξεις και την ποιότητα ζωής. Συχνά, η έμφαση ανήκει στις τρεις κατηγορίες των συνταξιούχων καθώς στις υλικές συνθήκες εκείνων των ατόμων εδράζεται περισσότερο η σύνθεση

των δομών της αγοράς εργασίας και των δομών της κοινωνικής προστασίας, με τρόπο, συνήθως, μη αναστρέψιμο.

Μια ανάλυση πολιτικής οικονομίας για τη γήρανση είναι δυνατό να συμβάλλει στη διερεύνηση θεμάτων που η κλασσική οικονομική επιστήμη, συχνά, απωθεί στο παρασκήνιο ή προσεγγίζει με τρόπο ελλειμματικό. Με δεδομένο πως ο αριθμός των συνταξιούχων θα αυξηθεί τα επόμενα χρόνια ενώ οι περισσότερες δράσεις των πολιτικών που αναπτύσσονται διαμέσου των συστημάτων προστασίας είναι στην κατεύθυνση της συγκράτησης των δημοσίων δαπανών για συντάξεις και υγεία οι ανταγωνισμοί στη βάση των διαφορετικών κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών αναμένεται να ενταθούν κατά το ίδιο διάστημα. Η συνεχιζόμενη μορφή διανομής και αναδιανομής πόρων και υπηρεσιών στο εσωτερικό του κόσμου της εργασίας πιέζεται καθώς αυξάνονται οι ανάγκες ενώ μειώνονται οι δυνατότητες. Οι αφετηρίες των ανισοτήτων, η υφιστάμενη κατάσταση αλλά και τα πιθανά αποτελέσματα των συγκρούσεων θα πρέπει να γίνουν αντικείμενο κατανόησης και ελέγχου πριν αναληφθούν πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της κρίσης της γήρανσης σαν αποκλειστικά δημοσιονομικό πρόβλημα. Στον κοινωνικό σχηματισμό της Ευρώπης κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα οι κυρίαρχες συγκρούσεις εντοπίζονται στις δομές της απασχόλησης και του κοινωνικού κράτους. Σε αυτή τη φάση της ανάπτυξης οι αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και οι διαμάχες που εκφράζονται είναι ήδη φορτισμένες στο οικοδόμημα της κοινωνικής προστασίας. Στην ίδια περίοδο επιχειρείται μια συνολική αναδιάρθρωση ισχύος και πόρων ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις. Η γήρανση δεν συμβαίνει στο κενό, εξελίσσεται σε ένα περιβάλλον συγκρουσιακό, με πολλαπλούς διαχωρισμούς, όπου οι πολιτικές ανταπόκρισης οφείλουν να συμπεριλάβουν στο σχεδιασμό και την εφαρμογή των εναλλακτικών λύσεων.

Για τη διερεύνηση της κεντρικής υπόθεσης της μελέτης χρησιμοποιούνται πρωτογενή δεδομένα από την Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη (SHARE) ή “50+ στην Ευρώπη”. Μια έρευνα η οποία δεν έχει διεξαχθεί κεντρικά από εθνικές ή ευρωπαϊκές στατιστικές υπηρεσίες, παρόλο που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνεισέφερε το μεγαλύτερο τμήμα της χρηματοδότησής της. Οι φορείς της είναι πανεπιστημιακά ερευνητικά ιδρύματα σε μια συνεργασία δικτυακής μορφής για τη διεξαγωγή της έρευνας σε όλα τα στάδια (σχεδιασμός ερωτηματολογίων,

κατασκευή ηλεκτρονικών εφαρμογών, έλεγχοι στη διενέργεια της δειγματοληψίας, έλεγχοι αξιοπιστίας των δεδομένων, επεξεργασίες για παραγωγή δευτερογενών δεδομένων, δημοσίευση δεδομένων και αποτελεσμάτων). Για την Ελλάδα η ομάδα εργασίας με την ευθύνη της ερευνητικής διαδικασίας είχε έδρα το Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν σε ένδεκα χώρες της Ευρώπης (Αυστρία, Γερμανία, Σουηδία, Ολλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία, Δανία, Ελλάδα, Ελβετία, και Βέλγιο) κατά την περίοδο 2004/2005. Η δειγματοληψία επέλεξε ως δείγμα νοικοκυριά με άτομα ηλικίας 50 ετών ή μεγαλύτερα: ένας πληθυσμός επακριβώς προσδιορισμένος για το αντικείμενο της γήρανσης. Το συνολικό δείγμα αγγίζει τα 28.500 άτομα σε περίπου 19.500 νοικοκυριά. Οι δείκτες ανταπόκρισης για την τυχαία δειγματοληψία ξεπέρασαν το 60% σε επίπεδο νοικοκυριών και το 85% σε επίπεδο ατόμων. Τα δεδομένων που χρησιμοποιούνται στη μελέτη αναφέρονται στην τρίτη κατά σειρά επεξεργασία (Release 2) η οποία εκδόθηκε ελεύθερη από κόστος και δίχως περιορισμούς στην πρόσβαση το καλοκαίρι του 2007.

Η SHARE περιλαμβάνει πρωτογενή δεδομένα για το σύνολο, σχεδόν, των διαστάσεων της γήρανσης: δημογραφικά, σωματικής υγείας, συμπεριφορές, γνωστικής λειτουργίας, ψυχικής υγείας, ιατρικής φροντίδας, εργασίας, συντάξεων, παιδιών, κοινωνικής υποστήριξης, χρηματικών μεταβιβάσεων, στέγασης, κατανάλωσης, περιουσιακών στοιχείων, δραστηριοτήτων, προσδοκιών. Περιλαμβάνει όμως, και δευτερογενή δεδομένα, παραγωγής εξειδικευμένων ομάδων έργου, για ζητήματα όπως το εισόδημα, τον πλούτο και την υγεία, που αφορούν ιδιαίτερα τη μελέτη. Για την κατασκευή των έξι κατηγοριών της ανάλυσης χρησιμοποιούνται δεδομένα που αφορούν, κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά, ερωτήσεις και απαντήσεις των ερευνώμενων ατόμων σχετικά με την εργασία και τη συνταξιοδότηση. Οι διασταυρώσεις και οι αποκλεισμοί ενδεχομένων να ανήκει ένα άτομο σε μία κατηγορία και όχι σε κάποια άλλη περιορίζουν το δείγμα της μελέτης σε περίπου 25.000 άτομα με εσωτερικές διαιρέσεις σε συνταξιούχους (15.000 άτομα) ή εργαζομένους (9.500 άτομα), αλλά και συνταξιούχους ή εργαζόμενους ιδιωτικού τομέα (13.000 άτομα), δημοσίου τομέα (7.500 άτομα) και τομέα αυτό-απασχόλησης (4.500 άτομα). Με βάση τα παραπάνω σχηματίζονται, στη συνέχεια, οι έξι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης.

Πριν την εξέταση του κεντρικού ερωτήματος της μελέτης παρουσιάζονται, επιλεκτικά, ορισμένα γενικά αποτελέσματα που αφορούν το σύνολο του δείγματος σε σχέση με τις βασικές μεταβλητές της ανάλυσης, εισόδημα (σε ατομικό επίπεδο, χωρίς φόρους και εισφορές, με βάση κλίμακες ισοδυναμιών), πλούτος (αντίστοιχα), υγεία (σε τρεις διαστάσεις μέτρησης) και προσδοκίες (σε δύο ζητήματα) ώστε να υφίσταται ένα μέτρο σύγκρισης των κατηγοριών με το συνολικό πληθυσμό. Κατόπιν, επαναλαμβάνεται η διαδικασία εξαγωγής αποτελεσμάτων με βάση αποκλειστικά το εισόδημα αλλά αυτή τη φορά για εργαζομένους και συνταξιούχους, και όχι συνολικά. Με αυτό τον τρόπο γίνεται εφικτή μια επισκόπηση των τεχνικών ποσοτικής ανάλυσης πριν η ίδια ανάλυση εξειδικευθεί στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες και τα ευρήματα κινδυνεύσουν να διαλυθούν ανάμεσα σε τεχνικές προσεγγίσεις και ζητήματα μεθόδου. Η εστίαση, λοιπόν, στο εισόδημα για τα σύνολα εργαζομένων και συνταξιούχων δεν είναι τόσο στα αποτελέσματα όσο στις προσεγγίσεις, και κυρίως στις δυνατότητες και τα όρια της ερμηνείας των προσεγγίσεων. Με την επισκόπηση επιχειρείται επίσης, μια επιλογή των πιο κατάλληλων ποσοτικών εργαλείων για τους σκοπούς της ανάλυσης, και περιλαμβάνει περισσότερα από όσα χρησιμοποιούνται τελικά. Το σύνολο της ποσοτικής διερεύνησης πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο ανάλυσης STATA SE 9.2 και για τις μετρήσεις χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση σταθμίσεις πιθανότητας έτσι ώστε να ληφθούν υπόψη άνισες πιθανότητες συμμετοχής στο δείγμα, και όπου ήταν απαραίτητο χρησιμοποιήθηκαν εναλλακτικά σταθμίσεις συχνότητας.

Η ανάλυση εξελίσσεται και διακρίνεται σε δύο τμήματα: το πρώτο με βάση οικονομικές μονάδες (εισόδημα, πλούτος) και το δεύτερο με βάση μη-οικονομικές μονάδες (υγεία, προσδοκίες). Για το πρώτο τμήμα, οι έξι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες συγκρίνονται και συσχετίζονται ανά τριάδες ή ζεύγη με βάση τις οικονομικές μεταβλητές. Αυτό επιτυγχάνεται με τη χρήση μέσων και διάμεσων εισοδημάτων και πλούτου (κατανομές και διαφορές μέσων και διαμέσων τιμών), με μια εξειδικευμένη ανάλυση της εισοδηματικής φτώχειας και ενός μέτρου για το διάμεσο πλούτο, με την παρουσίαση των δεκατημορίων εισοδήματος και πλούτου κάθε κατηγορίας και σύγκριση μεταξύ τους, με εναλλακτικές εφαρμογές ανάλυσης ανισότητας με βάση το δείκτη Gini (και ορισμένες καμπύλες Lorenz), και, τέλος, με τις αναλογίες πιθανοτήτων OR (odds ratio) και τις αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων RRR (relative risk ratio), τόσο για το εισόδημα όσο και για τον πλούτο, διερευνώντας

την κάθε κατηγορία σε σχέση με μία άλλη ή και με δύο άλλες κατηγορίες συνταξιούχων ή εργαζομένων αντίστοιχα. Στο ίδιο τμήμα περιλαμβάνεται και μια εστίαση κατά την οποία οι κατηγορίες συγκρίνονται με βάση συνδυαστικά δεδομένα εισοδήματος και πλούτου. Για το δεύτερο τμήμα, τα ζητήματα υγείας διερευνώνται στη βάση των διαφορών ανάμεσα στις κατηγορίες της ανάλυσης και των σχέσεων που προσεγγίζονται διαμέσου μετρήσεων οι οποίες στηρίζονται σε μεταβλητές όπως η αντίληψη που έχουν τα ίδια τα ερευνώμενα άτομα για την κατάσταση της υγείας τους, μια κατηγοριοποίηση τους σε περιπτώσεις ατόμων με ψυχικά προβλήματα υγείας και ατόμων χωρίς τέτοιου είδους προβλήματα, αλλά και κατηγοριοποιήσεις σε περιπτώσεις ατόμων που αντιμετωπίζουν ή δεν αντιμετωπίζουν περιορισμούς σε δραστηριότητες της ζωής τους ή προβλήματα σχετικά με την καθημερινότητά τους. Με την εξέταση του θέματος των προσδοκιών οι κατηγορίες συσχετίζονται με βάση διαθέσιμα στοιχεία σε ατομικό επίπεδο από απαντήσεις σε ερωτήματα που αφορούν ενδεχόμενες αλλαγές στα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και το ύψος των συντάξεων, αλλά και τις προσδοκίες για καλύτερη ή χειρότερη ποιότητα ζωής στο κοντινό μέλλον.

Η ποσοτική διερεύνηση για το κεντρικό ερώτημα της μελέτης προσεγγίζει διαμέσου μιας ανάλυσης διαφοροποίησης και ανισότητας μια σειρά από κατανομές, τιμές και δείκτες για τις οικονομικές και τις μη-οικονομικές μεταβλητές αλλά και διαφορές και σχέσεις πιθανοτήτων για τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες σε κάθε χώρα της SHARE. Η προσέγγιση λαμβάνει χώρα στη βάση διαφοροποιήσεων και ανισοτήτων ανάμεσα σε εργαζομένους, ανάμεσα σε συνταξιούχους, και ανάμεσα σε εργαζομένους και συνταξιούχους από αντίστοιχο τομέα απασχόλησης. Για λόγους παρουσίας, στη συνέχεια, όπως οι ποσοτικές τεχνικές διακρίνονται από τα ευρήματα έτσι και τα ποσοτικά ευρήματα διακρίνονται από εκείνα που είναι δυνατό να αντιστοιχηθούν με το πολιτικοοικονομικό πλαίσιο της ανάλυσης που επιχειρείται. Τα ευρήματα παρουσιάζονται συνδεδεμένα με ορισμένα ερωτήματα που συνοδεύουν και εξειδικεύουν το κεντρικό ερώτημα:

- ✓ Εντοπίζονται διαφορές εισοδήματος και πλούτου μεταξύ των κατηγοριών των εργαζομένων ή μεταξύ των κατηγοριών των συνταξιούχων; Εάν υφίστανται διαφορές στο στάδιο της απασχόλησης διευρύνονται ή συρρικνώνονται κατά τη συνταξιοδότηση;

- ✓ Είναι η εισοδηματική φτώχεια και η συγκριτική υστέρηση σε πλούτο προβλήματα που αφορούν το ίδιο όλες τις κατηγορίες; Ο κίνδυνος φτώχειας και η έλλειψη περιουσιακών στοιχείων είναι αδιάκριτα χαρακτηριστικό για όλους τους συνταξιούχους;
- ✓ Τι διαφορές προκύπτουν από τη διερεύνηση της κατανομής εισοδήματος και πλούτου της κάθε κατηγορίας σε δεκατημόρια; Αλλάζει η θέση σε σχέση με την περίοδο της εργασίας και την περίοδο της σύνταξης;
- ✓ Είναι η ανισότητα εισοδήματος και πλούτου πρόβλημα που προέρχεται από το εσωτερικό των κατηγοριών ή εντοπίζεται ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες;
- ✓ Τι είδους ποσοτική και ποιοτική εικόνα της ανισότητας παρουσιάζεται όταν γίνεται χρήση εξειδικευμένων εργαλείων με αντικείμενο τις σχέσεις των κατηγοριών για την προσέγγιση της ανισοκατανομής οικονομικών πόρων;
- ✓ Όταν αποτυπώνονται δεδομένα για το εισόδημα και τον πλούτο συγχρόνως τι είδους διαφορές προκύπτουν για τις τρεις κατηγορίες συνταξιούχων;
- ✓ Υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανά κατηγορία στους εργαζόμενους και τους συνταξιούχους όσον αφορά την κατάσταση και τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν;
- ✓ Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης όσον αφορά τις προσδοκίες που έχουν οι εργαζόμενοι για τις μελλοντικές συντάξεις και οι συνταξιούχοι για το μελλοντικό επίπεδο ζωής τους;

Με τις απαντήσεις που λαμβάνουν τα παραπάνω ερωτήματα προσεγγίζεται μια συνολική ερμηνεία των ευρημάτων της μελέτης. Ο ορισμός της γήρανσης ως πρόβλημα επεκτείνεται αλλά και συγκεκριμενοποιείται σε ένα πρόβλημα διαφοροποίησης και ανισότητας κατά τις μεγαλύτερες ηλικίες, ειδικότερα κατά τη συνταξιοδότηση, με άμεσες συνδέσεις προς και από την αγορά εργασίας. Οι διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις αποτυπώνονται στα ευρήματα, και με βάση τα τελευταία αναπτύσσεται, περισσότερο διεξοδικά, το πολιτικοοικονομικό περιβάλλον της γήρανσης. Διερευνάται ο ρόλος των συστημάτων συνταξιοδότησης των χωρών που έχει στηριχθεί η ποσοτική ανάλυση αλλά και ο γενικότερος ρόλος του κοινωνικού κράτους σαν ένα σύστημα προστασίας με πολλαπλά κριτήρια και προϋποθέσεις ανταπόκρισης. Διαμέσου αυτής της ανάπτυξης διατυπώνονται και οι βασικές διαφορές μεταξύ της κρίσης της γήρανσης όπως εκείνη γίνεται αντιληπτή

από την επικρατούσα οικονομική σκέψη και της κρίσης η οποία αναδεικνύεται διαμέσου της μελέτης. Η πορεία προς μια πολιτική οικονομία της γήρανσης ολοκληρώνεται με μια κριτική παρουσίαση των υφιστάμενων δράσεων κοινωνικής πολιτικής στη Γηραιά Ευρώπη και την Ελλάδα, με θετικές και αρνητικές παραμέτρους, αλλά και τη σκιαγράφηση ορισμένων εναλλακτικών που, ίσως, είναι σε θέση να επιτρέψουν ορισμένους σχεδιασμούς για μια συνολική μετάβαση σε κοινωνίες με υψηλά ποσοστά ατόμων μεγάλης ηλικίας. Κοινωνίες τις οποίες η κρίση της γήρανσης απειλεί με περισσότερους από έναν τρόπους.

Μέρος Α: Το αντικείμενο

Το πρώτο μέρος της μελέτης, με τίτλο “το αντικείμενο”, απαρτίζεται από ενότητες με τις οποίες δίνεται μια σειριακή απάντηση σχετικά με το ποιο είναι, ακριβώς, το αντικείμενο. Ο τίτλος της μελέτης, βέβαια, έχει ήδη δώσει μια αυτόματη απάντηση: η γήρανση. Από τον τίτλο, όμως, δεν είναι δυνατό να απαντηθούν τα ερωτήματα που απασχολούν αυτό το πρώτο μέρος. Ποια γήρανση, πού, πότε και ποιου ή ποιας η γήρανση. Για να δοθούν απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα ακολουθούνται δύο κύριες διαδρομές: μία από την πλευρά της θεωρίας και άλλη μία από την πλευρά της ιστορίας. Και συχνά οι δύο διαδρομές θα ταυτίζονται καθώς η θεωρία δεν ζει έξω από την ιστορία και η ιστορία δεν ταυτίζεται ποτέ με την άμεση εμπειρία. Το αντικείμενο γράφεται με σκοπό να ξεδιπλωθεί το θεωρητικό και ιστορικό υπόβαθρο της συζήτησης για τη γήρανση. Με τέτοιο τρόπο ώστε στο τέλος να ορισθεί η υπόθεση της μελέτης και να είναι δυνατή μια απάντηση η οποία να συνδυάζει ορισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις και ορισμένα εμπειρικά δεδομένα. Με άλλα λόγια, να είναι δυνατός ο εντοπισμός του κεντρικού επιχειρήματος της μελέτης στη θεωρία ως ξεχωριστή σύνθεση και στα δεδομένα ως ξεχωριστή διερεύνηση.

Πρώτη στη σειρά εμφανίζεται η βιβλιογραφική επισκόπηση από τη μεριά της θεωρίας. Οι κοινωνικές, οι ερμηνευτικές και οι αναλυτικές προσεγγίσεις της γήρανσης παρουσιάζονται διαδοχικά για να αναπαρασταθούν οι αφετηρίες της κοινωνικής επιστήμης στο πεδίο της γήρανσης. Τα παραδείγματα της κοινωνικής έρευνας που τις ακολουθούν θίγουν για πρώτη φορά και τα μεθοδολογικά όρια της διερεύνησης των δεδομένων στα οποία κινείται η μελέτη. Στη σύνθεση των παραπάνω εδράζεται στη συνέχεια τόσο η ανάγκη για νέα θεωρία όσο και η κριτική προσέγγιση στην υφιστάμενη θεωρία.

Στο κεφάλαιο που ασχολείται με τον ορισμό της γήρανσης σαν πρόβλημα στην πράξη αναπαρίσταται η πιο συχνή διαδρομή εμφάνισης της γήρανσης σαν κοινωνικό πρόβλημα. Η διαδρομή δεν είναι άλλη από εκείνη των δευτερογενών ποσοτικών δεδομένων που μαζικά αναπαράγεται τόσο στο επιστημονικό πεδίο όσο και στο πολιτικό. Η εκπαιδευτική μόρφωση όπως και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης για το

θέμα των συντάξεων περνούν σχεδόν αποκλειστικά από αυτή τη διαδρομή. Στη μελέτη όμως, η διαδρομή των δεδομένων ακολουθείται για να εντοπισθούν κυρίως όσα δεν συμπεριλαμβάνονται. Λεπτές ή ευμεγέθεις διακρίσεις που τα κεντρικά στατιστικά γραφεία παραλείπουν συστηματικά. Δεδομένα υπαρκτά αλλά έξω, συνήθως, από την ανάλυση.

Το παιδευτικό περιεχόμενο της διαδρομής από το παρόν προς το μέλλον διαδέχεται μια ματιά στο παρελθόν. Το πως η γήρανση ορίστηκε για πρώτη φορά, κάθε φορά, σαν πρόβλημα. Δεν είναι η σύγχρονη ιστορική κοινωνία η πρώτη που αναμετρείται με το ζήτημα. Μακράν από μια παρακολούθηση του status των γερόντων σε περασμένες εποχές και κοντινούς ή μακρινούς τόπους, σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια εντοπισμού διαφορετικών εκκινήσεων εκείνου που πλέον αναγνωρίζεται ως κοινωνική ασφάλιση. Το βασικό ενδιαφέρον για τη μελέτη περιστρέφεται γύρω από την ανοικτή σπειροειδή κίνηση της κάλυψης απέναντι στο γήρας. Πιο συγκεκριμένα, από την τιμητική επιβράβευση και αποχώρηση στρατιωτών, κλήρου και ευγενών στη μέριμνα των συντεχνιών και από εκεί στο καθολικό δικαίωμα. Καθώς το αντικείμενο μορφοποιείται από τη γήρανση προς τη συνταξιοδότηση, και πιο ουσιαστικά στους υλικούς πόρους (εισόδημα και πλούτος) των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων μιας κοινωνίας, η ανάλυση στρέφεται προς τη διανομή και κατανομή των κοινωνικών πόρων. Με οδηγό το ότι οι ανάγκες στήριξης των ηλικιωμένων δεν είναι αποκλειστικά θέμα της ηλικίας τους επισημαίνονται σε εκείνο το σημείο ορισμένες θεσμικές και ιστορικές αλλαγές που συχνά καλούνται εξωγενείς. Για το επιχείρημα της μελέτης οι αλλαγές είναι εσωτερικές και δίχως την κατανόηση της σημασίας τους το πρόβλημα της γήρανσης δεν είναι δυνατό να έχει λύση με διάρκεια. Σχηματικά, οι αλλαγές αυτές εντοπίζονται κυρίως στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και αναφέρονται στη δομή της αγοράς εργασίας, την δομή της κοινωνικής προστασίας και κατά συνέπεια την ευρύτερη κοινωνική δομή και το κράτος.

Το καταληκτικό κεφάλαιο του πρώτου μέρους αφιερώνεται στην κεντρική υπόθεση της μελέτης: αν οι διαφορές, σε υλικούς κυρίως όρους, μεταξύ των ατόμων κατά την περίοδο της γήρανσης σχετίζονται, άμεσα ή έμμεσα, με την ένταξη των υποκειμένων σε ορισμένες κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες. Τρία κεφάλαια αργότερα, στην αρχή του τρίτου μέρους, η υπόθεση αυτή μετασχηματίζεται σε αφετηρία για την ποσοτική ανάλυση. Σε εκείνο το σημείο η υπόθεση δεν είναι παρά η κατάληξη μιας συνολικής

εξήγησης των περιεχομένων του πρώτου μέρους. Η θεωρητική και η ιστορική προσέγγιση στο ζήτημα της γήρανσης κωδικοποιούνται για να ανοίξουν διαδρομές προς την κεντρική υπόθεση της μελέτης. Η θεωρητική και ιστορική προσέγγιση, ουσιαστικά, αποτελούν χάρτες όπου πάνω τους σημειώνονται τα κομβικά σημεία τόσο για να σχηματισθεί η υπόθεση όσο και για να τεθούν οι προϋποθέσεις για την απάντησή της.

1) Βιβλιογραφική επισκόπηση της θεωρίας

Η βιβλιογραφική επισκόπηση όσον αφορά τη θεωρία απαρτίζεται από τέσσερα μέρη: τις κοινωνικές θεωρίες για τη γήρανση, τις ερμηνευτικές θεωρήσεις για τη γήρανση, τις αναλυτικές προσεγγίσεις της γήρανσης, και, τέλος, από μία συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων παραδειγμάτων από το χώρο της κοινωνικής έρευνας. Η επισκόπηση δεν έχει το χαρακτήρα μιας μεθοδολογικής, οντολογικής και επιστημολογικής μορφής καθώς δεν αποσκοπεί στην αναπαράσταση ενός και μοναδικού επιστημονικού παραδείγματος για τη γήρανση. Ο σκοπός της είναι να παρουσιάσει, και να δώσει ορισμένες απαντήσεις, σχετικά με το από που αντλείται η κατανόηση αυτού που συμβαίνει, το πως εξετάζεται αυτό που συμβαίνει και, βέβαια, το τι ακριβώς συμβαίνει. Με αυτό τον τρόπο η θεωρία εγκαθίσταται σε ένα ρόλο οδηγού για την προσέγγιση στην πραγματικότητα. Πιο αυστηρά, «με μεθοδολογικό σκοπό τη διαμόρφωση των θεωριών σε αντικείμενα της μελέτης» [Barrow 1993: 9]. Το συνολικό επιχείρημα δεν πηγάζει από την άμεση εμπειρία καθώς ένας από τους βασικούς στόχους για τη μελέτη είναι να μην συμπεριληφθεί σε μια γεροντολογία «πλούσια σε δεδομένα αλλά φτωχή σε θεωρία» [Biggs, Hendricks & Lowenstein 2003: 2]. Η διαδρομή προς μια πολιτική οικονομία της γήρανσης δεν είναι μονάχα μια επεξεργασία των δεδομένων: είναι επεξεργασία, ανάλυση και ερμηνεία τόσο σε εμπειρικό επίπεδο όσο και σε θεωρητικό. Και οι τρεις φάσεις διαμεσολαβούνται στο εργαστήριο από μεγάλες (grand) θεωρίες και, πολύ συχνότερα, κατά την παρουσίαση από ενδιάμεσες (middle range) θεωρήσεις και βεβαίως από τα ίδια τα δεδομένα.¹

Στην επισκόπηση που ακολουθεί η ενασχόληση με τα οντολογικά και επιστημολογικά ζητήματα γύρω από τη γήρανση θίγονται μάλλον συμπτωματικά παρά με ένα

¹ Η μεγάλη θεωρία σε αυτό το σημείο αναφέρεται κυρίως σε σχέση με τη θεωρία για τη γενική ισορροπία όπως και τη συγκρουσιακή θεωρία, οι οποίες οδηγούν την τελευταία περίοδο τις κυρίαρχες απόψεις σχετικά με τη γήρανση, αλλά και με όσες θεωρίες εντοπίζονται ανάμεσα σε αυτό το φορτισμένο ή αφόριστο αξιακό δίπολο. Οι ενδιάμεσες θεωρίες παρουσιάζονται στη συνέχεια με τη μορφή των αναλυτικών προσεγγίσεων της γήρανσης. Οι μεγάλες και οι ενδιάμεσες θεωρίες δεν αναφέρονται εδώ με γνώμονα κοινωνιολογικά κείμενα αλλά παρουσιάζουν συνάφεια με εκείνα των κριτικών παραγωγικών προσεγγίσεων τα οποία έχουν στόχο την ερμηνεία μακριά από την κοινή ή την κυρίαρχη λογική.

συστηματικό τρόπο. Και για τα δύο ζητήματα η έννοια της γήρανσης παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες με αποκορύφωση σε ένα κλασσικό ερώτημα: υπάρχει θεωρία για τη γήρανση; [Hendricks & Achenbaum 1999: 21]. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δε σημαίνει ότι αμφισβητείται ως γεγονός ούτε και ότι δεν είναι δυνατό να αποτελέσει η ενασχόληση μαζί της την αφετηρία για την παραγωγή νέας επιστημονικής γνώσης. Αντιθέτως, η γήρανση αποτελεί ένα αναπόδραστο γεγονός όσο και μια πολυποικίλη διαδικασία που με τη σειρά τους καλούν προς την περαιτέρω ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης. Εκείνα που παραμένουν στη γκρίζα ζώνη είναι η γήρανση σαν γεγονός και διαδικασία με πολλές και διαφορετικές μορφές όπως και η διάσταση μεταξύ της επιστημονικής γνώσης για το ζήτημα και της ιδεολογίας [Estes 2001: 111]. Συχνά εξάλλου, η δεύτερη υποκαθιστά την πρώτη διαμέσου είτε μιας επιφανειακής δημοσιογραφίας είτε ενός ιδιαίτερα σκόπιμου πολιτικού λόγου [Doughney & King 2007: 39]. Το μεθοδολογικό ζήτημα για τη γήρανση απέχει πολύ από το να πάρει μία ενιαία μορφή νομιμοποιώντας με οριστικό τρόπο τη μια ή την άλλη προσέγγιση. Οι λόγοι δεν αναφέρονται στην έλλειψη των μεθόδων για τη διερεύνηση της γήρανσης, όπως και αν εκείνη ορίζεται από διαφορετικές σχολές σκέψης. Οι λόγοι, αναφέρονται κυρίως στην υποκατάσταση της μεθοδολογίας και της οντολογίας στην έρευνα με μια πολυπληθή σειρά μικρό-τεχνικών για μικρό-διερευνήσεις [Hagestad & Dannefer 2001: 9]. Το γεγονός αυτό αποτελεί και τη βασικότερη αιτία όπου η επισκόπηση των τεχνικών αποτελεί για τη μελέτη ξεχωριστό μέρος. Συντίθεται με τη θεωρία και τη μέθοδο αλλά μονάχα εκ των υστέρων.

Τέλος, επισημαίνεται ότι η επισκόπηση που ακολουθεί χτίζεται επάνω σε μια διαδρομή από τη γενική θεωρία στο ειδικό αντικείμενο. Το τελευταίο δεν είναι άλλο από τη γήρανση. Αλλά ποια από όλες; Η γήρανση δεν είναι μία. Δεν έχει μοναδικό νόημα ούτε και συνεχές ανάμεσα στις πολλές και διαφορετικές σχολές σκέψης των οικονομικών, της κοινωνιολογίας, της θεωρίας των κοινωνικών επιστημών εν γένει. Όπως δεν συμβαίνει και εντός μονάχα της οικονομικής επιστήμης ή εντός οποιασδήποτε άλλης κοινωνικής επιστήμης.

1.1) Κοινωνικές θεωρίες για τη γήρανση

Διαχωρίζοντας τις κοινωνικές θεωρίες από τις βιολογικές και τις ψυχολογικές, και πέρα από τις συνδέσεις και των τριών μεταξύ τους στη σύγχρονη θεωρία και πρακτική, η παρουσίαση μοιράζεται ανάμεσα σε πέντε γενικές θεωρίες οι οποίες σχετικά πρόσφατα αναπτύχθηκαν προς την κατεύθυνση της γήρανσης (η ωριμότερη μεταξύ τους δεν έχει κλείσει ακόμη μισό αιώνα ζωής) [Bengtson & Schaie 1999]. Σκοπός της παρουσίασης δεν είναι άλλος από μια απάντηση στο ερώτημα από πού αντλείται η κατανόηση για τα φαινόμενα και τις πραγματικότητες της γήρανσης και των ηλικιωμένων. Αξίζει να σημειωθεί πως όσον αφορά την οικονομική επιστήμη και την υπό χρηματοδότηση έρευνα, οι τρεις τελευταίες θεωρίες συνθέτουν σήμερα το βασικό ανταγωνισμό για την ανάπτυξη των επικρατέστερων υποδειγμάτων για τη γήρανση. Η γεροντολογία, για την ακρίβεια η κοινωνική γεροντολογία, ενσωματώνει και τις πέντε θεωρήσεις έστω και αν ταυτοχρόνως κάθε μία ταυτοποιείται ξεχωριστά από τους ερευνητές που εντάσσονται συνειδητά στη μία ή την άλλη θεώρηση σαν «κοινωνική γεροντολογία».

- Ανθρωπολογικές θεωρίες της γήρανσης
- Θεωρίες κοινωνικής κατασκευής για τη γήρανση
- Τυπολογίες διαδρομών ζωής προς τη γήρανση
- Το παράδειγμα κοινωνίας και γήρανσης
- Η πολιτική οικονομία της γήρανσης

Ανθρωπολογικές θεωρίες της γήρανσης: Ίσως η πρώτη κοινωνική θεωρία για τη γήρανση να ήταν ουσιαστικά μέρος της εθνογραφίας, πριν ακόμη εκείνη μετεξελιχθεί στη γενικότερη ανθρωπολογική κατεύθυνση [Fry 1999: 271]. Κι αυτό διότι το ενδιαφέρον των επιστημόνων επικεντρώθηκε για πρώτη φορά στο πως ζουν τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα με πολύ διαφορετικούς πολιτισμούς. Η έρευνα της εποχής στάθηκε σε κοινωνίες μη βιομηχανικού τύπου εστιάζοντας για τα ζητήματα της γήρανσης κυρίως στο status των ηλικιωμένων. Σχεδόν αναπόφευκτα σε πιο πρόσφατες περιόδους το ενδιαφέρον εστιάστηκε στη βιομηχανική κοινωνία συνδέοντας τον αποκλεισμό των ηλικιωμένων με τον οικονομικό εκσυγχρονισμό. Και ακόμη πιο πρόσφατα η ανθρωπολογική

έρευνα για τη γήρανση έχει λάβει τη μορφή της ειδικής εστίασης σε ομάδες ανθρώπων με πιο διακριτές ταυτότητες (εθνικές μειονότητες, κοινότητες συνταξιούχων, ηλικιωμένους με αναπηρίες, ηλικιωμένους σε οίκους φροντίδας). Γεγονός που σταδιακά ενδυνάμωσε και τις τεχνικές δειγματοληψίας και έρευνας σε «σπάνιους» πληθυσμούς στο πλαίσιο της γεροντολογίας ακόμη και αν δεν υπάρχει πλήρης κάλυψη από ενημερωμένα μητρώα [Kalton & Anderson 1989: 20]. Ανεξάρτητα από τον τύπο της έρευνας (και της θεωρίας με την οποία συνδέεται) στην ανθρωπολογία της γήρανσης ξεχωρίζουν τέσσερα ζητήματα προς ανάπτυξη: (1) η πολυπλοκότητα της γήρανσης σαν αδυναμία εξεύρεσης μίας και μοναδικής σχέσης ανάμεσα σε μεταβλητές που επηρεάζουν την ευημερία των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων, (2) η ποικιλομορφία των ανθρώπων που γερνούν σαν γεγονός το οποίο υπενθυμίζει συνεχώς στον ερευνητή πως υπάρχουν πολλοί τρόποι για να γερνά κανείς, (3) η ιδιαιτερότητα του περιβάλλοντος αναφοράς για τους ηλικιωμένους σαν άξονας της ανάλυσης καθώς διαφορετική σημασία θα αποδίδεται στις ικανότητες και τις αδυναμίες των ατόμων ανάλογα με το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο είναι ενταγμένα, (4) η πολιτιστική κατανόηση της αλλαγής των ζωών των ηλικιωμένων σαν δυνατότητα ερμηνείας από μεριάς του ερευνητή για τον οποίο ο (διαφορετικός) πολιτισμός θα συνεχίσει να είναι εμπόδιο στην κατανόηση των απαντήσεων που λαμβάνει όσο είναι εμπόδιο και οι ερωτήσεις προς τους ερευνώμενους [Fry 1999: 273]. Συχνά, η αφετηρία για τα παραπάνω ζητήματα είναι η ανάλυση σε γενεές, χωρίς όμως αυτές να συνδέονται άμεσα με τις χρονολογικές ηλικίες. Σε αυτό το πλαίσιο, η ηλικία δεν είναι παρά ένα κριτήριο για την κατανόηση ευρύτερων διαγενεακών συστημάτων. Όχι όμως, σαν μία διακριτή μεταβλητή αλλά σαν ένα σημείο αναφοράς με βάση το οποίο οι ανθρωπολόγοι διερευνούν τι αποτελεί καθολικότητα (παντού και πάντοτε τα άτομα γεννιούνται, ζουν και αποβιώνουν) και τι είναι εξειδικευμένο ως προς το χρόνο και τον τόπο.

Θεωρίες κοινωνικής κατασκευής για τη γήρανση: Οι θεωρίες αυτές είναι προσανατολισμένες στη διερεύνηση του πως άτομα και ομάδες ατόμων κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα γύρω τους αλλάζοντας τα νοήματα και τις σημασίες που θεωρούν πως πρέπει να αλλάξουν. Οι τρόποι και όχι οι εξηγήσεις είναι το επίκεντρο της έρευνας η οποία πηγάει από τα παραδείγματα της φαινομενολογίας, της εθνομεθοδολογίας και της συμβολικής διαντίδρασης [Jaffe & Miller 1994: 52, Holstein & Gubrium: 267]. Τρόποι με τους οποίους οι ηλικιωμένοι

διαχειρίζονται την πραγματικότητα γύρω τους, την ταυτότητά τους σαν εικόνα καθώς και τις εμπειρίες τους. Οι βασικές υποθέσεις για τις θεωρίες κοινωνικής κατασκευής της γήρανσης είναι, απλουστευτικά τουλάχιστον, τρεις: (1) υποκειμενικός προσανατολισμός προς την κοινωνική πραγματικότητα, (2) οι εμπειρίες συντίθενται από νοήματα και σημασίες αλλά όχι από πράγματα, (3) τα νοήματα και οι σημασίες οργανώνονται από το πλαίσιο, δεν υπάρχουν αυτόνομα ούτε και ορίζονται τελείως ελεύθερα [Gubrium & Holstein 1999: 288]. Τα βασικά αντικείμενα των ερευνών για τη γήρανση διαμέσου της θεωρίας της κοινωνικής κατασκευής είναι δυνατό να χωρισθούν σε δύο θεματικές ενότητες: η πρώτη αναφέρεται στη διαχείριση της ταυτότητας των ηλικιωμένων από τους ίδιους τους ηλικιωμένους και η δεύτερη στις κοινωνικές σφαίρες όπου ζουν οι ηλικιωμένοι και από τις οποίες αντλούν νοήματα.² Στις δύο αυτές ενότητες οι ερευνητές καλούνται να αναπαραγάγουν τις απεικονίσεις των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων όσον αφορά στα ίδια τα άτομα αλλά και το περιβάλλον στο οποίο είναι ενταγμένα. Ο σκοπός είναι να διερευνηθούν οι τρόποι με τους οποίους κατασκευάζεται το πλαίσιο στο οποίο ζουν οι ηλικιωμένοι, και όχι βασικά το πλαίσιο καθαυτό. Το πλαίσιο για εκείνους τους θεωρητικούς δεν είναι άλλο από την καθημερινότητα των ηλικιωμένων και η διερεύνηση αφορά, κυρίως, τις υφιστάμενες δομές στις οποίες οι κοινωνικές κατηγορίες (οι ηλικιωμένοι στην περίπτωση της γήρανσης) ζουν, τις αλλάζουν και αλλάζουν από εκείνες. Οι θεωρίες κοινωνικής κατασκευής για τη γήρανση δεν υπαισέρονται πρακτικά στην ανάπτυξη υποδειγμάτων αιτιότητας ή πρόβλεψης έστω και αν κάτι τέτοιο είναι μέσα στις δυνατότητές τους [Gubrium & Holstein 1999: 303]. Το ενδιαφέρον παραμένει μέχρι και σήμερα στους τρόπους με τους οποίους η κοινωνική τάξη (order) κατασκευάζεται και αναπαράγεται στη συνέχεια από τις ίδιες τις δομές και τις κοινωνικές κατηγορίες.

Τυπολογίες «διαδρομών ζωής» προς τη γήρανση: Οι κατασκευές των τυπολογιών σχετικά με τις διαδρομές ζωής των ατόμων καθώς γερνούν έχουν σαν αφετηρία την ομαδοποίηση των ατόμων σε τμήματα του πληθυσμού με την ίδια ηλικία (age cohorts). Όσον αφορά την ποσοτική ανάλυση η ηλικία ή η ομάδα ηλικιών είναι η βασική ανεξάρτητη μεταβλητή. Κυρίαρχος λόγος για τον οποίο η τεχνική της ανάλυσης ξεπερνά κατά πολύ την ανάπτυξη της θεωρίας και της μεθόδου σε αυτές τις

² Η πρώτη θεματική πηγάζει από τις μελέτες των Garfinkel (εθνομεθοδολογία) και Goffman (συμβολική διαντίδραση) ενώ η δεύτερη από τις αντίστοιχες του Schutz (φαινομενολογία).

τυπολογίες [Bengtson, Burgess & Parrott 1997: S73]. Τουλάχιστον σε σχέση με την οικονομική επιστήμη και λιγότερο με την κοινωνιολογία από όπου αντλούν οι τυπολογίες τις καταβολές τους. Όσον αφορά τις γενικές προϋποθέσεις της ανάλυσης προκειμένου να αναπτυχθεί μια ειδική τυπολογία (συνήθως για έναν ειδικό πληθυσμό ή συγκρίνοντας δύο ή περισσότερους πληθυσμούς) (1) το άτομο σαν ανθρώπινος οργανισμός βρίσκεται στο κέντρο της διερεύνησης (2) χωρίς να παραβλέπονται τόσο οι κοινωνικές δυνάμεις που επιδρούν πάνω του, τουλάχιστον σαν δομές, (3) όσο και η αλληλεπίδραση που ασκείται μεταξύ ατόμων αλλά και ανάμεσα σε κοινωνικές δυνάμεις που επηρεάζουν τα διαφορετικά άτομα με διαφορετικό τρόπο [Dannefer & Uhlenberg 1999: 308]. Το κυριότερο ζήτημα, όμως, που απασχολεί τους ερευνητές αυτών των διαδρομών δεν πηγάζει από τις προϋποθέσεις της ανάλυσης που επιχειρούν αλλά από την πραγματική σημασία που έχει η επίδραση της ηλικίας στα υποκείμενα της έρευνας. Για την ακρίβεια, ο καθορισμός αυτής της επίδρασης. Στην πράξη οι τυπολογίες συνθέτουν ομάδες ηλικιωμένων με οριακή ποικιλομορφία ενώ οι αλληλεπιδράσεις με θεσμούς και άλλες ομάδες γίνονται αντικείμενο διερεύνησης μονάχα εάν παρατηρούνται αλλαγές στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Με αυτό τον τρόπο παραμερίζονται συχνά οι διεργασίες που λαμβάνουν χώρα εντός των ομάδων και αναπτύσσεται μια προβληματική σχετικά με την επιλογή των κριτηρίων των υπό διερεύνηση ομάδων [Dannefer & Uhlenberg 1999: 311]. Χωρίς να έχει ολοκληρωθεί ο διάλογος για τη θεωρητική αξία των διαδρομών ζωής, από τη δεκαετία του 1970 σε εκείνη του 1990 οι τυπολογίες πέρασαν από την καινοτομία στην ωριμότητα και έγιναν η κυρίαρχη προοπτική για το ζήτημα της γήρανσης. Οι μεγαλύτερες έρευνες, δειγματοληπτικά πάνελ και διαχρονικής ακολουθίας, σε διεθνές επίπεδο, είχαν και διατηρούν ως αφετηρία μια ορισμένη τυπολογία είτε σε ατομικό επίπεδο είτε σε ομαδικό με βάση ειδικές ομάδες του πληθυσμού των ηλικιωμένων [Juster 2001: 278].

Το παράδειγμα «κοινωνίας και γήρανσης»: Πρόκειται για μια προσέγγιση με κατεύθυνση το σχεδιασμό ερευνών με βάση την ηλικία των ατόμων από τη νεότητα μέχρι τη γήρανση. Το παράδειγμα αυτό θεωρείται και ο προπομπός των ερευνών διαχρονικής ακολουθίας στις ΗΠΑ αλλά και της επέκτασής τους στη Γηραιά Ήπειρο [Dannefer, Uhlenberg, Foner & Abeles 2005: S299]. Σκοπός αυτών των ερευνών είναι η ερμηνεία των διαφορετικών νοημάτων που αποδίδονται σε κάθε ηλικία καθώς εκείνα αλλάζουν από γενιά σε γενιά [Riley, Foner & Riley 1999: 328]. Το παράδειγμα

αυτό αποτελεί τον πυρήνα της γεροντολογίας όπως εκείνη έχει αναπτυχθεί από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα στις ΗΠΑ.³ Κεντρικό του σημείο είναι η διερεύνηση των κοινωνικών αλλαγών που συμβαίνουν και επηρεάζουν τις ζωές των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων. Για παράδειγμα, και μακριά από βιολογικούς καθορισμούς, οι αλλαγές στην κοινωνική ασφάλιση, τη συνταξιοδότηση, τη φροντίδα υγείας δεν είναι παρά αφετηρίες αυτής της προσέγγισης ώστε να ερμηνευθούν εκ νέου τόσο τα νοήματα που συνοδεύουν τους ηλικιωμένους (πχ η παθητικότητα ή η ενεργητικότητα του πληθυσμού που γερνά) και το περιβάλλον στο οποίο δραστηριοποιούνται (πχ εχθρικό ή φιλικό προς εκείνους). Τα εμπειρικά δεδομένα, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, διαδραματίζουν έναν ειδικό ρόλο για την ανάπτυξη του παραδείγματος: την ανακάλυψη συστημικών σχέσεων μεταξύ ατόμων και δομών οι οποίες είναι στενά συνδεδεμένες με τις ηλικιακές αλλαγές [Huber 1988 346]. Η ανάλυση για την κοινωνία και τη γήρανση δεν αντλεί από μια ορισμένη γενική θεωρία αλλά ακολουθεί συγκεκριμένες ερευνητικές φάσεις [Riley, Foner & Riley 1999: 330]. Πρωταρχικός στόχος είναι η κατασκευή μιας διαστρωμάτωσης με βάση τις ηλικίες των ατόμων που μετέχουν στις έρευνες αυτού του είδους. Στη συνέχεια, εντοπίζονται οι δυναμικές αλλαγές που συμβαίνουν στις ζωές των ατόμων και συγχρόνως στις δομές που τους περιβάλλουν. Το επόμενο βήμα δεν είναι άλλο από τη σύνδεση αυτών των αλλαγών με τέτοιο τρόπο ώστε να καθίσταται ισχυρή η διάκριση μεταξύ μετασχηματισμών που προηγήθηκαν στο παρελθόν και μετασχηματισμών που επιφυλάσσει το μέλλον. Κάτι τέτοιο είναι και το δυσκολότερο σημείο καθώς η σύνδεση, ή μάλλον οι πολλαπλές συνδέσεις, είναι, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, μη συγχρονισμένες και δίχως σταθερή ισορροπία. Οι μετασχηματισμοί αυτοί είναι και το τελικό σημείο της αναπτυσσόμενης θεωρίας του παραδείγματος καθώς είναι δυνατό να αποτελέσουν οδηγούς για την άσκηση ειδικών πολιτικών από τη μεριά του επίσημου κράτους και πρακτικών από τη μεριά οργανωμένων ομάδων. Θεωρία, πολιτική και πρακτική συντίθενται στο παράδειγμα της κοινωνίας και γήρανσης με την ενσωμάτωση της ηλικίας στις υφιστάμενες κοινωνικές δομές και τους θεσμούς με βάση τους οποίους εκείνες λειτουργούν.

³ Η πρωτοπόρος για το A&S paradigm, M. White Riley περιγράφοντας την αρχική της επιστημονική ενασχόληση με τις διαγενεακές σχέσεις αναφέρει: «Ένας εύκολος στόχος» είπαν, «εύκολα πραγματοποιήσιμος από ένα δύο φοιτητές μέσα σε δύο χρόνια. Λοιπόν, πέντε χρόνια αργότερα, 7 από εμάς, με 50 συμβούλους, τελικά ολοκληρώσαμε τον πρώτο τόμο».

Η πολιτική οικονομία της γήρανσης: Για την κοινωνική γεροντολογία (social gerontology) η προοπτική της πολιτικής οικονομίας δεν αποτελεί μια τυπική θεωρία της γήρανσης αλλά περισσότερο ένα πλαίσιο για την εξέταση, σε ένα ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, των προβλημάτων που συνδέονται με τη γήρανση [Bengtson, Burgess & Parrott, 1997: 579]. Σε αυτό το πλαίσιο η γήρανση αναγνωρίζεται σαν κοινωνική κατασκευή, ένα προϊόν συγκρούσεων που καταλήγει στην άνιση διανομή των κοινωνικών πόρων. Το κεντρικό αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας της γήρανσης είναι να αναλύσει τις δομικές συνθήκες οι οποίες δημιουργούν και αναπαράγουν την ανισότητα πριν και, κυρίως, στη διάρκεια της γήρανσης. Σε αντίθεση με ορισμένες από τις παραπάνω κοινωνικές θεωρίες για τη γήρανση, στο υπόδειγμα της πολιτικής οικονομίας τα ατομικά προβλήματα όπως αντιμετωπίζονται από τους ίδιους τους ηλικιωμένους γίνονται αντικείμενο διερεύνησης σαν δημόσια ζητήματα αφού η κεντρική παραδοχή είναι ότι η γήρανση καθορίζεται από το ειδικό κάθε φορά κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον [Estes, Biggs & Phillipson 2003: 20]. Περιβάλλον αντίστοιχο με κοινωνικές διαστρωματώσεις πολύ διαφορετικές σε σχέση με εκείνες που βασίζονται στην ηλικιακές κατανομές. Είναι η έμφαση στην αποσαφήνιση των υποκρυπτόμενων πολιτικών και οικονομικών διαδικασιών οι οποίες παράγουν ανισότητα κατά το γήρας, στη βάση της τάξης, του φύλου και της φυλής, η οποία ξεχωρίζει την προοπτική της πολιτικής οικονομίας από άλλες κοινωνικές θεωρίες της γήρανσης [Quadagno & Reid 1999: 344]. Χωρίς όμως κάτι τέτοιο να σημαίνει πως τα τρία παραπάνω κριτήρια των διακρίσεων σημαίνουν το ίδιο ακόμη και για τους ερευνητές οι οποίοι εντάσσονται στο υπόδειγμα. Για παράδειγμα, η προσέγγιση της κριτικής πολιτικής οικονομίας αποτελεί μια προοπτική «που αντλείται (και τροφοδοτεί) από τη συγκρουσιακή θεωρία, την κριτική θεωρία, τη φεμινιστική θεωρία και τις πολιτισμικές μελέτες» και εφαρμόζεται στα πεδία μελέτης της γήρανσης [Binney, Linkins & Estes 2001: 34]. Οι διαφορές για τον ορισμό της τάξης ή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης είναι εμφανείς όταν η αναφορά γίνεται με βάση ορισμένες σχολές μαρξιστών αντί βεμπεριανών ερευνητών. Ακόμη περισσότερο, οι διαφορές είναι πιο έντονες (μέσα στην προοπτική της πολιτικής οικονομίας πάντοτε) μεταξύ ορισμένων μαρξιστικών σχολών με αναντίστοιχους ορισμούς της κοινωνικής τάξης (με βάση το εισόδημα, το status, την ατομική ιδιοκτησία μέσω παραγωγής κλπ). Όπως συμβαίνει και με τους βεμπεριανούς θεωρητικούς εκ των οποίων ορισμένες σχολές στηρίζουν την ανάλυσή τους σε ειδικά μέρη του πληθυσμού (γραφειοκρατία, πολιτικά κόμματα) ενώ άλλες στις δυνάμεις της

αγοράς και τις διακρίσεις που εκείνες με τη σειρά τους επιβάλλουν. Σχεδόν σε κάθε περίπτωση όμως, η πολιτική οικονομία της γήρανσης έχει στο κέντρο της ανάλυσης το κράτος γενικά ή ειδικές λειτουργίες του κράτους. Στο παράδειγμα της γήρανσης, δεν λείπει η παραδοχή πως το κοινωνικό κράτος επιδιώκει να μειώσει την κοινωνική ανισότητα αλλά συγχρόνως παραμένει καθαυτό ένα σύστημα από διαστρωματώσεις που συνεισφέρει στην κατανομή των ατόμων σε μια κοινωνική ιεράρχηση [Quadagno & Reid 1999: 348].

1.2) Ερμηνευτικές θεωρήσεις για τη γήρανση

Επειδή στις κοινωνικές επιστήμες τίποτα δε μιλά από μόνο του αλλά υπάρχει μονάχα ερμηνεία, σε αυτό το σημείο της μελέτης παρουσιάζονται ορισμένες ερμηνευτικές θεωρήσεις για το ζήτημα της γήρανσης [Jackson 1998]. Όλες είναι κρίσιμες καθώς η ερμηνεία η οποία συνοδεύει το φαινόμενο και την πραγματικότητα είναι σε θέση, και έτσι συμβαίνει συχνά, να προωθήσει ορισμένες πολιτικές αντιμετώπισης των προβλημάτων που συνδέονται με τη γήρανση σε βάρος άλλων από διαφορετικές ερμηνείες. Το πως εξετάζεται αυτό που συμβαίνει, ο τρόπος της προσέγγισης με άλλα λόγια, είναι σημαντικό και για έναν ακόμη λόγο: οι ίδιοι οι τρόποι προσέγγισης θα αποκλείσουν και ορισμένα συμπεράσματα (σαν άσχετα ή με μια περισσότερο διακριτική επισήμανση ως λιγότερο κρίσιμα) σε βάρος άλλων ακόμη και στις περιπτώσεις που οι βάσεις δεδομένων για τους ερευνητές είναι οι ίδιες.

- Νεοκλασικά οικονομικά
- Δομολειτουργικές προσεγγίσεις
- Συγκρουσιακή θεωρία
- Δομικές προσεγγίσεις
- Κεϋνσιανά οικονομικά

Νεοκλασικά οικονομικά: Ο μεθοδολογικός ατομισμός και η ορθολογική διαχείριση από την πλευρά του ατόμου συντίθενται στο πλαίσιο μιας ισορροπίας που εξασφαλίζεται από την ανεμπόδιστη αγορά. Αυτά είναι και τα βασικά χαρακτηριστικά που ορίζουν αυτού του είδους την οικονομική. Από εκεί και πέρα, οι κατευθύνσεις για μια οικονομική της γήρανσης διακρίνονται σε τρεις προσεγγίσεις.

α) Η πρώτη αναφέρεται στο υπόδειγμα του κύκλου ζωής (life cycle) [Disney 1996: 263]. Η σύνδεση με τη γήρανση έχει πεδίο αναφορά το χρόνο ζωής του ατόμου. Οι συναρτήσεις χρησιμότητας όμως, για αυτό το πεδίο συνήθως λείπουν ή όταν παίρνουν ορισμένες παραστάσεις δεν είναι δυνατό να ενσωματώσουν ολόκληρη την εξέλιξη της βιολογικής γήρανσης, με τα προβλήματα υγείας που τη συνοδεύουν, και πολύ περισσότερο το εξελισσόμενο κοινωνικό περιβάλλον. Αυτό το υπόδειγμα όμως, παρουσιάζει εφαρμογές όσον αφορά τις ατομικές αποταμιεύσεις και την προσφορά εργασίας. Για τις πρώτες, ο ατομισμός, η ορθολογικότητα και η αγοραία ισορροπία εξασφαλίζουν, τουλάχιστον στη θεωρία, συνδέσεις ανάμεσα στη γήρανση και την παραγωγικότητα, τον ατομικό κύκλο ζωής και την αποταμίευση, την αποταμίευση και την επένδυση [Nyce & Schieber 2005: 36]. Για τη δεύτερη, η οποία σταδιακά μετεξελίσσεται σε ειδική προσέγγιση που αφορά στο ανθρώπινο κεφάλαιο, είναι δυνατό, και πάλι θεωρητικά, η ατομική ευημερία, όχι σε αντιδιαστολή αλλά όπως υποστηρίζεται, να συνδεθεί με τη συλλογική ευημερία. Το άτομο, όπως και ο ευρύτερος πληθυσμός, διαχειρίζεται με ορθολογικό τρόπο αποφάσεις που αφορούν το πότε, για πόσο, και κάτω από ποιες συνθήκες θα προσφέρει την εργασία του. Κατ' ανάλογο τρόπο τότε θα συνταξιοδοτηθεί, με ποια αντικαταβολή, και σε ποια προοπτική βασισμένη σε ικανές προβλέψεις [Nyce & Schieber 2005: 154]. β) Το υπόδειγμα του κύκλου ζωής ακολουθείται και στην προσέγγιση της γενικής ισορροπίας. Σε αυτή την προσέγγιση αναφέρονται και οι διαγενεακές ανταλλαγές όπου οι γενεές αθροίζουν άτομα με συμπεριφορές βασισμένες στις προϋποθέσεις της νεοκλασικής θεωρίας. Ακολούθως οι μικροοικονομικές συναρτήσεις εφαρμόζονται στο μακροοικονομικό περιβάλλον στο οποίο εδράζεται ο συνολικός πληθυσμός με σκοπό την *optimum* ανταλλαγή ανάμεσα στις γενιές που εργάζονται και εκείνες που εργάστηκαν στο παρελθόν [Disney 1996: 19]. γ) Η γήρανση και οι πολιτικές που τη συνοδεύουν γίνονται το αντικείμενο της τρίτης προσέγγισης, εκείνης της δημόσιας επιλογής. Το πλαίσιο του διάμεσου ψηφοφόρου είναι και η πιο γνωστή εφαρμογή για πολιτικά περιβάλλοντα όπου οι πολιτικές αποφάσεις, όπως για τα ζητήματα της προστασίας από το γήρας, επηρεάζονται τακτικά από τις αποφάσεις του εκλογικού σώματος [Galasso 2002: 63].

Δομολειτουργικές προσεγγίσεις: Η εύρυθμη λειτουργία του ατόμου μέσα στις καθορισμένες κοινωνικές δομές αποτελεί το αντικείμενο αυτών των προσεγγίσεων. Η αφετηρία τους αντλείται, κυρίως, από τη λειτουργική κοινωνιολογία και ειδικότερα

τη θεωρία ρόλων όπως εκείνη αναπτύχθηκε μέχρι τη δεκαετία του 1960 [Powell & Powell 2001]. Η ανάδειξή τους όμως σε ισχυρό παράδειγμα οφείλεται μάλλον στις επεκτάσεις που έλαβαν χώρα από τη μεριά των οικονομικών της γήρανσης. Ένας κοινωνικός ρόλος είναι σε άμεση αντιστοιχία, αν και δεν ταυτίζεται, με την εργασία του ατόμου καθώς εκείνη αποτελεί την κύρια πηγή εισοδήματος και αυτοεκτίμησης, γι' αυτή τη θεωρία το status είναι εξωγενές. Καθώς εξελίσσεται η διαδικασία της βιολογικής γήρανσης το άτομο αρχίζει να υφίσταται τα υποπροϊόντα της γήρανσης. Απώλεια μέρους του εισοδήματος, απώλεια μέρους της αυτοεκτίμησης δηλαδή ουσιαστική αλλαγή κοινωνικού ρόλου. Από εκεί και πέρα, δύο είναι οι βασικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν με βάση το προηγούμενο υπόβαθρο [Powell & Powell 2001]. Για την πρώτη, τη θεωρία της δραστηριότητας (activity), τα άτομα που γερνούν θα πρέπει να αναζητήσουν νέους κοινωνικούς ρόλους πριν οι δομές τους αποδώσουν κάποιους μη επιθυμητούς από εκείνα ή θα πρέπει να προσπαθούν να κρατήσουν τους υφιστάμενους ρόλους για όσο μεγαλύτερο διάστημα μπορούν. Οι πολιτικές για την Τρίτη Ηλικία είναι δράσεις σε αυτή την κατεύθυνση μια που η μετεκπαίδευση και η ενασχόληση με τον πολιτισμό προκρίνονται σαν οι πιο έγκυρες δραστηριότητες για τους ηλικιωμένους. Οι πολιτικές που αναβάλλουν για το μέλλον τη συνταξιοδότηση ανήκουν γενικά στη δεύτερη περίπτωση. Στον αντίποδα, παρά το ίδιο θεωρητικό υπόβαθρο, βρίσκεται η θεωρία της απενεργοποίησης (disengagement). Στο επίκεντρό της τοποθετούνται οι φθίνουσες δυνατότητες του ατόμου που γερνά καθώς και οι κοινωνικοί θεσμοί που είναι έτοιμοι να αναλάβουν δράσεις για τα άτομα και τον πληθυσμό που γερνά. Σύμφωνα με τη θεωρία, οι ιδιαίτεροι θεσμοί είναι εκείνοι που πρέπει να αναλαμβάνουν την απενεργοποίηση των ηλικιωμένων και την αντικατάστασή τους με νεότερα άτομα που έρχονται να καλύψουν κενούς παραγωγικούς ρόλους. Αυτή η λειτουργία ορίζεται σαν επωφελής για την κοινωνία, τους νέους αλλά και τους ηλικιωμένους. Οι τελευταίοι μπορούν πλέον να διατηρούν τις ήδη περιορισμένες δυνατότητες όπως και την ευημερία τους αρκεί οι θεσμοί να προβλέπουν κάτι τέτοιο. Αυτό σημαίνει σχεδιασμένα κοινωνικά περιβάλλοντα κατάλληλα για τα υποκείμενα της γήρανσης, όχι σαν μέρος της ευρύτερης κοινωνίας αλλά σαν τμήμα αυτής.

Συγκρουσιακή θεωρία: Τα νεοκλασικά οικονομικά όπως και οι δομολειτουργικές προσεγγίσεις ορίζουν τις δημογραφικές εξελίξεις σαν πρόβλημα ατομικής και κοινωνικής διευθέτησης. Το δημοκρατικό κράτος και οι δημόσιες πολιτικές

καλούνται να δώσουν σε αυτές τις διευθετήσεις την απαιτούμενη αρμονία, βασισμένη στη γενική συναίνεση. Η αρμονία και, περισσότερο, η συναίνεση βρίσκονται στο στόχαστρο των θεωρητικών της συγκρουσιακής θεωρίας. Ως κατασκευές έχουν τη λογική των κατασκευαστών τους. Επομένως, υπηρετούν ορισμένα συμφέροντα τα οποία είναι και τα κυρίαρχα έστω και αν τα τελευταία εκφράζονται διαμέσου μιας δημόσιας επιλογής [Binney, Linkins & Estes 2001: 36]. Πίσω από την επικινδυνότητα των δημογραφικών εξελίξεων η θεωρία της σύγκρουσης επικεντρώνεται στις οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές συνέπειες της ίδιας της επικινδυνότητας [Blackburn 2006: 51]. Για παράδειγμα, το κράτος φέρεται να χρησιμοποιεί τη δύναμή του για να μεταφέρει την ευθύνη των παροχών του κοινωνικού κράτους από το κράτος στα άτομα [Phillipson 1998: 18, Gilbert 2002]. Μάλιστα, κατηγορεί τα άτομα για ελλιπή μέριμνα όσον αφορά τις αποταμιεύσεις τους συσκοτίζοντας και προσδίδοντας μυστήριο στο ότι τα πραγματικά οικονομικά προβλήματα έχουν αφετηρία τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τις πολιτικές αποφάσεις [Powell & Powell 2001]. Οι δημογραφικές τάσεις είναι δυνατό να γίνουν και αυτές αντικείμενο της ανάλυσης αλλά πάντοτε στο πλαίσιο του καθοριστικού τρόπου παραγωγής και αναπαραγωγής της ιστορικής κοινωνίας. Η γήρανση στο πλαίσιο της συγκρουσιακής θεωρία είναι κατά βάση κοινωνική διότι δεν είναι δυνατό να γίνει κατανοητή διαφορετικά. Πηγάζει από κοινωνικές σχέσεις και επιστρέφει σε εκείνες. Με τον ίδιο τρόπο, η κοινωνική γήρανση δε μπορεί να γίνει κατανοητή χωριστά, ή έξω, από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Σε αυτή τη διαδρομή το πρόβλημα της γήρανσης παίρνει τη μορφή της σύγκρουσης. Σύγκρουση μεταξύ κοινωνικών ομάδων αλλά και σύγκρουση ανάμεσα σε τάξεις. Η διαγενεακή σύγκρουση δύσκολα μπορεί να ενταχθεί σε αυτό το πλαίσιο, η ταξική μπορεί – όπως και η ταξική των επόμενων γενεών. Η τελευταία προϋποθέτει οργανωμένα συμφέροντα εκφρασμένα σε διάφορα πεδία. Το ύψος των μισθών και των συντάξεων όπως και το εύρος του κοινωνικού κράτους είναι τέτοια πεδία. Πεδία, σύμφωνα με τη θεωρία, εξαρτημένα από τις εξελίξεις στις πιο αυστηρές κοινωνικές διαστρωματώσεις: της απασχόλησης, του πλούτου και του status [Crompton 2004: 56].

Δομικές προσεγγίσεις: Ανάμεσα στη συγκρουσιακή θεωρία και τις δομολειτουργικές προσεγγίσεις τοποθετούνται δύο θεωρητικές ερμηνείες της γήρανσης που υπογραμμίζουν και εκείνες, καταρχήν, το ρόλο της κοινωνικής δομής. Στην πρώτη, η θεωρία του εκσυγχρονισμού, το γήρας ερμηνεύεται σαν καθοδική κίνηση εντός των

κοινωνικών δομών, ακόμη και εκτός στη μορφή του αποκλεισμού [Jackson 1998: 76]. Σε αντίθεση με το παρελθόν προβιομηχανικών και προ-καπιταλιστικών κοινωνιών όπου οι ηλικιωμένοι απολάμβαναν ορισμένα προνόμια βασισμένα στην υψηλή ιεράρχηση της ηλικίας, τα ίδια υποκείμενα γίνονται αντικείμενο αρνητικών διακρίσεων. Η καπιταλιστική κοινωνία της δυναμικής συσσώρευσης και αναπαραγωγής προκρίνει τη νεότητα γενικά και τους νέους ειδικά. Η παλιά σοφία υποχωρεί μπροστά στη νέα γνώση και ικανότητα. Και αν κάτι τέτοιο αποτελεί ανθρωπολογικό ζήτημα χωρίς μεγάλη βαρύτητα για τη μελέτη δε συμβαίνει το ίδιο και με το οικονομικό ζήτημα. Η απώλεια της απασχόλησης δεν ισούται με το κέρδος της συνταξιοδότησης. Κι αυτό γιατί τα δύο εισοδήματα δεν εξισώνονται. Οι ηλικιωμένοι, συνήθως, παρακολουθούν τα κριτήρια της ζωής τους να πέφτουν τόσο σε σύγκριση με το δικό τους παρελθόν όσο και σε σύγκριση με τα νεότερα μέλη της κοινωνίας. Η δεύτερη θεωρία αναφέρεται ως εκείνη της δομημένης εξάρτησης και αντικείμενό της δεν είναι παρά η κοινωνική κατασκευή του γήρατος [Collins, Estes & Bradsher 2001: 139]. Το πλαίσιο που τη συνοδεύει είναι συχνά πολιτικοοικονομικό και συμπεριλαμβάνει το κράτος, τους δημόσιους θεσμούς προστασίας και τους οργανισμούς υγείας. Κατ' αντιστοιχία οι ηλικιωμένοι διαδικάζονται προς την εξάρτηση διαμέσου α) της συνταξιοδότησης, κυρίως της υποχρεωτικά πρόωρης, αφού συνοδεύεται από την αδυναμία στήριξης του προηγούμενου τρόπου ζωής, β) της πολύ χαμηλής εισοδηματικά σύνταξης που καθιστά απαραίτητη την επιπλέον χρηματική ενίσχυση, προνοιακού χαρακτήρα, από τη μεριά του κράτους για να συντηρηθούν ορισμένα αποδεκτά επίπεδα ζωής, γ) της παροχής φροντίδας υγείας με μαζικό και ιδρυματοποιημένο τρόπο. Η εξάρτηση, για τη θεωρία, ξεκινά με μια δομική αντιμετώπιση σε βάρος των ηλικιωμένων και καταλήγει σε ένα δομικό αποχωρισμό τους από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Κεϋνσιανά οικονομικά: Η αστάθεια παρά η τάση για ισορροπία στην αγορά υπήρξε η αφετηρία της κεϋνσιανής ανάλυσης για την καπιταλιστική οικονομία. Η νεοκλασική ιδέα του τέλει ανταγωνισμού και της πλήρους απασχόλησης των πόρων αμφισβητήθηκε έντονα από το υπόδειγμα που αναγνώρισε στην ανεργία ένα λειτουργικό για την οικονομία ρόλο [Desai 2004: 182]. Η ισορροπία της αγοράς σε επίπεδα πλήρους απασχόλησης είχε ήδη πάψει να θεωρείται εφικτός στόχος. Κι αυτό ήταν το σημείο αλλαγής για τις δημόσιες πολιτικές, για τη σύγχρονη οικονομική η αλλαγή επήλθε με τη μετατόπιση της συζήτησης από τη λειτουργία των τιμών στη

λειτουργία της συνολικής ζήτησης. Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, από τη δεκαετία του 1930 και έπειτα εκεί θα βρίσκονταν το κλειδί για το μυστήριο της οικονομικής προόδου. Από πολύ νωρίς το υπόδειγμα περιλάμβανε και τα δημογραφικά ζητήματα. Η κεϋνσιανή ανάλυση προέβλεπε τη δυναμική σχέση ζήτησης και επένδυσης με την τελευταία να συνδέει την οικονομία και τις πληθυσμιακές εξελίξεις. Το ζήτημα δεν ήταν αν θα είναι αρνητικές ή θετικές, δηλαδή πληθυσμιακή συρρίκνωση ή μεγέθυνση, αλλά σε τι μέγεθος και σε πόσο χρόνο θα συνέβαιναν. Κι αυτό εξαιτίας της περιορισμένης δυνατότητας της (εθνικής) οικονομίας να αποκαταστήσει το απαιτούμενο ποσό επένδυσης στις βασικές υποδομές σε σύντομο χρονικό διάστημα. Με τους μετακεϋνσιανούς οικονομολόγους το υπόδειγμα γίνεται περισσότερο σύνθετο. Αρχικά συνδέθηκε με τους οικονομικούς κύκλους καθώς εκείνοι προσομοιάζουν με τη χρονική διάρκεια των διαφορετικών γενεών. Όμως, η επένδυση για τις διαγενεακές ανάγκες κατέστη και πάλι στην εξέλιξη της θεωρίας το κέντρο της ανάλυσης. Ακολούθησαν δύο ακόμη μετεξελίξεις, μα στην ίδια κατεύθυνση. Η πρώτη μετακίνησε το υπόδειγμα στο δομικό περιβάλλον του σύγχρονου συστήματος για να διαπιστώσει την αύξηση της εξάρτησης σε κοινωνίες που γερνούν, όχι όμως σε βαθμό ώστε να δικαιολογούνται πολιτικές όπως εκείνες προηγούμενων προσεγγίσεων. Η δεύτερη το μετακίνησε στο συγκρουσιακό περιβάλλον μέχρι του σημείου όπου η ανάπτυξη ειδικών θεσμών για τους πληθυσμούς που γερνούν είναι απαραίτητη, όχι όμως με τρόπο που να προκαλούνται μακροοικονομικές αλλοιώσεις. Οι μετακεϋνσιανές προσεγγίσεις, ουσιαστικά, προέκτειναν την ανάλυση της γήρανσης αποδίδοντας, τυπικά, ολόένα και λιγότερη σημασία σε αυτή [Jackson 1998: 87].

1.3) Αναλυτικές προσεγγίσεις της γήρανσης

Οι αναλυτικές προσεγγίσεις σαν λογικές συνέχειες των γενικών και ερμηνευτικών θεωριών για τη γήρανση εστιάζουν ακριβώς στο τι συμβαίνει. Στη γήρανση όπως εκείνη γίνεται περισσότερο ή λιγότερο αντιληπτή από τα άτομα, ηλικιωμένα ή μικρότερης ηλικίας, και το σύνολο των ομάδων του πληθυσμού που απαρτίζουν τις ιστορικές κοινωνίες. Η επαφή των προσεγγίσεων αυτών με την καθημερινότητα είναι σαφώς πιο στενή σε σχέση με τις θεωρίες που προηγήθηκαν. Και αυτές όμως διαφέρουν μεταξύ τους σε συνάφεια με το πως διαφέρουν μεταξύ τους και οι καθημερινότητες των ηλικιωμένων. Οι πιο διαδεδομένες αφετηρίες για την έρευνα

αλλά και τα πιο ισχυρά στη δημόσια συζήτηση δεδομένα αφορούν στις ακόλουθες πέντε προσεγγίσεις [Ulysse 1997].

- Το υπόδειγμα της «χρονολογικής γήρανσης»
- Το υπόδειγμα της «κοινωνικής γήρανσης»
- Η προσέγγιση της «τρίτης ηλικίας»
- Το πολιτικό υπόδειγμα της «γκρίζας δύναμης»
- Το υπόδειγμα της «διαφορικής γήρανσης»

Το υπόδειγμα της «χρονολογικής γήρανσης»: Πρόκειται κατά κύριο λόγο για μια ποσοτική προσέγγιση με συχνές στατιστικές απεικονίσεις οι οποίες διχοτομούν τον πληθυσμό ανάμεσα σε άτομα ηλικιωμένα και μη ηλικιωμένα, άνω των 65 ετών και κάτω των 65 ετών ή αντίστοιχα με σημείο τομής τα 75 έτη (oldest old είναι το συνώνυμο για τη δεύτερη περίπτωση διαχωρισμού). Η υπέρ-απλούστευση ή η αφαίρεση είναι από εκεί και πέρα η αφετηρία της ανάλυσης. Καθώς τα 65 έτη ενός ατόμου θεωρείται πως είναι η στιγμή της συνταξιοδότησης και τα 75 έτη όπου κάποιος ή κάποια θεωρείται «πολύ ηλικιωμένος / ηλικιωμένη» οι αναλύσεις που απορρέουν αναφέρονται σε συνταξιούχους και μη συνταξιούχους ή σε πολύ ηλικιωμένους και λιγότερο ηλικιωμένους. Η ποσοτική ανάλυση αναπαριστά με αυτό τον τρόπο κλασσικές διχοτομήσεις όπως εκείνες ανάμεσα σε φτωχούς και μη φτωχούς ή ανέργους και εργαζόμενους. Πέρα από την αδιαμφισβήτητη αξία, όμως, τόσο των διχοτομήσεων όσο και των αναλύσεων οι οποίες εδράζονται σε αυτές, οι προσεγγίσεις τέτοιου είδους βαραίνουν συνήθως προς την πλευρά του ηλικιωμένου, φτωχού ή άνεργου αναπαράγοντας στερεοτυπικές αναφορές υστέρησης σε σχέση με τον μη ηλικιωμένο, μη φτωχό, μη άνεργο [Estes, Biggs & Phillipson 2003: 30]. Η πιο συχνή κριτική που δέχεται το υπόδειγμα της χρονολογικής γήρανσης δεν είναι άλλο από τη στιγματοποίηση των ηλικιωμένων μέσα από την παραγωγή μιας ιδεολογίας στέρησης όπως και μιας θεωρίας εξάρτησης. Οι ηλικιωμένοι θυματοποιούνται και στοχοποιούνται με την ίδια διαδικασία και το ίδιο αποτέλεσμα. Από τη μια πλευρά οι αναλύσεις φανερώουν τις ανάγκες εισοδηματικής στήριξης των ατόμων από μια ηλικία και έπειτα ενώ ταυτόχρονα στις ίδιες αναλύσεις περιλαμβάνονται όλοι εκείνοι οι περιορισμοί για τους οποίους μια ανάλογη στήριξη δεν είναι πρακτικά εφικτή. Πέρα από αυτό, οι ηλικιωμένοι άνω των 65 ετών (όπως συμβαίνει και στις περιπτώσεις όπου η διχοτόμηση λαμβάνει χώρα στα 60 ή τα 75 έτη) δεν απαρτίζουν

μια ομάδα με χαρακτηριστικά τόσο ενοποιητικά όσο εμφανίζονται να έχουν. Τα εισοδήματά τους διαφέρουν όπως διαφέρει και η περιουσία τους, το επαγγελματικό τους παρελθόν, η οικογενειακή κατάσταση που προσδίδει άλλες δομές στήριξης για τον καθένα και την καθεμία. Πολύ συχνά επίσης, διαφέρει και η σύνταξή τους καθώς σε εκείνο το σημείο εξειδικεύονται μια σειρά από παράγοντες όπως οι παραπάνω [Baars 2007: 4]. Βέβαια η ανομοιότητα που χαρακτηρίζει τους ηλικιωμένους (όπως και τους φτωχούς ή τους ανέργους) χαρακτηρίζει ίσως και σε μεγαλύτερο βαθμό όσους και όσες δεν είναι ηλικιωμένοι. Τελικά, η ισχυρότερη κριτική προς το υπόδειγμα συνίσταται στο γεγονός ότι προσδίδει σε ένα φυσικό χαρακτηριστικό όπως είναι η ηλικία κοινωνική σημασία η οποία, όμως, προέρχεται από ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά που με τη σειρά τους μπορεί να συνοδεύουν τα άτομα ίδιας ηλικίας ενώ μπορεί και όχι.

Το υπόδειγμα της «κοινωνικής γήρανσης»: Σε αντίθεση με το προηγούμενο υπόδειγμα, η μεγαλύτερη ηλικία αντιμετωπίζεται εδώ σαν ένα κατασκευασμένο πρόβλημα. Η ηλικία, όπως εκείνη μετριέται σε έτη, δεν έχει να προσφέρει πολλά στην ανάλυση, σύμφωνα με το υπόδειγμα, καθώς είναι ένα ακόμη στερεότυπο μαζί με το φύλο και την εθνικότητα. Από την άλλη, η ηλικία έχει να προσφέρει εξηγήσεις και λύσεις εφόσον συνδεθεί πραγματικά με εργασιακές και κοινωνικές ανάγκες. Σε αυτό το υπόδειγμα η ηλικία αποτελεί δυναμικό για την ανάλυση εάν αναφέρεται στην εργασία και την κοινωνική δράση, είτε σε ατομικό επίπεδο είτε σε επίπεδο ομάδων. Με αυτό τον τρόπο η συνταξιοδότηση, και πολύ περισσότερο η πρόωγη συνταξιοδότηση, θα πρέπει να σχετίζονται περισσότερο με την κατάσταση της υγείας ή την ικανότητα για εργασία παρά με τη χρονολογική καταμέτρηση της διάρκειας ζωής ενός ατόμου. Για την κοινωνική γήρανση, οι πολιτικές για τους «μεγαλύτερους σε ηλικία εργαζόμενους», εκείνο που συνήθως καλείται τμήμα 55-64 ετών, έχουν να κάνουν περισσότερο με την οικονομία και τις ανάγκες μεγέθυνσης παρά με τις ανάγκες όπως εκείνες διαπιστώνονται από τα ίδια τα εργαζόμενα άτομα ηλικίας άνω των 55 ετών, αν μπορεί να θεωρηθεί η τομή στα 55 λογικά πιο άρτια για παράδειγμα, σε σχέση με τα 52,5 έτη ή τα 57,8 [Phillipson & Biggs 1999: 162]. Σε αυτό το πλαίσιο η γήρανση είναι δυνατό να αντιμετωπισθεί σαν κοινωνικό πρόβλημα κατασκευασμένο από ομάδες με αποκλίνοντα συμφέροντα, οι οποίες προσπαθούν είτε να αυξήσουν τη φροντίδα και τις υπηρεσίες για τους ηλικιωμένους είτε να δικαιολογήσουν μειώσεις στις κοινωνικές δαπάνες. Η κοινωνική γήρανση γίνεται εξ' αυτού το προϊόν

διαφορετικών συγκρούσεων ισχύος ανάμεσα σε γενεές, ομάδες και κοινωνικές τάξεις [Ulysse 1997: 5]. Πρέπει να σημειωθεί πως και στις τρεις περιπτώσεις η σύγκρουση έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά και εντάσεις όπως και το ότι σηματοδοτεί διαφορετικές λύσεις στο ίδιο «γενικό» πρόβλημα: εκείνο της γήρανσης. Με αυτό τον τρόπο είναι δυνατό να εξηγηθεί το αντιφατικό φαινόμενο ή μάλλον η αντιθετική πραγματικότητα πίεσης για πρόωρες συνταξιοδοτήσεις ταυτόχρονα με πιέσεις για δραστικό περιορισμό τους. Σε αυτό το πεδίο δεν συντίθενται αλλά αντικρούονται συμφέροντα πολύ διαφορετικά όταν η αναφορά γίνεται στο επίπεδο των γενεών (αποχώρηση από την εργασία κάποιων ατόμων και είσοδος κάποιων άλλων) ή στο επίπεδο κοινωνικοοικονομικών ομάδων (εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα και το δημόσιο τομέα μιας οικονομίας δεν αντιμετωπίζουν με τον ίδιο τρόπο τις πρόωρες συνταξιοδοτήσεις) ή στο επίπεδο των τάξεων (οι εργάτες και οι καπιταλιστές, ως φορείς εργασίας και κεφαλαίου αντίστοιχα, έχουν διαφορετικά συμφέροντα, στη γενικότητά τους πάντα, για την παραμονή στην εργασία ατόμων άνω των 55 ετών). Οι διακρίσεις στην απασχόληση σε βάρος των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων θέτουν, τελικά, το ζήτημα της γήρανσης ως θέμα ευρύτερης κοινωνικής οργάνωσης, το οποίο ξεπερνά την παραγωγικότητα και τον περιορισμό τους κόστους [Alpass. & Mortimer 2007: 37].

Η προσέγγιση της «τρίτης ηλικίας»: Σε ισχυρότερη ακόμη αντίθεση με το χρονολογικό υπόδειγμα εντοπίζεται εκείνο της τρίτης ηλικίας. Η εικόνα που διαπερνά το πρώτο σχετικά με τους ηλικιωμένους σε διαρκή απομόνωση και ανέχεια αντιστρέφεται με αυτή την προσέγγιση καθώς «σήμερα, οι άνθρωποι δεν γερνούν πλέον με τον ίδιο τρόπο όπως και πριν» [Ulysse 1997: 7]. Στην προσέγγιση για την «τρίτη ηλικία», οι ηλικιωμένοι μακριά από τα να είναι μια διαρκής πηγή οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων αποτελούν φορέα ριζικών αναδιατάξεων για το σύνολο της κοινωνικής ζωής. Νέες ανάγκες έχουν προκύψει για τους νέους ηλικιωμένους και οι κοινωνικές πολιτικές του χθες αδυνατούν να ανταποκριθούν σε αυτές. Η υγεία τους είναι καλύτερη, σύμφωνα με την προσέγγιση, σε σχέση με αντίστοιχες ηλικιακές ομάδες του παρελθόντος, το προσδόκιμο επιβίωσης είναι πολύ μεγαλύτερο και συνολικά ο τρόπος ζωής τους είναι ριζικά διαφορετικός σε σχέση με τους προγόνους τους. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η γενιά των ηλικιωμένων ατόμων σήμερα έχει μήνες από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως τον τελευταίο μεγάλο πόλεμο ενώ για την Ελληνική πραγματικότητα οι γενιές που ακολούθησαν, από τη γενιά του Πολυτεχνείου και

έπειτα, δεν έχουν καμία μνήμη για γεγονότα ανάλογης έντασης και έκτασης. Το γεγονός ότι σε πολλές οικογένειες είναι παρούσες τρεις και περισσότερες γενιές αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο το οποίο διαφοροποιεί αυτή τη γενιά των ηλικιωμένων σε σχέση με εκείνες που προηγήθηκαν. Για την προσέγγιση της Τρίτης Ηλικίας, το κοινωνικό περιβάλλον των ηλικιωμένων έχει αλλάξει κατά πολύ σε σχέση με το παρελθόν. Ειδικά σε ότι αφορά τις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Δύση η γενιά αυτή έχει ωριμάσει σε μια κοινωνία ευημερίας. Έχει άλλα καταναλωτικά και αποταμιευτικά πρότυπα όπως και άλλες απαιτήσεις δραστηριότητας. Ουσιαστικά, με την προσέγγιση αυτή εισάγεται μια νέα πραγματικότητα για τους ηλικιωμένους βασισμένη στην εθελοντική δράση μετά τη συνταξιοδότηση, την ενεργό συμμετοχή στα κοινά, την εναλλακτική εκπαίδευση καθώς και την παροχή φροντίδας από μέρους τους [Morris & Caro 1997: 97]. Μια συνηθισμένη κριτική προς την Τρίτη Ηλικία είναι πως υπονοεί απλά μια Τέταρτη με τα χαρακτηριστικά που προσάπτουν άλλες προσεγγίσεις στην ίδια. Μια λιγότερο συχνή κριτική αναφέρει πως η προσέγγιση της Τρίτης Ηλικίας ανατρέπει τα στερεότυπα της χρονολογικής προσέγγισης εισάγοντας νέα, περισσότερο φωτεινά, βέβαια και αισιόδοξα.

Το πολιτικό υπόδειγμα της «γκρίζας δύναμης»: Η οργάνωση και κυρίως η προώθηση των αιτημάτων από μέρους των ηλικιωμένων συνθέτει το περιεχόμενο αυτού του υποδείγματος. Η λειτουργία ομάδων πίεσης για την ικανοποίηση οικονομικών αιτημάτων ή η αντίσταση που προβάλλεται σε ορισμένες δράσεις περιορισμού του κοινωνικού κράτους είναι δύο σαφή παραδείγματα αυτής της γκρίζας δύναμης [Victor 2005: 14]. Ισχυρότερο είναι μέχρι σήμερα το δεύτερο παράδειγμα καθώς οι οργανωμένες ομάδες των ηλικιωμένων αντιδρούν, ουσιαστικά, σε διάφορες περικοπές των δαπανών οι οποίες προορίζονται προς τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα μιας κοινωνίας [Binstock 1997: 58]. Δείγματα μιας τέτοιου είδους οργάνωσης εντοπίζονται κυρίως στις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία. Σε αυτές τις χώρες οι ομάδες πίεσης παρουσιάζονται στον πολιτικό διάλογο οργανωμένα με συγκεκριμένα αιτήματα και στρατηγικές προώθησης των αιτημάτων αυτών [Binstock & Quadagno 2001: 339]. Στον Ευρωπαϊκό χώρο δεν έχουν εμφανισθεί ομόλογες κινήσεις, με τη μερική εξαίρεση ίσως της Ολλανδίας και της Μ. Βρετανίας, καθώς η κοινωνική διαβούλευση για θέματα κοινωνικού κράτους διεξάγεται συνήθως από τους επίσημους εταίρους (εργαζόμενους και εργοδότες) και το κράτος ή εναλλακτικά από κομματικούς σχηματισμούς. Παρόλα αυτά, τα αιτήματα όσο και οι δράστες, οι

ειδικές ομάδες πίεσης, δεν εμφανίζουν μεγάλη ομοιογένεια με βάση την ηλικία και μόνο. Η πίεση που μπορούν να ασκήσουν οι ομάδες ηλικιωμένων παίρνει την μορφή όχι συλλογικής ψήφου (ακόμη ίσως όχι αν και το παράδειγμα του Ισραήλ παραμένει ανοιχτό) αλλά προώθησης ειδικών μέτρων τα οποία στοχεύουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής ορισμένων, μονάχα, ομάδων ηλικιωμένων, γι' αυτό και η «οργανωμένη γκρίζα δύναμη θα μπορούσε στην πραγματικότητα να βοηθήσει στον περιορισμό των δαπανών προς τους ηλικιωμένους μέσα σε ειδικά πλαίσια» [Lynch 2006: 197]. Κάτι τέτοιο αποτυπώνεται από το γεγονός πως όπου οι ομάδες πίεσης έχουν δράσει αυτό δεν έχει συμβεί για να πεισθούν οι κυβερνήσεις ως προς την υιοθέτηση εξειδικευμένων δικτύων ασφαλείας ή νέων προγραμμάτων για όλους τους συνταξιούχους (καθολικότητα της συνταξιοδότησης) αλλά περισσότερο για την αποτροπή εισοδηματικών περικοπών σε ειδικές ομάδες συνταξιούχων. Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί ότι η γκρίζα δύναμη σαν πολιτικό υπόδειγμα αντλεί ισχύ κυρίως διαμέσου ειδικών ινστιτούτων έρευνας και ανάλυσης, τα οποία δραστηριοποιούνται ως οργανισμοί συνταξιούχων πέραν των γνωστών Ταμείων (Funds) αλλά και από οργανωμένες ενώσεις ηλικιωμένων, οι οποίες αριθμούν εκατομμύρια μέλη στις ΗΠΑ.

Το υπόδειγμα της «διαφορικής γήρανσης»: Για αυτή την αναλυτική προσέγγιση η ηλικία από μόνη της, όπως και στο υπόδειγμα της κοινωνικής γήρανσης, δεν είναι δυνατό να αποδώσει έστω και στιγμιαία την εξέλιξη των ατόμων. Πολλοί παράγοντες επηρεάζουν τη ζωή των ηλικιωμένων ταυτόχρονα και η ηλικία είναι μονάχα ένας από αυτούς. Το φύλο, η εθνικότητα, το κοινωνικό status, η οικονομική θέση στην ευρύτερη δομή, η σχέση με την αγορά εργασίας είναι μερικοί παράγοντες που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όταν μελετώνται οι ανάγκες και οι πολιτικές ανταπόκρισης προς εκείνες των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων [Meyer 2005: 78]. Κυρίαρχο ζήτημα είναι το ότι οι εργαζόμενοι στον πυρήνα μιας εθνικής οικονομίας βρίσκονται σε καλύτερη θέση σε σχέση με τους υπόλοιπους εργαζόμενους [Ulysse 1997: 12]. Είτε κατά τη διάρκεια του εργασιακού βίου είτε στη φάση της συνταξιοδότησης [Clark, Burkhauser, Moon, Quinn, & Smeeding 2007: 38]. Αυτό μπορεί να σημαίνει εργαζόμενους και συνταξιούχους από δυναμικούς τομείς όπως και την κρατική γραφειοκρατία καθώς εξαρτάται από το ποιος είναι ο κύριος οικονομικός τομέας κάθε περίοδο σε κάθε εθνική οικονομία. Η διαφορική γήρανση έχει αυτό τον τίτλο ως υπόδειγμα διότι υποστηρίζεται με σαφήνεια ότι όλοι οι ηλικιωμένοι δεν γερνούν με τον ίδιο τρόπο. Και κυρίως γερνούν άνισα καθώς

συσσωρεύουν άνισα [Myles 1997: 53]. Με τις ισχυρές συνδέσεις ανάμεσα στην υγεία και το εισόδημα, όπως εκείνες έχουν διαπιστωθεί σε πολλές μελέτες, ή την υγεία και τις συνθήκες εργασίας είναι εύλογη η θέση πως κατά τη γήρανση αποτυπώνεται μια σειρά διαφορών και ανισοτήτων οι οποίες πηγάζουν από προηγούμενες περιόδους. Στα χρηματικά ποσά που αντιστοιχούν οι συντάξεις όπως και σε ειδικές οικονομικές ενισχύσεις οι διαφορές αυτές είναι σαφείς όταν συγκρίνονται άτομα με ή χωρίς διακοπές στον εργασιακό τους βίο, ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι εργαζόμενοι, εργαζόμενοι στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα. Οι ανισότητες είναι, επίσης, σημαντικές όταν συμπεριληφθεί στην ανάλυση η διάσταση του φύλου ή της τάξης. Στη διαφορική γήρανση η ανάλυση για να ανακαλύψει και να ερμηνεύσει τις διαφορές και τις ανισότητες μεταξύ των ηλικιωμένων στρέφεται κυρίως στο θέμα της πρόσβασης από μεριά τους σε τρεις τύπους πόρων: (α) υλικούς και χρηματικούς πόρους, (β) τις φυσικές δυνατότητες και τις λειτουργικές δεξιότητες σε ατομικό επίπεδο, και, (γ) το επίπεδο παροχής φροντίδας υγείας και υποστηρικτικών υπηρεσιών [Ulysse 1997: 13]. Με αυτό τον τρόπο οι ανισότητες γίνονται αντικείμενο διερεύνησης πριν και μετά τη συνταξιοδότηση δίχως να υπάρχει ένα και μοναδικό σημείο αφετηρίας.

1.4) Παραδείγματα κοινωνικής έρευνας

Τα πρωτογενή δεδομένα που χρησιμοποιούνται σε αυτή τη μελέτη αντλούνται από μια ποσοτική έρευνα (quantitative research) βασισμένη σε ένα ερωτηματολόγιο ηλεκτρονικής μορφής (Computer Assisted Personal Interviewing). Το ερωτηματολόγιο αυτό συνοδεύτηκε από ακόμη ένα μικρότερο, σε έντυπη μορφή αυτή τη φορά, με το οποίο οι ερευνώμενοι ρωτήθηκαν μια πληθώρα ποιοτικών ερωτήσεων (qualitative questionnaire). Οι τελευταίες δεν έλειπαν και από το πρωτεύον ερωτηματολόγιο. Η έρευνα, συνολικά, σχεδιάστηκε εξ αρχής να αποτελέσει μια μελέτη πάνελ (panel study) όπου ένα σημαντικό μέρος του δείγματος που συμμετέχει στην έρευνα από την πρώτη στιγμή θα προσεγγίζεται ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Πιο συγκεκριμένα, ο σχεδιασμός αφορά την παραγωγή μιας έρευνας διαχρονικής ακολουθίας (longitudinal survey) καθώς οι διαδοχικές στο χρόνο έρευνες (ερευνητικά κύματα) θα απευθύνονται στο ίδιο δείγμα πληθυσμού με μικρές μονάχα προσαρμογές. Μέχρι και σήμερα, τα κυριότερα ερευνητικά κείμενα που έχουν

δημοσιευθεί με βάση τα δεδομένα της έρευνας SHARE (Survey on Health, Aging and Retirement) δεν ήταν σε θέση να αξιοποιήσουν δεδομένα από δύο διαφορετικά κύματα οπότε και η έρευνα αντιμετωπίστηκε πρωταρχικά σαν μία διατομεακή έρευνα (cross sectional research).

Ένας βασικός λόγος που γράφονται τα παραπάνω αφορά την υπεράσπιση μιας αυξανόμενης μερίδας ερευνητών που αντιδρά απέναντι στις συνεχιζόμενες, έντονες όσο και στείρες αντιπαραθέσεις μεταξύ ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας ή ανάμεσα στις διατομεακές και τις διαχρονικές μελέτες [Silverman 1995: 21, Sandelowski 2000: 249, Yee & Niemeier 1996]. Το βασικό επιχείρημα δεν είναι ένας ακόμη εκλεκτικισμός καθώς δεν εμπεριέχει τίποτε το μεθοδικό. Συνήθως, αρκεί η αναπαράσταση μιας πραγματικότητας ερευνητικού σχεδιασμού, εφαρμογής, ελέγχου και δημοσίευσης των αποτελεσμάτων για να διαπιστωθεί το κενό των διαχωρισμών. Στην πράξη πλέον, κάθε έρευνα αποτελεί έρευνα συνδυασμένων μεθόδων (mixed method) ή συνδυασμένων υποδειγμάτων (mixed model) τουλάχιστον για τις τέσσερις κύριες φάσεις (τα επίσημα στοιχεία κατεβάζουν, βέβαια, τον αριθμό στο ένα τρίτο των ερευνών που διεξάγονται). Πολύ πρόσφατα δε, η συνδυασμένη έρευνα αποκλήθηκε «τρίτο κύμα» της κοινωνικής έρευνας γεγονός που καταδεικνύει την προώθησή της στο πεδίο, δίχως κάτι τέτοιο αναγκαστικά να σημαίνει πως η ανάμιξη των μεθόδων είναι πραγματικά κάτι τόσο νέο [Ravallion, M. 2005: 37]. Από εκεί και πέρα, ο εκλεκτικισμός ή ο συνδυασμός δεν είναι παρά ζήτημα της ανάλυσης, λαθεμένης ή όχι, και όπως πάντα ξεχωριστό θέμα για τον κάθε ερευνητή.

Έχει περάσει πολύς καιρός από τότε που οι ποσοτικές έρευνες κουβαλούσαν το θετικιστικό τους παρελθόν σαν βαρίδι και οι κριτικές θεωρήσεις αποστρέφονταν τα ποσοτικά δεδομένα. Οι νέοι τρόποι σύνδεσης επεκτείνονται συνεχώς και εισάγονται σαν νέες μεθοδολογίες ακόμη και σε πεδία όπως η διερεύνηση της ποικιλίας διάφορων μορφών κοινωνικού κράτους [Mjoset & Clausen 2007: 10]. Όπως έχει περάσει πολύς καιρός και από τότε που η πιο αναπτυσσόμενη σχολή της ποιοτικής έρευνας βρίσκονταν στον μεθοδολογικό αντίποδα του θετικισμού [Mills, Bonner & Francis 2006, Strauss & Corbin 1994]. Για μια μακρά περίοδο από τη δεκαετία του 1930 έως τη δεκαετία του 1970 οι διακρίσεις μεταξύ ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων κυριάρχησαν και πάνω στην ερευνητική διαδικασία. Η εκατέρωθεν απαξίωση στέρησε και από τα δύο μεγάλα παραδείγματα, κυρίως σε βάρος των

ποιοτικών παρά την άνοδό τους στις ΗΠΑ, προωθήσεις που από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι και το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} φαίνονταν σαν η φυσιολογική εξέλιξη των πραγμάτων. Για την ακρίβεια, της γνώσης της ίδιας. Η νέα γνώση συχνά έμεινε κλειδωμένη στα εμπειρικά δεδομένα ή τις θεωρίες που αναπτύσσονταν χωρίς εκείνα. Γι' αυτό και η επίκληση των εμπειρικών δεδομένων συνήθως παραπέμπει σε λογιστικές γραφειοκρατίες και των θεωριών σε σύννεφα καπνού.

Ο διαχωρισμός βέβαια είναι δυνατό να παρασταθεί με πιο επιστημονικούς όρους όσον αφορά τις ερευνητικές προϋποθέσεις των δύο κυρίαρχων παραδειγμάτων [Salazar, L., Crosby, R. & R. DiClemente 2006: 153]:

Ένθετο Α1α: Κυρίαρχα παραδείγματα κοινωνικής έρευνας: οι προϋποθέσεις

Ποσοτικός τρόπος	Ποιοτικός τρόπος
Τα κοινωνικά δεδομένα έχουν αντικειμενική οντότητα	Η πραγματικότητα είναι κατασκευασμένη κοινωνικά
Η μέθοδος είναι το πρωταρχικό θέμα	Το πρωταρχικό θέμα είναι το αντικείμενο της έρευνας
Οι μεταβλητές είναι δυνατό να προσδιορισθούν και οι σχέσεις να μετρηθούν	Οι μεταβλητές είναι σύνθετες, αλληλοεξαρτώμενες και γι' αυτό δύσκολα μετρήσιμες
Η οπτική γωνία είναι εξωτερική της έρευνας (etic)	Η οπτική γωνία είναι εσωτερική της έρευνας (emic)

Με βάση τον παραπάνω πίνακα η διαχωριστική γραμμή είναι σαφώς ανυπέρβλητη. Εάν η μελέτη που γράφεται πρόκειται να κατηγορηθεί για εκλεκτικισμό αυτή είναι και η πρώτη στιγμή: για τη μελέτη η πραγματικότητα είναι κατασκευασμένη κοινωνικά. Διότι δε γίνεται κατανοητή διαφορετικά. Γιατί αν φαινόμενο και πραγματικότητα ταυτίζονταν δεν θα υπήρχε η ανάγκη για την ανάπτυξη της επιστήμης. Από την άλλη πλευρά, το κοινωνικό δεδομένο 400€ όπως και εκείνο της τάξης των 4.000€ έχει αντικειμενική οντότητα γνωστή έξω από και μέσα στις εμπειρίες του ερευνητή εάν αποτελεί την απάντηση σε ένα ερώτημα για το ποσό της σύνταξης που απολαμβάνει κάποιος συνταξιούχος. Πρόκειται μάλιστα, για μια εχθρική οντότητα στη μία περίπτωση και μια πολύ φιλική στην άλλη. Όσον αφορά τις μεταβλητές δεν είναι και πολύ βέβαιο πως ο ποσοτικός τρόπος μέτρησης διαφέρει ως προς τις δυσκολίες από τον ποιοτικό. Και επειδή η σύγχρονη κοινωνία παραπέμπει σε μια τεχνολογική εποχή όπου ο ερευνητής είναι συχνά απαλλαγμένος από την καθαυτή

μέτρηση των μεταβλητών τα προγράμματα λογισμικού και των δύο τρόπων (STATA ή NUD*IST για παράδειγμα) που έχουν αναλάβει το επίτονο αυτό έργο είναι εκθετικά αποτελεσματικότερα από ότι μια δεκαετία πριν και πολύ περισσότερο σε σχέση με το πιο απομακρυσμένο παρελθόν. Το ανοιχτό ζήτημα για τη μέτρηση των σχέσεων και των μεταβλητών είναι αν στη μία περίπτωση (αριστερά) δεν υπάρχουν σχέσεις και όμως μετρούνται και στην άλλη υπάρχουν σχέσεις αλλά δεν υπάρχει τρόπος να μετρηθούν (δεξιά). Για την οπτική γωνία της έρευνας και τη διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής το επιχείρημα έχει ως εξής: κάθε ερευνητική διεργασία περιλαμβάνει ορισμένα αναπόφευκτα στάδια. Η συμμετοχή σε καθένα από αυτά είναι δυνατό, και σχεδόν επίσης αναπόφευκτο, να αλλάζει την οπτική γωνία του ερευνητή. Ακόμη και αν προεκταθεί η έννοια της οπτικής γωνίας στην έννοια της προοπτικής ή, τουλάχιστον οριακά, ακόμη και της κοσμοθεωρίας του.

Σχετικά με τους σκοπούς της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας οι διακρίσεις συνεχίζουν να είναι έντονες. Η ποσοτική έρευνα με την ποιοτική έρευνα βαδίζουν χωριστά όπως και οι ποσοτικοί μέθοδοι με τις ποιοτικές μεθόδους:

Ένθετο Α1β: Κυρίαρχα παραδείγματα κοινωνικής έρευνας: οι σκοποί

Ποσοτικός τρόπος	Ποιοτικός τρόπος
Γενικευσιμότητα	Πλαισιοποίηση
Πρόβλεψη	Ερμηνεία
Αιτιακές εξηγήσεις	Κατανόηση των δραστών

Οι δυνατότητες γενίκευσης του ποσοτικού τρόπου δεν έγκεινται στη μαθηματική διαχείριση των δεδομένων αλλά στην ισχύ και τη σημασία των σχέσεων που ανακαλύπτονται με αυτό τον τρόπο. Αντίστοιχα, η παραγωγή ενός νέου πλαισίου από εκείνο που αντιλαμβάνεται η άμεση εμπειρία αναπόδραστα γενικεύει κάτι που μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν ειδικότερο και αφορούσε μονάχα μερικά. Διαφορετικά δεν θα ήταν και αντικείμενο διερεύνησης. Η ικανότητα για προβλέψεις διαμέσου των ποσοτικών μεθόδων προϋποθέτουν τη σαφή και ακριβή ερμηνεία σχέσεων και γεγονότων. Κάτι που έχει οριστεί εξωγενώς στον πίνακα σαν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ποιοτικού τρόπου. Οι αιτιακές εξηγήσεις και η κατανόηση των δραστών, τουλάχιστον στις επιτυχημένες τους εκδοχές όπως εκείνες νομιμοποιούνται ακαδημαϊκά και ελέγχονται επιστημονικά, δεν είναι παρά ταυτόσημες έννοιες.

Η προσέγγιση στο ερευνητικό αντικείμενο είναι πιθανότατα και ο πιο σαφής διαχωρισμός. Ορισμένα δε χαρακτηριστικά παρουσιάζονται τελείως ασύμβατα μέχρι τη στιγμή που συμβαίνουν:

Ένθετο Α1γ: Κυρίαρχα παραδείγματα κοινωνικής έρευνας: οι προσεγγίσεις

Ποσοτικός τρόπος	Ποιοτικός τρόπος
Αφετηρία με υποθέσεις και θεωρίες	Τερματισμός με υποθέσεις και εδραιωμένη θεωρία
Μεθόδευση και έλεγχος	Ανάδειξη και απεικονίσεις
Χρήση τυπικών εργαλείων	Ερευνητής σαν εργαλείο
Πειραματισμός	Νατουραλισμός
Παραγωγική μέθοδος	Επαγωγικής μέθοδος
Ανάλυση συναρτήσεων	Διερεύνηση για πρότυπα
Αναζήτηση κανόνων	Διερεύνηση της πολυπλοκότητας
Υποβάθμιση των δεδομένων σε αριθμητικούς δείκτες	Ελάχιστη χρήση αριθμητικών δεικτών
Αφηρημένη γλώσσα κατά τη γραφή	Περιγραφική γλώσσα

Ο παραπάνω πίνακας μπορεί να αναπαρασταθεί με την ίδια εγκυρότητα και σε δύο μονάχα προτάσεις: (α) «δεν υπάρχουν τέτοια πράγματα όπως τα ποιοτικά δεδομένα. Τα πάντα είναι 1 ή 0», (β) «όλες οι έρευνες στο τέλος έχουν μια ποιοτική έδρα» (αναπαραγωγή ενός “διαλόγου” μεταξύ χαρακτηριστικών εκπροσώπων των δύο παραδειγμάτων στην ακραία ή πιστή τους αναπαράσταση) [Miles & Huberman 1994: 40]. Το debate συνολικά όμως, έχει και αντίποδα: «περισσότερο καλό θα έρθει από τους ερευνητές των κοινωνικών επιστημών με την ανάπτυξη δεξιοτήτων και από τα δύο παραδείγματα παρά από τη διαμάχη για το ποια μέθοδος είναι υπέρτερη» [Neill 2007]. Εξάλλου όλοι «θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε το γεγονός ότι χρειαζόμαστε και τους αριθμούς και τις λέξεις αν θέλουμε να κατανοήσουμε τον κόσμο» [Miles & Huberman 1994: 40].. Παρόλα αυτά, η διαμάχη με το πέρασμα του χρόνου «έχει μετατρέψει το πεδίο της μεθοδολογίας σε ιδεολογικό πολεμικό πεδίο» παραγνωρίζοντας ακόμη και το γεγονός ότι οι ερευνητές δεν είναι δυνατό να μην συμπεριλάβουν στις διερευνήσεις που επιχειρούν υποθέσεις και θεωρίες [Dey 1993: 247]. Όμως, ακόμη και ανάμεσα στους πιο ένθερμους υποστηρικτές του ενός ή του άλλου παραδείγματος εντοπίζονται διέξοδοι, δυστυχώς όχι με κάποιον οριστικό τρόπο αλλά με συγκυριακό ή ακόμη και προσωπικό. Η πρώτη διέξοδος «επιτρέπει» την ελεύθερη υιοθέτηση της μιας ή της άλλης εναλλακτικής στο όνομα της μεθόδου

που ταιριάζει περισσότερο στην κοσμοθεωρία του κάθε ερευνητή. Η δεύτερη «επιτρέπει» τη μη επιλογή εφόσον ο ερευνητής είναι ικανός και επιτυχημένος. Και οι δύο διέξοδοι αναπαράγοντας απλά το αδιέξοδο μετά από δύο στροφές δεν κάνουν τίποτε παραπάνω από το να επαναφέρουν τη συζήτηση στον πίνακα με τις ξεχωριστές προσεγγίσεις στο ερευνητικό αντικείμενο.

Από την αφετηρία στον τερματισμό λοιπόν, έχουν ήδη συμβεί πολλά. Κυρίως, έχει ολοκληρωθεί συνήθως η ερευνητική διαδικασία ή τουλάχιστον έχουν ολοκληρωθεί άλλες ομοειδείς έρευνες με γνωστοποιημένα αποτελέσματα. Και στις δύο περιπτώσεις το αντικείμενο βρίσκεται ολόκληρο μπροστά στον ερευνητή και είναι επιλογή η εκκίνηση της ανάλυσης από το τέλος ή από την αρχή. Ούτως ή άλλως, και στην αφετηρία και στον τερματισμό θα υπάρχουν υποθέσεις και θεωρίες υπό τη μορφή των ερευνητικών προτάσεων. Η μεθόδευση – έλεγχος και η ανάδειξη – απεικονίσεις σχετίζονται επίσης με τις υποθέσεις με τις οποίες μπήκε και βγήκε ο ερευνητής στο πεδίο ή στην ανάλυση του αντικειμένου. Η χρήση τυπικών μορφών έρευνας μπορεί να διαφέρει από την ενδογενή λογική της συμμετοχής του ερευνητή χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι μπορεί και να υπάρξει σαφής προτίμηση: οι επικοινωνίες για παράδειγμα στη διάρκεια μιας έρευνας θα εκτελεστούν και στις δύο περιπτώσεις από επαγγελματίες με ανοιχτό θέμα κάθε φορά ποιος επαγγελματισμός είναι και υπέρτερος. Ο πειραματισμός και ο νατουραλισμός έχουν θετικές και αρνητικές εκφάνσεις. Στις επιτυχημένες και οι δύο προσεγγίσεις ανοίγουν εναλλακτικές. Επίσης, και οι δύο είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν από τα δύο παραδείγματα με περισσότερο ή λιγότερο κωδικοποιημένο τρόπο κατά περίπτωση. Το ίδιο ισχύει και για την παραγωγική ή την επαγωγική προσέγγιση. Ακόμη και στην περίπτωση των δομημένων ερωτηματολογίων ο σχεδιασμός μπορεί να επιτρέψει την επαγωγή όπως οι διάλογοι μπορούν να είναι παραγωγικοί στην κατεύθυνση που ορίζει ο ερευνητής. Η ανάλυση συναρτήσεων και η διερεύνηση προτύπων δεν παύουν να είναι απλώς δύο διαφορετικοί τρόποι απεικόνισης περισσότερο ή λιγότερο σύνθετων σχέσεων. Δύο εργαλεία μη αμοιβαία αποκλειόμενα ως προς την εναλλακτική χρήση. Το αν θα είναι μαθηματικής μορφής, διαγραμματικής ή με βάση κείμενα εξαρτάται από τη γενικότερη μέθοδο ανάλυσης του ερευνητή και το ειδικό αντικείμενο. Η αναζήτηση των κανόνων και η διερεύνηση της πολυπλοκότητας διαφέρουν μονάχα στις περιπτώσεις όπου οι κοινωνικές συμβάσεις αλλάζουν με πολύ γρήγορους ρυθμούς και γίνονται χαοτικές. Τότε και για τα δύο παραδείγματα είναι πολύ δύσκολη η

προσέγγιση του αντικειμένου. Όσον αφορά το ζήτημα των δεικτών, στην πραγματικότητα αποτελεί το ισχυρότερο σημείο σύγκλισης στο χρόνο μεταξύ των δύο παραδειγμάτων. Η επίκληση δύο γεγονότων είναι χαρακτηριστική αυτής της κατεύθυνσης: η ανάπτυξη ειδικού λογισμικού για τις ποιοτικές μεθόδους (ATLAS, CAQDAS, SPSS) αλλά και το ότι η πιο αναπτυσσόμενη σχολή της ποιοτικής έρευνας έχει ξεκάθαρα μετά-θετικιστικό υπόβαθρο (grounded theory). Τέλος, και όσον αφορά την αφηρημένη ή περιγραφική γλώσσα του ερευνητή στο στάδιο της συγγραφής, ο διαχωρισμός με βάση την ένταξη στο ένα ή το άλλο παράδειγμα είναι δυνατό να ευσταθεί στον βαθμό και μόνο όπου όλες οι άλλες συνισταμένες (μεθοδολογία, επιστημολογία, οντολογία, θεωρία και κοσμοθεωρία) είναι ίδιες για δύο ερευνητές, ο καθένας από «αντικρουόμενο» παράδειγμα.

Η διχοτόμηση ανάμεσα στα δύο μεγάλα παραδείγματα κοινωνικής έρευνας αντλεί τις καταβολές της από ένα γεγονός του οποίου η εκτενής παρουσίαση ξεπερνά κατά πολύ τα όρια αυτής της μελέτης: το θετικιστικό παράδειγμα ταυτίστηκε με το ποσοτικό ενώ το κριτικό παράδειγμα με το ποιοτικό. Η μέθοδος (ποσοτική και ποιοτική), ή ο τρόπος με άλλα λόγια, ανάχθηκε σε παράδειγμα. Ο τεχνητός διαχωρισμός χωρίς να έχει χάσει ακόμη την ακαδημαϊκή του νομιμοποίηση έχει χάσει από καιρό την πρακτική του σημασία όσον αφορά το πεδίο της έρευνας. Τέσσερις είναι οι κυρίαρχοι λόγοι για αυτή την απώλεια, με επιστέγασμα το ότι απλώς «μπορεί να είναι πολύ επιβλαβής» [Gorard & Taylor 2004: 143]. Ο πρώτος είναι η συσσωρευμένη υστέρηση των δύο «παραδειγμάτων» σε βάρος της επιστημονικής γνώσης που οφείλεται στη μη χρήση διαθέσιμων αλλά απαγορευμένων εκατέρωθεν μεθόδων. Η άρνηση της χρήσης των μαθηματικών όπως και εκείνη της ιστορίας αποτελούν διαπρεπή θύματα του διαχωρισμού. Ο δεύτερος λόγος αναφέρεται στους ίδιους τους ερευνητές όπου η κατάταξή τους στο ποσοτικό ή το ποιοτικό «παράδειγμα» θα σήμαινε και την αναγκαστική τους συμπερίληψη σε ένα θετικιστικό ή κριτικό παράδειγμα. Γεγονός ασύμβατο τόσο με την εκπαιδευτική πραγματικότητα όσο και με τις προσωπικές προτιμήσεις και επιδιώξεις. Ο τρίτος λόγος σχετίζεται με την ανομοιογένεια στο εσωτερικό των «παραδειγμάτων». Η διάσταση μεταξύ πειραματικής (experimental) και μη πειραματικής διερεύνησης για τις ποσοτικές μεθόδους είναι ανάλογη της διάστασης μεταξύ της περιπτώσιολογίας (case study) και της ιστορικής έρευνας για τις ποιοτικές μεθόδους. Ο τέταρτος λόγος είναι η εμφάνιση και η σταδιακή προώθηση ενός νέου, τρίτου, «παραδείγματος». Εκείνου των συνδυασμένων μεθόδων και

υποδειγμάτων: ανάλογα με τη φάση της ερευνητικής διαδικασίας επιλέγεται και διαφορετική προσέγγιση (ποιοτική ή ποσοτική). Καθώς όμως, οι λόγοι για τους οποίους ο διαχωρισμός υποχωρεί, οι οποίοι δεν εξαντλούνται στην απarıθμηση που προηγήθηκε, εμφανίζονται σαν πολύ σημαντικοί στο προσκήνιο παρουσιάζεται, κυρίως από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα, ένας ακόμη λόγος, ίσως καθοριστικός αυτή τη φορά: «το status της κοινωνικής επιστήμης βρίσκεται σε σοβαρή αμφισβήτηση» [Sayer 1992: 1]. Ο διαχωρισμός στο όνομα της επιστήμης καταλήγει ολοένα και περισσότερο σε βάρος της ίδιας της επιστήμης. Τα ευρήματα σημαντικών, όπως και δαπανηρών, ερευνών συχνά πλέον αμφισβητούνται ευθέως, κυρίως με έξω-επιστημονικά κριτήρια. Με ορθά ή λαθεμένα κριτήρια η καχυποψία είναι εμφανής είτε πρόκειται για τον πληθωρισμό και τη μετανάστευση είτε για την ανεργία και τη βιωσιμότητα των ασφαλιστικών συστημάτων. Και αυτό συμβαίνει ενώ οι επιστημονικοί κόσμοι συνεχίζουν να αναπαράγουν ως βασικό σημείο αναφοράς τη διάκριση ανάμεσα σε εκείνον που κάνει ποσοτική έρευνα με τυπικές υποθέσεις τις οποίες και ελέγχει και εκείνον που κάνει ποιοτική έρευνα με μη τυπικές υποθέσεις τις οποίες ελέγχει πρώτα λογικά και έπειτα τις διαμορφώνει εκ νέου σε σχέση με την ανάλυση των δεδομένων [Hofmann 1995].

2) Πως η γήρανση ορίζεται σαν πρόβλημα στην πράξη

Το διεθνές ενδιαφέρον για το ζήτημα της γήρανσης περιστρέφεται γύρω από άξονες όπως τα δημογραφικά δεδομένα, οι συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας, οι ανάγκες για φροντίδα υγείας και, κυρίως, οι δαπάνες για συντάξεις. Ο τελευταίος άξονας είναι στην ουσία και εκείνος ο οποίος κινεί τη συζήτηση τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο.⁴ Αναφορές στη γήρανση δίδως να κυριαρχούνται από το ζήτημα των συντάξεων δεν είναι παρά ένα πολύ σπάνιο φαινόμενο. Η κυριαρχία θεμάτων όπως τα όρια ηλικίας για τη συνταξιοδότηση, το ύψος των συντάξεων, ο ρόλοι των δημοσίων και των ιδιωτικών συνταξιοδοτικών σχημάτων, το ύψος των εισφορών για μια δημόσια σύνταξη ή οι εξασφαλίσεις που παρέχουν οι επαγγελματικές και οι ατομικές συντάξεις φανερώνει πως η γήρανση έχει καταστεί ένα θέμα μόλις ταυτόσημο με εκείνο των συντάξεων. Καθώς, μάλιστα, οι συντάξεις αποτελούν το μεγαλύτερο συμπαγές μέρος των συνολικών κοινωνικών δαπανών στις περισσότερες αναπτυγμένες οικονομίες είναι συχνή και η ονομαστική ταύτιση των δύο μεγεθών κάτω από το τίτλο της κοινωνικής προστασίας. Έστω και αν δεν είναι έτσι, έστω και αν η γήρανση δεν είναι μονάχα οι συντάξεις αλλά και οι συντάξεις δεν είναι μονάχα οι κοινωνικές δαπάνες η επιχειρηματολογία στη διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία είναι συντριπτική όσο και αυτονόητη:

- Η γήρανση του πληθυσμού παρασταίνεται με αναφορές στις ισχύουσες και προβλεπόμενες πληθυσμιακές πυραμίδες. Η έννοια της πυραμίδας όμως, δεν ισχύει ήδη για δεκαετίες σε κανένα κράτος, τουλάχιστον, της ΕΕ-15. Το τρίγωνο μετασχηματίζεται ήδη σε ρόμβο ή παραλληλόγραμμο με ορίζοντα το 2050. Το 30% του πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2050 θα αποτελείται από άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών. Το αντίστοιχο ποσοστό για την Ελλάδα προβλέπεται να φθάσει το 32,5%. Έως τότε ο πληθυσμός των ατόμων 0-14 ετών (παιδιά) θα βαίνει μειούμενος τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα.

⁴ Άξονας ο οποίος, για χώρες, όπως οι ΗΠΑ, αναμένεται να αλλάξει στα επόμενα είκοσι χρόνια (και για ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες στα επόμενα σαράντα) καθώς οι δαπάνες υγείας των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων αναμένεται να φθάσουν και να ξεπεράσουν εκείνες που προκύπτουν από υπολογισμούς με βάση τα ποσοστά αναπλήρωσης των συντάξεων [Fuchs 2002: 380].

- Ο δείκτης εξάρτησης των ηλικιωμένων προβλέπεται να υπερδιπλασιασθεί μεταξύ του 2004 και του 2050: για την Ευρώπη των 25 ο δείκτης αναμένεται να ανέλθει από 24,5 σε 52,8 και για την Ελλάδα από 26,4 σε 58,5. Οι δημόσιες συντάξεις γήρατος θα αυξηθούν στην ΕΕ-25 το διάστημα 2004-2050 κατά 2,2% του συνολικού ευρωπαϊκού ΑΕΠ. Για την Ελλάδα η πρόβλεψη είναι ποσοτικά και ποιοτικά διαφορετική, η αύξηση υπολογίζεται σαν διπλασιασμός των δαπανών φθάνοντας το 2050 το 24,8 του ΑΕΠ.

Με αυτό τον αυτονόητο πλέον τρόπο το πρόβλημα της γήρανσης αποτελεί αντικείμενο της συζήτησης στην Ευρώπη για τουλάχιστον 20 χρόνια.⁵ Είναι δηλαδή ένα νέο, ακόμη, θέμα και πολύ μακριά από την εξάντλησή του. Πιθανόν να μην ήταν καν θέμα εάν η πληθυσμιακή εξέλιξη της περασμένης εικοσιπενταετίας παρέμενε ως ήταν.⁶ Για τις χώρες μέλη του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (OECD) αντιστοιχήθηκε αύξηση 45.000.000 ατόμων ηλικίας 65+ με 170.000.000 άτομα εργάσιμης ηλικίας. Οι προβλέψεις του διεθνούς οργανισμού για τα επόμενα είκοσι πέντε χρόνια αναφέρουν αύξηση 70.000.000 ατόμων ηλικίας 65+ με ταυτόχρονη αύξηση των ατόμων εργάσιμης ηλικίας κατά 5.000.000 άτομα μόλις. Σε επίπεδο Ηνωμένων Εθνών (UN) οι προβλέψεις είναι ανάλογες: διπλασιασμός των ατόμων 60+ ετών από 10% σε 21% παγκοσμίως κατά την περίοδο 2000-2050 [United Nations Commission For Social Development 2002: 1]. Από την άλλη πλευρά, πιθανώς και να ήταν θέμα ούτως ή άλλως, πόσο μάλλον πρόβλημα, καθώς τα δημογραφικά δεδομένα προηγούνται στην εμφάνιση όχι όμως και στη σημασία σε σχέση με τα οικονομικά δεδομένα. Το βασικό πλαίσιο της συζήτησης είναι και παραμένει τα μελλοντικά σχήματα συνταξιοδότησης της Ευρώπης και οι μελλοντικές ανάγκες της αγοράς εργασίας [European Communities 2005: 7]. Όπως και να έχει, με όποιον τρόπο και αν παρουσιασθεί, η γήρανση σαν πρόβλημα συμβαίνει τώρα και έχει συνέπειες στο παρόν και στο μέλλον. Σε αυτή τη φάση το πλήθος των

⁵ Γεγονός που συχνά αφήνει στο περιθώριο αντίστοιχες εξελίξεις σε άλλα μέρη του πλανήτη, με πιθανόν βαρύτερη σημασία: «Το 1990 σχεδόν μισό δισεκατομμύριο άνθρωποι, λίγο περισσότερο από το 9 τοις εκατό του παγκόσμιου πληθυσμού, ήταν μεγαλύτεροι των 60 ετών. Μέχρι το 2030 ο αριθμός θα έχει τριπλασιαστεί φθάνοντας το 1,4 δισεκατομμύρια. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της μεγέθυνσης θα λάβει χώρα σε αναπτυσσόμενες χώρες, πάνω από τη μισή μεγέθυνση αφορά την Ασία και πάνω από ένα τέταρτο μονάχα την Κίνα» [World Bank 1994: 1].

⁶ Χωρίς δηλαδή να αποτελεί πρόκληση και συγχρόνως έναν θρίαμβο [WHO 2002: 6]

ερωτημάτων που εγείρονται ξεπερνούν εκείνο των απαντήσεων. Τα ερωτήματα, είτε σύνθετα είτε περισσότερο απλά, εμφανίζονται ιδιαίτερα πειστικά προς τους φορείς χάραξης πολιτικής για τις κοινωνίες που γερνούν [OECD 1998: 12]:

- Θα συνεχίσει να είναι δυνατό το μοίρασμα των πόρων των κοινωνιών μεταξύ της παραγωγικής εργασίας και των εξαρτώμενων μη εργάσιμων μελών με τρόπους που δεν προκαλούν κοινωνικές και μεταξύ γενεών συγκρούσεις;
- Πώς μπορεί η συμβολή των ηλικιωμένων στην κοινωνία και την οικονομική ευημερία να ενισχυθεί;
- Πώς πρέπει η σύνταξη, η υγεία και η μακροπρόθεσμη φροντίδα να αναμορφωθεί;
- Ποιες αλλαγές στην οικονομική υποδομή απαιτούνται για να υποστηρίξουν την ανάπτυξη των συνταξιοδοτικών συστημάτων;

Κάθε ένα από τα παραπάνω είναι προφανές ότι σχετίζεται με τα υπόλοιπα αλλά και με άλλα ερωτήματα τα οποία εκπορεύονται από τα πρώτα με τρόπο ώστε να συνθέτουν ένα εκρηκτικό μίγμα κινδύνων που καλείται «δημογραφική ωρολογιακή βόμβα» ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 [European Commission 1995: 15]. Είναι, επίσης, προφανές ότι κανένα από τα συνήθη ερωτήματα δεν έχουν να κάνουν με τη δημογραφία. Ακόμη και η στρατηγική επιδίωξη της Ευρώπης απέναντι στη γήρανση δεν είναι αποκλειστικά όπως ούτε και κατά κύριο λόγο δημογραφική: η επιστροφή στη δημογραφική μεγέθυνση σχεδιάζεται πάνω στην ισορροπία ανάμεσα στις γενεές και στις μεταβάσεις από το ένα στάδιο ζωής στο άλλο. Δηλαδή ουσιαστικά, και κατά κύριο λόγο, εδράζεται στη διαχείριση της απασχόλησης και της συνταξιοδότησης τόσο για τα νεότερα μέλη της κοινωνίας όσο και για τα μεγαλύτερα σε ηλικία [Commission of the European Communities 2007a: 10]. Εάν υπάρχει μία βόμβα εκείνη εντοπίζεται στα δημόσια οικονομικά, το ατομικό και οικογενειακό εισόδημα καθώς και την αγορά εργασίας.⁷ Ενδεικτικό, αν και όχι αποδεικτικό αυτού, είναι πως οι προτεινόμενες λύσεις απέναντι στην κρίση στοχεύουν ακριβώς εκεί [Commission of the European Communities 2006b: 13]:

⁷ Το κυρίαρχο συστατικό της απειλής δεν είναι παρά μια αναλογία της τάξης του 1: ένας συνταξιούχος για κάθε έναν εργαζόμενο με ορίζοντα το 2050 [OECD 2006: 19].

- ✓ Υποστήριξη για το συνδυασμό επαγγελματικής, οικογενειακής και ιδιωτικής ζωής έτσι ώστε τα άτομα που μπορούν να γίνουν γονείς να μπορούν να αποκτήσουν όσα παιδιά επιθυμούν·
- ✓ Βελτίωση των ευκαιριών απασχόλησης για τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας·
- ✓ Αύξηση του δυναμικού, της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικής ικανότητας μέσω της εκτίμησης της συνεισφοράς τόσο των εργαζομένων μεγαλύτερης ηλικίας όσο και των νεότερων·
- ✓ Αξιοποίηση των θετικών συνεπειών της μετανάστευσης για την αγορά εργασίας·
- ✓ Εξασφάλιση βιώσιμων δημόσιων οικονομικών για να υποστηριχθεί η διασφάλιση μακροπρόθεσμης κοινωνικής προστασίας.

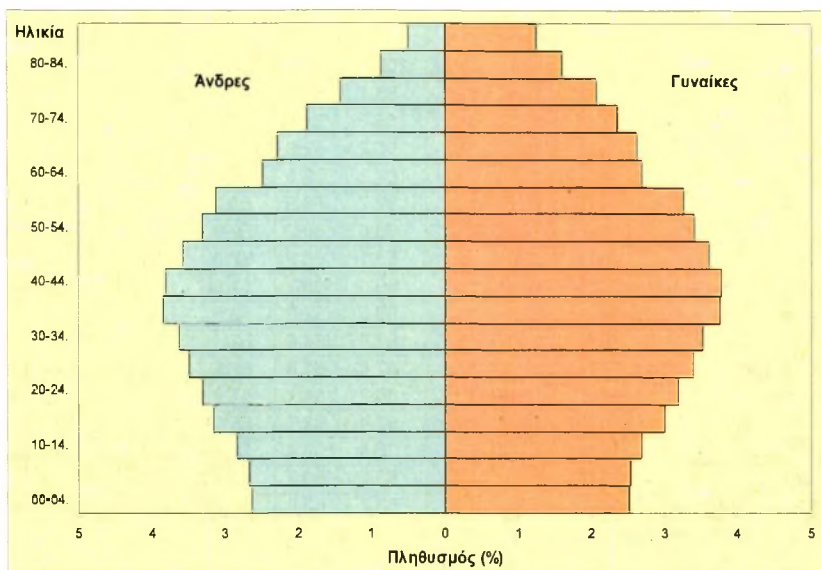
Με τα λόγια του αρμόδιου Επιτρόπου της Ένωσης «σήμερα υπάρχουν τέσσερα άτομα σε ηλικία εργασίας για κάθε άτομο ηλικίας άνω των 65 ετών. Η υπογεννητικότητα, η αύξηση του προσδόκιμου ζωής και η συνταξιοδότηση της γενιάς του baby-boom σημαίνουν ότι έως το 2050 η αναλογία αυτή θα έχει μειωθεί στους δύο εργαζόμενους που θα πληρώνουν για ένα συνταξιούχο» δεν περιγράφεται ένα δημογραφικό πρόβλημα αλλά ένα πρόβλημα μεταβιβαστικών πληρωμών [Europa 2006]. Όσον αφορά τις κατευθύνσεις των μεταβιβάσεων το πρόβλημα είναι ακόμη πιο σύνθετο καθώς η κρίση των δημοσίων οικονομικών ή των συντάξεων, χωρίς αυτά να είναι συνώνυμα, αποτελεί πρόβλημα στο οποίο μετέχουν πολλοί δράστες (agents). Εκούσια ή ακούσια η εμπλοκή των δραστών θέτει τεράστια ζητήματα που ξεπερνούν τα όρια αυτής μελέτης αλλά και την ειδική συζήτηση για τη γήρανση. Στο επόμενο κεφάλαιο (3^ο) θίγονται ορισμένα από αυτά τα ζητήματα πάντοτε στα όρια της μελέτης και με τρόπο μόλις αναπόφευκτο χωρίς, όμως, να είναι δυνατό να εξαντληθούν σε μερικές, μονάχα, σελίδες. Σε αυτό το κεφάλαιο η γήρανση ορίζεται σαν ένα πρόβλημα πρακτικό. Διαμεσολαβείται από δεδομένα και κατευθύνεται από αυτά, όπως συμβαίνει με την πλειονότητα των προσεγγίσεων από διεθνείς οργανισμούς για το ζήτημα της γήρανσης [OECD 1999]. Όπως, περίπου, συμβαίνει στην πράξη δηλαδή. Με λίγα λόγια, σαν μια γήρανση σε ένα πλαίσιο που η διατυπωμένη συμφωνία κράτους και κοινωνικών εταίρων πως οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας πρέπει να είναι υψηλές και αποτελεσματικές, να ενισχύεται ο θεσμός της οικογένειας, να περιορίζεται η ανεργία, να καταπολεμάται η φτώχεια και η ανισότητα ισχύει.

2.1) Δημογραφικά δεδομένα και κοινωνικές δαπάνες

Η δυσμενής δημογραφική κατάσταση για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης περιγράφεται, συνήθως, διαμέσου ορισμένων δημογραφικών πυραμίδων όπως εκείνο που ακολουθεί. Στο γράφημα Α1 είναι φανερό πως η πυραμίδα δεν θυμίζει σε τίποτα το τρίγωνο προηγούμενων δεκαετιών, το οποίο προέβλεπε μια σημαντική ανανέωση του πληθυσμού από τη νεότερη γενεά ενώ η μεγαλύτερη σε ηλικία γενεά έφθινε απότομα από ένα ηλικιακό όριο και έπειτα. Το ευτυχές αποτέλεσμα της έλλειψης παγκόσμιων πολέμων και άλλων καταστροφών μεγάλης εμβέλειας, τουλάχιστον για το Δυτικό κόσμο, αλλά και της βελτίωσης, σε συνολικό επίπεδο, των συνθηκών διαβίωσης και υγιεινής είναι συγχρόνως εκείνο που χαρακτηρίζει την κατάσταση σαν κρίσιμη, σε μια προοπτική που παραλείπει άλλοτε σκόπιμα και άλλοτε βάση της αβεβαιότητας πως «η δημογραφία δεν είναι το πεπρωμένο» [Altman & Shactman 2002: 9]. Εξάλλου, η έλλειψη μιας αδιαμφισβήτητης απόδειξης ότι τα δημογραφικά ζητήματα θα μεταφέρονται ως εμπόδια στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας με υψηλό ποσοστό μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων συνεχίζει να συνοδεύει τη διεθνή συζήτηση [Fukuda & Morozumi 2004: 27]. Σε αυτό το πλαίσιο, η μείωση της θνησιμότητας και η αύξηση των προσδόκιμων επιβίωσης αποτελούν τους δύο πιο σημαντικούς οδηγούς της κρίσης ή τουλάχιστον θα ήταν έτσι εάν η κοινωνική επιστήμη και η έρευνα εξαντλούνταν στα όρια της δημογραφίας. Όμως αυτή η πυραμίδα δεν αποτυπώνει παρά ένα μικρό τμήμα του προβλήματος αν και προβάλλεται συνήθως σαν το πιο καταλυτικό επιχείρημα της κρίσης.⁸

⁸ Για μια πληθυσμιακή πυραμίδα με πολύ ευρύτερο γνωστικό δυναμικό, στην οποία συντίθενται περισσότερες διαστάσεις όπως ορισμένα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης, μέγεθος εργατικό δυναμικό, μη ενεργός πληθυσμός κα, βλ. Τήνιος 2003: 99-100. Με τις αναπαραστάσεις εκείνου του είδους η κατάσταση είναι δυνατό να προσεγγισθεί πιο ολοκληρωμένα αλλά και να διατυπωθούν ερωτήματα και απαντήσεις με μεγαλύτερη σαφήνεια.

Γράφημα Α1: Δημογραφική πυραμίδα για την ΕΕ-27, 2006

Τα πλέον κρίσιμα δεδομένα της διεθνούς συζήτησης για τη γήρανση παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα, όπου προσεγγίζονται οι βασικές πληθυσμιακές προβλέψεις για το έτος 2050 χωρισμένες σε τρεις μεγάλες ομάδες ηλικιών. Για την ΕΕ-15 η ομάδα 0-14 ετών (παιδιά) περιορίζεται, κατά μέσο όρο, μέσα σε 45 χρόνια κατά 2,8 ποσοστιαίες μονάδες του συνολικού πληθυσμού (ή κατά 17% της ειδικής ομάδας). Στην ίδια κατεύθυνση, οι παραγωγικές ηλικίες 15-64 ετών περιορίζονται και εκείνες, στο ίδιο διάστημα κατά 10,2 μονάδες (ή 15%). Με αυτό τον αθροιστικό τρόπο προκύπτει η αύξηση κατά 13 μονάδες της ομάδας των ατόμων άνω των 65 ετών (για την ακρίβεια εκτίναξη του ποσοστού τους το 2050 κατά 76% σε σχέση με το 2004). Αυτού του είδους τα δεδομένα χαρακτηρίζονται ως κρίσιμα καθώς γίνεται η πρώτη απόπειρα προσέγγισης στον πραγματικό κόσμο χωρίζοντας το γενικό πληθυσμό σε ομάδες ηλικιακές μεν σε σχέση με την αγορά εργασίας δε. Στον πίνακα Α1 η γήρανση σημαίνει περιορισμό των ατόμων εργάσιμης ηλικίας και αύξηση εκείνων που δεν εργάζονται. Σε βάθος χρόνου, κατά αντιστοιχία, σημαίνει ακόμη μεγαλύτερο περιορισμό και ακόμη μεγαλύτερη αύξηση εάν η κίνηση εξακολουθήσει στην ίδια κατεύθυνση.

Πίνακας Α1: Προβλέψεις πληθυσμιακής κατανομής για την ΕΕ-15 έως το 2050 (έτος βάσης το 2004)

	0-14 ετών			15-64 ετών			65+ ετών		
	2004	2025	2050	2004	2025	2050	2004	2025	2050
ΕΕ-15	16,3	14,4	13,5	66,7	62,8	56,5	17,0	22,8	30,0
Βέλγιο	17,3	15,6	14,7	65,6	61,9	57,6	17,1	22,5	27,7
Δανία	18,9	15,9	15,7	66,2	62,9	60,2	14,9	21,2	24,1
Γερμανία	14,7	12,9	11,9	67,3	62,5	56,5	18,0	24,6	31,6
Ελλάδα	14,5	13,3	12,3	67,7	63,9	55,2	17,8	22,8	32,5
Ισπανία	14,5	12,8	11,5	68,6	65,2	52,9	16,9	22,0	35,6
Γαλλία	18,6	16,7	15,8	65,1	60,9	57,0	16,3	22,4	27,2
Ιρλανδία	20,9	18,2	16,0	68,0	65,3	57,8	11,1	16,5	26,2
Ιταλία	14,2	12,1	11,2	66,6	62,9	53,5	19,2	25,0	35,3
Λουξεμβούργο	18,8	17,1	16,6	67,1	64,9	61,3	14,1	18,0	22,1
Ολλανδία	18,5	16,1	15,8	67,6	63,3	60,7	13,9	20,6	23,5
Αυστρία	16,3	13,8	12,3	68,2	64,1	57,3	15,5	22,1	30,4
Πορτογαλία	15,7	14,2	13,1	67,4	63,7	55,0	16,9	22,1	31,9
Φινλανδία	17,6	16,0	15,3	66,8	59,4	57,8	15,6	24,6	26,9
Σουηδία	17,8	17,1	16,3	65,0	60,7	59,4	17,2	22,2	24,3
Ηνωμένο Βασίλειο	18,3	16,1	14,7	65,7	63,0	58,7	16,0	20,9	26,6

Πηγή: Eurostat – Population projections (baseline variant) 2004-2050 (4/2005)

Στον πίνακα Α2 σημειώνονται οι μεταβολές για κάθε μεγάλη ηλικιακή ομάδα του πληθυσμού της ΕΕ-15 από το 2004 στο 2050. Η εστίαση στις χώρες ξεχωριστά δείχνει πως σε καμία περίπτωση δεν υπάρχει ένα θετικό ισοζύγιο στις αλλαγές: παντού το ποσοστό των μελών της κοινωνίας σε εργάσιμη ηλικία μειώνεται ενώ τα ποσοστά των παιδιών και των ηλικιωμένων αυξάνονται αντίστοιχα. Η μεγαλύτερη μείωση στις παραγωγικές ηλικίες προβλέπεται να συμβεί στην Ισπανία, την Ιταλία, την Ελλάδα και την Πορτογαλία, στις χώρες δηλαδή όπου τα προβλήματα του κοινωνικού κράτους είναι μέχρι και σήμερα περισσότερο εμφανή. Όσον αφορά την αύξηση των ατόμων άνω των 65 ετών, σαν μέρος του συνολικού πληθυσμού της κάθε χώρας, η Ισπανία και η Ιταλία παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες προβλεπόμενες αυξήσεις. Αν και σε δυσμενή θέση στις προβλέψεις για το 2050 οι βορειότερες χώρες της Ευρώπης αναμένεται να αντιμετωπίσουν λιγότερο πιεστικά προβλήματα σε σχέση με τον Ευρωπαϊκό Νότο.

Πίνακας Α2: Ποσοστιαίες αλλαγές στην πληθυσμιακή κατανομή των χωρών της ΕΕ-15 ανά ομάδα ηλικίας 2004-2050

	0-14	15-64	65+
	Μείωση 2004-2050	Μείωση 2004-2050	Αύξηση 2004-2050
ΕΕ-15	-2,8	-10,2	13,0
Βέλγιο	-2,6	-8,0	10,6
Δανία	-3,2	-6,0	9,2
Γερμανία	-2,8	-10,8	13,6
Ελλάδα	-2,2	-12,5	14,7
Ισπανία	-3,0	-15,7	18,7
Γαλλία	-2,8	-8,1	10,9
Ιρλανδία	-4,9	-10,2	15,1
Ιταλία	-3,0	-13,1	16,1
Λουξεμβούργο	-2,2	-5,8	8,0
Ολλανδία	-2,7	-6,9	9,6
Αυστρία	-4,0	-10,9	14,9
Πορτογαλία	-2,6	-12,4	15,0
Φινλανδία	-2,3	-9,0	11,3
Σουηδία	-1,5	-5,6	7,1
Ηνωμένο Βασίλειο	-3,6	-7,0	10,6

Πηγή: Παράγωγο του προηγούμενου πίνακα

Όσον αφορά τις συνολικές πληθυσμιακές προβλέψεις σε ορίζοντα 10, 20 και 45 ετών από το 2004 σημειώνεται ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις χώρες γεγονός που υποδεικνύει και τους διαφορετικούς τρόπους αντιμετώπισης του προβλήματος. Ενώ μέχρι το 2025 η πληθυσμιακή αύξηση είναι συνεχής (εκτός οριακά, ίσως, της Γερμανίας και της Ιταλίας) από τότε και έως το 2050 ο συνολικός πληθυσμός προβλέπεται να φθίνει σημαντικά στη Γερμανία (-9,6%) και την Ιταλία (-8,9%) αλλά και στην Πορτογαλία και την Ελλάδα (με ποσοστά της τάξης του -4%). Λουξεμβούργο, Ιρλανδία και Σουηδία, κατά πρώτο λόγο, παρουσιάζουν τις πιο θετικές προβλέψεις (+14% έως +42%) και ακολουθούν Γαλλία, Ολλανδία και Βέλγιο (+4 έως +10%). Η φυσική κίνηση του πληθυσμού και η μετανάστευση αποτελούν τους οδηγούς σε αυτές τις εξελίξεις [Eurostat 2008b: 5].

Το προσδόκιμο επιβίωσης (στοιχείο όπου ορισμένες χώρες το χρησιμοποιούν ή προγραμματίζουν τη χρήση του στη συνάρτηση υπολογισμού των συντάξεων) για όσα άτομα έχουν φθάσει ηλικιακά το 65^ο έτος συνοδεύει εκείνο που ισχύει λίγο μετά τη γέννηση. Τα στοιχεία του πίνακα Α3 που αφορούν την περίοδο όπου προβλέπεται να ζήσουν οι άνθρωποι μετά τα 65 έτη είναι αρκετά σημαντικά τόσο για να οριοθετηθούν οι ριζικές διαφορές με το παρελθόν όσο και για να διαπιστωθεί η

ανάγκη να προχωρήσουν οι αλλαγές στα συνταξιοδοτικά συστήματα (βιωσιμότητα συστήματος και επάρκεια συντάξεων), τα συστήματα υγείας (μακροχρόνια φροντίδα), και το κοινωνικό κράτος εν γένει (νέες και διαφορετικές ανάγκες ηλικιωμένων και νέων σε σχέση με το παρελθόν). Στο παρελθόν τα δύο προσδόκιμα, στο 1^ο και το 65^ο έτος ήταν πολύ διαφορετικά: 9 χρόνια ζωής λιγότερα για άνδρες και γυναίκες στις αρχές της δεκαετίας του 1960 τόσο στην ΕΕ-15 όσο και στην Ελλάδα [Commission of the European Communities 2007b: 24]. Πολύ διαφορετικές, όμως, ήταν και οι δημόσιες δαπάνες για υγεία 50 χρόνια πριν, οι οποίες προβλέπεται να αυξηθούν από 7% του ΑΕΠ (κατά μέσο όρο για τις χώρες του ΟΟΣΑ) στο 13% μέχρι το 2050 [OECD 2007: 163] με το μεγαλύτερο ποσοστό αυξήσεων να αφορά ειδικά τη μακροχρόνια φροντίδα υγείας.

Πίνακας Α3: Προσδόκιμο ζωής στη διάρκεια του 1^{ου} έτους, και στην ηλικία των 65 ετών, ΕΕ-15, 1998-2007

	Στο 65 ^ο έτος (2006)		Λιγότερο από 1 έτος (2006)	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
ΕΕ-15*	17,1	20,8	76,8	82,8
Βέλγιο	17,0	20,6	76,6	82,3
Δανία	16,2	19,2	76,1	80,7
Γερμανία	17,2	20,5	77,2	82,4
Ιρλανδία	16,8	20,2	77,3	82,1
Ελλάδα	17,5	19,4	77,2	81,9
Ισπανία	17,9	22,0	77,7	84,4
Γαλλία	18,2	22,6	77,3	84,4
Ιταλία*	17,5	21,5	77,9	83,8
Λουξεμβούργο	17,0	20,3	76,8	81,9
Ολλανδία	16,8	20,3	77,7	82,0
Αυστρία	17,3	20,7	77,2	82,8
Πορτογαλία	16,6	20,2	75,5	82,3
Φινλανδία	16,9	21,2	75,9	83,1
Σουηδία	17,7	20,9	78,8	83,1
Ηνωμένο Βασίλειο**	17,0	19,5	77,1	81,1

*Το έτος αναφοράς είναι το 2004

**Το έτος αναφοράς είναι το 2005

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions - Population (6/2008)

Στον επόμενο πίνακα παρατίθενται τρεις τύποι δεικτών εξάρτησης όπως καταγράφηκαν για το έτος 2004, καθώς και οι προβλέψεις για το 2025 και 2050, με βάση τις δημογραφικές προβολές. Το γεγονός πως οι συνταξιούχοι, άνδρες και γυναίκες, αποσύρονται από την εργασία συνήθως πριν τα 65 έτη οξύνει περισσότερο ακόμη και τώρα τη σημασία των δεικτών αυτών αλλά τις προβλέψεις που τους συνοδεύουν. Ο ορίζοντας του 2025 φανερώνει διαμέσου του αθροιστικού δείκτη

εξάρτησης έναν κόσμο διαφοροποιημένο σε σχέση με το παρόν. Ο πληθυσμός που δεν βρίσκεται σε παραγωγική ηλικία θα είναι περισσότερος από το μισό του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας με το πρόβλημα να διαπερνά παντού τη Γηραιά Ευρώπη είτε πρόκειται για το Βορρά είτε για το Νότο. Το επόμενο σημείο καμπής, όμως, το 2050 θα βρει την Ευρώπη, και κυρίως το Μεσογειακό Νότο, σε ακόμη πιο δύσκολη θέση. Στην Ελλάδα, την Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία η διαφορά ένα προς δύο μετατρέπεται γοργά σε τέσσερα προς πέντε όσον αφορά μονάχα τις ευρείες ηλικιακές ομάδες των οποίων τα μεγέθη σχηματίζουν τους δείκτες εξάρτησης. Στον πραγματικό κόσμο όμως, τα 65 έτη έχουν λίγη πρακτική σημασία όπως και τα 15 έτη. Η μέση ηλικία συνταξιοδότησης είναι μικρότερη των 65 ετών (ΕΕ-15: 61 έτη) και η ηλικία εισόδου στην αγορά εργασίας σαφώς μεγαλύτερη από εκείνη που προτείνει η στατιστική σύμβαση. Αν για παράδειγμα ήταν δυνατό να παρασταθούν οι εξελίξεις για οποιαδήποτε χώρα ανά φύλο και φορέα συνταξιοδότησης (Ταμείο ή Σχήμα) η επερχόμενη κρίση θα παρουσιαζόταν με ακόμη πιο δυσμενείς όρους και, βέβαια, ακόμη νωρίτερα. Για την πλειονότητα των Ταμείων και των Σχημάτων συνταξιοδότησης οι δείκτες εργαζομένων – συνταξιούχων είναι πιο ακριβείς και πολύ περισσότερο χρήσιμοι από τους ηλικιακούς δείκτες εξάρτησης που ενημερώνουν γενικά για την κρίση.⁹

⁹ Για αυτό το λόγο και διευκρινίζεται πως, τουλάχιστον όσον αφορά συνολικά το ασφαλιστικό, «η βιωσιμότητα των συνταξιοδοτικών συστημάτων δεν εξαρτάται τόσο από το δείκτη δημογραφικής γήρανσης όσο από το πως αυτός μεταφράζεται σε δείκτη οικονομικής εξάρτησης, από τη σχέση δηλ. που υπάρχει μεταξύ του αριθμού των ατόμων που εργάζονται και του αριθμού των ατόμων που δεν εργάζονται» [Πετρόγλου 2001: 349].

Πίνακας Α4: Δείκτης εξάρτησης για παιδιά και ηλικιωμένους, και αθροιστικός δείκτης εξάρτησης, ΕΕ-15, 2004-2050

	Δείκτης εξάρτησης παιδιών*			Δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων**			Αθροιστικός δείκτης εξάρτησης		
	2004	2025	2050	2004	2025	2050	2004	2025	2050
ΕΕ-15	24,5	23,0	23,9	25,5	36,3	53,2	50,0	59,3	77,1
Βέλγιο	26,4	25,2	25,4	26,1	36,5	48,1	52,5	61,7	73,5
Δανία	28,5	25,3	26,0	22,5	33,8	40,0	51,0	59,1	66,0
Γερμανία	21,9	20,7	21,1	26,8	39,3	55,8	48,7	60,0	76,9
Ελλάδα	21,4	20,9	22,3	26,4	35,5	58,8	47,8	56,4	81,1
Ισπανία	21,2	19,7	21,7	24,6	33,6	67,5	45,8	53,3	89,2
Γαλλία	28,5	27,4	27,7	25,2	36,9	47,9	53,7	64,3	75,6
Ιρλανδία	30,7	27,9	27,7	16,4	25,2	45,3	47,1	53,0	73,0
Ιταλία	21,3	19,3	21,0	28,9	39,7	66,0	50,2	59,0	86,9
Λουξεμβούργο	28,0	26,4	27,1	21,0	27,7	36,1	49,0	54,1	63,3
Ολλανδία	27,4	25,4	26,1	20,5	32,5	38,6	47,9	57,9	64,7
Αυστρία	23,9	21,5	21,5	22,8	34,5	53,2	46,7	56,0	74,6
Πορτογαλία	23,3	22,3	23,8	24,9	34,7	58,1	48,3	57,0	81,9
Φινλανδία	26,4	27,0	26,4	23,3	41,4	46,7	49,7	68,3	73,1
Σουηδία	27,4	28,2	27,5	26,4	36,5	40,9	53,8	64,6	68,4
Ηνωμένο Βασίλειο	27,8	25,5	25,0	24,3	33,2	45,3	52,1	58,7	70,3

* Δείκτης εξάρτησης των παιδιών: ηλικιακή ομάδα 0-14 / ηλικιακή ομάδα 15-64

** Δείκτης εξάρτησης των ηλικιωμένων: ηλικιακή ομάδα 65+ / ηλικιακή ομάδα 15-64

Πηγή: Eurostat – Population projections 2004-2050 (4/2005)

Στη συνέχεια παρουσιάζεται μια καταγραφή των κοινωνικών δαπανών για τη Γηραιά Ευρώπη σε βάθος μιας δεκαετίας (πίνακας Α5). Οι κοινωνικές δαπάνες καλύπτουν μια ευρεία σειρά αναγκών, και προστασίας από κινδύνους, των πολιτών κάθε χώρας (στέγαση, υγεία, οικογένεια, αποκλεισμό, συντάξεις κα). Το ύψος τους συχνά αποτυπώνει το εύρος της κάλυψης αυτών των αναγκών και κινδύνων, αν και δεν αρκεί μονάχα η συνολική εικόνα για ασφαλή συμπεράσματα πριν εξετασθούν οι επιμέρους τομείς δαπανών. Παρόλα αυτά, η διεθνής συζήτηση σχετικά με το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο (όπως εκείνο αντιδιαστέλλεται με το αντίστοιχο των Ηνωμένων Πολιτειών, κυρίως [United Nations Economic Commission for Europe 2005: 107]) διεξάγεται στη βάση της διαχρονικής εξέλιξης των κοινωνικών δαπανών σαν ποσοστό του ΑΕΠ κάθε κράτους. Η τριετής χρονική υστέρηση της καταγραφής είναι εκείνη που περιορίζει την παρακάτω χρονολογική σειρά στην περίοδο 1996-2005, αν και όχι μονάχα εκείνη. Είναι συχνό πλέον φαινόμενο τα πραγματικά μεγέθη και τα ποσοστά επί του ΑΕΠ, σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης, να αλλάζουν κυρίως όσον αφορά εκτιμήσεις για επόμενα έτη, κάτι που συμβαίνει και με άλλους δείκτες που σχετίζονται με δαπάνες για την κοινωνική προστασία και συνοχή (ανεργία,

φτώχεια κλπ). Αναφορικά με το τελευταίο διαθέσιμο έτος (2005) παρατηρείται σημαντική αρνητική απόκλιση από τον μέσο όρο της Ένωσης των δεκαπέντε για την Ισπανία και την Ιρλανδία. Αντίθετα, η Σουηδία, η Δανία και η Γαλλία είναι οι χώρες με το μεγαλύτερο ύψος κοινωνικών δαπανών. Για την Ελλάδα αξίζει να σημειωθεί πως η αύξηση εξελίχθηκε σημαντικά από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας, την περίοδο όπου μια σειρά κρατών περιόριζαν ήδη τις δαπάνες τους (Σουηδία, Δανία, Φιλανδία). Συνολικά για την ΕΕ-15 σημειώνεται ότι για την περίοδο 2003-2005 το ύψος των κοινωνικών δαπανών παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητο [Eurostat 2008a: 3]. Παρά το γεγονός αυτό, στο σύνολο σχεδόν των δεκαπέντε χωρών οι κοινωνικές δαπάνες, μέρος των οποίων είναι οι δαπάνες για την προστασία από το γήρας, ξεπερνούν το ¼, και προσεγγίζουν σε ορισμένες περιπτώσεις το 1/3, του ΑΕΠ. Γεγονός το οποίο σηματοδοτεί ταυτόχρονα το εύρος του κοινωνικού κράτους στον Ευρωπαϊκό χώρο αδιάκριτα αλλά και τον κίνδυνο που είναι δυνατό να διατρέξει η Ευρωπαϊκή, όπως και η παγκόσμια, οικονομία εξαιτίας της γήρανσης. Για την ακρίβεια εξαιτίας της διπλής υποχρέωσης του κράτους να καλύπτει τις δημόσιες συντάξεις και τη δημόσια υγεία [OECD 2005d: 16].

Πίνακας Α5: Συνολικές δαπάνες κοινωνικής προστασίας (ESSPROS), ΕΕ-15, 1996-2005

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ΕΕ-15	27,9	27,5	27,1	27,0	27,0	27,1	27,4	27,8	27,7	27,8
Βέλγιο	28,0	27,4	27,1	27,0	26,5	27,3	28,0	29,1	29,3	29,7
Δανία	31,2	30,1	30,0	29,8	28,9	29,2	29,7	30,9	30,9	30,1
Γερμανία	29,3	28,9	28,8	29,2	29,3	29,4	30,0	30,3	29,6	29,4
Ιρλανδία	13,9	12,9	12,0	14,6	14,1	15,0	17,3	17,8	18,2	18,2
Ελλάδα	20,5	20,8	21,7	22,7	23,5	24,1	23,8	23,6	23,6	24,2
Ισπανία	21,5	20,8	20,2	19,8	20,3	20,0	20,3	20,4	20,6	20,8
Γαλλία	30,6	30,4	30,1	29,9	29,5	29,6	30,4	30,9	31,3	31,5
Ιταλία	24,3	24,9	24,6	24,8	24,7	24,9	25,3	25,8	26,0	26,4
Λουξεμβούργο	21,2	21,5	21,2	20,5	19,6	20,9	21,6	22,2	22,3	21,9
Ολλανδία	29,6	28,7	27,8	27,1	26,4	26,5	27,6	28,3	28,3	28,2
Αυστρία	28,7	28,6	28,3	28,7	28,1	28,4	29,0	29,3	29,0	28,8
Πορτογαλία	20,2	20,3	20,9	21,4	21,7	22,7	23,7	24,1	24,7	:
Φινλανδία	31,4	29,1	27,0	26,2	25,1	24,9	25,6	26,5	26,6	26,7
Σουηδία	33,6	32,7	32,0	31,7	30,7	31,2	32,2	33,2	32,7	32,0
Ηνωμένο Βασίλειο	27,8	27,3	26,7	26,2	26,9	27,3	26,2	26,2	26,3	26,8

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions - Living conditions and welfare (12/2007)

Το μέρος των συντάξεων από τον παραπάνω αθροιστικό πίνακα δαπανών εξειδικεύεται στον πίνακα που ακολουθεί (Α6). Για το πιο πρόσφατο διαθέσιμο έτος αναφοράς (2005) παρατηρείται ότι η Ιταλία και η Αυστρία δαπανούν ποσά που

ξεπερνούν το 14% του ΑΕΠ τους ενώ η Ιρλανδία μόλις το 5%. Οι αυξητικές τάσεις δεν είναι ακόμη παντού εμφανείς στην Ευρώπη τη στιγμή όπου οι διαδοχικές μεταρρυθμίσεις στα συστήματα συντάξεων έχουν ήδη στόχο να ελέγξουν αυτή την κίνηση. Ο ίδιος πίνακας είναι εκείνος που στοιχειοθετεί την κρίση της γήρανσης στη σύγχρονη εποχή. Καθώς τα ποσοστά του ΑΕΠ που δαπανώνται σε κάθε χώρα αυξάνουν ανάλογα με τα χαρακτηριστικά και την ωριμότητα των συστημάτων συνταξιοδότησης η κρίση με σαφή τα παρακάτω οικονομικά χαρακτηριστικά παρουσιάζεται σαν ένα δημογραφικό πρόβλημα. Ακόμη περισσότερο το πρόβλημα γίνεται ολοένα περισσότερο αντιληπτό ως κοινωνικό αφού από τους ίδιους (κρατικούς) προϋπολογισμούς, πέρα από εκείνους των κοινωνικών δαπανών, εκπορεύονται και άλλα είδη δαπανών όπως η μισθοδοσία για τους κρατικούς υπαλλήλους, οι δημόσιες επενδύσεις και, βέβαια, οι δαπάνες παιδείας και υγείας.

Πίνακας Α6: Δαπάνες κοινωνικής προστασίας μονάχα για συντάξεις, ΕΕ-15, 1996-2005

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ΕΕ-15	12,7	12,7	12,5	12,5	12,4	12,3	12,3	12,4	12,3	12,3
Βέλγιο	11,9	11,6	11,5	11,3	11,0	11,1	11,2	11,3	11,2	11,2
Δανία	11,4	11,1	11,0	10,8	10,5	10,6	10,7	11,1	11,1	10,9
Γερμανία	12,7	12,7	12,8	12,8	12,9	13,0	13,2	13,4	13,2	13,1
Ιρλανδία	3,7	3,4	3,2	3,7	3,6	3,7	4,7	4,7	4,9	4,9
Ελλάδα	10,4	10,5	11,1	11,3	11,1	11,8	11,7	11,6	11,7	11,9
Ισπανία	10,3	10,1	9,9	9,6	9,6	9,3	9,2	9,1	9,0	8,9
Γαλλία	13,5	13,5	13,4	13,4	12,9	12,9	13,0	13,1	13,1	13,3
Ιταλία	14,5	15,0	14,5	14,9	14,4	14,3	14,6	14,7	14,6	14,8
Λουξεμβούργο	11,0	11,3	10,9	10,1	9,4	9,8	10,0	10,1	9,9	9,7
Ολλανδία	13,8	13,4	12,8	12,8	12,5	12,4	12,7	12,8	12,8	12,6
Αυστρία	14,3	14,3	14,2	14,3	14,1	14,3	14,5	14,6	14,3	14,2
Πορτογαλία	9,9	9,9	10,1	10,1	10,5	10,9	11,3	11,8	12,3	:
Φινλανδία	12,7	12,0	11,2	11,0	10,5	10,6	10,9	11,2	11,2	11,2
Σουηδία	12,7	12,4	12,2	12,0	11,6	11,6	11,9	12,7	12,6	12,5
Ηνωμένο Βασίλειο	11,8	11,9	11,4	11,5	12,1	11,7	11,0	10,8	10,7	11,0

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions - Living conditions and welfare (12/2007)

Στο ίδιο θέμα, οι προβλέψεις από το 2004, με ορίζοντα το 2050, δείχνουν μια περαιτέρω αύξηση του ευρωπαϊκού ΑΕΠ για πληρωμή συντάξεων της τάξης των 2,3 ποσοστιαίων μονάδων, χαμηλότερα δηλαδή από ότι προβλεπόταν λίγα μόλις χρόνια πριν (μεσολάβησε άλλωστε ήδη μια σειρά από μεταρρυθμίσεις σε ορισμένες χώρες της Ένωσης, βλ. 11) [Arza & Kohli 2008, Ihuri & Tachibanaki 2002, Bonoli & Shinkawa 2005]. Ακόμη και έτσι η εικόνα παραμένει τουλάχιστον ανησυχητική. Ο έλεγχος των δαπανών, συχνά, φαίνεται να επιτυγχάνεται με τις εξαιρέσεις της

Ελλάδας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ιρλανδίας, η οποία όμως έχει ούτως ή άλλως χαμηλό σημείο εκκίνησης. Για τις τρεις μεσογειακές χώρες προβλέπεται μέσα σε 45 χρόνια διπλασιασμός των ειδικών αυτών δαπανών. Ειδικά για την Ελλάδα η πρόβλεψη αναφέρεται σε δαπάνες της τάξης του ¼ του ΑΕΠ για το 2050. Το πρόβλημα της γήρανσης αποκτά διαστάσεις κρίσης προβολικά καθώς οι κοινωνίες και οικονομίες που θα βρεθούν να δαπανούν το ¼ του ΑΕΠ τους για συντάξεις θα αντιμετωπίσουν πολλαπλά αδιέξοδα τόσο στη χρηματοδότηση (φορολογία και εισφορές) όσο και στις κοινωνικές υποδομές (παιδεία και υγεία). Το ζήτημα είναι πιο περίπλοκο, βεβαίως, αλλά κάτι τέτοιο δε σημαίνει ότι δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί. Τόσο στο επίπεδο της Ένωσης όσο και σε κάθε χώρα οι αλλαγές ή οι προσαρμογές στα συστήματα εξελίσσονται ή είναι προ των πυλών. Άλλοτε με ξεκάθαρες παραδοχές και στόχους και άλλοτε με περισσότερο θολές κινήσεις και πολιτικές. Σε όλες τις περιπτώσεις εκείνο που έχει σημασία είναι οι πολιτικές να είναι ολοκληρωμένες και σύνθετες τουλάχιστον όσο σύνθετο είναι και το πρόβλημα. Ακόμη και ο ορισμός του ως οικονομικού μπορεί να αποκαλύπτει περισσότερες διαστάσεις από ότι σαν δημογραφικού αλλά παραμένει απλοϊκός εάν μείνει ως τέτοιος. Ο κίνδυνος είναι, τελικά, να είναι απλοϊκές και οι λύσεις (αύξηση εισφορών, μείωση συντάξεων, αύξηση ορίων ηλικίας). Αποκομμένες από τις αγορές εργασίας, τις δομές της κοινωνικής προστασίας και την οικονομική πολιτική.

Πίνακας Α7: Προβολή των δαπανών για δημόσιες συντάξεις ως ποσοστό του ΑΕΠ, ΕΕ-15, 2004-2050

	2004	2010	2015	2020	2025	2030	2040	2050
ΕΕ-15	10,6	10,4	10,5	10,8	11,4	12,1	12,9	12,9
Βέλγιο	10,4	10,4	11,0	12,1	13,4	14,7	15,7	15,5
Δανία	9,5	10,1	10,8	11,3	12,0	12,8	13,5	12,8
Γερμανία	11,4	10,5	10,5	11,0	11,6	12,3	12,8	13,1
Ελλάδα*		12,6		15,4		19,6	23,8	24,8
Ισπανία	8,6	8,9	8,8	9,3	10,4	11,8	15,2	15,7
Γαλλία	12,8	12,9	13,2	13,7	14,0	14,3	15,0	14,8
Ιρλανδία	4,7	5,2	5,9	6,5	7,2	7,9	9,3	11,1
Ιταλία	14,2	14,0	13,8	14,0	14,4	15,0	15,9	14,7
Λουξεμβούργο	10,0	9,8	10,9	11,9	13,7	15,0	17,0	17,4
Ολλανδία	7,7	7,6	8,3	9,0	9,7	10,7	11,7	11,2
Αυστρία	13,4	12,8	12,7	12,8	13,5	14,0	13,4	12,2
Πορτογαλία	11,1	11,9	12,6	14,1	15,0	16,0	18,8	20,8
Φινλανδία	10,7	11,2	12,0	12,9	13,5	14,0	13,8	13,7
Σουηδία	10,6	10,1	10,3	10,4	10,7	11,1	11,6	11,2
Ηνωμένο Βασίλειο	6,6	6,6	6,7	6,9	7,3	7,9	8,4	8,6

*Η μόνη διαθέσιμη αντίστοιχη πηγή για την Ελλάδα είναι η Κοινή Έκθεση της Επιτροπής και του Συμβουλίου σχετικά με Επαρκείς και Βιώσιμες Συντάξεις (2003)
 Πηγή: Commission of the European Communities (2006) *Synthesis Report on Adequate and Sustainable Pensions*

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω η εξέλιξη του λόγου των εισφορών προς τις ακαθάριστες συντάξεις για το ίδιο διάστημα, τουλάχιστον όπου κάτι τέτοιο είναι εφικτό λόγω της διαθεσιμότητας των στοιχείων, φέρνει τη δημοσιονομική κρίση πιο κοντά. Στα μέσα της περιόδου μέχρι το 2050 η υπό-χρηματοδότηση είναι σαφής για τις περισσότερες χώρες. Η χρηματοδότηση των συστημάτων από τις τρέχουσες (τότε) εισφορές παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα κυρίως στην Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο, την Ολλανδία και την Πορτογαλία. Είναι ο ίδιος λόγος όπου στις περισσότερες μεταρρυθμίσεις που έχουν προγραμματιστεί στον Ευρωπαϊκό χώρο ανά κράτος μέλος συμπεριλαμβάνεται και ένα ειδικό Ταμείο το οποίο θα ενεργοποιηθεί για τη χρηματοδότηση των συστημάτων συνήθως μετά το 2020.

Πίνακας Α8: Προβολή δημοσίων συντάξεων: Εισφορές / Ακαθάριστες συντάξεις, ΕΕ-15, 2004-2050

	2004	2010	2015	2020	2025	2030	2040	2050
Βέλγιο								
Δανία								
Γερμανία	68	69	67	68	68	68	68	69
Ελλάδα								
Ισπανία								
Γαλλία	100	99	94	90	86	87	100	99
Ιρλανδία	76	65	52	43	36	30	76	65
Ιταλία	72	74	74	68	66	72	72	74
Λουξεμβούργο	99	102	85	67	59	58	99	102
Ολλανδία	88	84	71	61	57	59	88	84
Αυστρία	67	71	69	62	64	70	67	71
Πορτογαλία	95	88	68	59	49	44	95	88
Φινλανδία	85	81	80	80	81	82	85	81
Σουηδία	72	74	71	67	63	65	72	74
Ηνωμένο Βασίλειο	87	90	90	80	76	73	87	90

Πηγή: Commission of the European Communities (2006) *Synthesis Report on Adequate and Sustainable Pensions*

2.2) Αγορά εργασίας και ηλικία συνταξιοδότησης

Πέρα από τη ξεχωριστή σημασία που έχει για την κοινωνική και οικονομική υποδομή μιας χώρας η συμμετοχή στην απασχόληση, κρίσιμο τόσο για το παρόν όσο και για το

μέλλον των συνταξιοδοτικών συστημάτων είναι το μέγεθός της, όπως παρουσιάζεται στη συνέχεια ως ειδικός δείκτης για τη χρονολογική σειρά 1998-2007. Η Ευρώπη των 15 παρουσιάζει μια διαρκή αυξητική τάση όπως άλλωστε συμβαίνει και με όλα τα κράτη μέλη. Αυτές οι τάσεις όμως, δεν έχουν ούτε το ίδιο σημείο εκκίνησης ούτε και το ίδιο συνολικό αποτέλεσμα. Για παράδειγμα η Δανία, η Ολλανδία, η Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο κινούνται με αυξομειώσεις σταθερά όμως πάνω από το 70% συμμετοχής για όλη τη δεκαετία. Από την άλλη, η Ισπανία, η Ιταλία και η Ελλάδα έχουν διανύσει μεγάλη απόσταση, δεν έχουν φθάσει, όμως, σε αντίστοιχα ποσοστά. Η Ιρλανδία, χώρα άλλοτε του στόχου ένα για τη Γηραιά Ευρώπη, συμπληρώνει και τις δύο παραμέτρους ενώ η Ιταλία, παρά την αυξητική τάση, υπολείπεται ακόμη σημαντικά σε σχέση με τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο. Η συμμετοχή στην απασχόληση δεν είναι σημαντική, όσον αφορά την αντιμετώπιση των κινδύνων από τη γήρανση, μονάχα σε σχέση με το μέγεθος των εισφορών που καλύπτουν τις συνταξιοδοτικές πληρωμές αλλά κυρίως για την οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη μιας χώρας. Είτε δημοσιονομικά (διευρυμένη φορολογική βάση) είτε σαν εξάρτηση από τους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας (παθητική επιδοματική πολιτική) οι πιο σημαντικοί ποσοτικοί δείκτες για τη συμμετοχή ταυτίζονται με τις πιο αναπτυγμένες οικονομικά χώρες.

Πίνακας Α9: Συμμετοχή στην απασχόληση (15-64 ετών), ΕΕ-15, 1998-2007

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ΕΕ-15	61,4	62,5	63,4	64,0	64,2	64,4	64,8	65,4	66,2	66,9
Βέλγιο	57,4	59,3	60,5	59,9	59,9	59,6	60,3	61,1	61,0	62,0
Δανία	75,1	76,0	76,3	76,2	75,9	75,1	75,7	75,9	77,4	77,1
Γερμανία	63,9	65,2	65,6	65,8	65,4	65,0	65,0	66,0	67,5	69,4
Ιρλανδία	60,6	63,3	65,2	65,8	65,5	65,5	66,3	67,6	68,6	69,1
Ελλάδα	56,0	55,9	56,5	56,3	57,5	58,7	59,4	60,1	61,0	61,4
Ισπανία	51,3	53,8	56,3	57,8	58,5	59,8	61,1	63,3	64,8	65,6
Γαλλία	60,2	60,9	62,1	62,8	63,0	64,0	63,7	63,9	63,8	64,6
Ιταλία	51,9	52,7	53,7	54,8	55,5	56,1	57,6	57,6	58,4	58,7
Λουξεμβούργο	60,5	61,7	62,7	63,1	63,4	62,2	62,5	63,6	63,6	64,2
Ολλανδία	70,2	71,7	72,9	74,1	74,4	73,6	73,1	73,2	74,3	76,0
Αυστρία	67,9	68,6	68,5	68,5	68,7	68,9	67,8	68,6	70,2	71,4
Πορτογαλία	66,8	67,4	68,4	69,0	68,8	68,1	67,8	67,5	67,9	67,8
Φινλανδία	64,6	66,4	67,2	68,1	68,1	67,7	67,6	68,4	69,3	70,3
Σουηδία	70,3	71,7	73,0	74,0	73,6	72,9	72,1	72,5	73,1	74,2
Ηνωμένο Βασίλειο	70,5	71,0	71,2	71,4	71,3	71,5	71,6	71,7	71,5	71,3

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions – Labour market (7/2008)

Ακόμη πιο κρίσιμα για τις μεσοπρόθεσμες εξελίξεις στη διαδικασία της γήρανσης σαν συνταξιοδοτικό πρόβλημα είναι τα δεδομένα του επόμενου πίνακα (Α10). Η

συμμετοχή στην απασχόληση των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων με (αυθαίρετο) άξονα το 55^ο έτος και μέχρι τα 64 έτη (ένα έτος πριν από τη θεωρητική έξοδο προς τη σύνταξη) ως δείκτης διαχωρίζει τον Ευρωπαϊκό χώρο κατά τρόπο ανάλογο με εκείνο της συμμετοχής 15-64. Οι χώρες που είχαν τις καλύτερες επιδόσεις σε εκείνο το δείκτη εμφανίζονται και σε αυτόν να υπερτερούν (κυρίως η Σουηδία και η Δανία). Σε όλες τις περιπτώσεις οι δύο συγκρίσιμοι δείκτες παρουσιάζουν πολύ μεγάλες διαφορές για κάθε χώρα. Σε βαθμό αντίστοιχο της μέσης διαφοράς των 20 ποσοστιαίων μονάδων για τις δύο ομάδες ηλικιών έστω και αν η δεύτερη συμπεριλαμβάνεται στην πρώτη – κάνοντάς την, μάλιστα, να καταγράφει χαμηλότερα ποσοστά αν για την περίπτωση των παραγωγικών ηλικιών το όριο ήταν τα 55 έτη και όχι τα 65. Αξίζει να σημειωθεί πως ο μέσος όρος για την ΕΕ-15 στον πίνακα Α10 είναι ιδιαίτερα παραπλανητικός καθώς γύρω από αυτό το ποσοστό βρίσκονται μονάχα δύο χώρες (Ελλάδα και Ισπανία). Σε όλες τις άλλες χώρες το ποσοστό συμμετοχής στην απασχόληση των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων είναι με σαφήνεια αρκετά μικρότερο ή πολύ μεγαλύτερο. Πιο ειδικά, για το 2007 στο 46,6% του Ευρωπαϊκού μέσου όρου δεν συντίθενται αλλά συνυπολογίζονται το Βέλγιο, η Ιταλία, και το Λουξεμβούργο με συμμετοχές μιας τάξης που δεν ξεπερνά το 35% με χώρες όπως η Δανία και η Σουηδία με συμμετοχές που αγγίζουν και ξεπερνούν το 60%.

Πίνακας Α10: Συμμετοχή στην απασχόληση (55-64 ετών), ΕΕ-15, 1998-2007

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ΕΕ-15	36,6	37,1	37,8	38,8	40,2	41,7	42,5	44,2	45,3	46,6
Βέλγιο	22,9	24,6	26,3	25,1	26,6	28,1	30,0	31,8	32,0	34,4
Δανία	52,0	54,5	55,7	58,0	57,9	60,2	60,3	59,5	60,7	58,6
Γερμανία	37,7	37,8	37,6	37,9	38,9	39,9	41,8	45,4	48,4	51,5
Ιρλανδία	41,7	43,7	45,3	46,8	48,0	49,0	49,5	51,6	53,1	53,8
Ελλάδα	39,0	39,3	39,0	38,2	39,2	41,3	39,4	41,6	42,3	42,4
Ισπανία	35,1	35,0	37,0	39,2	39,6	40,7	41,3	43,1	44,1	44,6
Γαλλία	28,3	28,8	29,9	31,9	34,7	37,0	37,6	38,7	38,1	38,3
Ιταλία	27,7	27,6	27,7	28,0	28,9	30,3	30,5	31,4	32,5	33,8
Λουξεμβούργο	25,1	26,4	26,7	25,6	28,1	30,3	30,4	31,7	33,2	32,0
Ολλανδία	33,9	36,4	38,2	39,6	42,3	44,3	45,2	46,1	47,7	50,9
Αυστρία	28,4	29,7	28,8	28,9	29,1	30,3	28,8	31,8	35,5	38,6
Πορτογαλία	49,6	50,1	50,7	50,2	51,4	51,6	50,3	50,5	50,1	50,9
Φινλανδία	36,2	39,0	41,6	45,7	47,8	49,6	50,9	52,7	54,5	55,0
Σουηδία	63,0	63,9	64,9	66,7	68,0	68,6	69,1	69,4	69,6	70,0
Ηνωμένο Βασίλειο	49,0	49,6	50,7	52,2	53,4	55,4	56,2	56,9	57,4	57,4

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions – Labour market (7/2008)

Πιο ακριβής είναι η εικόνα που ακολουθεί καθώς παρουσιάζει τη σταδιακή αποχώρηση από την αγορά εργασίας για τα άτομα τα οποία προσεγγίζουν τα όποια

όρια συνταξιοδότησης αλλά και τις επιδράσεις των πολιτικών για την ανάδραση του φαινομένου. Οι αλλαγές της συμμετοχής των ατόμων 55-64 ετών στην απασχόληση σε δύο διαδοχικές περιόδους, και οι μεταβάσεις που σημειώθηκαν με το πέρασμα των ατόμων στην επόμενη ηλικιακή ομάδα δείχνουν τις δύο κινήσεις του ρεύματος. Από τον πίνακα A11 παρατηρείται ότι κατά την περίοδο 1995-2001 εντυπωσιακές επιδόσεις αύξησης του ποσοστού συμμετοχής στην απασχόληση για αυτές τις ηλικίες πέτυχαν η Ολλανδία και η Φιλανδία και τις ακολούθησαν η Δανία, η Ισπανία και η Ιρλανδία ενώ αρνητικές ήταν οι εξελίξεις για την Ελλάδα, την Ιταλία και την Αυστρία. Τις αυξομειώσεις αυτές διαδέχθηκε μια φάση περιορισμένης αύξησης την επομένη περίοδο (2001-2004). Για αυτή την περίοδο το αποτέλεσμα είναι θετικό, έστω και οριακά, σχεδόν παντού. Συνολικά όμως, το γεγονός παραμένει πως η συμμετοχή στην απασχόληση υποχωρεί καθώς τα άτομα περνούν στην επόμενη ηλικιακή ομάδα.¹⁰ Περιορίζεται, μάλιστα, σημαντικά κατά τη μετάβαση από την κλίμακα 50-54 ετών στην κλίμακα 55-59 ετών, με τις εξαιρέσεις μονάχα της Δανίας και της Σουηδίας. Για ορισμένες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Γαλλία, Λουξεμβούργο, Αυστρία, Βέλγιο) αλλά και την Ιταλία η μείωση αυτή παρουσιάζει και τις πιο μεγάλες τιμές, γεγονός που συνεχίζεται και κατά την επόμενη μετάβαση καθιστώντας τα όρια ηλικίας για τη συνταξιοδότηση περισσότερο ονομαστικά παρά πρακτικά.

¹⁰ Κάτι που έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς ενδέχεται να συμπαρασύρει και τα πραγματικά όρια συνταξιοδότησης με αρνητικά αποτελέσματα τόσο ως προς τη μείωση των εσόδων όσο και ως προς την αύξηση των δαπανών των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης [Χλέτσος 2001: 334]. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί πως στην Ελλάδα, για παράδειγμα το 2005, τα άτομα ηλικίας 50-64 ετών ήταν ενταγμένα στην αγορά εργασίας κατά 53% (από τα οποία το 95% ήταν απασχολούμενα), ενώ τα υπόλοιπα 43% εντασσόταν ήδη στον μη ενεργό πληθυσμό [Κρητικίδης 2006: 4].

Πίνακας Α11: Ποσοστιαίες αλλαγές της συμμετοχής στην απασχόληση της ηλικιακής ομάδας 55-64 ετών, ΕΕ-15

	55-64 (2004)	1995- 2001	2001- 2004	Αλλαγές από 50-54 σε 55-59	Αλλαγές από 55-59 σε 60-64
Βέλγιο	30	2	5	-22	-30
Δανία	60	7	2	-3	-38
Γερμανία	42	0	4	-13	-36
Ελλάδα	39	-2	1	-18	-18
Ισπανία	41	7	2	-14	-19
Γαλλία	37	3	5	-23	-41
Ιρλανδία	50	7	3	-12	-19
Ιταλία	31	-1	3	-24	-22
Λουξεμβούργο	31	1	5	-26	-34
Ολλανδία	45	11	5	-16	-36
Αυστρία	29	-1	0	-27	-36
Πορτογαλία	50	5	0	-15	-16
Φινλανδία	51	11	5	-14	-35
Σουηδία	69	4	2	-6	-20
Ηνωμένο Βασίλειο	56	5	4	-11	-26

Πηγή: Commission of the European Communities (2006) *Synthesis Report on Adequate and Sustainable Pensions*

Μέχρι αυτό το σημείο η παρουσίαση αφορά εργαζόμενους έως 64 ετών (και μη-εργαζόμενους άνω των 65 όπως εκείνοι καλύπτονται στατιστικά). Ο καθορισμός, όμως, αυτού του ορίου για την ανάλυση σε διεθνές επίπεδο απέχει από την πράξη έστω και αν ισχύει τυπικά, έστω με τις εξαιρέσεις των πρόωρων συνταξιοδοτήσεων και παρά τις διαφορές των ορίων για τα δύο φύλα.¹¹ Η μέση ηλικία συνταξιοδότησης για την περίοδο 2001-2006 παρουσιάζει αρκετές αυξομειώσεις για κάθε χώρα αφήνοντας ένα σημαντικό εύρος διακύμανσης κατά την τελευταία εξαετία. Στην

¹¹ Τυπικά όρια ηλικίας για συνταξιοδότηση όπως καταγράφονταν το 2006 για την ΕΕ-15:

	Προβλεπόμενη από το νόμο ηλικία συνταξιοδότησης		Επιτρεπόμενη ηλικία πρόωρης συνταξιοδότησης	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Βέλγιο	65	64	60	60
Δανία	65	65	60	60
Γερμανία	65	65	63	63
Ελλάδα	65	60	60	55
Ισπανία	65	65	:	:
Γαλλία	60	60	:	:
Ιρλανδία	65	65	:	:
Ιταλία	65	60	:	:
Λουξεμβούργο	65	65	60	60
Ολλανδία	65	65	:	:
Αυστρία	65	60	62,25	57,25
Πορτογαλία	65	65	55	55
Φινλανδία	65	65	62	62
Σουηδία	65	65	61	61
Ηνωμένο Βασίλειο	65	60	:	:

Πηγή: Social Security Programs (2006) *Throughout the World: Europe*

τελευταία στήλη του πίνακα A12 παρουσιάζεται το εύρος αυτό μετρημένο σε έτη το οποίο ενώ είναι θετικό δε συνεπάγεται πως και τα έτη είναι καθαρές αυξήσεις από το 2001 προς το 2006. Η κίνηση για τους μέσους όρους ηλικίας συνταξιοδότησης σε κάθε χώρα δεν εξελίσσεται ομαλά, λίγο παραπάνω κάθε χρονιά, αλλά κορυφώνεται και υποχωρεί σε σχέση με πολλούς παράγοντες πχ ατομική και οικογενειακή κατάσταση, θεσμικές αλλαγές για το ύψος των συντάξεων και τα όρια ηλικίας, τις δυνατότητες πρόωρης συνταξιοδότησης, τις συνθήκες ατομικής υγείας, το επίπεδο εισοδήματος κα. Οι χώρες με τις μεγαλύτερες διακυμάνσεις δεν είναι και εκείνες όπου η κίνηση είναι η πιο διαταραγμένη, για παράδειγμα το Βέλγιο έχει υψηλή διακύμανση ενώ ο μέσος όρος ηλικίας αυξάνεται συνεχώς. Αντίθετα, η Δανία, η Ελλάδα, η Ισπανία, η Γαλλία και η Ιταλία έχουν χαμηλότερες διακυμάνσεις αλλά η κίνηση χαρακτηρίζεται από έντονες αυξομειώσεις χρονιά με τη χρονιά. Σε επίπεδο ΕΕ-15 ο μέσος όρος ηλικίας για τη συνταξιοδότηση είναι 61 έτη με πολύ μικρές διαφοροποιήσεις ανά φύλο. Σε τέσσερις χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Λουξεμβούργο και Αυστρία) δεν ξεπερνά τα 60 έτη ενώ ξεπερνά τα 63 έτη σε δύο (Ιρλανδία, Σουηδία). Όσον αφορά τις διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα σημειώνεται πως μονάχα σε δύο χώρες (Δανία, Ηνωμένο Βασίλειο) οι μέσοι όροι ηλικίας είναι μεγαλύτεροι ξεπερνώντας το ένα έτος διαφοράς για τους άνδρες από ότι για τις γυναίκες. Στον αντίποδα, σε Ιρλανδία, Ισπανία και Γαλλία ο μέσος όρος της αποχώρησης των γυναικών από την εργασία είναι έστω και οριακά μεγαλύτερος σε σχέση με τους άνδρες.

Πίνακας A12: Μέση ηλικία συνταξιοδότησης ανά φύλο για την ΕΕ-15, 2001-2006

	Σύνολο	Ανδρες	Γυναίκες	Εύρος διακύμανσης 2001-2006
ΕΕ-15	61,0	61,2	60,7	1,1
Βέλγιο	58,8	59,1	58,4	3,8
Δανία	61,6	62,1	61,1	1,3
Γερμανία	61,2	61,5	61,0	1,3
Ιρλανδία	63,4	63,2	63,5	1,3
Ελλάδα	61,7	62,2	61,3	1,6
Ισπανία	61,7	61,5	61,8	2,1
Γαλλία	58,9	58,7	59,1	1,7
Ιταλία	60,1	60,3	60,0	1,3
Λουξεμβούργο	58,2			2,6
Ολλανδία	61,4	61,6	61,2	1,7
Αυστρία	59,6	60,1	59,2	2,2
Πορτογαλία	62,5	62,5	62,4	1,2
Φινλανδία	61,2	61,2	61,1	2,0
Σουηδία	63,1	63,5	62,8	1,8
Ηνωμένο Βασίλειο	62,5	63,3	61,8	1,2

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions - Living conditions and welfare (12/2007)

Στη διεθνή συζήτηση για την αντιμετώπιση των κινδύνων της γήρανσης πέρα από τα όρια ηλικίας και τη συμμετοχή στην απασχόληση λαμβάνεται, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο σοβαρά, υπόψη και η έκταση της ανεργίας. Για μια ακόμη φορά, πέρα από τη σημασία που έχει από μόνη της ως πραγματικότητα για τα άνεργα άτομα και σαν πολιτικές αντιμετώπισης από τη μεριά του κράτους και των κοινωνικών εταίρων, η ανεργία αποτελεί μια σημαντική μεταβλητή σε ένα περιβάλλον γήρανσης [OECD 2005: 23]. Μεγάλα και συχνά διαστήματα ανεργίας καταλήγουν και σε μικρότερα εισοδήματα από συντάξεις στο μέλλον ενώ το ζήτημα της στήριξης των συστημάτων από εισφορές δεν είναι αμελητέο. Ακόμη περισσότερο, η συζήτηση για τους δείκτες εξάρτησης χάνει κάθε νόημα όταν στις παραγωγικές ηλικίες οι γυναίκες και οι άνδρες δεν μετέχουν στην παραγωγική διαδικασία. Μετά την παρακολούθηση της συμμετοχής στην απασχόληση και την αποχώρηση από εκείνη η εξέλιξη της ανεργίας αποτελεί τον επόμενο σταθμό για το σχηματισμό της συνολικής εικόνας που απασχολεί αυτή την παρουσίαση. Η διαχρονική του πορεία φανερώνει αρκετά για το άμεσο παρελθόν αλλά και για το μεσοπρόθεσμο μέλλον. Δείχνει πηγές κοινωνικών κινδύνων αλλά και λύσεις για κοινωνικά προβλήματα. Φανερώνει τέλος, το πρακτικό αντίκρισμα μιας σειράς αξιών και το πως εκείνες συμβαίνουν κατ' επιφαση ή είναι γεγονός, σε κάθε χώρα. Πιο ειδικά, για το εάν αντιμετωπίζεται στην πράξη το πρόβλημα της αγοράς εργασίας των δύο ταχυτήτων με πολλά άτομα σε εργασιακούς ρόλους δίχως ασφάλεια αλλά και δυνατότητες για μετάβαση σε καλύτερες συνθήκες απασχόλησης [European Expert Group on Flexicurity 2007a: 19]. Κάτι τέτοιο ξεπερνά, βέβαια, τις πρακτικές των εκάστοτε κυβερνήσεων κάθε χώρας και παραπέμπει μάλλον στην ισχυροποίηση ή την έλλειψη μιας καθολικής συμφωνίας για την κρισιμότητα του ζητήματος. Με άλλα λόγια: όπου ένα ποσοστό ανεργίας κρίνεται στην κυριολεξία ως απαράδεκτο γίνεται γεγονός η μείωσή του (Δανία, Ολλανδία, Φινλανδία, Σουηδία, Ιρλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία, Αυστρία). Κάτι που κυρίως αφορά τις δύο πρώτες χώρες της σειράς, με τα πιο εντυπωσιακά αποτελέσματα, όπου από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα όταν η ανεργία αυξανόταν με ταχείς ρυθμούς η στρατηγική αντιμετώπισής της στράφηκε σε θεσμικές καινοτομίες διαμέσου ενεργητικών πολιτικών για την ευελιξία και την ασφάλεια της απασχόλησης [European Commission 2007: 36]. Για το 2007 τον ευρωπαϊκό μέσο όρο ανεργίας ξεπερνούσαν το Βέλγιο, η Γερμανία, η Ελλάδα, η Ισπανία, η Γαλλία και η Πορτογαλία. Για τη γήρανση, και μόνο, η αποτελεσματική καταπολέμηση της

ανεργίας δεν μπορεί παρά να αποτελεί στρατηγική επιδίωξη, διαφορετικά το μελλοντικό οικονομικό πρόβλημα ατόμων και κράτους όχι μονάχα θα παραμένει άλυτο αλλά ακόμη και μόλις διαχειριστικές λύσεις θα είναι ανεφάρμοστες. Παραδείγματα βέλτιστων πρακτικών δεν λείπουν στον Ευρωπαϊκό χώρο ο οποίος έχει ήδη αντιμετωπίσει κρίσεις ανεργίας κατά το πρόσφατο παρελθόν, κυρίως ομάδων ατόμων που συναντούν σημαντικά εμπόδια πρόσβασης στην αγορά εργασίας [European Expert Group on Flexicurity 2007b].

A13: Δείκτης ανεργίας (15-64 ετών), ΕΕ-15, 1998-2007

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ΕΕ-15	10,3	9,5	8,5	7,4	7,7	8,1	8,3	8,2	7,8	7,1
Βέλγιο	9,4	8,7	6,6	6,2	6,9	7,7	7,4	8,5	8,3	7,5
Δανία	5,1	5,2	4,5	4,2	4,3	5,5	5,3	4,9	4,0	3,8
Γερμανία	9,9	8,9	8,0	7,8	8,6	9,9	10,8	11,2	10,3	8,7
Ιρλανδία	7,8	5,9	4,4	3,7	4,3	4,6	4,6	4,4	4,4	4,6
Ελλάδα	11,1	12,1	11,5	10,6	10,1	9,5	10,4	10,0	9,0	8,4
Ισπανία	18,8	15,6	13,9	10,4	11,3	11,3	11,1	9,2	8,6	8,3
Γαλλία	12,1	12,0	10,3	8,6	8,7	8,6	9,2	8,9	8,8	8,0
Ιταλία	12,3	11,8	11,0	9,7	9,3	9,0	8,0	7,8	6,9	6,2
Λουξεμβούργο	2,8	2,4	2,4	1,8	2,6	3,7	5,1	4,5	4,7	4,1
Ολλανδία	4,4	3,6	2,7	2,1	2,6	3,6	4,7	4,8	3,9	3,2
Αυστρία	5,5	4,7	4,7	4,0	4,9	4,8	5,3	5,2	4,8	4,5
Πορτογαλία	4,9	4,8	4,0	4,1	4,8	6,5	6,7	8,1	8,1	8,5
Φινλανδία	13,3	11,8	11,2	10,4	10,5	10,5	10,4	8,5	7,8	6,9
Σουηδία	9,1	7,7	5,5	4,8	5,0	5,6	6,8	7,9	7,1	6,2
Ηνωμένο Βασίλειο	6,3	6,1	5,6	4,7	5,1	4,8	4,6	4,8	5,4	5,3

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions – Labour market (6/2008)

Εάν η ανάγκη του μετασχηματισμού του προβλήματος της ανεργίας σε πρόβλημα εντός του περιβάλλοντος της γήρανσης είναι ήδη επιτακτική, ο ισχυρισμός είναι ακόμη πιο έντονος για τους άνδρες και, κυρίως, τις γυναίκες που απαρτίζουν το μη ενεργό πληθυσμό. Εάν τα περιορισμένα συνταξιοδοτικά δικαιώματα των ανέργων είναι ένα σοβαρό ζήτημα πόσο μάλλον σοβαρό θα πρέπει να θεωρούνται τα μηδενικά των μη ενεργών. Και όμως, η αύξηση της συμμετοχής στην απασχόληση, που σημαίνει αυτόματη μείωση στο μη ενεργό πληθυσμό, δεν αποτελεί κυρίαρχο αίτημα για αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας [Λυμπεράκη 2005: 161]. Το γεγονός πως και στις δύο ομάδες του πληθυσμού συνωστίζονται κατά βάση γυναίκες εκτός από μια γραφική λύση για την υπογεννητικότητα αποτελεί και μια γραφικότερη ένδειξη της αποτελεσματικότητας των πολιτικών σε σχέση με τις διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα. Το δικαίωμα στη σύνταξη χηρείας, λοιπόν, πάντοτε στο πλαίσιο της γήρανσης, διεκδικείται από τα περισσότερα άτομα που ανήκουν στο

28% της ΕΕ-15. Ο δείκτης για το μη ενεργό πληθυσμό κυμαίνεται από το 1/3 για την Ιταλία και την Ελλάδα μέχρι το 1/5 για τη Δανία και τη Σουηδία, με το μεγαλύτερο δείκτη να σημαίνει και μεγαλύτερα προβλήματα από και για το αναξιοποίητο δυναμικό. Ειδικά, μάλιστα, από τη στιγμή όπου πρόκειται και για τις βασικές ομάδες του πληθυσμού που εμπίπτουν μελλοντικά με τη σειρά τους στις διατάξεις των ελαχίστων συντάξεων για μια ελάχιστη εισοδηματική κάλυψη μετά τα 65 έτη καθώς εδώ δεν ισχύει ο θεσμός της πρόωρης συνταξιοδότησης.

Πίνακας Α14: Δείκτης μη ενεργού πληθυσμού (15-64 ετών), ΕΕ-15, 1998-2007

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ΕΕ-15	31,8	31,3	31,0	31,0	30,5	29,9	29,6	28,8	28,3	28,0
Βέλγιο	36,8	35,4	34,8	36,4	35,9	35,7	34,7	33,3	33,5	32,9
Δανία	20,7	19,4	20,0	20,8	20,1	20,6	19,8	20,2	19,4	19,8
Γερμανία	29,3	28,8	29,0	28,7	28,5	27,9	27,9	25,7	24,7	24,0
Ιρλανδία	35,3	33,6	32,5	32,3	32,0	31,8	31,3	29,2	28,2	27,6
Ελλάδα	37,0	36,3	36,1	36,8	35,8	34,9	33,5	33,2	33,0	33,0
Ισπανία	37,3	36,4	34,9	35,6	34,0	32,6	31,5	30,3	29,2	28,4
Γαλλία	31,7	31,3	31,2	31,4	31,0	30,0	30,2	29,9	30,0	29,8
Ιταλία	41,0	40,4	40,1	39,7	39,0	38,4	37,3	37,5	37,3	37,5
Λουξεμβούργο	38,1	36,9	35,8	35,9	34,7	35,4	34,2	33,4	33,3	33,1
Ολλανδία	27,4	26,4	25,1	24,3	23,5	23,5	23,4	23,1	22,6	21,5
Αυστρία	28,7	28,4	28,7	29,3	28,4	28,3	29,8	27,6	26,3	25,3
Πορτογαλία	29,4	29,2	28,9	28,2	27,4	27,1	27,2	26,6	26,1	25,9
Φινλανδία	26,9	23,6	23,2	22,9	22,8	23,2	23,8	25,3	24,8	24,4
Σουηδία	24,5	23,6	24,7	21,9	22,0	22,1	22,3	21,3	21,2	20,9
Ηνωμένο Βασίλειο	25,1	25,1	24,8	25,2	25,0	25,0	25,1	24,7	24,5	24,7

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions – Labour market (7/2008)

2.3) Εισοδηματική φτώχεια και ανισότητα

Το ύψος των κοινωνικών δαπανών δεν είναι το μοναδικό στοιχείο για να εξετασθεί η κάλυψη ενός τύπου κοινωνικού κράτους. Οι υψηλότερες ή οι χαμηλότερες δαπάνες μπορούν να είναι βοηθητικές για τυπικές και περισσότερο ιεραρχικές συγκρίσεις σε διεθνές και Ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά δεν αρκούν. Και στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια η συζήτηση κατευθύνεται, έστω με σχετική υστέρηση, γύρω από μια άλλη διάσταση, εκείνη της αποτελεσματικότητάς του, ειδικά σε μια εποχή που οι κοινωνικές συνθήκες αλλάζουν με πολύ γρήγορο ρυθμό.¹² Πρόκειται ουσιαστικά για

¹² Έχει διατυπωθεί εύστοχα πως οι νέες αβεβαιότητες καλούν και σε νέες στρατηγικές ώστε να αντιμετωπισθούν, σύμφωνα με τις οποίες ένας «ριζικός αναπροσανατολισμός των στόχων της κοινωνικής πολιτικής οφείλει να λάβει υπόψη του τα νέα κοινωνικο-δημογραφικά δεδομένα, βάσει των

μία διάσταση η οποία επικυρώνει, ή όχι, τις διατυπωμένες αρχές της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Για το θέμα της γήρανσης που απασχολεί τη μελέτη η φτώχεια και η ανισότητα αποτελούν κεντρικά προβλήματα καθώς θίγουν σε μεγάλο βαθμό τα ηλικιωμένα άτομα καθώς γερνώντας μεταπίπτουν από την εργασία στη συνταξιοδότηση υποκαθιστώντας τα κύρια εισοδήματά τους από εργασία με άλλα από συντάξεις.¹³

Στον πίνακα Α15 παρατίθενται τα ποσοστά των ατόμων, για κάθε χώρα της ΕΕ-15 ανά ευρεία ηλικιακή κλίμακα, με κίνδυνο φτώχειας. Λουξεμβούργο και Ολλανδία, για το 2006, είναι οι μόνες χώρες στις οποίες τα άτομα άνω των 65 ετών έχουν μικρότερο ποσοστό φτώχειας σε σχέση με τα άτομα κάτω των 65 ετών, στοιχείο που ορισμένες φορές εκλαμβάνεται και ως μια νέα τάση για την αποδοτικότητα ορισμένων εθνικών συστημάτων [European Communities 2003: 3]. Παρά τη γενική και αδιάκριτη αυτή «τάση», για το Βέλγιο, την Ιρλανδία, την Ισπανία, την Πορτογαλία, τη Φινλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο το ποσοστό εισοδηματικής φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων είναι 10 μονάδες και άνω περισσότερο σε σχέση με τους μη ηλικιωμένους και ηλικιωμένες. Τόσο για το σύνολο της Γηραιάς Ευρώπης όσο και για χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισπανία και η Ιταλία η εισοδηματική φτώχεια παραμένει υψηλή και επίμονη κατά την πιο πρόσφατη τριετία (2004-2006) για την οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.¹⁴ Όπως είναι πολύ γνωστό από τη διεθνή και εσωτερική βιβλιογραφία στις χώρες του Ευρωπαϊκού Βορρά τα ποσοστά είναι σαφώς μικρότερα χωρίς όμως κάτι τέτοιο να είναι ακριβές και να ισχύει για τα πιο

οποίων θα πρέπει να αναδειχθούν οι δικαιούχοι των προνοιακών διευθετήσεων, να αναθεωρηθούν τα κριτήρια αναδιανομής και να καθοριστούν τα νέα όρια και το εύρος των παροχών» [Μουρίκη 2006: 236].

¹³ Και είναι ακριβώς σε αυτή τη μετάβαση όπου παρουσιάζεται η κρισιμότητα των δύο κυρίαρχων ζητημάτων: της υγείας και των συντάξεων. Τα εθνικά συστήματα υγείας δεν αρκεί απλώς να υπάρχουν – θα πρέπει να είναι και λειτουργικά. Αντιστοίχως, τα εθνικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης δεν αρκεί απλώς να υφίστανται – θα πρέπει να είναι ορθολογικά και να εξασφαλίζουν εισοδήματα πάνω από το επίπεδο επιβίωσης [Λαμπρινίδης 1990: 191].

¹⁴ Πάντως θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων μειώνει τα ποσοστά φτώχειας, όπως και την ανισότητα για την οποία παρατίθενται σχετικά στοιχεία στη συνέχεια, παντού στον Ευρωπαϊκό χώρο αλλά με σημαντικές διαφορές από χώρα σε χώρα ως προς την αποτελεσματικότητά τους (γενικά, υψηλότερη στο Βορρά και χαμηλότερη στο Νότο) [Tsakoglou, Mitrakos, & Heady 2001]

ηλικιωμένα άτομα (Δανία, Φινλανδία) ενώ αντίστοιχη είναι η κατάσταση για την Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Πίνακας Α15: Ποσοστά φτώχειας ανά ευρεία ηλικιακή ομάδα (γραμμή στο 60% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις)

	2004			2005			2006		
	Σ	<65	>65	Σ	<65	>65	Σ	<65	>65
ΕΕ-15	17	:	19	16	14	20	16	14	20
Βέλγιο	15	12	21	15	12	21	15	12	23
Δανία	11	10	17	12	11	18	12	11	17
Γερμανία	:	:	:	12	12	14	13	13	13
Ιρλανδία	21	17	40	20	16	33	18	15	27
Ελλάδα	20	17	28	20	17	28	21	18	26
Ισπανία	20	16	30	20	16	29	20	16	31
Γαλλία	13	13	15	13	12	16	13	12	16
Ιταλία	19	17	21	19	16	23	20	18	22
Λουξεμβούργο	12	11	8	13	12	7	14	13	8
Ολλανδία	:	:	:	11	10	5	10	9	6
Αυστρία	13	11	17	12	11	14	13	11	16
Πορτογαλία	20	17	29	19	16	28	18	16	26
Φινλανδία	11	10	17	12	11	18	13	11	22
Σουηδία	11	10	14	9	9	11	12	11	12
Ηνωμένο Βασίλειο	:	:	:	19	16	26	19	16	28

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions – Living conditions and welfare (5/2008)

Τα ποσοστά φτώχειας από τον προηγούμενο πίνακα (Α15) είναι σχεδόν συγκρίσιμα με εκείνα του πίνακα που ακολουθεί (Α16). Η πρώτη διαφορά έγκειται στο ότι παρακάτω ο κίνδυνος φτώχειας αφορά άτομα σε σύνταξη και όχι ηλικιωμένους γενικά. Η δεύτερη διαφορά αναφέρεται στις ομάδες που απαρτίζουν το σύνολο που σε αυτή την περίπτωση είναι τα δύο φύλα. Κατευθυντήρια γραμμή για το σύνολο της μελέτης είναι πως η ανάλυση για το ζήτημα της γήρανσης θα είναι περισσότερο χρήσιμη εάν προσεγγίζει την πραγματικότητα με τους όρους της πραγματικότητας μάλλον παρά της θεωρητικής ενασχόλησης. Ο πίνακας Α16 αποτελεί ένα παράδειγμα για κάτι τέτοιο καθώς οι διαφορές που χωρίζουν τα άτομα των 64 και 66 ετών προηγούμενων πινάκων, που χρησιμοποιούνται ευρέως σε αναλύσεις για τη γήρανση, είναι σαφώς πιο αφαιρετικές και λιγότερο πραγματικές από ότι οι διαφορές συνταξιούχων και μη-συνταξιούχων. Όπως και οι ομαδοποιήσεις σε φύλα είναι περισσότερο αποδοτικές για την ανάλυση, και πολύ περισσότερο για την πολιτική αντιμετώπισης συγκεκριμένων προβλημάτων, σε σχέση με ομαδοποιήσεις που δεν στηρίζονται σε χαρακτηριστικά άμεσα διακριτά. Με μια πρώτη σύγκριση ανάμεσα στα δεδομένα των δύο πινάκων διαπιστώνεται πως η ομάδα των συνταξιούχων

καταγράφει μικρότερα ποσοστά φτώχειας σε σχέση με εκείνη των άνω των 65 ετών στις έντεκα από τις δεκαπέντε χώρες. Στις εξαιρέσεις (Γερμανία, Ολλανδία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο) δεν εντοπίζονται ποσοτικές διαφορές ενώ για το σύνολο της Γηραιάς Ευρώπης η διαφορά φθάνει τις 3 ποσοστιαίες μονάδες και για το 2005 και για το 2006. Όσον αφορά τις διαφορές ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, η εισοδηματική φτώχεια πλήττει κυρίως τις δεύτερες ειδικά στην Ιρλανδία, την Ελλάδα, την Αυστρία, τη Φινλανδία και τη Σουηδία όπου τα ποσοστά φτώχειας για εκείνες είναι μεγαλύτερα σε σχέση με το άλλο φύλο κατά τουλάχιστον πέντε ποσοστιαίες μονάδες, κάτι που σημαίνει εκατομμύρια άτομα. Στην Ολλανδία και την Πορτογαλία δεν εντοπίζονται τέτοιου είδους διαφορές ενώ στην Ισπανία και, οριακά, το Λουξεμβούργο η κατάσταση παρασταίνεται αντεστραμμένη.

Πίνακας Α16: Ποσοστά φτώχειας συνταξιούχων ανά φύλο (γραμμή στο 60% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος μετά από κοινωνικές μεταβιβάσεις)

	2004			2005			2006		
	Σ	Α	Γ	Σ	Α	Γ	Σ	Α	Γ
ΕΕ-15	17	16	18	17	16	18	17	16	18
Βέλγιο	18	19	17	19	20	18	20	20	21
Δανία	15	14	16	16	15	16	16	14	17
Γερμανία	13	12	15	13	12	15	13	12	14
Ιρλανδία	35	36	34	30	30	30	26	24	32
Ελλάδα	26	22	30	25	22	29	24	22	27
Ισπανία	25	26	22	25	25	23	24	26	19
Γαλλία	13	14	13	13	13	14	13	12	14
Ιταλία	15	15	16	16	15	17	16	15	17
Λουξεμβούργο	7	7	8	6	7	4	7	7	6
Ολλανδία	5	4	5	5	4	5	6	6	6
Αυστρία	14	11	16	12	10	14	13	10	16
Πορτογαλία	26	27	25	25	25	25	23	23	23
Φινλανδία	15	11	18	17	11	21	20	17	22
Σουηδία	14	11	16	10	7	13	12	9	14
Ηνωμένο Βασίλειο	28	27	29	28	27	29	28	26	30

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions – Living conditions and welfare (5/2008)

Ένα ποσοστό φτώχειας της τάξης του 20% σημαίνει πως στατιστικά το 1/5 του εξεταζόμενου πληθυσμού είναι φτωχό σε όρους εισοδήματος, κατέχοντας εισόδημα λιγότερο από το 60% του διάμεσου εισοδήματος της συνολικής κατανομής. Στον πίνακα που ακολουθεί (Α17) παρουσιάζεται μια πληροφορία ακόμη: πόσο εισόδημα χαρίζει το φτωχότερο 1/5 του πληθυσμού από το πλουσιότερο 1/5 του πληθυσμού κάθε χώρας και για το σύνολο της ΕΕ-15. Διαχρονικά για την τελευταία δεκαετία οι Μεσογειακές χώρες (Πορτογαλία, Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία) ακολουθούμενες από τις

Αγγλοσαξονικές (Ιρλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο) αποτελούν τις χώρες με τη μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα μεταξύ του πιο φτωχού 1/5 και του πιο πλούσιου 1/5 των πληθυσμών τους (5 έως 7 φορές άνισο εισόδημα).¹⁵ Στις Σκανδιναβικές χώρες οι διαφορές αυτές είναι σχεδόν υποδιπλάσιες ενώ για τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης η εισοδηματική ανισότητα όπως εκφράζεται από αυτό το δείκτη είναι ενδιάμεση. Αυτό αποτελεί μια ακόμη βασική παράμετρο της συζήτησης για το κοινωνικό κράτος γενικά αλλά και ειδικότερα όταν εξετάζεται η εισοδηματική κατανομή ανά ηλικίες. Παρόλα αυτά, αξίζει να σημειωθεί πως αντίστοιχες παρουσιάσεις με τον πίνακα Α17 εδράζονται πάντοτε σε δειγματοληπτικές έρευνες και συνοδεύονται από τα πλεονεκτήματά τους αλλά και τις αδυναμίες τους. Εστιάζοντας στις δεύτερες, οι διαφορές της τάξης x3, x6 ή x7 για το πλουσιότερο 20% του πληθυσμού έναντι του φτωχότερου 20% είναι μάλλον ένδειξη μη συμπερίληψης στα δείγματα των πραγματικά πλουσιότερων και φτωχότερων ομάδων κάθε πληθυσμού παρά μια αντικειμενική αναπαράσταση.¹⁶ Στο ίδιο πλαίσιο, η κάθε διαφορετική αναλογία είναι περισσότερο πιθανό να ισχύει για πληθυσμούς εργαζομένων και συνταξιούχων παρά για άλλες ομάδες. Επομένως, μια γενική κατάσταση ανισότητας ή ακόμη και ισότητας είναι ακριβώς αυτό: γενική και παραμένει ως τέτοια εφόσον δεν εξειδικεύεται.

¹⁵ Τόσο για το ζήτημα της φτώχειας όσο και για εκείνο της ανισότητας εκείνο που απασχολεί όλο και περισσότερο τις δημόσιες πολιτικές αντιμετώπισης είναι η αποτελεσματικότητά τους. Για τον ελληνικό χώρο ειδικά, διατυπώνεται συχνά πλέον ένας προβληματισμός που αφορά τη στόχευση και φτάνει μέχρι τον ίδιο το χαρακτήρα των πολιτικών: «μολονότι οι κοινωνικές δαπάνες στην Ελλάδα βαίνουν αυξανόμενες ως ποσοστό του ΑΕΠ και πλησιάζουν τον ευρωπαϊκό μέσο όρο δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο της φτώχειας. Υπάρχουν τα εξής ενδεχόμενα: Ή οι δαπάνες αυτές είναι αναποτελεσματικές ή δεν κατευθύνονται προς αυτούς που θεμελιώνουν το δικαίωμα ή τελικά δεν υπάρχουν πολιτικές καταπολέμησης της φτώχειας στην Ελλάδα» [Σακέλλης 2006: 26].

¹⁶ Κάτι που αναφέρεται σε πραγματικές πιθανότητες ελλιπούς κάλυψης από το δείγμα πχ για τα φτωχότερα στρώματα, αλλά και ανεπαρκούς συμπλήρωσης ορισμένων απαντήσεων πχ για το εισόδημα όπου είναι γνωστή από τη σχετική βιβλιογραφία μια μεροληψία ως προς ερωτήσεις που δεν απαντώνται από το δείγμα [Behrendt 2002: 431]. Αν και είναι πράγματι εφικτό, η ίδια αναπαράσταση, σε ορισμένες περιπτώσεις, να είναι πράγματι σε θέση να τεκμηριώνει, σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, τη «διεύρυνση των μεγάλων ανισοτήτων στην ελληνική κοινωνία όπου το 20% που συνθέτει το ευπορότερο τμήμα της παρουσιάζει 6πλάσιο εισόδημα του αντίστοιχου φτωχότερου» [Κουζής 2005: 22].

Πίνακας Α17: Δείκτης εισοδηματικής ανισότητας S80/S20*, ΕΕ-15, 1997-2006

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ΕΕ-15	4,7	4,6	4,6	4,5	4,5	:	4,6	4,8	4,8	4,7
Βέλγιο	4,0	4,0	4,2	4,3	4,0	:	4,3	4,0	4,0	4,2
Δανία	2,9	:	3,0	:	3,0	:	3,6	3,4	3,5	3,4
Γερμανία	3,7	3,6	3,6	3,5	3,6	:	:	:	3,8	4,1
Ιρλανδία	5,0	5,2	4,9	4,7	4,5	:	5,0	5,0	5,0	4,9
Ελλάδα	6,6	6,5	6,2	5,8	5,7	:	6,4	5,9	5,8	6,1
Ισπανία	6,5	5,9	5,7	5,4	5,5	5,1	5,1	5,1	5,4	5,3
Γαλλία	4,4	4,2	4,4	4,2	3,9	3,9	3,8	4,2	4,0	4,0
Ιταλία	5,3	5,1	4,9	4,8	4,8	:	:	5,7	5,6	5,5
Λουξεμβούργο	3,6	3,7	3,9	3,7	3,8	:	4,0	3,9	3,8	4,2
Ολλανδία	3,6	3,6	3,7	4,1	4,0	4,0	4,0	:	4,0	3,8
Αυστρία	3,6	3,5	3,7	3,4	3,5	:	4,1	3,8	3,8	3,7
Πορτογαλία	6,7	6,8	6,4	6,4	6,5	7,3	7,4	6,9	6,9	6,8
Φινλανδία	3,0	3,1	3,4	3,3	3,7	3,7	3,6	3,5	3,6	3,6
Σουηδία	3,0	:	3,1	:	3,4	3,3	:	3,3	3,3	3,5
Ηνωμένο Βασίλειο	4,7	5,2	5,2	5,2	5,4	5,5	5,3	:	5,8	5,4

*Διαφορά εισοδήματος του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού προς το φτωχότερο 20%

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions – Living conditions and welfare (5/2008)

Αντίστοιχα είναι και τα συμπεράσματα, όπως και οι περιορισμοί για γενικεύσεις οι οποίοι τα συνοδεύουν, που είναι δυνατό να αντληθούν από έναν ακόμη δημοφιλή δείκτη ανισότητας, το δείκτη ανισοκατανομής Gini. Οι μικρές τιμές για το δείκτη Gini αντιστοιχούν σε χαμηλά επίπεδα ανισοκατανομής του εισοδήματος ενώ οι υψηλές δηλώνουν μεγαλύτερη ανισοκατανομή. Για την ΕΕ-15 η ανισότητα καταγράφεται σαν μια στάσιμη κατάσταση για την περίοδο 1997-2006 (πίνακας Α18). Για το 2006, τα δεδομένα είναι ανάλογα με εκείνα που έχουν προηγηθεί σε αυτή την ενότητα. Οι πιο άνισες κατανομές εισοδήματος παρατηρούνται στο Νότο, κυρίως στην Πορτογαλία και την Ελλάδα ενώ οι λιγότερο άνισες κατανομές παρατηρούνται και πάλι στη Σκανδιναβία, έχοντας, μάλιστα, αυξητικές τάσεις στη διάρκεια της δεκαετίας. Η σημασία που έχει η ανισότητα είναι κεντρικό ζήτημα για τη μελέτη και θα απασχολήσει στη συνέχεια πολύ ειδικότερα. Η παρουσίαση των γενικών δεικτών σε αυτό το σημείο αποσκοπεί μονάχα σε μια πρώτη επαφή με το ευρύτερο περιβάλλον που η γήρανση συμβαίνει και απειλεί. Η χρονολογική σειρά για τις τιμές ανισοκατανομής δείχνει πως σχεδόν παντού η ανισότητα παραμένει στάσιμη ή διευρύνεται γεγονός που επιβαρύνει και κάνει τις εξελίξεις γύρω από τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα ακόμη περισσότερο αβέβαιες, όχι μονάχα σε ένα μακρινό μέλλον αλλά ένα ήδη πολύ κοντινό.

Πίνακας Α18: Συντελεστής ανισοκατανομής εισοδήματος Gini, 1997-2006

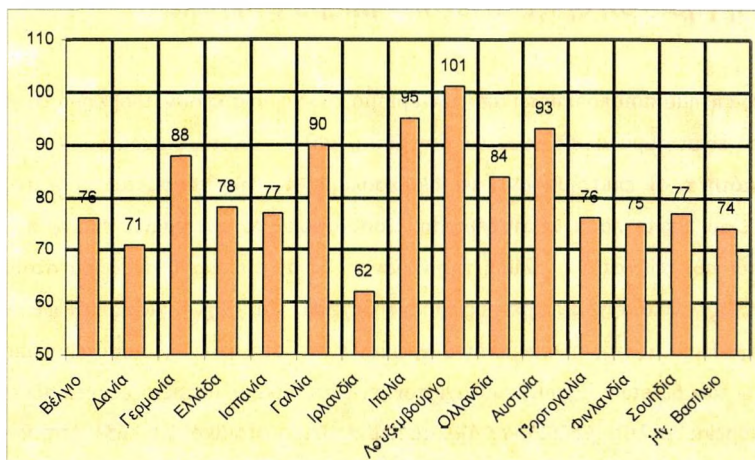
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ΕΕ-15	29	29	29	29	29	:	30	30	30	29
Βέλγιο	27	27	29	30	28	:	28	26	28	28
Δανία	20	:	21	:	22	:	25	24	24	24
Γερμανία	25	25	25	25	25	:	:	:	26	27
Ιρλανδία	33	34	32	30	29	:	31	32	32	32
Ελλάδα	35	35	34	33	33	:	35	33	33	34
Ισπανία	35	34	33	32	33	31	31	31	32	31
Γαλλία	29	28	29	28	27	27	27	28	28	27
Ιταλία	31	31	30	29	29	:	:	33	33	32
Λουξεμβούργο	25	26	27	26	27	:	28	26	26	28
Ολλανδία	26	25	26	29	27	27	27	:	27	26
Αυστρία	25	24	26	24	24	:	27	26	26	25
Πορτογαλία	36	37	36	36	37	:	:	38	38	38
Φινλανδία	22	22	24	24	27	26	26	25	26	26
Σουηδία	21	:	22	:	24	23	:	23	23	24
Ηνωμένο Βασίλειο	30	32	32	32	35	35	34	:	34	32

Πηγή: Eurostat Database - Population and social conditions – Living conditions and welfare (5/2008)

3) Πως η γήρανση ορίζεται ως πρόβλημα στη μελέτη

Το βασικό ζήτημα που προκύπτει από τον ορισμό της γήρανσης σαν πρόβλημα στην πράξη δεν είναι παρά ο κίνδυνος να συγχέεται, πολλαπλά, το φαινόμενο με την πραγματικότητα. Η επιστήμη αντί να διαμεσολαβεί τα δύο ταυτίζεται πρακτικά μάλλον με το πρώτο παρά με τη δεύτερη. Όσον αφορά το φαινόμενο, εκείνο που εμφανίζεται συνεχώς στην ανάλυση της γήρανσης είναι η επίμονη αναφορά στους ηλικιωμένους γενικά, δίχως επιμέρους χαρακτηριστικά, και, συχνά, χωρίς καν φύλο. Στην πραγματικότητα οι ηλικιωμένοι άνθρωποι είναι κάτι πολύ περισσότερο από άτομα άνω των 65 ετών. Έχουν, τουλάχιστον, ένα ιστορικό ανάπτυξης εξήντα-πέντε χρόνων πορείας, άλλοτε μαζικό και άλλοτε περισσότερο ατομικό. Στα 65+ έτη, και εφόσον η γραμμή αυτή όπως είναι ορισμένη αυθαίρετα δεν αλλάξει κάτω από αντίστοιχα αυθαίρετους κανόνες, οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν ήδη διανύσει μια διαδρομή μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας. Η παραγωγική τους θέση έστω και αν δεν καθορίζεται από αυτές τις δύο συνισταμένες είναι ήδη ορισμένη (και συχνά βρίσκεται στο προθάλαμο της διαγραφής μετά τη συνταξιοδότηση) ενώ η κατάταξή τους σε εισοδηματικές κλίμακες ή κλίμακες πλούτου είναι πιο σταθερή παρά ποτέ στο παρελθόν τους. Τίποτε από τα παραπάνω, όμως, δεν κάνει τους ηλικιωμένους «μία διακριτή και ομοιογενή ομάδα, η οποία έχει προσαρμοστεί, συνολικά, στη διαδικασία της γήρανσης», το αντίθετο μάλιστα [Walker 1981: 74]. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος, όμως, δεν είναι επιστημονικός ή ερευνητικός αλλά αφορά στις δημόσιες πολιτικές οι οποίες προτείνονται για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των ηλικιωμένων. Τα δύο διαγράμματα που ακολουθούν (A2-A3) αποτελούν παραδείγματα για αυτό τον κίνδυνο. Αφορούν έναν τρόπο ανάλυσης κυρίως, σχεδόν καθοριστικό πλέον, για την ενασχόληση με τη γήρανση. Ακριβέστερα, πρόκειται για την αφετηρία και πολύ συχνά για την κατάληξη των αναλύσεων.

Γράφημα Α2: Διάμεσο, ισοδύναμο, εισόδημα ατόμων 65+ ετών προς εισόδημα ατόμων 0-64 ετών (%), ΕΕ-15, 2006

Πηγή: Commission of the European Communities (2006) *Synthesis Report on Adequate and Sustainable Pensions*

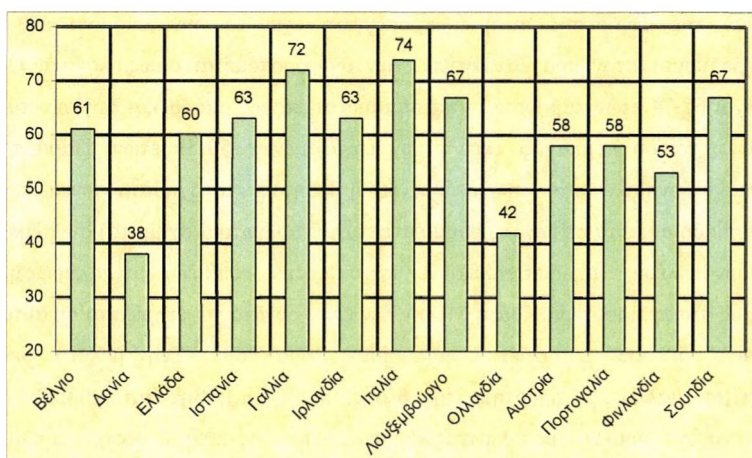
Η σύγκριση των διάμεσων εισοδημάτων των δύο παραπάνω ηλικιακών ομάδων έχει, αναμφισβήτητα τη σημασία μιας γενικής σύγκρισης. Παρέχει με μία εικόνα τη συνολική κατάσταση για την εισοδηματική σχέση των δύο ηλικιακών ομάδων. Και καταφέρνει ακριβώς αυτό. Με την εξαίρεση του Λουξεμβούργου (όπου η σχέση ξεπερνά το 100%) και της Ιρλανδίας (όπου περιορίζεται σε 62%), τα εισοδήματα των ηλικιωμένων είναι μικρότερα σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό για την Ιταλία, την Αυστρία, τη Γαλλία και τη Γερμανία (μέχρι 15%), και αρκετά μικρότερα για τις υπόλοιπες χώρες (από 15% έως 30%). Δεν καταφέρνει, όμως, και αυτό: «τα συστήματα συντάξεων όχι μόνο επιδιώκουν να εξασφαλίσουν για τα ηλικιωμένα άτομα πως δεν χρειάζεται να ζήσουν στη φτώχεια, αλλά περισσότερο γενικά παρέχουν τους μηχανισμούς που επιτρέπουν στα άτομα να διατηρήσουν, σε ένα λογικό βαθμό, τα επίπεδα ζωής που πέτυχαν κατά τη διάρκεια της εργασιακής τους διαδρομής» [Commission of the European Communities 2006: 66]. Το γράφημα Α2 δεν μπορεί να είναι ούτε καν μια ένδειξη για ότι υποστηρίζεται μετά το «αλλά». Με ένα παράδειγμα, το πηλίκιο του διάμεσου εισοδήματος για τα άτομα κάτω των 65 ετών με το διάμεσο εισόδημα των ατόμων άνω των 65 ετών είναι 78% και είναι πιο κοντά στο 100%, το οποίο θα σήμαινε εισοδηματική ισότητα, από ότι συμβαίνει στη Δανία και την Ιρλανδία. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως τα άτομα άνω των 65 ετών

στην Ελλάδα έχουν όλα τα 4/5 του εισοδήματος που είχαν πριν γίνουν 65 ετών, και ούτε, βέβαια, πως οι κατανομές εισοδήματος στην Ελλάδα είναι περισσότερο ίσες από ότι στη Δανία ή την Ιρλανδία. Εκείνο που με βεβαιότητα σημαίνει το 78% ή τα 4/5 εισοδήματος είναι το ότι υπάρχουν, και πρέπει να είναι μετρήσιμοι, διάφοροι λόγοι όπως το 1/2 ή τα 2/1 του εισοδήματος οι οποίοι συντίθενται στα 4/5. Και μάλιστα, λόγοι οι οποίοι δεν είναι, αναγκαστικά, ευθέως ανάλογοι με τα επιτεύγματα (achievements) των ατόμων κατά τη διάρκεια του εργασιακού τους βίου.

Στην ίδια γραμμή ανάλυσης, στο γράφημα που ακολουθεί (A3) παρατίθενται οι λόγοι από δύο διάμεσες τιμές: η μία αφορά τη σύνταξη ατόμων 65-74 ετών και η άλλη τις αμοιβές ατόμων 50-59 ετών. Η εικόνα διαφοροποιείται σε σχέση με το προηγούμενο γράφημα καθώς παρακολουθούνται σχέσεις μονάχα συντάξεων προς αμοιβές και μονάχα δύο μικρότερων σε σχέση με πριν ηλικιακών ομάδων. Εξαιτίας του περιορισμού της αφαίρεσης αυτή η προσέγγιση έχει το δυναμικό να έλθει περισσότερο κοντά στην πραγματικότητα. Δεν διαφοροποιείται όμως, λογικά. Οι συνταξιούχοι 65-74 ετών παρουσιάζονται σαν μια συμπαγής ομάδα και συγκρίνεται με μια άλλη εξίσου συμπαγής, εκείνη των εργαζομένων 50-59 ετών. Παρά το πληροφοριακό δυναμικό αυτών των δεδομένων η θέση ότι «τα σχήματα συντάξεων (ειδικά τα δημόσια και τα σε μεγάλο βαθμό ανεπτυγμένα ιδιωτικά σχήματα) συνολικά καταφέρνουν πλέον να διασφαλίζουν ικανοποιητικά επίπεδα αναπλήρωσης εισοδήματος στα περισσότερα Κράτη Μέλη» δεν είναι δυνατό να στηρίζεται σε αυτά [Commission of the European Communities 2006: 69]. Στη μελέτη δεν αμφισβητείται, μάλλον, η ορθότητα της θέσης, παρά αμφισβητείται, κυρίως, η σύνδεση γενικών δεδομένων με πολιτικές που υποτίθεται πως είναι σε θέση τα πρώτα να τις επιβεβαιώσουν. Εάν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα Κράτη-Μέλη βρίσκονται σε εγρήγορση για τη γήρανση και αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τους κινδύνους που προκύπτουν δεν είναι οι προηγούμενες και οι επόμενες αναλογίες το κρίσιμο στοιχείο που σηματοδοτεί την αποτελεσματικότητα των πολιτικών. Παραπέρα, εφόσον μια τέτοιου είδους ανάλυση καθίσταται οδηγός για τις πολιτικές τότε κινδυνεύει το πρακτικό πρόβλημα με τις πρακτικές λύσεις να μην έχει σχέση με την πράξη. Μια επιτυχημένη πολιτική με αυτά τα κριτήρια θα είναι εκείνη που θα αυξήσει τις αναλογίες του γράφηματος για την ΕΕ-15. Με άλλα λόγια, θα αυξήσει το λόγο που παρουσιάζεται για την Ιταλία ή το λόγο που παρουσιάζεται για την Ολλανδία. Ο επιμερισμός αυτών των πιθανών και επιθυμητών αυξήσεων παραμένει σε αυτή τη

λογική ανεξέλεγκτος. Όπως έχει ήδη δείχθει προηγουμένως οι δαπάνες για δημόσιες συντάξεις είναι ήδη υψηλές και οι περαιτέρω αυξήσεις σημαίνουν σημαντικά ποσά. Πριν οι οποιοσδήποτε πολιτικές εφαρμοσθούν για να αυξήσουν την αναλογία εισοδήματος συνταξιούχων και εργαζομένων, πχ στη Δανία όπου και σημειώνεται η χαμηλότερη τιμή, ο σχεδιασμός θα πρέπει να είναι διαφανής ως προς την επιθυμητή διανομή του πρόσθετου εισοδήματος. Με όποια κριτήρια κοινωνικής δικαιοσύνης και αν εφαρμοσθεί μια πολιτική η οποία θα αυξήσει την αναλογία από 38%, για παράδειγμα, σε 50% θα πρόκειται αφενός για μια τεράστια ποσοτική επιτυχία αφετέρου δίχως κανένα κοινωνικό χαρακτηριστικό για τη σκοπιμότητα μιας διανομής ή αναδιανομής που θα μπορούσε να είναι τελείως στρεβλή.

Γράφημα Α3: Διάμεσο εισόδημα από συντάξεις των ατόμων 65-74* ετών προς διάμεσες απολαβές των εργαζομένων 50-59 ετών (%), ΕΕ-15, 2006

*Δεν υπολογίζονται άλλες μεταβιβαστικές πληρωμές εκτός των συντάξεων

Πηγή: Commission of the European Communities (2006) *Synthesis Report on Adequate and Sustainable Pensions*

Παρόλα αυτά, τόσο οι φορείς χάραξης πολιτικής σε Ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο όσο και η πλειονότητα της κοινής γνώμης, μέρος της οποίας είναι και τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα, τείνουν προς την αντιμετώπιση των ηλικιωμένων σαν μια ομοιογενή ομάδα. Συμβαίνει συχνά, μάλιστα, οι κινητοποιήσεις γύρω από ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ζητήματα να επικυρώνουν ένα γενικό αίτημα υπεράσπισης των ηλικιωμένων σαν ξεχωριστή κοινωνική ομάδα με διακριτές ανάγκες, οι οποίες προκύπτουν εξαιτίας της μεγαλύτερης ηλικίας. Σαν οι ανάγκες για επαρκές εισόδημα

και ικανοποιητικές συνθήκες ζωής να προέκυψαν για πρώτη φορά όταν τα άτομα ξεπέρασαν ένα ηλικιακό όριο. Για τη μελέτη μια τέτοια προσέγγιση, από όπου και αν προέρχεται, θέτει το ζήτημα της γήρανσης «σε μια βάση τελείως ανεπαρκή για μια εξήγηση της επιμονής της φτώχειας [και της ανισότητας] κατά τη μεγαλύτερη ηλικία ... αντίθετα, μια προσέγγιση βασισμένη στην πολιτική οικονομία εντοπίζει με σοβαρότητα τους ηλικιωμένους ανθρώπους μέσα στις ισχύουσες κοινωνικές και οικονομικές δομές» [Walker 1981: 75]. Δομές όπως είναι η αγορά εργασίας, η θεώρηση της οποίας «ως ενιαίου και ομοιογενούς χώρου είναι εντελώς παραπλανητική και πολύ απέχει από την πραγματικότητα» [Λυμπεράκη 1998: 22]. Εκεί δηλαδή όπου εντοπίζονται και δραστηριοποιούνται για χρονικό διάστημα ασύγκριτα μεγαλύτερο σε σχέση με εκείνο στο οποίο είναι ενταγμένοι στην ομάδα των ηλικιωμένων. Πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι η μελέτη δεν αποσκοπεί σε μια ολοκληρωμένη πολιτική οικονομία όπου γήρανση και ηλικιωμένοι αναλύονται σε ολόκληρη την πολυπλοκότητα δομών και κινήσεων. Η σκοπιμότητα είναι εξορισμού περιορισμένη. Η ανάλυση έχει κατευθυντήριες αρχές αλλά δεν είναι δυνατό να εξαντλήσει όλες τις εναλλακτικές. Τα δεδομένα και τα ευρήματα είναι προγραμματισμένα πάνω σε μία, μονάχα, βασική υπόθεση, όπως εκείνη διατυπώνεται στη συνέχεια.

Η γήρανση τόσο στο θεωρητικό πεδίο όπως και στην πράξη δεν είναι μία μονοσήμαντη διαδικασία. Σε προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν τρεις κύριες ομάδες θεωρητικών προτάσεων για τη γήρανση όπου διέφεραν, με αρκετή σαφήνεια, ως προς το κοινωνικό περιεχόμενο, την ερμηνευτική και αναλυτική ισχύ τους. Σε αυτό το σημείο αποσαφηνίζεται σε ποιες από εκείνες τις προτάσεις αυτή η μελέτη βρίσκεται περισσότερο κοντά και, επομένως, από ποιες είναι περισσότερο απομακρυσμένη. Όπως εντοπίζεται ήδη από τον τίτλο, η πολιτική οικονομία της γήρανσης έχει επιλεχθεί ως το γενικότερο πλαίσιο αναφοράς για τη γήρανση ως ένα πεδίο συγκρούσεων για τη διανομή των κοινωνικών πόρων καθώς για εκείνη αποτελεί κεντρικό ζήτημα «η αλληλεπίδραση μεταξύ του κράτους, της οικονομίας και ορισμένων κοινωνικών ομάδων, σε αυτή την περίπτωση των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων, και συγκεκριμένα ο τρόπος με τον οποίο τα “κοινωνικά αγαθά” διανέμονται μεταξύ των ομάδων καθώς και οι μηχανισμοί με τους οποίους εκείνα είναι καταναμεμένα» [Victor 2005: 27]. Με την πολιτική οικονομία η έμφαση δίνεται, κυρίως, στις δομικές συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματοποιείται η διανομή και η

αναδιανομή και όχι στις ατομικές, γεγονός που στρέφει τη μελέτη στη διερεύνηση πιθανών ομαδοποιήσεων στη βάση της εξασφάλισης κοινωνικών πόρων. Οι ομαδοποιήσεις αυτές ξεκινούν από ζεύγη όπως οι ηλικιωμένοι και οι μη-ηλικιωμένοι αλλά και συνταξιούχοι και μη-συνταξιούχοι άνθρωποι δεν σταματούν, όμως, εκεί. Ερμηνευτικά, η μελέτη βασίζεται στη συγκρουσιακή θεωρία αλλά με ένα τρόπο συμβατικά ανορθόδοξο: ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και διανομής δεν βρίσκεται στο προσκήνιο της μελέτης αλλά, μάλλον, στο παρασκήνιο. Μπορεί η καθοριστική σύγκρουση και για το ζήτημα των οικονομικών της γήρανσης να είναι ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία αλλά οι κυρίαρχες και πιο έντονες συγκρούσεις μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό αυτής της εποχής δεν βρίσκονται εκεί. Οι δομές της απασχόλησης, του status, του εισοδήματος και της κατοχής περιουσιακών στοιχείων είναι σε θέση να αποκαλύψουν από μόνες τους το δυναμικό της σύγκρουσης σε εποχές όπου το μέγεθος του κοινωνικού κράτους μετριέται σε δισεκατομμύρια € και οι ασφαλιστικές εισφορές εφοδιάζουν με τεράστιες ποσότητες χρήματος τις διεθνείς αγορές. Όσον αφορά το αναλυτικό πλαίσιο η προσέγγιση είναι διττή: κοινωνική και διαφορεική γήρανση. Διαμέσου της πρώτης η γήρανση αναγνωρίζεται σαν κοινωνικό πρόβλημα κατασκευασμένο από ομάδες με αποκλίνοντα συμφέροντα. Οι προτεινόμενες λύσεις στο πρόβλημα είναι και εκείνες αποκλίνουσες ανά ζεύγη: αποχώρηση από την εργασία κάποιων ατόμων και είσοδος κάποιων άλλων από διαφορετικές ομάδες ή κανονικές και πρόωρες συνταξιοδοτήσεις με διαφορετικά κριτήρια και παροχές σε ξεχωριστές ομάδες. Διαμέσου της δεύτερης, της διαφορεικής γήρανσης, η θεωρητική μελέτη συνδέεται με τα εμπειρικά δεδομένα και για αυτό το λόγο κατέχει τον πιο κρίσιμο ρόλο για το συνολικό επιχείρημα. Η έμφαση με αυτή την προσέγγιση δίνεται στις διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα σε ομάδες με πολλαπλά ή μοναδικά κριτήρια διαχωρισμού. Στο πλαίσιο της διαφορεικής γήρανσης το σημαντικό είναι πως η ηλικία δεν αποτελεί το βασικό κριτήριο διάκρισης. Καθώς όλοι οι ηλικιωμένοι δεν γερνούν με τον ίδιο τρόπο η διερεύνηση των διαφορών εστιάζεται στο παρελθόν τους παρά στη στιγμή της ονομαστικής ένταξης σε μια ηλικιακή ομάδα.

Η πολιτική οικονομία της κοινωνικής γήρανσης που αναπτύσσεται στη μελέτη έχει δύο λογικές αφετηρίες και μία ιστορική, η οποία τις συνθέτει: (α) οι λογικές αντιφάσεις του συστήματος, και οι κοινωνικές διαμάχες που τις συνοδεύουν, διακρίνονται ευκολότερα σε αυτή τη φάση ανάπτυξής του και γίνονται περισσότερο

άμεσα αντιληπτές στο πεδίο του κοινωνικού κράτους, (β) η αντιμετώπιση της γήρανσης σαν κρίση της κοινωνικής προστασίας θα αναδιατάξει και θα αναδιανείμει ισχύ και πόρους ανάμεσα σε κοινωνικές δυνάμεις και κοινωνικές τάξεις, (γ) σε αυτό τον κοινωνικό σχηματισμό, Γηραιά Ευρώπη κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, κάνουν την εμφάνισή τους δομικές εξελίξεις, όχι μονάχα δημογραφικές ή οικονομικές, τέτοιες ώστε να δημιουργείται αυξημένη αβεβαιότητα γύρω από τα δημόσια συστήματα κοινωνικής προστασίας καθώς και την ισχύ του κράτους να παρέχει οικονομική ασφάλεια για το μέλλον.

Όσον αφορά την πρώτη αφετηρία, το σύγχρονο κοινωνικό κράτος παρά τις διαφορετικές εκδοχές έχει συμπληρώσει περισσότερο από έναν αιώνα ιστορίας σε μια αξιοπρόσεκτα αλληλένδετη πορεία, από το 1880 και έπειτα, με τον καπιταλισμό. Στους τέσσερις αιώνες προϊστορίας που προηγήθηκαν οι πρόνοιες για συντάξεις αποτέλεσαν ένα διαρκές προοίμιο των νέων κοινωνικών θεσμών της σύγχρονης εποχής [Blackburn 2002: 36]. Όμως «το κράτος πρόνοιας γεννήθηκε, στη Γερμανία του κόμη Otto von Bismarck» και όχι του Karl Marx [Γκάλμπραϊθ 2001: 239].¹⁷ Σε αυτή, λοιπόν, τη χώρα το οικοδόμημα της κοινωνικής ασφάλισης κατασκευάστηκε μέσα σε λιγότερο από δέκα χρόνια. Το Reichstag ψήφισε την υποχρεωτική ασφάλεια των εργαζομένων για εργατικά ατυχήματα το 1881. Το 1883 ψηφίστηκε η υποχρεωτική ασφάλιση για ασθένεια. Και κυρίως, για το πλαίσιο αυτής της μελέτης, το γερμανικό κοινοβούλιο ψήφισε το 1889 τη δημιουργία για πρώτη φορά ενός συστήματος συνταξιοδότησης με χρηματοδότηση από εργαζόμενους και εργοδότες, και παροχές που θα έφθαναν μέχρι το 20% του μέσου μισθού [Blackburn 2006: 84]. Εκεί και τότε ορίστηκε για πρώτη φορά, στη σύγχρονη ιστορία, πως η γήρανση αποτελεί ζήτημα του (κοινωνικού) κράτους.¹⁸ Η σύνδεση της κοινωνικής ασφάλισης

¹⁷ Ο τελευταίος δεν αποτελούσε μέλος ούτε της αυτοκρατορικής αυλής, ούτε ήταν στέλεχος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος αλλά ούτε και συμμετείχε στους κύκλους της καθολικής εκκλησίας, άξονες γύρω από τους οποίους κινήθηκαν εκείνη την εποχή οι ανταγωνισμοί για την κοινωνική ασφάλιση. Από την άλλη πλευρά, ο πρώτος θα παύοταν από πρωθυπουργός ένα μόλις χρόνο μετά την υπερψήφιση των προβλέψεων για τη συνταξιοδότηση.

¹⁸ Με τον πρωθυπουργό να απευθύνεται στη Γερμανική Βουλή διατυπώνοντας τα εξής «Θα το θεωρούσα μεγάλο πλεονέκτημα να έχουμε 700.000 μικρό-συνταξιούχους, οι οποίοι λαμβάνουν τα ετήσια επιδόματά τους από το Κράτος, ειδικά εάν ανήκουν σε εκείνες τις τάξεις που διαφορετικά δεν

με την απασχόληση δεν ήταν, όμως, μια Γερμανική πρωτοτυπία. Ήδη από το 16^ο αιώνα στην Ευρώπη, κυρίως στην Αγγλία, τη Γαλλία και την Ολλανδία, είχαν καταγραφεί νομοθετικές πράξεις για παροχή συντάξεων σε σχέση με την προηγούμενη εργασία (πρώην στρατιώτες στο πλευρό ενός μονάρχη, χήρες μεγάλης ηλικίας που δεν θα μπορούσαν να δουλέψουν άλλο, πρώην αγρότες που έχασαν τη γη τους δια νόμου, ναυτικοί κα) με υπευθυνότητα κρατική, αντιδραστικού τύπου, μάλιστα, καθώς επρόκειτο συνήθως για βασιλικά διατάγματα. Η έννοια της καθολικότητας για την κοινωνική ασφάλιση γενικότερα, και τις συντάξεις γήρατος ειδικότερα, ήταν, αντίθετα, μια επαναστατική ιδέα. Κυριολεκτικά, η σύλληψή της συνέβη στη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης και ψηφίστηκε, για να ισχύσει μονάχα ένα διάστημα μερικών εβδομάδων το 1794 [Blackburn 2002: 41]. Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} τόσο στη Δυτική Ευρώπη όσο και στις ΗΠΑ αναπτύχθηκαν σχήματα συνταξιοδότησης με εισφορές στη βάση επαγγελματικών κλάδων όπου το κράτος κατείχε ρυθμιστικό ρόλο. Η καθολικότητα για την ασφάλιση και τις συντάξεις έμελλε να επιστρέψει στο προσκήνιο αμέσως μετά την Οικονομική Κρίση της δεκαετίας του 1930 στις ΗΠΑ και στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στη Μ. Βρετανία (US Social Security Act 1935 και Beveridge Report 1942). Για μια ακόμη φορά όπου ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής φαινόταν να φτάνει στο «τέλος» το κράτος γινόταν περισσότερο «κοινωνικό».¹⁹

έχουν πολλά να χάσουν από μια βίαιη ανακατάταξη και εσφαλμένα πιστεύουν ότι μπορούν πράγματι να κερδίσουν πολλά από αυτή» [Blackburn 2002:31].

¹⁹ Οι διαρκείς προαναγγελίες θανάτου του καπιταλιστικού συστήματος, από μαρξιστές και μη-μαρξιστές, και οι ακόλουθες διαψεύσεις έχουν ήδη μια μακρά παράδοση στην Ευρώπη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μετά [Desai 2004: 136]. Απέκτησαν δε ιδιαίτερη απήχηση σε διεθνές επίπεδο και κορυφώθηκαν εκ νέου μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τις κρίσεις της δεκαετίας του 1970, και ξανά προς τα τέλη του 2008 με αφορμή την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση.

Ένθετο Α2: Αποσπάσματα από το δημόσιο διάλογο στις ΗΠΑ το 1935 καθώς προσερχόταν προς ψήφιση ο ομοσπονδιακός νόμος για την κοινωνική προστασία

- Η ασφάλιση των ανέργων δεν μπορεί να τοποθετηθεί σε σταθερή οικονομική βάση, *Συμβούλιο της Εθνικής Βιομηχανικής Διάσκεψης*
- Ο νόμος θα διευκόλυνε τον τελικό σοσιαλιστικό έλεγχο της ζωής και της βιομηχανίας, *Εθνικός Σύλλογος Κατασκευαστών*
- Οι κίνδυνοι είναι προφανείς, *Πρόεδρος της General Motors*
- Ο νόμος υπονομεύει την εθνική ζωή με καταστροφή των πρωτοβουλιών, με αποθάρρυνση της αποταμίευσης και με κατάπιψη της ατομικής ευθύνης, *Σύλλογος Κατασκευαστών Πολιτείας Ιλλινόις*
- Αργά ή γρήγορα ο νόμος θα επιφέρει την αναπόφευκτη εγκατάλειψη του ιδιωτικού καπιταλισμού, *Αμερικανικός Δικηγορικός Σύλλογος*
- Και τα αίτια της πτώσης της Ρώμης βρίσκονταν σε μια τέτοια ενέργεια, *Εμπορικό Επιμελητήριο Οχάιο*
- Με την ασφάλιση της ανεργίας ουδείς θα εργάζεται. Με την ασφάλιση των ηλικιωμένων και των επιβιούντων κανείς δεν θα αποταμιεύει. Το αποτέλεσμα θα είναι η ηθική σήψη, η οικονομική χρεοκοπία και η κατάρρευση της δημοκρατίας, *Καθηγητής της Βοστώνης*
- Ποτέ στα παγκόσμια χρονικά ένα μέτρο δεν εισήχθη εδώ σχεδιασμένο με τόσο δόλιο τρόπο για να εμποδίσει την επιχειρηματική ανάκαμψη, να σκλαβώσει τους εργαζομένους και να αποτρέψει κάθε πιθανότητα να προσφέρουν οι εργοδότες εργασία στον κόσμο, *Βουλευτής Ν. Υόρκης*
- Θα νιώσουμε το μαστίγιο του δικτάτορα στο πετσί μας, *Συνάδελφος του προηγούμενου*

Πηγή: Γκάλμπραϊθ 2001: 246

Περίπου τρεις γενιές μετά τίποτε από τα παραπάνω δεν συνέβη ενώ η κάλυψη από τους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας είναι συχνά αυτονόητη.²⁰ Περίπου τρεις γενιές μετά όμως, όπου μια έξαρση στις γεννήσεις ακολούθησαν συνθήκες υπογεννητικότητας και τα προσδόκιμα επιβίωσης αυξήθηκαν και κατά τη γέννηση και κατά το 65^ο έτος της ηλικίας ενός ατόμου, η γήρανση υποπίπτει από ευθύνη σε πρόβλημα για το κοινωνικό κράτος. Στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα, και για περισσότερα από εκατό χρόνια, ο μετασχηματισμός του αρχικού ζητήματος σε πρόβλημα με λύση παραμένει ανοικτός. Η γήρανση συνεχίζει να αποτελεί, κατά κύριο λόγο, ευθύνη του κράτους. Κατά κανέναν τρόπο όμως, πλήρη και διαρκή ευθύνη και σίγουρα όχι ομοιόμορφη αν συμπεριληφθούν και οι διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούν ακόμη και στον, περιορισμένο και μικρό, δυτικό κόσμο, των ανεπτυγμένων κοινωνιών και οικονομιών. Το ότι η

²⁰ Αξίζει να σημειωθεί, μάλιστα, ότι ενώ μέχρι το 1940 διάφορα συστήματα συνταξιοδότησης είχαν εισαχθεί μονάχα σε 33 χώρες ο αριθμός τους μέχρι το 2000 είχε ξεπεράσει τις 165 [Morgan & Kunkel 2007: 216].

οικονομική προστασία από το γήρας αποτέλεσε, και συνεχίζει σε πολλές χώρες να αποτελεί, ένα είδος δημόσιου αγαθού βρίσκει την αφετηρία του στις βασικές λειτουργίες του κράτους, οι οποίες μέχρι ένα σημείο και το νομιμοποιούν. Η εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής, που είναι μία από αυτές, δεν μπορεί να διασφαλιστεί στην υπόλοιπη κοινωνία μείον τους ηλικιωμένους όπως δεν είναι δυνατό να διασφαλιστεί δίχως την καθολικότητα στην κοινωνική ασφάλιση. Κάτι τέτοιο θα υπέσκαπτε μία ακόμη λειτουργία, την διασφάλιση των δημοκρατικών διαδικασιών. Η μόνη που θα απέμενε αναφέρεται στη διευκόλυνση της οικονομικής μεγέθυνσης και συσσωρευσης.²¹ Συχνά στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στον επιστημονικό διάλογο και στις πολιτικές αντιπαραθέσεις γίνεται λόγος για τη χρυσή εποχή του κοινωνικού κράτους, τη χρυσή εποχή της εργασίας, τη χρυσή εποχή της μεγέθυνσης.²² Σε αυτή τη συζήτηση η σημερινή εποχή είναι, πλέον, εκείνη του χαλκού. Από το χρυσό στο χαλκό πολλά συνέβησαν. Το τέλος της χρυσής εποχής και το πέρασμα σε εποχές με λιγότερο πολύτιμα μέταλλα σηματοδότησε μια σειρά αξιοσημείωτων αλλαγών. Ο κατάλογος είναι τόσο μακρύς ώστε η μελέτη, ίσως, δεν θα ήταν δυνατό καν να τις καταγράψει (χρηματοοικονομικές και ενεργειακές κρίσεις, κατάρρευση του Δεύτερου Κόσμου, αλλαγές στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, νέες τεχνολογίες κοκ). Όμως, δεν υπάρχουν αλλαγές που να μην έχουν επίδραση στο κάθε κράτος χωριστά και επομένως, στην κοινωνική πολιτική το οποίο εξασκεί.²³ Έστω και επιμέρους, αντικείμενο της μελέτης δεν είναι αυτές οι αλλαγές, είναι όμως, σε ένα βαθμό, οι επιδράσεις τους ή έστω «η αναγνώριση του πως οι [ευρύτερες] κοινωνικές δυνάμεις λειτουργούν στο μακρο-επίπεδο ώστε να διαμορφώσουν το μικρο-επίπεδο της καθημερινής εμπειρίας» [Baars, Dannefer, Phillipson, & Walker 2006: 5]. Και εκείνες οι επιδράσεις ή ο τρόπος τους όχι σε ένα συνολικό αποτέλεσμα αλλά με βάση τις συνθήκες στην αγορά εργασίας και την κοινωνική προστασία. Εξάλλου το

²¹ Για περισσότερα σχετικά με την κρίση νομιμοποίησης των τριών βασικών λειτουργιών του κράτους στο περιβάλλον της γήρανσης βλ. Estes 2001: 98-99

²² Στη σχετική αρθρογραφία η χρυσή εποχή εκτείνεται από το 1947 έως το 1974, η ασημένια ξεκινά με το τέλος των πετρελαϊκών κρίσεων για να τη διαδεχθεί η εποχή του χαλκού (σαν διαρκή πορεία εκπτώχυνσης) από τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

²³ Όσον αφορά χώρες όπως η Ελλάδα, δεν είναι λίγοι εκείνοι που ανακαλύπτουν πως οι χρυσές εποχές δεν είχαν γυναίκες (τουλάχιστον όχι εργαζόμενες), δεν είχαν μετανάστες (τουλάχιστον όχι ενσωματωμένους), δεν είχαν ηλικιωμένους (τουλάχιστον όχι με υψηλές απαιτήσεις). Οι άκαμπτες και πολύτιμες (χρυσές) δομές πάντοτε προστατεύουν καλύτερα τους εντός των τειχών. Και παραμένουν άκαμπτες για όσο δεν υπάρχουν πολλοί απ' έξω να πιέζουν.

κοινωνικό κράτος στην εξέλιξή του έχει στο κέντρο την κατάσταση απασχόλησης και όχι την καθολικότητα της ασφάλισης και των παροχών. Με αυτή τη συλλογιστική τα συστήματα προστασίας έχουν σαφώς λιγότερα προβλήματα από όσα αναφέρονται. Και για αυτό το λόγο το μεγαλύτερο μέρος των προβλημάτων είναι, ίσως, δομικό. Εάν ο προγραμματισμός εξαρχής είναι προσανατολισμένος στην εργασία (ασφάλιση υγείας και σύνταξη) η λογική της καθολικότητας συνεχίζει να ισχύει αλλά εξασθενεί όσο ένα άτομο κινείται από την εργασία στη μη-εργασία, όποια μορφή και αν έχει η δεύτερη.

Τα τελευταία χρόνια δεν είναι λίγες οι τυπολογίες που έχουν προταθεί για τα υποδείγματα (models) του κοινωνικού κράτους στην Ευρώπη. Κάτω από τον τίτλο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο συναντώνται τέσσερα (ή και περισσότερα) υποδείγματα, για τα οποία οι ερευνητές συμφωνούν πως είναι απλώς υποδείγματα και όχι οδηγόι στην πράξη για την εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών. Στην ιστορική τους ανάπτυξη τέσσερα είναι τα μοντέλα κοινωνικού κράτους που επιχείρησαν, και συνεχίζουν να επιχειρούν, να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της γήρανσης όπως και ό,τι άλλο θεωρείται κοινωνικός κίνδυνος [Sapir 2005, Boeri 2002]. Τα μοντέλα αυτά είναι το Ηπειρωτικό (βάση για τα συστήματα των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης), το Αγγλοσαξονικό (βάση για τα συστήματα της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης), το Σκανδιναβικό (για τα Σκανδιναβικά κράτη) και το Μεσογειακό (για την Ισπανία, την Ιταλία και την Ελλάδα).²⁴ Ως αφετηρίες για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο θεωρούνται τα δύο σχήματα που εισήχθησαν στις εποχές των Bismarck (Γερμανία) και Beveridge (Μ. Βρετανία).²⁵ Ανεξάρτητα από τα δύο πρότυπα και τα πολλαπλά μοντέλα, τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν την Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική είναι, αρχικά, οι στόχοι της: (α) μείωση της φτώχειας και γενικότερα των εισοδηματικών ανισοτήτων, (β) προστασία από κινδύνους που προέρχονται από τη λειτουργία της αγοράς εργασίας, (γ) αύξηση των απολαβών από τη συμμετοχή στην

²⁴ Λιγότερο συχνά, στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρεται, ένα ακόμη μοντέλο, το Κομμουνιστικό (όπως εκείνο αποτυπωνόταν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης).

²⁵ Όσον αφορά μονάχα το αρχικό πρότυπο κοινωνικού κράτους και παρά τις μετεξελίξεις, τα μοντέλα εξειδικεύονται στο χώρο της Γηραιάς Ευρώπης ως εξής: καθεστώς Bismarck για τη Γερμανία, την Αυστρία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Ολλανδία, καθεστώς Beveridge για τη Δανία, τη Φινλανδία, την Ιρλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Σουηδία, και μικτό καθεστώς για την Ισπανία, την Ελλάδα, την Ιταλία, την Πορτογαλία.

αγορά εργασίας [Boeri 2002: 6]. Αξίζει να σημειωθεί πως κανείς από τους στόχους δεν παρακάμπτει την κατάσταση απασχόλησης (σχηματικά και σε όλες τις διαστάσεις του εργατικού δυναμικού και του μη ενεργού πληθυσμού), αντίθετα επικεντρώνεται εκεί.²⁶ Η σχέση των ατόμων με την αγορά εργασίας δεν διαπερνά μονάχα τους στόχους του κοινωνικού κράτους αλλά εντοπίζεται και στα πιο βασικά χαρακτηριστικά των παραλλαγών του πολυσήμαντου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου, το φιλελεύθερο, το συντηρητικό και το σοσιαλδημοκρατικό [Esping-Andersen 1990, Goodin, Headey, Muffels & Dirven 1999]. Αρχικά, στο φιλελεύθερο υπόδειγμα κοινωνικού κράτους τους δικαιούχους απαρτίζουν, κυρίως, άτομα με χαμηλά εισοδήματα από εργασία και συντάξεις, συνήθως από την εργατική τάξη καθώς και άτομα εξαρτημένα από το κράτος. Οι μεταβιβάσεις είναι καθολικές και οι παροχές κοινωνικής ασφάλισης είναι προκαθορισμένες ενώ βρίσκονται σε χαμηλά επίπεδα και αποδίδονται με έλεγχο πόρων. Η αγορά ενθαρρύνεται, ενεργητικά και παθητικά, να αναλάβει μέρος των ευθυνών που αναλογεί στο κράτος για όσους μπορούν να ακολουθήσουν τα αγοραία κριτήρια παροχής εξασφαλίσεων. Το συντηρητικό (ή συντεχνιακό) κοινωνικό κράτος είναι το υπόδειγμα με το οποίο από την αρχή αμφισβητήθηκε η πρωτοκαθεδρία της αγοράς για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων όπως η φτώχεια στη μεγαλύτερη ηλικία. Στο υπόδειγμα προκρίνεται ο ρόλος του κράτους για τη διαχείριση των κοινωνικών παροχών και τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Η τελευταία επιτυγχάνεται με τη διατήρηση της υπάρχουσας δομής status και κοινωνικοοικονομικής θέσης. Οι παροχές και τα δικαιώματα είναι ευθέως ανάλογα της θέσης του ατόμου κάτι που αποσαφηνίζει πως η αναδιανομή δεν είναι προκαθορισμένος στόχος. Τέλος, το σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος, πάντοτε σαν υπόδειγμα, χαρακτηρίζεται από την καθολικότητα, στην ασφάλιση και τις παροχές, και την από-εμπορευματοποίηση. Το σύστημα κοινωνικής προστασίας είναι ισχυρό επιτρέποντας, όμως, την ανάπτυξη σχημάτων με βάση την απασχόληση και τις αμοιβές. Οι δράσεις είναι εκ προοιμίου ενεργητικές και στοχεύουν σε μια δυναμική ισότητα προς την απασχόληση. Η προστασία του εισοδήματος, κυρίως διαμέσου της απασχόλησης, αποτελεί υποχρέωση και προϋπόθεση για το υπόδειγμα.

²⁶ Ακόμη και στην περίπτωση της φτώχειας επειδή πρόκειται για εισοδηματική φτώχεια, επομένως και ανισότητα με βάση το εισόδημα, η σχέση με την αγορά εργασίας είναι ευθεία.

Στην πράξη τα υποδείγματα δεν λειτουργούν σαν ιδεότυποι. Ακόμη περισσότερο, οι αλλαγές εξελίσσονται προς πολλές κατευθύνσεις. Στη Μ. Βρετανία το σύστημα των συντάξεων γίνεται περισσότερο αγοραίο ενώ η παροχή υγείας πιο κοινωνικοποιημένη. Η Ολλανδία και η Δανία παρουσιάζονται αλλαγές που τις ξεχωρίζουν από το Σκανδιναβικό και Σοσιαλδημοκρατικό υπόδειγμα εντάσσοντάς τις χώρες αυτές σε μια διαφορετική πορεία. Η Πορτογαλία σε διοικητικό επίπεδο και η Ιταλία σε εκείνο της κοινωνικής ασφάλισης προχωρούν σε αλλαγές αναντίστοιχες με το Μεσογειακό μοντέλο. Κάτι που συμβαίνει και για τη Γαλλία και τη Γερμανία σε σχέση με το υπόδειγμα που ταυτίστηκε με την Κεντρική Ευρώπη. Εκείνο που σε όλες τις περιπτώσεις παραμένει είναι η εστίαση στην αγορά εργασίας, σε εργαζόμενους και συνταξιούχους, και ό,τι συμβαίνει εκεί, πριν και μετά τη συνταξιοδότηση. Οι δομές προστασίας είναι προσανατολισμένες εκεί, και με όχι γενικό και ουδέτερο τρόπο. Τη στιγμή, μάλιστα που η κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα αλλάζει, και πάλι, ριζικά: υψηλά ποσοστά ανεργίας, κυρίως νέων και γυναικών, δεν παρατηρούνται μονάχα στον Ευρωπαϊκό Νότο, πολύ υψηλά ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας χαρακτηρίζουν και χώρες τις Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης όπως συμβαίνει και με σημαντικά ποσοστά μη-ενεργού πληθυσμού που έχει διέξοδο, κυρίως, σε επισφαλή απασχόληση. Η αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους, παντού στη Γηραιά Ευρώπη, ώστε να συνεχίσει να περιλαμβάνει τις ανάγκες προστασίας βρίσκεται, αναμφίβολα, προ των πυλών. Η κατεύθυνσή της, όμως, δε μπορεί να θεωρηθεί σε καμιά περίπτωση δεδομένη. Ακόμη και το σύγχρονο αίτημα για μεταρρυθμίσεις και αναμόρφωση της κοινωνικής προστασίας σημαίνει διαφορετικά πράγματα για χώρες με διαφορετικό υπόβαθρο και διαφορετικές πολιτικές, ιδίως όταν η διερεύνηση συνθέτει ποσοτικά δεδομένα και ανάλυση ειδικών περιπτώσεων [Taylor-Gooby 2001: 604]. Κοινή συνισταμένη παραμένει πως το κοινωνικό κράτος αφορά σε προγράμματα σχεδιασμένα να εξασφαλίζουν οικονομική ασφάλεια και να απομακρύνουν υπαρκτούς και πιθανούς κοινωνικούς κινδύνους. Όσο όμως, οι θεσμοί του μένουν «προσκολλημένοι στα δεδομένα ενός κόσμου που δεν υπάρχει πια, τόσο αποκρυσταλλώνεται ένας ευκρινής διαχωρισμός ανάμεσα σε «εντός» και «εκτός» προστατευτικού πλαισίου» [Λυμπεράκη 2008: 23].²⁷ Αναποτελεσματικό στον περιορισμό των υφιστάμενων ανισοτήτων, το κοινωνικό κράτος αδυνατεί, συχνά, να

²⁷ Ειδικά, όταν η προσκόλληση αναφέρεται σε μια χρυσή και ένδοξη εποχή που σε ορισμένες χώρες και για ορισμένες ομάδες πληθυσμού δεν υπήρξε ποτέ.

αντιληφθεί και τη σπουδαιότητα των νέων.²⁸ Οι φορείς του κράτους δαπανούν πολύ με μια αποτελεσματικότητα συχνά αμφισβητήσιμη. Ακόμη και αν η περίφημη ανταλλαγή (trade-off) ανάμεσα στην ισότητα και την αποτελεσματικότητα ισχύει και το επιθυμητό είναι η ισότητα τότε είναι η ίδια, ως παγιωμένη κατάσταση ονομαστικής ισοτιμίας, που οδηγεί σε ολοένα και μεγαλύτερα σπράλ ανισότητας καθώς αναπαράγει τους διαχωρισμούς που υφίσταται ο κόσμος της εργασίας. Ακριβέστερα, τους διαχωρισμούς που υφίστανται εκείνοι και εκείνες που δεν βρίσκονται στον πυρήνα αυτού του κόσμου. Από την άλλη, εάν η αποτελεσματικότητα είναι το επιθυμητό της ανταλλαγής τότε οι ίδιοι διαχωρισμοί θα εξακολουθούν να ισχύουν εφόσον δεν είναι δυνατό να εντοπισθούν και να αντιμετωπισθούν προβλήματα σε ένα σύστημα προστασίας που λειτουργεί όπως προγραμματίστηκε: τα περισσότερα προστατευμένα άτομα διεκδικούν και λαμβάνουν ακόμη μεγαλύτερη προστασία μέσα και έξω από την αγορά εργασίας (συνταξιοδότηση) ενώ για τα λιγότερο προστατευμένα ισχύει το αντίστροφο. Από το πιο αυστηρό επαγγελματικό σχήμα κοινωνικής ασφάλισης και συνταξιοδότησης στη βάση εισφορών μέχρι το πιο ανοικτό και καθολικό σχήμα, πάντοτε αφορώντας εργαζόμενους και εργαζόμενες, μεσολαβούν πολλές βαθμίδες πόρων (εισοδήματος, πλούτου κα) για την κατάταξη των ατόμων. Μια πρόταση της μελέτης είναι πως το πεδίο των συντάξεων είναι ένας πολύ καλός οδηγός για την πρόβλεψη της κατάταξης. Σε μια άλλη διατύπωση για την αποστολή του κοινωνικού κράτους, «οι νησίδες υπερπροστασίας μέσα σε πέλαγος ανεπάρκειας» ή εναλλακτικά «οι οάσεις προνομιών σε μια έρημο ανεπάρκειας παροχών» παρά το διαφορετικό φόντο δεν αφορούν μονάχα το παρελθόν και το παρόν αλλά σηματοδοτούν και το μέλλον [Λυμπεράκη 2005: 128, Τήνιος & Borsch-Supan 2002: 519].

Μια πολιτική οικονομία για τη γήρανση είναι σε θέση να φανερώσει μια σειρά από πιέσεις στις οικονομικές και κοινωνικές δομές, ιδίως σε εκείνες της απασχόλησης. Οι νέες ηλικιακές συνθέσεις της Γηραιάς Ευρώπης δεν παρατάσσονται παράλληλα με τις υφιστάμενες δομές ούτε όμως είναι δυνατό και να τις ανατρέψουν απλώς επειδή υπάρχουν και θα υπάρχουν περισσότεροι ηλικιωμένοι άνθρωποι. Το είδος και το ύψος των συντάξεων, οι διαφορετικές ηλικίες συνταξιοδότησης, η δημόσια και η

²⁸ Κάτι που φαίνεται να ισχύει και αναφορικά με τους νέους κοινωνικούς κινδύνους, που το σύγχρονο κοινωνικό κράτος είναι συχνά σε θέση αδυναμίας απέναντί τους [Armingeon & Bonoli 2006].

ιδιωτική χρηματοδότηση, οι πολύπλευρες ανάγκες των ηλικιωμένων και οι δυνατότητες κάλυψής τους είναι οι οδηγοί των πιέσεων και όχι οι ηλικιακές κατανομές καθ'αυτές. Η γήρανση δεν συμβαίνει στο κενό. Συμβαίνει, και κλιμακώνεται, μέσα σε ήδη οργανωμένες δομές και ιστορικές συνθήκες. Η κοινωνία της γήρανσης, όπως γίνεται αντιληπτή στην Ευρώπη κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, δεν παύει να αποτελεί μια οργανωμένη κοινωνία με καθορισμένες δομές απασχόλησης και ιδιοκτησίας, στις οποίες παρεμβάλλονται και εκείνες του status και της ισχύος. Εκείνο που καταρχήν απασχολεί τη μελέτη είναι η θέση των ηλικιωμένων σε αυτές τις δομές, και όπως έχει ήδη αποσαφηνισθεί όχι η θέση των ηλικιωμένων γενικά αλλά ειδικότερα. Η εξειδίκευση αυτή δεν αναφέρεται σε αυστηρά ιεραρχημένα στρώματα και κοινωνικές τάξεις. Όσον αφορά το πρώτο είδος, η ανάλυση χρειάζεται να περιλαμβάνει αυστηρά οριοθετημένες ομαδοποιήσεις στη βάση μίας ιεράρχησης. Για τα ηλικιωμένα άτομα, όμως, μια τέτοια ανάλυση είναι περιοριστική καθώς, ενώ είναι δυνατή η κατάταξη με βάση το εισόδημα ή τον πλούτο, οι ερμηνευτικές δυνατότητες εξαντλούνται σε διαφορές μεταξύ στρωμάτων ήδη καθορισμένες από την ανάλυση. Οι διαφορές ή οι ανισότητες δεν έχουν ορισμένες κοινωνικές αναφορές αλλά μονάχα οικονομικές με την πιο στενή σημασία του όρου, στα όρια της ταυτολογίας. Εάν αυτό συμβαίνει για την (οικονομική) διαστρωμάτωση δεν συμβαίνει το ίδιο από την προοπτική της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Σε αυτή την περίπτωση, όπου αφορά τη μελέτη πιο άμεσα, η διαστρωμάτωση προσεγγίζεται εξωγενώς. Ένα παράδειγμα αυτού του τύπου περιγράφεται στον πίνακα Α19. Σε αυτό το σχήμα, η δομή της απασχόλησης αποτελεί μια αποτύπωση του καταμερισμού της εργασίας, με τεχνικό τρόπο, ώστε να εκφράζεται η διαφορετική σημασία που αποδίδει η κοινωνία στους φορείς της παραγωγικής διαδικασίας. Η δομή της ισχύος παραπέμπει σε μια κατανομή δύναμης και ελέγχου (η θέση ενός ατόμου σε αυτή την κατανομή ορίζεται από το δυναμικό του να απευθύνει και να δέχεται εντολές πέρα από κάθε αντίσταση ή να μπορεί να σχηματίζει και να λαμβάνει αποφάσεις που θα τις εκτελέσει το ίδιο ή/και άλλοι).²⁹ Η δομή της ιδιοκτησίας τέλος, αποτυπώνει, θεωρητικά, το ιεραρχημένο σύνολο των ατόμων που είναι ιδιοκτήτες περιουσίας.

²⁹ Σημειώνεται ότι τα εμπειρικά δεδομένα της μελέτης δεν περιλαμβάνουν στοιχεία άμεσα συνδεδεμένα με την ισχύ ενώ είναι πλέον πρόσφορα για ανάλυση στο επίπεδο της απασχόλησης, και εν μέρει της ιδιοκτησίας.

Πίνακας Α19: Σύγκλιση των δομών απασχόλησης, ισχύος και ιδιοκτησίας με βάση κατηγορίες τάξεων

Κατηγορίες Τάξεων	Θέση στη δομή απασχόλησης	Θέση στη δομή ισχύος	Σχέση ιδιοκτησίας
Ανώτερη	Υψηλή	Υψηλή	Έχει
Επιχειρησιακή	Υψηλή	Υψηλή	Έχει μερική ή Δεν έχει
Μεσαία	Μεσαία έως υψηλή	Μεσαία	
Εργατική	Χαμηλή έως μεσαία	Χαμηλή	Δεν έχει
Κατώτερη	Χαμηλή	Χαμηλή	

Πηγή: Kerbo 2006: 139

Παρά την επιστημολογική επάρκεια μιας τέτοιας τυπολογίας η σύνδεσή της με την κοινωνική πραγματικότητα παραμένει προβληματική, όχι, κυρίως, εξαιτίας της ασάφειας των ορίων αλλά εξαιτίας της ορθότητας και χρησιμότητας των ορισμών. Οι κατηγορίες τάξεων επιδέχονται πολύ διαφορετικούς ορισμούς οι οποίοι αποδίδουν και πολύ διαφορετικές θέσεις στις δομές. Ανάμεσα στα τρία κυρίαρχα παραδείγματα κοινωνικής διαστρωμάτωσης (λειτουργικό, κριτικό συγκρουσιακό και μη-κριτικό συγκρουσιακό) δεν υπάρχει μία συμφωνία για τους καθορισμούς κάθε θέσης σε κάθε δομή: η θέση στη δομή απασχόλησης δεν συνδέεται μονάχα με τις δεξιότητες, η θέση στη δομή ισχύος δεν εξαρτάται μονάχα από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει το άτομο, η σχέση ιδιοκτησίας διαφέρει ανάλογα με το αν η ιδιοκτησία είναι προσωπική ή ατομική (δεν παράγει ή παράγει κέρδος). Παρόλα αυτά, οι τυπολογίες έχουν μια αναμφισβήτητη δυναμική για πολλών ειδών αναλύσεις. Κυρίως, γιατί είναι σε θέση να προσφέρουν πολλαπλά κριτήρια διάκρισης για ομαδοποιήσεις που ξεπερνούν το σκόπελο της ταυτολογίας. Από εκεί και πέρα, οι συνδυασμοί διαφορετικών προσεγγίσεων δεν είναι κάτι που συμβαίνει σπάνια [Kerbo 2006: 142].

Η μελέτη βασίζεται στο ότι η κοινωνική διαφοροποίηση και η κοινωνική ανισότητα συνθέτουν τη διαφορετική μορφή που παίρνει κάθε φορά και σε κάθε κοινωνία η κοινωνική διαστρωμάτωση γενικά. Πιο ειδικά, η κοινωνική διαφοροποίηση, η οποία «λαμβάνει χώρα όταν υπάρχουν άνθρωποι με διακριτές ατομικές ποιότητες και διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους» και η κοινωνική ανισότητα, που δηλώνει «άτομα με άνισες προσβάσεις σε πόρους, υπηρεσίες και κοινωνικές θέσεις», αποδίδουν διαστρωματώσεις με περισσότερο ή λιγότερο αυστηρές ιεραρχήσεις, και πάντως όχι απλοϊκές διχοτομήσεις που διαχωρίζουν «εκείνους που έχουν ιδιοκτησία από

εκείνους που δεν έχουν», δίχως, έστω, να διευκρινίζουν εάν η ιδιοκτησία είναι ατομική ή προσωπική [Kerbo 2000: 12, Martin & Torres 2004: 87]. Τα επίπεδα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων, σε άμεση σύνδεση με την κοινωνική ανισότητα, σχηματίζουν μια διαστρωμάτωση, διαμέσου της θεσμοθέτησης ή, πιο συχνά, της θεσμοποίησης των ανισοτήτων, εφάμιλλη αυτής της ανάπτυξης. Από εκεί και πέρα ένα σύστημα καθορισμών είναι ήδη ανεπτυγμένο, και συνεχίζει, με τρόπο τέτοιο ώστε οι κοινωνικές σχέσεις να αναπαράγουν τις διαδικασίες του τύπου «ποιος παίρνει τι και γιατί» [Kerbo 2006: 141]. Με βάση το τελευταίο υπογραμμίζεται ότι η ανάλυση ανισότητας και διαφοροποίησης που επιχειρείται στη μελέτη δεν έχει μοναδιαία γνωρίσματα αλλά σχεσιακές ιδιότητες [Wright 1994: 21]. Συνοψίζοντας με ένα παράδειγμα, στη μελέτη αναλύονται κατανομές εισοδήματος αλλά όχι με έναν τρόπο όπου το εισόδημα είναι η βάση της διάκρισης σε διαφορετικά στρώματα. Το εισόδημα, ανάμεσα σε άλλες μεταβλητές, αναλύεται στη βάση μιας κοινωνικής διαφοροποίησης ατόμων με διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους, και όχι φυσικά χαρακτηριστικά όπως η ηλικία. Είναι οι σχέσεις μέσα σε μια ευρύτερη δομή, της απασχόλησης συγκεκριμένα, που διακρίνουν τα άτομα και όχι μία μεταβλητή όπως το εισόδημα. Με αυτό τον τρόπο αν προκύπτουν διαστρωματώσεις δεν θα είναι αυστηρές ως προς την ιεράρχηση αλλά μονάχα ως προς τη διάκριση των ομάδων. Όσον αφορά την ανισότητα, δεν πρόκειται για το τέλος του επιχειρήματος που αναπτύσσεται στη μελέτη αλλά για το βασικό ερώτημα. Για το εάν δηλαδή υπάρχουν θεσμικοί διαχωρισμοί που αναπαράγουν μια άνιση κατανομή εισοδήματος στις μεγαλύτερες ηλικίες. Συγκεκριμένα, σε ηλικίες όπου τα άτομα βρίσκονται σε σύνδεση ή/και εξάρτηση με το υφιστάμενο κοινωνικό κράτος και έχουν σημαντικές ανάγκες προστασίας, ειδικά απέναντι στο γήρας.

Στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας για τη γήρανση αναγνωρίζεται πως «η ταξική δομή σε μεγάλο βαθμό καθορίζει τις δυνατότητες, τις ευκαιρίες στη διάρκεια της ζωής και το κοινωνικό status από τη στιγμή της γέννησης. Αυτός ο κοινωνικός διαχωρισμός των ευκαιριών στη διάρκεια της ζωής των ατόμων δεν είναι μη-ευέλικτος, αλλά παρά τις όποιες περιορισμένες δυνατότητες υπάρχουν για κοινωνική κινητικότητα, διαφορετικά τμήματα ενηλίκων συνταξιοδοτούνται με διαφορετικά κατανεμημένη πρόσβαση σε πόρους και, επομένως, με διαφορετικές δυνατότητες και ευκαιρίες κατά τη μετά τη συνταξιοδότηση ζωή» όπως ακριβώς συμβαίνει και με διαχωρισμούς εντός της ίδιας τάξης [Walker 1981: 76]. Τουλάχιστον με μέλη τάξεων

που το βασικό τους εισόδημα προέρχεται από εργασία καθώς στη διάρκεια της εργασιακής ζωής διαφορετική πρόσβαση σε συστήματα που διανέμουν πόρους δίνεται σε εργαζομένους με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Το πέρασμα από το μαζικό πρότυπο της παραγωγικής διαδικασίας στο πιο σύγχρονο καθιστά περισσότερο διαφανείς τις βαθιές διαφοροποιήσεις στη δομή της απασχόλησης. Διαφορετικά οργανωμένα και λιγότερο οργανωμένα συμφέροντα συγκρούονται για μεγαλύτερα μερίδια απολαβών και μικρότερα υποχρεώσεων. Συνδικαλισμένη εργασία και άνεργοι, ντόπιοι εργαζόμενοι και μετανάστες, δημόσιοι ή κρατικοί υπάλληλοι και εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα αποτελούν ξεχωριστές διαστάσεις της παραδοσιακής δομής. Διαστάσεις ακόμη πιο έντονες εάν συμπεριληφθούν και διαστάσεις όπως η προσωρινότητα και η εποχικότητα σε ορισμένες θέσεις εργασίας, η επισφαλής εργασία, η μακροχρόνια και υπέρ-μακροχρόνια ανεργία, η ψευδό-ελεύθερη απασχόληση κλπ. Το γεγονός της μη-συμπερίληψης της διάστασης του φύλου στις παραπάνω διαφοροποιήσεις δεν σημαίνει για τη διατριβή αυτή μια απόδοση μικρής σημασίας. Αντίθετα, καθώς αποτελεί, ίσως, την κυρίαρχη διάσταση ανισότητας στο σύγχρονο περιβάλλον και διαπερνά οριζόντια σχεδόν όλες τις παραπάνω διαστάσεις, η ανάλυση, ουσιαστικά, αδυνατεί να τη συμπεριλάβει με τρόπο σαφή και ευδιάκριτο. Τα όρια της συνταξιοδότησης, το ύψος της σύνταξης και οι συννοευτικές παροχές δεν αντιμετωπίζουν όλες και όλους με τον ίδιο τρόπο. Η δομή της απασχόλησης είναι εξαιρετικά ευέλικτη και συμβαίνει το ίδιο και με την προστασία που παρέχεται. Όσο ένα άτομο (άνδρας ή γυναίκα) βρίσκεται στο πυρήνα της δομής η προστασία είναι μεγαλύτερη και όσο απομακρύνεται η προστασία λιγοστεύει ή, τουλάχιστον, αυτό είναι ένα ζήτημα που η μελέτη προσπαθεί να προσεγγίσει.

Στη μελέτη βασικό ρόλο διαδραματίζουν τα εμπειρικά δεδομένα που παρουσιάζονται στο επόμενο μέρος (B). Σε εκείνα δεν συμπεριλαμβάνονται στοιχεία που να είναι εφικτό να υποστηρίξουν μια ταξική ανάλυση, ακόμα και αν το επέτρεπε το αναλυτικό πλαίσιο που αναπτύσσεται μέχρι αυτό το σημείο. Επομένως, δεν μπορούν να περιληφθούν οι κοινωνικές τάξεις ούτε στα ερωτήματα ούτε στις απαντήσεις που η μελέτη διερευνά. Αντίθετα με την όποιου είδους ταξική πάλη, η πολιτική οικονομία της γήρανσης έχει στο επίκεντρο κοινωνικούς ανταγωνισμούς συνδεδεμένους με την κατοχή οικονομικών πόρων. Ακόμη και έτσι, οι εισοδηματικές τάξεις δεν είναι κοινωνικές τάξεις όπως οι τελευταίες ορίζονται στη συγκρουσιακή προσέγγιση. Για

εκείνη τα κριτήρια, είτε απλά είτε σύνθετα, είναι απαγορευτικά για μια άσκηση του εύρους που έχει η μελέτη [Wright 2005: 182]. Οι διαχωρισμοί σε τάξεις από άλλες προσεγγίσεις βασίζουν την ταξική διάκριση, συνήθως, σε περιγραφικούς και εμπειρικούς όρους όπως το prestige, το status, το πολιτιστικό κεφάλαιο και τον τρόπο ζωής (lifestyle) [Crompton 2004: 11]. Αυτές οι περιπτώσεις, όμως, δεν εντάσσονται στα άμεσα ενδιαφέροντα που διερευνώνται, και κυρίως δεν μπορούν να αποτελέσουν βάση διάκρισης, ως αφετηρία, για εργαζομένους και ηλικιωμένους σε μια πολιτική οικονομία της γήρανσης. Σε ένα επίπεδο συγκρουσιακό αλλά μη-κριτικό, η μελέτη θα μπορούσε να αφορά τάξεις με την έννοια ότι εξετάζεται (1) ένας αριθμός ατόμων τα οποία έχουν από κοινού ένα ειδικό αιτιακό συστατικό στις ευκαιρίες της ζωής τους, (2) αυτό το συστατικό αντιπροσωπεύεται αποκλειστικά από οικονομικά συμφέροντα για την κατοχή αγαθών και ευκαιριών για εισόδημα, και (3) και αναπαρίσταται στις συνθήκες της αγοράς εμπορευμάτων ή εργασίας [Sayer 1991: 65]. Η πραγματιστική προσέγγιση ίσως να είναι και η πιο πλεονεκτηματική για την ποσοτική ανάλυση ειδικά εντός της αγοράς εργασίας. Με αυτό τον τρόπο προβάλλουν δυναμικά διαχωρισμοί στη βάση της άντλησης εισοδήματος και ευκαιριών από διαφορετικές πηγές, όπως εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα, εργαζόμενοι στον κρατικό, ή δημόσιο, τομέα και εργαζόμενοι σε καθεστώς ελεύθερης απασχόλησης. Διαχωρισμοί που ίσως να ισχύουν και να σημαίνουν διαφοροποιήσεις και ανισότητες στην αγορά εργασίας αλλά και στο επίπεδο της συνταξιοδότησης. Η ορθόδοξη αντίληψη στη κριτική συγκρουσιακή προσέγγιση αντιλαμβάνεται τον παραπάνω διαχωρισμό σαν ενιαίο, σαν «τον κόσμο της εργασίας». Κάτι ολοκληρωτικά ασύμβατο με αυτό το πλαίσιο της ανάλυσης. Από την άλλη πλευρά, η μη-ορθόδοξη κριτική και συγκρουσιακή προσέγγιση βρίσκεται πιο κοντά στον πραγματισμό παρά το μεγαλύτερο βαθμό αφαιρέσης που χρησιμοποιεί στην ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων. Στο ίδιο ζήτημα, εκείνο του διαχωρισμού σε πεδία όπως η εργασία, σε αυτή την προσέγγιση δεν εμφανίζονται τάξεις αλλά κοινωνικές κατηγορίες.³⁰ Ο διαχωρισμός λαμβάνει χώρα όταν οι συγκρούσεις αρχίσουν να εξελίσσονται στην πράξη, κατά αναλογία με τις τάξεις όπου δεν υφίστανται εάν δεν εξελίσσεται διαμάχη ανάμεσά τους. Επειδή οι

³⁰ Σε αυτό το σημείο επισημαίνεται ότι «οι όροι που χρησιμοποιούνται από την κοινωνική επιστήμη δεν είναι απλώς αναλυτικές αφαιρέσεις, αλλά αποτελούν, επίσης, κρίσιμους οδηγούς για δράση» [Λυμπεράκη 2003: 106]. Στο βαθμό, μάλιστα, που η κατανόηση η οποία επιχειρείται είναι μη-συμβατή με τους όρους που αναπαράγεται η κοινωνική πραγματικότητα είναι δυνατό να αποτελούν και οδηγούς για αλλαγή.

συγκρούσεις ανάμεσα σε ομάδες στο πεδίο του σύγχρονου κοινωνικού κράτους προερχόμενες από την απασχόληση βρίσκονται ήδη σε εξέλιξη για δεκαετίες γίνεται και περισσότερο αντιληπτή στο πέρασμα του χρόνου η ένταση των συγκρούσεων, το μέγεθος εκείνου που διακυβεύεται αλλά και τα περιθώρια αλλαγής ή παγίωσης των όρων προστασίας από το κράτος (κοινωνική ασφάλιση και δημόσιες συντάξεις). Με την έννοια των κοινωνικών κατηγοριών «μπορούμε να εννοούμε, ειδικότερα, κοινωνικά σύνολα με κατάλληλα αποτελέσματα - που μπορούν να γίνουν κοινωνικές δυνάμεις - που το διακριτικό τους χαρακτηριστικό βρίσκεται στην ειδική και υπερπροσδιοριστική σχέση τους προς δομές εκτός από τις οικονομικές» [Πουλαντζάς 1985α: 114, 115]. Αυτά τα «κατάλληλα αποτελέσματα» βρίσκονται πολύ κοντά στο «συστατικό» της προηγούμενης προσέγγισης με βάση το οποίο λαμβάνουν χώρα οι διαχωρισμοί. Πιο συγκεκριμένα, τα κατάλληλα αποτελέσματα αφορούν την «αντανάκλαση της θέσης μέσα στην παραγωγική διαδικασία πάνω στα άλλα επίπεδα, και αποτελεί ένα καινούργιο στοιχείο, που δε μπορεί να ενσωματωθεί μέσα το τυπικό πλαίσιο που θα παρουσίαζαν αυτά τα επίπεδα δίχως αυτό το στοιχείο» [Πουλαντζάς 1985α: 106]. Μια διαφορά είναι πως με βάση τη δεύτερη προσέγγιση οι ομάδες είναι κοινωνικές κατηγορίες και όχι τάξεις, και αυτό μπορεί να έχει μικρή σημασία πέρα από την ονοματοδοσία. Η βασική διαφορά έγκειται στο ότι οι κοινωνικές κατηγορίες με τα κατάλληλα αποτελέσματα όχι μονάχα διακρίνονται από άλλες αλλά είναι και σε θέση να ανταγωνισθούν με άλλες για την αλλαγή ή την παγίωση του πλαισίου αναφορά τους, το οποίο για τη μελέτη δεν είναι άλλο από την αγορά εργασίας και το σύστημα προστασίας που βασίζεται σε εκείνη. Η ανάλυση για την πολιτική οικονομία της γήρανσης, τέλος, δεν περιλαμβάνει ιεραρχημένα στρώματα εφόσον εκείνα παραπέμπουν σε «δευτερεύοντα αποτελέσματα του συνδυασμού των τρόπων παραγωγής μέσα σ' έναν κοινωνικό σχηματισμό πάνω στις τάξεις» [Πουλαντζάς 1985α: 115]. Δεν πρόκειται δηλαδή, για συγκρίσεις ανάμεσα πχ στην εργατική αριστοκρατία, την κορυφή της κρατικής γραφειοκρατίας και την πιο υψηλά εξειδικευμένη εργασία. Ούτε έχει σκοπό να συμπεριλάβει στην ανάλυση εσωτερικές ταξικές διακρίσεις ειδικών κατηγοριών, οι οποίες συναντώνται παρόλα αυτά στην ανάλυση Πουλαντζάς 1990: 404].

Στην κατεύθυνση της μελέτης προς μια πολιτική οικονομία της γήρανσης χρησιμοποιούνται εμπειρικά δεδομένα από έντεκα διαφορετικές Ευρωπαϊκές χώρες, και δυνάμει έντεκα διαφορετικά είδη κοινωνικού κράτους. Τα δεδομένα που

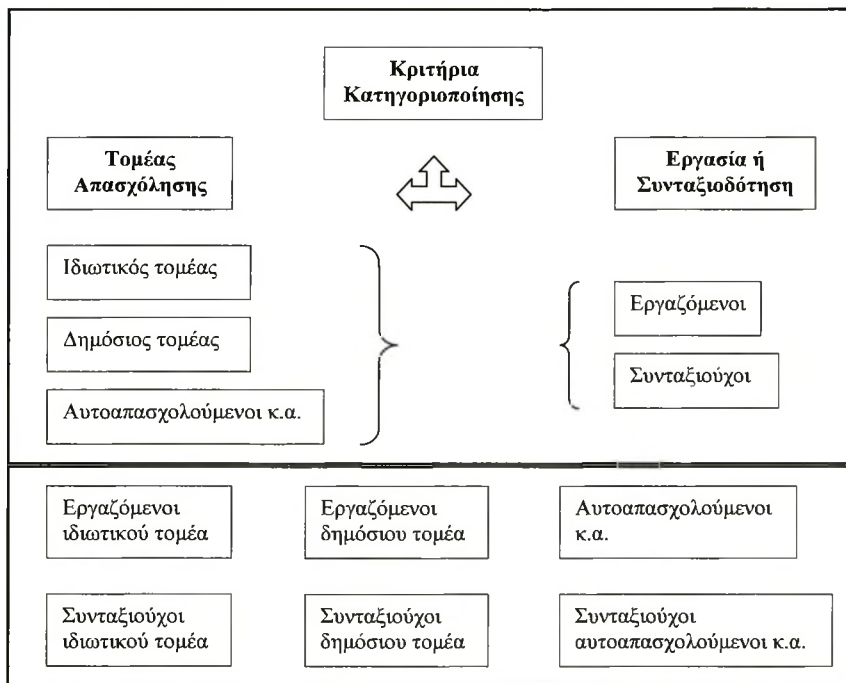
παρουσιάζονται στο επόμενο κεφάλαιο καλύπτουν μια πολύ ευρεία σειρά συνθηκών της ζωής των ερευνώμενων ατόμων από τις οποίες η μελέτη επικεντρώνεται ως αφετηρία στην κατάσταση απασχόλησης και συνταξιοδότησης. Οι βασικές ερευνητικές υποθέσεις δεν είναι της μορφής "σε τι διαφέρει ο ηλικιωμένος που απολαμβάνει την προστασία από διαφορετικό κοινωνικό κράτος" ή "σε τι συνίσταται η ανισότητα μεταξύ ηλικιωμένων από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις". Οι διαφορές ανάμεσα σε διαφορετικά σχήματα κοινωνικής προστασίας δεν είναι καθοριστικό σημείο για την ανάλυση όπως δεν είναι και οι άμεσοι ταξικοί ανταγωνισμοί. Καθοριστικό σημείο είναι, μάλλον, το τι συμβαίνει στο εσωτερικό κάθε χώρας - κοινωνικού κράτους και, οριακά, στο εσωτερικό κάθε τάξης.³¹

Με βάση το διάγραμμα A1 που ακολουθεί, τα άτομα για τα οποία υπάρχουν διαθέσιμα και επαρκή δεδομένα κατηγοριοποιούνται σε έξι τμήματα βάσει αποκλεισμών από τη μια ή την άλλη κατηγορία (βλέπε κεφάλαιο 7). Σε αυτό το σχήμα η γραμμή της γήρανσης δεν ορίζεται με βάση την ηλικία παρά με έμμεσο τρόπο. Η διάκριση γίνεται άμεσα σε σχέση με το εάν ένας άνδρας ή μια γυναίκα βρίσκεται στο στάδιο της συνταξιοδότησης ή της εργασίας. Με αυτό τον τρόπο το δείγμα χωρίζεται σε δύο μέρη ενώ ακολουθεί ένας ακόμη διαχωρισμός με βάση τον υφιστάμενο και τον προηγούμενο τομέα απασχόλησης. Τελικά, ο διπλός διαχωρισμός αποδίδει έξι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες: (1) άτομα που απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, (2) άτομα που απασχολούνται στον κρατικό ή δημόσιο τομέα της οικονομίας, (3) άτομα που αυτό-απασχολούνται, (4) άτομα που απασχολήθηκαν στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, (5) άτομα που απασχολήθηκαν στον κρατικό τομέα της οικονομίας, (6) άτομα που αυτό-απασχολήθηκαν. Το βασικό

³¹ Αξίζει να σημειωθεί πως ένα από τα επιχειρήματα της κριτικής σχολής για το κοινωνικό κράτος αναφέρει πως η αναδιανομή που επιτυγχάνει το τελευταίο δεν είναι τόσο μια αναδιανομή μεταξύ διαφορετικών τάξεων όσο μια αναδιανομή στο εσωτερικό τους, εξελισσόμενη, μάλιστα, σε όλη τη διάρκεια της ζωής των ατόμων [Barrow 1993: 5]. Πάντως, σύμφωνα με την «ορθόδοξη» μαρξιστική ανάλυση στο πλαίσιο του καπιταλισμού σημαντικοί διαχωρισμοί στο εσωτερικό των τάξεων λαμβάνουν χώρα μονάχα σε ότι αφορά την αστική τάξη και όχι την εργατική [Ferguson, Lavalette & Mooney 2002: 27] ενώ οι πολλαπλές διασπάσεις απασχολούν μονάχα τις μαρξιστικές αναλύσεις που βρίσκονται μακριά από αυτού του είδους την ορθοδοξία. Εξάλλου πριν τους διαχωρισμούς και τις διασπάσεις των τάξεων δεν θα πρέπει να διαφεύγει πως «είναι στοιχειώδες αν και σύνθετος λάθος να αναμένεται μια αφηρημένη έννοια της τάξης να κάνει την ίδια δουλειά όπως μια συγκεκριμένη έννοια, και αντίστροφα» [Sayer 2005: 73].

ερώτημα της μελέτης είναι αν και κατά πόσο υπάρχουν διαφορές και ανισότητες κατά την περίοδο της γήρανσης οι οποίες σχετίζονται με την προηγούμενη ένταξη των ατόμων σε ορισμένες ευρείες ομάδες απασχόλησης ή ομάδες με διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις, και στους όρους της μελέτης, κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες.

Διάγραμμα Α1: Κριτήρια ένταξης σε κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες και τελική κατηγοριοποίηση

Για να εξετασθεί το αν υπάρχουν ανισότητες ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες εργαζομένων και το εάν εκείνες μεταφέρονται και πως στην περίοδο όπου οι εργαζόμενοι είναι πλέον συνταξιούχοι θα διερευνηθεί μια σειρά από ποσοτικές και ποιοτικές μεταβλητές με βάση τις κατηγορίες της ανάλυσης (βλέπε κεφάλαια 8 & 9). Οι μεταβλητές με βάση τις οποίες προσεγγίζονται διαφορές και ανισότητες μεταξύ των κατηγοριών είναι το εισόδημα και ο πλούτος (περιουσιακά στοιχεία) όσον αφορά ποσοτικές διαστάσεις ενώ υπάρχουν και διαστάσεις περισσότερο ποιοτικές, όπως η υγεία και οι προσδοκίες. Παρόλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί πως τόσο για τα

εργαζόμενα άτομα όσο και για εκείνα που βρίσκονται στη σύνταξη το βασικό κριτήριο διαχωρισμού σε επιμέρους κατηγορίες είναι ουσιαστικά εισοδηματικό (αλλά όχι χρηματικό), και γι' αυτό το μεγαλύτερο μέρος της ποσοτικής ανάλυσης εστιάζεται εκεί. Αυτό συμβαίνει διότι το εισόδημα ως πηγή χρήματος είναι ένας καλός δείκτης για να διακριθούν, οριστικά, τα άτομα που μετέχουν ή δεν μετέχουν πλέον στην αγορά εργασίας (α) ως εργαζόμενα στην ατομική ιδιοκτησία άλλων ατόμων, (β) ως εργαζόμενα στην κρατική ιδιοκτησία, (γ) ως εργαζόμενα στη δική τους ατομική ιδιοκτησία, (δ) ως συνταξιούχοι από εισφορές δικές τους και ιδιωτών εργοδοτών, (ε) ως συνταξιούχοι από εισφορές δικές τους και του κράτους ως εργοδότη, και (στ) ως συνταξιούχοι από δικές τους εισφορές αποκλειστικά. Βέβαια, στην πράξη τα τρία διαφορετικά εισοδήματα από σύνταξη ενδέχεται, και συνήθως έτσι συμβαίνει, να ενισχύονται από κρατικούς πόρους. Στη μελέτη για τη γήρανση και τους ηλικιωμένους, τα εισοδήματα δεν προέρχονται μονάχα από εργασία αλλά είναι συνολικά και, επομένως, το ζήτημα των εισφορών και της ξεχωριστής κρατικής ενίσχυσης δεν είναι δυνατό να αναλυθεί άμεσα με τα διαθέσιμα ποσοτικά στοιχεία. Γίνεται φανερό, επίσης, πως η έννοια των ηλικιωμένων ατόμων δεν είναι τόσο κρίσιμη για τη μελέτη όσο είναι εκείνη των ατόμων που βρίσκονται στη σύνταξη. Το κοινωνικό περιεχόμενο των δύο εννοιών έχει ταυτισθεί στη διεθνή συζήτηση ήδη από τη δεκαετία του 1990 αλλά για την ανάλυση που ακολουθεί ένα ηλικιωμένο άτομο είναι, απλώς, ένας άνδρας ή μια γυναίκα μεγαλύτερης ηλικίας και όχι μια «κοινωνική κατηγορία», χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν έχει άλλα φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, ενώ ένα συνταξιούχο άτομο είναι ένα άτομο που εργαζόταν, και πλέον δεν εργάζεται, έχοντας ασκήσει το όποιο δικαίωμα ή την υποχρέωση να συνταξιοδοτηθεί.

Το βασικό ερώτημα της μελέτης εδράζεται, κυρίως – όχι αποκλειστικά, στις κατηγορίες των συνταξιούχων αφού στις συνθήκες και τα επίπεδα ζωής εκείνων των ατόμων εδράζεται, πρακτικά και όχι θεωρητικά, η σύνθεση της αγοράς εργασίας και της κοινωνικής προστασίας. Κι αυτό γιατί τα αποτελέσματα των μηχανισμών του κοινωνικού κράτους παρουσιάζονται με περισσότερο ευκρινή τρόπο στις μεγαλύτερες ηλικίες, οι οποίες, συνήθως, συνοδεύουν τη συνταξιοδότηση, ή διαφορετικά το τέλος της εργασιακής ζωής. Χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν παρουσιάζονται σε ολόκληρη τη διαδρομή ζωής των ατόμων ανοίγοντας ή κλείνοντας ευκαιρίες που θα είχαν ιδιαίτερη σημασία κατά τη μεγαλύτερη ηλικία [Walker 2005b: 816]. Οι άνδρες και

γυναίκες πρώην εργαζόμενοι και νυν συνταξιούχοι είναι, καταρχήν, τα άτομα για τα οποία έχει σημασία πόσο τοις εκατό του ΑΕΠ κάθε χώρας δαπανάται για συντάξεις. Η ειδική αυτή σημασία αντλείται από το γεγονός πως στις περισσότερες περιπτώσεις η σύνταξη είναι και το μοναδικό εισόδημα. Το κοινωνικό περιβάλλον, όμως, που περιγράφηκε σε αυτό και το προηγούμενο κεφάλαιο δείχνει πως οι προβλέψεις για περισσότερους συνταξιούχους στα επόμενα χρόνια είναι μάλλον αναπόφευκτες. Στην ίδια περίοδο οι δαπάνες για συντάξεις παραμένουν περίπου σταθερές ή εξελίσσονται σοβαρές (και λιγότερο) σοβαρές προσπάθειες για να μην αποτελέσουν εμπόδιο στην ανάπτυξη άλλων πτυχών της κοινωνικής και οικονομικής ζωής στην Ευρώπη. Το μίγμα είναι δυσοίωνα. Διαφορετικές κατηγορίες νυν και μελλοντικών συνταξιούχων μοιράζονται και πρόκειται να μοιραστούν πόρους οι οποίοι κάθε άλλο παρά βρίσκονται σε αφθονία. Η μελέτη, λοιπόν, είναι μια μελέτη για ένα οικονομικό πρόβλημα. Οι διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις που χαρακτηρίζουν την κάθε διαφορετική κατηγορία δεν εξετάζονται καθαυτές παρά το γεγονός πως «η φύση των σχέσεων εργασίας έχει αλλάξει ριζικά και τα δύο νέα χαρακτηριστικά που τείνουν να κυριαρχούν είναι α) η ανασφάλεια και έλλειψη προστασίας, και β) μια αλυσίδα νέων διακρίσεων στην αγορά εργασίας» [Λυμπεράκη 1990]. Εκείνο που διερευνάται, όμως, είναι ο ρόλος τους στην επίλυση του οικονομικού προβλήματος.

Στη συνέχεια παρατίθενται ορισμένα ζητήματα τα οποία αποτελούν εξειδικεύσεις του βασικού ερωτήματος. Η διερεύνηση με τη χρήση των διακρίσεων που προηγήθηκαν και των ποσοτικών δεδομένων που ακολουθούν (κεφάλαιο 5) έχει ένα βασικό στόχο: να παρουσιάσει τι εμποδίζει να γίνει κατανοητό η ενασχόληση με τη γήρανση και τους ηλικιωμένους γενικά (όταν η αναφορά γίνεται αποκλειστικά για το συνολικό πληθυσμό) σε σχέση με το εισόδημα, τον πλούτο, την υγεία και τις προσδοκίες των ατόμων εργάσιμης και, κυρίως, μεγαλύτερης ηλικίας και τι παραπάνω παρατηρείται όταν η ανάλυση είναι περισσότερο εξειδικευμένη.

- Εντοπίζονται διαφορές εισοδήματος και πλούτου μεταξύ των κατηγοριών των εργαζομένων ή μεταξύ των κατηγοριών των συνταξιούχων; Εάν υφίστανται διαφορές στο στάδιο της απασχόλησης διευρύνονται ή συρρικνώνονται κατά τη συνταξιοδότηση;
- Είναι η εισοδηματική φτώχεια και η συγκριτική υστέρηση σε πλούτο προβλήματα που αφορούν το ίδιο όλες τις κατηγορίες; Ο κίνδυνος φτώχειας και η έλλειψη

περιουσιακών στοιχείων είναι αδιάκριτα χαρακτηριστικό για όλους τους συνταξιούχους;

- Τι διαφορές προκύπτουν από τη διερεύνηση της κατανομής εισοδήματος και πλούτου της κάθε κατηγορίας σε δεκατημόρια; Αλλάζει η θέση σε σχέση με την περίοδο της εργασίας και την περίοδο της σύνταξης;
- Είναι η ανισότητα εισοδήματος και πλούτου πρόβλημα που προέρχεται από το εσωτερικό των κατηγοριών ή εντοπίζεται ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες;
- Τι είδους ποσοτική και ποιοτική εικόνα της ανισότητας παρουσιάζεται όταν γίνεται χρήση εξειδικευμένων εργαλείων με αντικείμενο τις σχέσεις των κατηγοριών για την προσέγγιση της ανισοκατανομής οικονομικών πόρων;
- Όταν αποτυπώνονται δεδομένα για το εισόδημα και τον πλούτο με συνδυαστικό τρόπο τι είδους διαφορές προκύπτουν για τις τρεις κατηγορίες συνταξιούχων;
- Υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανά κατηγορία στους εργαζόμενους και τους συνταξιούχους όσον αφορά την κατάσταση και τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν;
- Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης όσον αφορά τις προσδοκίες που έχουν οι εργαζόμενοι για τις μελλοντικές συντάξεις και οι συνταξιούχοι για το μελλοντικό επίπεδο ζωής τους;

Μέρος Β: Η επεξεργασία

Το δεύτερο μέρος αποτελείται από την παρουσίαση της ταυτότητας της έρευνας που χρησιμοποιήθηκε ως πηγή στοιχείων, τη βασική επεξεργασία των διαθέσιμων στοιχείων για τη μελέτη, και, κυρίως, από μια επισκόπηση των τεχνικών της ανάλυσης που ακολουθείται. Όσον αφορά τα στοιχεία και την έρευνα, στο σύνολό τους πρόκειται για πρωτογενή δεδομένα τα οποία συλλέχθηκαν την περίοδο 2004/2005 για την Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη (SHARE) ή “50+ στην Ευρώπη”. Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε σε ένδεκα Ευρωπαϊκές χώρες: Αυστρία, Γερμανία, Σουηδία, Ολλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία, Δανία, Ελλάδα, Ελβετία, και Βέλγιο. Η βάση δεδομένων περιλαμβάνει απαντήσεις περίπου 28.500 ερευνώμενων ατόμων ηλικίας 50 ετών ή μεγαλύτερων για μια ευρεία σειρά θεμάτων: δημογραφικά στοιχεία, σωματική υγεία, γνωστική λειτουργία, ψυχική υγεία, ιατρική φροντίδα, εργασία, συντάξεις, παιδιά, κατανάλωση, περιουσιακά στοιχεία, προσδοκίες, αλλά και μεταβλητές οι οποίες έχουν παραχθεί από εξειδικευμένες επιστημονικές ομάδες εργασίας (εισόδημα, περιουσιακά στοιχεία, υγεία, κοινωνική υποστήριξη). Σε αυτό το μέρος, από τα στοιχεία και τα πρωτογενή δεδομένα κατασκευάζονται, με την εξαίρεση της τελευταίας σειράς μεταβλητών, δευτερογενή δεδομένα έτοιμα προς χρήση για τους διερευνητικούς σκοπούς με άξονα τη βασική υπόθεση της μελέτης. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο σχηματισμός των δύο μεγάλων ομάδων του δείγματος (εργαζόμενοι και συνταξιούχοι) οι οποίες συγκρίνονται στη συνέχεια σε διάφορα πεδία. Οι ομάδες αυτές δεν είναι έτοιμες μεταβλητές από την έρευνα αλλά κατασκευάζονται με συγκεκριμένα κριτήρια αντλώντας στοιχεία από διαφορετικές ενότητες της βάσης δεδομένων. Με βάση την κρισιμότητά του παρουσιάζεται ξεχωριστά το δείγμα της έρευνας πριν και μετά το μετασχηματισμό τόσο στις δύο ομάδες όσο και στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες που ακολουθούν στο επόμενο μέρος. Όσον αφορά την επισκόπηση των τεχνικών της ανάλυσης, η εστίαση δεν είναι καταρχήν στα αποτελέσματα των προσεγγίσεων αλλά κυρίως, στις ίδιες τις προσεγγίσεις. Με αυτό τον τρόπο σε εκείνα τα σημεία όπου προσεγγίζονται ορισμένα μέτρα ανισότητας, φτώχειας ή παράγονται συσχετίσεις ανάμεσα σε ομάδες ατόμων το ζητούμενο δεν είναι καθεαυτό το αποτέλεσμα, το οποίο παρόλα αυτά παρατίθεται,

της μέτρησης ή της συσχέτισης αλλά οι δυνατότητες και τα όρια της ερμηνείας των προσεγγίσεων.

Ορισμένοι λόγοι για τους οποίους η μελέτη χρησιμοποιεί τα στοιχεία της SHARE έναντι άλλων στοιχείων, πέρα από τον αυτονόητο και καθοριστικό ρόλο της απασχόλησής μου σε εκείνη και όχι σε άλλες έρευνες, έχει να κάνει πρώτα απ' όλα με το ίδιο το δείγμα της Έρευνας για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση. Ένα δείγμα επιλεγμένο αποκλειστικά για τη διερεύνηση των πιο σημαντικών διαστάσεων της γήρανσης. Η ταυτόχρονη παρακολούθηση ζητημάτων όπως η κατάσταση απασχόλησης, το εισόδημα, ο πλούτος, η υγεία και οι προσδοκίες των ερευνώμενων ατόμων αποτελεί ένα πλεονέκτημα ανυπέρβλητο το οποίο κυριαρχεί στην επιλογή για τη χρήση αυτών των δεδομένων και όχι άλλων. Από τη στιγμή, μάλιστα, που κάθε μία από τις παραπάνω διαστάσεις εξετάζεται μέσα από τη SHARE με εξειδικευμένες και λεπτομερείς διαδοχικές ερωτήσεις μη παραμένοντας σε γενικούς όρους αλλά συγκεκριμενοποιώντας κάθε φορά ένα ζήτημα, για παράδειγμα την πολυπλοκότητα της εργασιακής διαδρομής κάθε ατόμου, τις διαφορετικές πηγές εισοδήματος και πλούτου, τις ποικίλες διαστάσεις της υγείας του καθώς και τις μελλοντικές προσδοκίες του, η επιλογή δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική. Επιπρόσθετα σημειώνονται τρία ακόμη χαρακτηριστικά τα οποία βάρυναν προς τη χρήση των δεδομένων SHARE: (α) η ελεύθερη πρόσβαση στα πρωτογενή δεδομένα από το σύνολο της ερευνητικής και επιστημονικής κοινότητας, (β) η υψηλή ποιότητα της διαδικασίας κατά την έρευνα πεδίου αλλά και κατά τις διαδοχικές επεξεργασίες των στοιχείων, (γ) ο ανεξάρτητος χαρακτήρας της έρευνας.

Η SHARE δεν πρωτοπορεί μονάχα στο επίπεδο της διερεύνησης της γήρανσης σε Ευρωπαϊκή κλίμακα αλλά πρωτοπορεί και στο επίπεδο της ελεύθερης πρόσβασης στα αποτελέσματα της ερευνητικής διαδικασίας. Μια ελευθερία των δεδομένων ταυτόσημη με την ανυπαρξία αποκλεισμών από τη χρήση αλλά και με την χωρίς τιμή διάθεσή τους. Το κόστος της χρήσης εναλλακτικών στοιχείων όπως αντίστοιχων (αλλά όχι και ανάλογων καθώς δεν περιλαμβάνεται το σύνολο των διαστάσεων που ενδιαφέρει αυτή τη διατριβή) από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (LFS) ή την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (SILC) της Eurostat ανέρχεται σε αρκετές χιλιάδες €, κάτι που θα μπορούσε να θέσει ιδιαίτερους φραγμούς στην αξιοποίησή τους. Αλλά και στην περίπτωση που τα στοιχεία των παραπάνω ερευνών

ήταν διαθέσιμα δωρεάν και ελεύθερα όπως συμβαίνει για παράδειγμα με την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (ESS) η εστίαση της SHARE για το σύνολο των ζητημάτων της γήρανσης είναι μοναδική. Παρόλα αυτά δεν πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι μια σειρά αποτελεσμάτων από τις τέσσερις διαφορετικές έρευνες είναι, σχετικώς, άμεσα συγκρίσιμα (τουλάχιστον σε τρεις διαστάσεις που αφορούν ειδικά αυτή τη διατριβή: απασχόληση, εισόδημα και υγεία). Όπως επίσης, δεν παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η SHARE στηρίχθηκε και σε μεθοδολογίες και τεχνικές οι οποίες αναπτύχθηκαν στα πλαίσια των άλλων ερευνών, γεγονός που οδηγεί σε μια συμπληρωματικότητα των ερευνητικών διαδικασιών παρά σε έναν ανταγωνισμό. Η κρίσιμη διαφορά έγκειται στις εμφάσεις που συνοδεύουν κάθε διαφορετική έρευνα. Ενώ η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού εστιάζει στην απασχόληση, η Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης εστιάζει στο εισόδημα, και η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα εστιάζει σε κοινωνικοπολιτικές και πολιτιστικές αντιλήψεις και αλλαγές στάσεων η SHARE περιλαμβάνει ένα σημαντικό μέρος από αυτές τις εστιάσεις αλλά σε ένα μόλις δείγμα από το οποίο μπορούν να προκύψουν διερευνήσεις περισσότερο άμεσες. Το ότι το δείγμα αυτό είναι και εξειδικευμένο ως προς την μεγαλύτερη ηλικία αποτελεί και το επιστέγασμα της αμεσότητας όσον αφορά τη γήρανση. Σχετικά με την ποιότητα της διαδικασίας άντλησης και επεξεργασίας των δεδομένων της SHARE θα πρέπει να σημειωθεί πως είναι εφάμιλλη των παραπάνω μεγαλύτερων ευρωπαϊκών ερευνών, ένα γεγονός που υποστηρίχθηκε με τη μεγαλύτερη σε εύρος χρηματοδότηση και υποστήριξη από τη μεριά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Και για το λόγο αυτό, η διασφάλιση με όλους τους δυνατούς ποσοτικούς και ποιοτικούς ελέγχους αναγνωρίζεται ως δεδομένη σχετικά με την κάλυψη των δειγμάτων και την αξιοπιστία των απαντήσεων. Καθώς απευθύνεται σε άτομα ηλικίας 50 ετών και άνω, με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και συμφέροντα σε πεδία όπως το κοινωνικό κράτος ή η προστασία από τους κινδύνους της γήρανσης, η εστίαση σε πραγματικές ανάγκες και συνθήκες ζωής μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων καθιστά τα δεδομένα της κρίσιμα για τη διερεύνηση των διαστάσεων της γήρανσης τόσο για τον ευρωπαϊκό χώρο συνολικά όσο και για κάθε μεμονωμένη χώρα. Τέλος, σημειώνεται ότι οι αναθεωρήσεις των στοιχείων που προκύπτουν σε τακτά χρονικά διαστήματα από πιστότερες επεξεργασίες σχετίζονται αποκλειστικά με τις διαρκείς ανάγκες για καλύτερα δεδομένα. Εξάλλου η SHARE είναι μια έρευνα για ερευνητές από ερευνητές.

4) Η Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη (SHARE ή 50+ in Europe)

4.1) Παρουσίαση της έρευνας

Η γήρανση του πληθυσμού έφθασε προοδευτικά μέσα σε λιγότερο από δύο δεκαετίες να αποτελεί κεντρικό θέμα επιστημονικής έρευνας και αναζήτησης πολιτικών διεξόδου σε όλες τις ανεπτυγμένες κοινωνίες και οικονομίες. Οι πηγές των προβλέψεων, όπως και όλων σχεδόν των διαθέσιμων δεδομένων, για την πραγματικότητα και το φαινόμενο της γήρανσης δεν είναι παρά οι δημόσιες και κρατικές υπηρεσίες έρευνας. Βασικό λόγο για αυτή την ανάληψη ευθύνης εκ μέρους των δημόσιων υπηρεσιών έρευνας αποτελεί το τεράστιο κόστος αυτών των ερευνών, στο οποίο καλούνται να αντεπεξέλθουν οργανισμοί σημαντικού εύρους όπως η Eurostat ή ο WHO. Τα δεδομένα, με τη σφραγίδα των δημόσιων υπηρεσιών, είναι αξιόπιστα και έγκριτα – βασικοί όροι χρησιμότητας για τη διεθνή ερευνητική και επιστημονική κοινότητα. Δεν παύουν όμως, να είναι και απομακρυσμένα, όντας γενικά ποσοστά και μέσοι όροι, μη ικανά να περιγράψουν με ακρίβεια και σαφήνεια συγκεκριμένες πραγματικότητες ατόμων που γηράσκουν ζώντας σε συγκεκριμένες συνθήκες. Ακόμη παραπέρα, δεν παύουν να είναι συχνά τοπικού ενδιαφέροντος καθώς βασίζονται στις εθνικές υπηρεσίες έρευνας οι οποίες είναι ενταγμένες, επίσης συχνά, σε στενά κυβερνητικά πλαίσια. Και τέλος, τα δεδομένα στην πρωτότυπη μορφή τους, ως βάση δεδομένων δηλαδή, κοστίζουν: παρά το γεγονός πως πρόκειται για δημόσιες έρευνες η χρήση των δεδομένων πληρώνεται από τους δυνάμει χρήστες σε τιμές που ξεπερνούν κατά πολύ την έννοια της δημόσιας χρήσης. Είναι ακριβώς αυτό το σημείο, για την ακρίβεια τα παραπάνω τρία σημεία, όπου εισήχθησαν έρευνες διαφορετικού εύρους και στόχευσης όπως οι έρευνες διαχρονικής ακολουθίας SHARE (Survey on Health, Aging and Retirement in Europe), ELSA (English Longitudinal Study of Aging) και HRS (Health and Retirement Study).³² Για πρώτη

³² Στις ιστοσελίδες των παραπάνω ερευνών περιλαμβάνεται τόσο η τεκμηρίωση για τις ερευνητικές διαδικασίες όσο και για τα πρωτογενή δεδομένα: <http://www.share-project.org/>, <http://hrsonline.isr.umich.edu/>, <http://www.ifs.org.uk/elsa/>. Για μια σύγκριση των διαφορετικών δειγμάτων ανά έρευνα (πληθυσμός, βασικά χαρακτηριστικά) βλ. Meijer, Zammaro & Fernandes 2008.

φορά η διερεύνηση για τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα απευθύνθηκε ακριβώς στο ζητούμενο: η έρευνα για τη γήρανση ξεπερνά την απαρίθμηση ελάχιστων μεταβλητών (για ορισμένα βασικά φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά) και αναπαράγει πιο συγκεκριμένες πραγματικότητες για τα υποκείμενα της γήρανσης. Η έρευνα για τη γήρανση εξοπλίζεται πλέον με πολλές εκατοντάδες μεταβλητές. Η περιγραφή γίνεται περισσότερο εκτατική και συγχρόνως πιο εντατική καθώς αποκαλύπτονται νέες δυνατότητες για εξηγήσεις και ερμηνεία [Banks Breeze Lessof & Nazroo 2006: 1]. Η υγεία δεν εξετάζεται γενικά αλλά πολύ ειδικά, με δεκάδες διαστάσεις, το ίδιο συμβαίνει για το εισόδημα, την οικογένεια, τα κοινωνικά δίκτυα, την κατοικία, τη συνταξιοδότηση, τις ανάγκες φροντίδας και τις προσδοκίες των ηλικιωμένων ανθρώπων. Η ευημερία και η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των ηλικιωμένων γίνεται διαμέσου της νέας γενιάς ερευνών το βασικό αντικείμενο ενασχόλησης για πολλούς ερευνητές και επιστήμονες αλλά και για όλους όσους συμμετέχουν δυννητικά και μη στον αναπτυσσόμενο δημόσιο διάλογο περί της γήρανσης. Ένα γεγονός που έρχεται να εντείνει τη χρήση τέτοιων δεδομένων είναι σαφώς και η ελεύθερη διάδοσή τους. Ελεύθερη σε οικονομικούς όρους αλλά και ελεύθερη σε όρους χρήσης. Οι αναγκαίες πολιτικές λύσεις, στο βαθμό που σκοπεύουν σε μια διαφορετική από το παρελθόν αποτελεσματικότητα, οφείλουν πλέον να περνούν μέσα από αναλύσεις και μελέτες ειδικές: η γνώση για τη γήρανση γίνεται εκθετικά μεγαλύτερη και ολοένα και πιο συγκεκριμένη. Πριν τη νέα γενιά ερευνών και όταν τα διαθέσιμα δεδομένα για τη γήρανση ήταν εξ' ορισμού φτωχότερα οι μελέτες για το πρόβλημα δεν μπορούσαν παρά να είναι και εκείνες περιορισμένες, τουλάχιστον σε ότι αφορά τα εμπειρικά δεδομένα. Αναπόφευκτα, η νέα γενιά μελετών διαφέρει από την προηγούμενη. Το αντικείμενο, η γήρανση, δεν άλλαξε - άλλαξε, όμως, ο τρόπος προσέγγισης καθώς το ερευνητικό οπλοστάσιο είναι δυνατό να ορίσει τη γήρανση με περισσότερους και διαφορετικούς όρους: ατομική, πληθυσμιακή, χρονολογική, κοινωνική κοκ γήρανση. Εξάλλου οι τρόποι με τους οποίους προσεγγίζεται ένα πρόβλημα δείχνουν τα περιθώρια όπως και τις εναλλακτικές της λύσης του.

Η Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη (SHARE) αποτελεί μία νέας γενιάς μελέτη που ερευνά κοινωνικά και οικονομικά θέματα που σχετίζονται άμεσα με τη γήρανση όπως, μεταξύ άλλων, θέματα υγείας και φροντίδας (φυσικής, ψυχικής) ατόμων από ορισμένες χώρες της Ευρώπης, καθώς εκείνα

μεγαλώνουν. Οι πρώτες δέκα χώρες οι οποίες προχώρησαν το 2004 στην πρώτη συλλογή δεδομένων (wave 1) είναι: η Αυστρία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Δανία, η Ελβετία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ολλανδία, η Σουηδία, και η Ελλάδα. Στη διάρκεια του 2005 στις παραπάνω χώρες προστέθηκε και το Βέλγιο ενώ από το 2007 η SHARE επεκτάθηκε και καλύπτει, πέρα από τις προηγούμενες χώρες, και την Τσεχία, την Πολωνία και το Ισραήλ. Παρόλο που η γήρανση είναι ένα θέμα που ερευνάται όλο και περισσότερο, δεν υπήρχε κατά την περίοδο πριν το 2004 κανένα συγκριτικό στοιχείο ερευνών στην Ευρώπη που να καλύπτει και να συνδέει μια πλήρη σειρά θεμάτων που είναι απαραίτητα για την κατανόηση των οικονομικών, κοινωνικών, ψυχολογικών στοιχείων και στοιχείων υγείας της διαδικασίας της γήρανσης. Η SHARE σχεδιάστηκε για να καλύψει ακριβώς αυτό το κενό. Ένα κενό που παρατηρήθηκε βασικά στον Ευρωπαϊκό χώρο καθώς παρόμοιες μελέτες για την περίοδο βρίσκονταν σε εξέλιξη τόσο στη Μεγάλη Βρετανία (η Αγγλική Διαχρονική Μελέτη της Γήρανσης) όσο και στις ΗΠΑ (η Έρευνα για την Υγεία και τη Συνταξιοδότηση). Η διεθνής οπτική σημαίνει, καταρχήν, ότι είναι εφικτή η εξέταση του αντίκτυπου των εθνικών πολιτικών και του πλαισίου, και μέσω της συγκριτικής, διεθνούς ανάλυσης.

Η διερεύνηση της γήρανσης δεν μπορεί να εξαντληθεί σε ζητήματα μέσω των όρων για γενικούς πληθυσμούς, για τους οποίους ισχύει γενικά, και φαινομενικά, το ίδιο. Η ηλικία των 60 ετών για τις γυναίκες και των 65 ετών για τους άνδρες δεν σημαίνει το ίδιο για διαφορετικά άτομα όπως δεν σημαίνει το ίδιο και στις περιπτώσεις όλων των άλλων ηλικιών. Αλλά δεν σημαίνει και ό,τι σήμαινε πριν από λίγες δεκαετίες, και, βεβαίως, δε θα σημαίνει το ίδιο λίγες δεκαετίες αργότερα. Πολύ περισσότερο, η ηλικία ίσως σημαίνει λιγότερα από ότι αποδίδεται συνήθως: το φύλο, η οικογένεια, το επάγγελμα, η περιουσία ή ο τόπος διαμονής ίσως να σημαίνουν περισσότερα. Πέρα όμως από ζητήματα μεθόδου και τεχνικής, η ηλικία αποτελεί ένα βασικό φυσικό χαρακτηριστικό το οποίο μαζί με άλλα χαρακτηριστικά του ίδιου είδους όπως και μαζί με ορισμένα ειδικά κοινωνικά χαρακτηριστικά είναι δυνατό να βοηθήσει την ερευνητική κοινότητα σε μια περισσότερο άρτια προσέγγιση προς την πραγματικότητα της γήρανσης. Οι νέες ανάγκες για την έρευνα εξειδικεύονται στις νέες συνθέσεις που είναι δυνατό να γίνουν από την επιστήμη. Οι δυνατότητες προσέγγισης της υγείας είναι πολλαπλές (φυσική, ψυχική, διανοητική κα) με διαφορετικές αφετηρίες και διαφορετικές ανάγκες διάκρισης ανάμεσα σε ομάδες,

έστω και αν όλα τα άτομα έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό τη μεγάλη ή την πολύ μεγάλη ηλικία. Στην ίδια προοπτική, η συνταξιοδότηση είναι η αρχή του τέλους για ορισμένα άτομα αλλά και ένας επιτυχημένος μετασχηματισμός για άλλα: το επαγγελματικό ιστορικό του ατόμου, το φύλο, το συσσωρευμένο κοινωνικό κεφάλαιο μπορούν να στρέψουν την ανάλυση σε άλλες διαδρομές πιο αποτελεσματικές για την προσέγγιση της πραγματικότητας σε σύγκριση με το παρελθόν. Η διαπίστωση των αναγκών φροντίδας για ειδικές ομάδες ή σε ειδικά προβλήματα στήριξης είναι δυνατό να οδηγήσει στο σχεδιασμό διαφορετικών δημοσίων και ιδιωτικών δομών οι οποίες να ανταποκρίνονται στις ανάγκες με πιο σύγχρονο και αποτελεσματικό τρόπο από όσο ισχύει σήμερα. Για να γίνει πράξη όμως κάτι τέτοιο χρειάστηκε, αρχικά, μια επαρκής χρηματοδότηση και ένας πολύ εξειδικευμένος σχεδιασμός. Η Διεύθυνση Έρευνας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έχει παράσχει το μεγαλύτερο μέρος του ερευνητικού προϋπολογισμού που απαιτήθηκε για τη SHARE. Στην πραγματικότητα αποτελεί το μεγαλύτερο μεμονωμένο ερευνητικό πρόγραμμα κοινωνικών επιστημών που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ποτέ χρηματοδοτήσει, επιδεικνύοντας τη σημασία αυτής της μελέτης τόσο για τους φορείς χάραξης πολιτικής όσο και τους ερευνητές. Πρόσθετη χρηματοδότηση διατέθηκε από το Εθνικό Ίδρυμα για τη Γήρανση στις ΗΠΑ (NIA). Το NIA χρηματοδοτεί επίσης ανάλογες έρευνες, όπως την Αγγλική Διαχρονική Μελέτη της Γήρανσης και την Έρευνα Υγείας και Συνταξιοδότησης στις ΗΠΑ. Η συνολική χρηματοδότηση υποστήριξε, αρχικά, ένα κύμα της συλλογής και επεξεργασίας δεδομένων το 2004-05, παρόλο που η έρευνα σχεδιάστηκε ως ένα πρώτο κύμα όπου στη συνέχεια τα ερευνώμενα άτομα θα διερευνώνται εκ νέου κάθε δύο χρόνια. Η συνέχεια του συνολικού εγχειρήματος έχει ήδη προχωρήσει καθώς το διάστημα 2006-2007 έλαβε χώρα το δεύτερο κύμα της έρευνας με την ίδια δομή σχεδιασμού και εφαρμογής όπως και το πρώτο. Το τρίτο κύμα της έρευνας είναι προγραμματισμένο να πραγματοποιηθεί από το φθινόπωρο του 2008 μέχρι την άνοιξη του 2009.

4.2) Σχεδιασμός και εφαρμογή

Η ομάδα έργου για τη συνολική ερευνητική δράση, τόσο του πρώτου κύματος στο οποίο αναφέρεται η μελέτη όσο και του δεύτερου και τρίτου, περιλαμβάνει ερευνητές από το σύνολο των πεδίων ενασχόλησης με τη γήρανση (επιδημιολογία, οικονομικά,

ψυχολογία, κοινωνιολογία, δημογραφία κα) από πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Μια εταιρία ερευνών σε κάθε μια από τις συμμετέχουσες χώρες συντονίζει το πεδίο έρευνας και συλλέγει τα δεδομένα. Η οργάνωση της Έρευνας για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη ή 50+ στην Ευρώπη αναπτύχθηκε διαμέσου τεσσάρων αξόνων: (α) Τη βασική ομάδα διαχείρισης του έργου, (β) τις εθνικές ομάδες εργασίας, (γ) τις εξειδικευμένες ομάδες εργασίες, και (δ) τις εξειδικευμένες ομάδες υποστήριξης [Kemperman & Borsch-Supan 2005: 7].

(α) Η βασική ομάδα διαχείρισης του έργου είχε τη συνολική εποπτεία της έρευνας. Οι αρμοδιότητες της περιλάμβαναν το συντονισμό όλων των παραπάνω αξόνων καθώς είχε τη συνολική ευθύνη για την ποιότητα των δεδομένων και τη διεθνή συγκρισιμότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας. Η έδρα της είναι στο Mannheim της Γερμανίας και τον κεντρικό συντονισμό έχει η διεύθυνση του Ερευνητικού Ιδρύματος του Mannheim για τα οικονομικά της γήρανσης (MEA).

(β) Οι εθνικές ομάδες εργασίας ήταν υπεύθυνες για την πραγματοποίηση όλων των φάσεων του έργου σε κάθε χώρα ξεχωριστά. Διαμορφώθηκαν ως δομή από ένα φορέα υλοποίησης εντός κάποιου ερευνητικού ινστιτούτου ή πανεπιστημίου (στην περίπτωση της Ελλάδας, το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών), από έναν ή μία υπεύθυνο συντονισμού του έργου σε κάθε χώρα (για την Ελλάδα, η καθηγήτρια Α. Λυμπεράκη), από ορισμένα μέλη για κάθε εθνική ομάδα με ξεχωριστές επιστημονικές ειδικότητες (Πλ. Τήνιος, Οικονομολόγος, Αν. Φιλαλήθης, ειδικός σε θέματα Υγείας, C. Richardson, ειδικός σε θέματα Στατιστικής, Μ. Λαμπρινίδης, Οικονομολόγος), από μικρές ομάδες ερευνητικών συνεργατών, και, τέλος, από μία εταιρία ερευνών σε κάθε χώρα (υπό την εποπτεία του εκάστοτε υπεύθυνου συντονισμού του έργου, για την Ελλάδα, η Κάπα Research).

(γ) Οι εξειδικευμένες ομάδες εργασίας ήταν υπεύθυνες για τη διαμόρφωση κάθε ενότητας της έρευνας. Στόχος αυτών των ομάδων ήταν να καλύψουν θέματα ανάλυσης και μεθοδολογίας πριν, κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος της έρευνας. Τα μέλη τους ήταν και μέλη των ξεχωριστών εθνικών ομάδων με ιδιαίτερες εξειδικεύσεις ανά θεματική ενότητα.

(δ) Το σύνολο του ερευνητικού και επιστημονικού έργου υποστηρίχθηκε από το Κέντρο Ερευνών CentERdata (Tilburg, Ολλανδία) το οποίο ήταν υπεύθυνο για το σύνολο των τεχνικών ζητημάτων της έρευνας (Computer Assisted Personal Interview ερωτηματολόγιο, μεταφραστικά εργαλεία, συλλογή και διαχείριση δεδομένων,

έλεγχοι και διασταυρώσεις συνεντεύξεων)³³, το Κέντρο Κοινωνικής Έρευνας SRC (Michigan, ΗΠΑ) που είχε την ευθύνη για τα προγράμματα εκπαίδευσης "train-the-trainer" καθώς διατήρησε ένα συμβουλευτικό ρόλο για ζητήματα ερευνητικού πρωτοκόλλου, το Κέντρο Έρευνας και Μεθοδολογίας ZUMA (Mannheim, Γερμανία) το οποίο σχεδίασε το πλαίσιο συνεργασίας με τις εταιρίες ερευνών και τέλος, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών NatCen (Λονδίνο, ΗΒ) το οποίο διεξήγαγε την πρώτη πιλοτική εφαρμογή της έρευνας και κατόπιν διατήρησε έναν συμβουλευτικό ρόλο για την ανάπτυξη του βασικού ερωτηματολογίου.

Η έρευνα με μια ματιά (2002 – 2007)

Η Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη ξεκίνησε οργανωτικά τον Ιανουάριο του 2001. Στην Ελλάδα η προετοιμασία της βασικής έρευνας πεδίου διήρκεσε ένα έτος (Μάιος 2003 – Απρίλιος 2004).

- Η πρώτη πιλοτική εφαρμογή έλαβε χώρα στη Μ. Βρετανία το Σεπτέμβριο 2002.
- Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 2003 ακολούθησαν πιλοτικές εφαρμογές σε όλες τις χώρες που συμμετείχαν στο πρώτο κύμα με ένα βελτιωμένο ερωτηματολόγιο.
- Μεταξύ Ιανουαρίου και Μαρτίου 2004 έλαβαν χώρα νέες ελεγκτικές εφαρμογές της έρευνας σε μεγαλύτερο αριθμό νοικοκυριών, και πάλι σε όλες τις χώρες.
- Η κυρίως ή βασική έρευνα διεξήχθη μεταξύ Απριλίου και Οκτωβρίου 2004.
- Η ολοκλήρωση της έρευνας πεδίου πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 2005 προσθέτοντας σημαντικό αριθμό ερωτηματολογίων για κάθε χώρα, μεταξύ εκείνων και για την Ελλάδα.

Έκτοτε η ανάλυση και η επεξεργασία είναι το αντικείμενο ερευνητών από όλες τις χώρες με σκοπό μια οριστική έκδοση (release) των δεδομένων του πρώτου κύματος και τελική διάθεσή τους στην επιστημονική, και όχι μόνο, κοινότητα.

- Έκδοση 0: Νοέμβριος 2004
- Έκδοση 1: Απρίλιος 2005
- Έκδοση 2: Ιούνιος 2007

³³ Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα ψηφιακά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα SHARE βλ. Das, Vis & Weerman 2005: 351

5) Η παρουσίαση του δείγματος και των εμπειρικών δεδομένων

5.1) Το δείγμα της SHARE

Η κύρια συλλογή δεδομένων του πρώτου κύματος (2004-2005) της SHARE, και κατόπιν η επεξεργασία τους στην οποία σε αρκετά σημεία στηρίζεται η μελέτη, εξασφάλισε συνεντεύξεις με άτομα σε περίπου 2.000 νοικοκυριά (1.400 έως 2.500 ανά χώρα) σε κάθε μια από τις χώρες μέλη, παράγοντας περίπου 28.500 ολοκληρωμένες συνεντεύξεις στο σύνολο των έντεκα χωρών. Το δείγμα μελέτης παρέχει αντιπροσωπευτικά στοιχεία για τον πληθυσμό ηλικίας 50+ ετών σε κάθε μια από αυτές τις χώρες. Για την κύρια συλλογή δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν δύο κύριες προσεγγίσεις στην παραγωγή των αντιπροσωπευτικών δειγμάτων στις χώρες μέλη: (1) τα άτομα επιλέχθηκαν τυχαία από ένα μητρώο (διαφορετικό σε κάθε χώρα και ανάλογα με την εγκυρότητα και τη διαθεσιμότητα κατά περίπτωση), ή (2) τα νοικοκυριά επιλέχθηκαν τυχαία με βάση καταλόγους διευθύνσεων (όπου εκείνοι ήταν επικαιροποιημένοι και αξιόπιστοι) [Klevmarken, Hesselius & Swensson 2005: 32]. Κατάλληλοι συμμετέχοντες για την έρευνα ήταν όσοι και όσες γεννήθηκαν πριν την 1η Ιανουαρίου 1955, και οι σύντροφοι τους. Οι σύντροφοι δεν ήταν απαραίτητο να έχουν γεννηθεί πριν την 1η Ιανουαρίου 1955 αλλά έπρεπε να μένουν ακριβώς στην ίδια διεύθυνση όπως οι κατάλληλοι ηλικιακά επιλεγμένοι ερευνώμενοι. Μετά την επιλογή των κατάλληλων ερευνώμενων στο νοικοκυριό, οι συνεντεύξεις έγιναν με κάθε κατάλληλο πρόσωπο που ήταν σύμφωνο. Κάθε επιλεγμένο μέλος του νοικοκυριού κλήθηκε να ολοκληρώσει μια συνέντευξη ή ένα μέρος της, παρόλο που δεν ήταν δυνατό όλα τα τμήματα του ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου να ισχύουν για το ίδιο άτομο. Όλες οι συνεντεύξεις με διαφορετικά πρόσωπα στο νοικοκυριό συνδέονται με το νοικοκυριό από τον αριθμό ταυτοποίησης του δείγματος του νοικοκυριού (sample id). Οι πιο κοινοί τύποι νοικοκυριών που εκπληρώνουν τα κριτήρια είναι: (α) άγαμος 50+ ετών, με ή χωρίς νεότερους συγκατοίκους μη-συζύγους (πχ παιδιά), (β) ζευγάρια με τουλάχιστον ένα σύντροφο 50+ ετών, με ή χωρίς νεότερους συγκατοίκους, (γ) ζευγάρια με τουλάχιστον έναν ή μία 50+ ετών σύντροφο και έναν ή περισσότερους 50+ ετών συγκατοίκους. Η SHARE αναζητήσε

πληροφορίες σε επίπεδο ατόμου, ζεύγους και νοικοκυριού. Στα νοικοκυριά των άγαμων ερευνώμενων, στον ερευνώμενο ή την ερευνώμενη ρωτήθηκαν όλα τα μέρη του ερωτηματολογίου. Στα νοικοκυριά με πολλά άτομα, ωστόσο, κάθε ερευνώμενος έλαβε μία διαφορετική ομάδα ερωτήσεων. Οι ερωτήσεις που αναφέρονται στις πληροφορίες σε επίπεδο ζευγαριού (όπως το εισόδημα και η οικογενειακή δομή) υποβλήθηκαν μονάχα σε ένα άτομο ανά ζευγάρι και οι ερωτήσεις που αναφέρονται στις πληροφορίες σε επίπεδο νοικοκυριού (όπως οι δαπάνες κατοικίας) υποβλήθηκαν μονάχα σε ένα άτομο ανά νοικοκυριό.

Το αρχικό δείγμα της μελέτης δεν είναι παρά το συνολικό δείγμα της SHARE όπως εκείνο διαμορφώθηκε, και συνεχίζει να τροποποιείται διαμέσου τεχνικών επεξεργασιών, μετά το τέλος της έρευνας πεδίου. Οι δύο πίνακες που ακολουθούν αναφέρονται στα νοικοκυριά και τα άτομα του δείγματος αντίστοιχα. Το δείγμα της SHARE έχει τύχει διαδοχικών επεξεργασιών από εξειδικευμένες ομάδες εργασίας, σε συνεργασία με τις εθνικές ομάδες έργου, ώστε να είναι δυνατό να αξιοποιηθεί με τον πιο δόκιμο και αξιόπιστο τρόπο. Το αποτέλεσμα αυτών των επεξεργασιών έχει λάβει τη μορφή διαδοχικών εκδόσεων (releases) των δεδομένων. Με αυτό τον τρόπο τα δεδομένα πέρασαν από την πρώτη επεξεργασία και έκδοση (Release 0) σε μια δεύτερη (Release 1) και πλέον σε μία τρίτη, την έκδοση 2 (Release 2 ή R2) [Stuck 2007: 2]. Πρέπει να σημειωθεί πως η μελέτη ως προς το ποσοτικό της τμήμα έχει παρακολουθήσει τα δεδομένα κάθε διαφορετικής έκδοσης, και στην τελική της μορφή βασίζεται σε εκείνα της πιο ενημερωμένης έκδοσης, της τρίτης κατά σειρά έκδοσης (release 2). Η πιο σημαντική διαφορά από τις προηγούμενες εκδόσεις είναι η συμπερίληψη στο συνολικό δείγμα ορισμένων ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν για το πρώτο κύμα της έρευνας αλλά με σχετική καθυστέρηση λίγων μηνών. Οι λόγοι εκείνης της καθυστέρησης δεν αφορούσαν την ερευνητική διαδικασία κάθε αυτή αλλά σχετίζονται, κατά κύριο λόγο, με το διαφορετικό χρηματοδοτικό σχήμα που ακολουθήθηκε για τη συλλογή των συγκεκριμένων ερωτηματολογίων.

Ο πίνακας B1 παρουσιάζει το δείγμα των νοικοκυριών της έρευνας χωρίς αλλά και με σταθμίσεις (χρήση σταθμίσεων πιθανότητας). Οι αποκλίσεις από χώρα σε χώρα είναι συχνά σημαντικές κάθε φορά όμως, σε συνάρτηση με έναν αριθμό ερωτηματολογίων που σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά μπορεί να αποδώσει αξιόπιστα χαρακτηριστικά αντιπροσωπευτικής και τυχαίας δειγματοληψίας. Το μέγεθος της χώρας όπως και το

μέγεθος του πληθυσμού άνω των 50 ετών, η ομοιογένεια του γενικού και του ειδικού πληθυσμού, η τήρηση αξιόπιστων μητρώων και βέβαια το κόστος της συλλογής των στοιχείων είναι μερικά από τα κριτήρια που ακολουθήθηκαν για τον καθορισμό του αριθμού-στόχου. Βέβαια το γεγονός πως όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των νοικοκυριών από τα οποία η έρευνα συνέλεξε στοιχεία σε κάθε χώρα τόσο αυξάνει η πιστότητα του δείγματος προς τον συνολικό πληθυσμό συνεχίζει να ισχύει. Αλλά και όπου οι αριθμοί είναι μικρότεροι του αναμενόμενου, το οποίο παντού ξεπερνά το απαραίτητο, οι εξειδικευμένες σταθμίσεις αναλαμβάνουν το ρόλο της βελτίωσης για την ποιότητα του δείγματος. Από την πρώτη στήλη παρατηρείται ότι το σύνολο των νοικοκυριών τα οποία διέθεσαν στοιχεία στην έρευνα διαμέσου των ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων άγγιξε τα 20.000. Στην Ελλάδα συλλέχθηκε περίπου το 10% αυτών των ερωτηματολογίων όπως παρατηρείται από τη δεύτερη στήλη. Το σύνολο των επιλέξιμων και με ολοκληρωμένα ερωτηματολόγια νοικοκυριών στην πραγματικότητα μέσω των σταθμίσεων έρχεται να αντιπροσωπεύσει σχεδόν 70 εκατομμύρια νοικοκυριά στην άτυπη «ένωση» των χωρών της SHARE. Με βάση αυτές τις σταθμίσεις η κατανομή αλλάζει ριζικά (τελευταία στήλη). Το ότι κάθε χώρα μπορεί να υπό ή υπέρ αντιπροσωπεύεται στο συνολικό δείγμα δεν διαφοροποιεί το γεγονός πως το ζητούμενο ήταν από την αρχή να υπάρχει ποιοτική και ποσοτική εγκυρότητα στην αντιπροσώπευση εντός της κάθε χώρας.

Πίνακας B1: Το δείγμα των Νοικοκυριών της SHARE (2004/2005-R2)

Χώρα	Νοικοκυριά (χωρίς στάθμιση) σε χιλιάδες	% (χωρίς στάθμιση)	Νοικοκυριά (με στάθμιση) σε εκατομμύρια	% (με στάθμιση)
Αυστρία	1,4	7,2	1,7	2,4
Γερμανία	2,0	10,2	19,2	28,1
Σουηδία	2,1	11,0	2,2	3,2
Ολλανδία	2,0	10,0	3,4	5,0
Ισπανία	1,8	9,0	8,6	12,6
Ιταλία	1,8	9,1	13,1	19,1
Γαλλία	2,1	10,8	12,8	18,8
Δανία	1,2	6,0	1,2	1,8
Ελλάδα	2,0	10,1	2,5	3,7
Ελβετία	0,7	3,6	1,5	2,1
Βέλγιο	2,5	13,0	2,1	3,1
Σύνολο	19,5	100	68,4	100

Η μελέτη, όμως, γίνεται με βάση τα άτομα και όχι τα νοικοκυριά. Κάτι τέτοιο δυσχεραίνει την ανάλυση για ζητήματα όπως η στέγαση, η κατανάλωση, οι

κληρονομίες κα αφού αυτά τα ερωτήματα γίνονται σε επίπεδο νοικοκυριών. Από την άλλη πλευρά, η ανάλυση για ζητήματα συνταξιοδότησης ή απασχόλησης (κεντρικά θέματα για τη μελέτη), υγείας και προσδοκιών βρίσκονται σε πλήρη αντιστοίχιση με την ανάλυση σε ατομικό επίπεδο. Για άλλα δεδομένα όπως το εισόδημα και ο πλούτος (σαν καθαρό άθροισμα περιουσιακών στοιχείων) η μετάβαση από το επίπεδο του νοικοκυριού στο ατομικό επίπεδο χρειάστηκε, όπως διατυπώνεται παρακάτω, τη χρήση ορισμένων ειδικών τεχνικών.

Αντίστοιχα με τον προηγούμενο πίνακα, στον πίνακα B2 παρουσιάζεται το δείγμα των ατόμων της έρευνας. Ο συνολικός πληθυσμός είναι περίπου 28.500 άτομα, άνδρες και γυναίκες άνω των 50 ετών (κάτω των 50 ετών αλλά επιλέξιμα για την έρευνα είναι μόλις το 3% του συνόλου). Για τους λόγους που ήδη έχουν αναφερθεί οι κατανομές (με και χωρίς σταθμίσεις) είναι και στην περίπτωση των ατόμων άνισες μεταξύ των χωρών της SHARE. Η δε αντιπροσώπευση των συνολικών πληθυσμών είναι ανάλογη με εκείνη των νοικοκυριών.

Πίνακας B2: Το δείγμα των Ατόμων της SHARE (2004/2005-R2)

Χώρα	Άτομα (χωρίς στάθμιση) σε χιλιάδες	% (χωρίς στάθμιση)	Άτομα (με στάθμιση) σε εκατομμύρια	% (με στάθμιση)
Αυστρία	1,9	6,6	2,5	2,3
Γερμανία	3,0	10,6	29,9	27,7
Σουηδία	3,1	10,7	3,4	3,1
Ολλανδία	3,0	10,5	5,2	4,8
Ισπανία	2,4	8,4	14,5	13,4
Ιταλία	2,6	9,0	21,5	19,9
Γαλλία	3,2	11,2	19,7	18,2
Δανία	1,7	6,0	1,8	1,7
Ελλάδα	2,9	10,2	3,7	3,5
Ελβετία	1,0	3,5	2,3	2,2
Βέλγιο	3,8	13,4	3,5	3,2
Σύνολο	28,5	100	108,0	100

Στον πίνακα B3 περιλαμβάνονται οι κατανομές, κατόπιν σταθμίσεων, για ορισμένα βασικά φυσικά χαρακτηριστικά των ατόμων που συνθέτουν το δείγμα της έρευνας. Τα ποσοστά ανδρών και γυναικών του δείγματος ανταποκρίνονται στα διαθέσιμα στοιχεία από τις απογραφές σε κάθε χώρα για τον ειδικό πληθυσμό που εξετάζεται. Η διάμεση ηλικία στο δείγμα είναι τα 63 έτη ενώ η μέση ηλικία είναι τα 64,2 έτη με

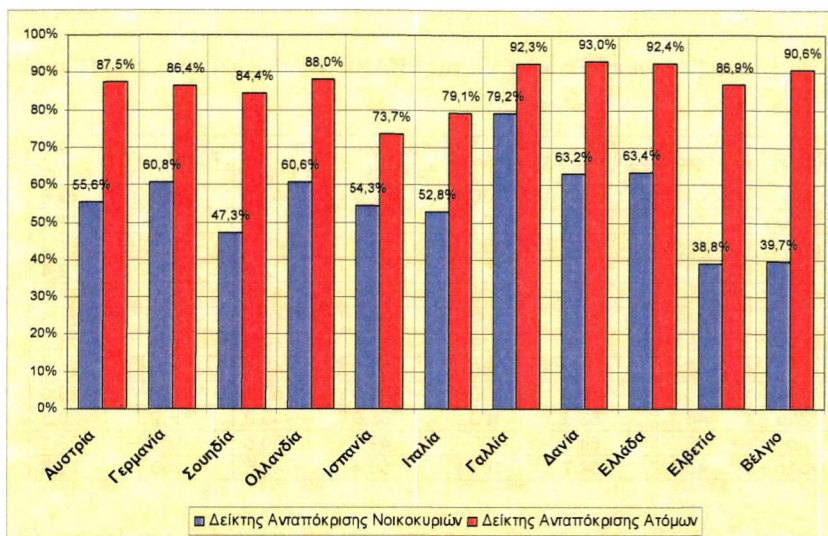
τυπική απόκλιση 10,6. Το μικρότερο μέλος του δείγματος είναι 26 ετών και το μεγαλύτερο 104 ετών.

Πίνακας Β3: Το σταθμισμένο δείγμα της SHARE ανά Φύλο και Ομάδες Ηλικιών (%)

Χώρα	Ανδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Κάτω των 65 ετών	Άνω των 65 ετών	Σύνολο	Άνω των 75 ετών
Αυστρία	44,3	55,7	100	52,8	47,2	100	20,8
Γερμανία	44,9	55,1	100	50,3	49,7	100	21,5
Σουηδία	47,1	52,9	100	51,3	48,7	100	24,3
Ολλανδία	46,7	53,3	100	57,1	42,9	100	19,4
Ισπανία	45,6	54,4	100	47,4	52,6	100	24,7
Ιταλία	44,8	55,2	100	49,5	50,5	100	21,3
Γαλλία	45,2	54,8	100	50,6	49,4	100	24,3
Δανία	46,7	53,3	100	57,6	42,4	100	20,2
Ελλάδα	46,4	53,6	100	49,9	50,1	100	20,0
Ελβετία	46,1	53,9	100	55,0	45,0	100	20,5
Βέλγιο	46,0	54,0	100	49,5	50,5	100	23,1
Σύνολο	45,3	54,7	100	50,4	49,6	100	22,3

Συνολικά, η SHARE φαίνεται να αντιπροσωπεύει τον πληθυσμό των ατόμων 50+ ετών σε ικανοποιητικό βαθμό σε κάθε χώρα που πραγματοποιείται. Οι συγκρίσεις με άλλες έρευνες όπως εκείνες της Eurostat για το Εργατικό Δυναμικό (LFS) ή το πάνελ των Νοικοκυριών (ECHP) αλλά και η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (ESS) παρουσιάζουν συμβατές, τουλάχιστον, κατανομές σε μια ευρεία σειρά θεμάτων, πάντοτε σε ότι αφορά τον ειδικό πληθυσμό των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων. Ενισχυτικοί της αξιοπιστίας των δεδομένων είναι και οι υψηλοί για δειγματοληπτική έρευνα, τέτοιας κλίμακας, δείκτες ανταπόκρισης (response rates) του επιλεγμένου δείγματος, για την επίτευξη των οποίων ακολουθήθηκε ένας αυστηρός σχεδιασμός και ακόμη αυστηρότερη παρακολούθηση της εφαρμογής στο σύνολο της έρευνας πεδίου [De Luca & Lipps 2005: 75]. Οι παρακάτω δείκτες είναι σταθμισμένες μέσες τιμές για κάθε χώρα ξεχωριστά. Για όλες τις χώρες SHARE ο δείκτης ανταπόκρισης των νοικοκυριών ξεπέρασε το 60% και εκείνος των ατόμων (εντός των νοικοκυριών) το 85%, δείκτες άμεσα συγκρίσιμοι με εκείνους που επιτυγχάνονται στις μεγαλύτερες δειγματοληπτικές έρευνες της Eurostat (ECHP, LFS) [De Luca & Peracchi 2005: 101]. Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί πως η έρευνα στην Ελλάδα κατέγραψε τους δεύτερους καλύτερους δείκτες τόσο σε επίπεδο νοικοκυριών όσο και ατόμων ενισχύοντας κατά πολύ την αξιοπιστία των ελληνικών δεδομένων.

Γράφημα Β1: Δείκτες Ανταπόκρισης για Νοικοκυριά και Άτομα, για το πρώτο κύμα SHARE

Πηγή: <http://www.share-project.org/>

5.2) Τα δεδομένα της SHARE

Θα πρέπει να σημειωθεί πως το 2008 η τελευταία έκδοση των δεδομένων του 2^{ου} κύματος της SHARE η οποία είναι διαθέσιμη στον κάθε ερευνητή ονομάζεται Release2 και αποτελείται από μια σειρά αρχείων που ανταποκρίνονται σε κάθε ενότητα (module) της έρευνας και για κάθε χώρα. Η δημοσίευση αυτή συνοδεύτηκε από την επιβεβλημένη αλλαγή των κωδικών της δειγματοληψίας (sample id) των ερευνώμενων με τρόπο ώστε να μην παραβιάζεται η ιδιωτικότητα τους (γι' αυτό και το αληθινό sample id είναι πλέον sample id2 (scrambled) και δεν αντιστοιχεί στο πραγματικό ερευνώμενο άτομο). Αμέσως μετά παρατίθεται ένας συγκεντρωτικός πίνακας με τις ενότητες του ερωτηματολογίου και τις μεταβλητές που τις συνθέτουν.

Ενότητες (Modules) της έκδοσης 2 του πρώτου κύματος της SHARE*			
#	Ενότητα	Τίτλος	
		Ελληνικός	Αγγλικός
1	CV H	Εισαγωγικό φύλλο Νοικοκυριού	Household Cover screen
2	CV R	Εισαγωγικό φύλλο Ατόμου	Individual Cover screen
3	CM	Δημογραφικά Στοιχεία	Demographics
4	PH	Φυσική Υγεία	Physical Health
5	BR	Συμπεριφορικός Κίνδυνος	Behavioral Risk
6	CF	Γνωστική Λειτουργία	Cognitive Function
7	MH	Ψυχική Υγεία	Mental Health
8	HC	Φροντίδα Υγείας	Health Care
9	EP	Εργασία & Συντάξεις	Employment & Pensions
10	GS	Δύναμη Χειρολαβής (δοκιμασία)	Grip Strength
11	WS	Ταχύτητα Βαδίσματος (δοκιμασία)	Walking Speed
12	CH	Παιδιά	Children
13	SP	Κοινωνική Στήριξη	Social Support
14	FT	Χρηματικές Μεταβιβάσεις	Financial Transfers
15	HO	Στέγαση	Housing
16	HH	Εισόδημα Νοικοκυριού	Household Income
17	CO	Κατανάλωση	Consumption
18	AS	Περιουσιακά Στοιχεία	Assets
19	AC	Δραστηριότητες	Activities
20	EX	Προσδοκίες	Expectations
21	IV	Παρατηρήσεις Ερευνητή	Interviewer Observations
22	DO	Ερωτηματολόγιο Drop-off	Drop-off Questionnaire
23	GV	Γενικευμένες Μεταβλητές (δευτερογενή δεδομένα για εισόδημα, πλούτο, υγεία κλπ)	Generated Variables

*Με πλάγια γράμματα σημειώνονται οι ενότητες από τις οποίες αντλήθηκαν δεδομένα για την ανάλυση που βασίζεται η μελέτη.

Για τις ανάγκες της μελέτης επεξεργάστηκαν στοιχεία για τις περισσότερες από τις παραπάνω ενότητες. Συχνά, οι μεταβλητές της ανάλυσης που ακολουθεί σχηματίζονται από το συνδυασμό δεδομένων από διαφορετικές ενότητες. Η έννοια του εισοδήματος, για παράδειγμα, που χρησιμοποιείται στη μελέτη (ατομικό, καθαρό, ισοδύναμο, διαθέσιμο εισόδημα) αντλεί για την κατασκευή του δεδομένα από τις ενότητες 1, 2, 3 9, 12, 16 και 23. Για αυτό το λόγο κρίνεται σκόπιμη μια συνοπτική περιγραφή των εννοιών με ορισμένες ενδεικτικές πληροφορίες για το είδος των μεταβλητών της κάθε ενότητας ξεχωριστά.

Το ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο της SHARE ξεκινά με τα Εισαγωγικά Φύλλα τα οποία συλλέγουν τις βασικές δημογραφικές πληροφορίες τόσο για κάθε ένα άτομο στο νοικοκυριό όσο και για ορισμένες βασικές πληροφορίες για το νοικοκυριό συνολικά. Στα Δημογραφικά Στοιχεία περιλαμβάνονται η οικογενειακή κατάσταση, η χώρα γέννησης, η εκπαίδευση, και η απασχόληση κάθε ερευνώμενου ατόμου. Περιλαμβάνει επίσης λεπτομέρειες για τους γονείς, όπως το τελευταίο επάγγελμα, την κατάσταση υγείας, και τη συχνότητα επαφής. Η ενότητα για τη Φυσική Υγεία

καλύπτει πολλούς διαφορετικούς τομείς της υγείας: γενική υγεία, μακροχρόνια ασθένεια ή ανικανότητα, όραση και ακοή, συγκεκριμένες διαγνώσεις και συμπτώματα, δυσκολίες και περιορισμούς σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων της καθημερινής ζωής. Στην ενότητα για το Συμπεριφορικό Κίνδυνο συγκεντρώνονται πληροφορίες για τις συμπεριφορές που σχετίζονται με την υγεία, όπως το κάπνισμα, η κατανάλωση αλκοόλ, και οι σωματικές δραστηριότητες. Η Γνωστική Λειτουργία περιέχει υποκειμενικές και αντικειμενικές μετρήσεις τεσσάρων πτυχών της γνωστικής λειτουργίας του ερευνώμενου ατόμου: μνήμη και συγκέντρωση, επίπεδο αριθμητικών γνώσεων και λεκτική ευχέρεια. Η ενότητα για την Ψυχική Υγεία συλλέγει στοιχεία σχετικά με το πως το ερευνώμενο άτομο βλέπει τη ζωή του και συλλέγει πληροφορίες για τα ψυχικά προβλήματα που ίσως έχει. Στη Φροντίδα Υγείας συγκεντρώνονται στοιχεία για τις επισκέψεις σε γιατρούς και τις παραμονές σε νοσοκομεία. Περιέχει, επίσης, ερωτήσεις για την ασφάλιση υγείας του ερευνώμενου. Στην ενότητα για την Εργασία & Συντάξεις περιλαμβάνονται πληροφορίες για την απασχόληση, το εισόδημά από την εργασία και άλλες πηγές καθώς και οποιεσδήποτε τρέχουσες ή μελλοντικές συντάξεις που δικαιούνται τα ερευνώμενα άτομα. Για εκείνα που έχουν συνταξιοδοτηθεί και λαμβάνουν σύνταξη, συγκεντρώνονται πληροφορίες για τον αριθμό, το είδος και το ποσό των συντάξεων που λαμβάνουν. Η ενότητα για τη Δύναμη Χειρολαβής είναι μια δοκιμασία που περιλαμβάνει την καταγραφή της μέγιστης δύναμης χειρολαβής του ερευνώμενου με τη βοήθεια ενός δυναμόμετρου. Δοκιμασία είναι και η επόμενη ενότητα με τίτλο Ταχύτητα Βαδίσματος στην οποία καταγράφεται η ταχύτητα βαδίσματος του ερευνώμενου σε μια ορισμένη απόσταση. Η ενότητα για τα Παιδιά συλλέγει πληροφορίες για τα παιδιά των ερευνώμενων και την σχέση τους με εκείνα. Στην Κοινωνική Υποστήριξη συλλέγονται πληροφορίες για οποιαδήποτε βοήθεια που οι ερευνώμενοι λαμβάνουν από την οικογένεια και άλλους που δεν ζουν στο νοικοκυριό αλλά και τους τρόπους που τα μέλη του νοικοκυριού βοηθούν το ένα το άλλο. Στις Χρηματικές Μεταβιβάσεις συγκεντρώνονται τα δεδομένα για τακτικές οικονομικές μεταβιβάσεις και πληρωμές που το ερευνώμενο άτομο μπορεί να έχει δώσει ή να είχε λάβει από μη-μέλη του νοικοκυριού. Η ενότητα για τη Στέγαση συλλέγει τις πληροφορίες για την τρέχουσα κατάσταση κατοικίας των ερευνώμενων, συμπεριλαμβανομένου του μεγέθους και της ποιότητας του τόπου διαμονής. Στο Εισόδημα του Νοικοκυριού καταγράφονται ορισμένες μετρήσεις των εισοδημάτων του νοικοκυριού από διαφορετικές πηγές. Παρέχει επίσης, στοιχεία για μεταβιβαστικές πληρωμές προς το νοικοκυριό. Η ενότητα για την Κατανάλωση

καταγράφει τους διάφορους τύπους δαπανών του νοικοκυριού, π.χ. για τα τρόφιμα, τα καύσιμα, την ηλεκτρική ενέργεια, και το τηλέφωνο. Στα Περιουσιακά Στοιχεία καταγράφονται το μέγεθος των διαθέσιμων κεφαλαίων του νοικοκυριού, σε διάφορες μορφές, καθώς και το εισόδημα από αυτά τα κεφάλαια. Στην ενότητα για τις Δραστηριότητες αποτυπώνεται το εύρος των δραστηριοτήτων του περασμένου μήνα και το πως αισθάνεται το ερευνώμενο άτομο για αυτές τις δραστηριότητες. Με τις Προσδοκίες γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής σημαντικών ποιοτικών διαστάσεων της ζωής των ερευνώμενων από το επίπεδο ασφάλειας που αισθάνονται για το μέλλον έως το πως λαμβάνουν τις οικονομικές αποφάσεις μέσα στο νοικοκυριό τους. Το ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο ολοκληρώνεται με την ενότητα Παρατηρήσεις του Ερευνητή, ελεγκτικού κυρίως χαρακτήρα, η οποία απευθύνεται στα άτομα που διεξήγαγαν τις συνεντεύξεις με τα μέλη των επιλεγμένων νοικοκυριών. Στη συνέχεια, ακολουθεί μια ενότητα που πηγάζει από ένα Ερωτηματολόγιο Drop-Off σε έντυπη μορφή στο οποίο οι απαντήσεις σε ποιοτικές, κυρίως, ερωτήσεις (σχετικές με αντιλήψεις και στάσεις απέναντι σε ζητήματα δημόσιων πολιτικών, οικογενειακών συνθηκών, φροντίδας υγείας, κατάστασης σωματικής και ψυχικής υγείας, συνθήκες κατοικίας, κα) δίνονται απευθείας από τα ερευνώμενα άτομα χωρίς να διαμεσολαβούνται από τη συμμετοχή των ερευνητών. Τέλος, η πολλαπλή ενότητα με τις Γενικευμένες Μεταβλητές αποτελεί το προϊόν δευτερογενούς επεξεργασίας στοιχείων για μια σειρά ζητημάτων όπως το εισόδημα, ο πλούτος, η υγεία, η εκπαίδευση, η κοινωνική στήριξη κα. Αυτή η ενότητα στηρίζεται στη δουλειά εξειδικευμένων ομάδων εργασίας για κάθε ένα από τα παραπάνω ζητήματα.

Κεντρικό ζήτημα για τη μελέτη αποτελεί η σχέση των ατόμων 50+ ετών με την αγορά εργασίας, και ειδικότερα η συμμετοχή στην απασχόληση, η «τρέχουσα» και η «προηγούμενη» κατάσταση απασχόλησης [Croda & Callegaro 2006: 8]. Η κεντρική υπόθεση της μελέτης έχει αφετηρία τα δεδομένα της συμμετοχής, ή της μη συμμετοχής, όπως και το είδος της (κεφάλαια 3 και 7). Σε αυτό το σημείο παρουσιάζονται τα στοιχεία της κατάστασης απασχόλησης των ερευνώμενων, τα οποία μετά την επεξεργασία τους θα μετασχηματιστούν σε βασικά δεδομένα για την ανάλυση που ακολουθεί στο επόμενο μέρος της μελέτης (Γ). Βασικά στοιχεία, όμως, για την ανάλυση είναι και εκείνα του εισοδήματος όπως και των περιουσιακών στοιχείων (κεφάλαια 8.1 και 8.2). Και οι δύο ομάδες δεδομένων είναι στη διάθεση των ερευνητών σε επίπεδο νοικοκυριού, και σπανιότερα σε ατομικό επίπεδο, ενώ

έχουν τύχει επεξεργασίας για τον περιορισμό των ελλειπουσών τιμών (missing values) αλλά και τον προσδιορισμό τιμών που προκύπτουν από ερωτήσεις οι οποίες δεν απαντήθηκαν από μέρος του δείγματος (item non-response) [Christelis 2007, Kalwij & Van Soest 2005]. Θα πρέπει να σημειωθεί πως τόσο για το εισόδημα όσο και για τον πλούτο τα στοιχεία για τη μελέτη αντλούνται από το έργο ειδικών ομάδων εργασίας της έρευνας επιφορτισμένες με τον έλεγχο και την κατασκευή των γενικευμένων μεταβλητών. Όσον αφορά το πρώτο, ο προσδιορισμός του περιλαμβάνει μεταβλητές από τέσσερις ενότητες του ερωτηματολογίου της SHARE: απασχόληση και συντάξεις, εισόδημα νοικοκυριού, κατοικία και περιουσιακά στοιχεία [Brugiavini, Croda, Paccagnella, Rainato & Weber 2005: 16]. Για τον προσδιορισμό του δεύτερου (πλούτος) χρησιμοποιούνται κυρίως οι δύο τελευταίες θεματικές ενότητες (κατοικία και περιουσιακά στοιχεία) [Christelis, Jappelli & Padula 2005: 114]. Ορισμένα στοιχεία για την υγεία των ερευνώμενων ατόμων, όπως η αντίληψη που έχουν για τη φυσική τους υγεία, η κατάσταση της ψυχικής τους υγείας καθώς και ορισμένοι περιορισμοί που θέτει η υγεία τους στις καθημερινές δραστηριότητες, αποτελούν και εκείνα ζητήματα της ανάλυσης (κεφάλαιο 9.1). Και για αυτή τη σειρά των στοιχείων ισχύει πως η βασική πηγή είναι το προϊόν της επεξεργασίας από μια ακόμη, ανάλογη με εκείνες του εισοδήματος και του πλούτου, ομάδα εργασίας [Dewey, Avendano, Aro & Mackenbach 2007: 12]. Τέλος, από την ενότητα των προσδοκιών των ερευνώμενων η μελέτη αντλεί στοιχεία για ποιοτικά ζητήματα όπως εκείνα παρουσιάζονται μέσα από τις απαντήσεις που δόθηκαν σε ερωτήματα σχετικά με το ύψος των συντάξεων, τα όρια ηλικίας για τη συνταξιοδότηση, και τις γενικότερες προσδοκίες που αφορούν τη μελλοντική ποιότητα ζωής (κεφάλαιο 9.2). Τα στοιχεία με βάση τα οποία κατασκευάζονται οι πίνακες που ακολουθούν θα πρέπει να θεωρηθούν ως πρωτογενή δεδομένα της ποσοτικής ανάλυσης που πραγματοποιείται στο τρίτο μέρος της μελέτης. Οι πίνακες δεν είναι παρά σε άμεση αντιστοίχιση με ερωτήματα και μεταβλητές ανεπεξέργαστες και χωρίς αποκλεισμούς πχ ακραίων τιμών, με μόνη παρεμβολή εκείνη των σταθμίσεων. Παρόλα αυτά, από την κατάσταση απασχόλησης αντλείται ο κεντρικός πυρήνας της ανάλυσης, ενώ το εισόδημα, ο πλούτος, η υγεία και οι προσδοκίες αποτελούν τις βασικές διαστάσεις της (Παράρτημα 2Α).

Πίνακας Β4: Συμμετοχή στην Αγορά Εργασίας των Ατόμων της SHARE (2004/2005-R2) ποσοστά (%) με σταθμίσεις

Κατάσταση απασχόλησης*	Αυστρία	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο	Μέσος Όρος
Συνταξιούχοι	62,4	53,6	54,8	36,0	36,4	55,6	55,0	52,5	47,0	45,4	52,4	50,9
Εργαζόμενοι ή αυτο-απασχολούμενοι (περιλαμβάνοντας τα συμβοληθούσα μέλη)	21,4	28,5	38,8	30,3	22,9	19,7	27,5	38,0	24,9	40,7	22,2	26,2
Άνεργοι	2,9	4,9	2,3	2,0	3,5	1,9	3,4	4,7	1,6	1,8	4,5	3,4
Άτομα με μόνιμη αναπηρία ή ανικανότητα	1,5	2,8	2,7	8,6	4,4	1,0	2,5	3,1	1,4	3,4	4,2	2,9
Νοικοκυρές	11,8	10,1	1,0	21,3	32,2	21,7	11,3	1,7	24,9	8,7	16,5	16,4
Οτιδήποτε άλλο**	0,0	0,1	0,4	1,8	0,7	0,0	0,3	0,1	0,3	0,0	0,2	0,3
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

*Ο πίνακας αποτυπώνει τα στοιχεία από 27.168 άτομα αντί του συνολικού μεγέθους του δείγματος 28.517. Η διαφορά με το σύνολο του δείγματος εξηγείται από την ύπαρξη ελλειπουσών τιμών (missing values) καθώς και τη μη ύπαρξη σταθμίσεων για ορισμένα άτομα, διαφορές ανάλογες και με τις ίδιες αιτίες εμφανίζονται και παρακάτω

**Στην κατάσταση απασχόλησης “Οτιδήποτε άλλο” περιλαμβάνονται οι απαντήσεις των ερευνώμενων “Άλλο”, “Άρνηση” και “Δεν γνωρίζω”

Πίνακας Β5: Καθαρό Εισόδημα των Νοικοκυριών της SHARE (2004/2005-R2) σε .000 € με σταθμίσεις

Καθαρό Εισόδημα*	Αυστρία	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο	Μέσος Όρος
Διάμεση τιμή	20,3	21,9	24,4	26,4	9,7	14,0	20,3	24,4	9,5	42,7	18,0	18,4
Μέση τιμή	30,4	31,3	32,8	39,0	20,0	21,9	39,8	34,6	14,3	60,5	32,6	30,4

*Πρόκειται για το μετά φόρων και εισφορών εισόδημα σε επίπεδο νοικοκυριού (δείγμα 17.968 νοικοκυριών)

Πίνακας Β6: Καθαρός Πλούτος των Νοικοκυριών της SHARE (2004/2005-R2) σε .000 € με σταθμίσεις

Καθαρός Πλούτος*	Αυστρία	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο	Μέσος Όρος
Διάμεση τιμή	113,1	103,7	108,9	145,4	138,7	149,5	195,6	167,5	100,0	313,3	208,7	150,0
Μέση τιμή	204,9	325,3	278,1	413,1	369,5	397,5	488,3	424,8	175,1	733,2	443,9	383,9

*Πρόκειται για το καθαρό άθροισμα όλων των περιουσιακών στοιχείων σε επίπεδο νοικοκυριού (δείγμα 19.463 νοικοκυριών)

Πίνακας B7: Προβλήματα Υγείας για τα Άτομα της SHARE (2004/2005-R2) ποσοστά (%) με σταθμίσεις

Μεταβλητές υγείας		Αυστρία	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο	Μέσος Όρος
Προσωπική Αντίληψη Υγείας*	Πολύ καλή ή καλή	60,6	53,3	62,7	67,7	50,5	48,1	60,9	69,0	61,4	80,2	67,1	56,0
	Λιγότερο από καλή	39,4	46,7	37,2	32,3	49,5	51,9	39,1	30,9	38,5	19,8	32,9	44,0
		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Προβλήματα Ψυχικής Υγείας**	Όχι	80,1	79,2	79,2	78,7	64,0	64,3	66,5	81,5	75,4	81,1	74,1	71,7
	Ναι	19,9	20,8	20,8	21,3	36,0	35,7	33,5	18,5	24,6	18,9	26,0	28,3
		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Λειτουργικοί Περιορισμοί στην Κάθε ημέρα***	Κανένας περιορισμός	82,5	84,7	82,6	83,6	75,9	84,4	82,2	82,8	80,9	91,4	80,7	82,7
	Παραπάνω από 1 περιορισμός	17,4	15,3	17,3	16,4	24,1	15,6	17,6	17,2	19,1	8,6	19,2	17,3
		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

*Ποσοστά ανά κατηγορία κατά την ευρωπαϊκή εκδοχή της αντίληψης που έχει το ερευνώμενο άτομο για την υγεία του (self-perceived health) χωρισμένη σε δύο κατηγορίες: καλή ή πολύ καλή υγεία – λιγότερο από καλή υγεία, βλ. 9.1.1 (δείγμα 27.227 ατόμων)

**Ποσοστά ανά κατηγορία τα οποία αναφέρονται σε άτομα με ψυχική υγεία χαρακτηριζόμενη σαν “περίπτωση”, EURO-D case ness, βλ. 9.1.3 (δείγμα 26.898 ατόμων)

***Ποσοστά ανά κατηγορία τα οποία αναφέρονται σε λειτουργικούς περιορισμούς σε δραστηριότητες κατά την καθημερινότητα των ατόμων της έρευνας (instrumental limitations with activities of daily living), βλ. 9.1.2 ((δείγμα 27.220 ατόμων))

Πίνακας B8: Προσδοκίες σχετικά με συντάξεις και επίπεδο ζωής των Ατόμων της SHARE (2004/2005-R2) ποσοστά (%) με σταθμίσεις

	Αυστρία	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο
Μείωση συντάξεων*	61,6	48,4	60,7	58,0	27,5	41,3	50,1	36,4	37,3	39,9	38,1
Αύξηση ορίων ηλικίας**	52,1	45,6	50,0	59,3	29,8	38,3	43,8	30,5	40,4	26,3	41,9
Καλύτερο επίπεδο***	21,2	18,2	30,0	23,8	36,3	30,0	16,8	26,8	39,0	24,1	20,7
Χειρότερο επίπεδο****	43,5	47,0	36,1	43,8	37,4	36,6	51,8	23,9	45,0	30,3	36,5

*Ποιες είναι οι πιθανότητες πριν να συνταξιοδοτηθείτε η κυβέρνηση να μειώσει τη σύνταξη που δικαιούστε; (δείγμα 10.087 ατόμων)

**Ποιες είναι οι πιθανότητες η κυβέρνηση να αυξήσει τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης πριν συνταξιοδοτηθείτε; (δείγμα 10.162 ατόμων)

***Ποιες είναι οι πιθανότητες σε πέντε χρόνια από τώρα το επίπεδο ζωής σας να είναι καλύτερο από σήμερα; (δείγμα 25.855 ατόμων)

****Ποιες είναι οι πιθανότητες σε πέντε χρόνια από τώρα το επίπεδο ζωής σας να είναι χειρότερο από σήμερα; (δείγμα 25.668 ατόμων)

Οι παραπάνω πίνακες, B4 έως B8, έχουν αναμφισβήτητα ένα πληροφοριακό δυναμικό ικανό να στηρίξει από μόνο του, ίσως, όχι μονάχα λίγες μελέτες και ερευνητικά κείμενα. Στη μορφή που αποτυπώθηκαν τα δεδομένα εκπληρούν τον πρωταρχικό στόχο της SHARE: την άμεση συγκρισιμότητα για ζητήματα της γήρανσης σε διεθνές επίπεδο. Με αυτό τον τρόπο, οι ερευνητές είναι σε θέση να γνωρίζουν, σύμφωνα με τις δηλώσεις των ερευνώμενων, πως οι συνταξιούχοι, και ακριβέστερα τα άτομα που έχουν αποσυρθεί από την εργασία, στο δείγμα της Ελλάδας είναι λιγότεροι από εκείνους της Ισπανίας και περισσότεροι από της Ιταλίας. Χώρες με αντίστοιχα ποσοστά νοικοκυρών στο δείγμα και τελείως αναντίστοιχων με ότι παρουσιάζεται να ισχύει στη Σουηδία και τη Δανία. Όσον αφορά το εισόδημα, η Ελλάδα, όπως είναι, ίσως, αναμενόμενο, εμφανίζει το χαμηλότερο, είτε μέσο είτε διάμεσο εισόδημα. Το ότι το δείγμα είναι άνω των 50 ετών δεν διαφοροποιεί την πρόβλεψη. Επίσης, είναι εμφανής και μια ιεράρχηση των εισοδημάτων που ταυτίζει τα υψηλότερα εισοδήματα με τις βορειότερες χώρες και τα χαμηλότερα με τις νοτιότερες. Ένα σχήμα, όμως, που δεν επιβεβαιώνουν και τα στοιχεία για τον πλούτο. Αντίστοιχες συλλογιστικές συνοδεύουν τις ερμηνείες για τα θέματα υγείας και τα ζητήματα που εξετάζονται διαμέσου των προσδοκιών. Όμως, η μελέτη αυτή στέκεται, καταρχήν, στο εθνικό επίπεδο. Κάτι τέτοιο δε σημαίνει πως δεν χρησιμοποιούνται οι διεθνείς συγκρίσεις. Σημαίνει, απλά, πως δεν είναι εκείνες οι οδηγοί της διερεύνησης. Τα ζητήματα που απασχολούν είναι το ποιες ομάδες και άτομα απαρτίζουν τη γενική κατηγορία «συνταξιούχοι» ή «εργαζόμενοι», και το πως σε κάθε διάσταση που ακολουθεί (εισόδημα, πλούτος, υγεία, προσδοκίες) οι επιμέρους ομάδες διαφοροποιούνται σε σχέση με όσους αριθμούς παραστήθηκαν παραπάνω. Διαφορετικές ομάδες, ίσως, αποδώσουν την ίδια πιθανότητα στο να αυξηθούν τα όρια ηλικίας πριν τη συνταξιοδότησή τους, ίσως και όχι. Είναι δυνατό σε κάθε χώρα η αντίστοιχη ομάδα ατόμων να έχει την ίδια εκτίμηση ως προς τις προσδοκίες για ένα καλύτερο επίπεδο ζωής αλλά κάτι τέτοιο μπορεί και να μην συμβαίνει. Για τα ζητήματα της υγείας, η διαφοροποίηση μεταξύ φτωχών εισοδηματικά ατόμων και μη φτωχών, όπως και ατόμων με εκπαιδευτικό επίπεδο άνισο, είναι γνωστή και εδραιωμένη. Σίγουρα όμως, δεν μπορεί να είναι αυτές οι ομάδες οι μοναδικές που διαφέρουν. Σε κάθε περίπτωση, οι ομάδες της ανάλυσης (κατηγορίες) θα πρέπει να σχηματισθούν, σύμφωνα με το κεφάλαιο 3, όπως και τα δεδομένα να πάρουν μια τελική μορφή που θα βοηθήσει την ανάλυση. Η επεξεργασία συνεχίζεται.

6) Επισκόπηση των τεχνικών ανάλυσης

Ο σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει μια σειρά ποσοτικών τεχνικών (ανάλυσης ή/και κατασκευής δεικτών) από τις οποίες αντλούνται εκείνες που χρησιμοποιούνται τελικά. Με δεδομένο πως η ανάλυση είναι κατά βάση συγκριτική και επεκτείνεται μέχρι τις σχέσεις ανισότητας σε αυτό το σημείο παρατίθενται ορισμένα απλά ή περισσότερο σύνθετα εργαλεία ποσοτικής ανάλυσης [World Bank Institute 2005, United Nations Statistics Division 2005]. Η παρουσίαση των εργαλείων βρίσκεται σε σειριακή αντιστοιχία με την ανάλυση η οποία αναπτύσσεται στο επόμενο μέρος της μελέτης (8 και 9). Η διακριτή παράθεση των τεχνικών σε αυτό το κεφάλαιο και των αναλύσεων και ευρημάτων σε εκείνα του τρίτου μέρους γίνεται προς όφελος των δεύτερων. Η σκοπιμότητα αυτή, δηλαδή, αποτελεί μια συνειδητή επιλογή «απομόνωσης» των ευρημάτων που θα αποδυναμώσουν ή θα ενισχύσουν τις βασικές υποθέσεις της μελέτης. Η απόσπασή τους από τις τεχνικές οι οποίες τα παράγουν συχνά δεν είναι αυτονόητη, και, ακόμη, συχνότερα είναι τελικά οι τεχνικές που υποκαθιστούν τη σημασία των ευρημάτων. Σε μια μελέτη όμως, που φιλοδοξεί να έχει πρώτα απ' όλα κοινωνικό περιεχόμενο το μαθηματικό υπόβαθρό υποχωρεί. Προφανώς, όπως διαπιστώνεται παρακάτω, όχι στο παρασκήνιο, άλλωστε αποτελεί ένα κεφάλαιο της συνολικής μελέτης – αλλά σε μια περιορισμένης έκτασης αναφορά (επισκόπηση).

Η επισκόπηση για τις τεχνικές ανάλυσης δεν είναι ένας κατάλογος ποσοτικών μέτρων. Όπως δεν είναι και μια εκτενής επεξηγηματική παρουσίαση όλων των διαθέσιμων τεχνικών με όλες τις πιθανές εξηγήσεις των εργαλείων. Η επισκόπηση η οποία αναπτύσσεται αποτελεί μία πρώτη εφαρμογή των τεχνικών στα δεδομένα της SHARE, τα οποία έχουν δεσμευτεί προς επεξεργασία και ανάλυση. Το ευρύτερο πεδίο αναφοράς είναι η ανάλυση ανισότητας, και η διαδρομή των τεχνικών είναι και η διαδρομή που ακολουθείται κατά την ανάλυση στα επόμενα κεφάλαια. Με δύο σημαντικές εξαιρέσεις: (α) σε αυτό το σημείο η εφαρμογή των εργαλείων γίνεται με αντικείμενο το εισόδημα, το εισόδημα όμως δεν είναι η μόνη μεταβλητή που απασχολεί την ανάλυση των ανισοτήτων, (β) δεν είναι όλα τα εργαλεία προσέγγισης της ανισότητας προς εφαρμογή σε όλες τις μεταβλητές της ανάλυσης. Θα πρέπει επίσης, να αναφερθεί πως οι τεχνικές εφαρμόζονται και η ποσοτική ανάλυση

αναπτύσσεται πάντοτε με τις ειδικές σταθμίσεις για το δείγμα της έρευνας όπως εκείνες έχουν προκύψει από την κάθε εξειδικευμένη ομάδα εργασίας της SHARE. Στο παράδειγμα του εισοδήματος για το σύνολο των μετρήσεων χρησιμοποιήθηκαν σταθμίσεις πιθανότητας (probability weights) ώστε να ληφθούν υπόψη άνισες πιθανότητες συμμετοχής στο δείγμα, πάντοτε σε ατομικό επίπεδο [Ρίτσαρντσον & Βασιλαϊνας 1999α: 239].³⁴ Το σύνολο της επεξεργασίας και της ανάλυσης πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο ανάλυσης STATA SE 9.2 [Stata Press 2003, 2004]. Ένα πρόγραμμα κλειστό όσον αφορά την αγορά του αλλά ιδιαίτερα ανοιχτό στη χρήση του – γεγονός που εφοδίασε την ανάλυση με εργαλεία δίχως τα οποία η μελέτη θα ήταν σίγουρα πολύ διαφορετική.³⁵ Τέλος, για το εισόδημα, όπως και για το καθαρό άθροισμα των περιουσιακών στοιχείων (πλούτος), σημειώνεται ότι τα διαθέσιμα στοιχεία από την έρευνα αφορούν καθαρά (net) εισοδήματα (ή πλούτο) σε επίπεδο νοικοκυριού. Κατά το στάδιο της επεξεργασίας εκείνα τα στοιχεία μετασχηματίστηκαν σε δεδομένα εισοδήματος (ή πλούτου) σε ατομικό επίπεδο. Ο μετασχηματισμός στηρίχθηκε στις τροποποιημένες κλίμακες ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ, με +1 βάρος για τον/την αρχηγό του νοικοκυριού +0,5 για τα άλλα μέλη άνω των 13 ετών, και +0,3 για τα παιδιά κάτω των 13 ετών, και τη διαίρεση των ισοδυνάμων με το διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα [Eurostat 2004: 3].³⁶ Με βάση, λοιπόν, τις σταθμίσεις πιθανοτήτων σε επίπεδο ατόμων και το διαθέσιμο καθαρό ισοδύναμο

³⁴ Οι σταθμίσεις που χρησιμοποιούνται έχουν υπολογιστεί για κάθε άτομο του δείγματος μεγαλύτερο των 50 ετών όπου υπήρχαν πλήρεις πληροφορίες σχετικά με το φύλο του και την ακριβή ηλικία του [Klevenmarken 2007: 20].

³⁵ Το πρόγραμμα STATA επιτρέπει στους ερευνητές την αξιοποίηση μιας σειράς στατιστικών εφαρμογών, ξένης προς την εταιρία κατασκευής του λογισμικού, η οποία ξεπερνά κατά πολύ τις τεχνικές στατιστικής προσέγγισης που περιλαμβάνονται στο βασικό πρόγραμμα. Ουσιαστικά κάθε ερευνητής μπορεί να δημοσιεύσει τον τρόπο εφαρμογής για τις τεχνικές του τηρώντας τον κώδικα του προγράμματος (διαμέσου ενός ανοιχτού αλγόριθμου) και να εμπλουτίσει με αυτό τον τρόπο τον κατάλογο των διαθέσιμων εργαλείων (60% του συνόλου είναι τροποποιήσιμο). Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένες εφαρμογές αυτού του είδους (στη θεματική της ανάλυσης ανισοτήτων) οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν κατά την ποσοτική διερεύνηση: *sepon*, *anogi*, *svylorenz*, *svygei*, *svyatk*, *gini*, *desc*. Για κάθε μία από τις εφαρμογές αυτές, και τους δημιουργούς τους, ακολουθεί ειδική παραπομπή στη συνέχεια.

³⁶ Η κύρια εναλλακτική κλιμάκων ισοδυναμίας πριν την τροποποίηση της EUROSTAT είναι της μορφής: $KE = 1 + 0,7(N_{ενήλικες} - 1) + 0,5N_{παιδιά}$

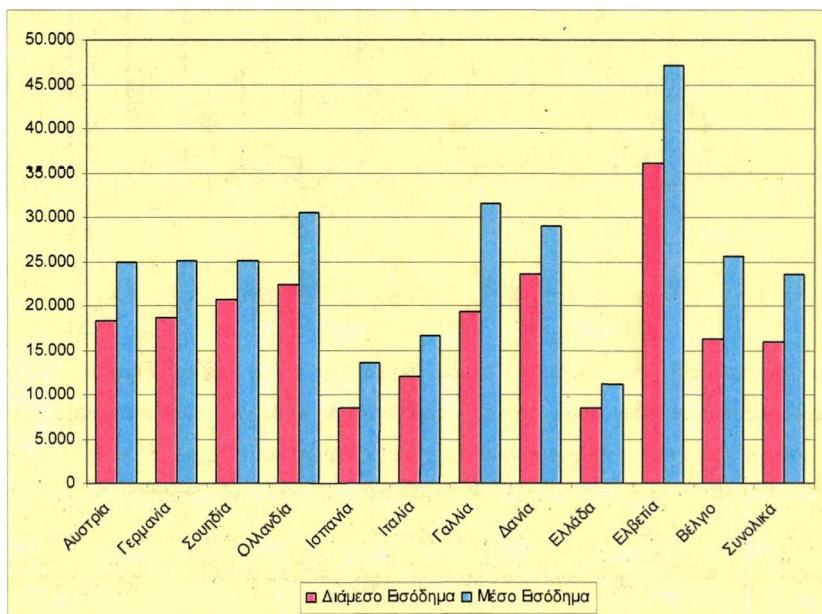
εισόδημα, επίσης, σε ατομικό επίπεδο προκύπτουν τα δύο γραφήματα που ακολουθούν.

Το πρώτο γράφημα παρουσιάζει το διάμεσο και μέσο εισόδημα για ολόκληρο το δείγμα της έρευνας ανά χώρα.³⁷ Το γεγονός πως ορισμένες χώρες έχουν πολύ υψηλότερο επίπεδο εισοδήματος (Ελβετία) από ότι άλλες (Ισπανία, Ελλάδα) είναι ένα σημαντικό στοιχείο συγκριτικής ανάλυσης από μόνο του. Όμως, δεν μπορεί ποτέ να είναι αρκετό για την ιεράρχηση, σε εισοδηματική κλίμακα, των υπό εξέταση χωρών χωρίς την άμεση παραπομπή σε τιμές άλλες από τις νομισματικές (πχ έκφραση σε μονάδες αγοραστικής δύναμης). Ακόμη και τότε βέβαια, οι ιεραρχήσεις λίγο αλλάζουν αλλά αυτό που συμβαίνει είναι, πολύ συχνά, το να μικραίνουν οι αποστάσεις. Σε μια ανάλυση για τις συνθήκες διαβίωσης των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων, όπως εκείνες είναι δυνατό να εκφρασθούν από τα στοιχεία της SHARE, τα παραπάνω όπως και το γράφημα B2 αποτελούν οδηγούς της ανάλυσης για να αναδειχθούν οι διαφορές και φωτισθούν, ίσως, οι αιτίες τους. Σε αυτή τη μελέτη κάτι τέτοιο δεν είναι κρίσιμο στοιχείο. Δεν είναι αδιάφορο αλλά δεν εμπίπτει και στα άμεσα ενδιαφέροντα. Το άμεσο ενδιαφέρον είναι πιο συγκεκριμένο και πολύ πιο απλό: η διαφορά που παρατηρείται μεταξύ μέσου και διαμέσου εισοδήματος σε όλες τις χώρες. Όπως και στο επόμενο γράφημα έτσι και σε αυτό η εικόνα παραπέμπει σε κάτι που δεν επιμερίζεται ίσα. Πολλά θα μπορούσαν να γραφτούν, και συχνά γράφονται, με βάση αυτή την απλή παρατήρηση. Η διαπίστωση για άνισο καταμερισμό, άνιση διανομή και επικλήσεις για λιγότερο άνισες αναδιανομές αποτελούν συμπεράσματα της ανάλυσης και είναι πολύ νωρίς ακόμη για κάτι τέτοιο. Εξάλλου, οι διαφορές που παρατηρούνται στα δύο ποσοτικά μέτρα αφορούν το σύνολο του δείγματος και όχι εκείνο το μέρος του που ορίζει το πεδίο της μελέτης: τα άτομα τα οποία εργάζονται ή βρίσκονται στο στάδιο της σύνταξης, μετά από απόσυρση από την απασχόληση. Ο λόγος που παρουσιάζονται αυτές οι πρώτες διαφορές είναι, δυστυχώς, καθαρά τεχνικός. Συνδέεται άμεσα με τις τεχνικές προσέγγισης που ακολουθούν. Η μελέτη άλλωστε βρίσκεται στο στάδιο της επεξεργασίας και όχι της ανάλυσης. Οι μαθηματικοί τύποι (συναρτήσεις και

³⁷ Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δίνεται σε ό,τι αφορά συνολικά στοιχεία για τις χώρες της SHARE ή συνολικούς μέσους όρους καθώς διαμέσου των σταθμίσεων που ακολουθούνται τα ευρήματα είναι ευθέως ανάλογα με τα μεγέθη του δείγματος για τις μεγαλύτερες σε πληθυσμό χώρες.

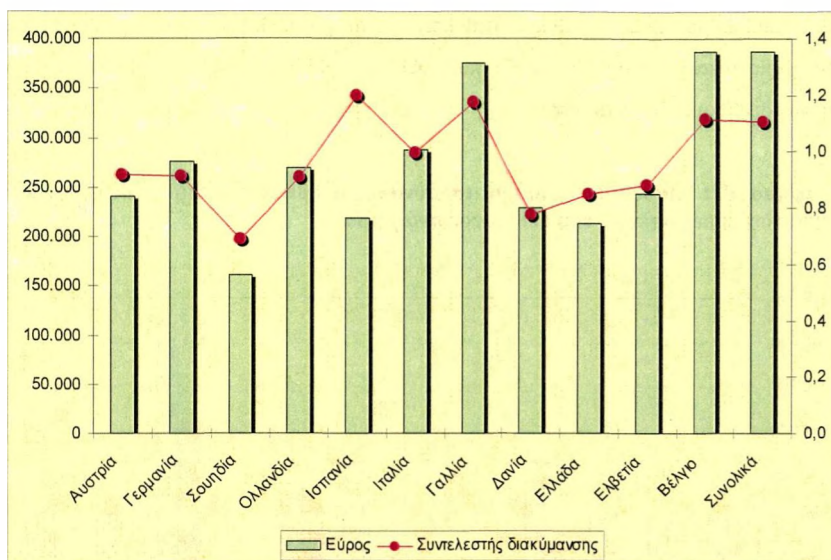
εξισώσεις) των τεχνικών που χρησιμοποιούνται στην ανάλυση περιλαμβάνουν άλλοτε μέσες τιμές και άλλοτε διαμέσους. Κάτι τέτοιο όντας απλό, όπως και πολύ σημαντικό, δεν πρέπει να μένει στο περιθώριο όταν επιχειρείται μια ανάλυση ανισότητας. Κυρίως όταν υφίσταται η γενική συμφωνία πως είναι οι διαμέσους τιμές οι πιο δόκιμες για αυτού του είδους την ανάλυση.

Γράφημα Β2: Διαθέσιμο, καθαρό, ισοδύναμο, ατομικό εισόδημα (διάμεσο και μέσο) των ερευνώμενων του δείγματος ανά χώρα

Στόχος της ανάλυσης ανισοτήτων δεν είναι παρά το εκφράσει τις υφιστάμενες κατανομές, να κατασκευάσει δείκτες, να αποκαλύψει σχέσεις κοκ. Η διαφορά μέσων και διαμέσων τιμών είναι το πρώτο βήμα για την εκπλήρωση αυτού του σύνθετου στόχου. Η προσέγγιση της ανισότητας υπηρετείται συνήθως από μια πληθώρα ποσοτικών εργαλείων τα οποία όλα έχουν τον ίδιο πάντοτε στόχο: τη μέτρηση με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Το αν και το τι θα αποκαλύψουν οι μετρήσεις αποτελεί κάτι που ξεπερνά το στόχο. Κυριολεκτικά, έρχεται μετά αλλά και πολύ συχνά πριν τη στοχοθεσία της προσέγγισης.

Γράφημα Β3: Εύρος και συντελεστής μεταβλητότητας για το διαθέσιμο, καθαρό, ισοδύναμο, ατομικό εισόδημα των ερευνώμενων του δείγματος ανά χώρα

Το γράφημα Β3 παρουσιάζει το εύρος (range) για τιμές του εισοδήματος ως τις διαφορές των ακραίων τιμών που παρατηρούνται σε κάθε χώρα. Ουσιαστικά, για το εύρος χρησιμοποιούνται μονάχα δύο τιμές, η μικρότερη και η μεγαλύτερη. Η διαφορά τους είναι εκείνη που εμφανίζεται σαν στήλη στο γράφημα. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός πως το συνολικό εύρος (τελευταία στήλη) είναι και το μεγαλύτερο της κατανομής. Εκεί συναντώνται η χαμηλότερη τιμή και η υψηλότερη τιμή εισοδήματος που παρατηρήθηκαν στις έντεκα χώρες. Εφόσον η συμφωνία για τη μη χρήση των μέσων τιμών στην ανάλυση ανισότητας είναι πολύ ισχυρή το ίδιο θα ισχύει και στην περίπτωση του εύρους σαν μέτρο ανισότητας. Από το γράφημα είναι σαφές πως Ισπανία και Γαλλία πρωτεύουν στην ανισότητα ενώ η Σουηδία με την μικρότερη τιμή έχει την καλύτερη επίδοση. Το γράφημα είναι σαφές αλλά μπορεί να είναι και πολύ παραπλανητικό. Για αυτή τη μέτρηση αρκούν ένα πάμπτωχος (εισοδηματικά) Σουηδός και ένα πάρα πολύ πλούσιος Σουηδός, επίσης, για να αλλάξουν πλήρως τα δεδομένα. Το συγκεκριμένο μέτρο προσφέρει παραστάσεις ανισότητας αλλά με τόσες επιφυλάξεις που το καθιστούν χωρίς ουσία αν δεν ακολουθηθούν και άλλα μέτρα. Πρώτο μέτρο στην ανάλυση, καθώς εκείνη απομακρύνεται από την άμεση περιγραφή (και δυστυχώς ή ευτυχώς την άμεση αντίληψη), είναι ο συντελεστής μεταβλητότητας

(coefficient of variation) $c_v = \frac{s}{\bar{x}}$ όπου δειγματική τυπική απόκλιση $s = \sqrt{Var(X)}$, X :

Εισόδημα. Η διαίρεση της τυπικής απόκλισης με τη μέση τιμή (coefficient of variation), κατέχει μια σημαντική θέση στην τυπολογία της ανάλυσης ανισοτήτων. Το κρίσιμο μέγεθος είναι η μέση τιμή και η διασπορά γύρω της. Σε γενικές γραμμές, όσο μικρότερος είναι ο συντελεστής τόσο πιο ίση εμφανίζεται η κατανομή. Από το γράφημα B3, και πάλι, παρατηρείται πως ο μικρότερος συντελεστής εντοπίζεται στη Σουηδία όπου έχει εντοπισθεί και το μικρότερο εύρος. Παράλληλα όμως, παρατηρείται πως η Αυστρία ενώ έχει μικρότερο εύρος εισοδήματος από τη Γερμανία έχει τον ίδιο περίπου συντελεστή μεταβλητότητας. Η συχνότερη κριτική που δέχεται η χρήση του συντελεστή είναι πως δέχεται οποιεσδήποτε τιμές μεταξύ 0 και άπειρου χωρίς να υπάρχει μία μέτρηση που να υποστηρίζει ένα καθολικό επίπεδο ανισότητας (και με βάση το οποίο να είναι δυνατό να διατυπωθεί πως η ανισότητα είναι μεγάλη ή μικρή). Αυτό θεωρητικά γιατί στην πράξη οι μετρήσεις του συντελεστή είναι χρήσιμες τουλάχιστον για την ιεράρχηση διαφορετικών κατανομών όπως στο γράφημα. Το οξύμωρο είναι πως θεωρητική κριτική η χρήση δεν δέχεται ακόμη και όταν πρακτικά προσομοιάζει με μια τόσο απλοϊκή μέτρηση όπως εκείνη του εύρους. Η ανάλυση ανισότητας περιστρέφεται, μαθηματικά τουλάχιστον, γύρω από τη διασπορά των τιμών με κεντρικό πρωταγωνιστή τις μέσες τιμές. Κάτι τέτοιο συμβαίνει ακόμη και για τα πιο εξελιγμένα εργαλεία ανάλυσης. Είναι αναπόδραστο γεγονός πως οι περισσότερες εκτελούμενες παλινδρομήσεις στη διεθνή βιβλιογραφία δεν είναι παλινδρομήσεις με διάμεσες τιμές αλλά με μέσες.³⁸

Πέρα από τις μαθηματικές εξηγήσεις των αποκλίσεων ή συμπτώσεων δύο στατιστικών μέτρων θα υπάρχουν πάντοτε εκείνες με πραγματικές αναφορές που πηγάζουν έξω από τις κατανομές. Οι εξηγήσεις, μαθηματικές ή με κοινωνικό περιεχόμενο, θα μπορούσαν να είναι πολλές αν το υπό εξέταση δείγμα της μελέτης ήταν ολόκληρο το δείγμα της SHARE όπως αυτό παρουσιάζεται εισοδηματικά στο γράφημα. Όμως, δεν είναι. Το δείγμα των δύο γραφημάτων είναι το συνολικό ανεπεξέργαστο δείγμα και γι' αυτό ένα δείγμα αδιάκριτο πέρα από την εθνικότητα

³⁸ Ακόμη και ο έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας έχει εξελιχθεί ανυπέρβλητα στη μία κατεύθυνση και όχι προς την άλλη των διάμεσων τιμών, έστω και αν τεχνικά δεν διαφέρει ουσιαστικά.

των ατόμων και την παραδοχή πως τα άτομα έχουν ηλικία άνω των 50 ετών.³⁹ Η μελέτη στηρίζεται σε ένα ελαφρώς (ποσοτικά) διαφορετικό δείγμα με πολλές (ποιοτικές) διαφορές. Το δείγμα για τη μελέτη περιορίζεται με βάση τη σχέση των ατόμων με την αγορά εργασίας. Σε αυτό το τεχνικό κεφάλαιο εκείνο που ενδιαφέρει είναι το ότι αυτό το νέο δείγμα (ή υπό-δείγμα) και δείγμα της μελέτης στο εξής έχει το χαρακτηριστικό πως επιμερίζεται σε διαφορετικά μέρη και το κριτήριο του επιμερισμού βρίσκεται έξω από την κατανομή της μεταβλητής, η οποία για το παράδειγμα του ειδικού αυτού κεφαλαίου είναι το εισόδημα. Με δείγμα, λοιπόν, μονάχα εργαζομένους και συνταξιούχους, όπως αυτή η διάσταση εκφράζεται από απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο της SHARE, ακολουθείται η παρακάτω (ελλειπτική) περιγραφή της κατανομής εισοδήματος. Θα πρέπει να τονιστεί πως πέρα από την καθαυτή αξία της διάκρισης για την ανάλυση το δείγμα που προκύπτει είναι επιδεκτικό σε προσεγγίσεις αποδόμησης (decomposition) της ανισότητας, που θα απασχολήσουν στη συνέχεια. Είναι άλλωστε οι ομαδοποιήσεις που απασχολούν τη μελέτη καταρχήν και όχι οι διαπροσωπικές ανισότητες έστω και αν η ανάπτυξη των περισσότερων και πιο έγκριτων προσεγγίσεων της ανισότητας πηγάζουν τεχνικά από τις δεύτερες [Kanbur 2006: 370].

³⁹ Παρά το ότι τα στοιχεία από το δείγμα είναι πρωτογενή έχουν ήδη αποκλειστεί κατά τις πρώτες επεξεργασίες ορισμένες πολύ ακραίες (outliers) θετικές τιμές εισοδήματος όπως και για το θέμα της ηλικίας πρέπει να διευκρινισθεί πως υπάρχουν και ορισμένα άτομα κάτω των 50 ετών αλλά με επιλεξιμότητα για ένταξη στην έρευνα.

Πίνακας Β9: Διαθέσιμο, καθαρό, ισοδύναμο, ατομικό εισόδημα (διάμεσο και μέσο) εργαζομένων και συνταξιούχων του δείγματος ανά χώρα, σε .000 €

	Εργαζόμενοι		Συνταξιούχοι		Δείγμα εργαζομένων και συνταξιούχων	
	Διάμεσο Εισόδημα	Μέσο Εισόδημα	Διάμεσο Εισόδημα	Μέσο Εισόδημα	Διάμεσο Εισόδημα	Μέσο Εισόδημα
Αυστρία	16,7	21,8	19,0	26,5	18,6	25,4
Γερμανία	22,2	29,6	17,5	23,0	18,9	25,4
Σουηδία	24,2	28,4	17,7	22,6	20,7	25,1
Ολλανδία	23,8	30,7	22,3	30,9	22,6	30,8
Ισπανία	10,7	18,4	8,2	12,0	8,9	14,3
Ιταλία	15,1	21,5	12,1	15,8	12,4	17,3
Γαλλία	19,8	29,0	19,6	33,4	19,6	31,8
Δανία	32,0	35,7	17,3	23,8	23,7	29,0
Ελλάδα	10,5	13,3	8,4	11,1	8,9	11,8
Ελβετία	41,3	49,5	30,0	44,9	36,1	47,0
Βέλγιο	18,0	26,6	16,1	25,9	16,7	26,1
M.O.	19,7	27,2	15,6	22,9	16,7	24,4

Ο πίνακας Β9 είναι αντίστοιχος με το γράφημα Β2. Είναι όμως, περισσότερο πλούσιος σε ερμηνευτικούς όρους. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα για το σύνολο του δείγματος η διάμεση τιμή του εισοδήματος μετρήθηκε σε περίπου 8.500€ και απείχε από τη μέση τιμή περίπου 3.000€. Στο δείγμα της μελέτης, σταθμισμένο για το σύνολο εργαζομένων και συνταξιούχων, το διάμεσο εισόδημα είναι ελαφρώς μεγαλύτερο και φθάνει περίπου τις 9 χιλιάδες €. Η απόσταση από τη μέση τιμή είναι και πάλι περίπου 3 χιλιάδες € όπως και στο συνολικό δείγμα. Στην περίπτωση του πίνακα Β9, όμως, εντοπίζονται και δύο προσδιοριστικές τιμές αυτού του διάμεσου εισοδήματος. Μία τιμή αντίστοιχη για τους εργαζόμενους και μία ακόμη για τους συνταξιούχους. Η τιμή για τους δεύτερους απέχει μόλις 0,5 χιλιάδες € από το διάμεσο εισόδημα του δείγματος ενώ η τιμή για τους πρώτους 1,5 χιλιάδες € κάτι που κάνει τη διαφορά μεταξύ εργαζομένων και συνταξιούχων στην Ελλάδα να φθάνει τις 2 χιλιάδες €. Με αυτό τον (απλό αλλά καθόλου απλοϊκό) τρόπο αποκτάται πρόσβαση σε ερμηνείες πολύ διαφορετικές από όταν το προς ανάλυση δείγμα είναι ενιαίο και αδιάκριτο. Το συνολικό επιχείρημα της μελέτης άλλωστε κατασκευάζεται με άξονα το ότι η ερμηνεία αποκτά μεγαλύτερη σαφήνεια και η μέτρηση περισσότερη ακρίβεια όσο το αντικείμενο προσεγγίζεται λιγότερο εμπειρικά και πιο συγκεκριμένα. Η άμεση εμπειρία μπορεί να «δεν» ένα «μεγαλύτερο σε ηλικία άτομο» αλλά δεν μπορεί να εξίσου άμεσα να απαντήσει στο αν το άτομο αυτό είναι συνταξιούχο ή όχι, και πολύ

περισσότερο από ποια εργασιακή διαδρομή πέρασε στη συνταξιοδότηση. Κάτι τέτοιο αποτελεί και έναν από τους βασικούς λόγους που η επεξεργασία σε αυτό το κεφάλαιο χωρίζει το δείγμα σε εργαζομένους και συνταξιούχους και όχι αντίστοιχα με την ηλικία. Τίποτε στην ηλικία των 60 ετών δεν παραπέμπει, στην Ευρώπη της SHARE όπως και στην Ελλάδα, σε εργαζόμενο άτομο ή συνταξιούχο. Συχνά, ούτε καν η ηλικία των 55 ετών. Το ίδιο ζήτημα επανέρχεται και στη συνέχεια ενώ προς το παρόν επιχειρείται μια μεταφορά των δεδομένων του παραπάνω πίνακα σε έναν ακόμη: εκείνον των διαφορών.

Πίνακας B10: Διαφορά διάμεσων εισοδημάτων συνταξιούχων – εργαζομένων

	Απόλυτη διαφορά .000€	Ποσοστιαία διαφορά
Αυστρία	2,3	13,9%
Γερμανία	-4,7	-21,2%
Σουηδία	-6,5	-26,9%
Ολλανδία	-1,4	-6,1%
Ισπανία	-2,4	-22,8%
Ιταλία	-3,0	-20,0%
Γαλλία	-0,2	-1,2%
Δανία	-14,8	-46,1%
Ελλάδα	-2,0	-19,4%
Ελβετία	-11,3	-27,3%
Βέλγιο	-1,9	-10,3%
Συνολικά	-4,2	-21,1%

Για την κατασκευή του πίνακα B10 χρησιμοποιήθηκε ο δείκτης GI για την ανισότητα των ομάδων (group inequality). Αυτός ο δείκτης είναι για τη μελέτη η αφετηρία, τουλάχιστον σε τεχνικούς όρους, της διερεύνησης των ανισοτήτων όσον αφορά το εισόδημα και τα περιουσιακά στοιχεία. Η υπεροχή του έναντι άλλων πολύ πιο ανεπτυγμένων τεχνικών που ακολουθούν παρακάτω έγκειται στο ότι δέχεται τον ορισμό των ομάδων εξωγενώς, χωρίς δηλαδή η ομαδοποίηση να λαμβάνει χώρα από τη μεταβλητή που εξετάζεται, και τα αποτελέσματα δεν επηρεάζονται από κάτι τέτοιο ακόμη και με τη χρήση σύνθετων σταθμίσεων. Η απλότητα της κατασκευής επίσης, όπως και η ευκολία στην κατανόηση είναι στα υπέρ της χρήσης του καθώς τα ευρήματα που προκύπτουν δύσκολα δεν επαληθεύονται και από περισσότερο σύνθετες προσεγγίσεις (regression & odds ratio analysis) οι οποίες παρουσιάζονται με πιο πειστικό τρόπο στη διεθνή βιβλιογραφία. Συνοπτικά, για δύο ομάδες ατόμων A και B με αντίστοιχα X εισοδήματα ο δείκτης έχει ως εξής:

$GI = \frac{X_A}{X_B}$ ενώ με τη χρήση των λογαρίθμων ισχύει ο μετασχηματισμός $GI = \log X_A - \log X_B$ και συνθέτοντας ο δείκτης λαμβάνει τη μορφή που χρησιμοποιείται και στη μελέτη $GI = \frac{X_B - X_A}{X_A}$ [Chakraborty 2001: 14].⁴⁰

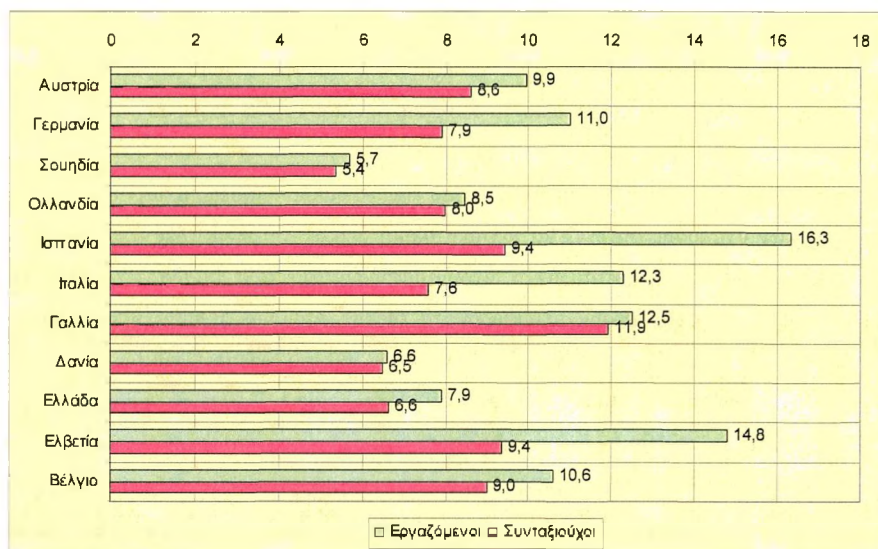
Με αυτό τον τρόπο, οι απόλυτες διαφορές της πρώτης στήλης του πίνακα B10 μεταφράζονται σε σχετικές της δεύτερης στήλης. Εκεί, με την εξαίρεση της Αυστρίας, φαίνεται πως οι συνταξιούχοι είναι σε δυσμενέστερη εισοδηματικά θέση από ότι οι εργαζόμενοι και αυτή η οικονομική δυσχέρεια ποικίλλει από χώρα σε χώρα. Η Ελλάδα με περίπου 20% εισοδηματική διαφορά μεταξύ εργαζομένων και συνταξιούχων βρίσκεται πολύ κοντά στο μέσο όρο που ισχύει για τις 11 χώρες.

Καθώς η ανάλυση θα επικεντρωθεί σε πιο ειδικές ομαδοποιήσεις, η παρουσίαση των τεχνικών ανάλυσης συνεχίζεται με δύο ακόμη δείκτες οι οποίοι δεν αποδομούνται όσον αφορά την ανισότητα αλλά δίνουν μετρήσεις για κάθε ομάδα ξεχωριστά. Οι δείκτες αυτοί συσχετίζουν τα εισοδήματα (ή την όποια άλλη συνεχή μεταβλητή) ορισμένου μέρους της κατανομής με ένα άλλο. Οι πιο γνωστοί δείκτες αυτής της σειράς είναι ο S80/S20 (range ratio) όπου συσχετίζεται το εισόδημα του πλουσιότερου πεμπτημορίου με εκείνο του φτωχότερου, και το δια-τεταρτημόριο (inter-quartile range) με αριθμητική παράσταση $IRQ = p75 - p25$ [Salvatore & Reagle 2002: 24]. Παρόμοιοι δείκτες είναι δυνατό να προκύψουν για οποιοδήποτε διάστημα της κατανομής (είτε διαιρώντας είτε αφαιρώντας εισοδηματικά μέρη). Στο γράφημα B4 παρουσιάζονται οι λόγοι που προκύπτουν σε κάθε χώρα για τους εργαζομένους και τους συνταξιούχους ξεχωριστά. Σε ορισμένες χώρες ο δείκτης είναι σχεδόν ίσος για κάθε ομάδα (Σουηδία, Ολλανδία, Γαλλία, Δανία) ενώ σε άλλες αποτυπώνει σημαντικές διαφορές (Γερμανία, Ισπανία, Ιταλία, Ελβετία). Στην πρώτη περίπτωση διαπιστώνεται, μέσα στα όρια ερμηνείας του δείκτη, πως η ανισότητα δεν

⁴⁰ Στην τελική μορφή ο δείκτης περιλαμβάνει ιδιότητες κρίσιμες για την εγκυρότητα των ευρημάτων οι οποίες είναι αντίστοιχες με τα αξιώματα (axioms) που θεωρείται πως πρέπει να πληρούνται σε μια ανάλυση ανισοτήτων: ανεξαρτησία από την κλίμακα μεγέθους, ανεξαρτησία από το μέσο, αρχή των μεταβιβάσεων και συμμετρία [για μια πλήρη και συγκριτική αναφορά των βασικότερων επιθυμητών ιδιοτήτων για τους δείκτες ανισότητας βλ. Subramanian 2004: 7]. Παρά τον «επιθυμητό» χαρακτήρα αυτών των αξιωμάτων θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι εκείνα δεν είναι αξιολογικά ουδέτερα και μπορούν εκ των προτέρων να αποκαλύψουν προς τα πού (ή από πού) βαδίζει (πηγάζει) η ανάλυση [Chakraborty 2001: 15]

είναι αναλογικά διαφορετική εντός της κάθε ομάδας ενώ στη δεύτερη περίπτωση φαίνεται να συμβαίνει το αντίθετο. Και στις δύο περιπτώσεις πάντως, οι ανισότητες μέσα στην ομάδα των εργαζομένων παρουσιάζονται μεγαλύτερες από εκείνες που παρατηρούνται στην ομάδα των συνταξιούχων.

Γράφημα Β4: Δείκτης S80/S20 για το εισόδημα εργαζομένων και συνταξιούχων ανά χώρα

Μία ακόμη τεχνική ανάλυσης, η οποία χρησιμοποιείται και στη μελέτη, είναι η κατανομή σε δεκατημόρια (με σταθμίσεις πιθανότητας) με το πρώτο να αντιστοιχεί στο χαμηλότερο δεκατημόριο και το δέκατο στο πλουσιότερο (εισοδηματικά πάντοτε για το παράδειγμά). Η ίδια άσκηση μπορεί να λάβει χώρα για πεμπτημόρια ή οποιοδήποτε άλλο χωρισμό της κατανομής, ο οποίος είναι ούτως ή άλλως αυθαίρετος. Για χώρες όπου για παράδειγμα το 1/5 του πληθυσμού φέρεται να είναι (εισοδηματικά) φτωχό στον παρακάτω πίνακα θα μπορούσαν να απομονωθούν για ανάλυση τα δεκατημόρια 1 και 2 μαζί (το ίδιο βέβαια, θα ίσχυε και στην περίπτωση των πεμπτημορίων και το 1 πεμπτημόριο). Η σκοπιμότητα μιας τέτοιας τεχνικής έγκειται στην ανακάλυψη της συγκέντρωσης των τιμών. Σε ποια εισοδηματικά μέρη, δηλαδή, συγκεντρώνεται πόσος πληθυσμός.

Πίνακας B11: Ποσοστιαία κατανομή εισοδήματος σε δεκατημόρια του πληθυσμού των εργαζομένων

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Σύνολο
Αυστρία	20,2	9,0	8,0	7,6	9,8	11,2	9,4	6,1	11,1	7,7	100
Γερμανία	12,7	6,2	5,9	6,8	8,2	10,8	10,5	11,4	13,2	14,3	100
Σουηδία	5,8	4,7	7,1	8,2	9,8	11,2	14,1	13,8	12,6	12,7	100
Ολλανδία	11,1	7,5	7,1	10,7	10,7	9,6	12,1	10,6	10,6	10,0	100
Ισπανία	11,5	4,8	6,5	7,3	8,8	10,7	9,7	11,5	13,1	16,0	100
Ιταλία	10,8	5,6	5,8	7,9	9,5	7,9	9,1	13,0	12,8	17,5	100
Γαλλία	12,6	9,4	8,2	8,3	10,2	11,1	11,4	11,3	10,4	7,2	100
Δανία	3,1	1,7	3,9	7,4	9,3	11,5	16,0	16,8	16,4	14,0	100
Ελλάδα	10,8	6,9	7,2	8,1	8,0	8,4	9,7	12,9	16,4	11,8	100
Ελβετία	14,2	4,6	7,1	9,3	7,9	9,8	11,6	14,2	12,7	8,4	100
Βέλγιο	12,4	7,1	7,0	7,5	8,8	11,5	12,8	12,6	12,5	7,7	100
Μ.Ο.	11,7	6,5	6,6	7,8	9,1	10,3	10,8	11,9	12,6	12,7	100

Πίνακας B12: Ποσοστιαία κατανομή εισοδήματος σε δεκατημόρια του πληθυσμού των συνταξιούχων

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Σύνολο
Αυστρία	6,3	9,7	10,3	10,3	10,4	10,2	10,3	11,2	10,2	11,2	100
Γερμανία	7,9	10,9	12,0	12,5	11,3	10,0	10,0	9,4	8,5	7,6	100
Σουηδία	13,0	13,7	12,2	11,6	10,4	9,0	7,0	7,1	8,1	7,9	100
Ολλανδία	7,8	10,8	11,3	9,9	10,2	10,2	9,3	10,1	10,3	10,0	100
Ισπανία	8,6	10,9	10,0	11,6	10,8	10,4	10,5	10,4	8,5	8,4	100
Ιταλία	6,2	10,7	11,7	10,4	11,5	11,1	11,0	9,6	9,8	8,0	100
Γαλλία	6,6	9,6	11,0	11,7	10,5	10,2	9,5	9,9	9,6	11,4	100
Δανία	15,1	16,3	14,7	11,9	10,6	8,6	6,0	5,0	5,0	6,8	100
Ελλάδα	8,9	11,3	10,6	10,0	10,1	10,5	10,0	9,5	8,4	10,8	100
Ελβετία	5,9	14,8	12,1	10,6	12,3	10,7	8,6	6,5	8,1	10,5	100
Βέλγιο	7,7	10,7	10,8	11,0	10,8	9,8	9,4	9,7	9,0	11,1	100
Μ.Ο.	7,6	10,8	11,4	11,4	11,0	10,3	9,9	9,5	9,0	9,0	100

Στην τεχνική που ακολουθεί η μελέτη τα εισοδήματα επιμερίζονται πριν την κατασκευή των ομαδοποιήσεων. Κάτι τέτοιο σημαίνει πως για κάθε άτομο (που στη συνέχεια ανήκει σε μια ειδική ερευνώμενη ομάδα ή κατηγορία) έχει αποδοθεί μία θέση στη γενική εισοδηματική κατανομή. Οι πίνακες B11 και B12 παρουσιάζουν τις θέσεις και τα μερίδια εισοδήματος ανά ομάδα και όχι γενικά. Έτσι συνεπάγεται μια λογική συνέχεια από το γενικό πληθυσμό προς τον ειδικό, και στη συνέχεια τον ειδικότερο. Από τους δύο πίνακες είναι σαφές πως για τη Σουηδία και τη Δανία η συγκέντρωση του πληθυσμού στα χαμηλά εισοδήματα είναι χαρακτηριστικό των ατόμων στη σύνταξη ενώ συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο για τα άτομα που είναι

εργαζόμενα. Η ανάλυση σε δεκατημόρια για την Ελλάδα δεν παραπέμπει σε σημαντικές ανισοκατανομές και αυτό το γεγονός θα εξετασθεί με μεγαλύτερη εξειδίκευση στη συνέχεια. Το μεγαλύτερο προτέρημα μιας τέτοιας ανάλυσης είναι πως εφόσον υπάρχουν επιμέρους ομάδες που συνθέτουν ένα γενικό πληθυσμό τότε είναι δυνατό να εισαχθούν αυτές οι ομάδες στη γενική κατανομή και να διαπιστωθεί η εγκυρότητα των ευρημάτων και του γενικού τους πληθυσμού. Το προτέρημα μπορεί να αποτελεί και βασικό μειονέκτημα αν η ανάλυση δεν εξειδικεύεται.

Το επόμενο βήμα στην ανάλυση είναι εκείνο της διερεύνησης της φτώχειας. Μια διερεύνηση που έχει ήδη λάβει χώρα με βάση πρωτογενή δεδομένα της SHARE (διαφορετικής έκδοσης από εκείνη που χρησιμοποιείται σε αυτή τη μελέτη), όπου εξετάστηκαν και εξωγενή χαρακτηριστικά όπως ο ρόλος της ιδιοκατοίκησης αλλά και της οικογενειακής συνοχής με άξονα τη διχοτόμηση ανάμεσα σε φτωχά και μη φτωχά άτομα.. Οι προσεγγίσεις μέτρησης, στις ανεπτυγμένες οικονομίες τουλάχιστον, λαμβάνουν χώρα, συνήθως, διαμέσου ορισμένων επιπέδων εισοδήματος και δεικτών, οι οποίοι εξαρτώνται από αυτά τα επίπεδα (γραμμές και ποσοστά φτώχειας πχ στο 60% του διάμεσου εισοδήματος – poverty line & headcount index).⁴¹ Πρόκειται ουσιαστικά για «μια πραγματιστική προσέγγιση όπου η οικονομική φτώχεια είναι συμβατικά συνδεδεμένη με το χαμηλότερο άκρο της κατανομής του εισοδήματος» [Lyberaki & Tinios 2005: 302]. Και δεν είναι, απλώς, μια τεχνική προσέγγιση στο βαθμό που είναι πράγματι σε θέση να αποτελέσει τη βάση για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής, όπως υποδεικνύεται από καινοτόμες προτάσεις για την παροχή μίας «Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Σύνταξης» [Nektarios 2009: 12]. Άλλοι δείκτες που συναντώνται συχνά στη βιβλιογραφία είναι τα χάσματα φτώχειας (poverty gaps) πρώτου και δεύτερου βαθμού αλλά και δείκτες οι οποίοι συνδυάζουν τη φτώχεια με την ανισότητα (Sen Index & SST Index).⁴² Στο παράδειγμά του κεφαλαίου, το οποίο

⁴¹ Πέρα από το εισόδημα η μέτρηση της φτώχειας προσεγγίζεται, συχνά, και διαμέσου μεταβλητών όπως οι δαπάνες για κατανάλωση ή και το κόστος των βασικών αναγκών.

⁴² Με το δείκτη για το χάσμα της φτώχειας $P_i = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{G_i}{z}$ γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης του

ελάχιστου κόστους που θα απαιτούνταν για να μην υπάρχει φτώχεια. Όταν ο δείκτης εφαρμοσθεί για περισσότερες από μία ομάδες του πληθυσμού, η άθροιση όλων των χασμάτων, δηλαδή όλων των αποστάσεων από την καθορισμένη γραμμή, συνθέτει ένα θεωρητικό όριο για μια πολιτική αναδιανομής υπέρ των φτωχών. Με το δείκτη χάσματος δεύτερου βαθμού (χάσμα φτώχειας στο

επικεντρώνει μονάχα στο επίπεδο και τα αντίστοιχα ποσοστά φτώχειας, σαν γραμμή φτώχειας ορίζεται το 60% του διάμεσου εισοδήματος (πρόκειται δηλαδή για μια τιμή) και τα ποσοστά φτώχειας σε κάθε χώρα, ή σε κάθε ομάδα αναφοράς γενικότερα, προσδιορίζονται από το μέγεθος του πληθυσμού που εντοπίζεται κάτω από τη γραμμή φτώχειας.⁴³ Με την υπενθύμιση πως όσοι βρίσκονται πάνω από τη γραμμή δεν είναι πλούσιοι (μπορεί και να είναι αλλά δεν αρκεί η ανάλυση φτώχειας για να αποφανθούμε κάτι τέτοιο) αλλά είναι, απλώς, μη-φτωχοί, τα ποσοστά φτώχειας υπολογίζονται ως το πηλίκο του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από τη γραμμή (τιμή εισοδήματος) προς το συνολικό πληθυσμό ή $P_0 = \frac{N_p}{N}$ και διαφορετικά

$$P_0 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N I(y_i < z) \text{ όπου } I \text{ είναι μια συνάρτηση που λαμβάνει τιμές μονάχα 1 και 0:}$$

1 για κάθε παρατήρηση (άτομο) που ισχύει η συνθήκη y (εισοδήμα) μικρότερο της z (γραμμή φτώχειας) και 0 για κάθε παρατήρηση που δεν ισχύει η συνθήκη.⁴⁴ Με αυτό τον τρόπο προσεγγίζονται τα ποσοστά φτώχειας που παρουσιάζονται στον πίνακα B13 όπου, για παράδειγμα, φαίνεται πως στην Ελλάδα το ποσοστό φτώχειας είναι της τάξης του 19,6% για το σύνολο εργαζομένων και συνταξιούχων. Με πιο τεχνική

τετράγωνο) διερευνάται το βάθος της φτώχειας καθώς η εστίαση αφορά την ένταση της φτώχειας του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από το όριο. Οι δείκτες Sen και SST (Sen-Shorrocks-Thon) προσδιορίζονται από το γινόμενο $P_0 P_1^P (1 + G)$ όπου το πρώτο μέρος είναι το ποσοστό φτώχειας του ερευνώμενου πληθυσμού, το δεύτερο μέρος το χάσμα φτώχειας υπολογισμένο μονάχα για το φτωχό πληθυσμό και το τρίτο είναι μια προσέγγιση της ανισότητας διαμέσου του δείκτη Gini (που θα δούμε στη συνέχεια πιο αναλυτικά). Η διαφορά των δεικτών έγκειται στο διαφορετικό προσδιορισμό του Gini: στην πρώτη περίπτωση αφορά μονάχα τους φτωχούς και στη δεύτερη το συνολικό πληθυσμό. Και οι δύο δείκτες έχουν σκοπό, να προσεγγίσουν τη φτώχεια δυναμικά κυρίως ως προς την ένταση του προβλήματος.

⁴³ Ο ορισμός της γραμμής φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος είναι και ορισμός που χρησιμοποιείται από την EUROSTAT. Οι ερευνητές του OECD ή του IMF χρησιμοποιούν εναλλακτικές γραμμές συνήθως στο 50% της διάμεσης τιμής. Είναι σαφές πως όσο μικρότερη είναι η τιμή που ορίζει τη γραμμή ο πληθυσμός που βρίσκεται κάτω από αυτή είναι και εκείνος μικρότερος. Στη βιβλιογραφία εντοπίζονται και άλλες παραλλαγές ποσοτικού προσδιορισμού όπως ο McLoone Index (διαίρεση του αθροίσματος όλων των παρατηρήσεων κάτω από τη διάμεσο με τη διάμεσο πολλαπλασιασμένη από τον αριθμό των παρατηρήσεων κάτω από τη διάμεσο). Για τη μελέτη, η χρήση του διάμεσου πλούτου σαν γραμμή διαχωριστική του δείγματος περιλαμβάνεται στην ενότητα 8.2.2.

⁴⁴ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι μετρήσεις για τη φτώχεια λαμβάνουν χώρα με την εφαρμογή “SEPOV” [Jolliffe & Semykina 1999].

γλώσσα, που συχνά προτείνεται στα περισσότερα τεχνικά εγχειρίδια: η πιο καλή μας εκτίμηση για το ποσοστό φτώχειας είναι 19,6% και είμαστε κατά 95% βέβαιοι πως η πραγματική τιμή βρίσκεται κάπου ανάμεσα στο εύρος 17,8% και 21,5%.⁴⁵ Μια τέτοια απόδοση υπενθυμίζει δύο διαστάσεις της μέτρησης για τη φτώχεια: (α) οι προσεγγίσεις είναι πολύ ευαίσθητες προς το δείγμα και το διάστημα εμπιστοσύνης που ορίζεται χωρίς, όμως, τελικά να διαφοροποιούνται σημαντικά τα αποτελέσματα εξαιτίας αυτών διότι τα δείγματα είναι σχεδόν πάντοτε εύκολα προσεγγίσιμα, και (β) μια μικρή αλλαγή της τάξης του 1% στα ποσοστά φτώχειας αντιστοιχεί συνήθως σε έναν πολύ μεγάλο πληθυσμό ατόμων και θα πρέπει οι ερευνητές να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί για την αρτιότητα της προσέγγισης πριν τα ευρήματα βρουν το δρόμο της δημοσίευσης.

Πίνακας Β13: Ποσοστά φτώχειας με γραμμή φτώχειας το 60% του διάμεσου εισοδήματος για τον πληθυσμό των εργαζομένων, των συνταξιούχων και συνολικά

	Εργαζόμενοι (%)	Συνταξιούχοι (%)	Εργαζόμενοι ή Συνταξιούχοι (%) (95% διάστημα εμπιστοσύνης)
Αυστρία	30,4	17,7	20,9 (18,8-22,9)
Γερμανία	20,1	22,4	21,6 (19,7-23,4)
Σουηδία	9,7	23,7	17,7 (16,0-19,3)
Ολλανδία	20,2	22,0	21,3 (19,5-23,1)
Ισπανία	17,9	22,0	20,5 (18,2-22,8)
Ιταλία	17,4	20,6	19,7 (17,6-21,9)
Γαλλία	25,2	19,4	21,4 (19,7-23,1)
Δανία	5,3	37,2	23,2 (21,0-25,4)
Ελλάδα	17,8	20,6	19,6 (17,8-21,5)
Ελβετία	24,5	32,5	28,8 (25,7-32,0)
Βέλγιο	18,5	16,8	17,3 (15,9-18,7)
Μ.Ο.	19,8	21,5	20,9 (20,1-21,7)

Τα ποσοστά φτώχειας του συνολικού δείγματος «εργαζόμενοι ή συνταξιούχοι» από τον πίνακα Β13 δεν αποτελούν ένα μέσο όρο των δύο ομάδων έστω κι αν τα επιμέρους ποσοστά φτώχειας βρίσκονται μέσα στο διάστημα εμπιστοσύνης του δείκτη που παρατίθεται για το συνολικό δείγμα. Δυστυχώς, ο δείκτης φτώχειας δεν μπορεί να αποδομηθεί. Επειδή όμως, η αποδόμηση είναι κρίσιμο στοιχείο για την

⁴⁵ Για την ακρίβεια αυτό συμβαίνει μονάχα όταν οι τιμές υπολογίζονται από το δείγμα, διαφορετικά η ερμηνεία της πιθανότητας θα είναι υποκειμενική [Ρίτσαρντσον & Βασιλείνας 1999β: 156].

ανάλυση της μελέτης προσεγγίζονται ξεχωριστά οι δύο πληθυσμοί σε μια απόπειρα μιας πιο ειδικής περιγραφής. Οι αδυναμίες όμως, έστω μιας τέτοιας περιγραφής η οποία απέχει από εκείνη που θα προέκυπτε διαμέσου της αποδόμησης των δεικτών, καλούν σε περαιτέρω διερεύνηση της φτώχειας, και γενικότερα της ανισότητας. Σε αυτή την κατεύθυνση προσεγγίζεται στη συνέχεια, ένα πολύ δημοφιλές στατιστικό μέτρο στην ανάλυση ανισοτήτων: ο συντελεστής ανισοκατανομής Gini. Η γενική του μορφή, με βάση την καμπύλη Lorenz, είναι $Gini = 1 + \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_i + y_{i-1})$. Ουσιαστικά,

δεν πρόκειται παρά για μία αριθμητική αναπαράσταση της καμπύλης Lorenz η οποία ορίζεται ως μια καμπύλη απόστασης από τη γραμμή ισότητας (Lorenz curve) [Heshmati 2004: 2]. Από τη συνάρτηση παρατηρείται πως το κρίσιμο στοιχείο είναι τα ζευγάρια των διαφορών της τιμής που αντιστοιχεί στην ισότητα (εκφρασμένης γεωμετρικά σαν τη διχοτόμο δύο αξόνων) και της κάθε παρατηρούμενης τιμής της κατανομής. Τόσο η κατασκευή της καμπύλης L όσο και ο προσδιορισμός των τιμών Gini δεν είναι ιδιαίτερα δύσκολο να προσεγγισθούν ερμηνευτικά. Δίχως να πρόκειται για τα πλέον ακριβή μέτρα είναι σίγουρα χρήσιμα εργαλεία και σχετικά εύκολα στην κατανόηση, τόσο σαν γραφικές παραστάσεις όσο και σαν αριθμητικές αναπαραστάσεις. Επίσης, είναι ιδιαίτερα ικανοποιητικά εργαλεία όσον αφορά τα κριτήρια για τη μέτρηση της ανισότητας.⁴⁶ Οι τιμές που λαμβάνει ο συντελεστής κυμαίνονται από το 0 που ορίζει την απόλυτη ισότητα μέχρι το 1 που ορίζει την απόλυτη ανισότητα, και ακριβέστερα την πλήρη ισοκατανομή και την πλήρη ανισοκατανομή, αντιστοίχως [Ρίτσαρντσον & Βασιλαίνας 1999α: 83]. Για το δείγμα εργαζομένων και συνταξιούχων κατασκευάζεται ο χάρτης που ακολουθεί με τις έντεκα χώρες της SHARE.⁴⁷

⁴⁶ Τα κριτήρια που συνήθως οι δείκτες προσέγγισης των ανισοτήτων πρέπει να πληρούν αναφέρονται σε τέσσερα αξιώματα: συμμετρία, μεταφορά και ανεξαρτησία μέσου και μεγέθους.

⁴⁷ Η εφαρμογή της ανάλυσης Gini έχει ήδη λάβει χώρα με βάση πρωτογενή δεδομένα της SHARE για το εισόδημα (διαφορετικής όμως έκδοσης) [Bonsang, Perelman & Van den Bosch 2005: 326].

Εισοδηματικές ανισότητες για τον πληθυσμό που
εργάζεται ή βρίσκεται στη σύνταξη

Για αυτό το δείγμα και χωρίς επιμέρους ομαδοποιήσεις η Ισπανία, η Γαλλία και το Βέλγιο παρουσιάζονται σε χειρότερη κατάσταση όσον αφορά την ανισοκατανομή του εισοδήματος σε σχέση με την Ελλάδα, τη Σουηδία και τη Δανία. Οι ομαδοποιήσεις με βάση τον συντελεστή είναι βέβαια αυθαίρετες. Και η αυθαίρεσία αυτή έχει ένα σαφές κόστος: την άγνοια της πρακτικής σημασίας μιας διαφοράς 6% που χωρίζει τις πιο «ίσες» χώρες από τις πιο «άνισες». Η ιεράρχηση (ranking), από την άλλη πλευρά, είναι, πιθανώς, σωστή και, συχνά, έχει νόημα και στην πράξη αλλά κάτι τέτοιο δεν εμπίπτει άμεσα στα ενδιαφέροντα της μελέτης. Εκείνο που εμπίπτει είναι πως ο συντελεστής Gini χαρακτηρίζεται στη θεωρία από την επιθυμητή ιδιότητα της αποδόμησης για την ανάλυση ανισοτήτων. Ακριβέστερα, με τη χρήση του συντελεστή αυτού μπορούν να προσδιορισθούν δείκτες ανισότητας εντός μιας ομάδας αλλά και μεταξύ ομάδων (inequality decomposition within group and between group).⁴⁸ Και παραπέρα να προσεγγισθεί ένα επίπεδο εξήγησης της ανισότητας εντός της ομάδας και μεταξύ των ομάδων. Στη βιβλιογραφία ενώ συχνά αναφέρεται η

⁴⁸ Επίσης, είναι δυνατή και η προσέγγιση της ανισότητας μεταξύ των πηγών που συνθέτουν το αντικείμενο μιας έρευνας, για παράδειγμα το εισόδημα (inequality decomposition by source). Η παρουσίαση και τα ευρήματα μιας τέτοιας άσκησης όμως, είναι πάρα πολύ μακριά από τα ενδιαφέροντα της μελέτης και γι' αυτό δεν γίνεται κάποια επέκταση σε αυτή την κατεύθυνση.

δυνατότητα της αποδόμησης οι αναφορές στις τεχνικές δυσκολίες συχνά παρακάμπτονται, και ακόμη συχνότερα παρακάμπτονται οι εναλλακτικές ερμηνείες [Elbers Lanjouw Mistiaen & Ozler 2005: 6]. Κυρίως δε, όσον αφορά τις δυνατότητες που παρέχει η χρήση του συντελεστή για την ερμηνεία της ανισότητας ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες αλλά και τις αδυναμίες της ερμηνείας της επικάλυψης [Lambert & Decoster 2004: 378].

Στο παράδειγμά για το εισόδημα και τις δύο ομάδες πληθυσμού, που απασχολούν αυτό το κεφάλαιο, γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης της ανισότητας με βάση την τυπολογία που ακολουθεί στη συνέχεια. Και οι δύο συναρτήσεις έχουν αφετηρία την εργασία του Gini (1912) και είναι περίπου ταυτόσημες ως προς τα αποτελέσματα. Και οι δύο έχουν στόχο την αποδόμηση της ανισότητας σε μέρη. Για την ακρίβεια, σε τρία μέρη, εντός της κάθε ομάδας, μεταξύ των ομάδων καθώς και ένα μέρος όπου η επικάλυψη (overlap) των τιμών της μεταβλητής (εισόδημα) καθιστά αδύνατη την απόδοση της ανισότητας στα δύο πρώτα μέρη. Ο πρώτος τύπος (1) είναι και ο χρονολογικά πρώτος (1973) προερχόμενος από τον Sen ενώ ο δεύτερος τύπος (2) διατυπώθηκε από τους Lerman and Yitzhaki το 1989 [Xu 2004: 12, Frick, Goebel, Schechtman, Wagner & Yitzhaki 2004: 8]. Με τον περισσότερο πρόσφατο τύπο συρρικνώνεται σημαντικά το ποσοστό επικάλυψης καθιστώντας το συντελεστή Gini πιο ξεκάθαρο απέναντι στις πιθανές εξηγήσεις της ανισότητας. Παρά το αξιολογικό φορτίο μιας τέτοιας συνάρτησης οι αιτίες των διαφορών τεχνικά προκύπτουν από τις διαφορετικές προσεγγίσεις που έχουν ακολουθηθεί μετά την πρώτη εφαρμογή του Gini και της καμπύλης Lorenz σαν γραφικές αναπαραστάσεις γραμμών 45° ή μεγαλύτερων κλίσεων. Επιγραμματικά, για τον πρώτο τύπο εφαρμόζεται μια γεωμετρική τεχνική η οποία ταυτίζεται ως προς το αποτέλεσμα με την προσέγγιση του Gini σαν διαφορά μέσων θέσεων ενώ για τον δεύτερο μια τεχνική συν-διακύμανσης [Xu 2004: 15, 19].

$$Gini = 1 + \frac{1}{N} - \frac{2}{N^2 \mu} \sum_{i=1}^N (N-i+1)y_i \quad (1)^{49} \quad Gini = \frac{2 \text{cov}(y, F(y))}{\mu} \quad (2)^{50}$$

⁴⁹ Η προσέγγιση των τιμών Gini με βάση τον πρώτο τύπο λαμβάνει χώρα με την εφαρμογή “GINIDESC” [Aliaga & Montoya 1999].

Ενώ οι τεχνικές είναι και οι δύο έγκριτες τα ευρήματα διαφέρουν τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Στον πίνακα B14 παρατίθενται τα ποσοστά εξήγησης της ανισότητας σε δύο μορφές αποδόμησης: χωρίς την επικάλυψη, και με την επικάλυψη. Με τη δεύτερη τεχνική η ανισότητα του εισοδήματος μεταξύ εργαζομένων και συνταξιούχων είναι αποκλειστικά (ίσως με την εξαίρεση της Δανίας) θέμα της ανισότητας που παρατηρείται εντός της κάθε ομάδας. Με την πρώτη τεχνική ορισμένοι ερευνητές είναι δυνατό να αμφιβάλλουν για το απόλυτο αυτής της κατάστασης και της πειστικότητας που τη συνοδεύει.⁵¹ Το συνολικό επιχείρημα της μελέτης δομείται γύρω από την ανισότητα μεταξύ ομάδων. Είναι δεδομένο, λοιπόν, πως σε μια τέτοια προοπτική τα ευρήματα από την 2^η τεχνική είναι τουλάχιστον αποθαρρυντικά. Το δικαίωμα στην αμφιβολία, σε ερευνητικούς πάντοτε όρους, αποτελεί το βασικό κριτήριο της υπεράσπισης της 1^{ης} τεχνικής. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί πως τα ευρήματα για το συντελεστή Gini με επικαλύψεις στη διεθνή και κυρίως την Ελληνική βιβλιογραφία είναι εξαιρετικά περιορισμένα σε έκταση, τουλάχιστον στο παράδειγμα του εισοδήματος. Κάτι τέτοιο δεν έχει περάσει, βέβαια, απαρατήρητο, κυρίως κατά την τρέχουσα δεκαετία. Το κύριο επιχείρημα, διεθνώς, για την προσοχή με την οποία πρέπει να προσεγγίζονται οι μετρήσεις αυτού του είδους αναφέρεται σε περιπτώσεις πληθυσμών με εξαιρετικά σαφείς διαχωριστικές γραμμές. Οι μετρήσεις για την ανισότητα με βάση το Gini (2) εμφανίζονται στην ίδια με παρακάτω τάξη μεγέθους ακόμη και στις περιπτώσεις ακραίων φυλετικών διακρίσεων ή διακρίσεων με βάση το φύλο και το έθνος (μειονότητες).⁵²

⁵⁰ Για την προσέγγιση των δεικτών Gini με το δεύτερο τύπο χρησιμοποιείται η εφαρμογή “ANOIGI” [Jann, 2006] ενώ για τη γραφική αναπαράσταση των καμπυλών Lorenz στα κεφάλαια που ακολουθούν χρησιμοποιείται η εφαρμογή “SVYLORENZ” [Jenkins 2006].

⁵¹ Εξάλλου η επιστημονική συζήτηση για την ισχύ των επιχειρημάτων οφείλει να παραμένει πάντοτε ανοιχτή δίχως απόλυτα. Η ισχύ των δεδομένων δεν ταυτίζεται και με την ισχύ των θεωριών που προηγούνται ή τα συνοδεύουν. «Κάποτε ο Kenneth Arrow ρωτήθηκε σχετικά με το τι θα θεωρούσε πιο σημαντικό εάν έκρινε τη χρήση ανταγωνιστικών θεωριών, και απάντησε: Πειστικότητα. Αντιστοιχεί με την κατανόησή μας για τον οικονομικό μας κόσμο; Νομίζω πως είναι ανόητο να πει κανείς πως βασιζόμαστε σε απόλυτο βαθμό στα σκληρά εμπειρικά δεδομένα. Ένα πολύ σημαντικό μέρος είναι απλώς η αντίληψή μας για τον οικονομικό κόσμο» [Chakraborty 2002: 6].

⁵² Με ένα τεχνικό παράδειγμα για την αναζήτηση των ερμηνευτικών ορίων του δείκτη Gini ασχολούνται οι Elbers Lanjouw Mistiaen & Ozler 2005: 11 όσον αφορά την προσέγγιση της ανισότητας στη Ν. Αφρική όπου ναι μεν η ανισότητα μεταξύ ομάδων καταγράφεται στο 38% αλλά κάτι τέτοιο συγχρόνως σημαίνει πως τα 2/3 περίπου της ανισότητας οφείλονται σε διαφορές εντός των

Πίνακας Β14: Ερμηνευτική δυνατότητα των δεικτών Gini, κανονική και εναλλακτική μέθοδος

	1 ^η Τεχνική (% Εξήγησης Ανισότητας Εισοδήματος)				2 ^η Τεχνική (% Εξήγησης Ανισότητας Εισοδήματος)		
	Ανάμεσα	Επικάλυψη	Εντός	Σύνολο	Ανάμεσα	Εντός	Σύνολο
Αυστρία	8,6	28,2	63,3	100	1,3	98,7	100
Γερμανία	14,8	34,7	50,5	100	2,3	97,7	100
Σουηδία	17,1	33,7	49,2	100	5,0	95,0	100
Ολλανδία	0,6	46,3	53,2	100	0,1	99,9	100
Ισπανία	21,2	29,8	49,0	100	3,5	96,5	100
Ιταλία	15,8	28,5	55,7	100	2,4	97,6	100
Γαλλία	6,5	37,9	55,7	100	0,4	99,6	100
Δανία	28,6	25,4	45,9	100	14,9	85,1	100
Ελλάδα	10,9	35,8	53,3	100	1,3	98,7	100
Ελβετία	5,6	44,6	49,8	100	0,6	99,4	100
Βέλγιο	1,2	41,6	57,1	100	0,1	99,9	100

Άλλες προσεγγίσεις στη μέτρηση της ανισότητας συνολικά αλλά και με δυνατότητες αποδόμησης μεταξύ ομάδων που αναφέρονται, συχνά, στη διεθνή βιβλιογραφία είναι τα γενικά μέτρα εντροπίας (generalized entropy measures). Πιο συγκεκριμένα, οι σειρές των δεικτών Theil και Atkinson [Cowell 2008]. Για την πρώτη σειρά η μέτρηση της ανισότητας προσεγγίζεται με διαφορετικές σταθμίσεις και βαρύτητα στα άκρα της κατανομής και για τη δεύτερη με διαφορετικές σταθμίσεις και βαρύτητα σε σχέση με την αποστροφή προς την ανισότητα [Litchfield 1999: 3, 4]. Τα διαφορετικά βάρη για τον δείκτη Theil GE παίρνουν τιμές $\alpha=1$ (δείκτης T) ή $\alpha=0$ (δείκτης L ή MLD: mean log deviation) και για τον δείκτη Atkinson τα βάρη παίρνουν τις τιμές $\varepsilon=0,5$ ή 1 ή 2 ενώ οι σταθμίσεις είναι και στις πέντε περιπτώσεις σταθμίσεις πιθανότητας [Biewen & Jenkins 2003: 3].⁵³ Οι δείκτες εντροπίας για το αθροιστικό

ομάδων. Αλλά και σε παραδείγματα για χώρες όπως η Ελλάδα ο συγκεκριμένη τεχνική προσέγγιση αδυνατεί να συλλάβει ένα τουλάχιστον λογικό μερίδιο ανισότητας μεταξύ ομάδων συμπιέζοντας τις αντίστοιχες τιμές Gini σε πολύ σημαντικό βαθμό [Papatheodorou 2000: 45]

⁵³ Η συνολική τυπολογία των δεικτών εντροπίας είναι $GE(a) = \frac{1}{a(a-1)} \left[\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left(\frac{y_i}{\mu} \right)^a - 1 \right]$ για

τον γενικό δείκτη Theil και $GE(1) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{y_i}{\mu} \log \left(\frac{y_i}{\mu} \right)$ για την παράμετρο $\alpha=1$ και

$GE(0) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \log \left(\frac{\mu}{y_i} \right)$ για την παράμετρο $\alpha=0$. Όσον αφορά τους δείκτες Atkinson η

δείγμα εργαζομένων και συνταξιούχων παρατίθενται στον πίνακα B15.⁵⁴ Η ανάλυση των δεικτών αυτών στη μορφή της αποδόμησης δεν παρουσιάζεται διότι έχουν ταυτόσημη σημασία με τα ευρήματα της προσέγγισης Gini (1). Το γεγονός πως είναι δυνατό να αποδοθούν μεγαλύτερα βάρη στο ένα ή το άλλο άκρο της κατανομής και να εκφρασθεί με αυτό τον τρόπο ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο μέγεθος ανισότητας εισοδημάτων δεν αποτελεί ειδική διερευνητική υπόθεση στα όρια της μελέτης όσο τα άκρα αυτά απαρτίζονται από παρατηρήσεις που ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες. Το ίδιο ισχύει και για τους βαθμούς αποστροφής προς τη συνολική ανισότητα. Η αποστροφή μαθηματικά σχετίζεται με την επιθυμία και δυνατότητα μεταφοράς εισοδήματος από το ένα άκρο της κατανομής στο άλλο. Αλλά αυτή η μελέτη δεν υπόκειται σε μια σειριακή ομαδοποίηση πλουσιότερων και φτωχότερων ώστε να διερευνηθεί η δυνατότητα μεταφοράς πόρων.⁵⁵ Παρόλα αυτά, και πάντοτε στο τεχνικό αυτό κεφάλαιο, στο αθροιστικό δείγμα οι τιμές που λαμβάνει η διερευνώμενη ανισότητα για τους δείκτες Theil και Atkinson είναι σε συμφωνία με τα ευρήματα από το συντελεστή Gini τόσο για τα μεγέθη της ανισότητας (αναλογικά με το διαφορετικό εύρος των δεκτών Theil και Gini) όσο και για την ιεράρχηση των χωρών της SHARE ανά επίπεδο ανισότητας εισοδήματος (κάτι που δεν αλλάζει με τη σύγκριση Atkinson και Gini, με τον τελευταίο να έχει ήδη προσδιορισθεί ανάμεσα στους Atkinson δείκτες με τη μεγαλύτερη αποστροφή).

εναλλακτικές εξισώσεις αντίστοιχα με την παράμετρο που χρησιμοποιείται είναι

$$A_{\varepsilon} = 1 - \left[\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left(\frac{y_i}{\mu} \right)^{1-\varepsilon} \right]^{\frac{1}{1-\varepsilon}} \quad \forall \varepsilon \neq 1 \text{ και } A_{\varepsilon} = 1 - \frac{\prod_{i=1}^N (y_i^{\frac{1}{N}})}{\mu} \quad \forall \varepsilon = 1.$$

⁵⁴ Το σύνολο των δεικτών εντροπίας προσεγγίζεται με τις εφαρμογές “SVYGEI” και “SVYATK” [Jenkins & Biewen 2005].

⁵⁵ Η μη παρουσίαση και άλλων εργαλείων προσέγγισης της επιθυμητής ή όχι αναδιανομής όπως συναρτήσεις ευημερίας και μέτρα δεισμού (welfare function & dualism measures) δεν περιλαμβάνεται στη μελέτη για τους ίδιους λόγους. Η θεματική της φτώχειας αποτελεί τη μοναδική εξαίρεση.

Πίνακας B15: Μέτρα Εντροπίας για εργαζόμενους και συνταξιούχους

	GE(0)	GE(1)	A(0,5)	A(1)	A(2)
Αυστρία	0,327	0,300	0,141	0,279	0,814
Γερμανία	0,313	0,295	0,138	0,269	0,656
Σουηδία	0,193	0,191	0,090	0,175	0,609
Ολλανδία	0,289	0,282	0,131	0,251	0,821
Ισπανία	0,399	0,428	0,186	0,329	0,590
Ιταλία	0,293	0,302	0,136	0,254	0,573
Γαλλία	0,425	0,436	0,192	0,347	1,000
Δανία	0,211	0,217	0,101	0,190	0,404
Ελλάδα	0,259	0,255	0,119	0,228	0,522
Ελβετία	0,377	0,318	0,156	0,314	0,818
Βέλγιο	0,356	0,389	0,169	0,300	0,747

Ο τελευταίος σταθμός αυτής της επισκόπησης των τεχνικών ανάλυσης για την ανισότητα είναι οι αναλογίες (ή λόγοι) πιθανοτήτων (ή διαφορών) καθώς και οι, συγγενικές όπως παρουσιάζεται στη συνέχεια, αναλογίες (ή λόγοι) σχετικών πιθανοτήτων (ή διαφορών). Ο συμβολισμός των πρώτων είναι στη διεθνή βιβλιογραφία OR και σημαίνει “Odds Ratio” ενώ ο συμβολισμός των δεύτερων είναι RRR σημαίνει “Relative Risk Ratio” ή/και “Incidence Rate Ratio” [Rabe-Hesketh & Everitt 2004: 202, 203].⁵⁶ Η σχετική τυπολογία αναφέρεται σε ζεύγη πιθανοτήτων ανά δύο ή περισσότερες διαφορετικές ομάδες σε μία κατηγορική μεταβλητή (categorical variable) [Park 2003, Long & Freese 2001]. Με ένα παράδειγμα, έστω p_1 η πιθανότητα για ένα άτομο, το οποίο ανήκει στην ομάδα των συνταξιούχων, να είναι φτωχό και $1 - p_1$ να μην είναι φτωχό, και αντίστοιχα p_2 η πιθανότητα για ένα άλλο άτομο, το οποίο δεν ανήκει στην ομάδα των συνταξιούχων, να είναι φτωχό και $1 - p_2$ να μην είναι φτωχό. Τότε η αναλογία πιθανοτήτων «υπέρ της φτώχειας» (δηλαδή πάνω από τη μονάδα, όπως συμβαίνει στην πράξη) με αναφορά την ομάδα των συνταξιούχων ή των μη-συνταξιούχων δίνεται από τον τύπο:

⁵⁶ Οι αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων RRR, όπως και οι OR, χρησιμοποιούνται για δεκαετίες σε επιστημονικούς κλάδους όπως η επιδημιολογία ή τα στατιστικά της υγείας και η χρήση τους από τις οικονομικές επιστήμες εντοπίζεται κυρίως την τελευταία δεκαετία. Για ένα στατιστικό παράδειγμα όσον αφορά την πρώτη βλ. Dowdy, Wearden & Chilko 2004: 119, 499. Εναλλακτικά, στην ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με τη μετάφραση των πρώτων (OR) εντοπίζεται και η συχνή χρήση των όρων «λόγοι σχετικών πιθανοτήτων», «λόγοι πιθανοτήτων», «λόγοι συμπληρωματικών αναλογιών» και «σχετικοί λόγοι συμπληρωματικών πιθανοτήτων» ενώ για τις δεύτερες (RRR) η χρήση του όρου «σχετικός κίνδυνος» ή «λόγος κινδύνου» αποτελεί σχεδόν μονόδρομο, τουλάχιστον όσον αφορά τις επιστήμες της υγείας.

$$OR = \frac{\frac{p_1}{1-p_1}}{\frac{p_2}{1-p_2}} = \frac{p_1(1-p_2)}{p_2(1-p_1)}, \text{ όσο το } OR \rightarrow 1 \text{ τόσο η σχέση γίνεται πιο αδύνατη}$$

ενώ οι υπολογισμοί, στις σελίδες που ακολουθούν, γίνονται με λογιστικές παλινδρομήσεις, όπου το αποτέλεσμα τους δεν είναι συντελεστές (coefficients) αλλά εκθετικοί συντελεστές (exponentiated coefficients), για παράδειγμα μια λογιστική παλινδρόμηση που βγάξει συντελεστή 0,5 θα εμφανίζει έναν εκθετικό συντελεστή $\exp(0,5)=1.65$ [Gould 2000: 20], και χρήση σταθμίσεων πιθανότητας (με έλεγχο στατιστικής σημαντικότητας σε διαστήματα εμπιστοσύνης 95%).⁵⁷ Σημειώνεται πως το ίδιο ισχύει και για τους υπολογισμούς σχετικά με τις αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων.⁵⁸ Με ένα αριθμητικό παράδειγμα αυτή τη φορά, επιχειρείται να προσδιορισθεί η τιμή OR για ένα άτομο που είναι συνταξιούχο διερευνώντας τις πιθανότητες να ανήκει σε ένα υψηλό εισοδηματικό κλιμάκιο πάντοτε σε σχέση με ένα άλλο άτομο που δεν ανήκει στην ομάδα των συνταξιούχων (που στο αθροιστικό δείγμα δεν μπορεί παρά να είναι εργαζόμενο). Από τη διερεύνηση αυτή προκύπτει ο πίνακας B16α. Στον πίνακα αυτό εννέα χώρες έχουν OR στατιστικά σημαντικό και για δύο (Ολλανδία και Γαλλία) δεν φαίνεται να υφίσταται κάποια σχέση. Από τις εννέα αυτές χώρες η εστίαση στρέφεται στην Ελλάδα με τιμή 0,86. Από τη στιγμή που η τιμή είναι μικρότερη της μονάδας αυτό σημαίνει πως η πιθανότητα ενός

⁵⁷ Στο στατιστικό πρόγραμμα που χρησιμοποιείται, η λογιστική παλινδρόμηση εκτελείται με τις εντολές logit (όπου το αποτέλεσμα εξάγεται στη μορφή coefficient) ή logistic (όπου το αποτέλεσμα είναι στη μορφή odds ratio [Chen, Ender, Mitchell & Wells 2003, Pollock 2006: 182]. Το σύνολο των σχέσεων που εξετάζονται με αυτό τον τρόπο κατά την ποσοτική διερεύνηση ανήκει στη δεύτερη περίπτωση.

⁵⁸ Για τις αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων (ή διαφορών) ο τύπος είναι $RRR = \frac{OR}{(1-p_1) + (p_1 OR)}$

και στη μελέτη χρησιμοποιείται για τη σύγκριση περισσότερων των δύο ομάδων (κατηγοριών). Η τεχνική διαφορά σε σχέση με το OR έγκειται στο ότι πρόκειται για multinomial logistic regression ενώ η πρώτη για binary logistic regression. Ουσιαστικά, η πρώτη αποτελεί μια γενίκευση της δεύτερης ενώ και οι δυο παράγουν το ίδιο αποτέλεσμα εάν η πρόβλεψη περιλαμβάνει μονάχα δύο κατηγορίες όπως παρουσιάζεται και από τα δύο αντίστοιχα μοντέλα: $OR: odds(y_j \neq 0) = \exp(x_j b + b_0)$, $RRR: odds(y_j = k) = \exp(x_j b_{k-1} + c_{k-1})$ (για $k=2$) [Gould 2000: 20, 27, 29].

συνταξιούχου να βρίσκεται σε υψηλότερο πεμπτημόριο εισοδήματος σε σχέση με έναν εργαζόμενο μειώνεται καθώς κινούμαστε σε υψηλότερα πεμπτημόρια. Μάλιστα, η μείωση αυτή είναι ανάλογη της τιμής 0,86.⁵⁹

Πίνακας Β16α: Η αναλογία πιθανοτήτων OR να ανήκει κάποιο άτομο στην ομάδα «συνταξιούχους» σε σχέση με τα πεμπτημόρια εισοδήματος (πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό)

	OR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	1,18*** (1,08-1,29) (0,05)
Γερμανία	0,83*** (0,77-0,88) (0,03)
Σουηδία	0,68*** (0,64-0,72) (0,02)
Ολλανδία	0,96 (0,91-1,03) (0,03)
Ισπανία	0,82*** (0,75-0,90) (0,04)
Ιταλία	0,83*** (0,75-0,91) (0,04)
Γαλλία	1,05 (0,98-1,11) (0,03)
Δανία	0,48*** (0,44-0,53) (0,02)
Ελλάδα	0,86*** (0,80-0,92) (0,03)
Ελβετία	0,88** (0,79-0,97) (0,05)
Βέλγιο	0,94** (0,89-1,00) (0,03)

Περνώντας στον πίνακα Β16β η στήλη των διαφορών (odds) προκύπτει από τον πολλαπλασιασμό του (πλήρους) $OR=0,85611$ με κάθε διαφορά που προκύπτει μετά την αρχική για το πρώτο πεμπτημόριο. Αριθμητικά αυτό προκύπτει ως εξής: $0,85611 \cdot 2,81546 = 2,41035$, και $0,85611 \cdot 2,41035 = 2,06353$ κοκ. Το παράδειγμα για τη μειούμενη πιθανότητα είναι περισσότερο διαφωτιστικό. Οι μειούμενες πιθανότητες στον ίδιο πίνακα κατασκευάζονται από τις τιμές των διαφορών (odds) διαμέσου

⁵⁹ Από τη λογιστική παλινδρόμηση είναι εφικτό να μην αποδοθεί η τιμή OR αλλά η τιμή Coefficient. Με αυτό τον τρόπο η τιμή 0,85611 συνδέεται με την τιμή -0,155355 καθώς ισχύει πως $OR = e^{Coef}$ [Tarling 2009: 25]. Αριθμητικά και πάλι παρατηρείται πως ισχύει πράγματι $0,85611 = 2,71828^{-0,155355}$

$probability = odds / (1 + odds)$. Η έμφαση για την ερμηνεία των τιμών OR με τις πιθανότητες είναι, ίσως, η πιο δόκιμη καθώς γίνεται άμεσα αντιληπτό από τον πίνακα B16β ότι οι πιθανότητες μειώνονται καθώς τα πεμπτημόρια γίνονται υψηλότερα.

Πίνακας B16β: Διαφορές και πιθανότητες να ανήκει κάποιο άτομο στην ομάδα «συνταξιούχος» σε σχέση με τα πεμπτημόρια εισοδήματος (πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό) στην περίπτωση της Ελλάδας

Πεμπτημόριο εισοδήματος	Διαφορά (odds)	Πιθανότητα
1 (χαμηλό)	2,81546	0,73791
2	2,41035	0,70678
3	2,06353	0,67358
4	1,76661	0,63855
5 (υψηλό)	1,51241	0,60198

Μέρος Γ: Η ανάλυση

Το τρίτο μέρος της μελέτης αφιερώνεται, σχεδόν αποκλειστικά, στην ποσοτική ανάλυση. Πριν όμως εκείνη εξελιχθεί σε μετρήσεις και αποτελέσματα προηγείται ο μετασχηματισμός του δείγματος με τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται στη βασική υπόθεση της μελέτης. Ο μετασχηματισμός λαμβάνει χώρα στο πρώτο κεφάλαιο από εκείνα που ακολουθούν και υποδέχεται δεδομένα από το δεύτερο μέρος, τα οποία αφορούν το συνολικό πληθυσμό της SHARE, με βάση την κατάσταση απασχόλησης για να εξαχθούν δεδομένα ταυτόσημα με τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες που έχουν περιγραφεί στο πρώτο μέρος (3). Στη συνέχεια η ανάλυση εξειδικεύεται σε δύο τμήματα: ένα με βάση οικονομικές μονάδες (εισόδημα, πλούτος) και ένα με βάση μη-οικονομικές μονάδες (υγεία, προσδοκίες). Για το πρώτο, οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες συσχετίζονται με βάση το ατομικό, καθαρό, διαθέσιμο ισοδύναμο εισόδημα και με τα αντίστοιχα περιουσιακά στοιχεία. Αυτό γίνεται με τη χρήση μέσων και διάμεσων εισοδημάτων (κατανομές και διαφορές μέσων και διαμέσων τιμών), με μια εξειδικευμένη ανάλυση της εισοδηματικής φτώχειας και ενός μέτρου για το διάμεσο πλούτο, με την παρουσίαση των δεκατημορίων εισοδήματος και πλούτου κάθε κατηγορίας και σύγκριση μεταξύ τους, με εναλλακτικές εφαρμογές ανάλυσης ανισότητας με βάση το δείκτη Gini (και ορισμένες καμπύλες Lorenz), και, τέλος, με τις αναλογίες πιθανοτήτων OR (odds ratio) και τις αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων RRR (relative ratio), τόσο για το εισόδημα και όσο για τον πλούτο, διερευνώντας την κάθε κατηγορία ξεχωριστά αλλά και σε σχέση με μία άλλη ή και με δύο άλλες κατηγορίες συνταξιούχων ή εργαζομένων αντίστοιχα. Στη συνέχεια ακολουθεί μια εστίαση με την οποία οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες συγκρίνονται με τη συνδυαστική χρήση δεδομένων εισοδήματος και πλούτου. Για το δεύτερο τμήμα, τα ζητήματα σωματικής και ψυχικής υγείας διερευνούνται στη βάση των διαφορών ανάμεσα στις κατηγορίες της ανάλυσης η οποία στηρίζεται σε μεταβλητές όπως η αντίληψη που έχουν τα ίδια τα ερευνώμενα άτομα για την κατάσταση της υγείας τους, μια κατηγοριοποίηση τους σε περιπτώσεις ατόμων με ψυχικά προβλήματα και ατόμων χωρίς τέτοιου είδους προβλήματα, η οποία έχει παραχθεί από εξειδικευμένη ομάδα επιστημόνων για το θέμα, αλλά και μια ακόμη κατηγοριοποίηση σε περιπτώσεις ατόμων που αντιμετωπίζουν ή δεν αντιμετωπίζουν

περιορισμούς σε δραστηριότητες της ζωής τους ή προβλήματα σχετικά με την καθημερινότητά τους, και πρόκειται επίσης για παραγωγή δεδομένων, επίσης, από ειδική επιστημονική ομάδα έργου. Για το ίδιο τμήμα και όσον αφορά τις προσδοκίες, οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες συσχετίζονται με διαθέσιμα στοιχεία σε ατομικό επίπεδο όπως απαντήσεις σε ερωτήματα που αφορούν τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και το μελλοντικό ύψος των συντάξεων, τις προσδοκίες για καλύτερη ή χειρότερη ποιότητα ζωής στο κοντινό μέλλον. Για αυτές τις ποιοτικές μεταβλητές η ανάλυση περιλαμβάνει απλά μέτρα περιγραφικής στατιστικής και ορισμένες περισσότερο σύνθετες παλινδρομήσεις.

Συνολικά, η ποσοτική διερεύνηση της βασικής υπόθεσης λαμβάνει χώρα διαμέσου οριζόντιων και κάθετων συγκρίσεων, δηλαδή συγκρίσεων είτε μεταξύ των κατηγοριών των εργαζομένων ή των συνταξιούχων είτε μεταξύ μιας κατηγορίας εργαζομένων και της αντίστοιχης κατηγορίας συνταξιούχων. Οι συγκρίσεις ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες εδράζονται στα αποτελέσματα των παρακάτω ποσοτικών προσεγγίσεων (δεκαέξι σημεία):

Βασική μεταβλητή	Επιμέρους προσέγγιση και ειδικό ερώτημα
Εισόδημα	Κατανομές εισοδήματος και συγκριτική ανάλυση ανισότητας
	Ανάλυση εισοδηματικής φτώχειας
	Ανάλυση σε δεκατημόρια εισοδήματος
	Ομάδες συντελεστών Gini για το εισόδημα
	Αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων για το εισόδημα
Πλούτος	Κατανομές πλούτου και συγκριτική ανάλυση ανισότητας
	Ανάλυση διαμέσου για τον πλούτο
	Ανάλυση σε δεκατημόρια πλούτου
	Ομάδες συντελεστών Gini για τον πλούτο
Σύνδεση Ε + Π	Αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων για τον πλούτο
	Εστίαση για το εισόδημα και τον πλούτο
Υγεία	Διαφορές και συσχετίσεις για την κατάσταση φυσικής υγείας
	Διαφορές και συσχετίσεις όσον αφορά γενικούς και λειτουργικούς περιορισμούς εξαιτίας της υγείας
	Διαφορές και συσχετίσεις με βάση την ψυχική υγεία
Προσδοκίες	Προσδοκίες για τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και το ύψος των συντάξεων στο μέλλον (διαφορές και ομοιότητες)
	Προσδοκίες για καλύτερη ή χειρότερη ποιότητα ζωής στο μέλλον (διαφορές και ομοιότητες)

7) Η αφετηρία της ανάλυσης

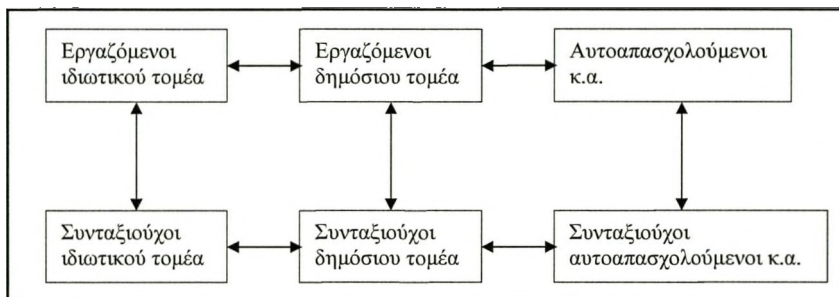
Η επικρατούσα τάση στην οικονομική ανάλυση για τα ζητήματα της γήρανσης βασίζεται, κυρίως, σε δύο προοπτικές: η μία προοπτική για τα προβλήματα της γήρανσης παίρνει τη μορφή της ατομικής ευθύνης και συμπεριφοράς, όπως η τελευταία εκφράζεται διαμέσου της ατομικής κατανάλωσης και αποταμίευσης ενώ στη δεύτερη προοπτική τα άτομα ομαδοποιούνται, συνήθως, γενικά σε εργαζομένους και συνταξιούχους ή πιο συχνά, αλλά εξίσου γενικά, σε μη ηλικιωμένους και ηλικιωμένους. Κάτι τέτοιο δεν σημαίνει πως δεν ακολουθούνται περαιτέρω εξειδικεύσεις και συνδυασμοί στα πλαίσια αυτής της τάσης. Σημαίνει όμως, πως και στις δύο περιπτώσεις (ουσιαστικά μία καθώς οι γενικές ομαδοποιήσεις γίνονται χωρίς ουσιαστικές κοινωνικές αναφορές) από το αποτέλεσμα αυτής της ανάλυσης λείπουν είτε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού είτε μικρότερα αλλά με μεγάλη σημασία, και κυρίως, λείπει άλλοτε ο θεσμικός ρόλος του κράτους, άλλοτε ο λειτουργικός ρόλος και άλλοτε και οι δύο ρόλοι. Πολύ περισσότερο λείπουν οι ευθείες συνδέσεις με το σύστημα παραγωγής και αναπαραγωγής που ισχύει στην κάθε κοινωνία και οριοθετεί τη δράση των κοινωνικών σχηματισμών. Αλλά και σε ό,τι δεν λείπει η ανάλυση δεν προχωρά συνήθως σε ευρήματα και συμπεράσματα τα οποία είναι δυνατό να ξεπεράσουν συσχετισμούς με βάση ορισμένα και μόνο φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά: ηλικία, φύλο, εκπαίδευση και εισόδημα. Μη παραγνωρίζοντας τη σημασία που έχει η παραπάνω ανάλυση για οποιαδήποτε μελέτη, για μια πολιτική οικονομία της γήρανσης δεν αποτελεί παρά το πρώτο βήμα καθώς η κίνηση είναι από την ατομική και δημογραφική γήρανση προς την ανάλυση του αντικειμένου όπως εκείνο έχει ήδη ορισθεί (3). Αντιστρόφως αφαιρετικά η ανάλυση των ομάδων των εργαζομένων και των συνταξιούχων δεν είναι παρά η πρώτη κάθοδος προς την πραγματικότητα.

Σε συνέχεια του κεφαλαίου 3, όπου εδράζεται το σύνολο της ανάλυσης, το αντικείμενο της μελέτης είναι η γήρανση, και τα υποκείμενα της γήρανσης είναι συλλογικά και πρόκειται για ομάδες (χωρίς αναγκαστικά συνειδητή ταυτότητα ένταξης κάποιου ατόμου σε εκείνη ή την άλλη ομάδα). Λίγο διαφορετικά, οι ομάδες αποτελούν για τη μελέτη τα υποκείμενα της γήρανσης. Πρόκειται, ουσιαστικά, για τις ειδικές κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες οι οποίες απαρτίζονται από συγκεκριμένα

άτομα τα οποία μεγαλώνουν ηλικιακά. Με την ηλικία να σημαδεύει μια μετάβαση από την περίοδο όπου το άτομο συντηρείται και αναπαράγεται με βάση, κυρίως, την εργασία του στην περίοδο όπου συντηρείται και αναπαράγεται με βάση, κυρίως, την εργασία άλλων ατόμων (τα οποία ανήκουν στην ίδια ή σε διαφορετική ομάδα). Οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης είναι ουσιαστικά έξι: (1) άτομα που απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, (2) άτομα που απασχολούνται στον κρατικό τομέα της οικονομίας, (3) άτομα που αυτό-απασχολούνται, (4) άτομα που απασχολήθηκαν στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, (5) άτομα που απασχολήθηκαν στον κρατικό τομέα της οικονομίας, (6) άτομα που αυτό-απασχολήθηκαν. Τα κριτήρια της διάκρισης του γενικού πληθυσμού σε αυτές τις κατηγορίες δεν είναι άλλα από τον τομέα της απασχόλησής τους και από το εάν εντάσσονται ή όχι στο εργατικό δυναμικό.⁶⁰ Άλλες μεγάλες ομάδες του πληθυσμού όπως εκείνη των ανδρών και, κυρίως, των γυναικών που δεν εργάστηκαν ποτέ μένουν έξω από την ποσοτική ανάλυση καθώς δεν είναι δυνατό να ενταχθούν σε μια φάση μετάβασης από την εργασία στη συνταξιοδότηση δίχως διαπιστωμένες παραγωγικές σχέσεις. Όπως άλλωστε συμβαίνει και με άτομα τα οποία βρίσκονται στη σύνταξη αλλά δεν εργάστηκαν ποτέ. Οι συγκρίσεις που ακολουθούν είναι εκείνες στις οποίες εδράζεται το συνολικό επιχείρημα: (Α) Εργαζόμενοι ιδιωτικού τομέα / Συνταξιούχοι ιδιωτικού τομέα, Εργαζόμενοι δημόσιου τομέα / Συνταξιούχοι δημόσιου τομέα, Ενεργοί αυτοαπασχολούμενοι / Συνταξιούχοι αυτοαπασχολούμενοι, (Β) Εργατικό δυναμικό στις τρεις κατηγορίες (ως αφετηρία της σύγκρισης), (Γ) Συνταξιούχοι στις τρεις κατηγορίες (ως κατάληξη της σύγκρισης). Στις τρεις σειρές της σύγκρισης εκείνο που αλλάζει είναι το κριτήριο που η ανάλυση χρησιμοποιεί. Γενικά, οι συγκρίσεις εξειδικεύονται περισσότερο όσον αφορά το εισόδημα και τον πλούτο, επεκτείνονται, όμως, και σε θέματα υγείας και προσδοκιών των ερευνώμενων.

⁶⁰ Δεν μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός πως η συγκρότηση των κατηγοριών θα μπορούσε να ήταν περισσότερο άρτια εάν τα δεδομένα μπορούσαν να υποστηρίξουν περαιτέρω διακρίσεις εντός των έξι κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών. Για παράδειγμα εσωτερικές διχοτομήσεις σε δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα, ή περισσότερο σαφείς διακρίσεις στον τομέα της αυτό-απασχόλησης σχετικά με τα συμβοηθούμενα μέλη, τους αγρότες κλπ.

Διάγραμμα Γ1: Οριζόντιες και κάθετες συγκρίσεις μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών

Διάγραμμα Γ2: Το σύνολο των πιθανών συγκρίσεων μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών

	ΣΙΤ	ΣΔΤ	ΣΑΑ	ΕΙΤ	ΕΔΤ	ΕΑΑ
ΣΙΤ	#	O	O	I		
ΣΔΤ	O	#	O		I	
ΣΑΑ	O	O	#			I
ΕΙΤ	I			#	X	X
ΕΔΤ		I		X	#	X
ΕΑΑ			I	X	X	#

ΣΙΤ: Συνταξιούχοι Ιδιωτικού τομέα

ΣΔΤ: Συνταξιούχοι Δημοσίου τομέα

ΣΑΑ: Συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση

ΕΙΤ: Εργαζόμενοι Ιδιωτικού τομέα

ΕΔΤ: Εργαζόμενοι Δημοσίου τομέα

ΕΑΑ: Εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση

#: Δεν υπάρχει σύγκριση

O: Σύγκριση ανάμεσα σε συνταξιούχους

X: Σύγκριση ανάμεσα σε εργαζομένους

I: Σύγκριση ανάμεσα σε συνταξιούχους και εργαζομένους

Η αφετηρία για την κατασκευή των κατηγοριών που εξετάζονται είναι μία ομαδοποίηση η οποία προκύπτει ευθέως από το ερωτηματολόγιο της SHARE. Βασίζεται δε σε απαντήσεις των ερευνώμενων ατόμων χωρίς εκείνες να διασταυρώνονται δευτερογενώς με άλλες απαντήσεις που προηγήθηκαν ή ακολούθησαν σε σειρά εμφάνισης - αλλά με τις οποίες σίγουρα σχετίζονται (πόροι και πηγές πόρων, σύνθεση του εργασιακού βίου, συνταξιοδοτικά δικαιώματα κα). Αυτή η ομαδοποίηση παρουσιάζεται στον πίνακα Γ1 ο οποίος καταγράφει τη «σημερινή» κατάσταση απασχόλησης, ή γενικότερα κύριας δραστηριότητας, των ατόμων που μετέχουν στην έρευνα.

Πίνακας Γ1: Το δείγμα πριν τον μετασχηματισμό

Γενικές Ομάδες	Άτομα	%
Συνταξιούχοι	13.569	47,6
Εργαζόμενοι ή αυτό-απασχολούμενοι (περιλαμβάνοντας τα συμβοληθούσα μέλη)	8.223	28,8
Άνεργοι	898	3,2
Άτομα με μόνιμη αναπηρία ή ανικανότητα	918	3,2
Νοικοκυρές	4.597	16,1
“Άλλο”	88	0,3
“Άρνηση”	11	0,0
“Δεν γνωρίζω”	5	0,0
Ελλείπουσες τιμές (missing values)	208	0,7
Σύνολο	28.517	100

Ο παραπάνω πίνακας φιλτράρεται από διαδοχικές ερωτήσεις και απαντήσεις της έρευνας (κατά κανόνα, από την ενότητα «Απασχόληση και Συντάξεις») και καταλήγει να πάρει τη μορφή του επόμενου πίνακα (Γ2).⁶¹ Οι ομάδες αναφοράς πλέον θα είναι οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα, οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα, οι αυτοαπασχολούμενοι αλλά και (με την προσθήκη αντίστοιχων ομάδων αλλά για την περίοδο μετά τη συνταξιοδότηση) οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα, οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα και οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση. Το μέρος του δείγματος που δεν συμπεριλαμβάνεται στην ανάλυση συγκεντρώνει άτομα με αναπηρίες, νοικοκυρές και τέσσερις μικρότερες ομάδες τελείως άγνωστης σημερινής ή προηγούμενης επαγγελματικής ένταξης. Με άλλα λόγια, άτομα των οποίων η ένταξη σε ευρύτερες ομάδες όπως οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι είναι ιδιαίτερα προβληματική.

⁶¹ Οι ερωτήσεις από τις οποίες προκύπτουν οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν καθώς ο τρόπος με τον οποίο επεξεργάστηκαν για το μετασχηματισμό του δείγματος βρίσκονται στο παράρτημα 1 της μελέτης.

Πίνακας Γ2: Το δείγμα μετά τον μετασχηματισμό

Γενικές Ομάδες	Κατηγορίες	Άτομα	%
Συνταξιούχοι	Ιδιωτικού τομέα	8.576	30,1
	Δημοσίου τομέα	4.605	16,2
	Από αυτό-απασχόληση	2.514	8,8
Εργαζόμενοι	Ιδιωτικού τομέα	4.604	16,1
	Δημοσίου τομέα	3.053	10,7
	Από αυτό-απασχόληση	1.783	6,3
Μη ενεργοί	Αναπηρία / ανικανότητα	561	2,0
	Νοικοκυρές	2.523	8,9
Άλλη κατάσταση	Ελλείπουσες (missing) τιμές	220	0,8
	"Άλλο"	58	0,2
	"Άρνηση"	12	0,0
	"Δεν γνωρίζω"	8	0,0
Σύνολο		28.517	100

Σχηματικά, τα 25.135 άτομα του δείγματος SHARE-R2 ανήκουν στις έξι βασικές κατηγορίες ανάλυσης, σε σύνολο 28.517 ατόμων (ποσοστό χωρίς στάθμιση: 88,2%). Στον παρακάτω πίνακα περιλαμβάνοντας περιπτώσεις (cases) από 11 χώρες: Αυστρία, Γερμανία, Σουηδία, Ολλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία, Δανία, Ελλάδα, Ελβετία και Βέλγιο. Στον πίνακα Γ3 παρουσιάζεται το δείγμα της μελέτης των έξι κατηγοριών σταθμισμένο με βάρη πιθανοτήτων για κάθε χώρα. Με αυτό τον τρόπο βλέπουμε και τις ανεπιθύμητες αλλά απολύτως αναγκαίες «απώλειες» που υπάρχουν για το δείγμα της μελέτης σε σχέση με το συνολικά εφικτό. Η (σταθμισμένη) μέση τιμή 87,2% καλύπτει τις σημαντικές διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα στις διαφορετικές χώρες. Για παράδειγμα, στη Σουηδία και τη Δανία είτε εξαιτίας του μεγέθους του πληθυσμού ο οποίος δεν κατηγοριοποιείται είτε εξαιτίας της στάθμισης που δεν τον συνοδεύει το δείγμα της μελέτης δεν μειώνεται ουσιαστικά και προσεγγίζει το 100% ενώ για τις χώρες της Μεσογείου τα άτομα εκτός της κατηγοριοποίησης είναι μέχρι και 1 στα 4 (Ισπανία).

Πίνακας Γ3: Ο μετασχηματισμός ανά χώρα, με σταθμίσεις (%)

	Συνταξιούχοι ή Εργαζόμενοι	Μη ενεργοί ή Άλλη κατάσταση	Σύνολο
Αυστρία	92,4	7,7	100
Γερμανία	93,7	6,3	100
Σουηδία	98,2	1,9	100
Ολλανδία	89,1	10,9	100
Ισπανία	74,1	25,8	100
Ιταλία	82,6	17,4	100
Γαλλία	89,0	10,8	100
Δανία	97,1	2,9	100
Ελλάδα	77,7	22,0	100
Ελβετία	95,8	4,2	100
Βέλγιο	87,1	12,9	100
Συνολικά	87,2	12,7	100

Η σειρά των πινάκων Γ4 – Γ5 παρουσιάζει ξεχωριστά τα αποτελέσματα της κατηγοριοποίησης βάσει των κριτηρίων περί τομέα απασχόλησης και εργασίας ή συνταξιοδότησης. Με βάση την κατάσταση απασχόλησης από τα 25.000 περίπου άτομα του δείγματος τα 15.500 είναι στη σύνταξη και τα 9.500 στην εργασία. Το γεγονός πως τα περισσότερα άτομα είναι άνδρες και γυναίκες συνταξιούχοι δεν προξενεί έκπληξη με βάση το γεγονός ότι το συνολικό δείγμα της έρευνας SHARE αφορά άτομα άνω των 50 ετών. Όσον αφορά τον τομέα απασχόλησης, είτε των σημερινών εργαζομένων είτε των πρώην εργαζομένων και νυν συνταξιούχων, στον ιδιωτικό τομέα απασχολούνται περισσότερα από τα μισά άτομα (56,5%) και ακολουθεί ο δημόσιος ή κρατικός τομέας με 26,1% και οι αυτό-απασχολούμενοι και τα συμβοηθούμενα μέλη με 17,4% (αναφορικά με τις αναλογίες που προκύπτουν από την κατάσταση και τον τομέα απασχόλησης περιλαμβάνονται ορισμένοι χάρτες για το δείγμα στο παράρτημα 2 της μελέτης).

Πίνακας Γ4: Κατάσταση απασχόλησης

Κατάσταση απασχόλησης	Άτομα	%	Σταθμισμένα %
Συνταξιούχοι	15.695	62,44	65,28
Εργαζόμενοι	9.440	37,56	34,72
Σύνολο	25.135	100	100

Πίνακας Γ5: Τομέας απασχόλησης

Τομέας (τρωινής ή προηγούμενης) απασχόλησης	Άτομα	%	Σταθμισμένα %
Ιδιωτικό τομέα	13.180	52,44	56,52
Δημόσιο τομέα	7.658	30,46	26,09
Αυτό-απασχόληση	4.297	17,10	17,39
Σύνολο	25.135	100	100

Η επόμενη σειρά των πινάκων (Γ6 – Γ7) δεν αποτελεί παρά τη σύνθεση της προηγούμενης σειράς. Οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι παρουσιάζονται με βάση τον τομέα που απασχολούνται ή απασχολήθηκαν στο παρελθόν. Από τους συνταξιούχους 6 στους 10 προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, ενώ η αναλογία για το δημόσιο τομέα είναι 1 στους 4 και για την αυτό-απασχόληση περίπου 1 στους 7. Για τους εργαζόμενους παρατηρείται μια διαφοροποίηση με μείωση του μεριδίου του ιδιωτικού τομέα (5:10) και αύξηση για τους άλλους δύο τομείς όσον αφορά την επαγγελματική ένταξη των ατόμων του δείγματος.

Πίνακας Γ6: Τομέας (προηγούμενης) απασχόλησης για τους συνταξιούχους

Συνταξιούχοι	Άτομα	%	Σταθμισμένα %
Ιδιωτικό τομέα	8.576	54,64	59,02
Δημόσιο τομέα	4.605	29,34	25,35
Αυτό-απασχόληση	2.514	16,02	15,62
Σύνολο	15.695	100	100

Πίνακας Γ7: Τομέας (τωρινής) απασχόλησης για τους εργαζομένους

Εργαζόμενοι	Άτομα	%	Σταθμισμένα %
Ιδιωτικό τομέα	4.604	48,77	51,81
Δημόσιο τομέα	3.053	32,34	27,48
Αυτό-απασχόληση	1.783	18,89	20,71
Σύνολο	9.440	100	100

Τα ποσοστά των παραπάνω πινάκων είναι μονάχα ενδεικτικά για τις συνθέσεις των τομέων απασχόλησης και της συμμετοχής στην εργασία. Η τελική σύνθεση, η οποία αποτελεί και το πεδίο της ανάλυσης για τη μελέτη, παρουσιάζεται στον πίνακα Γ8. Τα ποσοστά των έξι κατηγοριών αθροίζουν στο 100% και όχι ανά τομέα ή κατάσταση απασχόλησης. Η συγκεντρωτική αυτή παρουσίαση φανερώνει τις μεγάλες διαφορές που υπάρχουν από χώρα σε χώρα όσον αφορά τις συνθέσεις συνταξιούχων και εργαζομένων ανά τομέα. Ο μέσος όρος που προκύπτει συνολικά για τις 11 χώρες δεν αντικατοπτρίζει ουσιαστικά καμία χώρα. Τα ποσοστά της κάθε κατηγορίας σε κάθε χώρα διαφέρουν σημαντικά καταγράφοντας σημαντικές αποκλίσεις. Με ορισμένα παραδείγματα, το ποσοστό το οποίο αντιστοιχεί στα άτομα που βρίσκονται στη σύνταξη ενώ εργάζονταν στον ιδιωτικό τομέα διαφέρει από 25% στη Δανία μέχρι και 46% στην Αυστρία, αντίστοιχα το ποσοστό των εργαζομένων στο δημόσιο ή κρατικό τομέα καταγράφεται για την Αυστρία στο 7% και τη Δανία στο 18%, και όσον αφορά την αυτό-απασχόληση τόσο για τους εργαζομένους όσο και τους συνταξιούχους τα

ποσοστά από χώρα σε χώρα διαφέρουν πολύ σημαντικά με τις μεσογειακές χώρες να καταγράφουν τιμές πολλαπλάσιες σε σχέση με όλες τις άλλες χώρες. Θα πρέπει να τονιστεί, όμως, πως το σύνολο των μετρήσεων, των συγκρίσεων και των δεικτών που χρησιμοποιεί η μελέτη αναφέρονται κατά κανόνα στο εσωτερικό των ομάδων και επομένως το συγκριτικό μέγεθος διαδραματίζει περιορισμένο ουσιαστικά ρόλο.

Πίνακας Γ8: Το τελικό πεδίο της ανάλυσης, σταθμισμένα ποσοστά %

Χώρα	Συνταξιούχοι			Εργαζόμενοι			Σύνολο
	Ιδιωτικού τομέα	Δημόσιου τομέα	Από αυτό-απασχόληση	Ιδιωτικού τομέα	Δημόσιου τομέα	Σε αυτό-απασχόληση	
Αυστρία	46,3	19,6	7,2	14,6	7,4	4,9	100
Γερμανία	44,1	15,8	3,2	22,9	8,1	5,9	100
Σουηδία	25,8	24,6	6,4	19,7	17,7	5,8	100
Ολλανδία	28,2	27,2	6,4	16,2	16,8	5,3	100
Ισπανία	37,8	10,5	15,0	18,2	8,3	10,2	100
Ιταλία	40,1	15,5	17,5	8,8	8,2	9,9	100
Γαλλία	37,0	17,5	10,9	20,0	9,8	4,7	100
Δανία	24,8	22,8	7,9	21,4	18,1	5,0	100
Ελλάδα	28,2	13,2	24,0	12,0	8,8	13,8	100
Ελβετία	28,5	14,2	10,6	24,3	11,4	11,0	100
Βέλγιο	38,7	19,4	11,0	16,6	9,9	4,5	100
Συνολικά	38,5	16,6	10,2	18,0	9,5	7,2	100

8) Ανάλυση σε οικονομικές μονάδες

8.1) Εισόδημα και κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες ανάλυσης

Όπως έχει ήδη αναφερθεί η μεταβλητή «εισόδημα» που αναλύεται με βάση τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες δεν είναι άλλη από το ατομικό, καθαρό, διαθέσιμο, ισοδύναμο εισόδημα. Πρόκειται, με άλλο λόγια, για το εισόδημα το οποίο έχει υπολογιστεί σε ατομικό επίπεδο διαμέσου κλιμάκων ισοδυναμιών, απαλλαγμένο από φόρους και εισφορές και είναι δυνατό να διατεθεί εξ' ολοκλήρου για κατανάλωση. Το τμήμα αυτό χωρίζεται σε πέντε μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται οι κατανομές εισοδήματος για τις κατηγορίες της ανάλυσης και στη συνέχεια συγκρίνονται οι διάμεσες τιμές. Ακολουθεί μια, εξειδικευμένη στις κατηγορίες, ανάλυση εισοδηματικής φτώχειας και στη συνέχεια μια ανάλυση στα δεκατημόρια εισοδήματος του συνολικού και του ειδικού πληθυσμού. Η ανάλυση ανισότητας μέσω δεικτών και καμπύλων ανισοκατανομής παρουσιάζεται στο τέταρτο μέρος. Στο πέμπτο, και τελευταίο, μέρος αυτού του τμήματος η ανισότητα προσεγγίζεται, βασικά, μέσα από σχέσεις πιθανοτήτων και όχι από απόλυτα μεγέθη και διαφορές ποσοστών.

8.1.1) Κατανομές εισοδήματος και συγκριτική ανάλυση ανισότητας

Στο κεφάλαιο B3 παρουσιάστηκαν ξεχωριστά, αλλά και συγκριτικά, τα διάμεσα και μέσα εισοδήματα συνταξιούχων και εργαζομένων για τις χώρες της SHARE. Στο κεφάλαιο αυτό η ανάλυση εξειδικεύεται στις κατηγορίες που απαρτίζουν τις ομάδες αυτές. Στον πίνακα Γ9 παρουσιάζονται οι διάμεσες και μέσες τιμές εισοδήματος των ατόμων που βρίσκονται στη σύνταξη ανά τομέα προηγούμενης απασχόλησης (ιδιωτικό, δημόσιο ή κρατικό τομέα και από αυτό-απασχόληση).

Πίνακας Γ9: Διάμεσο και μέσο Εισόδημα των Συνταξιούχων ανά χώρα, σε .000 €

	Διάμεσο Εισόδημα			Μέσο Εισόδημα		
	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση
Αυστρία	18,3	20,6	19,3	26,2	27,1	27,3
Γερμανία	16,9	19,8	17,2	22,3	25,1	21,9
Σουηδία	17,4	17,9	16,9	22,9	22,1	23,4
Ολλανδία	21,4	22,6	22,6	30,9	30,4	33,5
Ισπανία	8,3	9,4	7,2	11,6	14,1	11,6
Ιταλία	11,8	14,9	10,0	15,8	18,0	13,7
Γαλλία	18,4	23,3	15,8	30,4	37,2	37,3
Δανία	15,8	19,9	16,4	21,0	25,3	28,6
Ελλάδα	8,4	11,9	6,9	10,6	14,5	9,6
Ελβετία	29,7	34,9	26,7	43,1	52,1	40,1
Βέλγιο	14,7	19,9	15,4	24,3	28,8	26,4
Συνολικά	15,2	18,9	11,7	21,9	26,3	20,9

Ένα πρώτο σημείο στο οποίο πρέπει να δοθεί έμφαση είναι οι σημαντικές διαφορές οι οποίες παρατηρούνται ανάμεσα στα διάμεσα και μέσα εισοδήματα. Σε μια ανάλυση ανισότητας το γεγονός αυτό έρχεται να στηρίξει τη χρήση μέτρων τα οποία βασίζονται σε διάμεσες τιμές και όχι μέσες. Παρά τον έλεγχο για πολύ αποκλίνουσες τιμές (outliers) που έχει εφαρμοσθεί για τη μεταβλητή του εισοδήματος οι μέσες τιμές εξακολουθούν να δίνουν κατανομές που επηρεάζονται αρκετά από τα άκρα (μηδενικό ή πάρα πολύ υψηλό εισόδημα). Όσον αφορά τις απόλυτες τιμές όπως ισχύουν καθέτως για κάθε χώρα θα πρέπει να σημειωθεί πως παρά το δυναμικό μιας τέτοιας ανάλυσης για αυτή τη μελέτη είναι ζήτημα όχι πρωταρχικής σημασίας. Η μελέτη είναι δομημένη ώστε τα δεδομένα και τα ευρήματα να αναλύονται, κυρίως, οριζόντια: για κάθε χώρα και κάθε κατηγορία εντός της κάθε χώρας. Με αυτό τον τρόπο η έμφαση περνά, για παράδειγμα, στην Ελλάδα και τις διαφορές ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες συνταξιούχων, και δευτερευόντως, και πάλι με ένα παράδειγμα, στις διαφορές εισοδήματος μεταξύ συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα στην Ελλάδα με συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα στη Δανία, και μονάχα περιπτώσιολογικά στις διαφορές ανάμεσα στα απόλυτα εισοδήματα πχ. Ελληνίδων και Ελλήνων συνταξιούχων με συνταξιούχους από την Ισπανία.⁶² Με βάση τα παραπάνω,

⁶² Η προσέγγιση αυτή έχει ένα ακόμη γνώρισμα πέρα από τη στοχοθέτηση των συγκρίσεων: περιορίζει τη σημασία των δευτερογενών υποεκτιμήσεων και υπερεκτιμήσεων της μεταβλητής του εισοδήματος

παρατηρείται πως σε όλες τις χώρες το διάμεσο εισόδημα των ατόμων που βρίσκονται στη σύνταξη ενώ προέρχονται από απασχόληση στο κρατικό κομμάτι της οικονομίας είναι μεγαλύτερο από το διάμεσο εισόδημα των άλλων δύο κατηγοριών. Μια πιθανή σύγκριση ανάμεσα σε χώρες του Νότου (Ελλάδα, Ιταλία) με χώρες του Βορρά (όπως η Σουηδία) δεν στέκεται τόσο στα απόλυτα μεγέθη του εισοδήματος της κάθε ομάδας σε κάθε χώρα αλλά στο γεγονός πως οι αποκλίσεις που παρατηρούνται στις πρώτες δεν είναι τόσο σημαντικές όσο στις δεύτερες. Αξίζει να σημειωθεί εδώ πως η μεταβλητή του εισοδήματος περιλαμβάνει το ποσό των συντάξεων του κάθε ατόμου αλλά δεν εξαντλείται εκεί. Ουσιαστικά, η μέτρηση έχει να κάνει περισσότερο με τη συνολική καθαρή θέση των εισοδημάτων παρά με τις συντάξεις αφού στο συνολικό εισόδημα καταγράφονται όλα τα στοιχεία εισοδήματος που κάποιος ή κάποια είχε τα περιθώρια να διαχειριστεί τόσο στη διάρκεια του εργασιακού βίου όσο και στη συνέχεια.

Στον πίνακα που ακολουθεί (Γ10) παρουσιάζονται οι διαφορές στα εισοδήματα όπως εκείνες προκύπτουν ανά ζεύγη κατηγοριών. Για την κατασκευή των διαφορών χρησιμοποιήθηκαν οι διάμεσες τιμές από τον προηγούμενο πίνακα. Οι διαφορές προσεγγίστηκαν με βάση το δείκτη ανισότητας ομάδων (GI) σε δύο παραλλαγές. Εκείνο που αλλάζει είναι η ομάδα αναφοράς στις διαφορές. Στην πρώτη μορφή η διαφορά έχει να κάνει με το τι (ή για την ακρίβεια πόσο) κερδίζει ένα άτομο επειδή ανήκει σε μία ομάδα και στη δεύτερη (τυπική μορφή του δείκτη) η διαφορά προσεγγίζεται σαν μέτρηση του πόσο λιγότερο εισόδημα έχει ένα άτομο επειδή ανήκει σε μία ομάδα σε σχέση με μία άλλη. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα και πάλι, το εισόδημα των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα είναι μεγαλύτερο για τους ίδιους σε σχέση με εκείνο των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα κατά 29% ενώ για τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα η διαφορά που τους χωρίζει από το εισόδημα των συνταξιούχων του δημοσίου τομέα είναι 41%. Για αυτό το πρώτο ζεύγος συγκρίσεων (δύο πρώτες στήλες) το πρόσημο είναι παντού θετικό. Μονοψήφιες είναι οι διαφορές μονάχα στη Σουηδία και την Ολλανδία ενώ πολύ πιο

των νοικοκυριών και στη συνέχεια των ατόμων όπου αυτή εντοπίζεται (Ελλάδα, Ισπανία και αντίστοιχα Ολλανδία και Αυστρία). Καθώς όλες οι επεξεργασίες για την κατασκευή του συνολικού εισοδήματος έγιναν ανά χώρα από την αρμόδια ομάδα εργασίας της SHARE η υποεκτίμηση ή η υπερεκτίμηση συμπεριέλαβε όλες τις περιπτώσεις εντός της κάθε χώρας, γεγονός που δεν συσχετίστηκε με άλλες μεταβλητές όπως οι κατηγορίες της μελέτης.

σημαντικές είναι στην Ιταλία, τη Γαλλία, τη Δανία, την Ελλάδα και το Βέλγιο. Ανάλογες είναι οι συγκρίσεις και μεταξύ συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση. Οι μεγαλύτερες διαφορές σε βάρος των δεύτερων παρατηρούνται στην Ελλάδα (περισσότερο από 2/3) την Ιταλία και τη Γαλλία (οι διαφορές είναι και στις δύο περιπτώσεις κοντά στο 50%). Εξαίρεση σε αυτές τις συγκρίσεις αποτελεί η Ολλανδία όπου οι διαφορές είναι ανύπαρκτες. Τόσο για την Αυστρία όσο και για τη Σουηδία οι διαφορές είναι μικρές και απέχουν πολύ από ό,τι ισχύει συνολικά για αυτό το ζεύγος των διαφορών (38% και 62% αντίστοιχα). Το τελευταίο ζεύγος συγκρίσεων αφορούν τις εισοδηματικές διαφορές των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα σε σχέση με εκείνων από την αυτό-απασχόληση. Πρόκειται για τα μοναδικά ζεύγη όπου εντοπίζονται διαφορές με αρνητικό πρόσημο. Από τις έντεκα χώρες στις έξι οι διαφορές είναι υπέρ των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα (θετικό πρόσημο) και στις άλλες πέντε υπέρ των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση (αρνητικό πρόσημο).

Πίνακας Γ10: Ποσοστιαία διαφορά εισοδήματος των συνταξιούχων μεταξύ τους

	Εισόδημα ΣΔΤ – Εισόδημα ΣΙΤ		Εισόδημα ΣΔΤ – Εισόδημα ΣΑΑ		Εισόδημα ΣΙΤ – Εισόδημα ΣΑΑ	
	Προς ΣΔΤ	Προς ΣΙΤ	Προς ΣΔΤ	Προς ΣΑΑ	Προς ΣΙΤ	Προς ΣΑΑ
Αυστρία	11,4%	12,9%	6,6%	7,1%	-5,4%	-5,1%
Γερμανία	14,7%	17,3%	12,9%	14,8%	-2,1%	-2,1%
Σουηδία	2,9%	3,0%	5,9%	6,2%	3,0%	3,1%
Ολλανδία	5,6%	5,9%	0,1%	0,1%	-5,8%	-5,5%
Ισπανία	11,2%	12,6%	22,9%	29,6%	13,1%	15,1%
Ιταλία	21,0%	26,7%	32,7%	48,5%	14,7%	17,3%
Γαλλία	20,8%	26,3%	32,2%	47,4%	14,3%	16,8%
Δανία	20,9%	26,3%	17,7%	21,5%	-4,0%	-3,9%
Ελλάδα	29,1%	41,0%	41,9%	72,2%	18,1%	22,1%
Ελβετία	15,0%	17,7%	23,6%	30,9%	10,1%	11,3%
Βέλγιο	26,2%	35,5%	22,6%	29,1%	-5,0%	-4,7%
Συνολικά	19,8%	24,7%	38,2%	61,7%	22,9%	29,7%

ΣΙΤ: Συνταξιούχοι Ιδιωτικού τομέα

ΣΔΤ: Συνταξιούχοι Δημοσίου τομέα

ΣΑΑ: Συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση

Στη συνέχεια εξετάζονται οι κατανομές και οι διαφορές εισοδημάτων των εργαζομένων. Οι πίνακες Γ11 και Γ12 είναι αντίστοιχοι των προηγούμενων αλλά αφορούν, αυτή τη φορά, μονάχα του εργαζομένους στις έντεκα χώρες της SHARE.

Πίνακας Γ11: Διάμεσο και μέσο Εισόδημα των Εργαζομένων ανά χώρα, σε .000 €

	Διάμεσο Εισόδημα			Μέσο Εισόδημα		
	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	15,8	16,8	19,7	21,4	21,0	24,0
Γερμανία	20,2	25,3	35,3	24,8	30,6	46,6
Σουηδία	24,0	24,6	24,2	27,9	28,8	29,4
Ολλανδία	21,3	24,9	29,2	29,2	30,3	36,6
Ισπανία	8,4	13,3	15,5	13,5	19,8	26,1
Ιταλία	12,6	17,5	14,6	17,0	22,5	24,9
Γαλλία	17,9	21,1	21,8	26,3	29,1	39,6
Δανία	31,6	32,8	37,0	32,7	36,1	48,1
Ελλάδα	8,9	12,1	10,9	11,2	13,1	15,2
Ελβετία	36,3	46,8	45,4	43,6	55,0	58,2
Βέλγιο	16,3	20,0	22,7	24,8	26,5	33,5
Συνολικά	18,0	21,7	21,1	24,1	28,0	34,3

Πίνακας Γ12: Ποσοστιαία διαφορά εισοδήματος των εργαζομένων μεταξύ τους

	Εισόδημα ΕΔΤ – Εισόδημα ΕΙΤ		Εισόδημα ΕΔΤ – Εισόδημα ΕΑΑ		Εισόδημα ΕΙΤ – Εισόδημα ΕΑΑ	
	Προς ΕΔΤ	Προς ΕΙΤ	Προς ΕΔΤ	Προς ΕΑΑ	Προς ΕΙΤ	Προς ΕΑΑ
Αυστρία	5,4%	5,8%	-17,7%	-15,0%	-24,4%	-19,6%
Γερμανία	20,5%	25,8%	-39,1%	-28,1%	-75,0%	-42,9%
Σουηδία	2,1%	2,1%	1,4%	1,4%	-0,7%	-0,7%
Ολλανδία	14,5%	16,9%	-17,3%	-14,8%	-37,2%	-27,1%
Ισπανία	36,4%	57,3%	-16,8%	-14,3%	-83,6%	-45,5%
Ιταλία	28,3%	39,5%	16,5%	19,8%	-16,5%	-14,1%
Γαλλία	15,1%	17,8%	-3,2%	-3,1%	-21,6%	-17,8%
Δανία	3,6%	3,8%	-13,1%	-11,6%	-17,3%	-14,8%
Ελλάδα	26,4%	35,9%	9,7%	10,8%	-22,7%	-18,5%
Ελβετία	22,5%	29,1%	2,9%	3,0%	-25,3%	-20,2%
Βέλγιο	18,7%	23,0%	-13,3%	-11,7%	-39,3%	-28,2%
Συνολικά	17,4%	21,0%	2,9%	3,0%	-17,5%	-14,9%

ΕΙΤ: Εργαζόμενοι Ιδιωτικού τομέα

ΕΔΤ: Εργαζόμενοι Δημοσίου τομέα

ΕΑΑ: Εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση

Οι αναφορές που προηγήθηκαν σχετικά με τη χρήση διάμεσων ή μέσων τιμών για το εισόδημα των συνταξιούχων ισχύουν και για την περίπτωση των εργαζομένων. Και πάλι η έμφαση δίνεται στις διαφορές κάθε κατηγορίας με άλλες κατηγορίες και όχι στα απόλυτα μεγέθη που προηγούνται. Παρόλα αυτά, σημειώνεται πως το εισόδημα των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση είναι σημαντικά διαφοροποιημένο ως προς

το μέγεθός του σε σχέση με ό,τι έχει προηγηθεί. Από τον πίνακα Γ12 παρατηρείται πως οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα είναι σε καλύτερη εισοδηματικά θέση σε σχέση με εκείνους του ιδιωτικού τομέα σε όλες τις χώρες της SHARE. Για το δείκτη GI, οι μεγαλύτερες διαφορές σημειώνονται στην Ισπανία (57%), την Ιταλία (39%) και την Ελλάδα (36%). Αντίθετα, οι μικρότερες διαφορές εντοπίζονται στη Σουηδία (2%) και τη Δανία (4%). Με αυτές τις συντεταγμένες αναδύεται με σαφήνεια ένας διαχωρισμός ανάμεσα στις χώρες με ομαδοποιήσεις που παραπέμπουν ευθέως στους μεγάλους διαχωρισμούς (Σκανδιναβία, Κεντρική Ευρώπη, Μεσόγειος). Το τι είναι δυνατό να σημαίνει το παραπάνω όμως, είναι κάτι που θα απασχολήσει στη συνέχεια, και αφού διαπιστωθεί το αν τέτοιου είδους διαχωρισμοί επαναλαμβάνονται ή δεν επιβεβαιώνονται συνολικά. Σε αυτό το σημείο της ανάλυσης, η σαφής εισοδηματική υπεροχή των εργαζομένων από το δημόσιο τομέα έναντι εκείνων του ιδιωτικού δεν ισχύει τόσο ξεκάθαρα όταν αντί των δεύτερων η ομάδα αναφοράς είναι οι εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση. Στις επτά από τις έντεκα χώρες οι εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση έχουν υψηλότερο εισόδημα από ότι οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα (στη Γερμανία αυτή η διαφορά προσεγγίζει το 1/3 του εισοδήματος). Από τις υπόλοιπες τέσσερις χώρες μονάχα στην Ιταλία και την Ελλάδα οι διαφορές σε βάρος των πρώτων είναι σημαντικές ενώ στη Σουηδία και την Ελβετία είναι θετικές αλλά πολύ περιορισμένες. Όσον αφορά τις συγκρίσεις ανάμεσα σε εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα και σε εργαζομένους σε αυτό-απασχόληση οι διαφορές είναι στατιστικά μη σημαντικές μονάχα στη Σουηδία. Σε όλες τις άλλες χώρες της SHARE οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα έχουν σημαντικά χαμηλότερο εισόδημα από ότι εκείνοι που αυτό-απασχολούνται (οι κορυφαίες διαφορές καταγράφονται στην Ισπανία και τη Γερμανία).

Με τον πίνακα Γ13 παρουσιάζεται το θέμα της διαφοροποίησης των εισοδημάτων μετά τη συνταξιοδότηση για κάθε τομέα απασχόλησης ξεχωριστά. Ζητήματα αναπλήρωσης δεν τίθενται ευθέως καθώς τα εισοδήματα δεν προέρχονται μονάχα από συντάξεις, υπενθυμίζεται ότι συμπεριλαμβάνονται ιδιοκτησιακά και χρηματοοικονομικά στοιχεία που αποφέρουν εισόδημα. Και πάλι με τη χρήση του δείκτη για την ανισότητα ομάδων, τα διάμεσα εισοδήματα των εργαζομένων είναι παντού σχετικά μεγαλύτερα σε σχέση με εκείνα των συνταξιούχων, με τις οριακές

εξαιρέσεις της Αυστρίας και της Γαλλίας, για τον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα.⁶³ Οι μεγαλύτερες εισοδηματικές απώλειες για τα άτομα του ιδιωτικού τομέα σημειώνονται στη Δανία (50%) και τη Σουηδία (28%) ενώ στην Ισπανία, την Ελλάδα και την Ιταλία είναι πολύ πιο περιορισμένες. Στο δημόσιο τομέα, οι απώλειες ξεπερνούν το ¼ του εισοδήματος στη Σουηδία, την Ισπανία, τη Δανία και την Ελβετία. Για την Ελλάδα και το Βέλγιο οι διαφορές είναι οριακές γύρω από το 1% και μη στατιστικά (όπως και πραγματικά) σημαντικές. Στον τομέα των αυτό-απασχολούμενων δεν υπάρχουν εξαιρέσεις. Το πρόσημο είναι παντού αρνητικό, και με την εξαίρεση της Αυστρίας βρίσκονται σε πολύ υψηλά επίπεδα. Στη Δανία, την Ισπανία και τη Γερμανία ξεπερνούν το 50% του εισοδήματος αλλά και στις άλλες χώρες ξεπερνούν το 30%.

Πίνακας Γ13: Διαφορά εισοδήματος συνταξιούχων - εργαζομένων ανά τομέα (%)

	Ιδιωτικό τομέα	Δημόσιο τομέα	Αυτό- απασχόληση
Αυστρία	15,3%	23,0%	-2,3%
Γερμανία	-16,2%	-21,9%	-51,1%
Σουηδία	-27,6%	-27,0%	-30,3%
Ολλανδία	0,4%	-9,1%	-22,6%
Ισπανία	-1,3%	-29,4%	-53,3%
Ιταλία	-6,4%	-15,0%	-31,5%
Γαλλία	2,9%	10,3%	-27,5%
Δανία	-50,1%	-39,2%	-55,8%
Ελλάδα	-4,8%	-1,3%	-36,5%
Ελβετία	-18,1%	-25,4%	-41,3%
Βέλγιο	-9,9%	-0,7%	-32,1%
Συνολικά	-15,6%	-13,0%	-44,6%

Στην τελευταία γραμμή του πίνακα Γ13 καταγράφονται οι συνολικές μειώσεις για τα άτομα κάθε τομέα χωριστά. Σύμφωνα με αυτές τις μέσες τιμές η μείωση αφορά κυρίως τους αυτό-απασχολούμενους και λιγότερο τις άλλες ομάδες. Κάτι τέτοιο όμως, δεν είναι ακριβές για τις έξι κατηγορίες της ανάλυσης. Με τις έξι κατηγορίες, όπως παρουσιάστηκαν μέχρι στιγμή, οι μέσοι όροι αποκρύπτουν παρά φανερώνουν πραγματικές διαστάσεις. Η μεγαλύτερη μείωση που παρατηρείται στον ιδιωτικό τομέα σε σχέση με το δημόσιο καθώς τα άτομα περνούν από την εργασία στη

⁶³ Ειδικά για την περίπτωση της Αυστρίας πρέπει να σημειωθεί πως τα δεδομένα, ακόμη και της έκδοσης R2 για το πρώτο κύμα της SHARE, δεν είναι σε τελική αξιοποιήσιμη μορφή καθώς πολλές απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο σχετικά με οικονομικά στοιχεία δόθηκαν στο εθνικό νόμισμα πριν την έλευση του ευρώ.

συνταξιοδότηση (5% έναντι 1%) θα είχε διαφορετική ανάγνωση αν δεν παρασταίνονταν προηγουμένως οι πίνακες με τα απόλυτα μεγέθη. Από εκεί προκύπτει πως και η πρώτη μείωση όπως και η δεύτερη δεν είναι παρά της τάξης των εκατοντάδων ευρώ. Γεγονός τελείως αναντίστοιχο με τις διαφορές που χωρίζουν τις κατηγορίες ανά ζεύγη οι οποίες μετρώνται σε χιλιάδες ευρώ. Μάλιστα, παρά τις εκατέρωθεν μειώσεις η απόσταση που χωρίζει εισοδηματικά τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα από εκείνους στο δημόσιο είναι για την Ελλάδα 3,2 χιλιάδες ευρώ ενώ όταν οι δύο κατηγορίες βρίσκονται στη σύνταξη η διαφορά αυτή διευρύνεται. Σε κάθε περίπτωση σε θέματα μείωσης των εισοδημάτων οι γενικές ομάδες «εργαζόμενοι» και «συνταξιούχοι» είναι δυνατό να στρεβλώνουν την ανάλυση παρά να τη διευκολύνουν. Ακόμη και στην περίπτωση μεγάλων μειώσεων θα πρέπει να μη διαφεύγει πως τίποτα δεν εξασφαλίζει ότι οι μειώσεις (ή και οι αυξήσεις αντίστοιχα) επιμερίζεται ισομερώς στις τρεις κατηγορίες. Αλλά ακόμη και αν γινόταν κάτι τέτοιο δεν ξεκινούν όλοι και όλες με τα ίδια εισοδήματα (όπως στο παράδειγμα των εργαζομένων και των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση).

8.1.2) Ανάλυση εισοδηματικής φτώχειας

Ο τρόπος που μια κοινωνία αντιμετωπίζει ένα ζήτημα εξαρτάται, αμέσως και εμμέσως, από τους διαθέσιμους ορισμούς του ζητήματος. Διαφορετικοί ορισμοί θα αποδώσουν και διαφορετική σημασία και σπουδαιότητα. Πόσο μάλλον στις περιπτώσεις που οι θεσμοθετημένοι φορείς της κάθε ιστορικής κοινωνίας καλούνται να αντιμετωπίσουν στην πράξη, και όχι θεωρητικά, ένα κοινωνικό πρόβλημα. Γι' αυτό ο τρόπος που μια κοινωνία αντιμετωπίζει ένα πρόβλημα όπως η φτώχεια εξαρτάται, κυρίως, από το πως εκείνη έχει ορισθεί. Ένας στενός ορισμός χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της εισοδηματικής φτώχειας, αναφέρεται δε είτε σε άτομα που δεν είναι μέρος της αγοράς εργασίας είτε σε άτομα τα οποία είναι μεν μέρος αλλά εντάσσονται στη χαμηλότερη εισοδηματική και μισθολογική κλίμακα. Ένας ευρύς ορισμός από την άλλη μεριά σημαίνει περισσότερα από τη φτώχεια, την εισοδηματική ανισότητα και την έλλειψη πόρων. Τυπικά, τουλάχιστον – και συχνά μέχρι εκεί, συνθέτει αυτά τα φαινόμενα, καθώς και άλλα, ώστε ο ορισμός που προκύπτει να είναι πολυσύνθετος και πολυδιάστατος σε μορφή και περιεχόμενο. Στην πραγματικότητα, και τα δύο είδη ορισμών αποτελούν προγραμματικούς ορισμούς. Η

διαφορά μεταξύ θεωρίας και πράξης, στην προκειμένη περίπτωση, επιβάλλει λειτουργικούς ορισμούς σαν πρακτική αναγκαιότητα. Σύμφωνα με όσα προηγήθηκαν σχετικά με τη σημασία των ορισμών στη συνέχεια η μελέτη στέκεται σε ότι είναι πιο γνωστό ως σήμερα για τη φτώχεια: τους φτωχούς. Με μεγαλύτερη σαφήνεια, η ανάλυση θα ακολουθήσει μια προσέγγιση προς εκείνα τα ποσοστά φτώχειας για τα οποία οι Έλληνες, τουλάχιστον, έχουν μάθει πια πως σημαίνουν 2.000.000 άτομα. Σπανίως εμφανίζεται μια μελέτη με ποσοστά φτώχειας για την Ελλάδα διαφορετικά του 20% για μια γραμμή φτώχειας στο 60% του διάμεσου εισοδήματος. Οι διακυμάνσεις προς τα πάνω δεν λείπουν όπως λείπουν οι διακυμάνσεις προς τα κάτω αλλά και αυτό δεν αλλάζει τη γενική πεποίθηση πως ένας ή μία στους πέντε Έλληνες ή Ελληνίδες είναι φτωχός ή φτωχή. Αναλογία που υπονοεί μια ακόμη μεγαλύτερη για τον πληθυσμό στην Ελλάδα από τη στιγμή που θα «ενταχθούν» στατιστικά και οι μετανάστες. Αντίστοιχα, είναι εκπαιδευμένο και το κοινό στο οποίο απευθύνονται αντίστοιχες μετρήσεις και στις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες έστω με διαφορετικά ποσοστά φτωχών. Πολλοί είναι εκείνοι, ερευνητές και μη, που θα εκπλαγούν και θα δυσπιστήσουν, με αυτή τη σειρά πάντοτε, εάν για μία Σκανδιναβική χώρα καταγραφούν διψήφια ποσοστά φτώχειας. Ο στενός ορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού, η εισοδηματική φτώχεια ήδη έχει να παρουσιάσει τόσα πολλά ώστε και μόνο η επίκληση ενός πιο σύνθετου δείκτη θα κινδύνευε να καταστήσει τη συζήτηση, στα πλαίσια αυτής της μελέτης, μια συζήτηση δίχως νόημα.

Στη συνέχεια προσεγγίζονται τα ποσοστά φτώχειας στο 60% του διάμεσου καθαρού ισοδύναμου εισοδήματος σε επίπεδο ατόμων για τις χώρες της SHARE. Σε δύο εκδοχές: η μία αφορά το σύνολο του δείγματος ενώ η άλλη το δείγμα που εμπίπτει στις κατηγορίες της ανάλυσης (πίνακας Γ14). Η εικόνα δεν διαφέρει ουσιαστικά. Τα ποσοστά της δεύτερης στήλης είναι παντού μικρότερα από εκείνα της πρώτης γεγονός αναμενόμενο με μια αναδρομή στις ομάδες του πληθυσμού που η μελέτη έχει αφήσει στο παρασκήνιο (νοικοκυρές, άτομα με αναπηρίες κ). Όσοι εργάζονται ή εργάστηκαν με κάποιο βαθμό πληρότητας μέχρι τη συνταξιοδότηση είναι σχετικά προβλέψιμο πως θα απολαμβάνουν και μεγαλύτερα εισοδήματα τα οποία είναι σε θέση, ακόμη και οριακά, να τους τραβήξουν πάνω από τη γραμμή φτώχειας. Η τεχνική για την παραγωγή της γραμμής φτώχειας έχει περιγραφεί σε προηγούμενο κεφάλαιο (B3) και είναι η ίδια για κάθε χώρα. Με την υπενθύμιση ότι το δείγμα της έρευνας αφορά άτομα άνω των 50 ετών θα πρέπει να σημειωθεί πως οι άμεσες

συγκρίσεις με αντίστοιχες μετρήσεις από άλλες έρευνες θα ήταν δόκιμο να γίνονται με μεγάλη προσοχή. Το υψηλό ποσοστό που παρατηρείται στη Σουηδία είναι συνδεδεμένο με την εισοδηματική διαφορά η οποία εντοπίζεται στη χώρα αυτή μεταξύ εργαζομένων και συνταξιούχων. Το επίσης υψηλό ποσοστό για τη Δανία σχετίζεται με τη μη συμπερίληψη ενισχύσεων προς τους ηλικιωμένους στον ορισμό του εισοδήματος της SHARE. Το ποσοστό για την Ελβετία αναπαράγει σε μεγάλο βαθμό την ανισότητα που επικρατεί στη χώρα αυτή χωρίς και πάλι να παραγνωρίζονται άλλοι λόγοι ξεχωριστοί από τις παραδοχές για την κατασκευή γραμμών φτώχειας. Αντίθετα, για άλλες χώρες όπως η Ελλάδα το ποσοστό δεν ξενίζει και δεν προκαλεί. Ίσως μάλιστα, δεν καλεί σε περαιτέρω διερεύνηση. Και είναι, όμως, αυτό το σημείο όπου η ανάλυση οφείλει να προχωρήσει.

Πίνακας Γ14: Εισοδηματική φτώχεια για τον πληθυσμό της SHARE και το υπό εξέταση δείγμα (% φτωχών)

	Φτωχοί στο σύνολο του δείγματος (%)	Φτωχοί μονάχα στο δείγμα που εμπίπτει στις κατηγορίες (%)
Αυστρία	21,7	20,9
Γερμανία	23,1	21,6
Σουηδία	18,0	17,7
Ολλανδία	22,8	21,3
Ισπανία	22,2	20,5
Ιταλία	23,1	19,7
Γαλλία	23,3	21,4
Δανία	23,5	23,2
Ελλάδα	20,4	19,6
Ελβετία	29,4	28,8
Βέλγιο	18,6	17,3
Συνολικά	22,7	20,9

Επόμενο βήμα στο οποίο στέκεται η ανάλυση είναι η εισαγωγή της ηλικιακής διάστασης, τουλάχιστον σε αυτό το μέρος της. Η πιο συχνή διάκριση είναι εκείνη ανάμεσα στα άτομα ηλικίας μέχρι 65 ετών και εκείνα άνω των 65 ετών. Ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας για τη γήρανση όπως και ένα σημαντικό μέρος της ερευνητικής προσπάθειας περιστρέφεται γύρω από αυτή τη διάκριση. Εναλλακτικά, μια διάκριση πιο κοντά στην πραγματικότητα, καθώς δεν υπάρχει τίποτε το «φυσικό» στο όριο των 65 ετών (πέρα από την κοινωνική κατασκευή των ορίων ηλικίας για τη συνταξιοδότηση), είναι η διάκριση ανάμεσα σε εργαζόμενους και συνταξιούχους. Και στις δύο περιπτώσεις η αφετηρία της διάκρισης είναι, ουσιαστικά, με βάση κοινωνικά

χαρακτηριστικά. Όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που συνοδεύουν τα άτομα καθώς ωριμάζουν και γερνούν. Για το θέμα της φτώχειας, όμως, το χαρακτηριστικό είναι ένα: η εισοδηματική κατάσταση. Και εκείνη από μόνη της είναι ικανή να διαχωρίσει άτομα που βρίσκονται σε στέρηση από άτομα τα οποία δεν βρίσκονται σε στέρηση. Σε αυτού του είδους την ανάλυση τα φτωχά άτομα δεν αντιδιαστέλλονται με τα πλουσιότερα αλλά, και ορθώς, με τα μη φτωχά. Με αυτό τον τρόπο από τον πίνακα που ακολουθεί παρατηρείται πως με τις εξαιρέσεις της Αυστρίας, της Ολλανδίας και του Βελγίου τα άτομα άνω των 65 ετών βρίσκονται εισοδηματικά σε χειρότερη κατάσταση από εκείνους κάτω των 65 ετών. Στη Σουηδία και τη Δανία το εισόδημα διαφέρει με βάση την ηλικιακή ομάδα πολύ σημαντικά. Περισσότερο ήπιες διαφορές σε βάρος των ηλικιωμένων παρατηρούνται στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία. Και όλα αυτά δίχως να διαφεύγει πως τα επιδόματα σε είδος όπως και ορισμένες ενισχύσεις από το Σκανδιναβικό κοινωνικό κράτος δεν περιλαμβάνονται στη μέτρηση του εισοδήματος που χρησιμοποιείται στην έρευνα της οποίας τα δεδομένα χρησιμοποιούνται στη μελέτη. Αντίστοιχα είναι τα ευρήματα με βάση τη διάκριση ανάμεσα σε συνταξιούχους και εργαζόμενους. Γεγονός που αναπαράγει τις διακρίσεις αυτές σχεδόν σαν ταυτόσημες έστω και αν το όριο ηλικίας για τη συνταξιοδότηση πιο συχνά δεν είναι παρά είναι τα 65 έτη, όπως παρουσιάστηκε και στην ενότητα 2.2.

Πίνακας Γ15: Εισοδηματική φτώχεια στο υπό εξέταση δείγμα της SHARE με βάση την ηλικιακή ομάδα και την κατάσταση συμμετοχής στην απασχόληση (% φτωχών)

	Φτωχοί άνω των 65 ετών (%)	Φτωχοί έως 64 ετών (%)	Φτωχοί στην ομάδα των συνταξιούχων (%)	Φτωχοί στην ομάδα των εργαζομένων (%)
Αυστρία	18,9	24,4	17,7	30,4
Γερμανία	23,0	23,2	22,4	20,1
Σουηδία	23,8	12,5	23,7	9,7
Ολλανδία	21,4	23,9	22,0	20,2
Ισπανία	24,1	20,1	22,0	17,9
Ιταλία	25,4	20,7	20,6	17,4
Γαλλία	21,6	25,0	19,4	25,2
Δανία	42,5	9,4	37,2	5,3
Ελλάδα	21,5	19,3	20,6	17,8
Ελβετία	33,4	26,0	32,5	24,5
Βέλγιο	17,5	19,8	16,8	18,5
Συνολικά	23,5	21,9	21,5	19,8

Στον πίνακα Γ16 καταγράφονται τα ποσοστά των φτωχών όπως δεν είναι δυνατό να εξαχθούν με βάση τις προηγούμενες ομαδοποιήσεις. Και είναι το πρώτο σημείο σε αυτή την ανάλυση φτώχειας όπου η εθνικότητα, η ηλικία και η συμμετοχή στην απασχόληση ή στο συνταξιοδοτημένο κομμάτι της κοινωνίας βρίσκονται σε δευτερεύοντα ρόλο. Βέβαια, το αν κάποιο άτομο ζει στην Ελλάδα ή τη Γερμανία, είναι 55 ή 70 ετών, εργαζόμενος ή συνταξιούχος είναι κάθε άλλο παρά αδιάφορες συνιστώσες της πραγματικότητας. Μέχρι εδώ έχει σημειωθεί το δυναμικό που φέρει η πληροφορία σχετικά με τα γενικά ποσοστά φτώχειας όπως έχουν παρουσιαστεί και τι είδους διαφοροποιήσεις αναδύονται με βάση την ηλικία ή την κατάσταση απασχόλησης. Αναλύσεις εξορισμού περιοριστικές, όμως, από τη στιγμή που δεν είναι δυνατό να διαγνώσουν τις διαφορές ανάμεσα σε άτομα ίδιας χώρας, ηλικίας και κατάστασης απασχόλησης. Από τον πίνακα που ακολουθεί γίνεται μια προσπάθεια να αντληθούν ορισμένες, έστω πρώτες, απαντήσεις ως προς το ποιες άλλες διαφορές είναι δυνατό να εντοπισθούν για το ζήτημα της φτώχειας ανάμεσα σε δύο Έλληνες, 55 ετών και εργαζόμενους ή δύο Βέλγους, 67 ετών και συνταξιούχους κοκ.

Πίνακας Γ16: Εισοδηματική φτώχεια στο υπό εξέταση δείγμα της SHARE με βάση τον τομέα απασχόλησης (% φτωχών)

	Φτωχοί συνταξιούχοι ή εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα (%)	Φτωχοί συνταξιούχοι ή εργαζόμενοι στον κρατικό τομέα (%)	Φτωχοί συνταξιούχοι ή εργαζόμενοι στον τομέα της αυτό-απασχόλησης (%)
Αυστρία	21,7	17,9	23,3
Γερμανία	24,5	14,0	19,8
Σουηδία	18,4	15,5	22,6
Ολλανδία	24,0	18,5	21,5
Ισπανία	21,6	14,1	23,2
Ιταλία	21,3	13,2	22,8
Γαλλία	23,0	13,4	30,1
Δανία	26,1	18,6	27,4
Ελλάδα	20,1	7,4	26,6
Ελβετία	30,9	20,8	33,4
Βέλγιο	19,5	10,9	21,8
Συνολικά	23,0	14,3	24,2

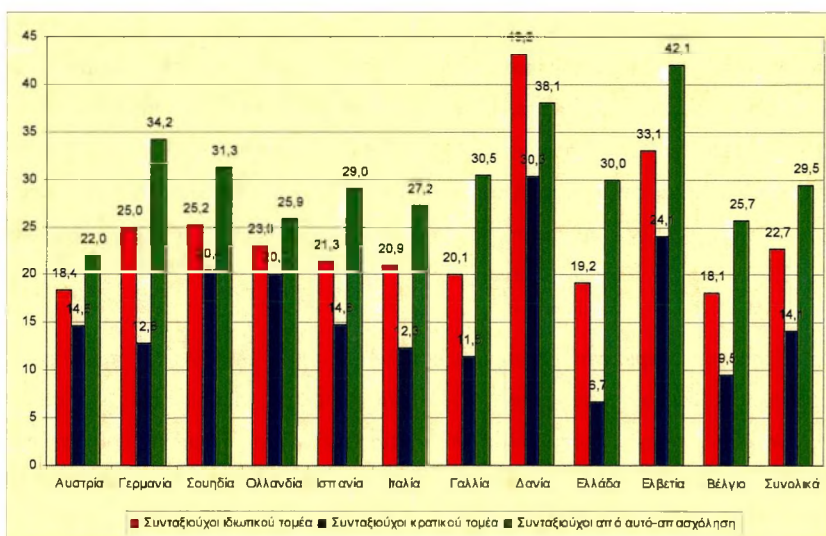
Ο τομέας απασχόλησης είναι για τη μελέτη ένας από τους δύο πιο κεντρικούς οδηγούς της ανάλυσης όπως έχει ήδη διατυπωθεί στο κεφάλαιο Γ1. Όσον αφορά τη φτώχεια, τα παραπάνω ποσοστά, όπως ισχύουν για την κάθε κατηγορία ξεχωριστά, καταδεικνύουν τη σημασία του τομέα για τον κίνδυνο φτώχειας που διατρέχει το κάθε άτομο. Εκθετικά μεγαλύτερη σημασία, βέβαια, θα είχαν ομόλογες κατηγορίες σε

μικρότερο βαθμό αφαίρεσης όπως έχει διευκρινισθεί και προηγούμενα (3). Σε όλες τις χώρες SHARE το ποσοστό των φτωχών που προέρχονται από τον κρατικό τομέα είναι μικρότερο από ότι εάν προέρχονταν από τον ιδιωτικό ή εκείνον της αυτό-απασχόλησης. Για την Ελλάδα προκύπτει ότι ο κίνδυνος φτώχειας είναι περίπου 170% μικρότερος και αποτελεί τη μεγαλύτερη διαφορά που σημειώνεται. Οι μικρότερες διαφορές παρατηρούνται στη Γερμανία και τη Σουηδία με περίπου 20% μικρότερο κίνδυνο ενώ η μέση διαφορά για όλες τις χώρες είναι της τάξης του 60%. Εντύπωση θα μπορούσε να προκαλέσει και το γεγονός ότι σχεδόν σε όλες τις χώρες, με τις εξαιρέσεις της Ολλανδίας και της Γερμανίας, ο κίνδυνος φτώχειας των εργαζομένων ή συνταξιούχων του τομέα της αυτό-απασχόλησης είναι μεγαλύτερος σε σχέση και με τον κρατικό τομέα και με τον ιδιωτικό. Εύρημα που ενισχύει την πεποίθηση πως οι δειγματοληπτικές έρευνες δεν είναι, ίσως, οι καταλληλότερες για την ανάλυση των οικονομιών στο σύνολό τους (τα ανώτατα όπως και τα κατώτατα στρώματα απουσιάζουν συστηματικά). Με άλλα λόγια, οι δειγματοληπτικές έρευνες από τη μέθοδο και την πρακτική τους αφορούν σχεδόν με αποκλειστικό τρόπο τον «κόσμο της εργασίας» προσπερνώντας τις διαστρωματώσεις του περιθωρίου είτε αυτό είναι πάμφτωχο είτε είναι πάμπλουτο.

Με βάση τα παραπάνω ευρήματα ακολουθεί μια διερεύνηση των τριών κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών σε δύο φάσεις: εκείνη της εργασίας και εκείνη της συνταξιοδότησης. Σκοπός είναι να διαπιστωθεί αν οι διαφορές που ισχύουν γενικά για τα άτομα όπως εκείνα είναι ενταγμένα σε ξεχωριστούς τομείς ισχύουν και στην περίοδο της συνταξιοδότησης και αν ισχύει κάτι τέτοιο εάν εκείνες οι διαφορές είναι ανάλογες ή όχι με την περίοδο της εργασίας. Από το γράφημα Γ1 παρατηρείται πως σε κάθε χώρα τα ποσοστά φτώχειας της κάθε κατηγορίας σχηματίζουν ένα U με λιγότερο ή περισσότερο βάθος και ανεξάρτητα από το ύψος ή το χρώμα των δύο άκρων. Σε κάθε χώρα η φτώχεια των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και το τομέα της αυτό-απασχόλησης είναι μεγαλύτερη από εκείνη των συνταξιούχων του κρατικού τομέα. Η ασφάλεια της θέσης εργασίας έχει μετασχηματισθεί ήδη και σε εισοδηματική ασφάλεια ενάντια στη φτώχεια που πλήττει τους συνταξιούχους. Συνολικά για τις χώρες SHARE, ο κίνδυνος φτώχειας των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα είναι της τάξης του 23%, των συνταξιούχων από τον τομέα της αυτό-απασχόλησης της τάξης του 30% ενώ για τους συνταξιούχους από τον κρατικό τομέα η φτώχεια βρίσκεται στο 14%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για την Ελλάδα είναι 19%,

30% και 7%. Γεγονός που υποδεικνύει και την αποτελεσματικότητα του Ελληνικού κοινωνικού κράτους στις στοχευμένες δράσεις. Όπως άλλωστε συμβαίνει και στις άλλες δύο Μεσογειακές χώρες (Ισπανία και Ιταλία). Οι διαφορές στα ποσοστά φτώχειας μεταξύ συνταξιούχων κρατικού και ιδιωτικού τομέα κυμαίνονται από 3 μονάδες (Ολλανδία) μέχρι και 13 μονάδες (Δανία). Όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ συνταξιούχων κρατικού τομέα και τομέα αυτό-απασχόλησης εκείνες κυμαίνονται από 6 μονάδες (Ολλανδία) μέχρι και 23 μονάδες (Ελλάδα).

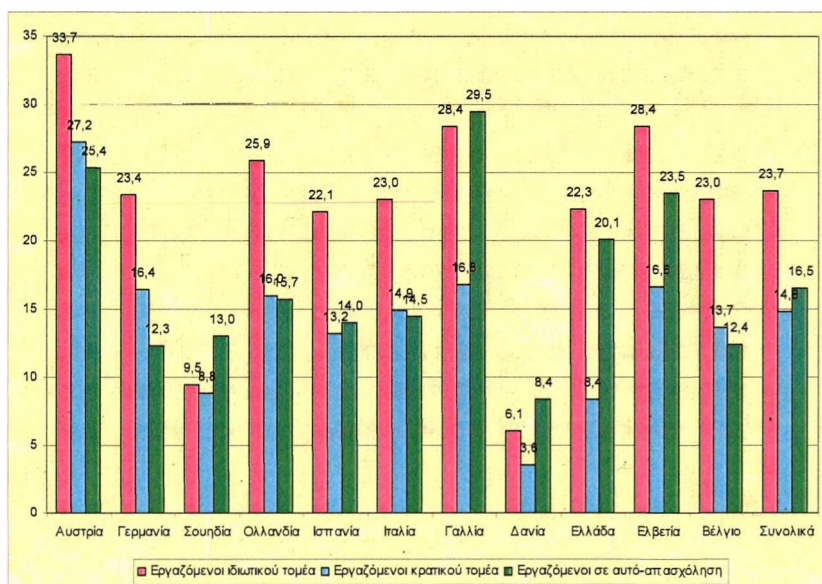
Γράφημα Γ1: Εισοδηματική φτώχεια στο υπό εξέταση δείγμα της SHARE με βάση τον τομέα προηγούμενης απασχόλησης των συνταξιούχων (% φτωχών)

Το γράφημα Γ2 είναι αντίστοιχο του προηγούμενου αλλά για τους εργαζομένους αυτή τη φορά. Το σχήμα U εμφανίζεται στις έξι από τις 11 χώρες όπως και στο συνολικό μέσο όρο. Σαφή μορφή διαθέτει μονάχα στη Γαλλία, την Δανία, την Ελλάδα και την Ελβετία, περιλαμβάνοντας, όμως, ουσιαστικά εκπροσώπους και των τριών «κοινωνικών μοντέλων» της Ευρώπης. Η διαφοροποίηση που περιγράφηκε ανάμεσα στους συνταξιούχους παρουσιάζεται ισχυρή και ανάμεσα στους εργαζομένους ακόμη και στις περιπτώσεις όπου τα ποσοστά φτώχειας είναι χαμηλά (Δανία) ή ιδιαίτερα υψηλά (Γαλλία). Οι διαφορές στον κίνδυνο φτώχειας είναι σε βάρος των εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα σε σχέση με εκείνους του κρατικού παντού στις χώρες SHARE (οι ηπιότερες διαφορές εντοπίζονται στη Σουηδία και τη

Δανία). Αξίζει να σημειωθεί πως όσον αφορά τη σύγκριση του κινδύνου ανάμεσα στους εργαζομένους σε καθεστώς αυτό-απασχόλησης και εκείνους του κρατικού τομέα οι διαφορές είναι σε βάρος τους μονάχα στις επτά από τις έντεκα χώρες ενώ οι ίδιες κατηγορίες κατά τη σύνταξη ήταν έντεκα στις έντεκα. Συνολικά, οι διαφορές για τον κίνδυνο φτώχειας ανάμεσα στις κατηγορίες εμφανίζονται αποκρυσταλλωμένες κατά την περίοδο της συνταξιοδότησης ενώ είναι εμφανείς και ισχυρές κατά την περίοδο της απασχόλησης.

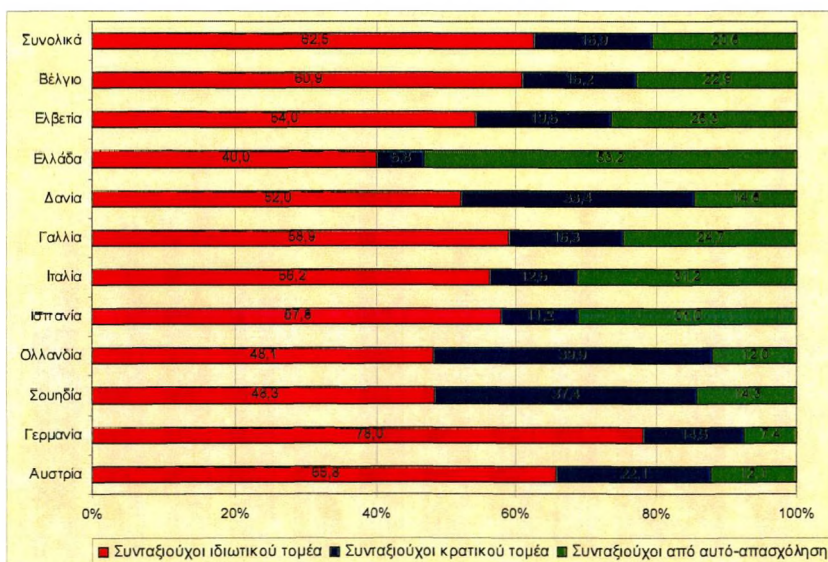
Γράφημα Γ2: Εισοδηματική φτώχεια στο υπό εξέταση δείγμα της SHARE με βάση τον τομέα απασχόλησης των εργαζομένων (% φτωχών)

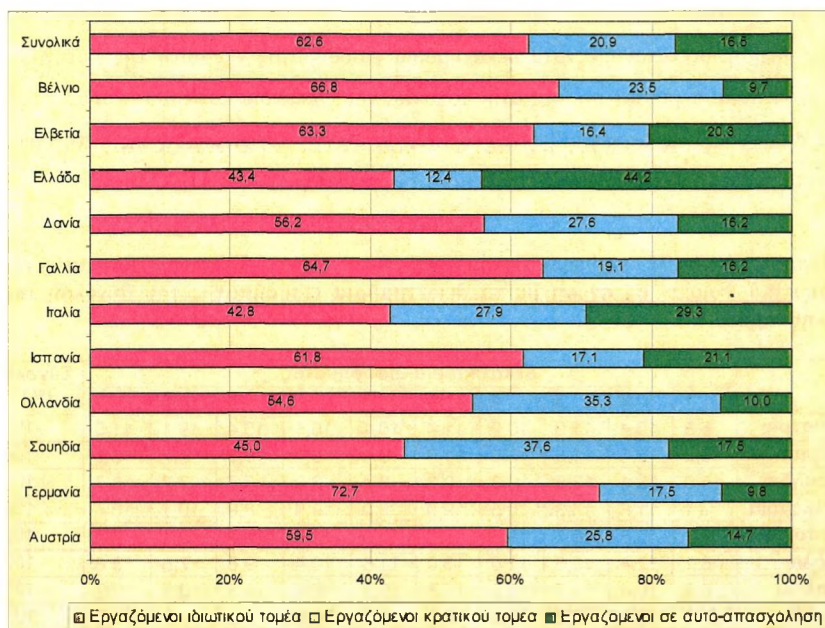
Τα δύο γραφήματα που ακολουθούν παρουσιάζουν τη σύνθεση του πληθυσμού των φτωχών για τους συνταξιούχους και τους εργαζομένους αντίστοιχα. Τα συνολικά ποσοστά φτώχειας τα οποία αναπαρίστανται σε αυτό το σημείο σαν 100% αναφέρονται σε εκείνα του πίνακα Γ15. Και τα δύο γραφήματα αποτελούν παράγωγα της ανάλυσης που προηγήθηκε. Δείχνουν σε ένα βαθμό τι είναι δυνατό να προσφέρει μια πιο συγκεκριμένη ανάλυση αλλά συγχρόνως δείχνουν και τα όρια της ανάλυσης όταν εκείνη περιορίζεται από τα διαθέσιμα δεδομένα. Στις δύο συνθέσεις είναι ξεκάθαρη η εικόνα σχετικά με το ποιες κατηγορίες έχουν κατά ανάγκη προστασίας

από τη φτώχεια, ειδικά σε αναφορά με τους συνταξιούχους. Ορίζουν, όμως, την προτεραιότητα μάλλον αρνητικά παρά θετικά. Παρόλα αυτά, η γενική εικόνα της φτώχειας υποχωρεί αποδίδοντας «στον ένα στους πέντε» και άλλα χαρακτηριστικά περισσότερο διακριτά. Το στερεότυπο του φτωχού συνταξιούχου συνεχίζει να βρίσκεται σε αιώρηση ενώ ο φτωχός εργαζόμενος έχει και άλλους λόγους για να ανησυχεί για το μέλλον του.

Γράφημα Γ3: Σύνθεση του πληθυσμού των φτωχών συνταξιούχων με βάση τον τομέα προηγούμενης απασχόλησης των συνταξιούχων (% φτωχών)

Γράφημα Γ4: Σύνθεση του πληθυσμού των φτωχών εργαζομένων με βάση τον τομέα απασχόλησής τους (% φτωχών)

8.1.3) Ανάλυση σε δεκατημόρια εισοδήματος

Στην ανάλυση σε δεκατημόρια εισοδήματος παρουσιάζονται οι έξι κατηγορίες κάθε μία ξεχωριστά με τρόπο τέτοιο ώστε να αποδίδεται η εικόνα της κατανομής κάθε ειδικού πληθυσμού στα δεκατημόρια που έχουν κατασκευασθεί για το γενικό πληθυσμό. Σημασία σε αυτή την ανάλυση έχουν οι συγκεντρώσεις που χαρακτηρίζουν την κάθε κατηγορία στην κάθε χώρα. Καθώς τα δεκατημόρια σχηματίστηκαν για το γενικό πληθυσμό οι συγκεντρώσεις (ή η έλλειψή αυτών) έχουν τη σημασία μιας εικόνας εισοδηματικής κατανομής και για το σύνολο του πληθυσμού (πέραν των ατόμων που συνθέτουν κάθε κατηγορία). Σε αυτή την ανάλυση γίνονται διακριτά και τα ποσοστά φτώχειας αλλά και εκείνα των πλουσιότερων μερίδων του πληθυσμού. Για παράδειγμα, στον πίνακα Γ17 ένα από τα ευρήματα που γίνονται άμεσα αντιληπτά αφορά τις Σκανδιναβικές χώρες και τη συγκέντρωση των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια. Κάτι τέτοιο έχει σημασία για αυτή την κατηγορία στη Σουηδία και τη Δανία αλλά έχει και

ευρύτερη σημασία καθώς είναι πιθανό να αφορά τους συνταξιούχους γενικότερα ή/και τους συνταξιούχους ειδικότερα αυτής της κατηγορίας σε σχέση με τις άλλες δύο (δημοσίου τομέα και τομέα αυτό-απασχόλησης). Ενώ η υπόθεση αυτή παραμένει υπό διερεύνηση, οι κατανομές στα δεκατημόρια εισοδήματος για αυτή την κατηγορία εμφανίζονται περισσότερο ίσες στην Ισπανία, την Ολλανδία και την Ελλάδα. Αξίζει να σημειωθεί πως σε καμία χώρα δεν υπάρχει υψηλή συγκέντρωση της κατηγορίας συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα προς τα υψηλότερα κλιμάκια.

Πίνακας Γ17: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από τον Ιδιωτικό Τομέα» σε σχέση με τα δεκατημόρια εισοδήματος του συνόλου του πληθυσμού.

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	5,8	10,4	11,0	10,9	11,4	10,1	10,1	10,4	9,1	11,0	100
Γερμανία	9,2	12,3	11,5	12,6	11,9	9,4	9,2	9,5	7,7	6,7	100
Σουηδία	15,0	13,4	12,5	10,3	9,3	8,4	6,9	7,7	7,7	8,7	100
Ολλανδία	7,1	11,8	13,3	10,5	9,0	9,0	9,9	8,9	10,1	10,4	100
Ισπανία	9,2	10,5	10,7	11,5	9,5	10,0	11,7	10,7	9,4	6,8	100
Ιταλία	6,1	12,4	9,5	11,0	13,0	11,6	10,4	9,8	7,6	8,6	100
Γαλλία	6,2	10,4	11,7	13,2	10,8	10,3	7,6	9,3	10,3	10,2	100
Δανία	17,8	18,6	15,8	12,8	9,5	7,0	6,0	3,8	4,2	4,5	100
Ελλάδα	9,0	10,1	10,3	11,4	10,4	10,6	12,2	10,0	6,5	9,5	100
Ελβετία	7,9	12,6	13,0	12,5	9,7	12,9	8,5	6,2	7,6	9,0	100
Βέλγιο	7,6	12,3	13,2	12,8	11,2	9,6	8,6	7,0	7,5	10,2	100
Συνολικά	8,1	11,8	11,3	12,1	11,4	10,1	9,4	9,4	8,4	8,2	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Στη συνέχεια της προηγούμενης υπόθεσης, η κατανομή των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα για τη Σουηδία και τη Δανία εμφανίζει επίσης ισχυρή συγκέντρωση στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια. Σε μικρότερο βαθμό από την προηγούμενη κατηγορία αλλά το γεγονός παραμένει. Για αυτή τη κατηγορία όμως, το εύρημα που δεν είναι δυνατό να διαφύγει αφορά τις εξαιρετικά χαμηλές συγκεντρώσεις της κατηγορίας στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια στις περισσότερες χώρες. Τα χαμηλότερα ποσοστά συγκέντρωσης εκεί σημειώνονται στην Ελλάδα και ακολουθούν η Ιταλία, η Ισπανία, η Γαλλία, το Βέλγιο, η Γερμανία, η Ελβετία. Η Ολλανδία και πάλι εμφανίζει σημάδια ισοκατανομής. Οι χώρες που εμφανίζουν υψηλές συγκεντρώσεις στα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια (8 έως 10) είναι η Ελλάδα, η Αυστρία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ελβετία και το Βέλγιο.

Πίνακας Γ18: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από το Δημόσιο Τομέα» σε σχέση με τα δεκατημόρια εισοδήματος του συνόλου του πληθυσμού

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	7,2	6,7	9,4	8,7	8,5	11,7	11,3	12,2	12,8	11,5	100
Γερμανία	2,5	6,9	13,7	13,6	10,3	11,4	11,8	10,0	10,4	9,4	100
Σουηδία	10,2	12,8	12,5	13,3	11,3	11,0	7,4	6,3	8,5	6,7	100
Ολλανδία	8,9	8,6	9,3	9,3	12,0	11,8	9,2	11,4	10,2	9,2	100
Ισπανία	5,3	7,1	5,6	9,9	12,3	13,3	9,5	14,9	10,8	11,3	100
Ιταλία	3,6	4,1	8,7	8,3	8,3	14,0	15,4	11,2	17,6	8,7	100
Γαλλία	4,8	5,2	6,7	10,5	11,9	12,2	14,9	12,5	9,6	11,7	100
Δανία	11,2	14,7	12,8	12,3	11,4	11,3	6,5	5,9	4,9	9,0	100
Ελλάδα	2,5	4,2	5,8	6,5	8,9	13,1	12,0	12,9	16,0	18,1	100
Ελβετία	3,6	9,3	11,3	8,5	19,2	7,7	7,3	8,6	10,1	14,4	100
Βέλγιο	4,5	6,4	6,7	8,3	11,1	11,9	11,4	16,8	11,0	11,8	100
Συνολικά	4,8	6,7	9,8	10,8	10,7	12,1	12,1	11,2	11,5	10,2	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Στον πίνακα Γ19 παρατηρείται πως και πάλι στις Σκανδιναβικές χώρες, αλλά αυτή τη φορά για τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση, υπάρχει υψηλή συγκέντρωση στα χαμηλότερα κλιμάκια εισοδήματος. Υψηλή συγκέντρωση στα χαμηλότερα εισοδήματα όμως, παρατηρείται και σε χώρες όπως η Ελλάδα, το Βέλγιο και η Γερμανία. Σε γενικές γραμμές η ανισοκατανομή στα δεκατημόρια αυτής της κατηγορίας των συνταξιούχων είναι πολύ σημαντική γεγονός που εξηγείται κατά πολύ από την εσωτερική της ανομοιογένειά της.

Πίνακας Γ19: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με τα δεκατημόρια εισοδήματος του συνόλου του πληθυσμού

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	7,3	13,1	8,2	10,7	9,2	6,5	8,7	14,1	10,3	11,9	100
Γερμανία	17,5	11,5	10,4	5,2	7,9	11,7	10,8	5,2	9,0	11,0	100
Σουηδία	15,8	18,2	9,6	9,9	11,5	3,1	5,5	7,9	8,3	10,1	100
Ολλανδία	6,2	15,8	10,7	9,5	7,8	9,3	7,2	10,0	11,6	11,9	100
Ισπανία	9,4	14,6	11,5	12,9	12,9	9,3	8,2	6,4	4,4	10,5	100
Ιταλία	8,6	12,7	19,3	10,9	10,7	7,3	8,5	7,7	8,2	6,1	100
Γαλλία	10,9	14,5	15,9	8,2	7,0	6,6	6,5	7,8	7,4	15,0	100
Δανία	17,4	13,7	17,2	7,9	11,9	6,0	4,3	6,0	7,8	7,9	100
Ελλάδα	12,4	16,6	13,6	10,3	10,4	8,7	6,4	6,9	6,2	8,3	100
Ελβετία	3,9	27,6	10,6	8,1	10,3	8,7	10,5	4,5	6,6	9,1	100
Βέλγιο	14,3	12,9	9,7	9,4	8,5	6,2	8,8	6,3	10,7	13,2	100
Συνολικά	10,6	14,2	14,8	9,8	9,9	7,9	8,0	7,3	7,6	9,9	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Η επόμενη σειρά των ευρημάτων εστιάζεται στις τρεις κατηγορίες των εργαζομένων (πίνακες Γ20-Γ22). Για εκείνους του ιδιωτικού τομέα η συγκέντρωση στα χαμηλότερα δεκατημόρια εισοδήματος είναι πολύ χαρακτηριστική όσον αφορά το πρώτο δεκατημόριο με τις εξαιρέσεις των Σκανδιναβικών χωρών. Από εκεί και πέρα ο επιμερισμός της κατηγορίας ακολουθεί μια περισσότερο κανονική κατανομή σε όλες, σχεδόν, τις χώρες (και πάλι με τις ίδιες εξαιρέσεις). Όσον αφορά τους εργαζομένους στο δημόσιο τομέα η υψηλή συγκέντρωση στα υψηλότερα εισοδηματικά δεκατημόρια είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα για τις περισσότερες χώρες και κυρίως τη Γερμανία, τη Σουηδία, την Ισπανία, την Ιταλία, τη Δανία, την Ελλάδα και την Ελβετία. Στις εξαιρέσεις, χωρίς όμως να ισχύει και κάποια αντιστροφή στην κατανομή περιλαμβάνονται η Αυστρία, η Γαλλία και το Βέλγιο. Το ίδιο γεγονός, αυτό της συγκέντρωσης στα υψηλότερα δεκατημόρια, ισχύει και για τους εργαζομένους σε αυτό-απασχόληση. Για την ακρίβεια ισχύει σε βαθμό ασύγκριτο με οποιαδήποτε άλλη κατηγορία. Ιδίως όσον αφορά το 9^ο και 10^ο δεκατημόριο οι συγκεντρώσεις δεν αφήνουν περιθώρια παρερμηνειών. Καθώς όμως το σύνολο των ευρημάτων μέχρι αυτό το σημείο αφορούν την κάθε κατηγορία χωριστά έστω και με την προβολή στο γενικό πληθυσμό οι συγκρίσεις ανάμεσα στις κατηγορίες δεν είναι ακόμη εμφανείς. Η επόμενη σειρά γραφημάτων έχει ακριβώς το σκοπό να προσεγγίσει μία τέτοιου είδους σύγκριση ανάμεσα στις κατηγορίες.

Πίνακας Γ20: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Εργαζόμενοι στον Ιδιωτικό Τομέα» σε σχέση με τα δεκατημόρια εισοδήματος του συνόλου του πληθυσμού.

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	21,6	10,6	10,1	5,7	11,5	9,4	8,5	6,0	7,9	8,8	100
Γερμανία	15,1	6,8	5,9	8,9	9,0	11,9	11,4	11,6	9,4	10,0	100
Σουηδία	5,7	4,2	7,1	7,0	11,4	12,0	14,9	15,0	11,5	11,2	100
Ολλανδία	14,7	9,3	8,5	9,7	10,0	7,4	11,3	8,8	10,7	9,6	100
Ισπανία	13,4	6,1	10,4	8,7	10,9	10,8	10,1	10,5	7,9	11,3	100
Ιταλία	14,6	7,5	7,9	10,8	6,3	10,3	9,1	12,9	9,4	11,2	100
Γαλλία	15,6	10,3	7,5	9,8	10,0	11,2	10,6	10,1	8,1	6,8	100
Δανία	3,6	2,2	5,0	8,5	10,0	11,7	17,7	17,7	13,6	10,1	100
Ελλάδα	15,6	6,6	8,3	10,0	7,2	7,8	10,9	12,7	12,8	8,1	100
Ελβετία	17,6	4,4	8,0	8,4	11,3	8,3	8,9	16,9	10,9	5,4	100
Βέλγιο	14,3	9,9	8,3	8,9	8,9	11,5	11,5	8,9	11,0	6,8	100
Συνολικά	14,5	7,5	7,3	9,1	9,4	11,1	11,0	11,5	9,4	9,3	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Πίνακας Γ21: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Εργαζόμενοι στο Δημόσιο Τομέα» σε σχέση με τα δεκατημόρια εισοδήματος του συνόλου του πληθυσμού

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	19,9	7,3	5,3	11,7	10,0	12,8	10,4	4,0	12,8	5,9	100
Γερμανία	11,6	4,4	5,6	4,4	4,4	11,1	13,4	12,4	19,9	12,7	100
Σουηδία	5,2	4,9	6,3	10,0	8,6	11,1	14,4	13,2	13,0	13,4	100
Ολλανδία	7,4	6,8	7,0	12,1	11,6	12,2	12,2	13,0	10,1	7,6	100
Ισπανία	12,6	0,6	1,7	7,1	8,2	12,8	7,9	16,6	17,9	14,5	100
Ιταλία	7,9	6,0	3,8	7,3	4,1	7,2	11,5	15,6	17,7	18,9	100
Γαλλία	5,6	7,0	9,7	7,0	12,3	13,0	15,7	14,1	12,0	3,7	100
Δανία	3,0	0,6	2,4	5,1	8,8	12,5	16,8	16,4	20,9	13,5	100
Ελλάδα	3,1	4,8	6,4	4,3	12,2	12,1	10,7	15,7	21,9	8,7	100
Ελβετία	11,0	2,3	4,5	14,4	1,3	11,3	18,6	11,2	13,3	12,1	100
Βέλγιο	10,7	4,1	5,5	4,5	8,8	14,6	14,4	17,8	12,9	6,7	100
Συνολικά	8,7	4,9	5,8	7,1	7,7	11,3	13,2	14,0	16,0	11,3	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Πίνακας Γ22: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση» σε σχέση με τα δεκατημόρια εισοδήματος του συνόλου του πληθυσμού

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	16,3	7,2	6,4	6,5	4,2	13,9	10,6	9,6	18,1	7,2	100
Γερμανία	4,7	6,0	6,3	2,1	10,4	5,9	3,2	9,0	19,3	33,1	100
Σουηδία	8,0	6,0	9,3	6,6	8,5	8,5	10,7	11,8	15,1	15,6	100
Ολλανδία	11,6	4,1	2,9	9,1	9,8	8,1	14,3	8,3	11,8	20,0	100
Ισπανία	7,1	5,9	3,5	4,8	5,4	8,7	10,7	8,9	18,8	26,2	100
Ιταλία	10,0	3,5	5,7	5,9	17,4	6,3	6,8	10,8	11,4	22,1	100
Γαλλία	14,5	10,3	7,8	4,8	6,8	6,7	5,6	10,7	16,6	16,1	100
Δανία	1,3	4,1	4,2	11,3	7,7	6,5	4,4	14,6	11,6	34,3	100
Ελλάδα	11,7	8,4	6,7	8,8	5,8	6,4	8,0	11,2	15,9	17,1	100
Ελβετία	8,9	7,8	8,1	5,7	6,7	12,1	10,9	10,9	16,9	12,1	100
Βέλγιο	9,0	3,5	5,5	8,8	8,6	5,0	14,2	15,0	17,4	13,1	100
Συνολικά	8,8	6,0	6,0	5,0	10,2	7,0	7,0	10,1	16,1	23,7	100

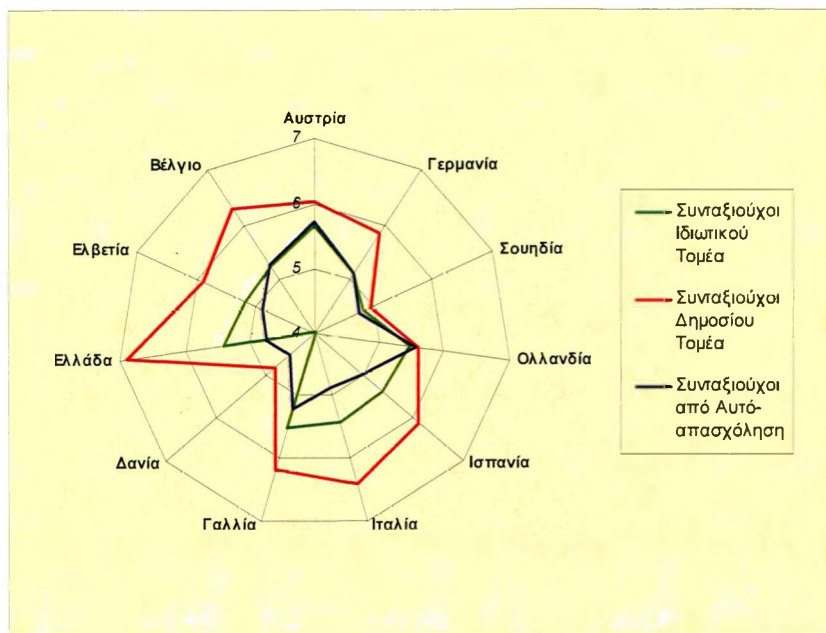
Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Τα γραφήματα Γ5 και Γ6 αφορούν τη «διάμεση θέση» των κατηγοριών στα δεκατημόρια εισοδήματος. Το πρώτο έχει σημείο αναφοράς τους συνταξιούχους και το δεύτερο τους εργαζόμενους. Στα γραφήματα αυτά παρατηρούνται τιμές για τη «διάμεση θέση» με δεκαδικές υποδιαίρεσεις πχ 6,2. Αριθμητικά δεν υπάρχει θέση 6,2 σε δεκατημόρια (ή υπάρχει στο ίδιο επίπεδο ανταπόκρισης με την πραγματικότητα όπως η θέση 6). Αριθμητικά και πάλι η θέση 6,2 θα είχε πιο ακριβές νόημα αν χρησιμοποιούνταν εκατοστημόρια οπότε η θέση 6,2 θα προσομοίαζε στη θέση 62

(στο βαθμό που οι σταθμίσεις θα επέτρεπαν κάτι τέτοιο). Για λόγους παρουσίας όμως, η λύση αυτή δεν ακολουθείται. Ουσιαστικά, η όλη άσκηση σκοπεύει να παρουσιάσει διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες με όσο πιο σαφή τρόπο γίνεται. Με αυτή την οπτική, η διαφορά στις θέσεις για παράδειγμα 5,5 και 6,5 είναι ανάλογη της διαφοράς ανάμεσα στο 5^ο και το 6^ο δεκατημόριο. Απλώς, στις περιπτώσεις της ανάλυσης η θέση 5,5 βρίσκεται ανάμεσα στο 5^ο και το 6^ο δεκατημόριο εισοδήματος ενώ η θέση 6,5 βρίσκεται ανάμεσα στο 6^ο και το 7^ο.

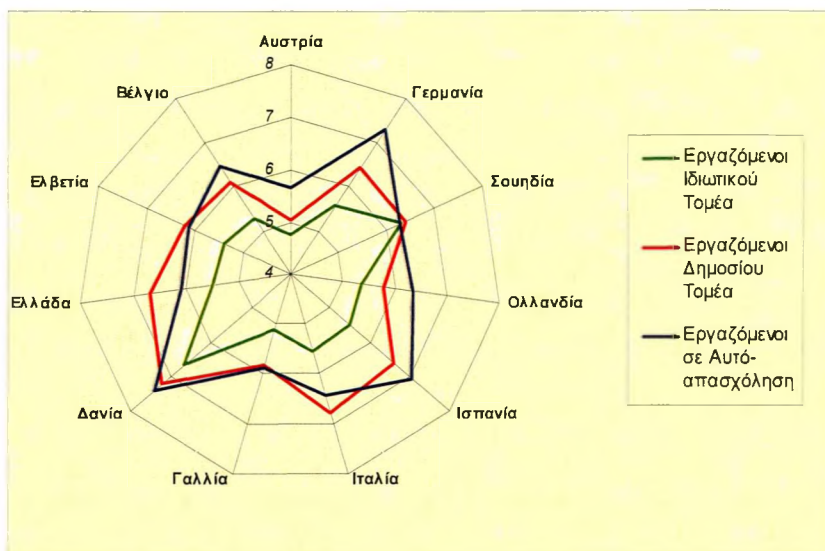
Για την κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα παρατηρείται πως οι διάμεσες θέσεις στα δεκατημόρια εισοδήματος υπερέρχουν σαφώς σε σύγκριση με τις θέσεις των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και των συνταξιούχων από την αυτό-απασχόληση. Στο γράφημα η γραμμή των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα περικλείει τις γραμμές των δύο άλλων κατηγοριών. Αλλά όχι με ομοιογένεια. Οι διαφορές θέσεων στην εισοδηματική δομή είναι μικρότερες στη Σουηδία, την Ολλανδία και τη Δανία και πολύ μεγαλύτερες στην Ελλάδα, την Ιταλία και το Βέλγιο. Στην περίπτωση της Ελλάδας η σειρά των θέσεων στα δεκατημόρια εισοδήματος είναι (1) συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα, (2) συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα και (3) συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση όπως μπορεί να διαπιστωθεί, με λιγότερη ευκρίνεια, και από τους αντίστοιχους πίνακες (Γ17-Γ19).

Γράφημα Γ5: Η διάμεση θέση των τριών κατηγοριών των συνταξιούχων στα δεκατημόρια εισοδήματος

Για τις κατηγορίες των εργαζομένων οι ανάλυση των διάμεσων θέσεων αποδίδει διαφορετικά ευρήματα σε σχέση με εκείνα των συνταξιούχων. Οι εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση κατέχουν υψηλότερες θέσεις σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες σε όλες τις χώρες εκτός της Ελλάδας, της Ιταλίας και της Σουηδίας. Για την τελευταία, μάλιστα, δεν φαίνεται να υπάρχει διαφορά διάμεσης θέσης στα δεκατημόρια εισοδήματος μεταξύ των τριών κατηγοριών. Για την Ελλάδα και την Ιταλία οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα έχουν και πάλι καλύτερη θέση από ότι οι άλλες κατηγορίες. Σε όλες τις χώρες οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα έχουν χαμηλότερη θέση σε σχέση και με τους εργαζόμενους στο δημόσιο και με τους αυτό-απασχολούμενους. Επιπρόσθετα, και ίσως αυτό να είναι πιο σημαντικό, η θέση των ατόμων που εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα ή συνταξιοδοτήθηκαν από τον ιδιωτικό τομέα δεν αλλάζει σημαντικά έχοντας ως κριτήριο τη μετάβαση από τη μια κατάσταση στην άλλη.

Γράφημα Γ6: Η διάμεση θέση των τριών κατηγοριών των εργαζομένων στα δεκατημόρια εισοδήματος

8.1.4) Ομάδες συντελεστών Gini

Σε αυτό το μέρος της ανάλυσης γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης της εισοδηματικής ανισότητας μεταξύ των κατηγοριών τόσο για την ομάδα των συνταξιούχων όσο και για την ομάδα των εργαζομένων. Για την προσέγγιση της ανισότητας μεταξύ των κατηγοριών εφαρμόζονται οι τεχνικές οι οποίες παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο 6. Συγχρόνως, υπολογίζονται και οι συντελεστές ανισοκατανομής συνολικά και για κάθε κατηγορία χωριστά. Στον πίνακα Γ23 παρουσιάζεται η ανάλυση Gini με την πρώτη στήλη να αναφέρεται στις τιμές του δείκτη για τους συνταξιούχους συνολικά σε κάθε χώρα. Οι τιμές αυτές ενδιαφέρουν την ανάλυση στο βαθμό και μόνο της συσχέτισής τους με τα ποσοστά εξήγησης της ανισότητας, με άλλα λόγια στο κατά πόσο η μεγάλη ή μικρή ανισότητα που καταγράφεται οφείλεται σε ανισότητες στο εσωτερικό της κάθε κατηγορίας που μελετάται ή σε ανισότητες που υφίστανται ανάμεσα στις κατηγορίες. Με βάση τα παραπάνω, τα συντριπτικά ποσοστά εξήγησης της ανισότητας στο εσωτερικό των κατηγοριών (ομάδων για την ανάλυση Gini) δεν επιτρέπουν διαφορετικές ερμηνείες.

Για αυτού του είδους την ανάλυση δεν προκαλεί έκπληξη πως η ανισότητα μεταξύ των ομάδων (κατηγοριών) δεν είναι παρά ένα πολύ μικρό μέρος της συνολικής ανισότητας που μετρά ο δείκτης. Όσον αφορά τους δείκτες για κάθε κατηγορία αξίζει να επισημανθεί το γεγονός πως σε κάθε χώρα η ανισοκατανομή εισοδήματος της κατηγορίας των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση είναι μεγαλύτερη από ότι στις άλλες κατηγορίες. Οι τιμές για τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα είναι οι χαμηλότερες, συγκριτικά πάντοτε, στο σύνολο των μετρήσεων, με τις οριακές εξαιρέσεις της Ισπανίας, της Γαλλίας και της Δανίας. Ακριβώς αντίστροφη είναι η κατάσταση για τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα.

Πίνακας Γ23: Συντελεστές εισοδήματος Gini συνταξιούχων και % εξήγησης της ανισότητας εντός και μεταξύ των κατηγοριών

	Gini	Ανισότητα εντός των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα μεταξύ των ομάδων: % εξήγησης	Gini Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Gini Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Gini Συνταξ. από αυτό-απασχόληση
Αυστρία	0,41	99,9	0,1	0,41	0,38	0,42
Γερμανία	0,38	99,1	0,9	0,39	0,34	0,43
Σουηδία	0,34	100,0	:	0,36	0,31	0,39
Ολλανδία	0,41	100,0	:	0,41	0,39	0,44
Ισπανία	0,43	98,8	1,2	0,41	0,42	0,47
Ιταλία	0,38	97,4	2,6	0,39	0,33	0,39
Γαλλία	0,49	99,3	0,7	0,46	0,48	0,57
Δανία	0,37	98,1	1,9	0,34	0,35	0,47
Ελλάδα	0,37	93,1	6,9	0,36	0,33	0,38
Ελβετία	0,43	98,3	1,7	0,43	0,42	0,44
Βέλγιο	0,45	98,5	1,5	0,45	0,42	0,48

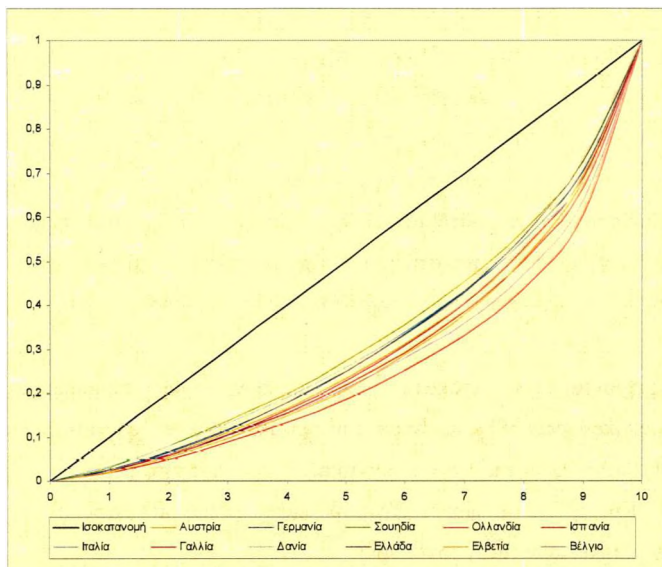
Στον πίνακα για τους εργαζομένους παρατηρείται ανάλογη κατάσταση σχετικά με τις πηγές της ανισότητας. Και στην ομάδα των εργαζομένων η ανισότητα εμφανίζεται να είναι θέμα της κάθε κατηγορίας εσωτερικά και όχι εξωτερικά σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες. Οι δείκτες Gini για κάθε κατηγορία εργαζομένων είναι μεγαλύτεροι από ότι οι αντίστοιχοι των συνταξιούχων (με την εξαίρεση των Σκανδιναβικών χωρών). Οι εργαζόμενοι από το δημόσιο τομέα εμφανίζεται να έχουν μικρότερη ανισοκατανομή στο εισόδημα σε σχέση με τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα και εκείνους της αυτό-απασχόλησης στις εννέα από τις έντεκα χώρες της SHARE (για την ακρίβεια στις 20 από τις 22 δυνατές συγκρίσεις για ζεύγη κατηγοριών).

Πίνακας Γ24: Συντελεστές εισοδήματος Gini εργαζομένων και % εξήγησης της ανισότητας εντός και μεταξύ των κατηγοριών

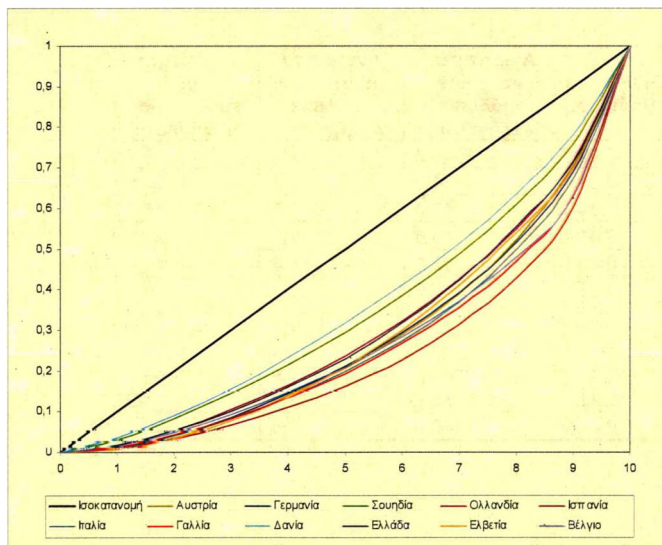
	Gini	Ανισότητα εντός των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα μεταξύ των ομάδων: % εξήγησης	Gini Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Gini Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Gini Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	0,44	99,4	0,6	0,46	0,42	0,39
Γερμανία	0,43	91,7	8,3	0,41	0,39	0,44
Σουηδία	0,31	100,0	0,0	0,30	0,30	0,34
Ολλανδία	0,39	98,8	1,2	0,41	0,36	0,39
Ισπανία	0,52	92,2	7,8	0,48	0,50	0,53
Ιταλία	0,46	97,1	2,9	0,45	0,40	0,49
Γαλλία	0,47	98,3	1,7	0,47	0,41	0,53
Δανία	0,27	96,7	3,3	0,26	0,24	0,37
Ελλάδα	0,40	98,1	1,9	0,39	0,29	0,45
Ελβετία	0,43	97,7	2,3	0,42	0,40	0,44
Βέλγιο	0,46	98,0	2,0	0,48	0,41	0,46

Στα γραφήματα που ακολουθούν παρουσιάζονται οι καμπύλες ανισοκατανομής Lorenz για τα εισοδήματα των συνταξιούχων και των εργαζομένων. Στο πρώτο, εκείνο που αντιστοιχεί στις κατηγορίες των συνταξιούχων, οι καμπύλες που ξεχωρίζουν είναι της Σουηδίας που παρουσιάζει τη μικρότερη απόσταση από την ισοκατανομή και της Γαλλίας που παρουσιάζει τη μεγαλύτερη απόσταση, και επομένως τη μεγαλύτερη ανισότητα. Στο αντίστοιχο γράφημα για τις κατηγορίες των εργαζομένων οι καμπύλες που ξεχωρίζουν είναι εκείνες της Σουηδίας και της Δανίας (με τη μικρότερη ανισοκατανομή) και εκείνη της Ισπανίας (με τη μεγαλύτερη ανισοκατανομή εισοδήματος). Οι καμπύλες Lorenz και οι δείκτες Gini εμφανίζουν τα ίδια ευρήματα καθώς η γεωμετρική τους σύνδεση είναι ευθεία. Και στις δύο περιπτώσεις όμως, τα, εξειδικευμένα προς τη μέτρηση της ανισότητας, εργαλεία αποδίδουν μετρήσεις οι οποίες δεν είναι καθόλου ευαίσθητες προς τη μέτρηση της ανισότητας μεταξύ ομάδων, μάλλον το αντίθετο. Παρά τη σχετική διεθνή βιβλιογραφία για τα πλεονεκτήματα από τη χρήση αυτών των εργαλείων το βασικό μειονέκτημα έγκειται στη μαθηματική κατασκευή της συνάρτησης από την οποία προκύπτουν οι μετρήσεις. Μια συνάρτηση η οποία με την προσέγγιση που προηγήθηκε παρέμεινε κλειστή ως προς τις εισοδηματικές τιμές για τις οποίες δεν είναι απολύτως διακριτό το εάν ανήκουν στη μία ή την άλλη ομάδα (κατηγορία).

Γράφημα Γ7: Καμπύλες ανισοκατανομής εισοδήματος Lorenz για το σύνολο των συνταξιούχων ανά χώρα

Γράφημα Γ8: Καμπύλες ανισοκατανομής εισοδήματος Lorenz για το σύνολο των εργαζομένων ανά χώρα

Στην προσέγγιση που ακολουθείται στη συνέχεια (εναλλακτική προσέγγιση) οι τιμές των δεικτών Gini εισοδήματος για συνταξιούχους και εργαζομένους, ξεχωριστά, δεν διαφέρουν ουσιαστικά με τις τιμές των δεικτών που προηγήθηκαν. Η ποσοτική και ποιοτική διαφορά έγκειται στα ποσοστά εξήγησης της ανισότητας. Όπου προηγούμενες υπήρχαν δύο πιθανές εξηγήσεις για την ανισότητα (εντός των ομάδων και μεταξύ των ομάδων) εκείνες παραμένουν αλλά με διαφορετικές τιμές. Επιπρόσθετα, σε αυτή την προσέγγιση υπάρχει μία ακόμη πιθανή εξήγηση ή για την ακρίβεια μία μη-εξήγηση: ένα ποσοστό το οποίο εκφράζει ένα σημαντικό πλήθος τιμών δίχως αυτές να ομαδοποιούνται στη μία ή την άλλη εναλλακτική εξήγηση. Τόσο για το σύνολο των τριών κατηγοριών συνταξιούχων όσο και για το σύνολο των τριών κατηγοριών εργαζομένων εκείνο που ενδιαφέρει είναι πως τα ποσοστά της ανισότητας που εξηγούνται από ανισοκατανομές εντός των ομάδων περιορίζονται πολύ σημαντικά (περίπου στο 50% με βάση την προηγούμενη προσέγγιση). Όχι ανάλογα αλλά με βεβαιότητα, η εξήγηση που εντοπίζει την ανισότητα ανάμεσα στις ομάδες αυξάνεται. Και η πιο ισχυρή «εξήγηση» είναι εκείνη που αφορά στις επικαλύψεις των εισοδηματικών τιμών (overlaps).

Πίνακας Γ25: Συντελεστές εισοδήματος Gini συνταξιούχων και % εξήγησης της ανισότητας εντός, μεταξύ και με επικαλύψεις των τιμών, στο σύνολο των κατηγοριών

	Gini Συνταξιούχων	Ανισότητα εντός των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα μεταξύ των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα με επικάλυψη: % εξήγησης
Αυστρία	0,40	48,2	2,1	49,7
Γερμανία	0,38	54,9	6,3	38,8
Σουηδία	0,34	40,2	3,0	56,7
Ολλανδία	0,41	40,8	2,8	56,5
Ισπανία	0,43	42,1	6,8	51,1
Ιταλία	0,38	40,7	12,6	46,7
Γαλλία	0,49	39,2	10,3	50,5
Δανία	0,37	36,1	16,6	47,2
Ελλάδα	0,37	33,8	21,4	44,7
Ελβετία	0,43	38,7	11,4	49,9
Βέλγιο	0,45	40,9	8,6	50,5

Πίνακας Γ26: Συντελεστές εισοδήματος Gini εργαζομένων και % εξήγησης της ανισότητας εντός, μεταξύ και με επικαλύψεις των τιμών, στο σύνολο των κατηγοριών

	Gini Εργαζομένων	Ανισότητα εντός των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα μεταξύ των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα με επικάλυψη: % εξήγησης
Αυστρία	0,44	40,4	4,8	54,8
Γερμανία	0,43	39,4	27,6	33,0
Σουηδία	0,31	38,9	3,3	57,9
Ολλανδία	0,39	38,4	8,1	53,5
Ισπανία	0,52	33,0	29,6	37,4
Ιταλία	0,45	33,2	17,9	48,9
Γαλλία	0,47	40,0	14,1	45,9
Δανία	0,27	37,4	20,1	42,5
Ελλάδα	0,40	34,8	17,8	47,4
Ελβετία	0,43	37,6	15,9	46,5
Βέλγιο	0,46	39,8	10,3	49,9

Όσον αφορά την κάθε χώρα, με την εναλλακτική προσέγγιση, το ζήτημα της ανισότητας μεταξύ των συνταξιούχων (ιδιωτικού τομέα, δημοσίου και αυτό-απασχόλησης) γίνεται ένα θέμα σχετικά μη προσεγγίσιμο έστω και αν η τιμή της συνολικής ανισότητας είναι έγκυρη. Οι περιπτώσεις της Ελλάδας, της Δανίας, της Ιταλίας, της Ελβετίας και της Γαλλίας είναι και οι περισσότερες δύσκολες αφού τα ποσοστά των εξηγήσεων είναι και στις τρεις εναλλακτικές διψήφια. Γεγονός ακόμη πιο έντονο όσον αφορά την ομάδα των εργαζομένων (οκτώ στις έντεκα χώρες έχουν και στις τρεις εναλλακτικές διψήφια ερμηνευτικά ποσοστά). Σε όλες τις περιπτώσεις όμως, και των δύο πινάκων (Γ25 και Γ26), το μέγεθος του ποσοστού εξήγησης που μπορεί να σημαίνει την μία ή την άλλη εναλλακτική είναι τόσο μεγάλο που καθιστά την συνολική προσέγγιση της ανισότητας με αυτά τα μέτρα ιδιαίτερα προβληματική.

8.1.5) Αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων

Κάτω από τον τίτλο «αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων» βρίσκεται το μέρος της ανάλυσης όπου εξειδικεύεται στις σχέσεις μεταξύ των κατηγοριών της μελέτης. Ευθείες σχέσεις δίχως τη διαμεσολάβηση άλλων σημείων αναφοράς καθώς οι μετρήσεις για κάθε ομάδα είναι εξαρτημένες μονάχα με τις μετρήσεις από τις άλλες ομάδες (σε ζεύγη ή ξεχωριστά). Οι αναλογίες πιθανοτήτων OR και οι αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων RRR εξηγήθηκαν ως προς την κατασκευή και τη χρησιμότητά

τους σε προηγούμενο κεφάλαιο. Σε αυτό το μέρος τα ευρήματα της ανάλυσης προέρχονται αποκλειστικά από αυτές τις αναλογίες. Η έμφαση περνά κυρίως στις τρεις κατηγορίες των συνταξιούχων και λιγότερο σε εκείνες των εργαζομένων διότι στην περίοδο της συνταξιοδότησης, ως το καταληκτικό σημείο της μετάβασης, οι σχέσεις εμφανίζονται, και πιθανότατα είναι στην πράξη, περισσότερο αποκρυσταλλωμένες.

Στον πίνακα Γ27 παρουσιάζονται οι τιμές OR για την κοινωνικοοικονομική κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα έναντι των άλλων δύο κατηγοριών μαζί (συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα και την αυτό-απασχόληση) όσον αφορά την κίνηση σε πεμπτημόρια εισοδήματος. Για την ακρίβεια, αυτό που προσεγγίζεται είναι το εάν και κατά πόσο οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν μεγαλύτερες ή μικρότερες πιθανότητες σε σχέση με τους υπόλοιπους συνταξιούχους να βρεθούν σε υψηλότερα (πλουσιότερα) κλιμάκια εισοδήματος. Καθώς σε όλες τις χώρες οι τιμές των αναλογιών είναι μεγαλύτερες της μονάδας η προσέγγιση που επιχειρείται σημαίνει μεγαλύτερες πιθανότητες για τους πρώτους σε σχέση με τους δεύτερους. Μονάχα σε δύο περιπτώσεις, Σουηδία και Ολλανδία, η σχέση αυτή είναι ασθενής λόγω της χαμηλής στατιστικής σημαντικότητας ή διότι οι τιμές OR είναι πολύ κοντά στη μονάδα (γεγονός μάλλον ταυτόσημο ως προς την ουσία της προσέγγισης). Από εκεί και πέρα, στις άλλες εννέα χώρες οι τιμές ποικίλουν με τη μέγιστη να καταγράφεται στην Ελλάδα και την ελάχιστη στην Αυστρία. Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα για κάθε μετακίνηση από χαμηλότερο (φτωχότερο) πεμπτημόριο προς υψηλότερο (πλουσιότερο) πεμπτημόριο η πιθανότητα ένα άτομο να ανήκει στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» αυξάνεται κατά 1,61. Ουσιαστικά, η αναλογία των πιθανοτήτων (να είναι ή να μην είναι κάποιος συνταξιούχος από το δημόσιο τομέα αυξάνεται κατά τον ίδιο αριθμό (1,61) καθώς αυξάνεται κάθε φορά το πεμπτημόριο (όπως αυξάνονται και οι πιθανότητες να συμβαίνει κάτι τέτοιο).

Πίνακας Γ27: Η αναλογία πιθανοτήτων OR να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» σε σχέση με τα πεμπτημόρια εισοδήματος

	OR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	1,11* (1,01-1,22) (0,05)
Γερμανία	1,21*** (1,11-1,32) (0,06)
Σουηδία	1,03 (0,95-1,11) (0,04)
Ολλανδία	1,04 (0,96-1,12) (0,04)
Ισπανία	1,25** (1,08-1,43) (0,09)
Ιταλία	1,40*** (1,25-1,56) (0,08)
Γαλλία	1,21*** (1,12-1,32) (0,05)
Δανία	1,19** (1,07-1,32) (0,06)
Ελλάδα	1,61*** (1,45-1,80) (0,09)
Ελβετία	1,25** (1,07-1,45) (0,09)
Βέλγιο	1,30*** (1,21-1,40) (0,05)

Πεμπτημόρια εισοδήματος: πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό

Όσον αφορά την ίδια προσέγγιση αλλά για την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα αυτή τη φορά ο πίνακας Γ28 δεν είναι όπως προηγούμενως διαφωτιστικός. Για τους συνταξιούχους αυτής της κατηγορίας σε σχέση με όλους τους άλλους συνταξιούχους οι τιμές OR είναι στατιστικά σημαντικές μονάχα σε τέσσερις χώρες, τη Γερμανία, τη Δανία, το Βέλγιο και τη Γαλλία, και είναι αρνητικές, για εκείνους, σε σημασία και στις τέσσερις περιπτώσεις. Δηλαδή οι πιθανότητες να βρίσκονται σε υψηλότερο πεμπτημόριο εισοδήματος σε σχέση με συνταξιούχους από άλλες κατηγορίες είναι σε βάρος τους. Στις άλλες επτά χώρες οι τιμές OR βρίσκονται πολύ κοντά στη μονάδα και όσο η τιμή OR πλησιάζει το 1 τόσο η σχέση γίνεται πιο αδύνατη (δεν υπάρχει). Το γεγονός πως οι τιμές είναι παντού κάτω από 1 όπως και το ότι οι περισσότερες δεν είναι στατιστικά σημαντικές αντιπαραβάλλεται ευθέως με τα αποτελέσματα του προηγούμενου πίνακα. Αντίστοιχη είναι η κατάσταση και για τους συνταξιούχους από την αυτό-απασχόληση. Η αναλογία πιθανοτήτων OR να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση σε σχέση τις άλλες δύο κατηγορίες μαζί και τα πεμπτημόρια εισοδήματος (πολύ χαμηλό, χαμηλό,

μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό) είναι στις περισσότερες χώρες και πάλι στατιστικά μη σημαντική με τέσσερις εξαιρέσεις, την Ελλάδα, την Ιταλία, την Ισπανία και τη Γαλλία.

Πίνακας Γ28: Η αναλογία πιθανοτήτων OR να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» σε σχέση με τα πεμπτημόρια εισοδήματος

	OR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	0,93 (0,85-1,01) (0,04)
Γερμανία	0,85*** (0,78-0,93) (0,04)
Σουηδία	0,99 (0,92-1,06) (0,04)
Ολλανδία	0,97 (0,90-1,04) (0,04)
Ισπανία	0,99 (0,89-1,10) (0,05)
Ιταλία	0,93 (0,85-1,02) (0,04)
Γαλλία	0,92* (0,85-0,99) (0,04)
Δανία	0,82*** (0,73-0,91) (0,05)
Ελλάδα	0,98 (0,90-1,06) (0,04)
Ελβετία	0,93 (0,81-1,06) (0,06)
Βέλγιο	0,83*** (0,78-0,89) (0,03)

Πεμπτημόρια εισοδήματος: πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό

Πίνακας Γ29: Η αναλογία πιθανοτήτων OR να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με τα πεμπτημόρια εισοδήματος

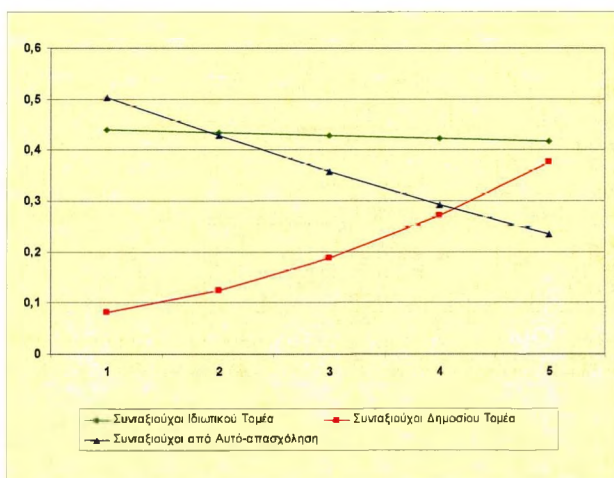
	OR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	0,97 (0,84-1,13) (0,07)
Γερμανία	0,96 (0,78-1,18) (0,10)
Σουηδία	0,96 (0,85-1,09) (0,06)
Ολλανδία	0,99 (0,87-1,13) (0,07)
Ισπανία	0,86* (0,76-0,96) (0,05)
Ιταλία	0,81*** (0,73-0,90) (0,04)
Γαλλία	0,87** (0,77-0,98) (0,05)
Δανία	1,06 (0,92-1,22) (0,08)
Ελλάδα	0,74*** (0,68-0,81) (0,04)
Ελβετία	0,86 (0,72-1,02) (0,08)
Βέλγιο	0,93 (0,85-1,03) (0,05)

Πεμπτημόρια εισοδήματος: πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό

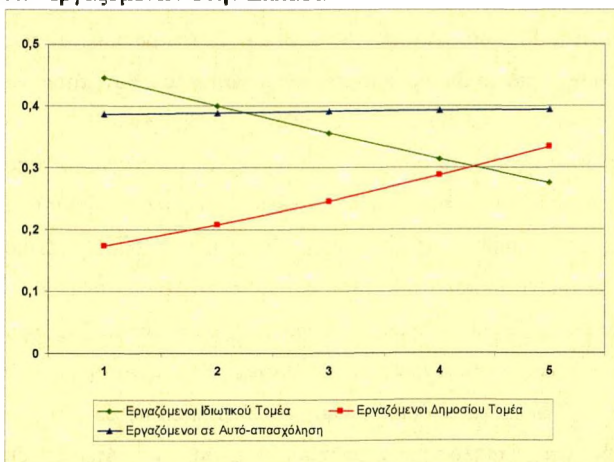
Στο κεφάλαιο 6 παρουσιάστηκε ο τρόπος με τον οποίο οι τιμές OR συνδέονται με τις πιθανότητες για ανοδική ή καθοδική κίνηση στα πεμπτημόρια εισοδήματος. Αυτές ακριβώς οι πιθανότητες παρουσιάζονται παρακάτω σε δύο γραφήματα που αφορούν την ομάδα των συνταξιούχων στις τρεις κατηγορίες της και την ομάδα των εργαζομένων αντίστοιχα στην Ελλάδα. Στο πρώτο γράφημα (Γ9) παρατηρείται πως στην Ελλάδα οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν χαμηλές πιθανότητες να ανήκουν σε χαμηλά πεμπτημόρια εισοδήματος και οι πιθανότητες αυξάνουν καθώς η κίνηση γίνεται προς τα υψηλότερα πεμπτημόρια. Αντιθέτως, οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση έχουν υψηλές πιθανότητες να βρίσκονται σε χαμηλά πεμπτημόρια και χαμηλές πιθανότητες να εντοπισθούν σε υψηλότερα. Για τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα η σχέση είναι πολύ αδύναμη και οι πιθανότητές τους είναι πρακτικά μοιρασμένες ανάμεσα σε διαφορετικά πεμπτημόρια. Στο δεύτερο γράφημα (Γ10), εκείνο που αφορά τους εργαζομένους, οι πιθανότητες της κατηγορίας των εργαζομένων από το δημόσιο τομέα για ανοδική κίνηση είναι και πάλι υψηλές, ενώ οι πιθανότητες να βρεθούν στο χαμηλότερο πεμπτημόριο ακόμη μικρότερες. Οι

εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα έχουν πιθανότητες κίνησης προς τα υψηλότερα κλιμάκια εισοδήματος ανάλογες με εκείνες των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση, δηλαδή πολύ χαμηλές. Σύμφωνα με το γράφημα είναι πολύ περισσότερο πιθανό να εντοπισθούν σε χαμηλότερο (φτωχότερο) πεμπτημόριο εισοδήματος παρά σε υψηλότερο πεμπτημόριο. Οι εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση, τέλος, έχουν μοιρασμένες πιθανότητες ένταξης στα διαφορετικά πεμπτημόρια.

Γράφημα Γ9: Πιθανότητες κίνησης ανάμεσα στα πεμπτημόρια εισοδήματος των συνταξιούχων στην Ελλάδα

Γράφημα Γ10: Πιθανότητες κίνησης ανάμεσα στα πεμπτημόρια εισοδήματος των εργαζομένων στην Ελλάδα

Αξίζει να σημειωθεί πως στην προσέγγιση των σχέσεων ανάμεσα στις κατηγορίες με τη χρήση της αναλογίας πιθανοτήτων (OR) κάθε κατηγορία σχετίζεται με το σύνολο των άλλων δύο κατηγοριών είτε πρόκειται για συνταξιούχους είτε για εργαζομένους. Στη συνέχεια, η προσέγγιση διαφοροποιείται και το εργαλείο αυτής της διαφοροποίησης είναι οι αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων (RRR). Η λογική που υπηρετεί το νέο εργαλείο είναι πως αυτή τη φορά οι σχέσεις προσεγγίζονται ανά δύο κατηγορίες μία προς μία. Παρόλα αυτά, στην παρουσίαση που ακολουθεί για λόγους οικονομίας του κειμένου οι μετρήσεις για τα ζητήματα που απασχολούν τη μελέτη καταγράφονται μέσω μίας ομάδας αναφοράς (κατηγορίας), εκείνης των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα.

Από τον πίνακα Γ30 γίνεται σαφές πως σε όλες τις χώρες η κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα έχει μικρότερες πιθανότητες να βρίσκεται σε υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια σε σχέση με τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα. Το ίδιο συμβαίνει και με τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση. Οι τιμές RRR είναι παντού (όπου βέβαια είναι στατιστικά σημαντικές) κάτω από τη μονάδα για κάθε κατηγορία σε σχέση με την κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα. Οι σχέσεις αυτές είναι αρκετά αδύναμες όσον αφορά τη Σουηδία και την Ολλανδία και σχετικά οριακές για την Αυστρία (αν και η τάση εντοπίζεται και σε αυτές τις χώρες). Οι πιο σημαντικές τιμές RRR εντοπίζονται στις τρεις χώρες της Μεσογείου, τη Γαλλία και το Βέλγιο. Στη Γερμανία και τη Δανία η σχέση είναι ισχυρή μονάχα ανάμεσα στις κατηγορίες των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και τον δημόσιο τομέα σε βάρος των πρώτων.

Πίνακας Γ30: Η αναλογία σχετικών πιθανοτήτων RRR να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» ή στην κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με άτομα που ανήκουν στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» (ομάδα αναφοράς) με βάση τα πεμπτημόρια εισοδήματος

ΣΔΤ		RRR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	ΣΙΤ	0,90* (0,82-0,99) (0,04)
	ΣΑΑ	0,91 (0,77-1,06) (0,07)
Γερμανία	ΣΙΤ	0,82*** (0,75-0,90) (0,04)
	ΣΑΑ	0,83 (0,67-1,04) (0,09)
Σουηδία	ΣΙΤ	0,98 (0,90-1,06) (0,04)
	ΣΑΑ	0,95 (0,83-1,09) (0,06)
Ολλανδία	ΣΙΤ	0,96 (0,89-1,04) (0,04)
	ΣΑΑ	0,97 (0,85-1,11) (0,07)
Ισπανία	ΣΙΤ	0,83*** (0,72-0,96) (0,06)
	ΣΑΑ	0,74*** (0,62-0,87) (0,06)
Ιταλία	ΣΙΤ	0,74*** (0,66-0,83) (0,04)
	ΣΑΑ	0,65*** (0,57-0,75) (0,05)
Γαλλία	ΣΙΤ	0,84*** (0,77-0,91) (0,04)
	ΣΑΑ	0,77*** (0,68-0,88) (0,05)
Δανία	ΣΙΤ	0,81*** (0,72-0,91) (0,05)
	ΣΑΑ	0,95 (0,82-1,11) (0,07)
Ελλάδα	ΣΙΤ	0,67*** (0,60-0,75) (0,04)
	ΣΑΑ	0,56*** (0,49-0,64) (0,04)
Ελβετία	ΣΙΤ	0,82* (0,70-0,96) (0,07)
	ΣΑΑ	0,75** (0,61-0,92) (0,08)
Βέλγιο	ΣΙΤ	0,76*** (0,71-0,82) (0,03)
	ΣΑΑ	0,78*** (0,70-0,87) (0,04)

Πεμπτημόρια εισοδήματος: πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό

ΣΔΤ: συνταξιούχοι από δημόσιο τομέα

ΣΙΤ: συνταξιούχοι από ιδιωτικό τομέα

ΣΑΑ: συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση

Στον πίνακα Γ31 το ζήτημα δεν είναι η θέση των ατόμων, όπως εκείνα ανήκουν σε ξεχωριστές κατηγορίες, στα διαφορετικά πεμπτημόρια εισοδήματος αλλά το ενδιαφέρον εντοπίζεται στις πιθανότητες να είναι φτωχά σε σχέση με άλλα άτομα που ανήκουν σε άλλες κατηγορίες. Η ομάδα αναφοράς είναι και πάλι η κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και η παρουσίαση των μετρήσεων γίνεται σε ζεύγη ανά χώρα. Σε όλες τις περιπτώσεις οι τιμές RRR ξεπερνούν τη μονάδα (συχνά κατά πολύ) δείχνοντας πως οι σχέσεις είναι σε βάρος των κατηγοριών των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και των συνταξιούχων από την αυτό-απασχόληση (πάντοτε σε ξεχωριστή σύγκριση με την κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα). Ακριβέστερα, έχουν σαφώς περισσότερες πιθανότητες να είναι (εισοδηματικά) φτωχοί σε σχέση με την ομάδα αναφοράς. Η σχέση αν και είναι εμφανής ως τάση είναι λιγότερο ισχυρή στην Αυστρία και την Ολλανδία. Οι μεγαλύτερες τιμές RRR παρατηρούνται στην Ελλάδα, τη Γερμανία, το Βέλγιο, τη Γαλλία και την Ιταλία. Ειδικότερα, στην Ελλάδα οι τιμές είναι οι μέγιστες που καταγράφονται με τις αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων, για τις οποίες ισχύει πως το να είναι φτωχό ένα άτομο της κατηγορίας των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα ή της κατηγορίας των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση σε σχέση με ένα άτομο της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα, να ξεπερνούν το 3 στη μία περίπτωση και να είναι κοντά στο 6 στην άλλη (οριακές μετρήσεις όπως φαίνεται από το σύνολο των χωρών και των ζευγών της ανάλυσης του πίνακα).

Πίνακας Γ31: Η αναλογία σχετικών πιθανοτήτων RRR να είναι κάποιο άτομο από την κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» ή την κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» εισοδηματικά φτωχό σε σχέση με κάποιο άτομο που ανήκει στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» (ομάδα αναφοράς)

ΣΔΤ		RRR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	ΣΙΤ	1,32 (0,92-1,89) (0,24)
	ΣΑΑ	1,66 (0,97-2,83) (0,45)
Γερμανία	ΣΙΤ	2,27*** (1,55-3,30) (0,44)
	ΣΑΑ	3,54*** (1,88-6,64) (1,14)
Σουηδία	ΣΙΤ	1,32 (0,98-1,76) (0,20)
	ΣΑΑ	1,78** (1,16-2,74) (0,39)
Ολλανδία	ΣΙΤ	1,19 (0,90-1,57) (0,17)
	ΣΑΑ	1,39 (0,89-2,18) (0,32)
Ισπανία	ΣΙΤ	1,56 (0,90-2,69) (0,43)
	ΣΑΑ	2,35** (1,29-4,30) (0,72)
Ιταλία	ΣΙΤ	1,89** (1,16-3,08) (0,47)
	ΣΑΑ	2,67*** (1,56-4,56) (0,73)
Γαλλία	ΣΙΤ	1,94*** (1,35-2,78) (0,36)
	ΣΑΑ	3,38*** (2,21-5,15) (0,73)
Δανία	ΣΙΤ	1,74*** (1,27-2,40) (0,28)
	ΣΑΑ	1,41 (0,92-2,18) (0,31)
Ελλάδα	ΣΙΤ	3,29*** (1,89-5,74) (0,93)
	ΣΑΑ	5,92*** (3,40-10,32) (1,68)
Ελβετία	ΣΙΤ	1,55 (0,94-2,56) (0,40)
	ΣΑΑ	2,29** (1,27-4,13) (0,69)
Βέλγιο	ΣΙΤ	2,10*** (1,52-2,91) (0,35)
	ΣΑΑ	3,30*** (2,22-4,90) (0,67)

Πεμπτημρία εισοδήματος: πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό

ΣΔΤ: συνταξιούχοι από δημόσιο τομέα

ΣΙΤ: συνταξιούχοι από ιδιωτικό τομέα

ΣΑΑ: συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση

8.2) Πλούτος και κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες ανάλυσης

Η μεταβλητή «πλούτος» αναλύεται στη συνέχεια με βάση τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, αντίστοιχα προς εκείνη του εισοδήματος. Στη μεταβλητή αυτή έχουν συνυπολογιστεί όλα τα περιουσιακά στοιχεία των ερευνώμενων όπως και δάνεια και χρέη που εκκρεμούν για κάθε νοικοκυριό. Από το επίπεδο του νοικοκυριού και πάλι με τη χρήση ισοδυναμιών κλίμακας προκύπτουν τα περιουσιακά στοιχεία σε ατομικό επίπεδο. Η μορφή της παρουσίασης για τον πλούτο ακολουθεί συνολικά το παράδειγμα του εισοδήματος ώστε να επιτρέπονται περισσότερο άμεσες συνδέσεις ανάμεσα στις δύο μεταβλητές. Το τμήμα για τον πλούτο χωρίζεται, όπως και το εισόδημα, σε πέντε μέρη, συμπληρώνοντας την ανάλυση των οικονομικών μονάδων. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται, με συγκριτικό τρόπο, οι κατανομές πλούτου για τις κατηγορίες της ανάλυσης. Αμέσως μετά ακολουθεί η ανάλυση με βάση τις διάμεσες τιμές πλούτου για κάθε κοινωνικοοικονομική κατηγορία. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται η ανάλυση για τα δεκατημόρια πλούτου με προβολές από το συνολικό πληθυσμό προς τις έξι κατηγορίες. Το τέταρτο μέρος είναι αφιερωμένο στην ανάλυση ανισότητας με δείκτες Gini και καμπύλες Lorenz. Στο τελευταίο μέρος η ανισότητα και οι διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες της ανάλυσης προσεγγίζονται, για τον πλούτο αυτή τη φορά, μέσα από αναλογίες πιθανοτήτων.

8.2.1) Κατανομές πλούτου και συγκριτική ανάλυση ανισότητας

Στον πρώτο πίνακα αυτού του μέρους παρουσιάζονται οι διάμεσες και μέσες τιμές των καθαρών περιουσιακών στοιχείων για τις τρεις κατηγορίες των συνταξιούχων ανά χώρα. Υπενθυμίζεται ότι η έμφαση δεν εντοπίζεται στις διαφορές ανάμεσα στις χώρες για κάθε ξεχωριστή κατηγορία αλλά ανάμεσα στις κατηγορίες κάθε χώρας. Για λόγους οι οποίοι έχουν ήδη επισημανθεί σε προηγούμενα μέρη η ανάλυση στηρίζεται, κυρίως, στις διάμεσες τιμές και όχι στις μέσες. Εκείνο που ενδιαφέρει σε αυτό το σημείο δεν είναι άλλο από την καθαρή περιουσιακή θέση των ατόμων κάθε κατηγορίας. Με αυτή την οπτική, η θέση των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση είναι πολύ καλύτερη από εκείνη των άλλων δύο κατηγοριών στις εννέα από τις

έντεκα χώρες. Οι δύο εξαιρέσεις αναφέρονται στην Ιταλία και την Ελλάδα όπου οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα υπερτερούν σε αυτή τη μεταβλητή σε σχέση με τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση και με τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα. Για τους τελευταίους θα πρέπει να σημειωθεί πως σε καμία χώρα της SHARE δεν εμφανίζουν πλούτο μεγαλύτερο και από τις δύο άλλες κατηγορίες.

Πίνακας Γ32: Διάμεσος και μέσος Πλούτος των Συνταξιούχων ανά χώρα, σε .000 €

	Διάμεσος Πλούτος			Μέσος Πλούτος		
	Συνταξ. Ιδιωτικού Τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση
Αυστρία	77,0	77,2	105,3	122,8	152,6	180,4
Γερμανία	62,8	76,3	134,0	156,0	165,5	251,0
Σουηδία	65,5	70,2	104,8	145,0	132,3	295,8
Ολλανδία	68,9	83,5	175,4	158,9	182,8	463,6
Ισπανία	83,0	82,0	90,1	234,8	218,8	209,1
Ιταλία	89,4	144,2	87,1	190,4	220,2	269,0
Γαλλία	139,5	167,1	177,2	293,6	326,4	448,8
Δανία	73,9	114,3	180,2	178,4	274,7	472,5
Ελλάδα	63,6	93,8	60,9	102,5	132,6	102,8
Ελβετία	234,9	231,8	267,0	394,3	527,8	591,0
Βέλγιο	125,0	168,1	202,5	262,9	304,3	402,8
Συνολικά	92,4	113,6	109,7	201,7	224,7	301,6

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα για τις διάμεσες τιμές κατασκευάζεται ο πίνακας των διαφορών πλούτου για τους συνταξιούχους (Γ33). Κάθε θετικό πρόσημο των ποσοστιαίων διαφορών είναι υπέρ της πρώτης ομάδας κάθε σχέσης (πχ συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα και συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα στην Ελλάδα) και κάθε αρνητικό πρόσημο είναι υπέρ της δεύτερης ομάδας κάθε σχέσης (πχ συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα και συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση στη Δανία). Όσον αφορά το πρώτο ζεύγος συγκρίσεων, δηλαδή την καθαρή περιουσιακή θέση συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα, οι μετρήσεις είναι, σαφώς, σε βάρος των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα στις οκτώ από τις έντεκα χώρες ενώ στις άλλες τρεις οι διαφορές είναι οριακές. Οι αντίστοιχοι δείκτες GI, ή αλλιώς οι ποσοστιαίες διαφορές του πλούτου των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα σε σχέση με τον πλούτο των συνταξιούχων από

τον ιδιωτικό τομέα όπως παρουσιάζονται από την πλευρά των δεύτερων, είναι κοντά στο 50% ή και το ξεπερνούν για την Ιταλία, τη Δανία και την Ελλάδα. Μικρότερες αλλά πολύ σημαντικές είναι και οι διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στις δύο κατηγορίες στο Βέλγιο, τη Γερμανία και την Ολλανδία (διαφορές άνω του 20%). Για το δεύτερο ζεύγος των συγκρίσεων, συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση, οι μετρήσεις, όπως αναφέρθηκε ήδη, είναι, κυρίως, σε βάρος των πρώτων. Για αυτές τις περιπτώσεις οι διαφορές είναι πολύ σημαντικές στην Ολλανδία (52%), τη Γερμανία (43%), τη Δανία (36%), τη Σουηδία (33%) και την Αυστρία (27%). Αξίζει να σημειωθεί πως όπου οι διαφορές είναι αντίστροφες (με αντίθετο πρόσημο) είναι και πολύ υψηλές: Ιταλία (66%) και Ελλάδα (54%). Η εικόνα που παρουσιάζουν οι διαφορές ανάμεσα στο τρίτο ζευγάρι των συγκρίσεων, δηλαδή ανάμεσα στους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα και τους συνταξιούχους από την αυτό-απασχόληση είναι αντίστοιχες με τις προηγούμενες αλλά όχι και ανάλογες. Τα πρόσημα των διαφορών παραμένουν τα ίδια αλλά όπου είναι υπέρ των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα οι διαφορές είναι πολύ μικρές και όπου είναι σε βάρος τους οι διαφορές είναι πολύ μεγάλες (υψηλότερες από εκείνες σε σχέση με τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα). Ξεπερνούν, μάλιστα, το 50% σε τρεις περιπτώσεις: την Ολλανδία, τη Δανία και τη Γερμανία.

Πίνακας Γ33: Ποσοστιαία διαφορά πλούτου των συνταξιούχων μεταξύ τους

	Πλούτος ΣΔΤ – Πλούτος ΣΙΤ		Πλούτος ΣΔΤ – Πλούτος ΣΑΑ		Πλούτος ΣΙΤ – Πλούτος ΣΑΑ	
	Προς ΣΔΤ	Προς ΣΙΤ	Προς ΣΔΤ	Προς ΣΑΑ	Προς ΣΙΤ	Προς ΣΑΑ
Αυστρία	0,3%	0,3%	-36,3%	-26,7%	-36,7%	-26,8%
Γερμανία	17,8%	21,6%	-75,6%	-43,1%	-113,5%	-53,2%
Σουηδία	6,6%	7,1%	-49,3%	-33,0%	-59,8%	-37,4%
Ολλανδία	17,5%	21,2%	-110,1%	-52,4%	-154,6%	-60,7%
Ισπανία	-1,2%	-1,2%	-9,9%	-9,0%	-8,6%	-7,9%
Ιταλία	38,0%	61,3%	39,6%	65,6%	2,6%	2,6%
Γαλλία	16,5%	19,7%	-6,0%	-5,7%	-26,9%	-21,2%
Δανία	35,3%	54,5%	-57,7%	-36,6%	-143,7%	-59,0%
Ελλάδα	32,2%	47,5%	35,0%	54,0%	4,2%	4,4%
Ελβετία	-1,3%	-1,3%	-15,2%	-13,2%	-13,7%	-12,0%
Βέλγιο	25,6%	34,5%	-20,5%	-17,0%	-62,0%	-38,3%
Συνολικά	18,7%	22,9%	3,5%	3,6%	-18,7%	-15,7%

ΣΙΤ: Συνταξιούχοι Ιδιωτικού τομέα

ΣΔΤ: Συνταξιούχοι Δημοσίου τομέα

ΣΑΑ: Συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση

Ο πίνακας Γ34 περιλαμβάνει δεδομένα αντίστοιχα με τον πίνακα Γ32, όμως η ομάδα αναφοράς είναι αυτή τη φορά οι εργαζόμενοι, πάντοτε στις τρεις κατηγορίες που απαρτίζουν τη γενική ομάδα. Η περιουσιακή θέση των εργαζομένων με αυτό-απασχόληση είναι σε όλες τις χώρες της SHARE πολύ καλύτερη από εκείνη των άλλων δύο κατηγοριών, με την οριακή εξαίρεση της Ελλάδας όπου ο διάμεσος πλούτος αυτής της κατηγορίας εμφανίζεται σχεδόν ίσος με το διάμεσο πλούτο της κατηγορίας των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα. Για τους τελευταίους θα πρέπει να σημειωθεί πως σχεδόν σε όλες τις χώρες της SHARE εμφανίζουν πλούτο μεγαλύτερο από τον αντίστοιχο της κατηγορίας των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα, με την εξαίρεση της Ελβετίας.

Πίνακας Γ34: Διάμεσος και μέσος Πλούτος των Εργαζομένων ανά χώρα, σε .000 €

	Διάμεσος Πλούτος			Μέσος Πλούτος		
	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	101,8	126,4	212,9	135,2	151,7	299,9
Γερμανία	72,8	124,3	335,4	190,0	190,3	1091,0
Σουηδία	84,3	107,8	322,9	203,0	209,0	605,3
Ολλανδία	120,8	138,4	489,8	260,4	221,8	1551,1
Ισπανία	78,1	132,8	153,0	132,2	215,3	449,9
Ιταλία	93,7	112,0	196,4	148,4	200,1	542,9
Γαλλία	142,6	150,7	326,8	317,6	248,8	821,5
Δανία	149,2	156,2	471,4	262,2	319,1	936,0
Ελλάδα	60,0	93,8	93,5	84,6	140,5	166,0
Ελβετία	198,6	174,5	501,5	415,3	395,1	896,1
Βέλγιο	134,9	136,9	386,8	282,3	258,3	645,8
Συνολικά	96,4	127,4	262,4	217,9	220,1	728,6

Τις πρώτες εικόνες που προκύπτουν από τον πίνακα Γ34 εξειδικεύουν και επιβεβαιώνουν τα ευρήματα του πίνακα Γ35. Σε αντιστοιχία με την παρουσίαση των διαφορών ανάμεσα σε κατηγορίες συνταξιούχων, για το πρώτο ζεύγος συγκρίσεων μεταξύ κατηγοριών εργαζομένων είναι εκείνοι του δημοσίου τομέα που έχουν υψηλότερες τιμές πλούτου σε σχέση με εκείνους του ιδιωτικού (με την εξαίρεση της Ελβετίας όπως δείχνει το αρνητικό πρόσημο). Σε τρεις χώρες οι ποσοστιαίες διαφορές είναι μονοψήφιες (Γαλλία, Δανία, Βέλγιο) και σε τρεις ακόμη ξεπερνούν το 50% διαφοράς για το διάμεσο πλούτο (Γερμανία, Ισπανία, Ελλάδα). Στα δύο επόμενα

ζεύγη συγκρίνονται οι εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση με τους εργαζομένους στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, αντίστοιχα. Και στις δύο περιπτώσεις και για όλες τις χώρες οι διαφορές είναι με σαφήνεια υπέρ των αυτό-απασχολουμένων και, μάλιστα, με πολύ υψηλά ποσοστά (εξάιρεση αποτελεί μονάχα η Ελλάδα κατά τη σύγκριση των αυτό-απασχολουμένων με τους εργαζομένους στο δημόσιο τομέα) τα οποία συνήθως ξεπερνούν το 50% και σπανιότερα φθάνουν μέχρι και το 75% (Γερμανία, Σουηδία, Ολλανδία). Είναι φανερό από τα παραπάνω πως το κρίσιμο στοιχείο για τις συγκρίσεις τιμών πλούτου είναι η αξία που δηλώνεται για τις επιχειρήσεις, οποιασδήποτε μορφής, τις οποίες φέρεται να κατέχουν ή να μετέχουν οι αυτό-απασχολούμενοι – γεγονός το οποίο δεν μεταφράζεται και σε καλύτερη εισοδηματικά θέση όπως παρουσιάστηκε σε προηγούμενη ενότητα (8.1.1).

Πίνακας Γ35: Ποσοστιαία διαφορά πλούτου των εργαζομένων μεταξύ τους

	Πλούτος ΕΔΤ – Πλούτος ΕΙΤ		Πλούτος ΕΔΤ – Πλούτος ΕΑΑ		Πλούτος ΕΙΤ – Πλούτος ΕΑΑ	
	Προς ΕΔΤ	Προς ΕΙΤ	Προς ΕΔΤ	Προς ΕΑΑ	Προς ΕΙΤ	Προς ΕΑΑ
Αυστρία	19,5%	24,1%	-68,5%	-40,7%	-109,2%	-52,2%
Γερμανία	41,5%	70,8%	-169,8%	-62,9%	-360,9%	-78,3%
Σουηδία	21,8%	27,9%	-199,4%	-66,6%	-283,0%	-73,9%
Ολλανδία	12,7%	14,5%	-254,0%	-71,8%	-305,4%	-75,3%
Ισπανία	41,2%	70,1%	-15,2%	-13,2%	-96,0%	-49,0%
Ιταλία	16,4%	19,6%	-75,4%	-43,0%	-109,7%	-52,3%
Γαλλία	5,4%	5,7%	-116,8%	-53,9%	-129,2%	-56,4%
Δανία	4,5%	4,7%	-201,8%	-66,9%	-215,9%	-68,3%
Ελλάδα	36,0%	56,4%	0,3%	0,3%	-55,8%	-35,8%
Ελβετία	-13,8%	-12,2%	-187,5%	-65,2%	-152,5%	-60,4%
Βέλγιο	1,5%	1,5%	-182,6%	-64,6%	-186,8%	-65,1%
Συνολικά	24,3%	32,1%	-106,0%	-51,5%	-172,1%	-63,2%

ΕΙΤ: Εργαζόμενοι Ιδιωτικού τομέα

ΕΔΤ: Εργαζόμενοι Δημοσίου τομέα

ΕΑΑ: Εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση

Ο πίνακας Γ36 προκύπτει από τα δεδομένα των προηγούμενων πινάκων και αποτελεί μια εξειδίκευση της διαφοράς πλούτου ανάμεσα σε συνταξιούχους και εργαζομένους ανά τομέα, και όχι γενικά. Τα (λίγα) θετικά πρόσσημα σημαίνουν ότι η διαφορά είναι σε βάρος των εργαζομένων ενώ τα αρνητικά σε βάρος των συνταξιούχων. Για τον τομέα της αυτό-απασχόλησης οι διαφορές είναι πάρα πολύ υψηλές παντού σε βάρος των συνταξιούχων. Για το δημόσιο τομέα, εντοπίζονται και θετικές τιμές σε τέσσερις χώρες (Ελβετία, Ιταλία, Βέλγιο, Γαλλία) πράγμα που σημαίνει πως σε εκείνες τις χώρες ο πλούτος των συνταξιούχων είναι μεγαλύτερος από τον πλούτο των

εργαζομένων. Όσον αφορά τον ιδιωτικό τομέα, η εικόνα είναι επίσης μικτή. Στη Δανία, την Ολλανδία και τη Σουηδία παρουσιάζονται οι μεγαλύτερες διαφορές ενώ στις άλλες χώρες της SHARE οι διαφορές είναι σαφώς πιο περιορισμένες. Δεν πρέπει, όμως, να διαφεύγει η σημασία των απόλυτων μεγεθών. Για τον πλούτο οι διαφορές ανάμεσα σε συνταξιούχους και εργαζόμενους εμφανίζονται σημαντικές εκεί όπου τα απόλυτα μεγέθη είναι και υψηλότερα. Με αυτή τη βάση, οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα έχουν πολύ λιγότερα να κερδίσουν ή να χάσουν κατά τη μετάβαση από την εργασία στη συνταξιοδότηση. Κάτι που ισχύει πολύ λιγότερο για τις άλλες δύο ομάδες ή τις άλλες τέσσερις κατηγορίες της ανάλυσης.

Πίνακας Γ36: Διαφορά πλούτου συνταξιούχων - εργαζομένων ανά τομέα (%)

	Ιδιωτικό τομέα	Δημόσιο τομέα	Αυτό- απασχόληση
Αυστρία	-24,3%	-38,9%	-50,6%
Γερμανία	-13,8%	-38,6%	-60,0%
Σουηδία	-22,2%	-34,9%	-67,6%
Ολλανδία	-43,0%	-39,7%	-64,2%
Ισπανία	6,3%	-38,3%	-41,1%
Ιταλία	-4,5%	28,8%	-55,7%
Γαλλία	-2,1%	10,9%	-45,8%
Δανία	-50,5%	-26,8%	-61,8%
Ελλάδα	6,0%	0,0%	-34,8%
Ελβετία	18,3%	32,9%	-46,8%
Βέλγιο	-7,3%	22,8%	-47,7%
Συνολικά	-4,2%	-10,8%	-58,2%

8.2.2) Ανάλυση διαμέσου πλούτου

Η ανάλυση με βάση τη διάμεση τιμή του πλούτου παρουσιάζει μια αναλογία με την ανάλυση εισοδηματικής φτώχειας που προηγήθηκε σε προηγούμενη ενότητα (8.1.2). Η αναλογία έγκειται στον ορισμό γραμμών που εκφράζουν οικονομικές θέσεις, και στις δύο περιπτώσεις, και στη μετέπειτα διχοτόμηση του υπό διερεύνηση πληθυσμού σε δύο ομάδες, κάθε φορά. Η γραμμή της διχοτόμου διακρίνει τον πληθυσμό σε όσους βρίσκονται πάνω από τη γραμμή και σε όσους βρίσκονται κάτω από τη γραμμή. Ενώ η ανάλυση της εισοδηματικής φτώχειας στηρίχθηκε στον ορισμό της γραμμής ως μια τιμή ίση με το 60% του διάμεσου εισοδήματος η ανάλυση του διάμεσου πλούτου στηρίζεται στον ορισμό της γραμμής ως μια τιμή η οποία ταυτίζεται με τη διάμεση τιμή. Για αυτή την περίπτωση το αναμενόμενο αποτέλεσμα

δεν είναι παρά η διάκριση του υπό διερεύνηση πληθυσμού σε δύο ίσα μέρη εξ' ορισμού. Εάν αυτό, όμως, συμβαίνει για το σύνολο του πληθυσμού δεν είναι απαραίτητο πως συμβαίνει το ίδιο και για τις κατηγορίες της παρούσας ανάλυσης. Με την επισήμανση πως η παραπάνω γραμμή έχει οριστεί για το συνολικό πληθυσμό και πως η ανάλυση λαμβάνει χώρα εσωτερικά στην κάθε ομάδα και κατηγορία προκύπτει ο ακόλουθος πίνακας.

Πίνακας Γ37: Ποσοστά κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου στο υπό εξέταση δείγμα της SHARE με βάση τον τομέα απασχόλησης

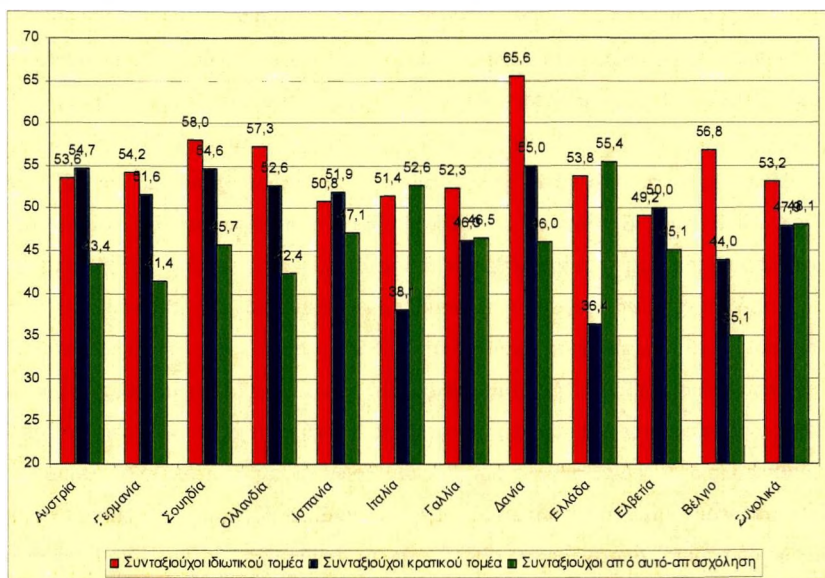
	Συνταξιούχοι ή εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα (%)	Συνταξιούχοι ή εργαζόμενοι στον κρατικό τομέα (%)	Συνταξιούχοι ή εργαζόμενοι στον τομέα της αυτό-απασχόλησης (%)
Αυστρία	52,2	49,1	32,6
Γερμανία	53,7	46,1	26,3
Σουηδία	55,0	50,4	29,3
Ολλανδία	53,5	48,0	29,7
Ισπανία	52,4	45,6	43,5
Ιταλία	51,2	41,1	45,3
Γαλλία	51,9	47,6	39,9
Δανία	54,5	49,4	33,5
Ελλάδα	55,1	37,2	49,3
Ελβετία	52,1	53,5	37,8
Βέλγιο	55,7	46,7	31,3
Συνολικά	52,8	46,0	39,5

Στον πίνακα Γ37 παρουσιάζονται τα ποσοστά του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου για κάθε μία από τις τρεις ομάδες, οι οποίες συσχετίζουν την ανάλυση με τον τομέα απασχόλησης. Με αυτό τον τρόπο, παρατηρείται ότι στην ομάδα του ιδιωτικού τομέα (συνταξιούχων ή εργαζομένων) η πλειονότητα βρίσκεται κάτω από τη διάμεση τιμή του πλούτου σε όλες τις χώρες της SHARE. Οι πιο απομακρυσμένες από τη διάμεση τιμή (50%) παρατηρήσεις εντοπίζονται στο Βέλγιο, την Ελλάδα και τη Σουηδία. Για την αντίστοιχη ομάδα από το δημόσιο τομέα, τιμές που δεν υπερβαίνουν το 50% εντοπίζονται στις εννέα από τις έντεκα χώρες, με την κατώτερη τιμή να αντιστοιχεί στην Ελλάδα με 37% - γεγονός που σημαίνει ότι μονάχα 1 στους 3 συνταξιούχους ή εργαζόμενους στον κρατικό τομέα κατέχει πλούτο κάτω από το διάμεσο που ισχύει για τη χώρα. Οι δύο χώρες στις οποίες ο δείκτης ξεπερνά το 50% είναι η Ελβετία και η Σουηδία ενώ και η Δανία είναι πολύ οριακή περίπτωση. Η εικόνα που παρουσιάζεται για την ομάδα της αυτό-απασχόλησης είναι πολύ διαφορετική. Σε όλες τις χώρες οι συνταξιούχοι ή οι

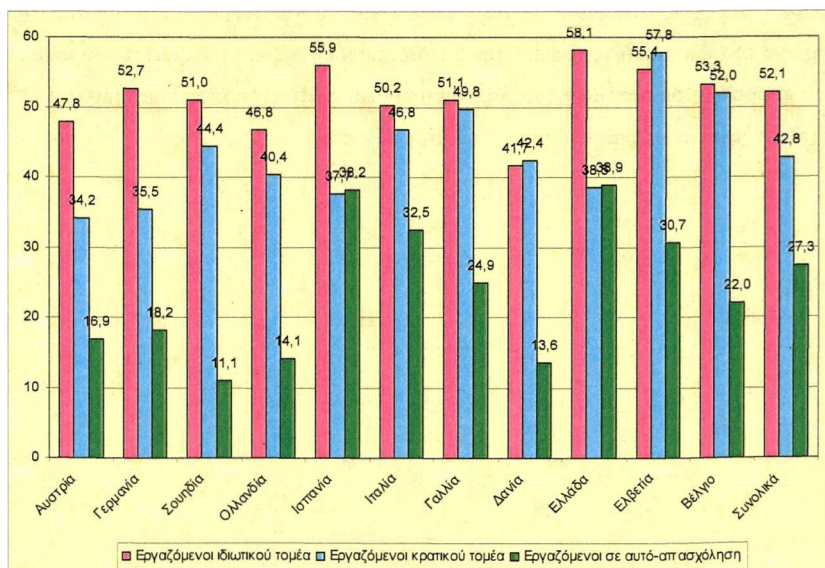
εργαζόμενοι αυτής της ομάδας έχουν διάμεσο πλούτο μεγαλύτερο από τον πλούτο που ισχύει για το συνολικό πληθυσμό. Οι αναλογίες που ισχύουν είναι μεγαλύτερες των 2 στους 3 και οι εξαιρέσεις εντοπίζονται, βασικά, στις μεσογειακές χώρες, και κυρίως την Ελλάδα όπου η διάμεση τιμή φαίνεται να διχοτομεί πράγματι την ομάδα από την αυτό-απασχόληση σε δύο ίσα μέρη.

Τα γραφήματα που ακολουθούν (Γ11 και Γ12) παρουσιάζουν ευρήματα από τη χρήση της παραπάνω τεχνικής με ξεχωριστές ομάδες αναφοράς τους συνταξιούχους (σε τρεις κατηγορίες) και τους εργαζομένους (σε τρεις κατηγορίες). Από το πρώτο γράφημα, εκείνο των συνταξιούχων, παρατηρείται ότι στις έξι από τις έντεκα χώρες (Δανία, Σουηδία, Ολλανδία, Βέλγιο, Γερμανία, Γαλλία κατά φθίνουσα σειρά) οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα έχουν υψηλότερα ποσοστά για τον πλούτο κάτω από τη διάμεση τιμή σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες. Σε άλλες τρεις χώρες (Αυστρία, Ισπανία και οριακά η Ελβετία) υψηλότερη τιμή σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες εμφανίζει η κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα. Όσον αφορά την κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση μονάχα σε μία χώρα (Ελλάδα) εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά πληθυσμού κάτω από διάμεσο πλούτο σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες. Στο δεύτερο στη σειρά γράφημα, που αναφέρεται σε εργαζόμενους, η κατηγορία του ιδιωτικού τομέα παρουσιάζεται να έχει, συγκριτικά, τα υψηλότερα ποσοστά σε σχέση με τους εργαζομένους στο δημόσιο τομέα ή σε αυτό-απασχόληση στις εννέα από τις έντεκα χώρες της SHARE. Εξαιρέσεις αποτελούν μονάχα η Ελβετία και η Δανία, όπου τα υψηλότερα ποσοστά ατόμων που βρίσκονται κάτω από τη γραμμή για το διάμεσο πλούτο παρατηρούνται για τους εργαζόμενους από το δημόσιο τομέα. Οι εργαζόμενοι ως αυτό-απασχολούμενοι έχουν σε όλες τις χώρες τιμές δείκτη χαμηλότερες από ότι οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα και το ίδιο συμβαίνει σε σύγκριση με τους εργαζομένους στο δημόσιο τομέα στις εννέα από τις έντεκα χώρες, με τις οριακές εξαιρέσεις της Ελλάδας και της Ισπανίας.

Γράφημα Γ11: Ποσοστά κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου για τους συνταξιούχους με βάση τον τομέα προηγούμενης απασχόλησης

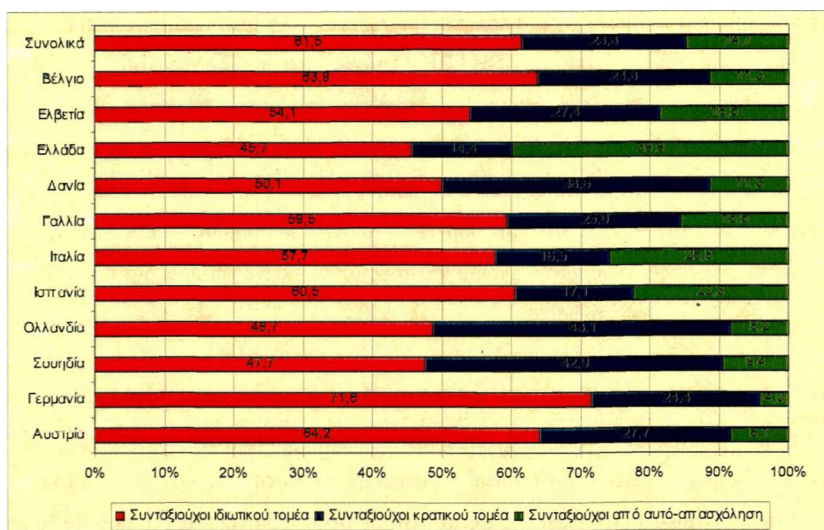

Γράφημα Γ12: Ποσοστά κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου για τους εργαζόμενους με βάση τον τομέα απασχόλησης

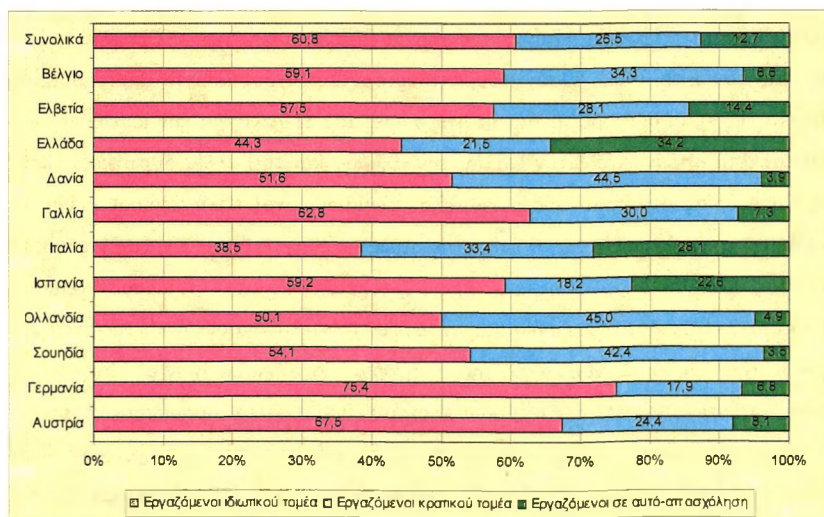

Τα γραφήματα Γ13 και Γ14 παρουσιάζουν τις συνθέσεις του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από την καθορισμένη γραμμή πλούτου για τους συνταξιούχους και τους εργαζόμενους σε κάθε χώρα. Τόσο για τους πρώτους όσο και για τους δεύτερους ισχύει πως η κατηγορία με τα μεγαλύτερα ποσοστά πλούτου κάτω από τη συνολική διάμεση τιμή προέρχεται από τον ιδιωτικό τομέα. Αξιοσημείωτη περίπτωση λόγω της οριακής τιμής είναι η Γερμανία όπου 3 στους 4 συνταξιούχους και 3 στους 4 εργαζόμενους με πλούτο κάτω από τη διάμεση τιμή προέρχεται από τον ιδιωτικό τομέα. Αλλά και η Ελλάδα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς είναι η μόνη χώρα όπου 1 στους 3 συνταξιούχους και 1 στους 3 εργαζόμενους που βρίσκονται κάτω από τη γραμμή διάμεσου πλούτου προέρχεται από την αυτό-απασχόληση. Συνολικά, και λαμβάνοντας υπόψη την ειδική επιρροή που είναι δυνατό να προκαλούν στις μετρήσεις οι σταθμίσεις αλλά και το συνολικό μέγεθος της κάθε κατηγορίας όπως κάθε μία εντοπίζεται στον υπό διερεύνηση πληθυσμό, ο δείκτης από το διάμεσο πλούτο για το σύνολο των έντεκα χωρών εμφανίζει περίπου 61 άτομα στα 100 να προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα και τα άλλα 39 να μοιράζονται από τους άλλους δύο τομείς απασχόλησης (25/100 για το δημόσιο τομέα και 14/100 για την αυτό-απασχόληση, αντίστοιχα). Η αντιστοίχιση των τριών κατηγοριών των εργαζομένων με τις τρεις κατηγορίες των συνταξιούχων, σαν συνθέσεις του πληθυσμού που διαχωρίζει ο δείκτης του διάμεσου πλούτου, δείχνει, στο σύνολο, οριακές αυξήσεις στα ποσοστά, οι οποίες φαίνεται να εκφράζουν μια τάση, των ατόμων του ιδιωτικού τομέα και την αυτό-απασχόλησης και μια αντίστοιχη μείωση των ποσοστών των ατόμων του δημοσίου τομέα. Κάτι τέτοιο, βέβαια, ποικίλει από χώρα σε χώρα όπως φαίνεται από τα δύο γραφήματα.

Γράφημα Γ13: Σύνθεση του πληθυσμού των συνταξιούχων που βρίσκονται κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου με βάση τον τομέα προηγούμενης απασχόλησης

Γράφημα Γ14: Σύνθεση του πληθυσμού των εργαζομένων που βρίσκονται κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου με βάση τον τομέα απασχόλησης

8.2.3) Ανάλυση σε δεκατημόρια πλούτου

Τα δεκατημόρια πλούτου σχηματίστηκαν με αναφορά το συνολικό υπό διερεύνηση πληθυσμό σε κάθε χώρα της SHARE. Στόχος της ανάλυσης αυτής είναι η αποσαφήνιση των συγκεντρώσεων που ισχύουν για κάθε κοινωνικοοικονομική κατηγορία. Η εστίαση σε αυτές τις συγκεντρώσεις γίνεται κυρίως για τα άκρα των κατανομών όπου και εντοπίζονται όσα άτομα έχουν στην κατοχή τους αρκετά περιουσιακά στοιχεία (πλούτο) και όσα δεν έχουν. Η παρουσίαση κάθε κατηγορίας αποσκοπεί να δείξει τις διαφορές ανάμεσά τους όπως εκείνες εκφράζονται μέσα από τις διαφορετικές συγκεντρώσεις.

Στον πίνακα Γ38 παρουσιάζονται τα δεκατημόρια πλούτου όπως ισχύουν για την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα. Μία πρώτη παρατήρηση είναι πως σε καμία χώρα δεν υπάρχει υψηλή συγκέντρωση αυτής της κατηγορίας προς το υψηλότερο κλιμάκιο (10), γεγονός αντίστοιχο με ότι συμβαίνει και για τη μεταβλητή του εισοδήματος. Αντιθέτως, υψηλές συγκεντρώσεις παρατηρούνται στα δύο πρώτα κλιμάκια πλούτου, όπου, με την εξαίρεση της Γαλλίας, μαζεύεται αρκετά περισσότερο από το 20% του πληθυσμού αυτής της κατηγορίας σε κάθε χώρα, στην Ολλανδία και την Ελλάδα η συγκέντρωση στα χαμηλότερα κλιμάκια ξεπερνά το 25% και στη Δανία το 30%. Όσον αφορά τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα (πίνακας Γ39), οι διαφορές ανάμεσα στις χώρες της SHARE για την ίδια κατηγορία είναι αρκετά σημαντικές. Στην Ιταλία, την Ελλάδα και τη Γαλλία οι συγκεντρώσεις της κατηγορίας στα τρία πρώτα, χαμηλά, κλιμάκια είναι πολύ περιορισμένη ενώ συμβαίνει το αντίστροφο για τα τρία υψηλότερα στις περιπτώσεις της Ιταλίας και της Ελλάδας (για τη Γαλλία η κατανομή εξισορροπείται στα ενδιάμεσα κλιμάκια πλούτου). Στη Δανία, τη Σουηδία και, εν μέρει, την Ολλανδία οι συγκεντρώσεις είναι σχεδόν αντίστροφες. Συνολικά για την κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα, οι κατανομές στα δεκατημόρια πλούτου είναι σχετικά ισορροπημένες κυρίως στα ενδιάμεσα κλιμάκια πλούτου. Για την κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση οι κατανομές στα δεκατημόρια πλούτου είναι αρκετά διαφορετικές όπως προκύπτει από τον πίνακα Γ40. Με την εξαίρεση της Ελλάδας, σε όλες τις χώρες η συγκέντρωση της κατηγορίας γίνεται κυρίως, στα τρία υψηλότερα κλιμάκια (8-10). Στην Ολλανδία, τη Δανία, τη Γερμανία, την Ελβετία και το Βέλγιο οι συγκεντρώσεις

αυτές φθάνουν και ξεπερνούν το 40%. Χαρακτηριστικό, επίσης, είναι πως η συγκέντρωση των ατόμων αυτής της κατηγορίας δεν λαμβάνει χώρα κυρίως στα ενδιάμεσα δεκατημόρια αλλά περισσότερο προς τα άκρα των κατανομών.

Πίνακας Γ38: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από τον Ιδιωτικό Τομέα» σε σχέση με τα δεκατημόρια πλούτου του συνόλου του πληθυσμού.

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	12,4	11,4	11,6	9,2	9,0	8,4	9,6	10,5	10,1	7,7	100
Γερμανία	10,8	11,8	11,8	11,0	8,7	10,4	10,1	10,1	7,7	7,5	100
Σουηδία	11,2	13,0	11,0	10,8	12,1	10,0	9,7	8,8	7,5	6,0	100
Ολλανδία	13,0	14,8	9,6	9,9	10,0	7,7	9,8	11,1	8,5	5,5	100
Ισπανία	10,0	11,2	9,5	10,6	9,4	10,6	10,9	7,5	11,3	8,9	100
Ιταλία	10,5	10,9	9,9	9,5	10,5	13,2	11,0	9,1	8,0	7,3	100
Γαλλία	8,5	10,4	11,7	10,1	11,5	9,4	8,8	9,9	11,4	8,1	100
Δανία	16,3	15,4	11,8	12,2	9,9	7,0	9,1	7,1	5,3	5,8	100
Ελλάδα	13,6	11,5	9,3	9,9	9,5	9,6	10,6	9,6	9,3	7,1	100
Ελβετία	12,6	11,0	9,3	8,7	7,6	11,3	9,8	11,5	11,3	6,8	100
Βέλγιο	11,9	11,1	10,2	11,9	11,7	10,2	8,4	8,2	9,0	7,3	100
Συνολικά	10,6	11,4	10,9	10,4	9,9	10,6	10,1	9,5	9,0	7,6	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Πίνακας Γ39: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από το Δημόσιο Τομέα» σε σχέση με τα δεκατημόρια πλούτου του συνόλου του πληθυσμού

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	8,2	11,2	11,2	14,0	10,1	9,9	9,6	8,7	9,0	8,2	100
Γερμανία	9,4	10,9	10,4	10,5	10,4	8,3	10,3	11,7	9,8	8,4	100
Σουηδία	8,2	13,5	11,2	12,7	9,0	11,7	10,7	9,4	8,6	5,1	100
Ολλανδία	9,4	9,9	15,1	10,4	7,7	11,0	9,9	9,4	10,7	6,3	100
Ισπανία	10,6	8,1	11,3	8,6	13,4	6,9	13,6	10,9	4,4	12,3	100
Ιταλία	5,3	6,2	6,3	10,9	9,3	9,7	9,7	17,0	15,2	10,2	100
Γαλλία	7,5	8,1	7,4	10,6	12,7	12,5	12,2	10,0	9,0	10,0	100
Δανία	10,5	13,2	9,3	12,0	9,9	9,4	10,4	9,2	8,9	7,3	100
Ελλάδα	5,3	8,3	7,1	8,5	7,1	12,6	12,6	12,3	14,3	11,8	100
Ελβετία	8,7	12,9	9,9	9,4	9,1	8,8	13,3	9,5	10,4	7,9	100
Βέλγιο	8,7	10,1	8,4	6,9	9,9	11,3	11,7	10,6	11,8	10,5	100
Συνολικά	8,2	9,4	9,4	10,5	10,5	10,0	10,9	11,7	10,4	9,1	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Πίνακας Γ40: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με τα δεκατημόρια πλούτου του συνόλου του πληθυσμού

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	7,9	8,4	8,3	7,0	11,8	13,5	7,8	8,8	11,7	14,9	100
Γερμανία	10,6	7,8	12,0	6,2	4,8	7,9	8,4	7,6	15,3	19,4	100
Σουηδία	8,0	11,1	6,5	8,3	11,8	8,5	8,3	8,8	12,4	16,3	100
Ολλανδία	2,9	9,1	16,2	9,7	4,7	5,7	7,3	11,9	9,8	22,8	100
Ισπανία	7,7	7,7	11,1	10,4	10,1	10,7	8,9	12,6	9,6	11,2	100
Ιταλία	11,0	6,9	13,7	8,9	12,0	7,5	9,1	9,9	11,1	9,9	100
Γαλλία	6,9	8,9	8,2	13,4	9,0	5,5	12,5	14,1	9,7	11,8	100
Δανία	12,3	9,8	6,0	11,9	6,1	3,8	10,8	10,0	17,9	11,4	100
Ελλάδα	9,1	14,1	11,8	12,1	8,3	9,3	10,4	8,0	9,0	8,0	100
Ελβετία	10,2	5,4	10,6	4,5	14,4	10,0	5,5	11,0	16,8	11,6	100
Βέλγιο	9,6	8,6	4,6	7,0	5,3	12,4	11,7	14,9	9,7	16,2	100
Συνολικά	9,0	8,3	11,2	9,9	9,7	8,1	9,7	11,0	11,0	12,1	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Η επόμενη σειρά πινάκων (Γ41-Γ43) αφορά αντίστοιχα τους εργαζομένους στις τρεις κατηγορίες ανά τομέα απασχόλησης. Οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα καθώς προβάλλονται οι κατανομές τους στα γενικά δεκατημόρια πλούτου εμφανίζουν υψηλές συγκεντρώσεις στα χαμηλά κλιμάκια κυρίως στην Ισπανία και την Ελλάδα. Αντίστροφες συγκεντρώσεις δεν εμφανίζονται για αυτή την κατηγορία καθώς εκείνες περιορίζονται μετά το 7^ο δεκατημόριο. Η κατηγορία των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα δεν εμφανίζει ανάλογες με τις προηγούμενες των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα συγκεντρώσεις στα χαμηλότερα δεκατημόρια πλούτου. Αντίθετα, εμφανίζει αρκετά υψηλές συγκεντρώσεις από το 6^ο μέχρι και το 9^ο δεκατημόριο στις δέκα από τις έντεκα χώρες της SHARE (η εξαίρεση αναφέρεται στην Ελβετία). Στα χαμηλότερα δεκατημόρια (1^ο και 2^ο) σε δύο χώρες η συγκέντρωση δεν ξεπερνά το 10% (Δανία και Αυστρία) ενώ είναι χαρακτηριστικό πως σε τρεις ακόμη χώρες η συγκέντρωση στα πρώτα τρία δεκατημόρια (1^ο έως 3^ο) δεν ξεπερνά το 20% (Γερμανία, Ολλανδία, Ελλάδα). Για την κατηγορία των εργαζομένων με αυτό-απασχόληση οι κατανομές στα δεκατημόρια πλούτου έχουν τελείως διαφορετική συγκέντρωση σε σχέση με ότι προηγήθηκε. Οι συγκεντρώσεις λαμβάνουν χώρα με ένα σχεδόν αποκλειστικό τρόπο προς τα δύο υψηλότερα κλιμάκια (9^ο και 10^ο). Σημειώνεται πως το ίδιο ισχύει και για τις έντεκα χώρες. Παρόλα αυτά οι συγκεντρώσεις για αυτή την κατηγορία που παρατηρούνται στα τρία χαμηλότερα δεκατημόρια αν και μικρές είναι για την Ιταλία, την Ισπανία και την Ελλάδα πολλαπλάσιες από εκείνες που παρατηρούνται για τη Σουηδία και τη Δανία.

Πίνακας Γ41: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Εργαζόμενοι στον Ιδιωτικό Τομέα» σε σχέση με τα δεκατημόρια πλούτου του συνόλου του πληθυσμού.

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	9,8	10,8	8,7	9,4	8,9	10,0	9,5	10,8	10,5	11,5	100
Γερμανία	9,8	7,2	9,2	11,9	14,7	9,2	11,7	8,2	11,3	6,9	100
Σουηδία	13,0	7,7	9,7	9,0	11,6	9,9	8,7	10,5	9,4	10,5	100
Ολλανδία	10,6	4,1	7,2	11,0	13,9	12,7	13,3	9,3	9,9	8,1	100
Ισπανία	16,6	9,6	8,1	10,9	10,7	11,0	11,9	7,7	7,3	6,3	100
Ιταλία	7,4	12,5	8,0	15,5	6,8	12,1	10,9	7,9	15,2	3,8	100
Γαλλία	10,2	12,4	9,5	9,8	9,3	12,1	8,8	10,0	8,3	9,7	100
Δανία	6,9	4,6	12,9	7,2	10,1	16,1	11,0	11,3	10,6	9,3	100
Ελλάδα	13,4	11,0	12,5	11,3	9,9	9,3	6,9	10,9	9,6	5,2	100
Ελβετία	7,7	10,5	11,6	13,7	11,8	13,9	10,0	7,8	3,7	9,3	100
Βέλγιο	9,7	10,5	13,5	8,9	10,7	9,8	10,7	8,5	7,9	9,8	100
Συνολικά	10,5	9,2	9,3	11,3	11,7	10,8	10,8	8,8	10,0	7,6	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Πίνακας Γ42: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Εργαζόμενοι στο Δημόσιο Τομέα» σε σχέση με τα δεκατημόρια πλούτου του συνόλου του πληθυσμού

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	3,2	5,3	4,4	12,5	8,8	13,6	21,0	12,7	9,9	8,6	100
Γερμανία	5,1	7,5	3,2	9,6	10	16,1	11,0	17,3	13,2	6,9	100
Σουηδία	10,1	5,6	11,6	9,4	7,7	9,2	13,3	12,1	11,4	9,5	100
Ολλανδία	6,7	4,1	5,4	10,5	13,9	13,1	13,5	11,9	12,7	8,3	100
Ισπανία	9,5	3,6	8,1	6,3	10,3	5,9	9,7	18,0	13,7	14,9	100
Ιταλία	4,7	13,4	10,0	7,6	11,1	11,3	14,3	12,2	7,4	8,1	100
Γαλλία	9,6	6,6	11,2	12,9	9,5	14,0	14,0	7,9	8,1	6,2	100
Δανία	4,2	5,1	10,4	10,0	12,7	13,7	8,0	12,8	13,2	9,9	100
Ελλάδα	6,8	7,4	3,8	12,4	8,2	10,1	10,8	13,0	14,0	13,6	100
Ελβετία	10,3	12,0	9,0	15,4	11,1	6,7	14,0	8,4	5,1	7,9	100
Βέλγιο	5,8	8,6	10,6	13,9	13,1	7,6	10,7	9,9	12,6	7,2	100
Συνολικά	6,9	7,5	7,8	10,1	10,5	12,4	12,5	13,1	10,9	8,4	100

Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

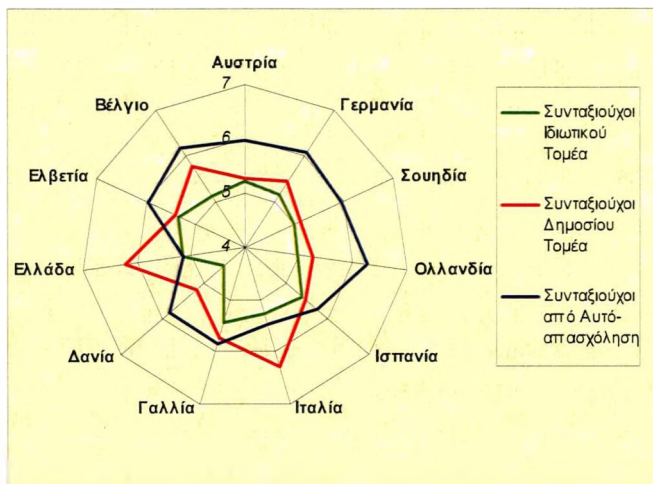
Πίνακας Γ43: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση» σε σχέση με τα δεκατημόρια πλούτου του συνόλου του πληθυσμού

	Δεκατημόρια Εισοδήματος										Σύνολο (%)
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Αυστρία	2,9	0	4	2,9	7,1	12,6	9,4	12,3	12,8	35,9	100
Γερμανία	1,8	6,8	2,3	0	7,4	6,5	6,2	6,5	18,7	43,9	100
Σουηδία	3,1	0,5	1,0	3,7	2,8	7,3	5,7	11,4	24,8	39,7	100
Ολλανδία	1,2	0,6	0,6	3,8	7,9	7,7	4,2	8,5	15,4	50,1	100
Ισπανία	4,7	9,1	5,4	11	8,0	7,5	3,4	12,2	15,5	23,1	100
Ιταλία	6,2	6,9	7,5	6,5	5,3	7,2	8,3	8,7	11,3	32,1	100
Γαλλία	7,6	2,9	7,9	2,1	4,4	9,2	8,2	11,2	18,1	28,4	100
Δανία	3,4	2,0	0	1,0	7,1	3,5	14,8	11,5	13,1	43,5	100
Ελλάδα	4,4	7,2	9,4	7,7	10,2	10,0	8,1	10,4	9,7	22,9	100
Ελβετία	3,6	2,7	6,4	7,8	10,2	5,0	9,4	11,8	19,8	23,4	100
Βέλγιο	1,3	8,6	5,3	4,6	2,1	5,9	5,1	13,5	25,7	27,8	100
Συνολικά	4,4	6,0	5,4	4,9	6,6	7,5	6,8	9,5	15,7	33,2	100

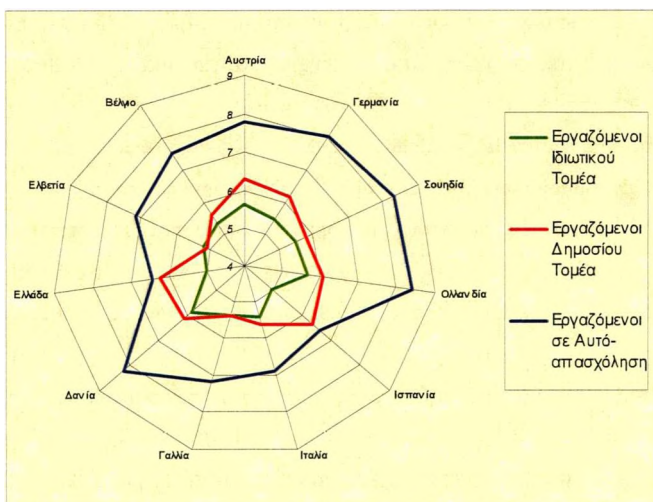
Δεκατημόριο 1: χαμηλότερο εισόδημα, δεκατημόριο 10: υψηλότερο εισόδημα.

Τα γραφήματα Γ15 και Γ16, στη συνέχεια, αφορούν τη «διάμεση θέση» κάθε κατηγορίας στα δεκατημόρια πλούτου. Μια τέτοια άσκηση έχει ήδη προηγηθεί για το εισόδημα. Στο πρώτο γράφημα παρουσιάζονται οι διάμεσες θέσεις κάθε κατηγορίας συνταξιούχων ανά χώρα και στο δεύτερο οι αντίστοιχες θέσεις για τις κατηγορίες των εργαζομένων. Όσον αφορά τους συνταξιούχους, η συγκριτική παρουσίαση των διάμεσων θέσεων στα δεκατημόρια πλούτου φανερώνει, με σχετική αμεσότητα, πως σε κάθε χώρα οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα βρίσκονται σε χαμηλότερη θέση από ότι οι άλλες δύο κατηγορίες. Η κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση έχει σαφώς υψηλότερες θέσεις σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες με τις εξαιρέσεις της Ελλάδας και της Ιταλίας όπου οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν και τις υψηλότερες διάμεσες θέσεις. Το γράφημα με τις διάμεσες θέσεις για τους εργαζομένους είναι ακόμη πιο ευκρινές. Οι εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση έχουν κατά μέσο όρο περισσότερο από δύο θέσεις διαφορά με τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα και περισσότερο από μία θέση διαφορά με τους εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα. Μονάχα στην Ελλάδα και την Ισπανία οι διαφορές είναι σχετικά πιο περιορισμένες. Συνολικά, παρατηρείται πως η θέση όλων των κατηγοριών συμπιέζεται κατά τη συνταξιοδότηση και η μεγαλύτερη υποχώρηση σημειώνεται για τα άτομα της αυτό-απασχόλησης, στη συνέχεια για τα άτομα του δημόσιου τομέα και τέλος για εκείνα από τον ιδιωτικό τομέα. Οι υποχωρήσεις αυτές όμως, γίνονται με βάση ορισμένα όρια συμπίεσης και η διαφορά σε αυτά τα όρια είναι αντιστρόφως ανάλογη με τις υποχωρήσεις που συμβαίνουν.

Γράφημα Γ15: Η διάμεση θέση των τριών κατηγοριών των συνταξιούχων στα δεκατημόρια πλούτου

Γράφημα Γ16: Η διάμεση θέση των τριών κατηγοριών των εργαζομένων στα δεκατημόρια πλούτου

8.2.4) Ομάδες συντελεστών Gini

Με τις ομάδες συντελεστών Gini που ακολουθούν προσεγγίζονται οι ανισότητες στον πλούτο σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης κάθε φορά. Αρχικά, προσεγγίζεται η ανισότητα που παρατηρείται σε κάθε χώρα ανά ομάδα (συνταξιούχοι και εργαζόμενοι). Στη συνέχεια προσεγγίζεται η ανισότητα κάθε κατηγορίας στο εσωτερικό των δύο ομάδων. Και οι δύο προσεγγίσεις λαμβάνουν χώρα με τη χρήση δεικτών ανισότητας (Gini) και καμπυλών ανισοκατανομής (Lorenz). Για τη μελέτη όμως, ιδιαίτερη σημασία έχουν οι δυνατότητες ερμηνείας των ανισοτήτων, οι οποίες παρουσιάζονται ως ποσοστά εξήγησης της ανισότητας. Αυτά τα όρια της ερμηνείας για τις ανισότητες εντός ή μεταξύ ομάδων (κατηγοριών για την ανάλυση) είναι, τελικά, και τα πιο κρίσιμα για το συνολικό επιχείρημα. Πιο κρίσιμα και από τους ίδιους τους δείκτες και τις πολλαπλές μετρήσεις.

Στον πίνακα Γ44 παρατίθενται οι δείκτες Gini για τον πλούτο στο σύνολο των συνταξιούχων σε κάθε χώρα της SHARE (πρώτη στήλη). Η μικρότερη ανισότητα παρατηρείται στην Ελλάδα (0,55) και η μεγαλύτερη στη Δανία (0,74). Στο διάστημα μεταξύ των ακραίων τιμών εντοπίζονται οι άλλες εννέα χώρες κάνοντας εμφανείς τις μεγάλες αποκλίσεις από έναν κανόνα που θεωρητικά χαρακτηρίζει τον Ευρωπαϊκό χώρο. Οι δυνατότητες για ερμηνεία αυτής της ανισότητας ακολουθούν αμέσως μετά (δεύτερη και τρίτη στήλη του ίδιου πίνακα). Είναι φανερό πως με την τεχνική που ακολουθείται για την κατασκευή των δεικτών Gini η ανισότητα είναι υπόθεση του εσωτερικού της ομάδας των συνταξιούχων. Σε καμία χώρα δεν παρατηρείται ποσοστό εξήγησης της ανισότητας το οποίο να οφείλεται σε ανισότητα μεταξύ των τριών κατηγοριών μεγαλύτερο του 5%. Μονάχα στην Ολλανδία και τη Δανία αυτό το ποσοστό εξήγησης έχει, ίσως, κάποιο νόημα (πραγματικό και όχι αριθμητικό) αλλά και σε αυτές τις περιπτώσεις η εξήγηση της ανισότητας λόγω ανισοκατανομών πλούτου στο εσωτερικό της ομάδας ξεπερνά το 95% όπως και οπουδήποτε αλλού. Στις τρεις τελευταίες στήλες προσεγγίζεται η ανισότητα στον πλούτο της κάθε κατηγορίας χωριστά, δίχως ποσοστά εξήγησης αυτή τη φορά. Η κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα παρουσιάζει τη μεγαλύτερη ανισοκατανομή πλούτου ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες σε τρεις χώρες (Ισπανία, Ελβετία, Αυστρία) και η κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση εμφανίζει τη μεγαλύτερη

ανισότητα αντίστοιχα για τις υπόλοιπες οκτώ χώρες. Η κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα δεν είναι σε καμία χώρα η κατηγορία με τη μεγαλύτερη ανισότητα ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες. Καμία από αυτές τις μετρήσεις όμως, δεν είναι δυνατό να υποδείξει και τις σχέσεις ανισότητας μεταξύ των τριών κατηγοριών. Εφόσον εκείνες υπάρχουν, ακόμη κι η ιεράρχηση (ranking) της ανισότητας ανάμεσα στις κατηγορίες της ανάλυσης μπορεί να φθάσει μέχρι το σημείο της επιβεβαίωσης της συνολικής ανισότητας της ομάδας με τρόπο, ουσιαστικά, ταυτολογικό.

Πίνακας Γ44: Συντελεστές πλούτου Gini συνταξιούχων και % εξήγησης της ανισότητας εντός και μεταξύ των κατηγοριών

	Gini	Ανισότητα εντός των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα μεταξύ των ομάδων: % εξήγησης	Gini Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Gini Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Gini Συνταξ. από αυτό-απασχόληση
Αυστρία	0,63	99,2	0,8	0,60	0,68	0,66
Γερμανία	0,71	99,2	0,8	0,70	0,69	0,72
Σουηδία	0,68	97,3	2,7	0,69	0,63	0,72
Ολλανδία	0,72	95,3	4,7	0,70	0,69	0,76
Ισπανία	0,73	100,0	-	0,73	0,83	0,65
Ιταλία	0,69	99,5	0,6	0,69	0,57	0,75
Γαλλία	0,66	99,2	0,8	0,65	0,63	0,70
Δανία	0,74	95,7	4,3	0,71	0,72	0,76
Ελλάδα	0,55	98,2	1,8	0,56	0,48	0,56
Ελβετία	0,66	98,9	1,1	0,63	0,70	0,64
Βέλγιο	0,63	97,9	2,1	0,64	0,59	0,62

Για τους εργαζομένους οι δείκτες Gini εμφανίζουν την Ελλάδα και πάλι ως τη χώρα με τη μικρότερη ανισότητα στον πλούτο (0,54) και τις Ολλανδία και Γερμανία ως τις χώρες με τη μεγαλύτερη ανισότητα (0,76). Σε σύγκριση με τον προηγούμενο πίνακα, η ανισότητα των εργαζομένων εμφανίζεται μεγαλύτερη σε σχέση με εκείνη των συνταξιούχων στη Γερμανία, τη Σουηδία, την Ολλανδία, την Ιταλία, τη Γαλλία και την Ελβετία, για τις άλλες πέντε χώρες συμβαίνει το αντίστροφο ή δεν υπάρχει κάποια διαφορά. Κάτι που αλλάζει στην περίπτωση των εργαζομένων είναι τα ποσοστά εξήγησης της ανισότητας, το αν δηλαδή οφείλεται σε ανισοκατανομές πλούτου στο εσωτερικό της ομάδας ή πηγάζει από διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες. Στην Ολλανδία, για παράδειγμα, η ανισότητα μεταξύ των κατηγοριών εμφανίζεται να εξηγεί το ¼ της ανισότητας που παρατηρείται για την ομάδα των εργαζομένων. Από την άλλη πλευρά, στην Ελλάδα το αντίστοιχο ποσοστό εξήγησης είναι της τάξης του ενός δεκάτου πέμπτου. Σε όλες τις χώρες όμως, το ποσοστό

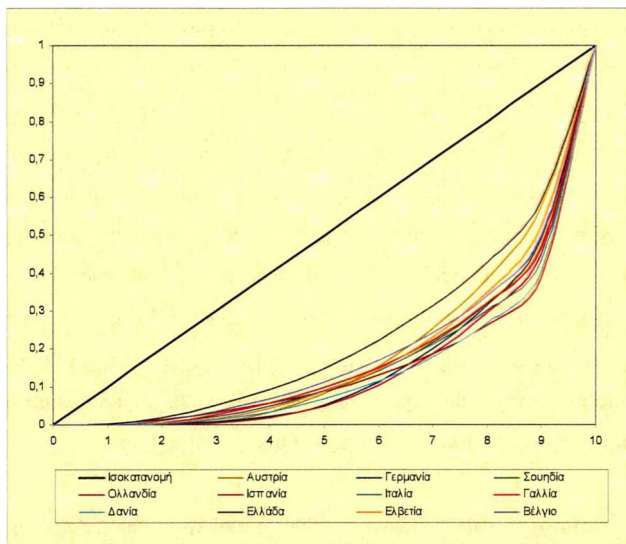
εξήγησης της ανισότητας η οποία πηγάζει από διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες αυξάνεται πολλαπλάσια σε σχέση με ότι έχει παρατηρηθεί για την ομάδα των συνταξιούχων. Χωρίς μάλιστα, κάτι τέτοιο να οφείλεται σε σημαντικές αυξήσεις της συνολικής ανισότητας όπως εκείνη καταγράφεται από τους δείκτες Gini.

Πίνακας Γ45: Συντελεστές πλούτου Gini εργαζομένων και % εξήγησης της ανισότητας εντός και μεταξύ των κατηγοριών

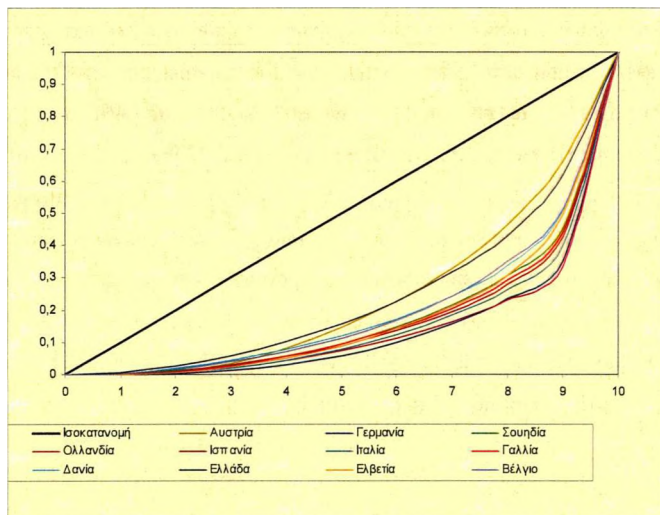
	Gini	Ανισότητα εντός των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα μεταξύ των ομάδων: % εξήγησης	Gini Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Gini Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Gini Εργαζ. σε αυτό- απασχόληση
Αυστρία	0,57	89,5	10,6	0,62	0,45	0,49
Γερμανία	0,76	75,1	24,9	0,72	0,57	0,71
Σουηδία	0,73	86,6	13,4	0,74	0,75	0,59
Ολλανδία	0,76	72,3	27,7	0,73	0,61	0,72
Ισπανία	0,73	89,5	10,5	0,68	0,60	0,75
Ιταλία	0,72	88,4	11,6	0,58	0,66	0,72
Γαλλία	0,70	91,0	9,0	0,69	0,61	0,68
Δανία	0,64	85,7	14,3	0,60	0,63	0,58
Ελλάδα	0,54	93,3	6,8	0,51	0,51	0,53
Ελβετία	0,69	90,0	10,0	0,67	0,80	0,57
Βέλγιο	0,62	90,4	9,6	0,64	0,56	0,57

Τα γραφήματα Γ17 και Γ18 αναπαριστούν τις καμπύλες ανισοκατανομής πλούτου για την ομάδα των συνταξιούχων και την ομάδα των εργαζομένων αντίστοιχα. Οι καμπύλες Lorenz βρίσκονται σε γεωμετρική αναλογία με τις μετρήσεις των συντελεστών Gini με πληροφοριακό δυναμικό, όμως, περισσότερο άμεσο.

Γράφημα Γ17: Καμπύλες ανισοκατανομής πλούτου Lorenz για το σύνολο των συνταξιούχων ανά χώρα

Γράφημα Γ18: Καμπύλες ανισοκατανομής πλούτου Lorenz για το σύνολο των εργαζομένων ανά χώρα

Στη συνέχεια εφαρμόζεται μια εναλλακτική προσέγγιση για την ανισότητα πλούτου διαμέσου των συντελεστών Gini (βλέπε 6 και 8.1.4). Οι μετρήσεις για τους συντελεστές κάθε ομάδας (συνταξιούχοι και εργαζόμενοι) δεν διαφέρουν ουσιαστικά σε σχέση με την προηγούμενη προσέγγιση. Επίσης, δεν διαφέρουν και οι τιμές των δεικτών για κάθε κατηγορία ξεχωριστά, και γι' αυτό το λόγο παραλείπονται από τα ευρήματα σε αυτό το σημείο. Η ουσιαστική διαφορά αναφέρεται στις ερμηνευτικές δυνατότητες που προσφέρει αυτή η προσέγγιση. Μαζί με τα ποσοστά εξήγησης της ανισότητας εντός της ομάδας και μεταξύ των κατηγοριών εμφανίζονται και ποσοστά εξήγησης της ανισότητας με τιμές επικαλυπτόμενες. Οι τελευταίες αφορούν παρατηρήσεις για τις οποίες η ένταξη στη μια ή την άλλη δυνατότητα εξήγησης είναι αδύνατη. Τυπικά δεν προσφέρουν πληροφοριακό δυναμικό αλλά μάλλον αφαιρούν. Τουλάχιστον στην περίπτωση όπου η ερμηνεία της ανισότητας από την προηγούμενη προσέγγιση είναι αδιαμφισβήτητη. Όπως έχει, όμως, ήδη αναφερθεί τα προβλήματα γύρω από την πρώτη προσέγγιση δεν είναι λίγα ούτε και μικρής σημασίας.

Για την ομάδα των συνταξιούχων, καθώς εκείνη συντίθεται από τρεις κατηγορίες της ανάλυσης (συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα, το δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση), η εναλλακτική προσέγγιση καθιστά λιγότερο ισχυρή την εξήγηση των ανισοτήτων σαν προϊόν εσωτερικής διαφοράς πλούτου. Τα ποσοστά αυτής της εξήγησης τουλάχιστον υποδιπλασιάζονται ενώ αυξάνονται τα ποσοστά εξήγησης της ανισότητας από διαφορές τιμών μεταξύ των κατηγοριών. Για παράδειγμα, στη Γαλλία το 91% εξήγησης της ανισότητας (πίνακας Γ44) γίνεται 39% (πίνακας Γ46) και στην Ελλάδα το 1.8% εξήγησης της ανισότητας (πίνακας Γ44) γίνεται 8,4% (πίνακας Γ46). Με την εξαίρεση της Γερμανίας, σε όλες τις χώρες η μη-δυνατότητα για ερμηνεία συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα ποσοστά εξήγησης. Σε χώρες όπως η Ολλανδία και η Δανία τα ποσοστά εξήγησης είναι περισσότερο μοιρασμένα και, ίσως, αυτό να συνδέεται με τους υψηλούς συντελεστές που καταγράφονται εκεί, από την άλλη πλευρά, ανάλογα υψηλός συντελεστής καταγράφεται και για την Ισπανία χωρίς τα ποσοστά εξήγησης να είναι με κάποιο τρόπο μοιρασμένα.

Πίνακας Γ46: Συντελεστές πλούτου Gini συνταξιούχων και % εξήγησης της ανισότητας εντός, μεταξύ και με επικαλύψεις των τιμών, στο σύνολο των κατηγοριών

	Gini Συνταξ.	Ανισότητα εντός των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα μεταξύ των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα με επικάλυψη: % εξήγησης
Αυστρία	0,59	44,1	11,7	44,2
Γερμανία	0,67	53,8	2,6	43,6
Σουηδία	0,65	36,4	17,8	45,8
Ολλανδία	0,70	35,3	22,7	41,9
Ισπανία	0,70	45,4	1,5	53,0
Ιταλία	0,66	38,3	11,4	50,2
Γαλλία	0,65	39,0	11,8	49,2
Δανία	0,69	34,3	26,6	39,1
Ελλάδα	0,53	35,4	8,4	56,2
Ελβετία	0,63	36,2	14,6	49,2
Βέλγιο	0,62	39,3	12,7	48,0

Για την ομάδα των εργαζομένων και τις τρεις κατηγορίες που τη συνθέτουν τα ποσοστά εξήγησης της ανισότητας σαν εκείνη να πηγάζει από διαφορές πλούτου εντός της κάθε ομάδας είναι ακόμη μικρότερα από εκείνα που παρατηρήθηκαν για τους συνταξιούχους – και, βέβαια, είναι πολύ μικρότερα σε σύγκριση με τα αντίστοιχα από την πρώτη προσέγγιση. Σε χώρες όπως η Γερμανία, η Ολλανδία, η Ισπανία, η Ιταλία και η Δανία η εξήγηση της ανισότητας σαν διαφορές μεταξύ των κατηγοριών είναι ισχυρότερη από ότι η εξήγηση σαν διαφορές στο εσωτερικό των κατηγοριών. Αλλά και στις υπόλοιπες χώρες οι δύο αυτές ερμηνείες ως ποσοστά εξήγησης είναι πολύ κοντά. Η στήλη που αφορά τη μη-εξήγηση της ανισότητας λόγω των επικαλυπτόμενων τιμών έχει υψηλά ποσοστά για κάθε χώρα όχι όμως, στο βαθμό που ισχύει για την ομάδα των συνταξιούχων. Στις μισές χώρες της SHARE το ποσοστό αυτό είναι και το μικρότερο από τα τρία διαθέσιμα ερμηνευτικά ποσοστά.

Πίνακας Γ47: Συντελεστές πλούτου Gini εργαζομένων και % εξήγησης της ανισότητας εντός, μεταξύ και με επικαλύψεις των τιμών, στο σύνολο των κατηγοριών

	Gini Εργαζ.	Ανισότητα εντός των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα μεταξύ των ομάδων: % εξήγησης	Ανισότητα με επικάλυψη: % εξήγησης
Αυστρία	0,51	35,5	30,3	34,1
Γερμανία	0,74	30,2	49,1	20,7
Σουηδία	0,66	33,0	27,9	39,0
Ολλανδία	0,74	25,1	52,1	22,8
Ισπανία	0,68	31,1	41,8	27,1
Ιταλία	0,71	33,3	41,6	25,1
Γαλλία	0,67	37,7	29,9	32,4
Δανία	0,61	32,6	34,2	33,2
Ελλάδα	0,51	34,0	27,8	38,2
Ελβετία	0,65	34,5	26,5	39,0
Βέλγιο	0,62	36,2	25,0	38,8

8.2.5) Αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων

Σε αυτό το μέρος της ανάλυσης για τα περιουσιακά στοιχεία (πλούτος), όπως συνέβη και με το εισόδημα, στόχος είναι η εξειδίκευση προς τις σχέσεις μεταξύ των κατηγοριών της μελέτης. Όπως έχει διαπιστωθεί μέχρι αυτό το σημείο, η θέση των κατηγοριών που προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα όσον αφορά τον πλούτο είναι αρκετά δυσχερής συγκριτικά με τις άλλες κατηγορίες συνταξιούχων και εργαζομένων. Για αυτό το λόγο η διερεύνηση με βάση τις πιθανότητες ξεκινά από αυτές τις δύο κατηγορίες. Στον πίνακα Γ48 παρουσιάζονται οι αναλογίες πιθανοτήτων OR για τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα σε σχέση με μια πιθανή ανοδική μετακίνηση στα πεμπτημόρια εισοδήματος. Οι τιμές OR εκφράζουν τις πιθανότητες για κάτι τέτοιο σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες των συνταξιούχων (από το δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση). Υπενθυμίζεται πως σε αυτού του είδους την ανάλυση δεν υπάρχουν αρνητικά πρόσημα αλλά το σημείο αναφοράς των σχέσεων είναι πάντοτε η μονάδα. Όπου η τιμή OR είναι μικρότερη της μονάδας η σχέση είναι σε βάρος της ομάδας (κατηγορίας) και υπέρ των άλλων ομάδων (κατηγοριών) και όπου είναι μεγαλύτερη συμβαίνει το αντίστροφο. Επίσης, όπου η τιμή προσεγγίζει πολύ τη μονάδα η σχέση εμφανίζεται σαν μη στατιστικά σημαντική. Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα σε όλες τις χώρες της SHARE είναι λιγότερο πιθανό να ανήκουν σε υψηλά πεμπτημόρια

πλούτου σε σύγκριση με τις άλλες δύο κατηγορίες συνταξιούχων. Το εύρημα αυτό είναι πιο ισχυρό για τη Δανία, το Βέλγιο, την Ιταλία και στη συνέχεια για την Ολλανδία, τη Γερμανία και την Ελλάδα. Όσον αφορά τους εργαζομένους από τον ιδιωτικό τομέα (Γ49) τα ευρήματα έχουν την ίδια ακριβώς φορά ανισότητας αλλά επιβεβαιώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό και με μεγαλύτερη ένταση τις λιγότερες πιθανότητες που έχουν οι εργαζόμενοι αυτής της κατηγορίας να βρεθούν σε υψηλότερο κλιμάκιο πλούτου από ότι οι εργαζόμενοι στις άλλες δύο κατηγορίες.

Πίνακας Γ48: Η αναλογία πιθανοτήτων OR να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» σε σχέση με τα πεμπτημόρια πλούτου

	OR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	0,95 (0,88-1,03) (0,04)
Γερμανία	0,90* (0,83-0,98) (0,04)
Σουηδία	0,93 (0,86-1,01) (0,04)
Ολλανδία	0,89** (0,82-0,96) (0,03)
Ισπανία	0,95 (0,87-1,04) (0,04)
Ιταλία	0,85*** (0,78-0,93) (0,04)
Γαλλία	0,92* (0,86-0,99) (0,03)
Δανία	0,82*** (0,74-0,90) (0,04)
Ελλάδα	0,92* (0,85-1,00) (0,04)
Ελβετία	0,92 (0,81-1,04) (0,06)
Βέλγιο	0,82*** (0,77-0,88) (0,03)

Πεμπτημόρια πλούτου: πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό

Πίνακας Γ49: Η αναλογία πιθανοτήτων OR να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «εργαζόμενος από ιδιωτικό τομέα» σε σχέση με τα πεμπτημόρια πλούτου

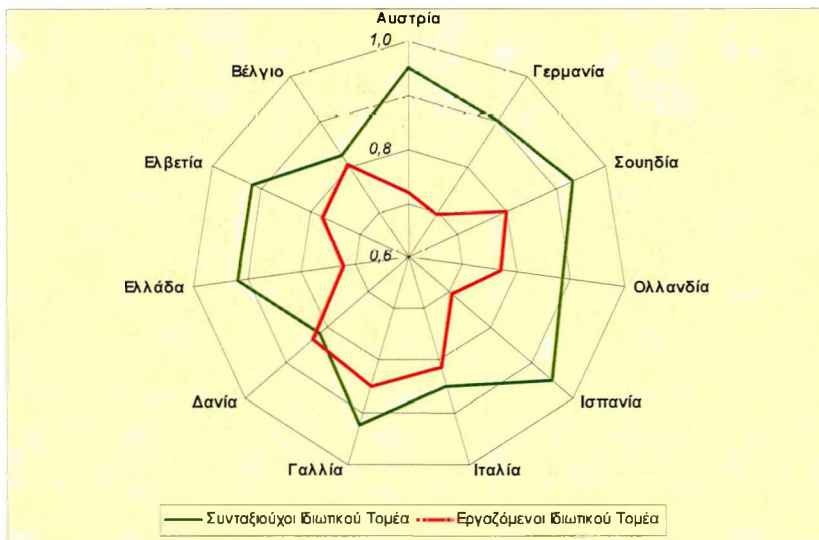
	OR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	0,72*** (0,62-0,84) (0,06)
Γερμανία	0,69*** (0,62-0,77) (0,04)
Σουηδία	0,80*** (0,73-0,87) (0,03)
Ολλανδία	0,77*** (0,69-0,86) (0,04)
Ισπανία	0,70*** (0,62-0,81) (0,05)
Ιταλία	0,81** (0,70-0,95) (0,06)
Γαλλία	0,85*** (0,77-0,94) (0,04)
Δανία	0,83** (0,74-0,94) (0,05)
Ελλάδα	0,72*** (0,65-0,80) (0,04)
Ελβετία	0,77*** (0,67-0,90) (0,06)
Βέλγιο	0,80*** (0,73-0,88) (0,04)

Πεμπτημόρια πλούτου: πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό

Το γράφημα Γ19 αποτυπώνει τις διαφορετικές τιμές OR από τους προηγούμενους πίνακες με σκοπό να συσχετισθούν οι τιμές των δύο κατηγοριών από τον ίδιο τομέα απασχόλησης. Με μια πρώτη ματιά, φαίνεται πως η σχέση των δύο κατηγοριών είναι υπέρ των συνταξιούχων και σε βάρος των εργαζομένων καθώς οι τιμές για τις σχέσεις είναι υψηλότερες για τους πρώτους. Οι τιμές όμως, για τις σχέσεις περιλαμβάνουν άλλες τέσσερις κατηγορίες οι οποίες λειτουργούν και εκείνες μέσα σε αυτό το γράφημα αφού σε κάθε σημείο των δύο γραμμών συμπεριλαμβάνονται τρεις κατηγορίες, εργαζομένων ή συνταξιούχων. Εκείνο που δεν πρέπει με κανένα τρόπο να διαφύγει είναι πως και στις δύο γραμμές το ανώτερο όριο είναι η μονάδα. Αυτομάτως κάτι τέτοιο σημαίνει ότι οι άλλες δύο κατηγορίες (κάθε φορά) διεκδικούν και λαμβάνουν τιμές υψηλότερες της μονάδας, όπως θα παρουσιαστεί στη συνέχεια. Οι τιμές OR για τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα παρουσιάζονται καλύτερες σε σχέση με εκείνες των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα διότι οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση υποχωρούν κατά πολύ σε όρους περιουσιακών στοιχείων κατά τη μετάβαση από την εργασία στη

συνταξιοδότηση, όπως, τουλάχιστον, αυτό εμφανίζεται να συμβαίνει στα απόλυτα μεγέθη για τον πλούτο. Με άλλα λόγια, οι ποσοστιαίες διαφορές στον πλούτο ανάμεσα στις κατηγορίες των συνταξιούχων περιορίζονται εξαιτίας της μείωσης, όπου συμβαίνει, του πλούτου των κατηγοριών συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση και όχι από μια αύξηση του πλούτου των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα. Κάτι τέτοιο έχει ακόμη μία σημασία. Ο πλούτος των κατηγοριών που χάνουν κατά τη συνταξιοδότηση δεν χάνεται, συνήθως, αλλά μεταβιβάζεται. Και αυτές οι κατηγορίες φαίνεται να έχουν πόρους να μεταβιβάσουν ενώ οι προερχόμενοι από τον ιδιωτικό τομέα έχουν πολύ λιγότερους. Είναι και αυτό ένα σημείο όπου οι διαγενεακές ανταλλαγές τροφοδοτούν την ανισότητα με πολύ πιο ισχυρό τρόπο, μάλιστα από ότι είναι δυνατό να παρατηρηθεί διαμέσου του εισοδήματος. Λογική συνέπεια των παραπάνω είναι πως η εσωτερική γραμμή του γραφήματος συνεχίζει να παραμένει ως τέτοια, πιθανότατα, και σε επόμενες γενεές.

Γράφημα Γ19: Τιμές Odds Ratio (OR) για τις κατηγορίες των συνταξιούχων και των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα σε σχέση με τα πεμπτημόρια πλούτου

Στη συνέχεια παρουσιάζονται για το ίδιο θέμα (ανοδικές και καθοδικές μετακινήσεις σε πεμπτημόρια πλούτου) οι αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων RRR. Η ομάδα αναφοράς παραμένει η κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα οι

σχέσεις, όμως, μετρώνται προς κάθε άλλη κατηγορία χωριστά χωρίς ομαδοποιήσεις. Με αυτό τον τρόπο, παρατηρείται ότι οι πιθανότητες και της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και οι πιθανότητες των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση να βρεθούν σε υψηλότερα πεμπτημόρια πλούτου σε σχέση με την ομάδα (κατηγορία) αναφοράς είναι μεγαλύτερες. Το περισσότερο ή το λιγότερο πιθανό διαφοροποιείται ανάλογα με τη χώρα και την κατηγορία αλλά το γεγονός παραμένει. Οι σχέσεις υπέρ των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση παρουσιάζονται πιο ισχυρές στη Δανία, την Ολλανδία, τη Γερμανία, τη Σουηδία και το Βέλγιο. Πάντοτε σε βάρος των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα, οι σχέσεις υπέρ των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα παρουσιάζονται πιο ισχυρές στην Ιταλία, την Ελλάδα, το Βέλγιο και τη Δανία. Θα πρέπει να σημειωθεί πως οι τιμές RRR όσον αφορά τους εργαζομένους στις αντίστοιχες κατηγορίες και με την ίδια προσέγγιση έχουν πάντοτε την ίδια φορά ανισότητας (ορισμένη από τη μονάδα και ότι το πρόσημο) και εκφράζουν μεγαλύτερη ανισότητα πλούτου.

Πίνακας Γ50: Η αναλογία σχετικών πιθανοτήτων RRR να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» ή στην κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με άτομα που ανήκουν στην κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» (ομάδα αναφοράς) με βάση τα πεμπτημόρια πλούτου

ΣΙΤ		RRR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	ΣΔΤ	1,01 (0,92-1,10) (0,05)
	ΣΑΑ	1,19* (1,04-1,36) (0,08)
Γερμανία	ΣΔΤ	1,08 (0,99-1,17) (0,05)
	ΣΑΑ	1,28* (1,05-1,55) (0,13)
Σουηδία	ΣΔΤ	1,03 (0,95-1,11) (0,04)
	ΣΑΑ	1,28*** (1,11-1,47) (0,09)
Ολλανδία	ΣΔΤ	1,08 (1,00-1,17) (0,04)
	ΣΑΑ	1,36*** (1,18-1,56) (0,10)
Ισπανία	ΣΔΤ	1,02 (0,90-1,16) (0,07)
	ΣΑΑ	1,08 (0,97-1,20) (0,06)
Ιταλία	ΣΔΤ	1,30*** (1,16-1,46) (0,08)
	ΣΑΑ	1,08 (0,96-1,20) (0,06)
Γαλλία	ΣΔΤ	1,07 (0,99-1,16) (0,04)
	ΣΑΑ	1,10 (0,99-1,22) (0,06)
Δανία	ΣΔΤ	1,17** (1,06-1,30) (0,06)
	ΣΑΑ	1,39*** (1,19-1,62) (0,11)
Ελλάδα	ΣΔΤ	1,29*** (1,16-1,44) (0,07)
	ΣΑΑ	0,99 (0,91-1,09) (0,05)
Ελβετία	ΣΔΤ	1,02 (0,88-1,18) (0,08)
	ΣΑΑ	1,19* (1,00-1,40) (0,10)
Βέλγιο	ΣΔΤ	1,18*** (1,10-1,27) (0,04)
	ΣΑΑ	1,28*** (1,17-1,41) (0,06)

Πεμπτημόρια πλούτου: πολύ χαμηλό, χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, πολύ υψηλό

ΣΔΤ: συνταξιούχοι από δημόσιο τομέα

ΣΙΤ: συνταξιούχοι από ιδιωτικό τομέα

ΣΑΑ: συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση

Η ανάλυση που ακολουθεί σχετίζεται με την ανάλυση στο τμήμα 8.1.5 και τα ευρήματα του τμήματος 8.2.2. Οι τιμές RRR που προσεγγίζονται αφορούν τις πιθανότητες που έχουν τα άτομα από την κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και την κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση να έχουν περιουσιακά στοιχεία λιγότερα από όσα ορίζει η γραμμή του διάμεσου πλούτου για το σύνολο του πληθυσμού, πάντοτε σε σχέση με την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα. Όπως φαίνεται από τον πίνακα Γ51 μόλις σε 5 περιπτώσεις από τις 22 συνολικά η σχέση είναι αδιευκρίνιστη (τιμές πάνω από τη μονάδα αλλά πολύ κοντά σε αυτή). Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις οι δύο κατηγορίες συνταξιούχων έχουν μικρότερες πιθανότητες να έχουν λιγότερο πλούτο από ότι ορίζει η διάμεση γραμμή του σε σχέση με την ομάδα (κατηγορία) αναφοράς. Οι ακρότατες τιμές για τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση σημειώνονται στην Ολλανδία, τη Δανία και το Βέλγιο ενώ για τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα στην Ιταλία και την Ελλάδα.

Πίνακας Γ51: Η αναλογία σχετικών πιθανοτήτων RRR να έχει κάποιο άτομο από την κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» ή την κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» πλούτο μικρότερο της διάμεσης τιμής του σε σχέση με κάποιο άτομο που ανήκει στην κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» (ομάδα αναφοράς)

ΣΙΤ		RRR (95% διάστημα εμπιστοσύνης) (τυπικό σφάλμα)
Αυστρία	ΣΔΤ	1,05 (0,81-1,35) (0,14)
	ΣΑΑ	0,66* (0,45-0,97) (0,13)
Γερμανία	ΣΔΤ	0,90 (0,71-1,15) (0,11)
	ΣΑΑ	0,60* (0,37-0,97) (0,15)
Σουηδία	ΣΔΤ	0,87 (0,70-1,09) (0,10)
	ΣΑΑ	0,61** (0,43-0,87) (0,11)
Ολλανδία	ΣΔΤ	0,83 (0,66-1,03) (0,09)
	ΣΑΑ	0,55*** (0,38-0,79) (0,10)
Ισπανία	ΣΔΤ	1,05 (0,73-1,50) (0,19)
	ΣΑΑ	0,86 (0,63-1,18) (0,14)
Ιταλία	ΣΔΤ	0,58*** (0,43-0,79) (0,09)
	ΣΑΑ	1,05 (0,79-1,40) (0,15)
Γαλλία	ΣΔΤ	0,79* (0,63-0,99) (0,09)
	ΣΑΑ	0,79 (0,60-1,04) (0,11)
Δανία	ΣΔΤ	0,64** (0,47-0,87) (0,10)
	ΣΑΑ	0,45*** (0,30-0,68) (0,09)
Ελλάδα	ΣΔΤ	0,49*** (0,36-0,68) (0,08)
	ΣΑΑ	1,06 (0,82-1,38) (0,14)
Ελβετία	ΣΔΤ	1,03 (0,68-1,58) (0,22)
	ΣΑΑ	0,85*** (0,53-1,35) (0,20)
Βέλγιο	ΣΔΤ	0,60*** (0,49-0,73) (0,06)
	ΣΑΑ	0,41*** (0,32-0,53) (0,05)

ΣΔΤ: συνταξιούχοι από δημόσιο τομέα

ΣΙΤ: συνταξιούχοι από ιδιωτικό τομέα

ΣΑΑ: συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση

8.3) Μια εστίαση για το εισόδημα και τον πλούτο στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης

Σε αυτό το μέρος επιχειρείται μια συνδυαστική προσέγγιση για το εισόδημα και τον πλούτο βασισμένη, κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά, σε τεχνικές και ευρήματα από τις σελίδες που προηγήθηκαν. Η σειρά της παρουσίασης ακολουθεί το πρότυπο που χρησιμοποιήθηκε και για τις δύο αναλύσεις σε οικονομικές μονάδες μέχρι αυτό το σημείο (συγκρίσεις, ανάλυση με διχοτόμο, κατανομές και πιθανότητες). Το κύριο ενδιαφέρον περιστρέφεται γύρω από τις τρεις κατηγορίες των συνταξιούχων (από τον ιδιωτικό τομέα, το δημόσιο ή κρατικό τομέα και την αυτό-απασχόληση). Κατηγορίες για τις οποίες τόσο το εισόδημα όσο και ο πλούτος έχουν χαρακτηριστικά ριζικά διαφορετικά σε σχέση με εκείνα των εργαζόμενων. Οι διάμεσες αλλά και οι μέσες ηλικίες των συνταξιούχων στο δείγμα της SHARE που χρησιμοποιείται για τη μελέτη αγγίζουν και ξεπερνούν τα 70 έτη. Γεγονός στο οποίο είναι δυνατό να στηριχθεί η θέση πως το εισόδημα και ο πλούτος λαμβάνουν περισσότερο μόνιμα χαρακτηριστικά για τα άτομα τα οποία συνθέτουν τις κατηγορίες της ανάλυσης.

Αρχικά, κατασκευάζεται ένας πίνακας (Γ52) με δεδομένα που προέρχονται από τις αναλύσεις για την ανισότητα μεταξύ των ομάδων στον οποίο παρατίθενται μαζί τα ευρήματα για το εισόδημα και τον πλούτο. Οι συγκρίσεις είναι γνώριμες και αναφέρονται σε δείκτες ανισότητας ομάδων GI (group inequality). Στο πρώτο ζευγάρι των συγκρίσεων παρουσιάζονται οι διαφορές που χωρίζουν τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα και τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα. Το θετικό πρόσημο σε όλες τις περιπτώσεις, εκτός από δύο οριακές εξαιρέσεις, καθιστά σαφές πως οι πρώτοι βρίσκονται σε καλύτερη θέση από τους δεύτερους τόσο για το εισόδημα όσο και για τον πλούτο. Λαμβάνοντας και τις δύο μεταβλητές υπόψη, στην Ελλάδα, την Ιταλία, τη Δανία, το Βέλγιο, τη Γερμανία και τη Γαλλία οι συνταξιούχοι των δύο κατηγοριών δεν φαίνεται σε τίποτε να συνθέτουν μία ευρύτερη «ομάδα» η οποία καλείται «συνταξιούχοι από μισθωτή εργασία». Οι εισοδηματικές διαφορές είναι πολύ μεγάλες, πολύ σημαντικές, όμως, είναι και εκείνες με αναφορά στο σύνολο των περιουσιακών στοιχείων οι οποίες προξενούν το ενδιαφέρον, ίσως, ακόμη περισσότερο αφού υποδηλώνουν, εν μέρει, και τις ευκαιρίες για κατοχή πλούτου κατά τις ξεχωριστές διαδρομές ζωής των ατόμων που συνθέτουν τις κατηγορίες. Στο

δεύτερο ζεύγος των συγκρίσεων η εικόνα είναι περισσότερο σύνθετη. Οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα υπερτερούν εισοδηματικά σε σχέση με τους συνταξιούχους από την αυτό-απασχόληση ενώ οι δεύτεροι υπερτερούν όσον αφορά τα στοιχεία πλούτου. Αλλά και έτσι οι παρεκκλίσεις δεν λείπουν. Σε δύο χώρες (Ελλάδα και Ιταλία) οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα υπερτερούν και σε ότι αφορά το εισόδημα και σε ότι αφορά τον πλούτο, και μάλιστα, κατά πολύ. Από την άλλη πλευρά, στην Ολλανδία οι εισοδηματικές διαφορές είναι αμελητέες ενώ οι διαφορές στον πλούτο υπέρ των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση πολύ σημαντικές. Στις υπόλοιπες χώρες ένα γενικό συμπέρασμα είναι δύσκολο να διατυπωθεί με οριστικό τρόπο. Ίσως, η προσφυγή στα απόλυτα μεγέθη να κάνει το πρόβλημα πιο επιδεκτικό σε λύσεις αλλά και σε αυτές τις περιπτώσεις η μικρότερη ή η μεγαλύτερη διάρκεια λήψης εισοδήματος και η ευκολία ή η δυσκολία ρευστοποιήσεων περιουσιακών στοιχείων θέτουν σοβαρά εμπόδια για μια οριστική ερμηνεία. Οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα και οι συνταξιούχοι από την αυτό-απασχόληση συνθέτουν το τρίτο ζεύγος των συγκρίσεων. Και σε αυτό το ζεύγος οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση υπερτερούν σε στοιχεία πλούτου, με τις μερικές εξαιρέσεις της Ιταλίας και της Ελλάδας. Αλλά και όπου υπερτερούν εισοδηματικά οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα οι διαφορές είναι σχετικά περιορισμένες, με εξαίρεση, ίσως, τις χώρες του Νότου.

Πίνακας Γ52: Ποσοστιαίες διαφορές εισοδήματος και πλούτου των συνταξιούχων μεταξύ τους

	Δείκτης ανισότητας ομάδων (GI) ΣΔΤ -ΣΙΤ		Δείκτης ανισότητας ομάδων (GI) ΣΔΤ -ΣΑΑ		Δείκτης ανισότητας ομάδων (GI) ΣΙΤ -ΣΑΑ	
	Εισόδημα	Πλούτος	Εισόδημα	Πλούτος	Εισόδημα	Πλούτος
Αυστρία	12,9%	0,3%	7,1%	-26,7%	-5,1%	-26,8%
Γερμανία	17,3%	21,6%	14,8%	-43,1%	-2,1%	-53,2%
Σουηδία	3,0%	7,1%	6,2%	-33,0%	3,1%	-37,4%
Ολλανδία	5,9%	21,2%	0,1%	-52,4%	-5,5%	-60,7%
Ισπανία	12,6%	-1,2%	29,6%	-9,0%	15,1%	-7,9%
Ιταλία	26,7%	61,3%	48,5%	65,6%	17,3%	2,6%
Γαλλία	26,3%	19,7%	47,4%	-5,7%	16,8%	-21,2%
Δανία	26,3%	54,5%	21,5%	-36,6%	-3,9%	-59,0%
Ελλάδα	41,0%	47,5%	72,2%	54,0%	22,1%	4,4%
Ελβετία	17,7%	-1,3%	30,9%	-13,2%	11,3%	-12,0%
Βέλγιο	35,5%	34,5%	29,1%	-17,0%	-4,7%	-38,3%
Συνολικά	24,7%	22,9%	61,7%	3,6%	29,7%	-15,7%

ΣΙΤ: Συνταξιούχοι Ιδιωτικού τομέα

ΣΔΤ: Συνταξιούχοι Δημοσίου τομέα

ΣΑΑ: Συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση

Τα άλλοτε σαφή και άλλοτε λιγότερο προσεγγίσιμα συμπεράσματα κάνουν την ανάλυση να στραφεί σε πιο περιοριστικές, αφαιρετικά, λύσεις. Στον επόμενο πίνακα (Γ53) παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από τις επιλογές διχοτόμησης των ξεχωριστών κατηγοριών σύμφωνα με τις γραμμές φτώχειας για το εισόδημα και τις γραμμές από τη διάμεση τιμή του πλούτου σε κάθε χώρα. Οι επιλογές όπως και τα ευρήματα με βάση αυτές έχουν ήδη παρουσιαστεί προηγουμένως. Σε αυτό το σημείο, γίνεται μια προσπάθεια σύνθεσης ή ακριβέστερα και πολύ περισσότερο έγκυρα μιας συνδυαστικής αποτύπωσης δύο συνθηκών: χαμηλότερο εισόδημα και χαμηλότερος πλούτος σε μία μορφή διχοτόμησης των ξεχωριστών πληθυσμών. Με άλλα λόγια, στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται για κάθε κατηγορία συνταξιούχων τα ποσοστά της κατηγορίας όπου τα άτομα είναι ταυτόχρονα και εισοδηματικά φτωχά και έχουν πλούτο λιγότερο από τη διάμεση τιμή που ισχύει για κάθε χώρα. Σε όλες τις χώρες οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν μικρότερα ποσοστά σε αυτή τη μέτρηση. Η Ολλανδία είναι η μοναδική χώρα όπου η διάκριση έχει και το λιγότερο νόημα καθώς τα ποσοστά της κάθε κατηγορίας είναι άμεσα συγκρίσιμα με τις άλλες δύο. Στον αντίποδα, η Ελλάδα παρουσιάζει ποσοστά πολύ ετεροβαρή. Οι συνταξιούχοι από την αυτό-απασχόληση έχουν σχεδόν σε όλες τις χώρες τα υψηλότερα ποσοστά σε αυτή τη συνδυασμένη μέτρηση και είναι ίσως αυτό το σημείο όπου εκφράζεται και η πολύ μεγάλη ανισότητα που υπάρχει εντός αυτής της αρκετά σύνθετης κατηγορίας. Προηγούμενες μετρήσεις έχουν δείξει πόσο υπερτερεί αυτή η κατηγορία έναντι των άλλων δύο σε πλούτο αλλά και το πόσο αυτός ο πλούτος είναι άνισα κατανεμημένος στο εσωτερικό της κατηγορίας.

Πίνακας Γ53: Ποσοστά του πληθυσμού των συνταξιούχων κάτω από τη γραμμή εισοδηματικής φτώχειας και κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου με βάση τον τομέα προηγούμενης απασχόλησης

%	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό- απασχόληση
Αυστρία	14,6	11,5	18,4
Γερμανία	19,2	10,5	22,6
Σουηδία	20,0	16,6	25,4
Ολλανδία	16,2	14,3	16,8
Ισπανία	17,1	12,3	21,7
Ιταλία	17,9	9,0	21,8
Γαλλία	17,3	10,2	20,8
Δανία	37,6	23,0	32,8
Ελλάδα	15,8	4,7	20,5
Ελβετία	25,4	18,4	31,8
Βέλγιο	13,8	7,2	14,7
Συνολικά	18,3	11,2	21,6

Με τη σειρά των πινάκων Γ54α-γ παρουσιάζονται οι κατανομές των τριών κατηγοριών συνταξιούχων στα πεμπτημόρια εισοδήματος και πλούτου ταυτόχρονα. Κάθε πίνακας αθροίζει το 100% του πληθυσμού κάθε κατηγορίας. Τα άκρα αυτής της σύνθετης κατανομής είναι το 1-1 όπου και παρατηρείται ο φτωχότερος σε όρους εισοδήματος και πλούτου πληθυσμός και το 5-5 όπου εντοπίζεται ο πλουσιότερος πληθυσμός. Το ενδιαφέρον για αυτή την άσκηση στρέφεται κυρίως στα άκρα των διαδοχικών κατανομών. Όσον αφορά τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα, οι συγκεντρώσεις είναι μεγαλύτερες στα φτωχότερα πεμπτημόρια και λιγότερο υψηλές στα πλουσιότερα. Το αντίστροφο συμβαίνει για τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα. Για τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση οι συγκεντρώσεις είναι ανάλογα υψηλές και για τα δύο άκρα των κατανομών σε πεμπτημόρια εισοδήματος και πλούτου. Υψηλές συγκεντρώσεις εμφανίζουν η πρώτη και η δεύτερη κατηγορία και στα ενδιάμεσα πεμπτημόρια (περισσότερο η δεύτερη, εκείνη των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα), κάτι που δεν συμβαίνει για την τρίτη κατηγορία.

Πίνακας Γ54α: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από τον Ιδιωτικό Τομέα» σε σχέση με τα πεμπτημόρια εισοδήματος και πλούτου του συνόλου του πληθυσμού

Εισόδημα		Πλούτος				
		1	2	3	4	5
	1	8,7%	5,5%	3,7%	1,8%	0,1%
	2	6,2%	6,9%	5,8%	3,6%	0,8%
	3	4,1%	4,7%	4,8%	5,2%	2,7%
	4	2,0%	3,2%	4,3%	5,1%	4,1%
	5	2,5%	2,1%	2,9%	3,5%	5,5%

Πίνακας Γ54β: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από το Δημόσιο Τομέα» σε σχέση με τα πεμπτημόρια εισοδήματος και πλούτου του συνόλου του πληθυσμού

Εισόδημα		Πλούτος				
		1	2	3	4	5
	1	5,0%	3,4%	1,8%	1,1%	0,2%
	2	5,4%	5,8%	5,1%	3,6%	0,8%
	3	3,3%	5,5%	6,1%	5,8%	2,2%
	4	2,9%	3,4%	5,0%	7,1%	5,0%
	5	2,0%	2,9%	3,0%	4,9%	8,7%

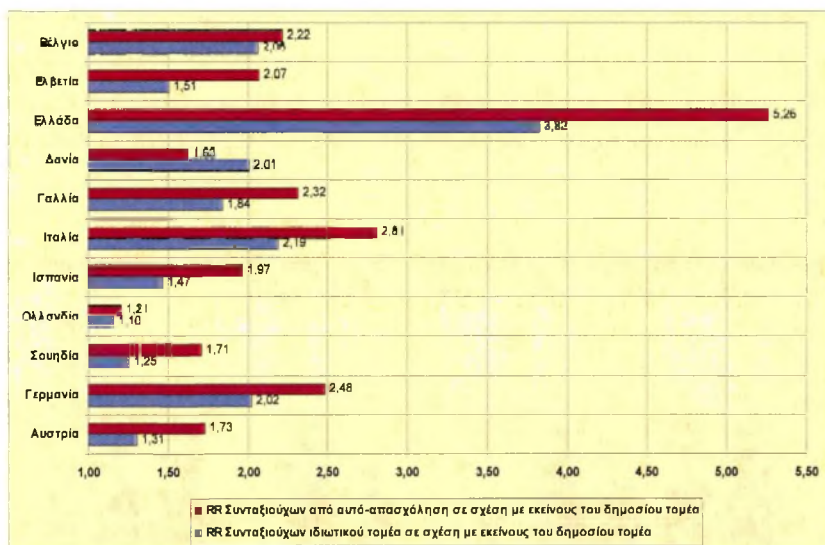
Πίνακας Γ54γ: Η κοινωνικοοικονομική κατηγορία «Συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με τα πεμπτημόρια εισοδήματος και πλούτου του συνόλου του πληθυσμού

Εισόδημα		Πλούτος				
		1	2	3	4	5
	1	8,9%	7,7%	4,5%	3,1%	0,5%
	2	4,3%	7,1%	6,3%	5,0%	2,0%
	3	3,8%	3,7%	3,1%	3,8%	3,4%
	4	1,3%	2,5%	2,6%	3,9%	5,0%
	5	1,0%	2,2%	2,5%	4,1%	7,7%

Στο γράφημα Γ20 αποτυπώνονται οι τιμές RRR για την πιθανότητα κάποιο άτομο από τις κατηγορίες των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και την αυτό-απασχόληση να βρίσκεται κάτω από τη γραμμή εισοδηματικής φτώχειας αλλά και κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου, σε κάθε χώρα, σε σχέση με ένα άτομο της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα. Τα ευρήματα αυτά σχετίζονται με εκείνα του πίνακα Γ53 αλλά σε αυτή την περίπτωση οι σχέσεις που παρουσιάζονται είναι άμεσες και όχι έμμεσες. Για κάθε χώρα και κάθε κατηγορία παρατηρείται πως οι τιμές είναι μεγαλύτερες της μονάδας κάτι που σημαίνει πως παντού στις χώρες της SHARE οι δύο κατηγορίες των συνταξιούχων που εξετάζονται

βρίσκονται για το ειδικό θέμα σε δυσχερέστερη θέση από ότι η ομάδα (κατηγορία) αναφοράς. Οι μεγαλύτερες διαφορές υπέρ των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα εντοπίζονται στην Ελλάδα, την Ιταλία, τη Γερμανία, τη Γαλλία και το Βέλγιο. Οι μικρότερες διαφορές παρατηρούνται στην Ολλανδία και δευτερευόντως στη Σουηδία.

Γράφημα Γ20: Η αναλογία σχετικών πιθανοτήτων RRR να είναι κάποιο άτομο από την κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» ή την κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» εισοδηματικά φτωχό και να διαθέτει πλούτο λιγότερο από τη διάμεση τιμή του σε σχέση με κάποιο άτομο που ανήκει στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» (ομάδα αναφοράς)

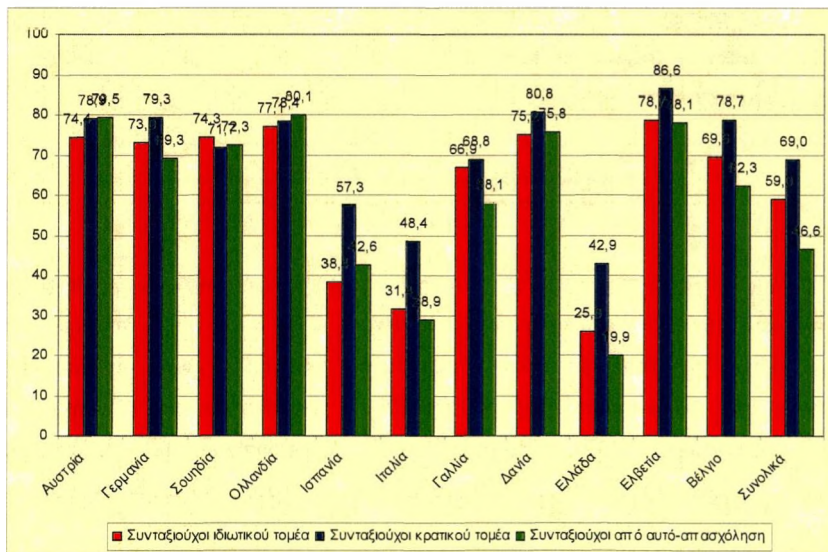

Η τελευταία στιγμή της ανάλυσης σε οικονομικές μονάδες δεν αφορά, ακριβώς, ένα ποσοτικό ζήτημα όπως όλα τα προηγούμενα μέχρι αυτό το σημείο αλλά στηρίζεται σε μία ποιοτική ερώτηση, με ποσοτικό υπόβαθρο τους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους, από το ερωτηματολόγιο της SHARE. Η ερώτηση που απευθύνθηκε στα ερευνώμενα άτομα έχει να κάνει με την ευκολία ή τη δυσκολία που «τα βγάλουν πέρα».⁶⁴ Οι πιθανές απαντήσεις ορίζονταν από το ερωτηματολόγιο και βρίσκονταν σε

⁶⁴ Η συγκεκριμένη ερώτηση απευθύνθηκε προς τα νοικοκυριά και κατ' επέκταση σε όλα τα άτομα τα οποία κλήθηκαν να απαντήσουν μέρη του ερωτηματολογίου της SHARE. Η μετάβαση από το επίπεδο του νοικοκυριού στο ατομικό επίπεδο, όπου χρειάστηκε, έγινε από την αρμόδια ομάδα έργου της

σειρά από «δύσκολα» έως «εύκολα». Στο γράφημα που ακολουθεί απομονώθηκαν οι περιπτώσεις όπου οι απαντήσεις ήταν «εύκολα» και «αρκετά εύκολα». Στο γράφημα Γ21 δεν μπορεί παρά να προκαλέσει εντύπωση η διαφορά που χωρίζει τις απαντήσεις μεταξύ των χωρών του Νότου και των υπολοίπων χωρών της SHARE. Όμως, όπως διατυπώθηκε αρχικά η μελέτη δεν διερευνά τέτοιου είδους διαφορές παρά μονάχα συμπτωματικά ή σε έμμεση σχέση με τις βασικές υποθέσεις. Εκείνο που ενδιαφέρει είναι, για μια ακόμη φορά, οι διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες της ανάλυσης, και σε αυτό το σημείο των τριών κατηγοριών συνταξιούχων. Στις οκτώ από τις έντεκα χώρες οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα δηλώνουν πως τα βγάζουν πέρα εύκολα ή αρκετά εύκολα σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι οι συνταξιούχοι από τις άλλες δύο κατηγορίες. Στις τρεις χώρες του Νότου (Ισπανία, Ιταλία και Ελλάδα) οι διαφορές είναι και οι μεγαλύτερες που καταγράφονται αλλά και σε χώρες του Κέντρου (Βέλγιο, Ελβετία) οι διαφορές αγγίζουν τις δέκα ποσοστιαίες μονάδες. Σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες δεν εμφανίζονται για τη Σουηδία και την Ολλανδία.

Γράφημα Γ21: Ερώτηση SHARE CO007: Θα λέγατε ότι το νοικοκυριό σας τα καταφέρνει να τα βγάλει πέρα ... αρκετά εύκολα και εύκολα

έρευνας για θέματα κατανάλωσης (consumption). Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται εδώ είναι δευτερογενές προϊόν από την αρμόδια ομάδα.

9) Ανάλυση σε μη-οικονομικές μονάδες

Η υγεία και οι προσδοκίες των ερευνώμενων ατόμων της SHARE, οι οποίες προσεγγίζονται μέσα από το ερωτηματολόγιο και ειδικές επεξεργασίες στη συνέχεια, αποτελούν και εκείνες μεταβλητές της ανάλυσης, πέρα από τις οικονομικές μονάδες όπως το εισόδημα και ο πλούτος. Οι μετρήσεις που χρησιμοποιούνται από την ανάλυση σε κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες αφορούν τη σωματική ή φυσική υγεία, ορισμένους περιορισμούς για τη ζωή των ατόμων εξαιτίας της κατάστασης της υγείας τους καθώς και την κατάσταση της ψυχικής τους υγείας όπως εκείνη αποτυπώνεται διαμέσου εξειδικευμένων κλιμάκων μέτρησης. Όσον αφορά τις προσδοκίες, η ανάλυση επικεντρώνεται σε ζητήματα εκτιμήσεων που κλήθηκαν να κάνουν τα άτομα που μετείχαν στην έρευνα σχετικά με το ύψος των συντάξεων και τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης αλλά και το μελλοντικό επίπεδο της ποιότητας της ζωής τους. Στις ενότητες που ακολουθούν η ανάλυση είναι συγκριτική είτε σε αναφορά με τις μετρήσεις μέσων και διάμεσων τιμών της κάθε κατηγορίας είτε σε αναφορά με τις τιμές για αναλογίες πιθανοτήτων που ισχύουν ανάμεσα σε ορισμένες κατηγορίες.

9.1) Υγεία και κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες ανάλυσης

Οι διαφορές στην κατάσταση υγείας ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες εδράζονται σε ευρήματα τα οποία αντλούνται από συγκεκριμένες ερωτήσεις της SHARE (βλ. Παράρτημα 1Γ). Η πρώτη μεταβλητή υγείας αφορά τη σωματική υγεία, και πρόκειται για μια μεταβλητή η οποία διχοτομεί το δείγμα της έρευνας σε άτομα με καλή ή πολύ καλή υγεία και άτομα με υγεία πολύ κακή, κακή ή μέτρια. Η κλίμακα της μέτρησης είναι από πολύ κακή υγεία έως πολύ καλή και αναφέρεται στη διεθνή βιβλιογραφία σαν την «ευρωπαϊκή εκδοχή» αυτής της μέτρησης (η εκδοχή που χρησιμοποιείται από Αμερικανούς ερευνητές έχει επίσης πέντε επίπεδα αλλά η κλίμακα είναι από κακή υγεία έως άριστη). Θα πρέπει να σημειωθεί πως οι απαντήσεις των ερευνώμενων ατόμων σχετικά με τη σωματική τους υγεία αποτελούν ουσιαστικά εκτιμήσεις των ίδιων των ατόμων και της αντίληψης που έχουν τα ίδια για την υγεία τους. Με άλλα λόγια, δεν αποτελούν προϊόν ειδικών εξετάσεων και ιατρικών πιστοποιήσεων. Οι μεταβλητές υγείας για τους περιορισμούς στη ζωή των

ατόμων εξαιτίας της υγείας τους αφορούν και πάλι διχοτομικές επιλογές. Η πρώτη αναφέρεται σε άτομα τα οποία αντιμετωπίζουν σοβαρούς ή μη-σοβαρούς περιορισμούς γενικά στις δραστηριότητές της ζωής τους και άτομα δίχως περιορισμούς εξαιτίας μιας κατάστασης υγείας. Η δεύτερη μεταβλητή αυτής της σειράς αναφέρεται σε λειτουργικούς περιορισμούς κατά την καθημερινή ζωή των ατόμων. Η διχοτόμηση του δείγματος λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε άτομα τα οποία υποφέρουν από τέτοιου είδους περιορισμούς (δυσκολίες στη λήψη φαρμάκων, τη διαχείριση χρημάτων, τη χρήση χαρτών ή του τηλεφώνου, την προετοιμασία γευμάτων, την εκτέλεση εργασιών μέσα στο σπίτι και τα ψώνια για το σπίτι) και άτομα δίχως κάποιους από τους παραπάνω περιορισμούς. Η τελευταία μεταβλητή υγείας αφορά τη ψυχική υγεία. Είναι και εκείνη μια μεταβλητή που διαχωρίζει τα άτομα σε δύο ομάδες: εκείνα που παρουσιάζουν κάποιο πρόβλημα (δηλώνοντάς το στο ερωτηματολόγιο) και εκείνα που δε δηλώνουν την ύπαρξη κάποιου προβλήματος. Οι μετρήσεις για τη ψυχική υγεία βασίζονται στην εργασία της αρμόδιας ομάδας της SHARE για το θέμα. Η ίδια ομάδα συνέλεξε τις απαντήσεις των ερευνώμενων ατόμων από 12 ερωτήσεις (προβλήματα κατάθλιψης, απαισιοδοξίας, αυτοκτονικών τάσεων, ενοχών, ύπνου, ενδιαφέροντος, θυμού, όρεξης, κούρασης, συγκέντρωσης, απόλαυσης και θλίψης) και κατασκεύασε τη μεταβλητή EURO-D, που χρησιμοποιείται και στην ανάλυση στη συνέχεια, διαχωρίζοντας τα άτομα σε «περιπτώσεις» και «μη-περιπτώσεις» που υποφέρουν ή αντίστοιχα δεν υποφέρουν από ένα ή περισσότερα από τα παραπάνω προβλήματα.

9.1.1) Σωματική υγεία

Με τη μεταβλητή για τη σωματική υγεία γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής της κατάστασης υγείας των ερευνώμενων ατόμων όπως τα ίδια την αντιλαμβάνονται για τον εαυτό τους. Ουσιαστικά, η μέτρηση αυτή προσεγγίζει περισσότερο την αντίληψη για την υγεία τους παρά την υγεία τους καθεαυτή. Κάτι τέτοιο δε σημαίνει όμως, πως η μέτρηση δεν έχει πληροφοριακό δυναμικό για την ανάλυση. Αντιθέτως, ο δείκτης που παράγεται για το σύνολο της κάθε κατηγορίας (ή οποιασδήποτε ομάδας ενδιαφέροντος) είναι άμεσα συγκρίσιμος με αντίστοιχους δείκτες είτε η παραδοχή για τη μεταβλητή είναι πως μετρά «υγεία» είτε πως μετρά «αντίληψη υγείας». Και στις

δύο περιπτώσεις οι συγκρίσεις σημαίνουν διαφορές και ιεραρχήσεις, οι οποίες είναι ακριβώς το αντικείμενο αυτής της ανάλυσης.

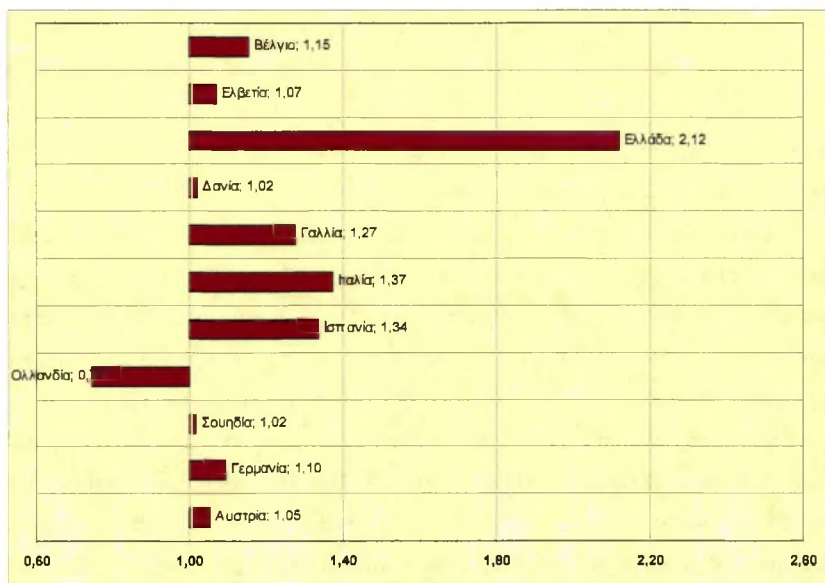
Στον πίνακα Γ55 οι δείκτες που εξετάζονται δεν είναι παρά τα μέσα ποσοστά της κάθε κοινωνικοοικονομικής κατηγορίας για την κατάσταση της υγείας των μελών τους. Για τις συγκρίσεις έχουν χρησιμοποιηθεί από το ερωτηματολόγιο της SHARE μονάχα οι (αθροισμένες) απαντήσεις για την καλή και την πολύ καλή υγεία. Οι διαφορές που εμφανίζονται υπέρ των κατηγοριών των εργαζομένων σε σχέση με τις αντίστοιχες των συνταξιούχων είναι προφανείς όσο και αναμενόμενες αλλά η παρουσίαση, για ακόμη μία φορά, λαμβάνει χώρα για να υποδειχθούν οι διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες και όχι τις ευρύτερες ομάδες. Με αυτό τον τρόπο, το ενδιαφέρον στρέφεται, αρχικά, προς τους εργαζόμενους όπου παρατηρείται ότι σε έξι χώρες (Αυστρία, Γερμανία, Σουηδία, Ολλανδία, Ισπανία και Ιταλία) η καλύτερη επίδοση αφορά στους εργαζόμενους σε αυτό-απασχόληση ενώ στις άλλες πέντε χώρες (Γαλλία, Δανία, Ελλάδα, Ελβετία και Βέλγιο) η καλύτερη επίδοση αντιστοιχεί στους εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα. Αντίστοιχα, για τις κατηγορίες των συνταξιούχων οι καλύτερες επιδόσεις μοιράζονται αρκετά διαφορετικά. Μονάχα σε μία χώρα (Ολλανδία) οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση έχουν την καλύτερη επίδοση για τη σωματική υγεία και σε άλλη μία χώρα (Δανία) οι διαφορές είναι πάρα πολύ οριακές ώστε να έχουν και πραγματική σημασία πέρα από τη στατιστική. Στις εννέα χώρες που απομένουν η καλύτερη επίδοση είναι πάντοτε σε μικρότερο (Γερμανία, Σουηδία, Ελβετία) ή μεγαλύτερο (Αυστρία, Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία, Ελλάδα, Βέλγιο) βαθμό υπέρ των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα. Θα πρέπει να σημειωθεί πως σε καμία χώρα οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα δεν έχουν την καλύτερη επίδοση όσον αφορά αυτή τη μέτρηση υγείας.

Πίνακας Γ55: Μέσα ποσοστά ανά κατηγορία κατά την ευρωπαϊκή εκδοχή (European version) της αντίληψης που έχουν τα ερευνώμενα άτομα για την υγεία τους (self-perceived health): καλή ή πολύ καλή υγεία

%	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	56,5%	58,7%	47,3%	74,7%	75,3%	83,0%
Γερμανία	43,5%	45,0%	43,1%	71,4%	78,0%	83,9%
Σουηδία	51,6%	52,0%	48,6%	77,4%	78,1%	81,8%
Ολλανδία	63,9%	58,9%	66,0%	79,1%	85,0%	89,9%
Ισπανία	43,1%	52,6%	45,3%	74,9%	72,7%	76,7%
Ιταλία	40,3%	51,6%	42,2%	63,1%	72,3%	77,6%
Γαλλία	52,4%	61,8%	49,9%	76,7%	82,9%	75,7%
Δανία	58,2%	59,7%	59,9%	80,3%	86,8%	84,6%
Ελλάδα	48,3%	71,1%	49,7%	83,2%	87,0%	85,8%
Ελβετία	77,1%	77,2%	70,4%	87,1%	92,8%	88,0%
Βέλγιο	63,8%	67,9%	60,1%	81,2%	83,7%	78,7%
Συνολικά	47,3%	54,4%	47,4%	74,0%	79,2%	80,4%

Με τις αναλογίες πιθανοτήτων διερευνώνται πιο άμεσα οι σχέσεις μεταξύ των κατηγοριών συνταξιούχων. Η ομάδα αναφοράς για τη σύγκριση των κατηγοριών είναι η κατηγορία που διακρίνεται παραπάνω για την καλύτερη επίδοση όσον αφορά τη σωματική υγεία. Οι τιμές OR δείχνουν ότι οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν περισσότερες πιθανότητες από τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα και τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση να έχουν καλή ή πολύ καλή υγεία. Οι καλύτερες πιθανότητες αφορούν κατά πρώτο λόγο, και με διαφορά, την Ελλάδα και στη συνέχεια την Ιταλία, τη Γαλλία και την Ισπανία ενώ σημαντικές είναι και στο Βέλγιο και την Αυστρία. Η αντίστροφη σχέση ισχύει μονάχα στην Ολλανδία, όπου είναι η μοναδική χώρα με τιμή μικρότερης της μονάδας.

Γράφημα Γ22: Η αναλογία πιθανοτήτων OR (διορθωμένη για την ηλικία) να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» ή στην κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με άτομα που ανήκουν στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» με βάση την αντίληψη που έχουν τα ερευνώμενα άτομα κάθε κατηγορίας για την υγεία τους (self-perceived health): καλή ή πολύ καλή υγεία

9.1.2) Περιορισμοί εξαιτίας της υγείας

Σε αυτή την ενότητα εξετάζονται οι διαφορές μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών όσον αφορά τους περιορισμούς εξαιτίας της υγείας στη ζωή των ερευνώμενων ατόμων. Για την ανάλυση, η έμφαση δίνεται σε δύο ειδών περιορισμούς: σε γενικούς και λειτουργικούς. Οι πρώτοι αφορούν εμπόδια που τίθενται γενικά στη ζωή των ατόμων και οι δεύτεροι σε δυσκολίες κατά την καθημερινότητα. Η ανάλυση είναι αντίθετης φοράς από εκείνη για τη σωματική υγεία καθώς επικεντρώνεται στις αρνητικές περιπτώσεις. Σε αυτό το σημείο οι μεταβλητές σχηματίζονται με βάση την ύπαρξη προβλημάτων (περιορισμών) ενώ στην προηγούμενη ενότητα ο σχηματισμός ήταν στη βάση θετικών χαρακτηριστικών (καλή ή πολύ καλή υγεία). Και οι δύο μεταβλητές εκφράζονται για κάθε κατηγορία με ποσοστιαίους δείκτες.

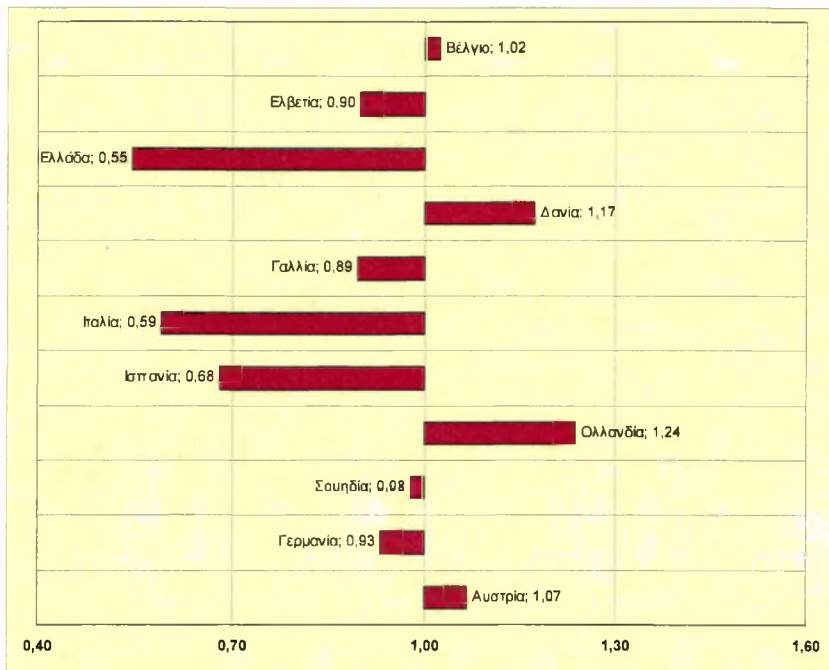
Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται τα σταθμισμένα ποσοστά των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών, σε κάθε χώρα της SHARE, όπου υπάρχουν (αθροιστικά) σοβαροί και μη-σοβαροί περιορισμοί στη δραστηριότητα των ατόμων. Με άλλα λόγια το κριτήριο διάκρισης σε κάθε κατηγορία, εσωτερικά, είναι η ύπαρξη περιορισμών. Για παράδειγμα, ένα ποσοστό 20% σε κάποια από τις έξι κατηγορίες θα σήμαινε ότι 1 στα 5 άτομα της κατηγορίας υποφέρει από ορισμένους γενικούς περιορισμούς που το εμποδίζουν να εξασκήσει ορισμένες δραστηριότητες (απροσδιόριστες για αυτή τη μεταβλητή) με τις οποίες ασχολείται στη ζωή του. Με αυτό τον τρόπο, και όσον αφορά τις κατηγορίες των εργαζομένων παρατηρείται ότι η καλύτερη επίδοση σε αυτό το δείκτη (χαμηλότερη τιμή) είναι για τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα έναντι των άλλων δύο κατηγοριών μονάχα στη Σουηδία (με ιδιαίτερα οριακά ποσοστά). Στον αντίποδα βρίσκονται οι εργαζόμενοι σε αυτό-απασχόληση όπου σημειώνουν την καλύτερη επίδοση σε έξι χώρες (Αυστρία, Γερμανία, Ολλανδία, Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο) και ενδιάμεσα βρίσκονται οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα, για τους οποίους σημειώνεται η χαμηλότερη τιμή στην Ισπανία, τη Δανία, το Βέλγιο και την Ελλάδα. Η μεγαλύτερη απόσταση που χωρίζει τις τρεις κατηγορίες των εργαζομένων σημειώνεται στην Αυστρία με εύρος διαφοράς 20 ποσοστιαίες μονάδες ενώ η μικρότερη σημειώνεται στη Σουηδία (λιγότερο από 3,5 ποσοστιαίες μονάδες). Για τους συνταξιούχους η κατηγορία που προέρχεται από την αυτό-απασχόληση δεν έχει σε καμία χώρα της SHARE την καλύτερη επίδοση (χαμηλότερη τιμή) σε αυτό το δείκτη. Από τις έντεκα χώρες της ανάλυσης στις επτά (Ελλάδα, Ιταλία, Ελβετία, Ισπανία, Γαλλία, Γερμανία και οριακά Σουηδία) οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα υποφέρουν από γενικούς περιορισμούς λιγότερο από ότι οι δύο άλλες κατηγορίες και στις τέσσερις τη θέση με τη χαμηλότερη τιμή καταλαμβάνουν οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα.

Πίνακας Γ56: Μέσα ποσοστά ανά κατηγορία για άτομα τα οποία αντιμετωπίζουν περιορισμούς γενικά στις δραστηριότητες της ζωής τους (general limitations with activities): σοβαροί ή μη-σοβαροί περιορισμοί

%	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	49,8%	50,8%	58,4%	33,7%	39,6%	19,9%
Γερμανία	61,9%	61,4%	64,0%	31,2%	30,9%	24,4%
Σουηδία	57,7%	56,2%	57,3%	29,2%	32,2%	32,6%
Ολλανδία	47,0%	52,2%	48,0%	35,5%	36,7%	24,8%
Ισπανία	52,3%	41,5%	53,6%	27,5%	16,3%	22,3%
Ιταλία	47,1%	33,7%	53,4%	22,1%	21,1%	16,4%
Γαλλία	48,0%	41,7%	49,7%	24,1%	22,4%	19,2%
Δανία	56,8%	59,5%	57,2%	29,7%	28,2%	36,1%
Ελλάδα	40,1%	24,6%	44,8%	11,6%	10,4%	14,0%
Ελβετία	40,5%	37,5%	43,8%	26,2%	23,8%	25,6%
Βέλγιο	40,7%	41,3%	51,7%	25,5%	25,3%	20,7%
Συνολικά	52,8%	47,7%	52,8%	27,9%	25,9%	21,0%

Τα παραπάνω ποσοστά και συγκρίσεις είναι και ένας οδηγός για την ανάλυση των σχέσεων που φανερώνουν οι αναλογίες πιθανοτήτων στη συνέχεια. Στο γράφημα Γ23 καταγράφονται οι τιμές OR με ομάδα αναφοράς την κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα. Οι τιμές, έστω και οριακά σε ορισμένες περιπτώσεις, βρίσκονται κάτω από τη μονάδα σε εννέα χώρες και την ξεπερνούν μόλις σε δύο. Κάτι τέτοιο σημαίνει πως στις εννέα από τις έντεκα χώρες οι πιθανότητες για την ύπαρξη περιορισμών είναι σε βάρος των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και την αυτό-απασχόληση έναντι των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα. Το αντίστροφο συμβαίνει στις υπόλοιπες δύο χώρες (Ολλανδία και Δανία). Οι μικρότερες τιμές, οι οποίες είναι σαφώς υπέρ των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα, καταγράφονται στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία ενώ ακολουθούν σε εύρος και σημασία η Γαλλία και η Ελβετία.

Γράφημα Γ23: Η αναλογία πιθανοτήτων OR (διορθωμένη για την ηλικία) να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» ή στην κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με άτομα που ανήκουν στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» με βάση το αν αντιμετωπίζουν περιορισμούς γενικά στις δραστηριότητές της ζωής τους (general limitations with activities): σοβαροί ή μη-σοβαροί περιορισμοί

Το επόμενο ζήτημα των συγκρίσεων αφορά τους λειτουργικούς περιορισμούς εξαιτίας της υγείας κατά την καθημερινότητα. Περιορισμούς, δηλαδή, σε δραστηριότητες όχι απροσδιόριστες όπως προηγουμένως αλλά πιο συγκεκριμένες όπως τα ψώνια, τα τηλεφωνήματα, οι πληρωμές, το καθάρισμα, το πότισμα κοκ. Και σε αυτές τις μετρήσεις η καλύτερη επίδοση αντιστοιχεί στη μικρότερη τιμή, κάτι που φαίνεται και από την αναμενόμενη διαφορά μεταξύ εργαζομένων και συνταξιούχων σε κάθε κατηγορία γενικά (πίνακας Γ57). Οι πολύ μικρές τιμές που συνοδεύουν τις κατηγορίες των εργαζομένων κάνουν την ανάλυση να στραφεί κατευθείαν προς τους συνταξιούχους έστω και αν φαίνεται να υπάρχει δυναμικό διαφοράς σε χώρες όπως η Αυστρία, η Γερμανία, η Ισπανία και η Ελλάδα. Για τις κατηγορίες των συνταξιούχων, λοιπόν, παρατηρείται πως σε δύο χώρες (Βέλγιο και Αυστρία) οι χαμηλότερες τιμές καταγράφονται εξίσου χαμηλά για τις δύο κατηγορίες από τη μισθωτή εργασία ενώ

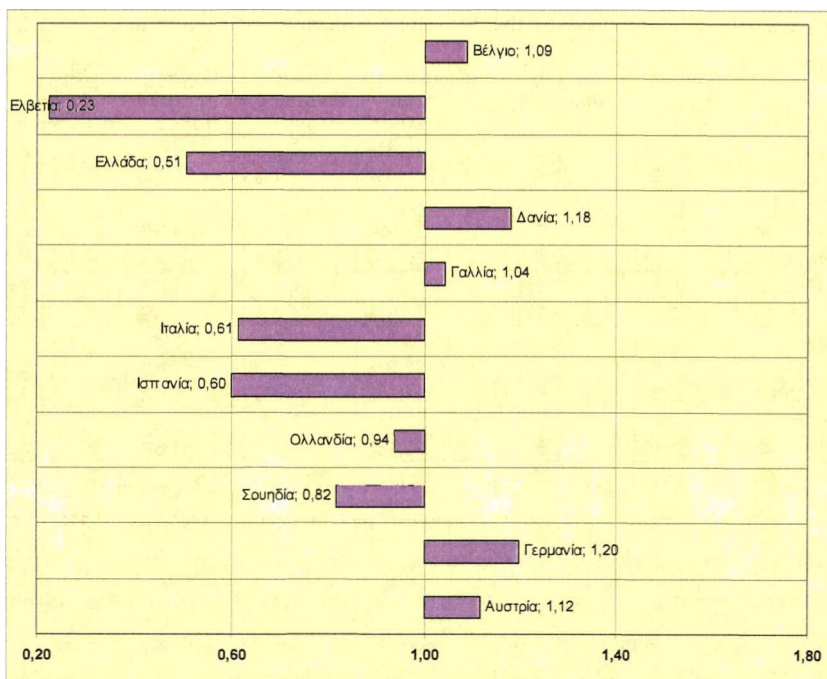
σε μία (Γερμανία) η χαμηλότερη τιμή καταγράφεται από τον τομέα της αυτό-απασχόλησης. Στις άλλες οκτώ χώρες της SHARE οι χαμηλότερες τιμές αφορούν στους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα.

Πίνακας Γ57: Μέσα ποσοστά ανά κατηγορία για άτομα τα οποία αντιμετωπίζουν λειτουργικούς περιορισμούς κατά την καθημερινή ζωή τους (limitations with instrumental activities of daily living): ένας ή παραπάνω περιορισμοί

%	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	20,2%	20,3%	25,6%	6,2%	6,2%	2,5%
Γερμανία	19,5%	22,3%	10,0%	5,1%	3,5%	2,3%
Σουηδία	28,7%	23,9%	32,2%	3,3%	3,6%	4,0%
Ολλανδία	20,2%	17,7%	21,9%	7,3%	4,3%	4,1%
Ισπανία	33,7%	20,0%	26,9%	5,6%	2,6%	7,4%
Ιταλία	18,8%	10,9%	20,7%	4,4%	1,2%	2,3%
Γαλλία	23,6%	19,2%	23,9%	4,2%	3,5%	3,0%
Δανία	26,2%	26,0%	24,8%	4,3%	5,5%	3,7%
Ελλάδα	25,7%	11,5%	26,2%	2,9%	0,8%	5,0%
Ελβετία	16,5%	3,6%	11,5%	3,9%	3,4%	2,0%
Βέλγιο	20,1%	20,1%	27,4%	8,1%	7,9%	4,4%
Συνολικά	22,1%	18,5%	22,2%	5,0%	3,3%	3,5%

Στο γράφημα Γ24 με τις αναλογίες πιθανοτήτων οι οποίες συσχετίζουν τις τρεις κατηγορίες συνταξιούχων μεταξύ τους παρουσιάζεται με ευκρίνεια πως η ομάδα αναφοράς (συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα) βρίσκεται σε καλύτερη θέση έναντι των υπολοίπων συνταξιούχων όσον αφορά τους λειτουργικούς περιορισμούς. Οι πιθανότητες να υποφέρουν συγκριτικά περισσότερο από τέτοιου είδους περιορισμούς είναι χαμηλότερες στις περισσότερες χώρες ενώ υπάρχει και τουλάχιστον δύο εξαιρέσεις, που αφορούν τη Γερμανία και τη Δανία. Οι χαμηλότερες τιμές, που σημαίνουν και τη φορά και το βάθος της σύγκρισης σε βάρος των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση, σημειώνονται στην Ελβετία, την Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία. Από τα παραπάνω φαίνεται, επίσης, πως όσον αφορά και το θέμα των λειτουργικών περιορισμών οι ειδικότερες κατηγοριοποιήσεις αποδίδουν και πιο ειδικές απαντήσεις σε σχέση με τις γενικότερες και αδιάκριτες ομάδες όπως είναι οι συνταξιούχοι ή οι εργαζόμενοι.

Γράφημα Γ24: Η αναλογία πιθανοτήτων OR (διορθωμένη για την ηλικία) να ανήκει κάποιο άτομο στην κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» ή στην κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με άτομα που ανήκουν στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» με βάση το αν αντιμετωπίζουν λειτουργικούς περιορισμούς κατά την καθημερινή ζωή τους (limitations with instrumental activities of daily living): ένας ή παραπάνω περιορισμοί

9.1.3) Ψυχική Υγεία

Το μέτρο σύγκρισης των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών για τη ψυχική υγεία όπως εκείνη εκφράζεται από την κατασκευασμένη κλίμακα EURO-D είναι μία μεταβλητή στην οποία συντίθενται απαντήσεις από δώδεκα διαφορετικές ερωτήσεις για το ζήτημα. Η κλίμακα από τη SHARE, επομένως, λαμβάνει τιμές από 0 έως 12 για κάθε ερευνώμενο άτομο. Η ανάλυση χρησιμοποιεί τη διάκριση των ατόμων σε περιπτώσεις όπου τους αντιστοιχεί τιμή κλίμακας 1 και παραπάνω ή τιμή 0. Η κατάσταση για τις «περιπτώσεις» που παρουσιάζεται στη συνέχεια διαμέσου του πίνακα Γ58 και του γραφήματος Γ25 αφορά αποκλειστικά τα άτομα εντός κάθε

κατηγορίας για τα οποία η τιμή δεν είναι μηδέν. Για παράδειγμα, εάν μία κατηγορία συνταξιούχων έχει ποσοστό «περιπτώσεων» 10% αυτό σημαίνει ότι ένα στα δέκα άτομα της κατηγορίας υποφέρει από ένα ή περισσότερα (συναισθηματικά ή ψυχικά, κυρίως) συμπτώματα της κλίμακας για τη ψυχική υγεία. Σύμφωνα με τα παραπάνω, για τους εργαζομένους παρατηρείται ότι το μικρότερο ποσοστό ανάμεσα στις κατηγορίες τους αφορά εκείνους της αυτό-απασχόλησης στις οκτώ από τις έντεκα χώρες και εκείνους από το δημόσιο τομέα στις άλλες τρεις χώρες. Οι εργαζόμενοι από τον ιδιωτικό τομέα δεν έχουν σε καμία χώρα το μικρότερο ποσοστό «περιπτώσεων». Για τις κατηγορίες των συνταξιούχων η εικόνα για τη ψυχική υγεία είναι περισσότερο σύνθετη. Μονάχα σε τέσσερις χώρες η ιεράρχηση για το ζήτημα παραμένει η ίδια (Σουηδία, Ισπανία, Γαλλία, Ελλάδα). Άλλοτε υπέρ των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα (Ισπανία και Ελλάδα) και άλλοτε υπέρ των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση (Σουηδία και Γαλλία).

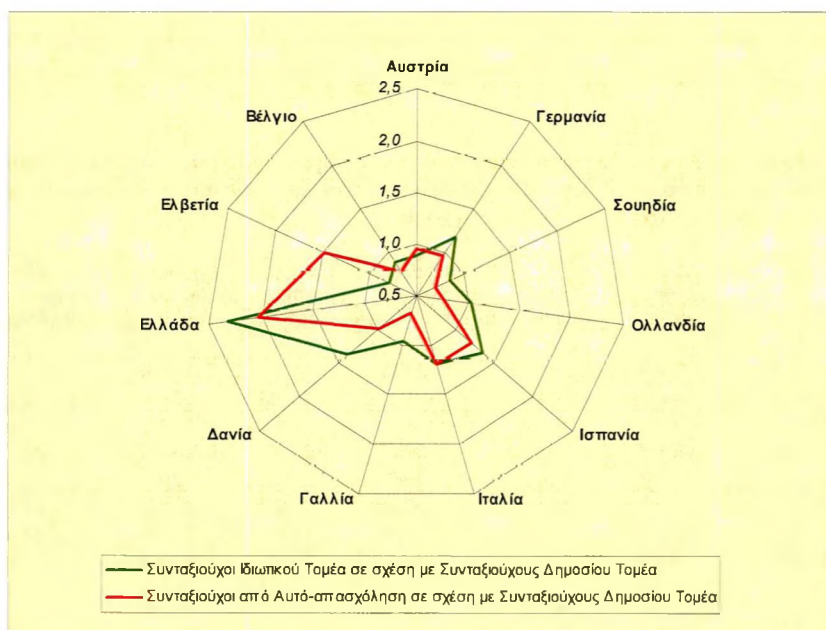
Πίνακας Γ58: Μέσα ποσοστά ανά κατηγορία για άτομα τα οποία αντιμετωπίζουν ορισμένα προβλήματα ψυχικής υγείας: «περιπτώσεις» διαμέσου της κλίμακας EURO-D για τη ψυχική υγεία

%	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	19,8%	20,9%	22,7%	18,8%	17,3%	9,4%
Γερμανία	24,4%	21,9%	21,9%	14,8%	13,5%	9,2%
Σουηδία	24,6%	27,4%	21,1%	13,5%	16,4%	12,2%
Ολλανδία	22,9%	22,4%	18,5%	15,8%	13,1%	17,0%
Ισπανία	37,5%	30,5%	37,0%	21,4%	20,5%	20,7%
Ιταλία	36,0%	31,0%	39,9%	26,5%	30,1%	19,5%
Γαλλία	35,1%	35,1%	28,8%	29,6%	27,7%	27,2%
Δανία	23,5%	18,1%	18,6%	14,4%	16,4%	12,2%
Ελλάδα	28,3%	13,9%	27,7%	18,0%	13,3%	15,3%
Ελβετία	17,2%	20,9%	28,8%	16,3%	15,8%	11,1%
Βέλγιο	24,2%	26,2%	24,3%	24,0%	21,7%	18,6%
Συνολικά	29,8%	26,9%	32,2%	20,1%	20,3%	16,9%

Όσον αφορά μονάχα τους συνταξιούχους στις τρεις κατηγορίες της ανάλυσης, σαφείς σχέσεις διαμέσου των αναλογιών σχετικών πιθανοτήτων διαγράφονται σε τέσσερις χώρες της SHARE, τις μεσογειακές χώρες (Ελλάδα, Ισπανία και Ιταλία) καθώς και τη Δανία. Και στις τέσσερις αυτές χώρες οι τιμές RRR είναι της τάξης 1,2-2,3 όπως φαίνεται στο γράφημα Γ25, με την ανώτερη να εμφανίζεται στην Ελλάδα υπέρ των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα τόσο σε σχέση με τους συνταξιούχους από τον

ιδιωτικό τομέα όσο και με εκείνους που προέρχονται από αυτό-απασχόληση. Σημειώνεται επίσης, πως ανά ζεύγη η σχέση της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα με την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα είναι υπέρ των πρώτων σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι σε σχέση με την κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση (τουλάχιστον για τις μισές χώρες της SHARE).

Γράφημα Γ25: Η αναλογία σχετικών πιθανοτήτων RRR (διορθωμένη για την ηλικία) να είναι κάποιο άτομο από την κατηγορία «συνταξιούχος από ιδιωτικό τομέα» ή την κατηγορία «συνταξιούχος από αυτό-απασχόληση» σε σχέση με κάποιο άτομο που ανήκει στην κατηγορία «συνταξιούχος από δημόσιο τομέα» (ομάδα αναφοράς) με βάση το αν αντιμετωπίζουν ορισμένα προβλήματα ψυχικής υγείας: «περιπτώσεις» διαμέσου της κλίμακας EURO-D για τη ψυχική υγεία

9.2) Προσδοκίες και κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες ανάλυσης

Οι διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες όσον αφορά τις προσδοκίες των ατόμων για το μέλλον αναφέρονται ευθέως σε ερωτήσεις της SHARE από την αντίστοιχη ενότητα (βλ. Παράρτημα 1Δ). Τα ζητήματα που εξετάζονται αφορούν τις συντάξεις από την οπτική των εργαζομένων και την

ποιότητα ζωής από την οπτική των συνταξιούχων. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι συγκρίσεις (μέσων και διάμεσων τιμών για κάθε κατηγορία εργαζομένων) σχετικά με την προσδοκία για το ύψος της σύνταξης που θα δικαιούται μελλοντικά ένα εργαζόμενο άτομο (πιθανότητες μείωσης) αλλά και το όριο ηλικίας που θα ισχύει κατά τη στιγμή της συνταξιοδότησής του (πιθανότητες αύξησης). Αναφορικά με την ποιότητα ζωής (ορισμένη από το ερωτηματολόγιο της SHARE σαν «δυνατότητα αγοράς αγαθών και υπηρεσιών»), οι μετρήσεις εκφράζουν τις πιθανότητες που δίνουν τα άτομα που βρίσκονται στη σύνταξη να είναι το επίπεδό της για τα ίδια καλύτερο ή χειρότερο (ξεχωριστές τοποθετήσεις) πέντε χρόνια μετά από το έτος που έλαβε χώρα η συνέντευξη. Και για τις τέσσερις σειρές ευρημάτων ισχύει πως τα ερευνώμενα άτομα κλήθηκαν να σημειώσουν τις πιθανότητες να συμβεί κάποιο από τα παραπάνω ενδεχόμενα σε μια κλίμακα από το 0 έως το 100. Η παρουσίαση και των διάμεσων τιμών, πέρα των μέσων, έχει τη σημασία μιας απαλλαγής από το ειδικό βάρος των ακραίων τιμών 0 και 100 (πιθανότητα μηδενική να συμβεί κάτι και βεβαιότητα πως θα συμβεί, αντιστοίχως). Σημειώνεται τέλος, ότι οι απαντήσεις «δεν γνωρίζω» ή «άρνηση» έχουν καταταχθεί για την ανάλυση στις ελλείπουσες τιμές (missing values).

9.2.1) Προσδοκίες για τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και τα ποσά των συντάξεων

Οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες των εργαζομένων και οι προσδοκίες τους σχετικά με το αν θα μειωθεί το ποσό της σύνταξης που δικαιούνται ή αν θα αυξηθούν τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης, σύμφωνα με ό,τι ισχύει κατά το έτος της έρευνας (2004-2005), μέχρι να συνταξιοδοτηθούν είναι το αντικείμενο των πινάκων Γ59 και Γ60. Παρά το γεγονός πως οι παρακάτω μετρήσεις παρουσιάζονται ως προσδοκίες δεν πρέπει να διαφεύγει το γεγονός ότι θα ήταν δυνατό να εκληφθούν και σαν εκτιμήσεις, με τη μορφή της άσκησης πίεσης ειδικών ομάδων του ευρύτερου πληθυσμού, οι οποίες λειτουργούν περισσότερο σαν δηλώσεις για το επιθυμητό αποτέλεσμα παρά σαν προβλέψεις. Στη δεύτερη περίπτωση η ύπαρξη σημαντικών αποκλίσεων ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες εργαζομένων λαμβάνει διαφορετική σημασία από ότι είναι μια σύγκριση από μόνη της. Εκτός όμως από αυτή τη διάσταση δεν πρέπει να παραλείπεται και η ιδιαίτερη σημασία που έχει ο χρόνος που

καταγράφονται οι προσδοκίες για το ύψος των συντάξεων και των ορίων ηλικίας. Το τελευταίο σημαίνει πως σε χώρες που διάφορες μεταρρυθμίσεις σχετικές με το θέμα έλαβαν χώρα ή επρόκειτο να συμβούν γύρω από την περίοδο 2004-2005 οι μετρήσεις θα ήταν, και είναι, αρκετά ευαίσθητες ως προς το χρόνο υποβολής των ερωτημάτων της έρευνας. Όμως, αυτές οι περιπτώσεις είναι ικανές να εξηγήσουν, κυρίως, τις διαφορές ανάμεσα σε χώρες και όχι ανάμεσα σε κατηγορίες, με τη μόνη, ίσως, εξαίρεση να συμβαίνει όταν οι μεταρρυθμίσεις αφορούν, τμηματικά, πληθυσμό που προσομοιάζει στις τρεις κατηγορίες της ανάλυσης.

Από τα ευρήματα που παρουσιάζονται στον πίνακα Γ59 παρατηρείται πως η κατηγορία η οποία προσδοκά λιγότερο μια μείωση στις μελλοντικές συντάξεις είναι εκείνη των εργαζομένων σε αυτό-απασχόληση. Αυτό ισχύει για τις επτά από τις έντεκα χώρες της SHARE. Το αντίστοιχο ισχύει για τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα μονάχα στην Ισπανία, και για εκείνους του δημοσίου τομέα μονάχα στη Γερμανία και τη Δανία ενώ στη Σουηδία δεν εμφανίζεται ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες. Οι μετρήσεις αυτές αναφέρονται στις μέσες τιμές. Για τις διάμεσες τιμές από τον ίδιο πίνακα επιλέγεται να δοθεί η έμφαση στις κατηγορίες που προσδοκούν περισσότερο μια μείωση συντάξεων δεδομένου του γεγονότος πως η χρήση μέτρων διαμέσου εξομαλύνει τις μετρήσεις. Με αυτό τον τρόπο εμφανίζεται πως σε τέσσερις χώρες (Ολλανδία, Γαλλία, Δανία, Βέλγιο) οι προσδοκίες για τις τρεις κατηγορίες δε διαφέρουν – παρά τις διαφορές σε αρκετά άλλα ζητήματα που παρουσιάστηκαν μέχρι αυτό το σημείο. Σε τέσσερις ακόμη χώρες (Σουηδία, Ιταλία, Ελλάδα, Βέλγιο) η υψηλότερη προσδοκία για μείωση των συντάξεων χαρακτηρίζει περισσότερο τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα – δηλαδή εκείνα τα άτομα τα οποία σε μια σειρά ζητημάτων που έχουν ήδη αναλυθεί βρίσκονται σε υστέρηση σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες. Αντίστοιχη προσδοκία παρουσιάζεται για τους εργαζομένους στο δημόσιο τομέα της Αυστρίας και της Ισπανίας αλλά και για τους αυτό-απασχολούμενους στη Γερμανία.

Πίνακας Γ59: Μέσες και διάμεσες πιθανότητες ανά κατηγορία εργαζομένων σχετικά με το ερώτημα για τη μείωση του ποσού των συντάξεων πριν τη συνταξιοδότησή τους (0: σίγουρα δεν θα μειωθεί, 100: σίγουρα θα μειωθεί)

	Μέση τιμή			Διάμεση τιμή		
	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	65,5	70,8	60,7	70	80	70
Γερμανία	54,1	53,9	63,5	60	60	75
Σουηδία	63,0	61,0	62,5	70	60	60
Ολλανδία	60,1	58,0	52,8	60	60	60
Ισπανία	24,3	30,4	33,7	10	30	20
Ιταλία	47,4	43,5	34,2	50	50	20
Γαλλία	53,1	55,8	48,4	50	50	50
Δανία	46,8	40,4	43,0	50	50	50
Ελλάδα	41,5	38,5	36,5	50	40	40
Ελβετία	47,3	48,2	44,1	50	50	50
Βέλγιο	44,2	38,0	35,8	50	40	20
Συνολικά	50,1	49,8	46,0	50	50	50

Οι προσδοκίες για την αύξηση των ορίων ηλικίας για συνταξιοδότηση ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες εργαζομένων είναι ευθέως συγκρίσιμες με τις προσδοκίες σχετικά με τη μείωση του ποσού των συντάξεων. Μπορεί το ζήτημα να είναι διαφορετικό αλλά τα ερευνώμενα άτομα φαίνεται να το αντιμετωπίζουν με ανάλογες προσδοκίες. Σημαντική διαφορά εντοπίζεται μονάχα για την Ελβετία ενώ στην Ελλάδα οι εκτιμήσεις είναι σχεδόν ταυτόσημες ποσοτικά. Ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες σε κάθε χώρα δεν υπάρχει ένα σαφές πρότυπο όσον αφορά τις υψηλότερες και χαμηλότερες μέσες τιμές καθώς και τα δύο σημεία αναφοράς (22 ακραίες τιμές) μοιράζονται εξίσου. Σε αυτό το γεγονός παίζει ρόλο και το ότι οι διαφορές εύρους σε αυτές τις προσδοκίες ξεπερνούν το 10% μονάχα σε δύο χώρες (Αυστρία, Ολλανδία) ενώ σε άλλες έξι χώρες βρίσκονται κάτω από 5% (Σουηδία, Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία, Δανία και Ελλάδα). Η ίδια κατάσταση επικρατεί και για τις διάμεσες τιμές όμως, το εύρος των τιμών εμφανίζεται μεγαλύτερο ανάμεσα στις τρεις κατηγορίες στην Αυστρία, την Ολλανδία, την Ιταλία και τη Δανία. Και στις τέσσερις αυτές χώρες η μικρότερη προσδοκία αφορά την κατηγορία των εργαζομένων σε αυτό-απασχόληση.

Πίνακας Γ60: Μέσες και διάμεσες πιθανότητες ανά κατηγορία εργαζομένων σχετικά με το ερώτημα για την αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης πριν τη συνταξιοδότησή τους (0: σίγουρα δεν θα αυξηθεί, 100: σίγουρα θα αυξηθεί)

	Μέση τιμή			Διάμεση τιμή		
	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση	Εργαζ. Ιδιωτικού τομέα	Εργαζ. Δημόσιου τομέα	Εργαζ. σε αυτό-απασχόληση
Αυστρία	53,4	61,2	51,0	50	70	50
Γερμανία	52,1	50,2	58,6	50	50	60
Σουηδία	52,6	51,1	54,2	50	50	60
Ολλανδία	63,5	58,6	50,8	75	70	55
Ισπανία	29,7	34,3	32,7	20	30	20
Ιταλία	37,7	40,9	38,0	30	50	30
Γαλλία	45,9	49,5	50,1	50	50	50
Δανία	38,7	34,3	34,5	40	30	20
Ελλάδα	43,0	39,8	40,2	50	40	40
Ελβετία	27,0	29,7	24,2	10	10	0
Βέλγιο	48,3	42,9	42,5	50	50	50
Συνολικά	46,2	46,3	44,6	50	50	50

Η παρουσίαση των ευρημάτων για τις συντάξεις και τα όρια ηλικίας είναι μέχρι αυτό το σημείο εκείνη με τις μεγαλύτερες δυσκολίες για την ανάλυση. Η σημαντικότερη δυσκολία έγκειται όχι προς τον ποσοτικό προσδιορισμό των προσδοκιών αλλά, μάλλον, στον ποιοτικό χαρακτήρα των μεταβλητών. Οι μετρήσεις οι οποίες παρουσιάστηκαν δεν έχουν το χαρακτήρα μονιμότερων χαρακτηριστικών όπως το εισόδημα, ο πλούτος και η υγεία καθώς τα άτομα αναφοράς βρίσκονται ήδη σε μεγαλύτερη ή πολύ μεγαλύτερη ηλικία. Αντίθετα, ο συγκυριακός χαρακτήρας των δεδομένων για τις προσδοκίες διαπερνά και τις μετρήσεις. Η εικόνα δεν είναι τόσο σύνθετη όσο είναι αντιφατική. Καθώς δεν υπάρχει μία και μοναδική τάση όσον αφορά τις μεταρρυθμίσεις των συνταξιοδοτικών συστημάτων στις χώρες της Ευρώπης δεν υπάρχει και μία τάση όσον αφορά τις προσδοκίες των ατόμων. Συχνά, οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες που προσδοκούν τα χειρότερα είναι εκείνες που έχουν να χάσουν και τα περισσότερα σε μορφή δικαιωμάτων και πόρων. Το ίδιο συχνά, όμως, εμφανίζεται να συμβαίνει το αντίθετο. Οι μικρές, συνήθως, διαφορές μεταξύ των κατηγοριών επιτείνουν το πρόβλημα εμφανίζοντας για πρώτη φορά στην ανάλυση τη γενική ομάδα των εργαζομένων να είναι περισσότερο αντιπροσωπευτική για τα άτομα παρά οι κατηγορίες στις οποίες είναι εκείνα ενταγμένα.

9.2.2) Προσδοκίες για την ποιότητα ζωής

Οι προσδοκίες των ερευνώμενων ατόμων για καλύτερη ή χειρότερη ποιότητα ζωής πέντε χρόνια μετά την έρευνα (SHARE: 2004-2005) αποτελεί το τελευταίο σημείο της ανάλυσης για αυτό το μέρος. Μια ανάλυση στηριγμένη, κυρίως αν όχι αποκλειστικά, σε, απλές ή περισσότερο σύνθετες, συγκρίσεις μεταξύ των έξι κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών ανά ζεύγη ή τριάδες. Σε μεγάλο βαθμό οι παραπάνω συγκρίσεις αντλούν το νόημά τους από την αποτύπωση των σημαντικών ποσοτικών διαφορών ανάμεσα στις κατηγορίες της ανάλυσης. Γεγονός που σχετίζεται τόσο με τη βασική υπόθεση της μελέτης όσο και με υποθέσεις μικρότερου βεληνεκούς οι οποίες διαπερνούν το συνολικό επιχείρημα. Παρόλα αυτά, οι σημαντικές ποσοτικές διαφορές σε αυτό το σημείο, το σημείο των προσδοκιών για την ποιότητα ζωής, μετατρέπονται σε ομοιότητες όχι εξαιτίας της ανάλυσης ή μιας ορισμένης τεχνικής αλλά εξ' ορισμού από τα δεδομένα. Από τα ευρήματα της έρευνας, στη συνέχεια, εκφράζεται περισσότερο η ομοιότητα ανάμεσα στις κατηγορίες των συνταξιούχων παρά η διαφορά ενώ η ανισότητα βρίσκεται έξω από τις δυνατότητες μιας αντίστοιχης με τις προηγούμενες ενότητες προσέγγισης.

Στον πίνακα Γ61 και τις μέσες τιμές για τις πιθανότητες που δίνουν οι κατηγορίες των συνταξιούχων να έχουν ένα καλύτερο επίπεδο ζωής το διάστημα 2009-2010 παρατηρείται πως τα αποτελέσματα της μέτρησης για κάθε κατηγορία σε κάθε χώρα δε διαφέρουν ουσιαστικά. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα το εύρος της διαφοράς ανάμεσα σε συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα (35,3), το δημόσιο τομέα (39,6) και την αυτό-απασχόληση (34,1) είναι μόλις 5,5. Αυτό το εύρος μάλιστα, είναι το δεύτερο μεγαλύτερο μετά από εκείνο στην Ισπανία (γράφημα Γ26). Ας σημειωθεί, επίσης, ότι μια διαφορά αυτής της τάξης, πόσο μάλλον μικρότερη, δεν έχει το αντίκρισμα μιας εισοδηματικής διαφοράς ή μιας διαφοράς στον πλούτο όπου υπάρχει ένα γενικό αντίστοιχο (το χρήμα) ώστε να μετρηθεί η διαφορά σε όρους ισοδυναμιών. Σε όλες τις περιπτώσεις οι διαφορές που καταγράφονται δεν αποτελούν βάση για ερμηνεία προς τη διαφοροποίηση και την ανισότητα. Σε αυτή τη σειρά δεδομένων η ομοιότητα έχει κυρίαρχο ρόλο. Σύμφωνα μάλιστα, με τις διάμεσες τιμές του ίδιου πίνακα ίσως έχει και τον καθοριστικό. Οι διάμεσες τιμές παρουσιάζονται ίδιες – όχι ταυτόσημες ή αντίστοιχες ή ανάλογες αλλά ίδιες – σε επτά από τις έντεκα χώρες

SHARE (Αυστρία, Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία, Δανία, Ελβετία, Βέλγιο). Στις άλλες τέσσερις χώρες σημαντική διαφοροποίηση υφίσταται μονάχα σε μία (Ισπανία) όπου η μεγαλύτερη προσδοκία για καλύτερη ποιότητα ζωής εκφράζεται από τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα.

Πίνακας Γ61: Μέσες και διάμεσες πιθανότητες ανά κατηγορία συνταξιούχων για το ερώτημα σχετικά με ένα καλύτερο επίπεδο ζωής πέντε χρόνια μετά (0: σίγουρα δεν θα είναι καλύτερο, 100: σίγουρα θα είναι καλύτερο)

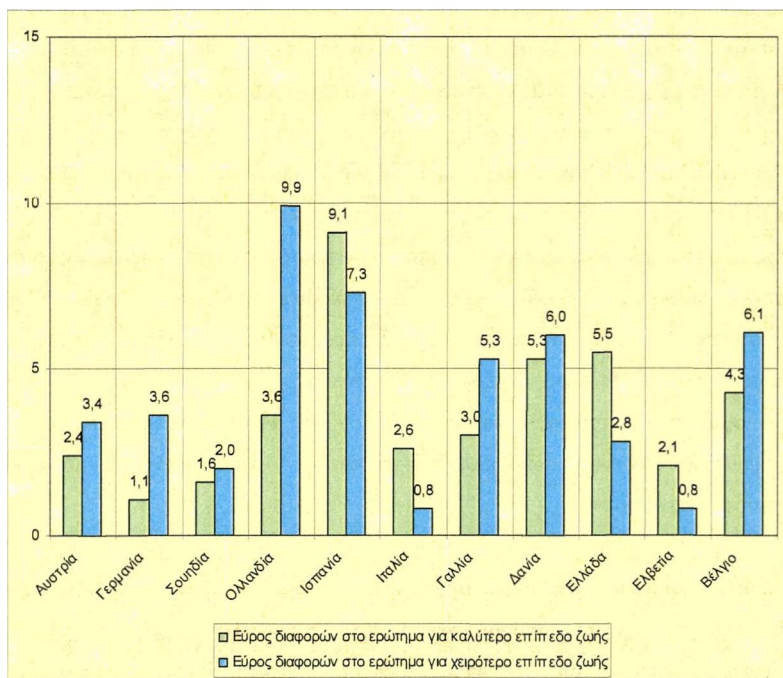
	Μέση τιμή			Διάμεση τιμή		
	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση
Αυστρία	19,2	20,4	21,6	10	10	10
Γερμανία	14,3	13,2	13,7	0	0	0
Σουηδία	20,7	20,4	22,0	10	10	5
Ολλανδία	20,3	20,7	17,1	10	10	0
Ισπανία	33,4	37,0	27,9	34	50	20
Ιταλία	25,7	28,3	26,3	20	20	20
Γαλλία	13,2	12,2	15,2	0	0	0
Δανία	17,7	20,1	14,8	0	0	0
Ελλάδα	35,3	39,6	34,1	40	50	40
Ελβετία	18,6	20,7	19,4	0	0	0
Βέλγιο	16,5	19,1	14,8	0	0	0
Συνολικά	19,7	19,6	22,5	10	5	10

Το ίδιο ερώτημα στη συνέχεια αντιστρέφεται για τα ερευνώμενα άτομα και αφορά τις προσδοκίες για χειρότερη ποιότητα ζωής κατά το ίδιο διάστημα με παραπάνω (πίνακας Γ62). Και σε αυτό το σημείο το εύρος των διαφορών είναι μικρό (γράφημα Γ26). Η Ολλανδία ίσως δεν ακολουθεί την τάση εφόσον συμπεριλαμβάνονται και οι τρεις κατηγορίες συνταξιούχων, σημειώνεται πως για τις δύο από αυτές (πρώην μισθωτοί) η μέτρηση είναι πολύ κοντά ώστε να διαφέρουν στην πράξη οι αντίστοιχες προσδοκίες. Στις έξι από τις έντεκα χώρες (Αυστρία, Γερμανία, Σουηδία, Ιταλία, Ελλάδα, Ελβετία) οι διαφορές των μέσων τιμών είναι κάτω από 3,5. Αλλά και σε ακόμη δύο (Γαλλία, Δανία) όπου η μέση διαφορά αγγίζει τις πέντε μονάδες οι διάμεσες τιμές παρουσιάζονται ίδιες για όλες τις κατηγορίες των συνταξιούχων. Και πράγματι η ομοιότητα φαίνεται να υποκαθιστά τη διαφορά – όχι στις πραγματικές συνθήκες ζωής των ατόμων αλλά σε ένα μέλλον όπου εάν υπάρξει, και ο χρόνος ήδη μετρά τα τέσσερα από τα πέντε έτη αναφορικά με τις μελλοντικές προσδοκίες, δεν θα είναι παρά μια αναπαραγωγή του άνισου παρόντος.

Πίνακας Γ62: Μέσες και διάμεσες πιθανότητες ανά κατηγορία συνταξιούχων για το ερώτημα σχετικά με ένα χειρότερο επίπεδο ζωής πέντε χρόνια μετά (0: σίγουρα δεν θα είναι χειρότερο, 100: σίγουρα θα είναι χειρότερο):

	Μέση τιμή			Διάμεση τιμή		
	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση	Συνταξ. Ιδιωτικού τομέα	Συνταξ. Δημόσιου τομέα	Συνταξ. από αυτό-απασχόληση
Αυστρία	41,5	44,6	44,9	50	50	50
Γερμανία	48,1	44,5	47,0	50	50	50
Σουηδία	36,6	35,9	34,6	40	30	35
Ολλανδία	43,3	44,9	35,0	50	50	20
Ισπανία	40,2	34,1	41,4	50	35	50
Ιταλία	37,8	38,1	38,6	40	50	40
Γαλλία	48,4	53,4	48,1	50	50	50
Δανία	20,9	23,2	17,2	0	0	0
Ελλάδα	44,7	43,9	46,7	50	50	50
Ελβετία	27,4	27,0	27,8	20	20	20
Βέλγιο	36,4	31,5	37,6	30	20	40
Συνολικά	43,4	42,6	41,5	50	50	50

Γράφημα Γ26: Εύρος διαφορών των μέσων τιμών για τις προσδοκίες των συνταξιούχων ανά κατηγορία σχετικά με την ποιότητα ζωής πέντε χρόνια μετά τη διεξαγωγή της SHARE

Μέρος Δ: Ευρήματα και ερμηνεία

Στο τέταρτο μέρος επιχειρείται μια συνολική ερμηνεία των ευρημάτων σε σχέση με τη βασική υπόθεση της μελέτης. Το κεντρικό ερώτημα ενισχυμένο από τα επιμέρους συνοδευτικά ερωτήματα, όπως έχουν διαμορφωθεί από την ανάλυση που έχει προηγηθεί, προσεγγίζεται ερμηνευτικά με τρόπο που να συνδυάζονται τα ποσοτικά αποτελέσματα με το ζήτημα του ορισμού της γήρανσης ως πρόβλημα. Ένα πρόβλημα διαφοροποίησης και ανισότητας κατά τις μεγαλύτερες ηλικίες, ειδικά κατά τη συνταξιοδότηση, στη βάση των ξεχωριστών κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών. Οι συνταξιούχοι όπως και οι εργαζόμενοι είναι χωρισμένοι σε κατηγορίες με αναλυτικό τρόπο όπως είναι και στην πράξη όσον αφορά τις υλικές συνθήκες στις οποίες ζουν. Οι κοινωνικοί και οικονομικοί ανταγωνισμοί που έχουν προκύψει στη βάση της κατανομής πόρων και συνθηκών έχουν επιτείνει τις καταστάσεις ανισότητας και προοιωνίζουν, ίσως, ακόμη μεγαλύτερα επίπεδα στο μέλλον.

Το πρώτο τμήμα αυτού του μέρους εξειδικεύεται στις μορφές και τη σημασία που έχει η ανισότητα, κυρίως, ανάμεσα στις κατηγορίες των συνταξιούχων αλλά και τη σύνδεση αυτής της ανισότητας με εκείνη που διαπιστώνεται ανάμεσα στις κατηγορίες των εργαζομένων. Αρχικά, τα ευρήματα επικεντρώνονται στις υφιστάμενες διαφορές εισοδήματος και πλούτου μεταξύ αντίστοιχων ή διαφορετικών κατηγοριών είτε διαμέσου συγκρίσεων είτε με τη διερεύνηση σχέσεων ανάμεσα στις κατηγορίες. Στη συνέχεια, τα ευρήματα αφορούν τις περισσότερο ποιοτικές διαστάσεις της ανάλυσης, δηλαδή τις διαφορές και ομοιότητες των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών με βάση την κατάσταση υγείας και τις μελλοντικές προσδοκίες. Με βάση τα ευρήματα αναπτύσσεται περισσότερο διεξοδικά το πολιτικοοικονομικό περιβάλλον των διαχωρισμών που λειτουργούν ώστε να είναι σχεδόν ανέφικτη η αντιμετώπιση των «ηλικιωμένων» σαν ενιαίο σώμα αλλά και γενικότερα η επίκληση ενός και μοναδικού «κόσμου της εργασίας».

Στο δεύτερο τμήμα περιγράφονται, αρχικά, τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης και συνταξιοδότησης των χωρών όπου έχει στηριχθεί η ποσοτική ανάλυση και, κυρίως, ορισμένες παράμετροί τους στις οποίες εδράζεται και επιβεβαιώνεται ο πολλαπλός

διαχωρισμός που ισχύει τόσο για τους εργαζομένους όσο και, αν όχι περισσότερο, για τους συνταξιούχους. Σε αυτό το σημείο εστιάζεται ο γενικότερος ρόλος του κοινωνικού κράτους σαν ένα σύστημα προστασίας με διαφορετικά κριτήρια και προϋποθέσεις ανά κατηγορία στην οποία απευθύνεται. Γεγονός με τεράστια σημασία για την επίτευξη στόχων όπως η ισότητα ή ο περιορισμός της ανισότητας. Με αυτό τον τρόπο, διερευνώνται και διατυπώνονται οι βασικές διαφορές μεταξύ της κρίσης της γήρανσης όπως εκείνη έχει γίνει αντιληπτή διαμέσου της επικρατούσας οικονομικής σκέψης και της κρίσης η οποία αναδεικνύεται διαμέσου αυτής της μελέτης. Κάτι που αποκρυσταλλώνεται ακόμη περισσότερο με την εξειδίκευση στα υφιστάμενα και τα εναλλακτικά μέτρα κοινωνικής πολιτικής που σκοπό, ονομαστικό ή πραγματικό, έχουν την άρση των αδιεξόδων της γήρανσης. Η κριτική παρουσίαση ορισμένων πολιτικών ανταπόκρισης στο πρόβλημα αποτελεί, συγχρόνως, και μια σκιαγράφηση των εναλλακτικών που είναι πράγματι σε θέση να διευκολύνουν ορισμένους σχεδιασμούς για τη συνολική μετάβαση σε κοινωνίες με πολύ υψηλά ποσοστά ατόμων μεγάλης ηλικίας. Κοινωνιών που δύσκολα θα αντέξουν τις πιέσεις από τις υφιστάμενες δομές παραγωγής και αναπαραγωγής ανισότητας.

Το τρίτο τμήμα αυτού του μέρους είναι και το καταληκτικό κεφάλαιο ολόκληρης της μελέτης. Σε εκείνο το σημείο επιχειρείται μια σύνοψη του αντικειμένου, της επεξεργασίας και της ανάλυσης με τρόπο τέτοιο ώστε τα ευρήματα και η ερμηνεία τους να συνδέονται ευθέως με τις συμπερασματικές παρατηρήσεις που έχει να προσφέρει η μελέτη συνολικά. Η διαδρομή της σύνοψης και των συμπερασμάτων είναι και η πιο γραμμική διαδρομή της μελέτης ξεκινώντας από τις διεργασίες που ακολουθήθηκαν για το σχηματισμό της βασικής υπόθεσης και τους αναγκαίους μετασχηματισμούς της ανάλυσης έως τη σημασία που έχουν εκείνες για τη σύγχρονη άσκηση κοινωνικής πολιτικής για τη γήρανση.

10) Κοινωνικοοικονομικές ανισότητες πριν και μετά τη συνταξιοδότηση

Στη διεθνή βιβλιογραφία, είτε πρόκειται για ακαδημαϊκές μελέτες είτε για κείμενα από διεθνείς οργανισμούς, είναι συχνή η αναφορά στο Ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος σε αντιδιαστολή με εκείνο των ΗΠΑ [United NationsN Economic Commission for Europe 2005]. Όσον αφορά την ανισότητα, είναι γενική η παραδοχή πως το πρώτο έχει χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με το δεύτερο. Κάτι που είναι πολύ κοντά στην πραγματικότητα εάν ταυτισθεί το Ευρωπαϊκό με το Σουηδικό. Όμως, επειδή στην πράξη η ταύτιση αυτή δεν σημαίνει τίποτε, ειδικά εάν το Ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο ταυτισθεί πχ με το Μεσογειακό, και ειδικά εκείνο της Ελλάδας, η σύγκριση υστερεί σε νόημα. Εκείνο που ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις, έστω και αν αναφέρεται ευθέως στην κατάσταση που επικρατεί στις ΗΠΑ, είναι πως όπου υπάρχουν πολύ υψηλά επίπεδα ανισότητας για τις μεγαλύτερες ηλικίες το βέβαιο αποτέλεσμα από μια σμίκρυνση του κοινωνικού κράτους όπου επικρατούν δίκτυα ασφαλείας βασισμένα στην απασχόληση είναι ακόμη μεγαλύτερη ανισότητα [Meyer 2005: 67]. Εξάλλου, σε μια ανάλυση ανισότητας, όπως σε ένα μεγάλο μέρος της είναι και αυτή η μελέτη, η ευημερία των ηλικιωμένων ανθρώπων είναι συνάρτηση όχι μόνο του απόλυτου επιπέδου του εισοδήματός τους αλλά επίσης και της τοποθέτησής τους στη συνολική κατανομή εισοδήματος. Γι' αυτό και η καλύτερη κατανόηση της πραγματικής κατάστασης των ηλικιωμένων στρέφει, συχνά, την ανάλυση στις κατανομές των εισοδημάτων αυτές καθαυτές [Casey & Yamada 2002: 13]. Η διερεύνηση της ανισότητας, και πολύ περισσότερο η αντιμετώπισή της έχει περάσει από πολλές και διαφορετικές φάσεις μεταπολεμικά. Οι ερμηνείες ποικίλουν όπως ποικίλουν και οι προτάσεις για την άρση ή τον περιορισμό της. Παρά την αξία που μπορεί να αποδίδεται στην καταπολέμηση της ανισότητας καθαυτή, κάτι το οποίο συχνά στρέφει τη δράση σε περισσότερο ονομαστικές μορφές παρά πραγματικές θα πρέπει να τονισθεί ότι η ανισότητα (α) οδηγεί, μέσα από τις διαδικασίες της αγοράς και των αποτυχημένων δημόσιων πολιτικών, σε κάμψη της μεγέθυνσης αλλά και σε διεύρυνση της φτώχειας, (β) υποβαθμίζει, εξαιτίας της συγκέντρωσης του πλούτου, τις δημόσιες πολιτικές στερώντας τους τη λαϊκή υποστήριξη, (γ) διαβρώνει το κοινωνικό κεφάλαιο μειώνοντας τις συνθήκες εμπιστοσύνης και υπευθυνότητας που

πρέπει να ισχύουν για τη λειτουργικότητα των δημόσιων θεσμών, (δ) καθιστά ανεκτές τις πιέσεις για μεγαλύτερα επίπεδα ανισότητας, τόσο μέσα στα εθνικά όρια όσο και σε διεθνές επίπεδο [United Nations 2001: 17]. Επομένως, μια συνολικά αποτελεσματική πολιτική κατά της ανισότητας θα πρέπει να οριοθετεί τις διαδικασίες της αγοράς πριν εκείνες λάβουν χαρακτηριστικά τέτοια ώστε οι δημόσιες πολιτικές να είναι αναγκαστικά αποτυχημένες ενώ δεν θα ανακάμπτεται η μεγέθυνση αλλά θα περιορίζεται η φτώχεια. Στη Γηραιά Ευρώπη η φτώχεια που πλήττει τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα δεν περιορίζεται και παραμένει, στην καλύτερη περίπτωση, σταθερή ενώ οι κίνδυνοι για τη συνέχιση της μεγέθυνσης παραμένουν ισχυροί από τη δεκαετία του 1990 και εντείνονται από τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Οι δημόσιες πολιτικές για την αντιμετώπιση των κινδύνων από τη γήρανση σπανίως διαθέτουν ευρεία λαϊκή υποστήριξη, και κρίνουν συχνά με αρνητικό τρόπο τις εκλογικές διαδικασίες στις χώρες της Ευρώπης. Οι μειωμένες συνθήκες εμπιστοσύνης προς τους δημόσιους θεσμούς είναι έντονες τόσο στο εσωτερικό των χωρών όσο και στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της οποίας οι μηχανισμοί συχνά κατηγορούνται για ό,τι αποκαλείται αντιλαϊκό μέτρο στο επίπεδο των δημοσίων συντάξεων.⁶⁵ Τέλος, οι πιέσεις για μεγαλύτερα επίπεδα ανοχής προς ολοένα και μεγαλύτερα επίπεδα ανισότητας αποτελεί σταθερό γνώρισμα στη Γηραιά Ήπειρο ήδη από τη δεκαετία του 1980.

Η ποσοτική ανάλυση στο προηγούμενο μέρος αφιερώθηκε στη διερεύνηση των διαφορών και των ανισοτήτων ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες αποσκοπώντας στο να παρουσιάσει τις διαφορετικές υλικές, καταρχήν, συνθήκες που αντιμετωπίζουν άτομα φαινομενικά περισσότερο ίσα παρά άνισα.⁶⁶ Ο κόσμος της

⁶⁵ Παρά το ότι αναγνωρίζεται πως «η σωστή και ισόρροπη ανάγνωση των ευρωπαϊκών κοινωνικών πολιτικών επιβάλλεται» δεν υπάρχει ακόμη, τουλάχιστον στη Ελλάδα, μια συμφωνία γύρω από αυτή την ανάγνωση [Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου 2006: 29].

⁶⁶ Η ανισότητα που χαρακτηρίζει σχέσεις όπως το κεφάλαιο με την εργασία πέρα από το ότι ξεπερνάει τον προσδιορισμό της σχέσης σαν δομική, καθώς κινείται σε ανώτερες σχέσεις παραγωγής, παραμένει, όσον αφορά την ποσοτική προσέγγισή της, ουσιαστικά, δίχως προσέγγιση. Σε εισοδηματικούς όρους ή όρους περιουσιακών στοιχείων οι «κατάλληλοι» δείκτες όπως εκείνοι της μορφής «πόσες φορές περισσότερα» θα κατέγραφαν αν υπήρχαν πραγματικά στοιχεία αριθμούς χωρίς σημασία. Εκείνο που χωρίζει εισοδηματικά τους πολύ φτωχούς από τους πολύ πλούσιους δεν είναι 5 φορές το εισόδημα των πρώτων αλλά κάτι ποιοτικά διαφορετικό εξαιτίας της πραγματικής ποσοτικής διαφοράς που ισούται με πολλαπλούς πολλαπλασιασμούς.

εργασίας δεν είναι ένας.⁶⁷ Εργαζόμενοι και συνταξιούχοι διαφέρουν μεταξύ τους αλλά διαφέρουν και οι εργαζόμενοι με τους εργαζόμενους και οι συνταξιούχοι με τους συνταξιούχους. Η ποσοτική ανάλυση επιβεβαιώνει πως το χαμηλό εισόδημα και οι χαμηλοί μισθοί κατά την εργασία δίνουν ακόμη χαμηλότερες συντάξεις κατά τη συνταξιοδότηση. Κάτι τέτοιο δεν μπορεί να αποτελεί έκπληξη αλλά είναι δυνατό να ξενίζει το γεγονός της ανισότητας μεταξύ κατηγοριών με επιφανειακά ίδιες αλλά ριζικά διαφορετικές σχέσεις παραγωγής, και όταν βρίσκονται στο στάδιο της εργασίας και σε εκείνο της σύνταξης. Αυτό σημαίνει πως οι δυσκολίες για την αντιμετώπιση της ανισότητας, στον κόσμο που είναι δυνατό να προσεγγισθεί, δεν πηγάζουν από τη διανομή, εκεί εκφράζονται. Πηγάζουν από την ίδια την παραγωγή. Η εργασία για άλλον, η εργασία στο κράτος και η εργασία σαν προϊόν σημαίνει και αποδίδει διαφορετικά, πριν και μετά τη συνταξιοδότηση. Μέσα από την οπτική της παραγωγικής διαδικασίας ως πρωταρχική πηγή ανισότητας, «αυτή η εναλλακτική οπτική της γήρανσης είναι κεντρική στην κριτική προοπτική γιατί πολλές εμπειρίες συνδεδεμένες με τη γήρανση είναι αποτέλεσμα κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και ανισοτήτων που βιώνονται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής» [Binney, Linkins & Estes 2001: 31]. Για τη μελέτη αυτές οι συνθήκες δεν είναι ατομικό γνώρισμα αλλά συνοδεύουν ευρύτερες ομαδοποιήσεις και γι' αυτό το επίκεντρο της διερεύνησης έχει μετατοπιστεί από τη δυνατότητα του ατόμου να προσαρμόζεται στη γήρανση σε μια εξέταση ευρύτερων κοινωνικών διαδικασιών οι οποίες καθορίζουν πως διανέμονται οι πόροι [Bengtson, Burgess, Parrott 1997: S82].

Γεγονός το οποίο αναδεικνύεται από τη μελέτη είναι το πως για όλες και όλους η γήρανση δε σημαίνει το ίδιο καθώς όλες οι ηλικιωμένες γυναίκες και όλοι οι ηλικιωμένοι άνδρες δεν είναι το ίδιο. Και όσον αφορά τους περιορισμένους πόρους όλες και όλοι έχουν κάτι να κερδίσουν ή κάτι να χάσουν από τη σημερινή κατανομή, για την οποία το μόνο που είναι γνωστό είναι πως δεν πρόκειται να παραμείνει η ίδια

⁶⁷ Δίχως, βεβαίως, να παραβλέπεται πως η ισότητα δεν αποτελεί ζήτημα ομοιομορφίας. Η μελέτη εστιάζει σε δομικές διαφορές και όχι ατομικές όπως εκείνες που προκύπτουν διαμέσου της αγοραίας αξίας των δυνατοτήτων ενός ατόμου οι οποίες προσδιορίζονται από τη τύχη και τις επιλογές του: (α) τύχη όσον αφορά τα διαθέσιμα δυναμικά, την αρχική εκπαίδευση, αλλά και στο στάδιο της αγοράς την διαντίδραση της ζήτησης για τις δεξιότητές του με την ανάλογη προσφορά των άλλων εργαζομένων, (β) προσωπική επιλογή σχετικά με το είδος των δεξιοτήτων που επέλεξε να αναπτύξει [Vandenbroucke 1998: 54].

και στο μέλλον. Έστω και αν οι βραχυχρόνιες τάσεις έχουν ήδη προεξοφλήσει ενός είδους παγίωση των δομών ανισότητας, τουλάχιστον αναφορικά με το εισόδημα κατά τη μεγαλύτερη ηλικία όπου οι διαφορές που εντοπίζονται (και σε αυτή τη μελέτη) καθορίζονται κυρίως σε προηγούμενα χρόνια ειδικά μέσω του διαφορετικού status απασχόλησης και αν υπάρχει απασχόληση από τον τύπο της, το φύλο και τη φυλή [Walker 2005a: 18]. Το υπόδειγμα της πολιτικής οικονομίας που χρησιμοποιείται στη μελέτη για τη γήρανση και τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, ειδικά εκείνες των συνταξιούχων, επιχειρεί να «καθρεφτίσει τους δομικούς διακανονισμούς της κοινωνίας και τη διανομή των υλικών, πολιτικών και συμβολικών πόρων εντός της» [Estes 2001: 13]. Στο βαθμό που το καταφέρει το επόμενο βήμα είναι «η εξήγηση των συνδεδεμένων με το γήρας-ανισότητες διαμέσου μιας ανάλυσης των χαρακτηριστικών της κοινωνικής οργάνωσης η οποία δημιουργεί διαφορετικές ευκαιρίες στη διάρκεια της ζωής και μεταξύ γενεών» [Quadagno & Reid 1999: 347]. Με αυτό τον τρόπο, το βασικό ερώτημα της μελέτης, σχετικά με το αν και κατά πόσο υπάρχουν διαφορές και ανισότητες κατά την περίοδο της γήρανσης οι οποίες συνδέονται με την ένταξη των ατόμων σε ορισμένες κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, προσεγγίζεται συνολικά, τόσο μέσα από θεωρητικές κατασκευές όσο και μέσα από εμπειρικά δεδομένα. Σε όρους πολιτικής οικονομίας, η κοινωνική πραγματικότητα προσεγγίζεται από θεωρίες με κοινωνικό και οικονομικό περιεχόμενο, όπως η διαφορική και η κοινωνική γήρανση, με τη διαμεσολάβηση ποσοτικών δεδομένων των οποίων η ανάλυση είναι σε θέση να προσφέρει νέα ερωτήματα, να υποβάλλει υποθέσεις προς επικύρωση και να διερευνήσει εναλλακτικές απαντήσεις.

Η ανάλυση δεν στόχευσε σε μια εξατομίκευση του αντικειμένου της μελέτης. Η γήρανση δεν θεωρήθηκε σαν ένα μοναδικό περιβάλλον για ένα μοναδικό ηλικιωμένο άτομο. Επίσης, η ανάλυση δεν στάθηκε, στο βαθμό του εφικτού, στις γενικές ομάδες του πληθυσμού. Οι ηλικιωμένοι όπως και οι εργαζόμενοι σαν ομάδες χρησίμευσαν μονάχα ως σημεία αναφοράς για τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες. Στο επίκεντρο της ανάλυσης τέθηκε η διερεύνηση των σχέσεων των κατηγοριών μεταξύ τους διαμέσου μιας κοινωνικής θεωρίας συγκρουσιακής, ενός ερμηνευτικού πλαισίου πολιτικοοικονομικού σε ένα περιβάλλον κοινωνικής και διαφορικής γήρανσης ριζικά διαφορετικό σε σχέση με αναλύσεις βασισμένες στην άμεση εμπειρία. Οι διαφορές, οι ανισότητες αλλά και οι, σπάνιες, ομοιότητες στο εισόδημα, τον πλούτο, την υγεία και

τις προσδοκίες αποτέλεσαν για τη μελέτη το κρίσιμο δυναμικό αυτής της διερεύνησης.⁶⁸ Ζητήματα, δηλαδή, που είναι δυσδιάκριτα ανάμεσα στους αριθμούς των δευτερογενών δεδομένων, τα οποία περισσότερο συγχέουν παρά αποσαφηνίζουν την κατάσταση της ευημερίας, της φτώχειας, της κατανάλωσης, της κάλυψης αναγκών γύρω από τη γήρανση και τους ηλικιωμένους. Ειδικά μάλιστα, σε ένα τέτοιο δείγμα πληθυσμού όπως αυτό της μελέτης όπου τα άτομα είναι, σχεδόν, αποκλειστικά άνω των 50 ετών και με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα τεκταινόμενα γύρω από το κοινωνικό κράτος. Και αυτό σε μια εποχή όπου τα ερωτήματα για την ισότητα που επιδιώκουν οι δράσεις του και για την αποτελεσματικότητα των δαπανών του εγείρονται με μεγάλη ένταση επισείοντας τον κίνδυνο μιας οριστικής απαξίωσης [Λυμπεράκη & Τήνιος 2007] . Οι συνολικοί αριθμοί για τη γήρανση και τους ηλικιωμένους όντας απομακρυσμένοι αποκρύπτουν πολλά στοιχεία για τους παλαιούς αλλά και τους νέους διακανονισμούς δόμησης του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα και την Γηραιά Ευρώπη. Η ανάλυσή τους δεν θα ήταν δυνατό να προσεγγίσει ούτε τη βασική υπόθεση της μελέτης ούτε και τα παρακάτω συνοδευτικά ερωτήματα.

- ✓ Εντοπίζονται διαφορές εισοδήματος και πλούτου μεταξύ των κατηγοριών των εργαζομένων ή μεταξύ των κατηγοριών των συνταξιούχων; Εάν υφίστανται διαφορές στο στάδιο της απασχόλησης διευρύνονται ή συρρικνώνονται κατά τη συνταξιοδότηση;

Από την ανάλυση εισοδήματος που έχει προηγηθεί τα ευρήματα επιβεβαιώνουν πως οι κατανομές εισοδήματος παρουσιάζονται ιδιαίτερα άνισες ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες τόσο κατά το στάδιο της απασχόλησης όσο και σε εκείνο της συνταξιοδότησης. Σε συνολικό επίπεδο οι εισοδηματικές διαφορές όπως προκύπτουν για το σύνολο των χωρών της SHARE είναι σημαντικές κατά το πρώτο στάδιο και ενισχύονται ακόμη περισσότερο κατά το δεύτερο. Αυτό το γεγονός είναι πολύ έντονο στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου αλλά και σε εκείνες της Κεντρικής

⁶⁸ Ένα από τα βασικότερα μειονεκτήματα της μελέτης παραμένει, μέχρι τέλους, η ευρύτητα των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών η οποία δεν επιτρέπει ακόμη πιο ειδικές συγκρίσεις, έστω σαν υποθέσεις εργασίας, από το υφιστάμενο επίπεδο γενικότητάς τους. Δεν είναι δυνατό, για παράδειγμα, να συγκριθούν ομοειδείς κατηγορίες επαγγελμάτων πχ λογιστές, εκπαιδευτικοί, γραμματείς, νοσηλευτές κλπ συνταξιούχοι (ή εργαζόμενοι) στον ιδιωτικό τομέα με τα αντίστοιχα άτομα στον δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση.

Ευρώπης ενώ για τις χώρες του Ευρωπαϊκού Βορρά μονάχα σε μία η πραγματικότητα είναι διαφορετική.⁶⁹ Οι συνταξιούχοι που προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα έχουν λιγότερο εισόδημα από εκείνους του κρατικού τομέα της οικονομίας και στις έντεκα υπό εξέταση χώρες. Το ίδιο συμβαίνει και για τους εργαζόμενους αυτών των κατηγοριών. Σε περισσότερες από τις μισές χώρες, η εισοδηματική διαφορά ανάμεσα στις δύο κατηγορίες διευρύνθηκε με τη μετάβαση στη συνταξιοδότηση και σε όσες δεν συνέβη κάτι τέτοιο η διαφορά που περιορίστηκε βρισκόταν και συνέχισε να βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα. Οι διαφορές εισοδήματος ανάμεσα σε συνταξιούχους από τον κρατικό τομέα και συνταξιούχους που προέρχονται από αυτό-απασχόληση είναι στο σύνολό τους ακόμη μεγαλύτερες, περίπου διπλάσιες σε σχέση με τις προηγούμενες διαφορές. Οι διαφορές υφίστανται και μεταξύ των αντίστοιχων κατηγοριών κατά το στάδιο της απασχόλησης αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό, οι ανισότητες πολλαπλασιάστηκαν με τη μετάβαση στη συνταξιοδότηση.⁷⁰ Οι διαφορές εισοδήματος ανάμεσα σε συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα και συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση είναι και οι μικρότερες διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των τριών κατηγοριών συνταξιούχων. Στις μισές χώρες εντοπίστηκαν διαφορές υπέρ των δεύτερων και στις άλλες μισές υπέρ των πρώτων. Σημειώνεται πως στις αντίστοιχες κατηγορίες εργαζομένων οι διαφορές βρίσκονται πάντοτε σε βάρος εκείνων του ιδιωτικού τομέα. Συνολικά για όλες τις χώρες, η μετάβαση από την απασχόληση στη συνταξιοδότηση εμφανίζει εισοδηματικές μειώσεις για όλες τις

⁶⁹ Η Σουηδία είναι η μόνη χώρα στην οποία οι διαφορές παρουσιάζονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα και στα δύο στάδια σε αναφορά και με τις έξι κατηγορίες της ανάλυσης. Στην Δανία η κατάσταση διαφέρει ανάλογα με το στάδιο. Οι ανισότητες παρουσιάζονται λιγότερο έντονες κατά την απασχόληση και περισσότερο έντονες κατά τη συνταξιοδότηση. Η Ολλανδία, η οποία συχνά περιλαμβάνεται σαν κράτος μεταξύ του Ευρωπαϊκού Βορρά και των Αγγλοσαξονικών χωρών, έχει ανάλογη μικτή εικόνα με εκείνη της Δανίας. Στον αντίποδα, στις χώρες του Μεσογειακού Νότου η ανισότητα είναι εκτεταμένη ανάμεσα σε όλες τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, ανά ζεύγη, και στα δύο στάδια. Γεγονός που υποδηλώνει, ακόμη μία φορά, ότι «η ανάγκη για την αναδιάρθρωση της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης φαίνεται να είναι επιτακτική» [Υφαντόπουλος 2001: 326].

⁷⁰ Στην περίπτωση της Ελλάδας μια πρόσφατη ποσοτική εξέταση των διαφορών στις αμοιβές μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα φανερώνει ότι οι μέσες αμοιβές είναι υψηλότερες στο δημόσιο τομέα σε σχέση με τον ιδιωτικό ενώ υπάρχει και μικρότερη διασπορά, η οποία μπορεί να εκφράζει μικρότερα επίπεδα ανισότητας εντός της ομάδας [Papapetrou 2006: 467]. Κάτι που ισχύει υπό ορισμένες προϋποθέσεις και για την Ιταλία και τη Γαλλία [Lucifora & Meurs 2004: 17].

κατηγορίες. Το μέγεθος της μείωσης διαφέρει από χώρα σε χώρα και από κατηγορία σε κατηγορία με τα άτομα της αυτό-απασχόλησης να ξεχωρίζουν ως οι μεγαλύτεροι χαμένοι σε εισοδηματικούς όρους. Οι μειώσεις για τα άτομα του ιδιωτικού και του κρατικού τομέα είναι σχετικά ανάλογες μεταξύ τους χωρίς αυτό να παρακάμπτει το γεγονός πως για τους δεύτερους καταγράφηκαν υψηλότερα εισοδήματα πριν και μετά τη συνταξιοδότηση.

Από την ανάλυση του πλούτου σε απόλυτους όρους, ως κατοχή και καθαρή θέση περιουσιακών στοιχείων, προκύπτει πως η κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα βρίσκεται, επίσης, σε χειρότερη θέση σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες συνταξιούχων σχεδόν σε όλες τις χώρες τις SHARE. Αντίθετα, σε καλύτερη συγκριτικά θέση φαίνεται να βρίσκονται οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση. Η ίδια κατάταξη επιβεβαιώνεται σε ακόμη πιο σημαντικό βαθμό όταν οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες αφορούν τους εργαζομένους. Και ενώ ισχύουν τα παραπάνω, η μετάβαση από την απασχόληση στη συνταξιοδότηση συνοδεύεται από σημαντικές μειώσεις πλούτου για τα άτομα της αυτό-απασχόλησης, όπου στις περισσότερες χώρες υποδιπλασιάζονται τα περιουσιακά τους στοιχεία. Ανάλογες μειώσεις δεν παρατηρούνται σε αυτή την έκταση για τα άτομα των κατηγοριών του δημόσιου τομέα. Η εικόνα για εκείνα είναι μικτή αφού στις μισές χώρες της ανάλυσης ο πλούτος αυξάνεται ή παραμένει σταθερός για εκείνα. Περίπου αντίστοιχες είναι και οι αλλαγές που σημειώνονται για τα άτομα του ιδιωτικού τομέα όπου οι μειώσεις και οι αυξήσεις που παρατηρούνται για τα περιουσιακά τους στοιχεία είναι περισσότερο ήπιες από ότι στις άλλες κατηγορίες. Όπως στο εισόδημα έτσι και στον πλούτο, η σύγκριση της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα με την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα είναι σε βάρος των δεύτερων. Αντεστραμμένη, όμως, σε σχέση με το εισόδημα είναι η κατάσταση που αφορά τον πλούτο συγκριτικά όσον αφορά τις κατηγορίες των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση. Για τον πλούτο οι διαφορές είναι σε βάρος των πρώτων με δύο μονάχα εξαιρέσεις. Η σύγκριση των περιουσιακών στοιχείων ανάμεσα σε συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα και συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση είναι υπέρ των δεύτερων, και πάλι αντίθετα με ότι παρατηρήθηκε

για το εισόδημα.⁷¹ Όταν οι συγκρίσεις αφορούν κατηγορίες εργαζομένων, οι αυτό-απασχολούμενοι υπερτερούν σε όρους πλούτου με σαφήνεια σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες σε όλες τις χώρες.⁷² Όσον αφορά εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα και εργαζομένους στο δημόσιο τομέα, οι διαφορές είναι και πάλι υπέρ των δεύτερων αλλά σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με τη διαφορά που αφορά τους συνταξιούχους των ίδιων κατηγοριών.

- ✓ Είναι η εισοδηματική φτώχεια και η συγκριτική υστέρηση σε πλούτο προβλήματα που αφορούν το ίδιο όλες τις κατηγορίες; Ο κίνδυνος φτώχειας και η έλλειψη περιουσιακών στοιχείων είναι αδιάκριτο χαρακτηριστικό για όλους τους συνταξιούχους;

Η εισοδηματική φτώχεια πλήττει περισσότερο τους συνταξιούχους παρά τους εργαζομένους, περισσότερο ή λιγότερο, σχεδόν σε όλες τις χώρες της SHARE όπως συμβαίνει και με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης παρά τις διατυπώσεις του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης πως «οι δαπάνες για τις συντάξεις στο ύψος του 13% του ΑΕΠ έχουν εξασφαλίσει πως το να είναι κανείς ηλικιωμένος δεν συνδέεται πια με το να είναι φτωχός ή εξαρτώμενος από τα παιδιά του» [Council of the European Union 2006: 4]. Η οικονομική φτώχεια στον Ευρωπαϊκό χώρο που καλύπτει η έρευνα φαίνεται «να είναι περισσότερο σοβαρή απ' ό τι γίνεται αντιληπτό» [Lyberaki & Tinios 2008: 283].⁷³ Στη μελέτη η φτώχεια αντιμετωπίζεται ως ένα βήμα της ανάλυσης ανισοτήτων και αυτό διότι αφορά ένα διαχωρισμό με βάση την εισοδηματική κατανομή: η γραμμή φτώχειας χωρίζει τους φτωχούς από τους μη-φτωχούς. Η ανάλυση που έχει προηγηθεί καθιστά σαφές πως τα άτομα που εργάζονται ή είναι συνταξιοδοτημένα από τον κρατικό τομέα καταγράφουν μικρότερα ή πολύ μικρότερα ποσοστά φτώχειας σε σχέση με εργαζομένους ή

⁷¹ Οι εξαιρέσεις στη σειρά των συγκρίσεων για τον πλούτο αφορούν, κατά κανόνα, τις τρεις Μεσογειακές χώρες.

⁷² Για την ακρίβεια υπερτερούν στις 21 από τις 22 δυνατές συγκρίσεις με μοναδική εξαίρεση την Ελλάδα στην περίπτωση της διαφοράς πλούτου μεταξύ αυτό-απασχολούμενων και εργαζομένων στον κρατικό τομέα.

⁷³ Ένα εύρημα που προκύπτει κατόπιν δύο διαδοχικών διερευνήσεων σε διαφορετικά έτη, πάντοτε με βάση το δείγμα της SHARE, και το οποίο καλεί σε περαιτέρω εξέταση και των μη-οικονομικών διαστάσεων της φτώχειας.

συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα ή εκείνο της αυτό-απασχόλησης.⁷⁴ Καθώς μάλιστα, το γεγονός ότι πέρα από την εισοδηματικά καλύτερη θέση τους, δεν αντιμετωπίζουν και διακοπές κατά τον εργασιακό τους βίο, ακολουθώντας μια «τυπική εργασιακή διαδρομή», τα προφυλάσσει ακόμη περισσότερο από την εισοδηματική φτώχεια [Esping-Andersen 1996: 72]. Αυτό είναι γεγονός επίσης, όταν η φτώχεια προσεγγίζεται μονάχα ως προς τους συνταξιούχους αλλά δεν ισχύει σε όλες τις χώρες της ανάλυσης, παρά το ότι ισχύει στις περισσότερες, όσον αφορά την ξεχωριστή προσέγγιση προς τους εργαζομένους. Για τους συνταξιούχους στις τρεις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες είναι σαφές πως εκείνοι που προέρχονται από το δημόσιο τομέα είναι οι πιο προστατευμένοι από τον κίνδυνο της φτώχειας στις μεγαλύτερες ηλικίες ενώ εκείνοι με τη μικρότερη προστασία φαίνεται να είναι εκείνοι που προέρχονται από την αυτό-απασχόληση και έπειτα εκείνοι από τον ιδιωτικό τομέα. Στις περισσότερες χώρες, όπως και για το σύνολο των ατόμων, η ιεράρχηση του κινδύνου παραμένει η ίδια πριν και μετά τη συνταξιοδότηση χωρίς να αλλάζει η κατηγορία (η προερχόμενη από τον κρατικό τομέα) με τα μικρότερα ποσοστά φτώχειας. Εκείνο που αλλάζει είναι η κατηγορία με τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας: οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα και οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση. Όσον αφορά τη σύνθεση του πληθυσμού των φτωχών, εκείνη, με ελάχιστες εξαιρέσεις, κυριαρχείται από άτομα που εργάζονται ή συνταξιοδοτήθηκαν από τον ιδιωτικό τομέα.⁷⁵

Κατ' αναλογία της ανάλυσης με βάση τη γραμμή εισοδηματικής φτώχειας, η ανάλυση από τη διάμεση τιμή πλούτου φανερώνει ορισμένα σημαντικά στοιχεία ανισοκατανομής ανάμεσα στους τομείς και τις κατηγορίες της ανάλυσης. Τα άτομα της αυτό-απασχόλησης, εργαζόμενοι ή συνταξιούχοι, έχουν και στις έντεκα χώρες της

⁷⁴ Σημειώνεται ότι και σε άλλες έρευνες αναφέρονται παρόμοιες αν και γενικότερες διαφορές όπου «το ποσοστό φτώχειας για το σύνολο απασχολουμένων στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας είναι περίπου 12 μονάδες υψηλότερο από τον κίνδυνο φτώχειας για τους εργαζομένους στο σύνολο της οικονομίας» [Κικίλιας 2007: 27]

⁷⁵ Γεγονός στην πραγματικότητα αναμενόμενο με βάση το ότι στον ιδιωτικό τομέα συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος της μισθωτής απασχόλησης. Όπου τα ευρήματα δεν αποτυπώνουν την παραπάνω σύνθεση πρόκειται για χώρες με μεγάλο συγκριτικά μέρος της απασχόλησης να βρίσκεται στον ευρύτερο δημόσιο τομέα ή/και την αυτό-απασχόληση. Σε μια τέτοια κατάσταση εμπίπτουν χώρες του Ευρωπαϊκού Βορρά αλλά και του Νότου.

ανάλυσης τα μικρότερα ποσοστά πλούτου κάτω από τη διάμεση τιμή που ισχύει για το συνολικό πληθυσμό. Το αντίστροφο συμβαίνει για τα άτομα του ιδιωτικού τομέα ενώ τα άτομα του δημοσίου τομέα, επίσης εργαζόμενοι ή συνταξιούχοι, βρίσκονται σε μια ενδιάμεση κατάσταση με βάση αυτό το κριτήριο διαχωρισμού. Για τις κατηγορίες των συνταξιούχων ή των εργαζομένων, ξεχωριστά, η κατάσταση δεν διαφοροποιείται από τη συνολική που ισχύει ανά ομάδες τομέων. Και κατά την απασχόληση και κατά τη συνταξιοδότηση τα ποσοστά του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου είναι λιγότερο πρόβλημα των κατηγοριών της αυτό-απασχόλησης παρά των άλλων δύο κατηγοριών, στις οποίες τη δυσχερέστερη θέση καταλαμβάνουν και στα δύο στάδια οι κατηγορίες από τον ιδιωτικό τομέα. Όσον αφορά τις συνθέσεις του ειδικού πληθυσμού που προκύπτει από τη διαχωριστική γραμμή ανά συνταξιούχους και εργαζομένους, η πλειονότητα, σε αντιστοιχία με τη σύνθεση του πληθυσμού των εισοδηματικά φτωχών, ανήκει στα άτομα των κατηγοριών του ιδιωτικού τομέα. Η μετάβαση από την απασχόληση στη συνταξιοδότηση φαίνεται να συνοδεύεται από μια τάση αύξησης στη σύνθεση για τους αυτό-απασχολούμενους και μια ανάλογη μείωση για τα άτομα από το δημόσιο τομέα.

- ✓ Τι διαφορές προκύπτουν από τη διερεύνηση της κατανομής εισοδήματος και πλούτου της κάθε κατηγορίας σε δεκατημόρια; Αλλάζει η θέση σε σχέση με την περίοδο της εργασίας και την περίοδο της σύνταξης;

Η ανάλυση ανισοτήτων προσεγγίστηκε, μετά τη φτώχεια, από μια επιμέρους ανάλυση σε δεκατημόρια εισοδήματος για εργαζόμενους και συνταξιούχους ανά κοινωνικοοικονομική κατηγορία. Για τους εργαζόμενους, τα ευρήματα δείχνουν πως οι αυτό-απασχολούμενοι και εκείνοι που εργάζονται στο δημόσιο τομέα βρίσκονται κατά κανόνα σε υψηλότερο δεκατημόριο, σε όλες τις χώρες, σε σχέση με τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα. Για τους συνταξιούχους, η μόνη κατηγορία που αλλάζει συγκριτικά θέση, και μάλιστα προς το χειρότερο, είναι οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση ενώ οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα διατηρούν μια υψηλότερη θέση στα δεκατημόρια εισοδήματος και οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό

τομέα βρίσκονται και πάλι σε χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια.⁷⁶ Η ανάλυση και τα ευρήματα από τα χαμηλότερα δεκατημόρια εισοδήματος δεν διαφέρει ουσιαστικά από εκείνη της φτώχειας.⁷⁷ Εκείνο που προστίθεται είναι μια περιγραφή της κατάστασης στα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια όπου διαπιστώνεται πως οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα έχουν μικρότερα ποσοστά εμφάνισης, σε εκείνα τα κλιμάκια, σε σχέση με τις αντίστοιχες κατηγορίες των άλλων συνταξιούχων.

Οι κατανομές πλούτου σε δεκατημόρια παρουσιάζουν διαφορετικές συγκεντρώσεις για τις τρεις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες συνταξιούχων. Η κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα παρουσιάζει υψηλές συγκεντρώσεις προς τα χαμηλότερα δεκατημόρια πλούτου, εκείνη από το δημόσιο τομέα εμφανίζει συγκεντρώσεις αρκετά διαφορετικές ανά χώρα αλλά με μια τάση προς τα ενδιάμεσα δεκατημόρια, και η κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση περιλαμβάνει συγκεντρώσεις προς τα ακραία δεκατημόρια, κυρίως προς τα υψηλότερα.⁷⁸ Η κατάσταση των συγκεντρώσεων δεν διαφέρει ανάμεσα σε εργαζόμενους και συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα αλλά διαφέρει για εκείνους από το δημόσιο τομέα, όπου κατά το στάδιο της απασχόλησης βρίσκονται συνολικά σε υψηλότερα κλιμάκια. Σύμφωνα και με ότι έχει προηγηθεί δεν ξενίζει το γεγονός πως οι εργαζόμενοι με αυτό-απασχόληση συγκεντρώνονται, βασικά, στα πιο υψηλά δεκατημόρια πλούτου, κάτι που αλλάζει, εν μέρει, στο στάδιο της συνταξιοδότησης. Η διάμεση θέση κάθε κατηγορίας εργαζομένων τη διαχωρίζει από τις άλλες και ισχύει σε όλες τις χώρες της ανάλυσης. Η διάμεση θέση των αυτό-απασχολουμένων είναι υψηλότερη από εκείνη των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα όπως και η δεύτερη είναι υψηλότερη από τη διάμεση θέση των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα. Κάτι τέτοιο

⁷⁶ Στις Σκανδιναβικές χώρες, τη Σουηδία, κυρίως, και έπειτα τη Δανία οι θέσεις μεταξύ των τριών κατηγοριών στα δύο διαφορετικά στάδια είναι και οι πιο κοντινές που εντοπίζει η ανάλυση.

⁷⁷ Ειδικά για την Ελλάδα το εύρημα αυτό ενισχύει τη θέση περί προβληματικότητας της στόχευσης από μέρους των κοινωνικών δαπανών, για την οποία σε ειδικές διερευνήσεις αναφέρεται «ότι το φτωχότερο 10% του πληθυσμού λαμβάνει μόνο το 5.1% του συνόλου των κοινωνικών παροχών» [Μητράκος & Γεωργιάδης 2006: 126].

⁷⁸ Όσον αφορά τις συγκεντρώσεις που χαρακτηρίζουν την κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα, η διάσταση μεταξύ Ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου εκφράζεται από τη διαμετρικά αντίθετη μορφή των συγκεντρώσεων σε ψηλότερα και χαμηλότερα δεκατημόρια πλούτου.

στο στάδιο της συνταξιοδότησης είναι πολύ λιγότερο ευκρινές καθώς οι διάμεσες θέσεις πλησιάζουν μεταξύ τους χωρίς, όμως, να ανατρέπουν την προηγούμενη ιεράρχηση.

- ✓ Είναι η ανισότητα εισοδήματος και πλούτου πρόβλημα που προέρχεται από το εσωτερικό των κατηγοριών ή εντοπίζεται ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες;

Η διερεύνηση της ανισοκατανομής του εισοδήματος μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών, κατά το στάδιο της απασχόλησης και κατά το στάδιο της συνταξιοδότησης, σαν ανισότητα που οφείλεται στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας ή ανισότητα που οφείλεται σε διαφορές μεταξύ των κατηγοριών είναι σημαντική όχι τόσο για τα ευρήματα όσο για τα όρια της ίδιας της διερεύνησης. Μια τυπική εφαρμογή ανισοκατανομής Gini έδειξε, όπως ήταν περίπου αναμενόμενο, πως η ανισότητα ανάμεσα στις κατηγορίες των συνταξιούχων, όπως και των εργαζομένων αλλά σε μικρότερο βαθμό, είναι σχεδόν αποκλειστικό ζήτημα των ανισοτήτων που παρατηρούνται στο εσωτερικό της κάθε κατηγορίας. Ένα τέτοιο εύρημα δεν θα μπορούσε να αποτελεί έκπληξη. Για τη μελέτη, όμως, αυτό το εύρημα έχει περισσότερο τεχνική εξήγηση παρά ουσιαστική, γεγονός που έχει στρέψει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών σε εναλλακτικές τεχνικές προσέγγισης της ανισότητας μεταξύ ομάδων [World Bank 2005: 40]. Με τη χρήση μιας εναλλακτικής εφαρμογής Gini τα ευρήματα είναι διαφορετικά.⁷⁹ Σαν δυνατότητα ερμηνείας της ανισότητας η εξήγηση για το εσωτερικό της κάθε κατηγορίας παραμένει υψηλή αλλά σε ριζικά χαμηλότερο επίπεδο. Η ερμηνευτική ικανότητα μιας εξήγησης που πηγάζει από διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες γίνεται διακριτή ενώ το μεγαλύτερο μέρος της ανισότητας δεν είναι δυνατό να προσεγγισθεί δίχως να γίνουν εξωγενείς και εκ των υστέρων παραδοχές (εξ' ορισμού ιεραρχημένες εισοδηματικά ομάδες). Πέρα από τις ερμηνευτικές δυνατότητες για την εξήγηση της ανισότητας, και οι δύο εφαρμογές

⁷⁹ Με την εναλλακτική εφαρμογή Gini τα ευρήματα δεν αντιστρέφονται, αν και κάτι τέτοιο δεν θα ήταν αδύνατο με τη χρήση διαφορετικών σταθμίσεων, αλλά λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός πως τα εισοδήματα που αναλύονται δεν είναι ιεραρχικά κατανεμημένα αλλά επικαλύπτονται ως τιμές ανεξάρτητες από τις κατηγορίες της ανάλυσης. Η τυπική εφαρμογή για τη διερεύνηση της ανισοκατανομής αποδίδει αποτελέσματα για την εξήγηση της ανισότητας μονάχα μαθηματικού χαρακτήρα και όχι ουσιαστικού.

παρουσιάζουν δείκτες ανισοκατανομής για το εισόδημα στις χώρες SHARE αντίστοιχους και συμβατούς με την πραγματικότητα που έχει περιγραφεί από την κατανομή εισοδήματος, την ανάλυση φτώχειας και την ανάλυση σε δεκατημόρια.⁸⁰

Όπως και στην περίπτωση του εισοδήματος η ανάλυση Gini για την ανισοκατανομή πλούτου μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών δεν είναι δυνατό να αποδώσει δίχως στρεβλώσεις τις διαφορετικές πηγές της ανισότητας.⁸¹ Εκείνο που είναι σημαντικό και παρουσιάζεται με αυτή την τεχνική αναφέρεται στο μεγάλο εύρος της ανισότητας η οποία ξεπερνά κατά πολύ την ανισότητα στο εισόδημα ανάμεσα στις κατηγορίες της ανάλυσης, όπως δείχνουν και οι καμπύλες Lorenz για τα δύο είδη οικονομικών μονάδων. Όπως είναι αναμενόμενο άλλωστε με βάση άλλες έρευνες για τη διανομή του πλούτου [Kelly 2006: 137]. Μάλιστα, η μετάβαση από την απασχόληση στη συνταξιοδότηση δεν μεταβάλλει στην ουσία το εύρος της ανισότητας σε κάθε χώρα συνολικά. Είναι πολύ υψηλή και ισχύει για τους εργαζομένους όπως ισχύει και για τους συνταξιούχους, γεγονός που αρχικά θα μπορούσε να θεωρηθεί σαν μη αναμενόμενο καθώς ο πληθυσμός που εξετάζεται αντιπροσωπεύει εργαζομένους και συνταξιούχους και όχι ομάδες με πάρα πολύ χαμηλότερο ή πάρα πολύ υψηλότερο πλούτο. Κατά τη μετάβαση η ανισότητα ενισχύεται περαιτέρω, κυρίως, για τα άτομα των δύο κατηγοριών της αυτό-απασχόλησης, πάντοτε σε βάρος εκείνης των συνταξιούχων.

⁸⁰ Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί η σημασία που έχει ο τρόπος που διεξάγονται οι συλλογικές διαπραγματεύσεις για τα επίπεδα αμοιβών στον κρατικό και τον ιδιωτικού τομέα: εξειδικευμένες αναλύσεις έχουν δείξει πως όταν οι διαπραγματεύσεις γίνονται δίχως συνεργασία ανάμεσα στα βασικά συνδικάτα εμφανίζεται ένα μισθολογικό χάσμα με τον πρώτο τομέα να βγαίνει κερδισμένος ενώ στην περίπτωση που τα συνδικάτα συνεργάζονται το χάσμα εξαφανίζεται [Bender 1998: 180]

⁸¹ Στην περίπτωση του πλούτου, όμως, οι τιμές που αντιστοιχούν στα άτομα σε κάθε κατηγορίας παρουσιάζουν μικρότερη επικάλυψη σε σχέση με το εισόδημα. Κάτι τέτοιο σημαίνει πως οι πηγές της ανισότητας για τους συνταξιούχους και τους εργαζομένους είναι περισσότερο εφικτό να προσεγγιστούν για τον πλούτο παρά για το εισόδημα. Δυστυχώς, σχετικά χαμηλά ποσοστά επικάλυψης παρουσιάζονται μονάχα για τις κατηγορίες των εργαζομένων και όχι των συνταξιούχων, όπου ο πλούτους συγκεντρώνεται με τεχνικό τρόπο σε λιγότερες τιμές. Τουλάχιστον, λοιπόν, για τις κατηγορίες των εργαζομένων η ανισότητα είναι περίπου μοιρασμένη σαν εξήγηση που πηγάζει από το εσωτερικό της κάθε κατηγορίας και σαν εξήγηση από τις διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες.

- ✓ Τι είδους ποσοτική και ποιοτική εικόνα της ανισότητας παρουσιάζεται όταν γίνεται χρήση εξειδικευμένων εργαλείων με αντικείμενο τις σχέσεις των κατηγοριών για την προσέγγιση της ανισοκατανομής οικονομικών πόρων;

Η ποσοτική ανάλυση για το εισόδημα των έξι κατηγοριών και τις πιθανές ανισότητες που συνοδεύουν την κατανομή του συμπεριέλαβε και τη διερεύνηση περισσότερων άμεσων σχέσεων μεταξύ των κατηγοριών. Η έμφαση κατευθύνθηκε, κυρίως, στις τρεις ομάδες των συνταξιούχων σε κάθε χώρα της SHARE. Με τις αναλογίες πιθανοτήτων αποτυπώθηκε πως οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες σε σχέση με τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα ή την αυτό-απασχόληση να ανήκουν σε πλουσιότερα, και τουλάχιστον λιγότερο φτωχά, κλιμάκια εισοδήματος (πεμπτημόρια). Όσον αφορά την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα αλλά και την κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση, όπου υπάρχουν πιθανότητες να ανήκουν σε υψηλότερα πεμπτημόρια εισοδήματος σε σχέση με συνταξιούχους από άλλες κατηγορίες, ανά δύο κάθε φορά, εκείνες οι πιθανότητες είναι σε βάρος τους.⁸² Από τη διερεύνηση των σχέσεων με αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα, όπως και οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση, έχουν, σε όλες τις χώρες, μικρότερες πιθανότητες να ανήκουν σε υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια σε σχέση με τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα. Στην ίδια σειρά ποσοτικής διερεύνησης, οι αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων δείχνουν πως οι πιθανότητες ένταξης στην ομάδα των εισοδηματικά φτωχών ατόμων είναι σε βάρος των ατόμων που ανήκουν στις κατηγορίες των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα αλλά και των συνταξιούχων από την αυτό-απασχόληση σε σχέση με την κατηγορία των συνταξιούχων από το

⁸² Σύμφωνα με την ανάλυση πιθανοτήτων, στην Ελλάδα τα άτομα της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα έχουν χαμηλές πιθανότητες να ανήκουν σε χαμηλά πεμπτημόρια εισοδήματος σε σχέση με τα άτομα των δύο άλλων κατηγοριών. Οι πιθανότητές τους αυξάνουν αντίστροφα αν η διερεύνηση της θέσης τους γίνεται προς τα υψηλότερα πεμπτημόρια. Το ίδιο ισχύει και όταν η κατηγορία της ανάλυσης είναι οι εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα. Στον αντίποδα, οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση έχουν υψηλές πιθανότητες να βρίσκονται σε χαμηλά πεμπτημόρια και χαμηλές πιθανότητες να βρεθούν σε υψηλότερα πεμπτημόρια σε σχέση με τις δύο άλλες κατηγορίες όπως συμβαίνει και με τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα. Όταν πρόκειται για εργαζόμενους με αυτό-απασχόληση και συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα, πάντοτε σε σχέση με τις αντίστοιχες κατηγορίες, οι πιθανότητες ένταξης σε υψηλότερα ή χαμηλότερα πεμπτημόρια δεν διαφέρουν.

δημόσιο τομέα. Εύρημα ανάλογο με εκείνα που προκύπτουν και από την ανάλυση της φτώχειας με τη χρήση διαχωριστικών εισοδηματικών γραμμών.

Η διερεύνηση περισσότερο άμεσων σχέσεων μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών στο πεδίο του πλούτου δείχνει πως οι πιθανότητες για την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα να ανήκουν σε υψηλότερα πεμπτημόρια πλούτου σε σύγκριση με τις άλλες δύο κατηγορίες συνταξιούχων είναι ιδιαίτερα περιορισμένες αλλά είναι συγχρόνως καλύτερες από εκείνες που έχουν οι εργαζόμενοι του ιδιωτικού τομέα σε σύγκριση με τις άλλες δύο κατηγορίες εργαζομένων. Κάτι τέτοιο όμως, δεν σημαίνει αύξηση του πλούτου για τα άτομα του ιδιωτικού τομέα στο επίπεδο της συνταξιοδότησης αλλά, αντιθέτως, σημαίνει πως όσον αφορά τον πλούτο οι δύο άλλες κατηγορίες υποχωρούν σε κατοχή περιουσιακών στοιχείων συγκριτικά περισσότερο. Με άλλα λόγια, για τα περιουσιακά στοιχεία η σχέση της κατηγορίας των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα με τις κατηγορίες των συνταξιούχων από το δημόσιο και την αυτό-απασχόληση είναι αρνητική αλλά όχι τόσο αρνητική όσο καταγράφεται για τα άτομα του ιδιωτικού τομέα στο στάδιο της απασχόλησης. Η ίδια φορά στις σχέσεις διατηρείται και αν εκείνες εξετασθούν με τις αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων.⁸³ Όσον αφορά το διαχωρισμό με βάση το διάμεσο πλούτο, η εξέταση των σχετικών πιθανοτήτων υποδεικνύει ότι οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση έχουν λιγότερες πιθανότητες να έχουν πλούτο μικρότερο από εκείνον που ορίζει η διάμεσή τιμή του σε σχέση με τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα.⁸⁴

- ✓ Όταν αποτυπώνονται δεδομένα για το εισόδημα και τον πλούτο με συνδυαστικό τρόπο τι είδους διαφορές προκύπτουν για τις τρεις κατηγορίες συνταξιούχων;

Στην περίπτωση που τα ευρήματα για το εισόδημα των τριών κατηγοριών συνταξιούχων αντιπαραβάλλονται με εκείνα για τον πλούτο γίνεται σαφές πως οι

⁸³ Οι σχέσεις υπέρ των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση και σε βάρος των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα καταγράφονται ως πιο ισχυρές στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη. Οι σχέσεις υπέρ των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και σε βάρος, επίσης, των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα καταγράφονται ως πιο ισχυρές στον Ευρωπαϊκό Νότο.

⁸⁴ Η διατύπωση στην παραπάνω υποσημείωση ισχύει και στην περίπτωση της διερεύνησης των πιθανοτήτων που ορίζονται από τη γραμμή του διαμέσου πλούτου.

σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα και συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα δυσχεραίνουν σημαντικά την αντιμετώπιση των συνταξιούχων από μισθωτή εργασία σαν μία ενιαία ομάδα. Με την προσθήκη της κατηγορίας των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση η γενική διαπίστωση για μια συμπαγής ομάδα των συνταξιούχων γίνεται ακόμη πιο αμφισβητήσιμη. Ενώ μεταξύ των δύο πρώτων κατηγοριών οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα απολαμβάνουν μεγαλύτερο εισόδημα και περισσότερο πλούτο οι υπόλοιπες συγκρίσεις υποδεικνύουν ανισότητες κυρίως στενά συνδεδεμένες με το status της κάθε κατηγορίας σε κάθε χώρα της SHARE, αν και στις περισσότερες χώρες η σύγκριση παραμένει σε βάρος των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα. Σε όλες τις περιπτώσεις, όμως, η προβεβλημένη ομοιογένεια των συνταξιούχων σε όρους εισοδήματος και πλούτου δεν επιβεβαιώνεται στην πράξη. Με την κατασκευή και αντιπαραβολή γραμμών φτώχειας για το εισόδημα και γραμμών από τη διάμεση τιμή πλούτου σε κάθε χώρα προσεγγίζονται τα ποσοστά κάθε κατηγορίας συνταξιούχων όπου ορισμένα άτομα είναι συγχρόνως εισοδηματικά φτωχά και έχουν πλούτο λιγότερο από τη διάμεση τιμή. Με αυτή την προσέγγιση διαπιστώνεται ότι οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν τα μικρότερα ποσοστά ατόμων με έλλειψη πόρων ενώ οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά. Όμως, για τους δεύτερους ισχύει και το ότι η έλλειψη πόρων μιας μερίδας τους συνοδεύεται από την ύπαρξη μιας άλλης μερίδας, εξίσου σημαντικής σε πληθυσμό, που βρίσκεται σε υψηλή θέση τόσο εισοδηματικά όσο και σε όρους πλούτου. Κάτι που δεν συμβαίνει, για παράδειγμα, με τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα. Η ανισοκατανομή και η υστέρηση σε οικονομικούς πόρους επιβεβαιώνεται και από τις αυξημένες πιθανότητες που υπάρχουν για άτομα των κατηγοριών των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και την αυτό-απασχόληση να βρίσκονται κάτω από τη γραμμή εισοδηματικής φτώχειας και κάτω από τη διάμεση τιμή πλούτου σε σχέση με άτομα της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα.⁸⁵ Αλλά και οι ίδιες οι δηλώσεις των ατόμων από τις διαφορετικές κατηγορίες συγκλίνουν σε αυτό το σημείο: στις

⁸⁵ Οι παραπάνω διαφοροποιήσεις είναι σημαντικές σε κάθε χώρα παρά το σημαντικό εύρος που παρουσιάζεται. Είναι περισσότερο έντονες στον Ευρωπαϊκό Νότο χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν είναι σημαντικές σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης ή στο Βορρά. Η διερεύνηση φανερώνει πως οι ανισότητες είναι σημαντικές για τις τρεις μεσογειακές χώρες (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία) με την ίδια κατάταξη στην οποία καταλήγει και ακόμη μία εξέταση με βάση τα δεδομένα της SHARE [Verropoulou & Tsimbos, 2008].

περισσότερες χώρες οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα δηλώνουν πως «τα βγάζουν πέρα εύκολα ή αρκετά εύκολα» σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα και την αυτό-απασχόληση.

- ✓ Υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανά κατηγορία, στους εργαζόμενους και τους συνταξιούχους, όσον αφορά την κατάσταση και τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζουν;

Η μέτρηση για τη σωματική υγεία, κατά το Ευρωπαϊκό πρότυπο, καταγράφει σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε εργαζόμενους και συνταξιούχους, όπως είναι αναμενόμενο, αλλά και διαφορές στο εσωτερικό των δύο ευρύτερων ομάδων.⁸⁶ Για την πρώτη ομάδα, οι δείκτες διαφέρουν σημαντικά ανάμεσα στις τρεις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες που τη συνθέτουν με τους εργαζόμενους με αυτό-απασχόληση να έχουν τις καλύτερες επιδόσεις στις μισές χώρες της SHARE και τους εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα να έχουν τις καλύτερες επιδόσεις για τη σωματική υγεία στις υπόλοιπες χώρες. Η μέτρηση δεν εμφανίζει σε καμία χώρα τους εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα να έχουν την καλύτερη συγκριτικά επίδοση. Για τη δεύτερη, εκείνη των συνταξιούχων, η κατάσταση διαφοροποιείται σημαντικά. Στις περισσότερες χώρες η καλύτερη επίδοση αφορά τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα και όχι τις άλλες δύο κατηγορίες.⁸⁷ Ευρήματα όχι απρόσμενα καθώς η ανισότητα των κατηγοριών σε όρους οικονομικών πόρων είναι δεδομένη όπως δεδομένη θεωρείται και η ισχυρή θετική σχέση ανάμεσα στον πλούτο και την υγεία [Wise 2004: 8]. Οι κατανομές των οικονομικών πόρων έχουν «τεράστια επίδραση στη δυνατότητα διατήρησης της υγείας. Ο πλούτος παρέχει μεγαλύτερες ευκαιρίες για ξεκούραση, σωστή διατροφή, εκπαίδευση, συναισθηματική ασφάλεια, περιορισμό του άγχους όπως και μεγαλύτερη δυνατότητα στην αντιμετώπιση ασθενειών»

⁸⁶ Όπως άλλωστε συμβαίνει και ανάμεσα στους πληθυσμούς μεταξύ των έντεκα χωρών που εξετάζονται καθώς οι αντιλήψεις για την ατομική κατάσταση υγείας επηρεάζονται σημαντικά από τους διαφορετικούς κοινωνικό-πολιτισμικούς παράγοντες που ισχύουν σε κάθε χώρα. Γεγονός που ισχύει και για τις μετρήσεις που ακολουθούν σχετικά με τους λειτουργικούς περιορισμούς κατά την καθημερινότητα [Deeg 2007: 197].

⁸⁷ Η ομαδοποίηση των μετρήσεων για τους εργαζόμενους δεν ακολουθεί κάποιο πρότυπο σε σχέση με τις χώρες που εξετάζονται ενώ για τις κατηγορίες των συνταξιούχων ισχύει μονάχα μία ομαδοποίηση σε χώρες (εννέα στις έντεκα).

[Collins, Estes & Bradsher 2001: 163]. Στο ίδιο πλαίσιο, «είναι δυνατό να υποστηριχθεί σθεναρά πως η ενίσχυση του εισοδήματος των ηλικιωμένων ατόμων μπορεί να είναι η πιο πλεονεκτηματική στρατηγική για την πολιτική υγείας». Η διερεύνηση με βάση τις αναλογίες πιθανοτήτων ανάμεσα στις κατηγορίες συνταξιούχων επιβεβαιώνει, με μονάχα μία εξαίρεση, πως οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν περισσότερες πιθανότητες από τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα και τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση μαζί να έχουν καλύτερη υγεία.

Όσον αφορά τα προβλήματα υγείας, οι μετρήσεις επικεντρώνονται σε γενικούς και λειτουργικούς περιορισμούς που υφίστανται τα άτομα στις δραστηριότητές τους και την καθημερινότητά τους. Ενώ για τη σωματική υγεία η καλύτερη επίδοση είναι εκείνη με τον υψηλότερο δείκτη, στην περίπτωση των προβλημάτων η καλύτερη επίδοση σχετίζεται με τον χαμηλότερο δείκτη ανάμεσα στις κατηγορίες της ανάλυσης. Για τους γενικούς περιορισμούς, οι καλύτερες επιδόσεις, δηλαδή τα λιγότερα προβλήματα, είναι χαρακτηριστικό των εργαζομένων με αυτό-απασχόληση σε περισσότερες από τις μισές χώρες της SHARE ενώ το ίδιο ισχύει και για τους εργαζομένους στο δημόσιο τομέα σχεδόν σε όλες τις υπόλοιπες χώρες. Στις κατηγορίες των συνταξιούχων η καλύτερη επίδοση δεν ανήκει σε άτομα που προέρχονται από την αυτό-απασχόληση σε καμία από τις έντεκα χώρες. Στις περισσότερες, η σύγκριση είναι υπέρ της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα, και στις υπόλοιπες είναι υπέρ εκείνων από τον ιδιωτικό τομέα. Με τις αναλογίες πιθανοτήτων τα ευρήματα συγκλίνουν ακόμη περισσότερο στο ότι οι πιθανότητες για την ύπαρξη περιορισμών σε γενικές δραστηριότητες για λόγους υγείας είναι σε βάρος των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα και των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση περισσότερο από ότι σε σχέση με τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα. Για τους λειτουργικούς περιορισμούς της ζωής των ατόμων εξαιτίας της υγείας τους οι συγκρίσεις έχουν νόημα μονάχα για τις τρεις κατηγορίες των συνταξιούχων. Τα ευρήματα είναι αντίστοιχα με εκείνα των γενικών περιορισμών. Είτε με τη σύγκριση των ποσοστών της κάθε κατηγορίας συνταξιούχων που υποφέρει από λειτουργικούς περιορισμούς είτε με τη διερεύνηση των πιθανοτήτων, καταγράφεται πως η κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα υποφέρει συγκριτικά πολύ λιγότερο από τέτοιους είδους περιορισμούς, στις

περισσότερες χώρες της ανάλυσης, σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες.⁸⁸ Είναι πλέον γενική παραδοχή «πως παρά τις συνολικές βελτιώσεις στην υγεία παραμένουν σημαντικές διαφορές στην κατάσταση υγείας όχι μονάχα ανάμεσα σε κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και στο εσωτερικό των κρατών μεταξύ διαφορετικών τμημάτων του πληθυσμού ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό τους status κα» [European Commission 2008: 11]. Όπως επισημαίνεται πιο συγκεκριμένα «οι κοινωνικοί και δημογραφικοί παράγοντες είναι το ίδιο σημαντικοί όσο και οι σοβαρές ανάγκες της σωματικής υγείας στο να επηρεάζουν την ικανότητα των ατόμων να λειτουργούν με κανονικό τρόπο κατά την καθημερινή τους ζωή» [Philalithis., Koukouli & Vlachonikolis 2002].

Για την ψυχική υγεία οι μετρήσεις επικεντρώνονται σε καταστάσεις ατόμων οι οποίες χαρακτηρίζονται σαν «περιπτώσεις» (cases) με την έννοια πως ορισμένα άτομα υποφέρουν από απλά ή περισσότερο σύνθετα συμπτώματα. Η ομαδοποίηση σε περιπτώσεις είναι προϊόν ενός διαχωρισμού στη βάση εξειδικευμένων κλιμάκων μέτρησης αυτών των συμπτωμάτων. Ανάμεσα στις κατηγορίες των εργαζομένων το μικρότερο ποσοστό περιπτώσεων καταγράφεται για εκείνη της αυτό-απασχόλησης στις περισσότερες από τις έντεκα χώρες, ενώ στις υπόλοιπες χώρες της SHARE το μικρότερο ποσοστό αντιστοιχεί στην κατηγορία των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα. Οι καλύτεροι και χειρότεροι δείκτες για τη ψυχική υγεία των συνταξιούχων στις τρεις κατηγορίες είναι περίπου ανάλογοι με εκείνους των εργαζομένων, ανά κατηγορία, αν και οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα εμφανίζουν σε αυτό το στάδιο καλύτερες επιδόσεις (χαμηλότερα ποσοστά) από το προηγούμενο σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες. Προσεγγίζοντας τη σύγκριση μεταξύ των τριών κατηγοριών συνταξιούχων με τις αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων η σχέση της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα με την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα είναι σε βάρος των τελευταίων στις περισσότερες χώρες ενώ δεν επιβεβαιώνεται κάτι τέτοιο στον ίδιο βαθμό όταν το ζεύγος της σύγκρισης είναι η κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και

⁸⁸ Για την Ελλάδα αξίζει να σημειωθεί πως όσον αφορά τα δύο είδη περιορισμών, η κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα εμφανίζει την καλύτερη μέτρηση, μεταξύ των χωρών της SHARE, για την πιθανότητα να υποφέρει λιγότερο σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες από γενικούς περιορισμούς, και τη δεύτερη καλύτερη μέτρηση για την πιθανότητα αναφορικά με τους λειτουργικούς περιορισμούς.

η κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση. Συνολικά για τη σύγκριση των δεδομένων της υγείας, έχει διαπιστωθεί πως οι ειδικές αυτές ανισότητες λειτουργούν και στην περίπτωση των κατηγοριών «παράλληλα με τις διευρυνόμενες ανισότητες στο εισόδημα και τον πλούτο [οι οποίες] έχουν ξαναφέρει στο επίκεντρο της προσοχής την κοινωνική τάξη σαν καθοριστικό παράγοντα της υγείας του πληθυσμού» [Estes 2001: 15]. Κάτι που ισχύει ήδη για τις εισοδηματικές τάξεις, αν και οι δομικές αιτιότητες μεταξύ εισοδήματος και υγείας σχετικά με πιθανές ψυχοκοινωνικές επιδράσεις είναι δύσκολο να είναι άμεσες [Lundberg & Lahelma 2001: 51].

- ✓ Υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης όσον αφορά τις προσδοκίες που έχουν οι εργαζόμενοι για τις μελλοντικές συντάξεις και οι συνταξιούχοι για το μελλοντικό επίπεδο ζωής τους;

Οι εργαζόμενοι και οι εργαζόμενες των τριών κατηγοριών της ανάλυσης έχουν ηλικία άνω των 50 ετών και γι' αυτό οι προσδοκίες που εκφράζουν για τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και το ύψος των μελλοντικών (τους) συντάξεων έχουν ιδιαίτερη σημασία. Η αύξηση των πρώτων ή η μείωση των δεύτερων για άτομα που βρίσκονται κοντά στη συνταξιοδότηση δεν αποτελούν απομακρυσμένες νομοθετικές πράξεις αλλά ενέργειες που είναι δυνατό να τα θίξουν με άμεσο τρόπο.⁸⁹ Είτε σαν πραγματικές προσδοκίες είτε σαν άσκηση πίεσης οι απαντήσεις στο ερώτημα για τη μείωση των συντάξεων συγκλίνουν και ανάμεσα στις χώρες της SHARE και ανάμεσα στις κατηγορίες των εργαζομένων ως προσδοκίες επακριβώς μοιρασμένων πιθανοτήτων ανάμεσα στη σιγουριά μιας μείωσης και τη σιγουριά για καμία μείωση.⁹⁰ Αντίστοιχη είναι η αποτύπωση και για το ερώτημα σχετικά με την αύξηση

⁸⁹ Η τάση πάντως που διαγράφεται σε άλλες έρευνες αφορά μια μείωση στη διάρκεια τουλάχιστον της τελευταίας δεκαετίας σχετικά με την προσδοκία για επαρκές εισόδημα κατά την περίοδο της συνταξιοδότησης και για το χώρο των ΗΠΑ αλλά και για τον Ευρωπαϊκό χώρο [Ghilarducci 2008: 28, Gabriel & Bowling 2004: 29].

⁹⁰ Αν υπάρχει διαφοροποίηση στις προσδοκίες για μια ενδεχόμενη μείωση των συντάξεων πέραν της στατιστικής πιθανότητας, εκείνη εμφανίζεται περισσότερο περσιτιστολογικά ανά κατηγορία και χώρα όπου έχουν προγραμματισθεί ή εξελίσσονται αλλαγές στα συνταξιοδοτικά συστήματα που ισχύουν.

των ορίων ηλικίας.⁹¹ Στις περισσότερες χώρες οι προσδοκίες από τα άτομα των κατηγοριών δεν διαφέρουν ουσιαστικά μεταξύ τους. Τόσο ο ρόλος της συγκυρίας των ερωτημάτων και, κυρίως, των απαντήσεων όσο και οι μικρές διαφοροποιήσεις που τις συνοδεύουν καθιστούν την ανάλυση των προσδοκιών σαν το μοναδικό μέρος της ευρύτερης, ποσοτικής, ανάλυσης όπου η ανισότητα και οι διαφορές ανάμεσα στις κατηγορίες υποχωρούν. Υποχωρούν φανερώνοντας μια γενικευμένη ανασφάλεια. Τουλάχιστον όπου οι μεταρρυθμίσεις αναστέλλονται ή προχωρούν πολύ διστακτικά και «όσο δεν δίδεται πειστική απάντηση για το μέλλον του συστήματος συντάξεων τόσο για τον κάθε ασφαλισμένο θα υπάρχει αβεβαιότητα για το πώς, τότε και με ποια σύνταξη θα συνταξιοδοτηθεί» [Τήνιος 1999].

Οι συνταξιούχοι των τριών κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών δεν διαφοροποιούν μεταξύ τους τις απαντήσεις στο ερώτημα για ένα καλύτερο επίπεδο ζωής κατά το μελλοντικό διάστημα 2009-2010 (πέντε χρόνια μετά στη διατύπωση του ερωτήματος). Είναι αισιόδοξοι ή απαισιόδοξοι στον ίδιο περίπου βαθμό όσο και αν αλλάζει η προσδοκία ανά χώρα. Το ίδιο συμβαίνει και με τις απαντήσεις για το ερώτημα σχετικά με ένα χειρότερο επίπεδο ζωής. Έντονες διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα συνεχίζουν να υφίστανται αλλά εκδηλώνονται πολύ περιορισμένα όσον αφορά τις τρεις κατηγορίες στο εσωτερικό της κάθε χώρας. Η κατάσταση διαφοροποίησης και ανισότητας που έχει περιγραφεί μέχρι αυτό το σημείο δεν βρίσκει αντίκρισμα στις προσδοκίες των συνταξιούχων για ένα καλύτερο ή χειρότερο επίπεδο ζωής. Τα ευρήματα παρουσιάζουν κυρίως ομοιότητες παρά διαφορές. Ίσως, κάτι τέτοιο είναι παράξενο αλλά υπενθυμίζεται πως οι προσδοκίες, αντίθετα με άλλα πεδία της ανάλυσης, δεν αφορούν αντικειμενικές συνθήκες της ζωής των συνταξιούχων και εργαζομένων παρά μόνο τις αβεβαιότητες για το μέλλον τους.

Συνολικά για τη διερεύνηση των οριζοντίων και καθέτων ανισοτήτων μεταξύ των τριών κατηγοριών εργαζομένων και των τριών κατηγοριών συνταξιούχων το γενικό συμπέρασμα συγκλίνει στο γεγονός πως είναι υψηλές και έντονες, σε βάρος κυρίως των ατόμων του ιδιωτικού τομέα, διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα,, συνήθως

⁹¹ Θα πρέπει να σημειωθεί πως μια ξεκάθαρη σχέση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των μεταρρυθμίσεων που εξελίσσονται και της αποτύπωσης της κοινής γνώμης βρίσκεται ακόμη σε αναζήτηση [Hicks 2001: 11].

ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνικής προστασίας που ισχύει, πηγάζουν από την περίοδο της απασχόλησης, όπου τα άτομα του κρατικού τομέα είναι σε συγκριτικά καλύτερη θέση, και αναπαράγονται, σε σημαντικό βαθμό, κατά την περίοδο της συνταξιοδότησης, στην οποία τα άτομα της αυτό-απασχόλησης πλήττονται περισσότερο. Σε καμία περίπτωση οι ηλικιωμένοι και οι μη-ηλικιωμένοι άνθρωποι δεν αποτελούν ομοιογενείς ομάδες. Πολύ περισσότερο αυτό ισχύει για τους συνταξιούχους αλλά και για τους εργαζόμενους. Οι διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις συνεπάγονται και διαφορετικές θέσεις στις κατανομές εισοδήματος και πλούτου, και επηρεάζουν, άμεσα και έμμεσα, τις καταστάσεις υγείας. Η αγορά εργασίας, και η ισχυρή σύνδεσή της με τους όρους που αναπτύσσεται το κάθε κοινωνικό κράτος, κατέχει έναν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της ζωής των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων ορίζοντας και θεσμοποιώντας τις βασικές διαφορές και ανισότητες ανάμεσά τους.

11) Κοινωνική πολιτική και γήρανση

Η μελέτη διερευνά μια βασική υπόθεση γύρω από τις υφιστάμενες, όπως δείχνει η ανάλυση, ανισότητες ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες. Οι διερευνούμενες ανισότητες δεν αποτελούν ανακάλυψη της μελέτης. Η ανισότητα ανάμεσα σε εργαζομένους - και ανάμεσα σε συνταξιούχους όχι απλώς λαμβάνει χώρα στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα αλλά είναι και θεσμικά κατοχυρωμένη σαν τυπική, και πολύ περισσότερο ουσιαστική, διαφορά ανάμεσα στα ξεχωριστά συστήματα ασφάλισης και συνταξιοδότησης όπως εκείνα ισχύουν, τουλάχιστον, στη Γηραιά Ευρώπη, της Ελλάδας συμπεριλαμβανομένης. «Η ετερογένεια αυτή θα θέσει σοβαρές προκλήσεις για την οργάνωση του κοινωνικού κράτους στο μέλλον» στο βαθμό, μάλιστα, που οι κυοφορούμενες μεταρρυθμίσεις στοχεύουν ακριβώς στην οργάνωσή του [Boyer 2002: 33]. Στο παρόν, δεν είναι παρά αναμενόμενο γεγονός τα διαφορετικά σχήματα για τη συνταξιοδότηση με γνώμονα την ασφάλιση κατά την απασχόληση όχι μονάχα να αποδίδουν διαφορετικά, αλλά και, διαμέσου της ποσοτικής διερεύνησης, άνισα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται, με συνοπτικό τρόπο και βεβαίως ελλειπτικά σύμφωνα με το αντικείμενο της μελέτης, οι σύγχρονες εξελίξεις και η υφιστάμενη κατάσταση για τα συστήματα ασφάλισης που συνδέονται με τη γήρανση (συστήματα συνταξιοδότησης) για κάθε χώρα της SHARE, και συμπτωματικά μονάχα των υπολοίπων χωρών της ΕΕ-15, στη σειρά όπου εμφανίζονται οι χώρες κατά την ποσοτική ανάλυση, ώστε να αναδειχθούν οι παραπάνω διαχωρισμοί.⁹²

Το σύστημα ασφάλισης στην Αυστρία στηρίζεται, αρχικά, σε διαφορετικά σχήματα για μισθωτούς και αυτό-απασχολούμενους, και στη συνέχεια εξειδικεύεται ανά τομέα απασχόλησης: ιδιωτικό τομέα (εργαζόμενοι με χαμηλή και υψηλή εξειδίκευση), κρατικό (ομοσπονδιακό) τομέα, ελεύθεροι επαγγελματίες, αγρότες. Με τη μεταρρύθμιση του 2004 οι διαχωρισμοί των Ταμείων ως προς τις συντάξεις αλλάζει

⁹² Η παρουσίαση στηρίζεται σε τρεις βασικές πηγές από τις οποίες αντλούνται τα σημεία εκείνα που κρίνονται απαραίτητα για την ανάδειξη των εξελίξεων στα συστήματα και που αφορούν τη μελέτη: Council of the European Union (2006) Annex to the draft Joint Report on Social Protection and Social Inclusion: Country summaries, Mutual Information System on Social Protection (MISSOC) database, και Social Security Administration (2006) Social Security Programs Throughout the World: Europe.

με την εισαγωγή μιας κοινής νομοθεσίας για το σύνολο των εργαζομένων (ιδιωτικός και δημόσιος τομέας, αυτοαπασχολούμενοι) με την οποία προσδιορίστηκαν για κάθε περίπτωση ατόμων 49 ετών (ή νεότερα) προσωπικοί λογαριασμοί συνταξιοδότησης (για τους εργαζομένους μεγαλύτερης ηλικίας ισχύουν μεταβατικές διατάξεις με συνδυασμούς του προηγούμενου συστήματος και του νέου). Οι επαγγελματικές συντάξεις αναπτύσσονται και καλύπτουν το 13% των εργαζομένων, ποσοστό που προβλέπεται να αυξηθεί σημαντικά με τις νέες εισφορές που καλούνται να καταβάλουν οι εργοδότες προς ένα συνολικό Επαγγελματικό Ταμείο. Τα ιδιωτικά-ατομικά προγράμματα συνταξιοδότησης, όπως και οι ασφάλειες ζωής, συνεχίζουν να προωθούνται με φορολογικά κίνητρα (αφορολόγητη πρόσδοδος κεφαλαίου). Από το 2006 οι αυξήσεις στις συντάξεις υπολογίζονται σε σχέση με το δείκτη τιμών καταναλωτή και όχι σε σχέση με το επίπεδο μισθών όπως προηγουμένως. Η μέθοδος υπολογισμού των συντάξεων βασίζεται στη μέση αύξηση των εισφορών του εργαζομένου (και εμμέσως στο εισόδημά του).

Το συνταξιοδοτικό σύστημα της Σουηδίας διακρίνεται σε ένα σχήμα για τις συντάξεις γήρατος, συνδεδεμένο με τις αποδοχές και χρηματοδοτούμενο από εισφορές χωρίς κρατική ενίσχυση, ένα σχήμα για μια εγγυημένη από το κράτος σύνταξη γήρατος όπως και σύνταξη χηρείας, χρηματοδοτούμενες από τη γενική φορολογία και μέσω του προϋπολογισμού, και ένα σχήμα, εκείνο της ασθένειας, για τις συντάξεις αναπηρίας. Οι βασικές διακρίσεις του συστήματος αναφέρονται σε διαφορές ανάμεσα σε μισθωτούς και αυτό-απασχολούμενους αλλά και μεταξύ των μισθωτών διαφορετικών κλάδων παραγωγής. Τα επαγγελματικά σχήματα συνταξιοδότησης έχουν υψηλή κάλυψη, η οποία ξεπερνά το 90% των εργαζομένων, και βασίζονται σε συλλογικές συμφωνίες ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους σύμφωνα με τις οποίες οι εισφορές για τις επαγγελματικές συντάξεις χρηματοδοτούνται από τους εργοδότες. Τα σχήματα ιδιωτικής-ατομικής συνταξιοδότησης είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένα καλύπτοντας το 40% των απασχολούμενων. Από το σύνολο των εισφορών των εργαζομένων το 15% επενδύεται ενώ το 85% χρηματοδοτεί τις συντάξεις διαμέσου ενός μηχανισμού λογαριασμών στους οποίους οι εισφορές κεφαλαιοποιούνται με βάση την αύξηση του εισοδήματος.

Στη Γερμανία το σύστημα συνταξιοδότησης είναι διανεμητικού χαρακτήρα και καλύπτει περίπου το 80% των απασχολούμενων. Οι συντάξεις των δημοσίων

υπαλλήλων πληρώνονται από τον κρατικό προϋπολογισμό ενώ ειδικά σχήματα συνταξιοδότησης ισχύουν για τους αγρότες, τους εργαζόμενους στα ορυχεία, τους σιδηροδρόμους, τη ναυτιλία, καθώς και τους ελεύθερους επαγγελματίες ανά κλάδο (δικηγόροι, ιατροί, αρχιτέκτονες κα). Συμπληρωματικά προς τις κύριες συντάξεις λειτουργούν πέντε κύρια επαγγελματικά σχήματα συνταξιοδότησης από το 2001, στα οποία εντάχθηκαν περισσότεροι από 10 εκατομμύρια μισθωτοί και 5 εκατομμύρια κρατικοί υπάλληλοι (αριθμοί που αντιστοιχούν περίπου στο 60% των ασφαλισμένων). Από το 2002 προωθήθηκαν με εγγυήσεις του κράτους, μέχρι ενός ποσοστού του ατομικού εισοδήματος, και οι ιδιωτικές αποταμιεύσεις για την εξασφάλιση ιδιωτικών συμβολαίων συνταξιοδότησης. Ο υπολογισμός της κύριας σύνταξης, μετά τις μεταρρυθμίσεις της πρόσφατης περιόδου, γίνεται με βάση «πόντους απολαβών». Οι τελευταίοι εξαρτώνται από το ατομικό εισόδημα και τη σχέση του με τις μέσες ετήσιες απολαβές που ισχύουν κάθε φορά. Στη συνάρτηση συμπεριλαμβάνονται ένας δείκτης βασισμένος στην εξέλιξη των ακαθάριστων αποδοχών καθώς και ένας «συντελεστής βιωσιμότητας» του συστήματος.

Η δημόσια σύνταξη γήρατος σταθερού ποσού χρηματοδοτείται από εισφορές κοινωνικής ασφάλισης και παρέχεται σε όλους τους κατοίκους της Ολλανδίας στην ηλικία των 65 ετών.⁹³ Ανταποκρίνεται δε στο 70% του κατώτατου μισθού ενώ δεν

⁹³ Το Ολλανδικό σύστημα παρά το ύψος των παροχών του σταδιακά προσομοιάζει σε εκείνα του Αγγλοσαξονικού κοινωνικού κράτους. Στην Ιρλανδία η χρηματοδότηση της βασικής σύνταξης γίνεται από εισφορές των εργοδοτών, των εργαζομένων και των αυτοαπασχολούμενων και πρόκειται, επίσης, για πληρωμές σταθερού ύψους. Οι συμπληρωματικές ασφαλίσεις για συντάξεις είναι εθελοντικού χαρακτήρα και για τους σημερινούς συνταξιούχους οι συντάξεις αυτές αντιστοιχούν στο 25% του εισοδήματος τους κατά τη συνταξιοδότηση. Τα επαγγελματικά και ατομικά σχήματα συνταξιοδότησης καλύπτουν το 1/3 των σημερινών συνταξιούχων ενώ οι επαγγελματικές και οι ατομικές ασφαλίσεις για σύνταξη καλύπτουν περισσότερο από το μισό εργατικό δυναμικό. Το κράτος προωθεί την ασφάλιση δεύτερου και τρίτου πυλώνα με ευνοϊκή φορολόγηση και εγγύηση των εισφορών και των αποδόσεων. Και στο Ηνωμένο Βασίλειο ο πρώτος πυλώνας του συνταξιοδοτικού συστήματος αποτελείται από μία σύνταξη σταθερού ποσού (δημόσια σύνταξη) και από μία πρόσθετη σύνταξη συνδεδεμένη με τις αποδοχές (δευτερη δημόσια σύνταξη) με τη χρηματοδότησή τους να λαμβάνει χώρα διαμέσου εισφορών. Για την πρόσθετη σύνταξη των εργαζομένων του κρατικού τομέα προβλέπεται και χρηματοδότηση από τον κρατικό προϋπολογισμό. Προβλέπεται, ακόμη, η δυνατότητα απόσυρσης από το (δημόσιο) σχήμα συνταξιοδότησης με την προϋπόθεση της κάλυψης από ένα επαγγελματικό ή προσωπικό σχήμα συνταξιοδότησης, υπολογίζεται πως περίπου το 60% των εργαζομένων έχουν κάνει χρήση αυτής της δυνατότητας για επιστροφή εισφορών και επανατοποθέτησή τους σε άλλο σχήμα. Τα

υπόκειται σε έλεγχο πόρων και δεν υφίστανται διακρίσεις ανάμεσα σε κλάδους προηγούμενης απασχόλησης. Τα επαγγελματικά σχήματα συνταξιοδότησης είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένα, με κεφάλαια που ξεπερνούν το ετήσιο ΑΕΠ της χώρας, και καλύπτουν διαμέσου των συλλογικών συμβάσεων ανά κλάδο το 90% των εργαζομένων ενώ οι πληρωμές τους (συντάξεις) αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης των κοινωνικών εταίρων. Οι συντάξεις αυτές είναι πρόσθετες προς τις συντάξεις από τη διαμονή, επομένως και ασφάλιση, στη χώρα (δημόσιες συντάξεις). Οι ιδιωτικές - ατομικές συντάξεις (ετήσιας προσόδου ή εφάπαξ) προωθούνται διαμέσου ενός συστήματος επιστροφής φόρου. Τα πλήρη ποσοστά αναπλήρωσης (100%) προκύπτουν θεωρητικά ως άθροισμα 30% από τη δημόσια σύνταξη και 70% από την επαγγελματική. Από το 2000 και έπειτα σημειώθηκε σημαντική μετατόπιση από σχήματα συνταξιοδότησης με βάση τον τελικό μισθό προς εκείνα που βασίζονται στους μέσους μισθούς ολόκληρης της εργασιακής ζωής.

Στην Ισπανία το σύστημα συνταξιοδότησης είναι συνδεδεμένο με τις αποδοχές και χρηματοδοτείται από τις γενικές εισφορές των ασφαλισμένων για συντάξεις γήρατος, χηρείας, αναπηρίας. Το σύστημα είναι υποχρεωτικό για όλους, μισθωτούς και ελεύθερους επαγγελματίες. Ξεχωριστά σχήματα προβλέπονται για ορισμένες επαγγελματικές ομάδες όπως οι υπάλληλοι της κεντρικής κυβέρνησης, οι εργαζόμενοι στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης, οι στρατιωτικοί, οι τραπεζοϋπάλληλοι κα. Η δημόσια ή ελάχιστη σύνταξη αναφέρεται ως «βασική» αντιστοιχώντας σε μια ελάχιστη περίοδο 15 ετών πληρωμής εισφορών αν και χρειάζονται 35 έτη για να αποδοθεί ως πλήρης. Οι συμπληρωματικές συντάξεις καλύπτουν ολόένα και μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού (40%) που εργάζεται, κυρίως, στο δημόσιο τομέα αλλά και σε ορισμένες κοινωνικές ενώσεις ή συνδικάτα. Μέρος τους αποτελούν και οι επαγγελματικές και ομαδικές συντάξεις κατόπιν συλλογικών συμβάσεων στις οποίες είναι ενταγμένο περίπου το 10% των απασχολούμενων. Από το 2002 προωθείται και η ιδιωτική συνταξιοδότηση με φορολογικά μέτρα αλλά και μέτρα προστασίας (εγγυήσεις) των ασφαλισμένων σε νέα ιδιωτικά σχήματα.

επαγγελματικά σχήματα συνταξιοδότησης έχουν αναπτυχθεί ακόμη και εντός μίας επιχείρησης. Οι προσωπικές συντάξεις, σαν δεύτερες ιδιωτικές συντάξεις, καθιερώθηκαν κυρίως για εκείνα τα άτομα που δεν έχουν πρόσβαση σε επαγγελματικά σχήματα.

Το Ιταλικό σύστημα συνταξιοδότησης, για το οποίο ήδη έχουν μεσολαβήσει κατά τη δεκαετία του 1990 αλληπλληλές μεταρρυθμίσεις με στόχο την ομογενοποίησή του, αποτελείται από δύο κυρίως σχήματα, εκείνο που οργανώνεται από ένα ίδρυμα κοινωνικών ασφαλίσεων για τον ιδιωτικό τομέα και τους αυτοαπασχολούμενους και ακόμη ένα για τους εργαζόμενους του κρατικού τομέα.⁹⁴ Στην παρούσα περίοδο λειτουργούν δύο συστήματα (με διαφορετικούς όρους και προϋποθέσεις συνταξιοδότησης): ένα προ των μεταρρυθμίσεων της περιόδου 1995-2004 και ένα για τη μετέπειτα περίοδο. Και στα δύο συστήματα προβλέπεται ελάχιστο επίπεδο σύνταξης (είτε ως ελάχιστη σύνταξη είτε ως σύνταξη κοινωνικής βοήθειας). Στο νέο σύστημα η ελάχιστη σύνταξη λαμβάνεται μετά την ηλικία των 65 ετών κατόπιν ελέγχου πόρων. Τα επαγγελματικά σχήματα εισήχθησαν μετά το 1993 σε εθελούσια βάση παρέχοντας συμπληρωματικές συντάξεις με κεφαλαιοποίηση ενώ ρυθμίζονται από συλλογικές συμβάσεις ή λειτουργούν ως ομαδικές ασφαλίσεις εργαζομένων. Η χρηματοδότησή τους γίνεται είτε από εισφορές είτε (μετά το 2008) από παρακρατήσεις μισθού υπέρ ενός μελλοντικού εφάπαξ από τον εργοδότη, κάτι που δεν ισχύει στην περίπτωση του αγροτικού τομέα. Η προώθηση της ιδιωτικής ασφάλισης για σύνταξη γίνεται διαμέσου φορολογικών κινήτρων και βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα κάλυψης (3%). Οι συντάξεις μετά τη μεταρρύθμιση του 2004 υπολογίζονται με βάση τις εισφορές ολόκληρης της εργασιακής ζωής κεφαλαιοποιημένες με το μέσο όρο μεγέθυνσης του ΑΕΠ τα τελευταία πέντε χρόνια πριν τη συνταξιοδότηση.

Το σύστημα συνταξιοδότησης στη Γαλλία είναι διανεμητικό και χρηματοδοτείται από εισφορές και φόρους. Παράλληλα με τις κύριες συντάξεις λειτουργούν και ορισμένα συμπληρωματικά σχήματα, επίσης διανεμητικά, τα οποία παρέχουν συντάξεις ανάλογες των εισφορών των δικαιούχων, όπως εκείνες ρυθμίζονται από συλλογικές

⁹⁴ Και στο Λουξεμβούργο το σύστημα συνταξιοδότησης αποτελείται από τα δύο παραπάνω σχήματα, ένα για τον ιδιωτικό τομέα και τους αυτοαπασχολούμενους και για τους υπαλλήλους του δημόσιου τομέα. Η χρηματοδότηση γίνεται διαμέσου των εισφορών που μοιράζονται εξίσου μεταξύ εργοδοτών, εργαζομένων και κρατικού προϋπολογισμού. Περαιτέρω διαφοροποιήσεις στο σύστημα εισάγονται με τα σχήματα επαγγελματικής σύνταξης όπου είναι εθελοντικά και αφορούν κυρίως τους εργαζόμενους στον τραπεζικό κλάδο και τις ξένες μεγάλες επιχειρήσεις. Η σύνταξη γήρατος αποτελείται από δύο μέρη: ένα βασικό μέρος που σχετίζεται με τις μέσες αποδοχές που ισχύουν και ένα ακόμη που υπολογίζεται με βάση το εισόδημα του δικαιούχου.

διαπραγματεύσεις, οι οποίες αντιστοιχούν σε ορισμένους «βαθμούς συνταξιοδότησης» και σχετίζονται με το ύψος των μισθών αλλά και εκείνο των τιμών (μετά το 2003). Οι δημόσιοι υπάλληλοι, του στενού και ευρύτερου δημόσιου τομέα, οι αγρότες και οι ελεύθεροι επαγγελματίες υπάγονται σε ξεχωριστά συμπληρωματικά σχήματα αλλά και, συχνά, διαφορετικούς μηχανισμούς χρηματοδότησης και συνταξιοδότησης ανά κλάδο. Παρέχεται ελάχιστη σύνταξη, με έλεγχο πόρων, ίση με το 45% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος. Οι ιδιωτικές συντάξεις προωθούνται μετά το 2003 αλλά η κάλυψη είναι ακόμη πολύ χαμηλή. Η πλήρης σύνταξη αντιστοιχεί σε 40 έτη εργασίας (έως το 2003 ήταν 37,5 έτη) στην ηλικία των 60 ετών. Μετά το 2004 προωθούνται σε εθελούσια βάση οι ομαδικές ασφαλίσεις για συνταξιοδότηση σε επιχειρησιακό και κλαδικό επίπεδο χωρίς όμως να αντικαθίστανται τα παραπάνω συμπληρωματικά σχήματα. Τα ατομικά και τομεακά προγράμματα συνταξιοδότησης προωθούνται διαμέσου φορολογικών κινήτρων, συνήθως με εκπτώσεις φόρου είτε πρόκειται για ασφάλειες ζωής είτε πρόκειται για σχεδιασμένα προγράμματα.

Το σύστημα συντάξεων της Δανίας προβλέπει μία δημόσια σύνταξη γήρατος καθολική, χωρίς να σχετίζεται με εισφορές, με βάση τον τόπο διαμονής και χρηματοδότηση από τη γενική φορολογία. Παράλληλα, προβλέπεται και ένα συμπλήρωμα, με έλεγχο εισοδήματος, για την παραπάνω σύνταξη ώστε να αυξάνεται σε ετήσια βάση το εισόδημα των χαμηλό-συνταξιούχων. Επιπρόσθετα, ισχύει ένα σχήμα συμπληρωματικής, αλλά υποχρεωτικής μορφής, συνταξιοδότησης με χαρακτηριστικά συστήματος επαγγελματικών συντάξεων καθώς σχετίζεται με την κατάσταση απασχόλησης και οργανώνεται από μη-κρατικά Ταμεία.⁹⁵ Συνολικά, οι δημόσιες συντάξεις συμπληρώνονται από επαγγελματικές συντάξεις ανά κλάδο ή τομέα απασχόλησης αλλά και από ιδιωτικές συντάξεις (προγραμματισμένες

⁹⁵ Ανάλογα είναι τα κεντρικά σχήματα που συνθέτουν το σύστημα συνταξιοδότησης της Φινλανδίας: μία βασική εθνική σύνταξη που εγγυάται ένα ελάχιστο εισόδημα για όλους τους συνταξιούχους και μία σύνταξη που σχετίζεται με τις απολαβές των εργαζομένων. Προϋπόθεση για την πρώτη είναι η διαμονή στη χώρα για 40 χρόνια και η ηλικία εκκίνησης των πληρωμών είναι τα 65 έτη. Η δεύτερη καλύπτει το σύνολο των εργαζομένων χωρίς κάποιο εισοδηματικό κατώφλι. Οι επαγγελματικές και ιδιωτικές ασφαλίσεις για σύνταξη γήρατος είναι περιορισμένες αλλά οι ιδιωτικές καλύπτουν για το μέλλον ξεπερνούν ήδη το 1/10 του εργατικού δυναμικού. Βάση υπολογισμού για τη δεύτερη σύνταξη αποτελούν οι μισθοί ολόκληρης της εργασιακής ζωής σε σχέση με την αύξηση των αποδοχών.

αποταμιεύσεις για τους μισθωτούς του δημόσιου και του κρατικού τομέα (με διαφορετικό ύψος εισφορών), και πρόσφατα για αυτό-απασχολούμενους). Η σύνταξη από τον πρώτο πυλώνα καθορίζεται αθροιστικά με βάση το εισόδημα και την οικογενειακή κατάσταση, εκτός από την προϋπόθεση της διαμονής στη χώρα για 40 χρόνια μετά το 15ο έτος της ηλικίας. Οι εισφορές για τα επαγγελματικά σχήματα συνταξιοδότησης αποτελούν κάθε χρόνο αντικείμενο των συλλογικών διαπραγματεύσεων ανά τομέα της οικονομίας (κρατικό – ιδιωτικό και επιμέρους διαχωρισμοί).

Στην Ελλάδα το σύστημα ασφάλισης και συνταξιοδότησης είναι διανεμητικό και προβλέπει κύριες και επικουρικές συντάξεις, με τις δεύτερες να αποτελούν συμπλήρωμα των πρώτων όχι με τη μορφή των επαγγελματικών συντάξεων αλλά σαν μέρος μίας δημόσιας σύνταξης. Διαφορετικά σχήματα χρηματοδότησης και παροχών προβλέπονται για διαφορετικούς κλάδους και επαγγελματικές ομάδες, συχνά ανά τομέα: δημόσιοι υπάλληλοι, στρατιωτικοί, εργαζόμενοι σε κρατικές επιχειρήσεις δημοσίου συμφέροντος, αγρότες, αυτό-απασχολούμενοι, μισθωτοί στον ιδιωτικό τομέα, ελεύθεροι επαγγελματίες κα.⁹⁶ Στο δημόσιο, ευρύτερο δημόσιο τομέα καθώς και ορισμένα άλλα Ταμεία που σχετίζονται με τον κρατικό τομέα της οικονομίας προβλέπονται και εφάπαξ πληρωμές κατά τη συνταξιοδότηση. Οι προβλέψεις για επαγγελματικές συντάξεις βρίσκονται σε υβριδικό στάδιο ενώ οι ιδιωτικές συντάξεις καλύπτουν ένα μικρό μέρος των εργαζομένων συνήθως με τη μορφή των ασφαλειών ζωής, με εφάπαξ ή σπανιότερα με ετήσιες πληρωμές. Οι μηχανισμοί για την εξασφάλιση ελάχιστων δημοσίων συντάξεων είναι ιδιαίτερα σημαντικοί καθώς οι δικαιούχοι τους αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα των συνταξιούχων. Η ασφαλιστική μεταρρύθμιση του 2002 δεν έχει ολοκληρωθεί και βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη ενώ

⁹⁶ Αντίστοιχο ως προς τη δομή είναι και το σύστημα της Πορτογαλίας το οποίο συνίσταται από ένα γενικό σχήμα για τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα και τους αυτοαπασχολούμενους και από διαφορετικά ειδικά σχήματα για τους δημοσίους υπαλλήλους, τα σώματα ασφαλείας, τους εργαζομένους στον χρηματοοικονομικό τομέα καθώς και ορισμένες ομάδες ελεύθερων επαγγελματιών. Και εκεί η ένταξη στα παραπάνω σχήματα είναι υποχρεωτική ενώ εθελοντική είναι μονάχα η ένταξη σε ένα σχήμα το οποίο απευθύνεται σε κατοίκους της χώρας οι οποίοι δεν καλύπτονται από τα προηγούμενα σχήματα. Στον τραπεζικό τομέα όπως και σε εκείνο των επικοινωνιών υπάρχουν και επαγγελματικά σχήματα συνταξιοδότησης. Από το 2001 προωθήθηκαν ρυθμίσεις για τη δημιουργία συμπληρωματικών επαγγελματικών σχημάτων συνταξιοδότησης και σε άλλους κλάδους.

έχει προγραμματισθεί και εν μέρει εφαρμόζεται ακόμη μία από το 2008. Ενδεικτικό για την εξέλιξη της αναμόρφωσης του συστήματος στην Ελλάδα είναι το πλαίσιο που ακολουθεί, έστω και αν έχει γραφτεί πριν από επτά χρόνια.

Ένθετο Δ1: «Ο πολιτικός διάλογος για το ελληνικό σύστημα συντάξεων χαρακτηρίζεται από τέσσερα παράδοξα»:

- 1) Συνύπαρξη χαμηλών συντάξεων για την πλειοψηφία των συνταξιούχων και υψηλού ποσοστού του ΑΕΠ που διατίθεται για συντάξεις.
- 2) Ύπαρξη πολύ υψηλών φόρων και εισφορών επί της εργασίας, αλλά και συνεχής ανάγκη χρηματοδότησης ελλειμμάτων.
- 3) Τα προβλήματα του συστήματος αναφέρονται πολύ συχνά, και όμως δεν υπάρχει σχεδόν καμία συγκεκριμένη πρόταση για μεταρρύθμιση.
- 4) Ο επικείμενος θάνατος του συστήματος προαναγγέλλεται σε τακτά διαστήματα εδώ και 40 χρόνια. Και όμως, το σύστημα φαίνεται ότι μπορεί και προχωρεί απτόητο.

Πηγή: Τήνιος & Borsch-Supan 2002: 495

Το σύστημα συντάξεων στην Ελβετία διαχωρίζεται ως προς τη χρηματοδότησή του αλλά και τις παροχές σε τρία σχήματα: ένα για τη μισθωτή απασχόληση, ένα για την αυτό-απασχόληση και ένα ακόμη για την απασχόληση που δεν αμείβεται επαρκώς. Ως προς τη χρηματοδότηση, πέρα από τις εισφορές εργαζομένων και εργοδοτών, το κεντρικό κράτος συνεισφέρει, απευθείας ή διαμέσου των ομόσπονδων κρατιδίων, για την κάλυψη των βασικών συντάξεων το 20% των συνολικών δαπανών, στο οποίο συμπεριλαμβάνεται ένα σημαντικό ποσό από το συνολικό φόρο προστιθέμενης αξίας που εισπράττεται σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Και για τα τρία σχήματα ισχύει από το 2004 μια δομή τριών πυλώνων (βασική σύνταξη, επαγγελματική-υποχρεωτική σύνταξη, ιδιωτική-προαιρετική σύνταξη) όπου από τους δύο πρώτους θα πρέπει να συγκεντρώνεται για κάθε άτομο τουλάχιστον το 60% του τελευταίου μισθού. Τα ιδιωτικά σχήματα συνταξιοδότησης του τρίτου πυλώνα προωθούνται διαμέσου φορολογικών κινήτρων, τα οποία διαφέρουν ανάλογα με τις εισφορές των ατόμων προς τα επαγγελματικά σχήματα συνταξιοδότησης. Η εξέλιξη των βασικών και των επαγγελματικών συντάξεων τροποποιείται κάθε δύο χρόνια ανάλογα με τις αυξομειώσεις στα επίπεδα τιμών και μισθών.

Στο Βέλγιο το σύστημα συνταξιοδότησης καλύπτει τη σύνταξη γήρατος, αναπηρίας και χηρείας με τρία σχήματα: ένα για τους μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα, ένα για τους αυτό-απασχολούμενους, συμπεριλαμβανομένων από το 2005 των

«συμβοηθούντων μελών», και ένα για τους δημοσίους υπαλλήλους (κάποιο άτομο με εισφορές σε περισσότερα από ένα σχήματα μπορεί να λάβει μια σύνταξη «μικτής καριέρας»). Πέρα από αυτά τα βασικά σχήματα υπάρχουν και ορισμένα άλλα ειδικότερα για άτομα που απασχολούνται, για παράδειγμα, σε ορυχεία ή τη ναυτιλία. Από το 2003 εισήχθησαν στο σύστημα οι κλαδικές συντάξεις, παράλληλα και χωρίς να καταργούν τις υφιστάμενες διατάξεις για επαγγελματικές - ομαδικές συντάξεις οι οποίες καλύπτουν το 45% περίπου των εργαζομένων. Η ιδιωτική - ατομική συνταξιοδότηση προωθείται διαμέσου φορολογικών εκπτώσεων για τις εισφορές στα ιδιωτικά προγράμματα. Στα δύο πρώτα σχήματα, η σύνταξη υπολογίζεται με 1/45 για κάθε έτος εργασίας. Για τους δημοσίους υπαλλήλους η σύνταξη υπολογίζεται με βάση τις αποδοχές των τελευταίων πέντε ετών επί τον αριθμό των ετών εργασίας διαιρεμένο με ένα συντελεστή.

Με την προοπτική της ασφάλισης και της συνταξιοδότησης, από τις παραπάνω συνοπτικές αναφορές είναι δυνατό να προσεγγισθεί το γεγονός της διαφοροποίησης ανάμεσα σε ευρείες επαγγελματικές ομάδες στις χώρες της SHARE, και ευρύτερα στη Γηραιά Ευρώπη. Εκείνο που είναι αδύνατο να προσεγγισθεί είναι μία και μόνη επικρατούσα τάση [Marier 2008, Bonoli 2004]. Ενώ στην Αυστρία η ενοποίηση σε χρηματοδοτικούς πόρους, εισφορές και παροχές βρίσκεται προ των πυλών στην Ελβετία οι διαφοροποιήσεις εντείνονται με την προώθηση νέων συνταξιοδοτικών σχημάτων. Σε χώρες όπου η οικονομική προστασία απέναντι στα γηρατειά αποτελεί εξορισμού υποχρέωση του κράτους (Δανία, Σουηδία) παρατηρείται μια σημαντική μετατόπιση προς μηχανισμούς περισσότερο συνδεδεμένους με την αγορά εργασίας παρά προς την ενίσχυση της καθολικότητας. Από την άλλη πλευρά, στο Βέλγιο ενισχύεται η καθολικότητα της προστασίας με τη συμπερίληψη στις ασφαλιστικές διατάξεις ατόμων εργαζομένων αλλά μη αμειβομένων. Στη Γερμανία οι συντάξεις ειδικών κατηγοριών εργαζομένων καλύπτονται από το γενικό προϋπολογισμό ενώ σε χώρες όπως η Ολλανδία η τάση είναι αντίθετη: περιορισμός των δαπανών για συντάξεις από τη γενική φορολογία. Ενώ στην Ελλάδα «η αναμενόμενη εδώ και πολύ καιρό αναμόρφωση του ασύστολα διογκωμένου και άνισου συστήματος συντάξεων, το οποίο συμπιέζει την κοινωνική δαπάνη για σχεδόν οποιαδήποτε άλλη δράση, έχει αναβληθεί» [Matsaganis 2000: 77]. Εκείνη όμως, που παραμένει ισχυρή σε όλες τις περιπτώσεις αλλά με διαφορετικές μορφές κάθε φορά είναι η σύνδεση των συντάξεων (χρηματοδότηση – παροχές) με την αγορά εργασίας. Η σύνδεση μπορεί να ενισχύεται

ή να εξασθενεί. Η σύνδεση είναι δυνατό να προβάλλεται θετικά ή αρνητικά ανάλογα με τη σκοπιμότητα της προβολής. Η σύνδεση να ήταν σε βάρος κάποιων πριν από δεκαετίες και υπέρ δεκαετίες αργότερα, ή αντίστροφα. Η σύνδεση να εξαφανίζεται τυπικά και στατιστικά μέσα σε ασφαλιστικές διατάξεις αλλά να λειτουργεί διαρκώς στην πραγματική οικονομία. Ειδικότερα, στην οικονομία των εργαζομένων όπου η πραγματικότητα μετρείται, έστω όχι αποκλειστικά, με το ύψος των απολαβών.⁹⁷ Και αν αυτό ισχύει για τις περιπτώσεις των βασικών δημοσίων συντάξεων και για τις συντάξεις από τα επαγγελματικά σχήματα, είτε πρόκειται για συμπληρωματικές είτε για επικουρικές, ισχύει ακόμη περισσότερο για εκείνες που προβλέπονται διαμέσου των νεώτερων σχημάτων ιδιωτικής συνταξιοδότησης όπου το ύψος των απολαβών καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και τις πραγματικές δυνατότητες για ένταξη και μελλοντικές παροχές. Οι ανισότητες στην αγορά εργασίας δεν θα μπορούσαν να εξαφανισθούν απλά στο πεδίο του κοινωνικού κράτους και απλά δεν εξαφανίζονται. Το κοινωνικό κράτος κατασκευάστηκε στη βάση της αγοράς εργασίας και θα αλλάξουν ή δεν θα αλλάξουν μαζί. Το κοινωνικό κράτος δεν διεκδικήθηκε συλλογικά επομένως δεν αποδόθηκε ή παραχωρήθηκε, ανάλογα με την οπτική γωνία της αλλαγής, ως τέτοιο στη διάρκεια του τελευταίου και πλέον αιώνα. Το κοινωνικό κράτος διεκδικήθηκε όμως, στη βάση μιας ισότητας αλλά, τουλάχιστον εκ των υστέρων, όχι εκείνης του κόσμου της εργασίας συνολικά – όχι ενός κόσμου με τόσο διακριτές παραγωγικές σχέσεις. Η ισότητα υπήρξε και συνεχίζει να αποτελεί ένα

⁹⁷ Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται τα πιο χαρακτηριστικά κριτήρια ως τύποι συστημάτων συνταξιοδότησης που είναι διαθέσιμοι για τις υπό εξέταση χώρες της SHARE

	Ενιαίος συντελεστής	Με βάση τις αποδοχές	Με έλεγχο πόρων	Επαγγελματική συνταξιοδότηση	Ιδιωτική – Ατομική συνταξιοδότηση
Αυστρία		X	X		
Σουηδία		X	X		X
Γερμανία		X		(X)	
Ολλανδία	X	(X)	X	(X)	
Ισπανία		X			
Ιταλία		X	X	(X)	(X)
Γαλλία	X	X		X	
Δανία	X	X		(X)	X
Ελλάδα		X	X		
Ελβετία	X	X	X	X	
Βέλγιο		X	X	(X)	

Πηγή: Social Security Programs (2006) *Throughout the World: Europe*, με παρένθεση συμπληρώθηκαν στοιχεία από ευρωπαϊκές πηγές.

ονομαστικό σημείο αναφοράς σε πλαίσια διεκδικήσεων. Η αλήθειά της υπήρξε και συνεχίζει να είναι ο κατακερματισμός.

Είναι συχνά διατυπωμένο ότι η ιστορία της κοινωνικής ασφάλισης δεν είναι παρά μια ιστορία κρίσης - κρίση πολιτική, κοινωνική, οικονομική.⁹⁸ Οι απαντήσεις στην κρίση, και πιο ορθά στις διαδοχικές κρίσεις, ήταν και συνεχίζουν να είναι επίσης πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές. Στην εξέλιξη τουλάχιστον 150 ετών ο κόσμος της εργασίας εκπροσωπήθηκε πολιτικά λαμβάνοντας το ρόλο επίσημου συνομιλητή (κοινωνικός διάλογος), οι εργαζόμενοι κατοχύρωσαν κοινωνικά δικαιώματα μοναδικά στην πάροδο της ιστορίας (οκτάωρο, πενθήμερο, ασφάλεια στην εργασία, ασφάλιση) ενώ η οικονομική τους θέση εξασφάλισε ένα είδος αναπαραγωγής πολύ περισσότερο σύνθετο από εκείνο της απλής. Όμως, οι απαντήσεις δεν υπήρξαν απόλυτες ακόμη και όταν οι κρίσεις ήταν απόλυτες (οικονομική κατάρρευση, πόλεμοι) και, κυρίως, στα πλαίσια αυτής της μελέτης, δεν αφορούσαν συνολικά τον κόσμο της εργασίας παρά μονάχα σε ένα γενικό επίπεδο με πολλές εξειδικεύσεις. Η πολιτική εκπροσώπηση λαμβάνει χώρα με εξορισμού αποκλεισμούς, τα δικαιώματα, όντας περιορισμένα σε ένταση και έκταση, έχουν, μάλλον, αποκλειστικό χαρακτήρα ενώ η κάλυψη των αναγκών επιβίωσης είναι εκείνη που χαρακτηρίζει την οικονομική κατάσταση ολόένα και περισσότερων εργαζομένων και όχι η εκτεταμένη αναπαραγωγή. Μετά τη γενικότητα του «κόσμου της εργασίας» η εξειδίκευση, έστω και απομακρυσμένη από το συγκεκριμένο, ενδέχεται να περιορίζει τις αμφιβολίες: οικονομικοί πρόσφυγες, γυναίκες πολύ νέες, γυναίκες και άνδρες, κυρίως, μεγαλύτερης ηλικίας αποτελούν, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το συνήθη πληθυσμό των παρυφών της αγοράς εργασίας.⁹⁹ Στις παρυφές οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές απαντήσεις δίνονταν και δίνονται φειδωλά. Αλλά και μετά τις παρυφές, εντός της αγοράς εργασίας, η εξέλιξη δεν είναι μονοσήμαντη: έχει διαβαθμίσεις και

⁹⁸ Ενδεικτικά για μια τέτοιου είδους αντίληψη είναι τα έτη απαρχής για κάθε σύστημα συντάξεων, πριν ή μετά από περιόδους πολέμου και κοινωνικών εκρήξεων: Αυστρία (1906), Σουηδία (1913), Γερμανία (1889), Ολλανδία (1901), Ισπανία (1919), Ιταλία (1919), Γαλλία (1910), Δανία (1891), Ελλάδα (1934), Ελβετία (1946), Βέλγιο (1900) [Social Security Administration 2006].

⁹⁹ Για παράδειγμα, με βάση τις εργασιακές συνθήκες και την ασφάλεια εργασίας προτείνεται από τον Ferrera μια τυπολογία με έδρα κυρίως τις μεσογειακές χώρες όπου παρατίθενται τρεις τομείς απασχόλησης: (α) ο κανονικός, (β) ο μη-κανονικός, και (γ) ο «υπόγειος» (underground) τομέας [Ferrera 2005: 4].

απαντά στις κρίσεις διαμέσου αυτών. Η διάκριση των ατόμων και των ομάδων σε εντός και εκτός αγοράς εργασίας είναι περισσότερο μια επιτυχημένη σύνθεση παρά μια πραγματικότητα καθεαυτή. Επιτυχημένη είναι κυρίως διότι είναι άμεσα αντιληπτή και συνήθως κατανοητή από όλους και όλες όσο «εντός» ή «εκτός» βρίσκονται. Είναι σύνθεση και όχι πραγματικότητα γιατί ακριβώς υπάρχουν ποιότητες και ποσότητες επιστημονικά μετρήσιμες, και, μάλιστα, με πολύ ικανοποιητικές πιθανότητες πρόβλεψης για το μέλλον (όσον αφορά πχ τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα και την κατάσταση ευημερίας). Πολύ σωστά έχει παρατηρηθεί πως «στην πράξη η διαφορά μεταξύ των εντός και των εκτός είναι μάλλον θέμα βαθμού και όχι είδους» [Lindbeck & Snower 2002: 2]. Η αγορά εργασίας είτε πρόκειται για νησίδες ασφάλειας σε πελάγη ανασφάλειας είτε για μια περισσότερο τακτοποιημένη κατάσταση όπως είναι ορισμένοι ομόκεντροι κύκλοι όπου η απομάκρυνση από το εσωτερικό σημαίνει υποβάθμιση είχε και έχει διαφορετικά σετ απαντήσεων (παροχών και προνομίων) για τους διακριτούς, και σχετικά διαβαθμισμένους, πληθυσμούς τόσο κατά τη γεωγραφική μεταφορά όσο και κατά τη γεωμετρική (η δεύτερη είναι, απλώς, πιο δομική, και, δυστυχώς, πιο συγκεκριμένη). Για τη μελέτη και οι δύο μεταφορές έχουν ένα πληροφοριακό δυναμικό το οποίο σε πολλά σημεία ξεπερνά τα όρια της. Κυρίως διότι στην πραγματικότητα οι εξελισσόμενοι παλαιοί όπως και «οι νέοι διαχωρισμοί είναι μυριάδες» [McGovern, Hill, Mills & White 2007: 69]. Παρά το γεγονός αυτό, η ανάλυση (στα αποτελέσματα) της καταμερισμένης, έως κατακερματισμένης, αγοράς εργασίας αποτελεί ένα από πιο κρίσιμα συστατικά της. Το επιχείρημα που αναπτύχθηκε στο πρώτο μέρος της μελέτης, το βασικό ερώτημα, και η ποσοτική ανάλυση του τρίτου μέρους δεν αναφέρονται σε παράγωγα της αγοράς εργασίας: όχι σε σχέσεις της αγοράς αλλά σε παραγωγικές σχέσεις οι οποίες εκφράζονται σε διαφορετικά πεδία, όπως το εισόδημα, ο πλούτος, οι δυνατότητες κατά τη συνταξιοδότηση κα.

Οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί που έχουν αναπτυχθεί και συνεχίζουν να αναπτύσσονται μεταξύ εργαζομένων και μεταξύ συνταξιούχων από διαφορετικά τμήματα της αγοράς εργασίας δεν είναι εφικτό, και αν ακόμη ήταν κάτι τέτοιο επιθυμητό, να λυθούν με

απλά μέτρα αναδιανεμητικού χαρακτήρα.¹⁰⁰ Εξορισμού τα εκ των υστέρων μέτρα αποσκοπούν, και είναι πράγματι σε θέση, να αμβλύνουν μέχρι ένα βαθμό τις ανισότητες, αλλά, ακριβώς, μέχρι ένα βαθμό. Οι διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης υφίστανται για ορισμένους λόγους οι οποίοι ποικίλουν ανάλογα με την οπτική γωνία της διερεύνησης (από τη νέο-κλασική οικονομική έως τα νέο-μαρξιστικά οικονομικά, στη γενικότητα των δύο σχολών χωρίς εξειδικεύσεις). Οι ανισότητες, όμως, όποια εξήγηση και αν τους αποδοθεί έχουν ήδη μια μακρά παράδοση και με βάση τα συστήματα ασφάλισης και συνταξιοδότησης που ισχύουν στην Ελλάδα και τη Γηραιά Ευρώπη πρόκειται να έχουν και ένα μακρύ μέλλον.¹⁰¹ Είτε πρόκειται για οικονομικούς ανταγωνισμούς ανάμεσα σε εργαζόμενους ενός πρωτεύοντα τομέα απασχόλησης και ενός δευτερεύοντα (ή ανάμεσα σε εργαζόμενους σε ένα κεντρικό τομέα και άλλους περιφερειακούς) όπως προβάλλεται από τη νεοκλασική θεώρηση είτε για ανταγωνισμούς μεταξύ εργαζομένων με διαφορετική δυναμική και συνθήκες ισχύος στην αγορά εργασίας όπως προβάλλεται από τη νέο-μαρξιστική προοπτική το ποσοτικό αποτέλεσμα της ανισότητας παραμένει, και γι' αυτό οι εννοιολογικές διακρίσεις ανάμεσά τους δεν είναι και ιδιαίτερα αυστηρές. Εξάλλου η διαφορά ανάμεσα στις ερμηνείες δεν πηγάζει από τα δεδομένα αλλά από την ίδια τη θεωρία και τις διαφορετικές προϋποθέσεις που τίθενται κάθε φορά. Γι' αυτό και το ερώτημα σχετικά με το που ανήκει ή/και εξελίσσεται το θεωρητικό παράδειγμα του διαχωρισμού της εργασίας συνεχίζει να είναι έγκριτο αν και δίχως μία και οριστική απάντηση [Piore 1983: 249, Fine 1998: 175]. Υπέρ-απλουστευτικά ίσως, στο ένα άκρο η ανισότητα είναι μια αντανάκλαση των σχέσεων στην αγορά ενώ στο άλλο άκρο η ανισότητα πηγάζει από τις παραγωγικές σχέσεις. Και για τις δύο προοπτικές οι καταταμίσεις και οι ανισότητες είναι μη επιθυμητές. Όμως, στην πρώτη οι καταταμίσεις και οι ανισότητες είναι ένα ζήτημα περιορισμού διαμέσου εξορθολογισμών στην αγορά εργασίας ενώ στη δεύτερη δεν τίθεται ζήτημα

¹⁰⁰ Είτε αφορούν το εισόδημα είτε αφορούν τα περιουσιακά στοιχεία. Για τα δεύτερα, μάλιστα, μια επιτυχημένη πολιτική αναδιανομής είναι πιθανόν σε θέση να εντείνει τους διαχωρισμούς που επικρατούν στην αγορά εργασίας παγιώνοντας την ισχυρή θέση των «εντός» [Moene & Wallerstein 1998: 237].

¹⁰¹ Αρκεί να συγκριθούν τα προσδόκια επιβίωσης που παρουσιάστηκαν στην ενότητα 2.1 με τις ηλικίες των ατόμων που αποτελούν το δείγμα της μελέτης για να διαπιστωθεί αυτό το δυσοίονο μέλλον για ορισμένα άτομα.

περιορισμού για κάτι αντικειμενικό προς τις παραγωγικές σχέσεις. Και αυτό διότι δεν είναι μονάχα οι προϋποθέσεις που διαφέρουν ανάμεσα στα δύο άκρα της θεωρίας, είναι, βασικά, η αντιμετώπιση προς το τρέχον κοινωνικοοικονομικό σύστημα: επικράτηση μιας τέλει ανταγωνιστικής αγοράς ή κατάρρευση του καπιταλισμού. Συζευκτικά, νεοκλασικοί και νεομαρξιστές αντιμετωπίζουν τους διαχωρισμούς ως εμπόδιο. Διαζευκτικά, οι πρώτοι αντιμετωπίζουν το φάσμα της μη ολοκλήρωσης μιας ελεύθερης αγοράς ενώ οι δεύτεροι αντιμετωπίζουν το φάσμα της μη ενοποίησης της εργατικής τάξης [Buttis 1987: 19]. Παρόλα αυτά, η περαιτέρω διερεύνηση των διαχωρισμών στη βάση των παραπάνω εναλλακτικών ερμηνειών είναι κάτι που ξεπερνά κατά πολύ τα όρια της μελέτης. Οι διαφορετικές ερμηνείες πηγάζουν από πολύ διαφορετικές σχέσεις αιτιότητας που στον πυρήνα τους βρίσκονται η κυριαρχία στις σχέσεις αγοράς και η εκμετάλλευση στις παραγωγικές σχέσεις, χωρίς, μάλιστα, οι ερμηνείες αν και εναλλακτικές να αποκλείουν η μία την άλλη στα πλαίσια μιας μελέτης όπου πρωταγωνιστεί μονάχα ο «κόσμος της εργασίας» και απουσιάζει στο παρασκήνιο ο «κόσμος του κεφαλαίου». Οι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης συνεχίζουν να ανταγωνίζονται σε πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς όρους παρά την ερμηνεία που προσλαμβάνουν αυτοί οι ανταγωνισμοί. Το πεδίο της γήρανσης δεν είναι απλώς ένα ακόμη πεδίο όπου οι ανταγωνισμοί ξεδιπλώνονται: είναι το πιο κρίσιμο πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά διότι στη διάρκεια της κρίσης διακυβεύεται η σταθερότητα και, κυρίως, ο έλεγχος ενός τεράστιου συστήματος εισφορών και παροχών βασισμένο σε κοινωνικό και όχι ατομικό πλούτο.¹⁰²

Όπως διατυπώθηκε ήδη, η κοινωνική ασφάλιση αποτέλεσε πριν από πολύ καιρό και αποτελεί εκ νέου μια απάντηση σε αλληπάλληλες κρίσεις. Πρόκειται ουσιαστικά και όχι τυπικά για ένα μοντέλο ανταπόκρισης σε ανάγκες. Ένα μοντέλο, όμως, το οποίο

¹⁰² Για να αποφευχθεί η εμπλοκή με αριθμούς επηρεασμένους από τις πρόσφατες ανόδους, και ακόμη πιο πρόσφατες καθόδους, των τιμών στα διεθνή χρηματιστήρια, το σύνολο της αξίας των «συνταξιοδοτικών σχημάτων (εργαζομένων) παγκοσμίως εκτιμούνταν να έχει αγγίξει τα 13 τρις δολάρια, δηλαδή 13 χιλιάδες δις δολάρια ή για αποδοθεί σωστά 13.000.000.000.000 δολάρια, το 1999» [Blackburn 2002: 6]. Σαν ποσοστό του παγκόσμιου ΑΕΠ ο αριθμός αυτός ξεπερνούσε το 45% για το 1999 ενώ σε μια περίοδο κορύφωσης (2005) θα ξεπερνούσε, σύμφωνα με εκτιμήσεις [Tausch 2005], ακόμη και τα 31 τρις δολάρια, αρκετά πριν εκδηλωθεί με εμφανή τρόπο έστω και αν βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη η χρηματιστηριακή κρίση.

γενικεύθηκε από προηγούμενες καταστάσεις, δεν δημιουργήθηκε εκ του μηδενός. Και σε αυτό το σημείο χρειάζεται μια διευκρίνιση: οι προηγούμενες καταστάσεις δεν αφορούν την ασφάλιση αλλά την κοινωνική ασφάλιση. Από την Lombard Street μέχρι την Corporation of Lloyd's είναι μάταιο να αναζητηθούν ιστορικά στοιχεία κοινωνικής ασφάλισης. Σε μια εποχή όπου η αναλογιστική προσέθετε κύρος στην ασφάλιση των εμπορευμάτων η εργασία σαν εμπόρευμα παρέμενε εξασφαλισμένη μονάχα στο επίπεδο της φιλανθρωπίας ή της αλληλοβοήθειας. Η τελευταία είναι εκείνη που προκρίνει και τα πρώτα στοιχεία κοινωνικής ασφάλισης με τη μορφή των Ταμείων για συντάξεις από εισφορές εργαζομένων, αλλά λίγο αργότερα και εργοδοτών, στη διάρκεια των αρχών του 19^{ου} αιώνα στη Δυτική Ευρώπη. Στην Ελλάδα κλαδικά Ταμεία αλληλοβοήθειας είναι γνωστά από το 1836, οι πιο σοβαρές προσπάθειες, όμως, οι οποίες και εξελίχτησαν στη συνέχεια, συνέβησαν το 1861 (ναυτικοί) και το 1882 (μεταλλωρύχοι). Πριν λοιπόν, τα σχέδια Bismarck και Beveridge οι εργαζόμενοι κατά κλάδο, τομέα ή επιχείρηση είχαν προχωρήσει σε σχήματα τα οποία βρίσκονται πολύ κοντά σε μια πρώιμη κοινωνική ασφάλιση χωρίς τη συμμετοχή του κράτους και την οργάνωση από κρατικούς φορείς. Και πάλι στην Ελλάδα, μέχρι το 1925 ιδρύθηκαν Ταμεία για λιμενεργάτες, τυπογράφους και καπνεργάτες ενώ την επόμενη δεκαετία συστάθηκε μια πληθώρα Ταμείων επικουρικής ασφάλισης [Ρουπακιώτης 1990: 11]. Το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων θα δημιουργούνταν το 1934 αλλά με τη μορφή ενός ΙΚΑ που ασφάλιζε μόλις το 9% των εργαζομένων [Ρομπόλης 1991: 19]. Η πραγματική καθολικότητα, έστω και στα ελάχιστα των παροχών, στην Ελλάδα όπως και στην Ευρώπη θα περνούσε μέσα από επιμέρους Ταμεία και με σιγουριά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη διεύρυνση του ρόλου του κράτους. Και σχεδόν συγχρόνως θα αντιμετώπιζε τα πρώτα προβλήματα: «το πρώτο λογιστικό έλλειμμα του ΙΚΑ παρουσιάστηκε το 1953. Η εξασφάλιση της βιωσιμότητας του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης κρίθηκε αρμοδίως «εξαιρετικά επείγουσα» το 1958. Η επιχειρηματολογία για την ανάγκη του “Νέου Κοινωνικού Κράτους” το οποίο θα αντικαταστήσει το παλαιό βασίζεται σε γερά θεμέλια, αφού επαναλαμβάνεται (με παρεμφερείς όρους) ήδη επί τρεις δεκαετίες» [Τήνιος 1999]. Η πολύ συνοπτική αναδρομή σε χρόνια πριν τη δημιουργία συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης και συνταξιοδότησης δεν έχει άλλη σκοπιμότητα παρά το να επαναφέρει το ζήτημα της κρισιμότητας της θέσης των εργαζομένων στην αγορά εργασίας. Από εκεί και έπειτα αγορά εργασίας και κοινωνικό κράτος συνδέονται στενά ανταλλάσσοντας διαρκώς

λύσεις και προβλήματα. Μέχρι το 2005 όπου η μελέτη αντλεί τα ποσοτικά δεδομένα και αποδίδει αποτελέσματα πολλά έχουν αλλάξει. Εκείνο που κυρίως ενδιαφέρει είναι η αλλαγή σε ό,τι θεωρείται βασικός τομέας για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη της οικονομίας και της κοινωνίας. Είναι πολλοί οι κλάδοι, οι τομείς αλλά και οι επιχειρήσεις που οι εργαζόμενοί τους (όπως και οι συνταξιούχοι που προέρχονταν από εκεί) βρέθηκαν κάθε φορά σε θέσεις κοντά στην κορυφή της αγοράς εργασίας, κορυφή με την έννοια των αμοιβών, των παροχών και των προνομίων. Και, κυρίως, δεν είναι όλοι.

Ο κόσμος της εργασίας έχει νικητές και ηττημένους και αυτός είναι ο πιο σαφής διαχωρισμός. Δεν ήταν πάντοτε οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι από τον κρατικό τομέα της οικονομίας εκείνοι με τα συγκριτικά καλύτερα εισοδήματα ή οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση εκείνοι με τα συγκριτικά περισσότερα διαθέσιμα περιουσιακά στοιχεία.¹⁰³ Αλλά στην σύγχρονη εποχή είναι. Η τουλάχιστον είναι στο βαθμό που η ανάλυση επιβεβαιώνει κάτι τέτοιο. Παράλληλα, η ανάλυση επιβεβαιώνει τη δυσχερή συγκριτικά θέση των εργαζομένων και περισσότερο των συνταξιούχων που προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα. Το κοινωνικό κράτος, το μεταπολεμικό κράτος με άλλα λόγια, στην όποια μορφή του στις υπό εξέταση χώρες αποτελεί για τη μελέτη το βασικό συστατικό της ερμηνείας των ανισοτήτων. Η κοινωνική πολιτική στηρίχθηκε και στηρίζεται σε διαχωρισμούς της αγοράς εργασίας αλλά και τους επιτείνει με τις λειτουργίες προστασίας που προβλέπει. Η αναπαραγωγή των διαχωρισμών είναι σε μεγάλο βαθμό η αναπαραγωγή των ανισοτήτων ανάμεσα σε εργαζόμενα άτομα. Ιδιαίτερα όταν πρόκειται για συνταξιούχους όπου οι διαχωρισμοί και οι θέσεις είναι πια θέματα που έχουν οριστικοποιηθεί. Παρόλο που για τη μελέτη είναι άλλο πράγμα η κοινωνική ασφάλιση και άλλο οι ασφάλειες εάν η λογική των εμπορευμάτων έχει επικρατήσει

¹⁰³ Ενδεικτικά για αυτή τη αλλαγή στο πέρασμα του χρόνου, όσον αφορά τόσο την πραγματικότητα όσο και τις αντιλήψεις που συνοδεύουν κάθε εποχή αναφέρεται από το μακρινό παρελθόν η περίπτωση Ελλάδας, όπου στις κινηματογραφικές ταινίες της δεκαετίας του 1950 οι δημόσιοι υπάλληλοι παρασταίνονται να εργάζονται «με 3 και 60», πιο πρόσφατα η περίπτωση της Ρωσίας, όπου η κατάρρευση των μισθών των κρατικής γραφειοκρατίας ακολούθησε άμεσα την κατάρρευση του συστήματος στις αρχές της δεκαετίας του 1990, και πιο σύγχρονα (2008) αναφέρεται η περίπτωση της Μ. Βρετανίας, όπου κυβέρνηση και αντιπολίτευση ερίζουν για τα, χαμηλά ή υψηλά αντιστοίχως, επίπεδα αμοιβών και συντάξεων του δημοσίου τομέα.

και σε αυτό το επίπεδο τότε ακόμη και στη λογική του εμπορεύματος οι τιμές της ασφάλισης εργαζομένων για μελλοντικούς κινδύνους, όπως η αναπόφευκτη γήρανση εάν δεν προηγηθεί απρόοπτος θάνατος, είναι άνισες, με τις παραγωγικές σχέσεις να σχετίζονται σε σημαντικό βαθμό με αυτή την ανισότητα τιμών. Στην πράξη το κοινωνικό κράτος που προστατεύει δεν είναι ένα. Είναι τουλάχιστον όσα και οι διαχωρισμοί που το συνοδεύουν. Ακόμη και η απλή σχηματοποίηση που ακολουθεί η μελέτη με τις ξεχωριστές κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες κατά την εργασία και κατά τη συνταξιοδότηση είναι ικανή να αποδώσει με σαφήνεια τις διαφορετικές συνθήκες που εξασφαλίζονται από τα διαφορετικά κοινωνικά κράτη, πάντοτε στο πλαίσιο μίας χώρας. Περισσότερο εξειδικευμένες αναλύσεις με ακριβείς αναφορές στα διαφορετικά σχήματα συνταξιοδότησης, εντός των γενικότερων συστημάτων όπως εκείνα περιγράφηκαν ανά χώρα προηγουμένως, θα είναι σίγουρα σε θέση να καταδείξουν και με μεγαλύτερη ακρίβεια τις διαφορές που ισχύουν.

Στην προοπτική μιας πολιτικής οικονομίας για τη γήρανση σκοπός είναι η κατανόηση και η διερεύνηση των εναλλακτικών τρόπων που η πολιτική οργάνωση, το κοινωνικό περιβάλλον και ο καπιταλισμός επηρεάζονται συγχρόνως. Η διεπιστημονική αυτή προσέγγιση είναι σε θέση να «προσφέρει μια θεωρητική και εμπειρική προοπτική για τους κοινωνικοοικονομικούς καθορισμούς της εμπειρίας της γήρανσης και της μεγάλης ηλικίας, και για τις πολιτικές παρεμβάσεις που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνίας» [Quadagno & Reid 1999: 344]. Η βασική υπόθεση της μελέτης όπως και τα συνοδευτικά ερωτήματά της μαζί με τις διερευνητικές απαντήσεις που τα συνοδεύουν «στοιχειοθετούνται πάνω στην προϋπόθεση πως η γήρανση μπορεί να κατανοηθεί μονάχα μέσα στο πλαίσιο κοινωνικών συνθηκών και ζητημάτων της ευρύτερης κοινωνικής τάξης (order)» [Estes 2001: 1]. Όχι αποκομμένα από την κοινωνική πραγματικότητα, τους καθορισμούς αλλά και τις εναλλακτικές που η ίδια προσφέρει. Με αυτή την προϋπόθεση λοιπόν, η άσκηση κοινωνικής πολιτικής δεν μπορεί να αποτελεί ένα όχημα για την επίλυση των συνταξιοδοτικών προβλημάτων στη μορφή της αυξομείωσης των εισφορών, των ορίων ηλικίας και των συντάξεων, και μάλιστα ταυτίζοντας τη γήρανση αποκλειστικά με τα θέματα συνταξιοδότησης.¹⁰⁴ Είναι η πραγματικότητα που ξεπερνάει αυτή τη

¹⁰⁴ Παρά τις σοβαρές προτάσεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με παραμετρικές αλλαγές στο σύστημα συντάξεων στην Ελλάδα είναι πλέον σαφές ότι εκείνες «δεν επαρκούν όταν είτε οι δημογραφικές

μορφή και όχι οι αναλυτικές δυνατότητες της μιας ή της άλλης προοπτικής – ειδικά όταν η προοπτική είναι απλώς αναλογιστική.

Το σύγχρονο κοινωνικό κράτος έχει αναδειχθεί, σε πολιτικούς όρους, ως η κύρια προτεραιότητα για τα περισσότερα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανάμεσά τους και οι υπό εξέταση χώρες της SHARE. Πολυάριθμες έρευνες και μελέτες διεξάγονται και συντάσσονται συνεχώς στη διάρκεια των τελευταίων είκοσι ετών. Η παραδοσιακή αντιμετώπιση του ζητήματος σαν θέμα κοινωνικής πολιτικής στα όρια του κράτους πρόνοιας είναι πια ξεπερασμένη καθώς η καθοριστική οπτική γωνία έχει αλλάξει δραματικά. Για την Ευρώπη μετά το 2000 η ατζέντα της Λισσαβόνας εισήγαγε έναν ορισμό της κοινωνικής πολιτικής σαν έναν «παραγωγικό συντελεστή» [Commission of the European Communities 2000: 5]. Ακόμη και εκεί όπου η παθητική πολιτική των επιδομάτων διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο το κοινωνικό κράτος συνδέεται ευθέως με την οικονομική πολιτική καθώς και με την πολιτική απασχόλησης.¹⁰⁵ Και οι τρεις πολιτικές διαμορφώνονται σε αλληλεξάρτηση είτε σκόπιμα είτε δίχως πραγματικό έλεγχο στη διαδικασία. Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, και όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, στην κοινή έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης το 2001 σημειώνεται ότι «στα πλαίσια των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων στη Λισσαβόνα (Μάρτιος 2000), στη Νίκαια (Δεκέμβριος 2000) και στη Στοκχόλμη (Ιούνιος 2001), τα κράτη μέλη δεσμεύτηκαν στην προώθηση μιας βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης και ποιοτικής απασχόλησης, που θα μειώσει τον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και θα ενισχύσει την κοινωνική συνοχή στην Ένωση, στο διάστημα 2001 – 2010» [European Commission 2002: 9]. Έτσι αποπειράται οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας, το άνοιγμα των αγορών, η ανταγωνιστικότητα, η παραγωγικότητα, η απασχόληση να συμπληρώνουν το ένα και το αυτό πεδίο σύνθεσης και αντιπαράθεσης. Η αντιμετώπιση ζητημάτων όπως η κοινωνική ασφάλιση, η συνταξιοδότηση, η παροχή δημόσιας φροντίδας υγείας μετασχηματίζεται σε λογικό πρόβλημα που αναζητά λύσεις ενώ δεν ισχύουν πλέον

μεταβολές είναι μεγάλου βάθους είτε το σύστημα ενσωματώνει μεγάλες οριζόντιες ή κάθετες ανισότητες» [Τραγάκη & Loufir 2001: 218].

¹⁰⁵ Μια σύνδεση με σκοπό τη λύση ενός τριλήμματος που έχει σημαδέψει την οικονομία και την οικονομική επιστήμη τις τελευταίες δεκαετίες, και σύμφωνα με το οποίο μονάχα δύο ζητούμενα εκ των (α) ισότητα, (β) δημιουργία απασχόλησης, (γ) δημοσιονομική σταθερότητα, είναι δυνατό να επιτευχθούν συγχρόνως μια δεδομένη στιγμή [Wren 2001: 247].

ούτε τα προηγούμενα λογικά προβλήματα ούτε οι προηγούμενες λύσεις τους, στο βαθμό βέβαια που πράγματι ίσχυαν και στο παρελθόν παρά την προβολή τους.¹⁰⁶ Δεν είναι, απλώς, δημοσιονομικά προβλήματα που λύνονται με δημοσιονομικούς μέσα. Με αυτό δεν εννοείται πως δεν αποτελούν ζητήματα για τη δημόσια πολιτική, αντιθέτως. Η αναμόρφωση των συντάξεων αποτελεί πλέον «ένα ακανθώδες, πολιτικά ριψοκίνδυνο, και εγγενές διχαστικό πρόβλημα πολιτικής» [Ney 2003: 80].¹⁰⁷ Οι δημόσιες δαπάνες διογκώνονται διαρκώς για να καλύψουν τις εκτεταμένες ανάγκες. Αυτό που εννοείται είναι πως οι δημοσιονομικές παρεμβάσεις δεν αρκούν. Χρειάζεται, επίσης, να δοθεί μεγαλύτερη σημασία, από όση συνήθως, «στην κοινωνική βιωσιμότητα των συστημάτων συνταξιοδότησης και στην επίδραση που έχουν οι μεταρρυθμίσεις στην επάρκεια και τη διανομή των εισοδημάτων των συνταξιούχων» [OECD 2005a: 9]. Και όταν συμβαίνουν αποκαλύπτουν πως οι εξελίξεις στην κοινωνική προστασία, η παροχή ασφάλειας στο παρόν και το μέλλον, πάσχουν δομικά. Σε μεγάλα μέρη του πληθυσμού η παροχή ασφάλειας κατά τις μεγαλύτερες ηλικίες παρουσιάζεται με τρόπο καθόλου ασφαλή. Είτε πρόκειται για γυναίκες ή συμβοηθούντα μέλη ενός νοικοκυριού χωρίς αμοιβή είτε για άτομα με εργασιακό παρελθόν στην αδήλωτη ή ακόμη και την αγροτική απασχόληση το πρόβλημα παραμένει στην πλευρά του προβληματικού ιστορικού εισφορών που απέδωσαν ή δεν απέδωσαν ή διαφορετικά «στις μη-τυπικές και μη μη-σταθερές καριέρες που ακολουθήθηκαν» [Esping-Andersen, Gallie, Hemerijck, & Myles 2001: 38]. Αλλά η έλλειψη ασφάλειας δεν πλήττει μονάχα τις ομάδες με την πιο χαλαρή σύνδεση με την αγορά εργασίας. Η επισφάλεια βρίσκεται διαρκώς στο προσκήνιο με

¹⁰⁶ Όπως και το ζήτημα της πλήρους απασχόλησης δεν ήταν ποτέ καθολικό έτσι και εκείνο των παροχών συντάξεων και υγείας δεν σημαίνει το ίδιο για όλους και όλες, τα πιο ψύχραιμα επιχειρήματα που κατατίθενται στο δημόσιο διάλογο καλούν για μια διαφορετική αφετηρία: «φρένο στη νοσταλγία για το παρελθόν - η πλήρης απασχόληση ΔΕΝ ήταν πλήρης απασχόληση αλλά σχεδόν πλήρης καθώς αφορούσε πρωτίστως (αν όχι και αποκλειστικά) τους άνδρες, λευκούς και συνδικαλισμένους. Με άλλα λόγια ήταν "πλήρης απασχόληση" για τους "εντός" της επίσημης αγοράς εργασίας. Για τους υπόλοιπους και τις υπόλοιπες, τους και τις "εκτός" δηλαδή, τα πράγματα ήταν πολύ λιγότερο εδωλικά και καθόλου δεν έμοιαζαν με αυτό που έχουμε στο μυαλό μας ως πλήρη απασχόληση και ενιαία ευημερία...» [Λυμπεράκη 2000]

¹⁰⁷ Και το πρόβλημα δεν αφορά μονάχα τον εκλογικό στίβο στον οποίο μετέχει μια κυβέρνηση στην προσπάθειά της να επανεκλεγεί (αφού έχει προσπαθήσει ή αδιαφορήσει για την αναμόρφωση) αλλά αφορά και την ένταση της απαιτούμενης συσσωρευσης για το συνολικό οικονομικό σύστημα [Λαμπρινίδης 1984].

τόσο συντριπτικό τρόπο ώστε η πραγματική πρόκληση για μια πολιτική οικονομία της γήρανσης «είναι όχι απλώς να κατανοήσει πως οι άνθρωποι ερμηνεύουν τα ιδιωτικά τους προβλήματα αλλά μάλλον να εξετάσει πως αυτά τα ιδιωτικά προβλήματα γίνονται [πλέον] δημόσια ζητήματα και εξαιτίας αυτού δημιουργείται [η ανάγκη για μια] κοινωνική αντιμετώπιση» [Quadagno & Reid 1999: 344].

Οι δημογραφικές εξελίξεις των προηγούμενων πενήντα ετών, και πολύ περισσότερο οι δημογραφικές προβλέψεις των επομένων πενήντα ετών, είναι οι εικόνες, και η συζήτηση η οποία τις συνοδεύει, που θέτουν με πολύ πιεστικό τρόπο ορισμένα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Προβλήματα τόσο για τους ηλικιωμένους όσο και για τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας, όπου συνεχίζουν να λειτουργούν υποστηρικτικά προς αυτούς, ίσως όχι πλέον χωρίς όρους, και ανεξάρτητα από το είδος της κοινωνικής ασφάλισης και συνταξιοδότησης που ισχύει στην κάθε χώρα.¹⁰⁸ Αυτά τα προβλήματα εκφράζονται, κυρίως, στο οικονομικό πεδίο (εισοδήματα και συντάξεις) αλλά εντοπίζονται, εντός των ορίων της μελέτης, στη διάρθρωση της κοινωνικής προστασίας. Στην Ελλάδα όπως συμβαίνει, λιγότερο ή περισσότερο, και στις άλλες χώρες της SHARE η κοινωνική προστασία διαρθρώνεται με βάση την κατάσταση και τις συνθήκες απασχόλησης. Η εστίαση, λοιπόν, στα ηλικιωμένα άτομα, καθώς και σε εκείνα που πρόκειται σύντομα να ανήκουν σε αυτή την ηλικιακή ομάδα, έχει ήδη κριθεί απαραίτητη καθώς αναπτύσσεται ο δημόσιος διάλογος για τις αναγκαίες αναδιαρθρώσεις της κοινωνικής πολιτικής που τα αφορά άμεσα. Η κοινωνική προστασία, όπως παρουσιάστηκε ήδη, κοστίζει. Και ίσως στο μέλλον να κοστίζει ακόμη περισσότερο, πάντοτε σε χρηματικούς όρους. Παρόλα αυτά η κοινωνία (εν γένει;) παραμένει πρόθυμη να διοχετεύει πόρους σε αυτή την κατεύθυνση: (α) από τη μεριά των εργαζομένων η προθυμία είναι ενεργή καθώς εκείνοι είναι και οι πρώτοι που συνειδητοποιούν τις μελλοντικές ανάγκες (τους) και τη μελλοντική πιθανολογούμενη αδυναμία κάλυψής τους, (β) η μεριά των εργοδοτών έχει λόγους να προσδοκά από τη συνεχή ανανέωση του εργατικού δυναμικού, και συνεισφέρει, λιγότερο ή περισσότερο, ανάλογα με την πορεία της εκάστοτε περιόδου, τις συναινέσεις και τις συγκρούσεις της, (γ) το κράτος (κεντρικό ή αποκεντρωμένο) δεν περιορίζεται στο να διαιτητεύει τις συγκρούσεις και να λαμβάνει τις κρίσιμες

¹⁰⁸ Είτε πρόκειται για τριμερή χρηματοδότηση από εισφορές εργαζομένων, εργοδοτών και κράτους είτε για χρηματοδοτήσεις από φορολογικά έσοδα.

τελικές αποφάσεις αλλά προβαίνει και σε οικονομική στήριξη των θεσμών γύρω από την κοινωνική προστασία. Ειδικά για τις συντάξεις, και ανάλογα με το είδος του κοινωνικού κράτους που έχει εξελιχθεί σε κάθε χώρα, η κρατική υποστήριξη είναι ιδιαίτερα σημαντική. Αυτοί οι τρεις ρόλοι, έστω και σε μια τέτοια απλοϊκή παρουσίαση, δεν αντιπροσωπεύουν παρά τους παραδοσιακούς δράστες γύρω από τη γήρανση. Βέβαια, η πραγματικότητα δεν είναι καθόλου απλοϊκή όσο σχηματική κι αν είναι μια απόπειρα περιγραφής της. Τα επιχειρήματα που γείρονται είτε υπέρ της ανάπτυξης της κοινωνικής προστασίας για τους ηλικιωμένους είτε υπέρ ενός δραστικού περιορισμού του κοινωνικού κράτους έχουν δράστες που ξεπερνούν κατά πολύ την παραπάνω τριμερή διάκριση. Όχι εκτός των ορίων της αλλά εντός της. Για εργαζόμενους και συνταξιούχους η κοινωνική προστασία μετά το γενικό επίπεδο κάλυψης αντιμετωπίζεται με τόσους διαφορετικούς τρόπους όσους και οι ξεχωριστές δομές προστασίας που χαρακτηρίζουν κάθε ξεχωριστή δομή απασχόλησης: δημόσιος τομέας, ευρύτερος δημόσιος τομέας, κρατικές επιχειρήσεις (εισηγμένες ή όχι σε χρηματιστήρια), μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις, μεσαίες και μικρές επιχειρήσεις, αυτό-απασχόληση (με ή χωρίς συμβοληθούντα μέλη και προσωπικό), εικονική αυτό-απασχόληση, ελεύθερα επαγγέλματα.¹⁰⁹ Το εύρος της κάλυψης όπως και η ποιότητά της διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με τη δομή. Όπως διαφέρει και η υποστήριξη ή η εναντίωση σε μεταρρυθμιστές προσπάθειες [Boeri & Ours 2008: 21]. Και η προθυμία της συνεισφοράς των εργαζομένων και των συνταξιούχων (ως πρώην εργαζομένων) στις δομές προστασίας διαφέρει τουλάχιστον αναλόγως με την προσδοκία. Οι δε διεκδικήσεις αφορούν περισσότερο τα πραγματικά περιθώρια επίτευξης επιμέρους στόχων παρά τις πραγματικές ανάγκες. Η συνεισφορά των εργοδοτών διαφέρει συνήθως ως προς την εκπλήρωση ορισμένων υποχρεώσεων προς τα συστήματα προστασίας ανάλογα με το εάν πρόκειται για το ίδιο το κράτος ως εργοδότη ή εάν πρόκειται για ιδιωτική εργοδοσία στη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας, και εκείνη με πολλές διαβαθμίσεις. Όμως, ο ιδιωτικός τομέας της οικονομίας, και πέρα από τις άλλες διακρίσεις, σημαδεύεται και από έναν μερικό αποχωρισμό από την κλασική εργοδοσία όσον αφορά τις εταιρίες που δραστηριοποιούνται και επενδύουν στην

¹⁰⁹ Δομές που δεν διαφέρουν από τη μεριά των εργαζομένων μονάχα ως προς το ύψος των αμοιβών και των παροχών αλλά και ως προς τη γενικότερη ασφάλεια ή επισφάλεια της διάρκειας της απασχόλησης: μονιμότητα, ορισμένη διάρκεια, εποχικότητα, προσωρινότητα κα. Η επίσημη διάρκεια της απασχόλησης σύμφωνα με τους κανονισμούς που ισχύουν αποτελεί ένα πολύ κρίσιμο μέγεθος κατά τη στιγμή της συνταξιοδότησης καθώς ταυτίζεται με τη διάρκεια της κοινωνικής ασφάλισης.

υγεία, τη φαρμακευτική, τις ασφάλειες και την παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών. Και αυτή η αυτονομία στην πλευρά του κεφαλαίου αυτή τη φορά έχει τη δική της σημασία για την εξέλιξη των συστημάτων προστασίας. Η «επιχείρηση της γήρανσης» είναι το κλασικό πλέον υπόδειγμα, αν και τόσο νέο, αυτού του αποχωρισμού [Pellow, Harrington & Estes 2001: 166]. Οι ιδιωτικές συντάξεις και η ιδιωτική υγεία οδηγούν αυτή την «επιχείρηση» σε μια πρωτοφανή ανάπτυξη με τη συσσώρευση πόρων από εργαζόμενους και κυρίως από ιδιωτικές και κρατικές επιχειρήσεις. Η ουσιαστική εμπορευματοποίηση της γήρανσης επιτελεί ένα ρόλο προωθητικής μηχανής για το κεφάλαιο, το οποίο επεκτείνεται προς σφαίρες της ατομικής και συλλογικής ζωής για τις οποίες είτε δεν είχε αποδώσει ενεργό ενδιαφέρον στο παρελθόν είτε ήταν αδιανόητο να συμβεί. Η αλλαγή που αποπειράται σε αυτό το σημείο μπορεί να λάβει τεράστιες διαστάσεις ανάλογα και με τις αντιδράσεις των άλλων δραστών. Όσον αφορά το κράτος, οι δημοσιονομικοί περιορισμοί θέτουν συγκεκριμένα όρια για την κοινωνική προστασία, της οποίας έχει μέχρι στιγμής την ευθύνη. Η αποκρυστάλλωση των διασπάσεων της εργασίας πάνω στα δικαιώματα και τις παροχές των συστημάτων συνταξιοδότησης και η ανάπτυξη μιας ειδικής μερίδας του κεφαλαίου στην κατεύθυνση της γήρανσης προσθέτουν στα όρια ακόμη μεγαλύτερους κλυδωνισμούς. Για την ακρίβεια, στενεύουν περισσότερο τα όρια καθώς περιορίζεται και η ευθύνη. Η πιο δύσκολη για το κοινωνικό κράτος περίοδος βρίσκεται το κράτος στην πιο δεινή θέση.¹¹⁰ Σε μια μετέωρη κίνηση περιορισμού παραδοσιακών καλύψεων και συγχρόνως επέκτασης κάλυψης νέων αναγκών [Bonoli 1999: 84]. Η αναπαραγωγή μιας πολύ ακριβής ανισότητας στις παροχές μαζί με τη σταδιακή παραίτηση από τον έλεγχο των συστημάτων προστασίας και συνταξιοδότησης είναι δυνατό να επιφέρει μια ακόμη μεγαλύτερη κρίση με φόντο τη γήρανση: την από-νομιμοποίηση του κράτους ως διαχειριστή των κρίσεων.

Η αντιμετώπιση της γήρανσης σαν θέμα κοινωνικών πολιτικών ξεπερνά τυπικά πολλά προβλήματα αλλά ουσιαστικά πολύ λίγα. Τουλάχιστον σε μια εξελικτική αντίληψη έχει περάσει ανεπιστρεπτί ο καιρός, εάν υπήρξε πράγματι τέτοιος χρόνος, που η γήρανση ήταν ένα μονοσήμαντο θέμα. Οι οικονομικές πολιτικές και οι πολιτικές απασχόλησης δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τις κοινωνικές με

¹¹⁰ Μια θέση όπου η παραπεταμένη κρίση και αδυναμία ανταπόκρισης έφερε στο προσκήνιο ερωτήματα περί «του τέλους του κοινωνικού κράτους», βλ. Svallfors & Taylor-Gooby 1999.

θεωρητικό τρόπο αλλά με πρακτικό. Γι' αυτό και τα μεγαλύτερα όπως και τα μικρότερα ζητήματα, ανάλογα πάντοτε με την οπτική γωνία, που εγείρονται γύρω από τη γήρανση εντοπίζονται σε ολόκληρο το φάσμα των πολιτικών ανταπόκρισης. Η μελέτη δεν θα μπορούσε και δεν φιλοδοξεί να θέσει και να απαντήσει όλα τα ζητήματα που απασχολούν τη συζήτηση για τη γήρανση. Η μελέτη αποσκοπεί στη διερεύνηση μιας βασικής υπόθεσης και συνοδευτικών ερωτημάτων για τη γήρανση. Δεν έχει όμως, και αποσπασματικό χαρακτήρα, έχει μερικό. Και διερευνώντας ένα μέρος αναπόφευκτα εισάγονται στοιχεία από άλλα μέρη του συνολικού προβληματισμού. Άλλα είναι πολύ χρήσιμα για τη διερεύνηση και γι' αυτό ανασύρονται στο προσκήνιο, σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση, ενώ άλλα είναι λιγότερο χρήσιμα και υποχωρούν, βεβαιασμένα ή αβίαστα, στο παρασκήνιο.

Η επίκληση ενός και μοναδικού «κόσμου της εργασίας» είναι, διαμέσου της ανάλυσης που έχει προηγηθεί, ένα επιχείρημα εξαιρετικά αμφισβητήσιμο. Οι διαφορές στο εισόδημα, τον πλούτο και την υγεία, όπως η τελευταία επηρεάζεται από τα δύο πρώτα, είναι σοβαρές χωρίς, όμως, η σοβαρότητα αυτή να διαπερνά την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Οι διαφορές και οι ανισότητες, κατά την περίοδο της εργασίας και πολύ περισσότερο κατά την περίοδο της συνταξιοδότησης, οι οποίες σχετίζονται με την ένταξη των ατόμων στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες που έχουν αναλυθεί διαδραματίζουν ιδιαίτερο ρόλο σε μια σειρά από τα πιο κρίσιμα ζητήματα της γήρανσης. Στη συνέχεια, ακολουθεί μια συνοπτική, και σίγουρα ελλειπτική αναφορά, σε ορισμένα από αυτά τα ζητήματα τα οποία έχουν και τις πιο ευκρινείς συνδέσεις με τη βασική υπόθεση της μελέτης.¹¹¹

Η γενική συζήτηση για τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης, τις εισφορές και τις συντάξεις χαρακτηρίζεται από το λογικό και πρακτικό πρόβλημα που φέρει μια συνολική αντιμετώπιση σε προβλήματα τα οποία δεν είναι συνολικά. Και σε αυτό το σημείο εντοπίζεται ένας δυϊσμός ο οποίος κορυφώνεται όσο μια ανάλυση μπορεί να πλησιάσει τους πυρήνες των «εντός» και «εκτός» των τειχών της προστασίας [Boeri,

¹¹¹ Ο στόχος δεν αναφέρεται σε μια πλήρη καταγραφή των εναλλακτικών λύσεων που προτείνονται σε επίπεδο ασφαλιστικού κάθε χώρας. Κάτι τέτοιο θα προσομοίαζε, μάλλον, με την κατάσταση που περιγράφηκε στο παράδειγμα για την «κοινωνία και τη γήρανση» (βλέπε ενότητα 1.1). Ο στόχος σε αυτό το σημείο είναι να φωτισθούν ορισμένες πτυχές των προβλημάτων κάτω από την ανάλυση που έχει ακολουθηθεί και τα αποτελέσματά της.

Brugiavini & Maignan 2001: 51]. Η διαφορετικότητα στην απόδοση και την ποιότητα των κοινωνικών κρατών στην Ευρώπη δεν είναι μονάχα θέμα μεταξύ χωρών. Είναι θέμα και εντός της κάθε χώρας όπου τα συστήματα προστασίας κυριαρχούνται από διαφορετικά σχήματα.¹¹² Για τη μελέτη το ερώτημα εάν λειτουργούν παράλληλα περισσότερα του ενός κοινωνικά κράτη στην ίδια χώρα έχει καταφατική απάντηση. Τα ίδια όρια ηλικίας έχουν περισσότερο ονομαστική αξία παρά κυριολεκτική καθώς στον κρατικό και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα οι δυνατότητες για συνταξιοδοτήσεις (πρόωρες αλλά με πλήρεις παροχές, εθελούσιες κλπ) πριν τα όρια είναι πολύ μεγαλύτερες σε σχέση με όσες συνοδεύουν εργαζομένους και συνταξιούχους των άλλων κατηγοριών. Για τους δεύτερους η παράταση των ορίων ηλικίας συχνά εκλαμβάνεται σαν ένα αίτημα «για εργασία μέχρι να πέσουν κάτω» δίχως παράλληλες ενέργειες που θα μπορούσαν να εξισορροπήσουν τις ανισότητες στην υγεία ή να προωθήσουν στοχευμένα προς εκείνους κίνητρα [OECD 2005c: 8]. Οι εισφορές είναι και εκείνες ένα ξεχωριστό θέμα αφού οι φορείς του κράτους λειτουργούν στο σύστημα σε άλλα σχήματα σαν διαχειριστές και σε άλλα ως εργοδότες. Στην περίπτωση του κράτους-εργοδότη οι εισφορές που καλείται να καλύψει έχουν πηγή και τη γενική φορολογία, την οποία πληρώνουν στο μεγαλύτερο μέρος οι ίδιοι οι εργαζόμενοι αδιακρίτως αυτή τη φορά. Το ύψος των συντάξεων αποτελεί και εκείνο ένα θέμα βεβαρημένο από τους κατακερματισμούς του κοινωνικού κράτους. Οι υψηλότερες συντάξεις εξασφαλίζουν στην κοινωνικοοικονομική κατηγορία που προέρχεται από τον κρατικό τομέα και υψηλότερο εισόδημα και περιθώρια πλούτου που, για παράδειγμα, η κατηγορία από τον ιδιωτικό τομέα δεν φαίνεται να εξασφαλίζει. Οι συντάξεις, όμως, της πρώτης κατηγορίας δεν υποστηρίζονται απλώς από τον προϋπολογισμό όπως στη δεύτερη αλλά πληρώνονται δεσμευτικά, συνήθως, από εκεί χωρίς ξεκάθαρη σχέση με τις εισφορές που εισπράττονται. Συνολικά, και στα τρία παραπάνω επίπεδα της αντιπαράθεσης που συνοδεύει ασφαλιστικές μεταρρυθμίσεις (πραγματικές ή επιφάσεις αυτών) η διαπραγματευτική ισχύς είναι κάτι εξαιρετικά άνισα μοιρασμένο

¹¹² Με ένα παράδειγμα από την Ελληνική πραγματικότητα, «το ασφαλιστικό καθεστώς στις ΔΕΚΟ και τις τράπεζες οικοδομήθηκε μια εποχή στην οποία το προσωπικό τους αυξανόταν ραγδαία και γρήγορα απέκτησε χαρακτηριστικά γενναιοδωρίας μοναδικά διεθνώς. Παρά ταύτα, όσο η συνεχιζόμενη λειτουργία των επιχειρήσεων ήταν εγγυημένη από τις συνθήκες προστατευτισμού ή ολιγοπωλίων, δεν υπήρχε κίνητρο επανεξέτασης των ρυθμίσεων αυτών» αλλά στο μεταξύ οι συνθήκες έχουν αρχίσει να αλλάζουν [Τήνιος 2001: 23].

ανάμεσα στους εργαζομένους, όπως συμβαίνει και ανάμεσα στους συνταξιούχους. Τα άτομα που απασχολούνται ή συνταξιοδοτήθηκαν στον κρατικό τομέα, με τις προεκτάσεις του, βρίσκονται αποδεδειγμένα και εκ του αποτελέσματος σε καλύτερη θέση έναντι αντίστοιχων ατόμων από άλλες κατηγορίες. Η συγκριτικά καλύτερη θέση τους στα πεδία που η μελέτη διερευνά είναι εξαιρετικά αμφίβολο για το εάν εδράζεται πάνω σε θεωρήματα υπέρτερων δεξιοτήτων και αποδοτικότητας ή πάνω σε θεωρήματα που τους φέρνουν στην πρωτοπορία της εργατικής τάξης.¹¹³ Το εάν κάτι τέτοιο είναι απόρροια πελατειακών λογικών του κράτους ή/και συνέπεια μιας ενεργής στήριξης προς ένα βασικό τμήμα της «μεσαίας τάξης» η οποία διογκώνεται ή συρρικνώνεται ανάλογα με την οικονομική περίοδο αποτελεί ζήτημα εκτός των ορίων της μελέτης.¹¹⁴ Εντός των ορίων βρίσκονται μονάχα οι διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις που διαχωρίζουν τις κατηγορίες. Πάντως, ο διευρυμένος και αυτόνομος ρόλος του κράτους έχει και στις δύο περιπτώσεις τη δική του σημασία [Πουλαντζάς 1985β: 108, 109].

Στο θέμα των εναλλακτικών συστημάτων συνταξιοδότησης, γύρω από τα οποία εδράζεται η πιο σύγχρονη διαμάχη γύρω από τα ζητήματα της κοινωνικής ασφάλισης, η κατανόηση και η συμπερίληψη του προβλήματος της δομημένης ανισότητας, ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, στις προσπάθειες επίλυσης των προβλημάτων είναι σε θέση να εισάγουν διαστάσεις που αν παραληφθούν στο παρόν θα αποτελέσουν σοβαρότερο πλήγμα στο μέλλον. Η μη συμπερίληψη της ανισότητας ως ένα σοβαρό πρόβλημα με ιστορία και (αναπόφευκτο;) μέλλον θα έχει δυσμενείς συνέπειες στην αποδοχή της όποιας λύσης, και, τελικά, στην ίδια τη λύση. Τη συζήτηση για την επίλυση των προβλημάτων της κοινωνικής ασφάλισης έχει μονοπωλήσει η διαμάχη ανάμεσα στα διανεμητικά (Pay As You Go) συστήματα και τα κεφαλαιοποιητικά (Funded). Τα επιχειρήματα από ολόκληρο το ιδεολογικό φάσμα συγκρούονται στη βάση της αναγκαιότητας του συστήματος να είναι (ανά)διανεμητικό ή να εξασφαλίζει τη βιωσιμότητά του χωρίς στρεβλώσεις. Όμως, το

¹¹³ Πιθανές εξηγήσεις στα δύο άκρα του ερμηνευτικού φάσματος όπου στην πρώτη προϋποτίθεται η αναπαραγωγή της βέλτιστης κοινωνικής αποδοτικότητας και στη δεύτερη μια εργατική τάξη δίχως παραγωγικές σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας.

¹¹⁴ Για την περίπτωση της Ελλάδας, πάντως, φαίνεται να ισχύει η σύζευξη και όχι η διάζευξη ανάμεσα στην πελατειακή λογική και τη δύναμη των μεσαίων τάξεων [Lyberaki & Tsakalotos 2002: 100, Petmesidou 1991: 40]

διανεμητικό σύστημα δεν είναι ούτεως ή άλλως αναδιανεμητικό. Δεν αναδιανέμει αλλά «διανέμει από τη μια γενιά στην άλλη, χωρίς να διορθώνει (απαραίτητα) ανισότητες μέσα σε μια γενιά... Η σύγχυση των δύο εννοιών τείνει να γίνει (δυστυχώς) κανόνας». [Τήνιος 2003: 29]. Στο βαθμό που ένα τέτοιο σύστημα υποστηρίζει υψηλά επίπεδα χαμηλών συντάξεων (υψηλές βασικές συντάξεις) πρόκειται για παρεμβατικές πολιτικές γύρω από το σύστημα που αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου ίσως αυτόματα αλλά όχι και με ανεξάρτητους μηχανισμούς.¹¹⁵ Στον αντίποδα, ένα κεφαλαιοποιητικό σύστημα δεν έχει ρόλο διανεμητικό αλλά καθοριστικά ανταποδοτικό. Δεν υπάρχει διανομή μεταξύ γενεών αλλά ούτε και μεταξύ ατόμων. Η ασφάλιση είναι σε αυτή την περίπτωση είδη ατομικών λογαριασμών αποταμίευσης για ένα συνταξιοδοτικό μέλλον. Ένα μέλλον όμως, στηριγμένο όχι σε οποιαδήποτε μορφή (αποδεκτή ή απαράδεκτη) αλληλεγγύης αλλά στη βάση αποδόσεων ενός συσσωρεύσιμου κεφαλαίου, γεγονός εξαιρετικά αμφισβητήσιμο σε περιόδους ύφεσης ή κρίσης. Ένας αναδιανεμητικός ρόλος είναι δυνατό να του ανατεθεί και πάλι μονάχα μέσα από πολιτικές παρεμβάσεις αλλά πάντοτε στη βάση των διαθεσίμων και των μελλοντικών αποδόσεων. Η προώθηση πλήρως κεφαλαιοποιητικών συστημάτων εντείνει την από-νομιμοποίηση της μέχρι σήμερα πολιτικής για το γήρας και σημαίνει πως ο ιδιωτικός τομέας, διαμέσου της εμπορευματοποίησης, αναλαμβάνει ευθύνες και αντλεί νομιμοποίηση για λειτουργίες μέχρι πρότινος κρατικές. Οι κίνδυνοι είναι πολλαπλοί και εκφράζονται από μία σημαντική αντίθεση όπου «η ιδιωτικοποίηση του κοινωνικού κράτους μεταφράζεται σε μια τμηματική κοινωνικοποίηση των ιδιωτικών αγορών οι οποίες χρησιμοποιούνται πλέον για κοινωνικούς σκοπούς» [Teles 2005: 103]. Με την αντίθεση αυτή να λειτουργεί περισσότερο με συγκυριακό και ευκαιριακό τρόπο παρά στη βάση ενός, οποιουδήποτε, κοινωνικού προγραμματισμού. Ή ακόμη χειρότερα, πίσω από αυτή την αντίθεση κρύβεται μια σημαντική αντίφαση σύμφωνα με την οποία τα δίκτυα κοινωνικής ασφάλισης πράγματι συνεχίζουν να προωθούνται σε βάρος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας μέχρι ένα σημείο: εκεί που η ποσότητα γίνεται ποιότητα. Από εκεί και πέρα η προώθηση αντιστρέφεται [Smith 2008: 184]. Συνολικά, και στις δύο αμιγείς περιπτώσεις η ανισότητα που απασχολεί τη μελέτη δεν

¹¹⁵ Σε αυτό σημείο θα πρέπει να διευκρινιστεί επίσης, πως ο πρώτος πυλώνας σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ απαρτίζεται από «αναδιανεμητικά σχήματα» ερμηνεύοντας με αυτό τον τρόπο τη λειτουργία των ελάχιστων και βασικών συντάξεων, οι οποίες φθάνουν σε ύψος περίπου το 29% των μέσων αποδοχών στις χώρες του Οργανισμού [OECD 2007: 24].

συμπεριλαμβάνεται με τρόπο ουσιαστικό. Για τους πολέμιους του πρώτου συστήματος οι κυρίαρχοι ανταγωνισμοί εκφράζονται από λανθάνουσες διαγενεακές συγκρούσεις με φόντο τους πόρους που διατίθενται διαμέσου εισφορών για συντάξεις ενώ για τους πολέμιους του δεύτερου οι ανταγωνισμοί προβλέπονται έντονοι στη βάση ενός διαχωρισμού όσων ατόμων θα καλύπτονται επαρκώς από το σύστημα και όσων δεν θα καλύπτονται.¹¹⁶ Και στις περιπτώσεις όπου η συμμετοχή του κράτους αμβλύνει τους ανταγωνισμούς το γεγονός αυτό δεν συμβαίνει με εκείνους τους οποίους η μελέτη θέτει ως κεντρικούς για την αντιμετώπιση της κρίσης.

Η γήρανση στην πράξη ορίζεται σαν ένα πρόβλημα γύρω από τις συντάξεις. Όμως, όπως οι λύσεις για τη γήρανση έτσι και «μια λύση στην κρίση των συντάξεων θα απαιτήσει θεσμικές και δημοσιονομικές καινοτομίες» και όχι απλές ή σύνθετες προσαρμογές. [Blackburn 2006: 268] Τα προβλήματα δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστούν μακροπρόθεσμα με διαφορετικές δοσολογίες αυξομειώσης εισφορών, ορίων ηλικίας και συντάξεων αλλά ούτε και με οριστικές επιλογές ανάμεσα στα διαθέσιμα συστήματα συνταξιοδότησης σε ένα κόσμο που αλλάζει ραγδαία. Το κοινωνικό κράτος στις χώρες της Ευρώπης του 21^{ου} αιώνα μπορεί να είναι σύγχρονο όπως μπορεί να είναι και παραδοσιακό. Μπορεί να είναι συντηρητικό ή σοσιαλδημοκρατικό ή και να έχει φιλελεύθερες αποχρώσεις. Μπορεί να είναι γενναιοδωρο ή ελλειπτικό στις παροχές και την προστασία. Αλλά, κυρίως, δεν μπορεί να είναι πολλά μαζί, ανάλογα με το σε ποια άτομα και σε ποιες κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες απευθύνεται. Σύμφωνα με τις ανάγκες και την απαραίτητη εκ νέου νομιμοποίησή του οφείλει να είναι ενιαίο χωρίς αυτό να σημαίνει δυσκαμψία στην ανταπόκριση και έλλειψη προσαρμοστικότητας στις αλλαγές. Εκείνο που είναι απαραίτητο να συμβεί πριν η ανισότητα και η ανεπάρκεια ακυρώσει στην πράξη οποιαδήποτε πρωτοβουλία διεξόδου από την κρίση της γήρανσης είναι η ενεργοποίηση ενός διευρυμένου κοινωνικού διαλόγου ανάμεσα στους πραγματικούς

¹¹⁶ Πάντως σαφείς ενδείξεις για την πρώτη περίπτωση συνεχίζουν να μην υφίστανται ή μπορεί να συμβαίνει ακόμη και το αντίθετο [McDaniel 2007: 301]. Οι λανθάνουσες διαγενεακές συγκρούσεις δεν είναι ορατές όσον αφορά την εξέταση της γενναιοδωρίας ανάμεσα σε νεότερους και μεγαλύτερους όποια κατεύθυνση παροχών και αν υποθέσει κανείς [Borsch-Supan 2007: 26, Arber & Attias-Donfut 2000]. Σε αυτό το σημείο, ίσως κάτι θα είχε να συνεισφέρει μια διερεύνηση αντίστοιχη με εκείνη που επιχειρείται σε αυτή τη διατριβή αν οι «νεότεροι» και οι «μεγαλύτεροι» εξετάζονταν υπό το πρίσμα ειδικότερων ομαδοποιήσεων.

κοινωνικούς δράστες. Ένας τέτοιος διάλογος δεν είναι δυνατό να είναι απλός, γρήγορος και οριστικά αποτελεσματικός. Τα μεγέθη δεν επιτρέπουν κάτι τέτοιο. Όλοι οι εργαζόμενοι και οι άνεργοι, ασφαλισμένοι και ανασφάλιστοι, και όλοι οι συνταξιούχοι.¹¹⁷ Όλα τα αποθεματικά των Ταμείων, δημοσίων και επαγγελματικών ή συμπληρωματικών, και όλες οι εισφορές, από τους εργαζόμενους και τους εργοδότες, μαζί με όλες τις κρατικές επιχορηγήσεις, εισφορές και εγγυήσεις αλλά και όλα εκείνα τα ποσά που διαχειρίζονται ιδιωτικοί οργανισμοί σαν επενδυμένες εισφορές από την κοινωνική ασφάλιση, είτε διανεμητική είτε κεφαλαιοποιητική. Εκατομμύρια άνθρωποι και δισεκατομμύρια € με παρελθόν, παρόν και μέλλον.¹¹⁸ Οι δυνατότητες για πραγματικές λύσεις είναι, βεβαίως, ανύπαρκτες όσον αφορά την θολή έως χαοτική εικόνα ενός κατακερματισμένου κοινωνικού κράτους με διαφορετικά δικαιώματα και υποχρεώσεις ανά ομάδα αναφοράς. Ενόσ κοινωνικού κράτους που, πιθανότατα, δεν θα χρειαζόταν την κρίση της γήρανσης για να υποχωρήσει και να καταρρεύσει. Από την άλλη, οι δυνατότητες είναι εκθετικά μεγαλύτερες όσον αφορά ένα ενιαίο κοινωνικό κράτος. Νέες συμφωνίες απατούνται όχι για τη διάσωσή του, μάλλον, παρά για την επανασύστασή του, ακόμη και στη βάση όλων εκείνων των αιτημάτων που ονομαστικά, στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, αποτελούν τις διακηρυγμένες αρχές του (ξεχωρίζοντας σε αυτό το πλαίσιο, κυρίως, την ισότητα και την αλληλεγγύη). Ο κίνδυνος όπου μια τακτοποίηση κατατημένων συστημάτων θα αφήσει τα θεμέλια της ανισότητας ανέγγιχτα είναι πραγματικός, τουλάχιστον μέχρι την επόμενη κρίση. Ιδίως, όταν ορισμένα θεμέλια προβάλλονται σαν κατακτημένα δικαιώματα τα οποία, όμως, κερδίσθηκαν σε βάρος του ίδιου του συστήματος – δηλαδή της συνολικής προστασίας των εργαζομένων. Τελικά, είτε η κρίση πηγάζει από τη γήρανση είτε από τις ίδιες τις δομές του κοινωνικού κράτους, στην Ευρώπη και την Ελλάδα, αποτελεί μια κρίση ριζική. Και ως τέτοια θα απαιτήσει ριζικές λύσεις.

Ήδη το Ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος, πέρα από τον ασαφή τίτλο του, έχει να προσφέρει πολλά από την εμπειρία κάθε χώρας ξεχωριστά. Από τη δικτυακή

¹¹⁷ Με τη συμμετοχή της εργοδοσίας, ιδιωτικής ή κρατικής, αλλά και του κράτους σε μια διαδικασία κοινωνικοποίησης και όχι ιδιωτικοποίησης ή κρατικοποίησης των προβλημάτων και των λύσεων που συνοδεύουν τη γήρανση.

¹¹⁸ Για ορισμένες ποσοτικές εκτιμήσεις των μεγεθών (περιουσίες Ταμείων και αποταμιεύσεις), τουλάχιστον σε ότι αφορά τις δέκα πιο ανεπτυγμένες οικονομίες (G10), βλέπε OECD-IMF 2005.

διάρθρωση των Ταμείων πριν από πέντε δεκαετίες στη Σουηδία μέχρι την αποπειρούμενη ομογενοποίηση των δημοσίων συντάξεων στην Αυστρία κατά την τρέχουσα δεκαετία οι προτεινόμενες λύσεις είναι πολλές. Στις περισσότερες χώρες της ΕΕ-15, τόσο στο Νότιο τμήμα όσο και στο Βόρειο, παρά τις διαφορετικές ηλικίες και προϋποθέσεις που ισχύουν, συχνά, ανά κλάδο όσον αφορά τη συνταξιοδότηση, το ένα και ενιαίο όριο ηλικίας για μια πλήρη σύνταξη προωθείται κατά κανόνα με τη θέσπιση ισχυρών εισοδηματικών κινήτρων και αντικινήτρων παρά με την επιβολή ρυθμίσεων υποχρεωτικής αποχώρησης από την εργασία. Η σύνδεση των εισφορών και των συντάξεων, είτε πρόκειται για διανεμητικά συστήματα είτε για κεφαλαιοποιητικά, ενισχύεται με αυτόματους μηχανισμούς ή με περιοδικές προσαρμογές (Γερμανία, Γαλλία). Σε χώρες όπως η Ολλανδία και η Δανία το ύψος των εισφορών και το ύψος των συντάξεων γίνονται ολοένα και περισσότερο ζητήματα της κοινωνικής διαβούλευσης ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους και λιγότερο θέματα που ορίζονται από κρατικούς φορείς. Σε άλλες χώρες, και πάλι διαφορετικών ανάμεσά τους υποδειγμάτων κοινωνικού κράτους, το ενδιαφέρον στρέφεται στην αύξηση των εγγυημένων κατώτατων συντάξεων σαν ένα μέσο καταπολέμησης της φτώχειας (Ισπανία, Βέλγιο, Ιρλανδία). Συνολικά στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η στρατηγική για τις συντάξεις αποπειράται να ενισχύσει τα κίνητρα παραμονής στην εργασία, να αναπτύξει μια προσέγγιση βασισμένη στο κύκλο ζωής όσον αφορά τις εισφορές και τις παροχές, να καταστήσει τα συστήματα συνταξιοδότησης πιο ευπροσάρμοστα στις δομικές αλλαγές της αγοράς εργασίας, και να ενισχύσει το ρόλο των κατώτατων συντάξεων παράλληλα με τη συνοχή στο εσωτερικό των συστημάτων συνταξιοδότησης.¹¹⁹ Όπως γίνεται φανερό οι συνδέσεις των συστημάτων συνταξιοδότησης, συνολικά ή ανά σχήματα, με την αγορά εργασίας αποτελούν βασικό κριτήριο για την ανάπτυξη και των δύο. Η ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης είναι το ζητούμενο διαφορετικά οι κίνδυνοι μπορεί να είναι τεράστιοι. Η επάρκεια και η βιωσιμότητα είναι δύο στόχοι που ορισμένες χώρες φαίνεται να επιτυγχάνουν με ευκολία ενώ άλλες με αρκετή δυσκολία. Η συζήτηση για τα συστήματα κοινωνικής προστασίας, όπου εκεί συντίθενται τα πεδία των συντάξεων και της αγοράς εργασίας, έχει μεταταθεί κατά την τελευταία δεκαετία στα

¹¹⁹ Για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι κρίσιμος, τα τελευταία χρόνια, και ο ρόλος που διαδραματίζουν οι ιδιωτικές συντάξεις, σαν τρίτος πλώνας των συστημάτων, αλλά και η συνολική διαχείριση των διαφορετικών σχημάτων.

επίπεδα της ισότητας και της αποτελεσματικότητας που επιτυγχάνουν. Αυτή η συζήτηση δεν αφορά διακηρυγμένες αρχές που λίγο διαφέρουν από χώρα σε χώρα ή στο εσωτερικό σύστημα κάθε χώρας. Αφορά την πραγματοποίηση των στόχων της ισότητας και της αποτελεσματικότητας. Για τη μελέτη σε όρους εισοδήματος, πλούτου αλλά και υγείας οι στόχοι είναι σε αιώρηση για το σύνολο, σχεδόν, των υπό εξέταση Ευρωπαϊκών χωρών της SHARE. Και δεν είναι έτσι σε ένα γενικό επίπεδο εργαζομένων ή συνταξιούχων. Σε κάθε ευρεία ομάδα, τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες, που τη συνθέτουν, τις συνδέουν άνισα αποτελέσματα. Η ισότητα μεταξύ εργαζομένων και μεταξύ συνταξιούχων δεν επιτυγχάνεται όπως και η αποτελεσματικότητα διαχέεται άνισα. Οι απαραίτητοι πολιτικοοικονομικοί και κοινωνικοί σχεδιασμοί που θα επιτρέψουν, και θα διασφαλίσουν, την ευημερία κοινωνιών με υψηλό ποσοστό μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων δεν φαίνεται να είναι ταυτόσημοι με εκείνους που εξελίσσονται σήμερα.

Η καινοτομία προς νέες θεσμικές απαντήσεις και η ευελιξία νέων μηχανισμών παρουσιάζονται ως αναγκαίες συνθήκες για να οδηγήσουν σε μια κατάσταση άρσης των αδιεξόδων. Και μάλιστα, όσο το συντομότερο τόσο το καλύτερο καθώς «η κυριαρχία της αβεβαιότητας και της απαισιοδοξίας επηρεάζει το εύρος των θεσμικών επιλογών που καλούμαστε να υιοθετήσουμε» [Λυμπεράκη 2008: 30]. Για αυτή τη μελέτη όπου έχει κομβικό σημείο τις διαφορές και τις ανισότητες ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες το ενδιαφέρον περιστρέφεται αναγκαστικά στο ρόλο που έχουν ορισμένες πολιτικές έναντι των ανισοτήτων αλλά και στις ανισότητες που συνδέονται με ορισμένες πολιτικές. Με αυτό τον τρόπο, σκιαγραφώντας ορισμένες από αυτές με θετικό ή αρνητικό τρόπο η προσέγγιση στο σύνολο των θεμάτων εξειδικεύεται ως προς την εξελισσόμενη (χθες, σήμερα και αύριο) ανισότητα. Η μετάβαση από ένα διανεμητικό σύστημα σε ένα άλλο τύπο δεν θα ήταν ζήτημα εάν η διαγενεακή διανομή γίνονταν με όρους διαφανείς και ίσους.¹²⁰ Όμως, στα περισσότερα συστήματα συνταξιοδότησης αυτού του τύπου η ανισότητα των παροχών αποτυπώνεται στα εισοδηματικά αποτελέσματα των διαφορετικών κατηγοριών. Το θέμα των νέων και παλαιών ασφαλισμένων σε αυτά τα συστήματα

¹²⁰ Ακόμη και η δαιμονοποιημένη ομάδα των baby boomers δεν είναι μια ομάδα ομοιογενής και «θα πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας ότι εκείνα τα άτομα διαφέρουν μεταξύ τους τώρα και θα συνεχίσουν να διαφέρουν και στο μέλλον» [Gee 2002: 752].

δεν θα ήταν ζήτημα εάν οι μεταρρυθμίσεις που λαμβάνουν χώρα γίνονταν με τρόπο που να μην προστατεύουν ορισμένες κατηγορίες περισσότερο από άλλες, κατά τη μετάβαση προς ένα διαφορετικό σύστημα ή ακόμη και προς έναν εξορθολογισμό του υφιστάμενου. Κάτι αδύνατο αφού η ίδια η στρατηγική των μεταρρυθμίσεων αποτελεί «διαδικασία μέσα από την οποία κοινωνικές ομάδες διαφορετικών συμφερόντων επιχειρούν να επηρεάσουν τη δυναμική του κοινωνικού σχηματισμού» [Λυμπεράκη 2003: 27]. Η επιλογή ενός κεφαλαιοποιητικού συστήματος έναντι άλλων εάν βασίζεται στις ανισότητες που έχουν εκφραστεί στην αγορά εργασίας σαν διαφορές μισθών και παροχών θα είναι σε θέση να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα των σχημάτων και την επάρκεια των συντάξεων για ορισμένες κατηγορίες αλλά όχι για άλλες. Σε ένα προ-κεφαλαιοποιητικό σύστημα οι δυνατότητες περιορισμού των ανισοτήτων είναι μεγαλύτερες μονάχα εφόσον αναπτυχθούν εξωγενείς μηχανισμοί που εξισορροπούν το σύστημα πριν την πλήρη λειτουργία του. Μια μετάβαση σε ατομικούς λογαριασμούς συντάξεων βασισμένων σε εισφορές είναι σε θέση να επιλύσει αρκετές στρεβλώσεις που χαρακτηρίζουν τα πιο παραδοσιακά συστήματα. Δεν είναι, όμως, εξασφαλισμένο πως δεν θα τις παγιώσει ή ακόμη και να τις εντείνει.¹²¹ Εάν οι στρεβλώσεις πηγάζουν από τη φάση της εργασίας δεν θα λυθούν στη φάση της συνταξιοδότησης.¹²² Θα χρειασθεί και η ενεργοποίηση άλλων παραμέτρων (νέα σχήματα φορολόγησης, εγγυήσεις στις αποδόσεις επενδύσεων από δημόσιους πόρους, προγραμματικά κατευθυνόμενοι πόροι, ανακατανομή πόρων τόσο με ρευστότητα όσο και με περιουσιακά στοιχεία) για την εξασφάλιση υψηλότερης χρηματοδότησης για τις κατηγορίες που την έχουν περισσότερο ανάγκη.

¹²¹ Ειδικά στην περίπτωση όπου οι ατομικοί λογαριασμοί ταυτισθούν με κάποιας μορφής ιδιωτικοποίηση, με περισσότερο χαρακτηριστικά τα παραδείγματα «των γυναικών και άλλων ομάδων στην κοινωνία όπου βρίσκονται ήδη σε μειονεκτική θέση λόγω φυλής, εθνικότητας, χαμηλού κοινωνικοοικονομικού status (κοινωνική τάξη) πολύ πριν συναντήσουν τη μεγάλη ηλικία, μια αναπηρία ή τη χηρεία» [Estes 2004: 14].

¹²² Κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει μονάχα για το εισόδημα, συμβαίνει και για άλλες παραμέτρους της κρίσης όπως η υπογεννητικότητα ή η παρουσία πλέον σε υψηλό ποσοστό των πολύ μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων (oldest old). Οι παροχές σε χρόνο, σε χρήμα και υπηρεσίες διαφέρουν σημαντικά ανάμεσα σε μητέρες από διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες με την ίδια κατεύθυνση που διαφέρει και η φροντίδα υγείας που είναι σε θέση να εξασφαλίσουν οι πολύ ηλικιωμένοι διαφορετικών κατηγοριών.

Η ανάπτυξη των συστημάτων σε τρεις πυλώνες (δημόσιο, επαγγελματικό, ιδιωτικό) είναι σε θέση να διασώσει τη βιωσιμότητα του πρώτου στο βαθμό που αναπτύσσονται οι άλλοι δύο. Είναι, επίσης, εφικτό να εξασφαλίζει, και συνθήκως αυτό συμβαίνει σε αρκετές χώρες, την ισότητα των παροχών από τον πρώτο πυλώνα. Από την άλλη πλευρά, δίχως μια ενιαία αντιμετώπιση για τις εισφορές και τις παροχές του δεύτερου οι διαχωρισμοί πρόκειται να είναι πολλαπλοί και τα αποτελέσματα της δράσης εξαιρετικά άνισα και ανάλογα με την ευρωστία των σχημάτων που διαχειρίζεται η κάθε κατηγορία, και οι επιμέρους τμηματοποιήσεις της. Οι ιδιωτικές συντάξεις, στη βάση της ατομικής αποταμίευσης, θα είναι σε θέση να λειτουργήσουν ευεργετικά για το τριμερές σύστημα συνταξιοδότησης μονάχα στη βάση μιας, εξαιρετικά αμφίβολης, μακροχρόνιας οικονομικής ανάπτυξης αλλά και τότε αποκλειστικά για εκείνα τα άτομα κατηγοριών που είναι σε θέση να αποταμιεύουν, αποκλείοντας δηλαδή όσα, τουλάχιστον στατιστικά, βρίσκονται κάτω από τα όρια της φτώχειας ενώ εργάζονται. Η προσφυγή στα ιδιωτικά σχήματα συνταξιοδότησης προορίζεται κυρίως για τα υψηλότερα εισοδήματα αποτελώντας μια αντανάκλαση των αμοιβών και γι' αυτό θα πρέπει να προωθείται με τρόπο που να μην αυξάνει τις υφιστάμενες ανισότητες [Council of the European Union & European Commission: 35]. Η εργασία ενώ παραμένει ένα από τα καλύτερα συστατικά απέναντι στον κίνδυνο φτώχειας δεν αρκεί εξορισμού.¹²³ Για την ακρίβεια δεν αρκεί ή αρκεί ανάλογα με την κατηγορία ένταξης στην αγορά εργασίας.¹²⁴ Έξω από το κρατικό τμήμα της αγοράς εργασίας, διευρυμένο ή στενό, δεν είναι σπάνιες οι πραγματικότητες της επισφάλειας: ανεργία, μακροχρόνια ανεργία, πολλαπλές διακοπές του εργασιακού βίου, μαύρη εργασία κλπ. Η αναδιάρθρωση της κοινωνικής ασφάλισης εάν δεν συνοδεύεται από αναδιατάξεις στην κάλυψη των εργαζομένων πρόκειται να αλλάξει λίγα και όχι τα πιο σημαντικά για το μεγαλύτερο αριθμό

¹²³ Ακόμη και αν καλύπτει τον κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας άλλα ζητήματα παραμένουν, δυστυχώς ανοικτά: στέγαση, παιδεία, υγεία, πληροφόρηση, ψυχαγωγία, πολιτισμός και οτιδήποτε άλλο μπορεί να οριστεί σαν κοινωνικός αποκλεισμός σύμφωνα με τους στόχους που τέθηκαν για τον Ευρωπαϊκό χώρο στη Λισσαβόνα και τη Στοκχόλμη [Λυμπεράκη & Τήνιος 2002: 34]. Όταν η εργασία δεν καλύπτει τον παραπάνω κίνδυνο τότε διαπιστώνεται μια άλλη κατάσταση διαχωρισμού: οι “εργαζόμενοι φτωχοί” [Andreß & Lohmann 2008].

¹²⁴ Για παράδειγμα στην Ελλάδα, οι αυτό-απασχολούμενοι εντοπίζεται, από άλλες έρευνες, να έχουν 3,7 φορές υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τους μισθωτούς [Κετσετζοπούλου 2006: 66]. Έστω, βέβαια, και αν η ομάδα σύγκρισης, εκείνη των μισθωτών, είναι εξορισμού γενική και αποπροσανατολιστική.

εργαζομένων και συνταξιούχων, τωρινών και μελλοντικών. Η πορεία προς την πλήρη ανάπτυξη τριμερών συστημάτων με την ταυτόσημη, σταδιακή ή άμεση, απομάκρυνση από τα διανεμητικά προς τα κεφαλαιοποιητικά συστήματα θα έχει θετική σημασία εάν είναι σε θέση να αντικαταστήσει την προηγούμενη μορφή αλληλεγγύης με μια νέα και αναβαθμισμένη στη βάση της αναδιανομής υποχρεώσεων και δικαιωμάτων εντός του συνόλου των εργαζομένων και συνταξιούχων.¹²⁵

Σε μια περισσότερο μακροπρόθεσμη οπτική το εγχείρημα της μεταρρύθμισης για την αντιμετώπιση της κρίσης της γήρανσης δεν θα κριθεί τόσο από τη μορφή που θα λάβουν τα συστήματα όσο από την οργάνωση, τις επιδιώξεις και τα αποτελέσματα της λειτουργίας τους. Είναι γεγονός πως «διαφορετικοί τύποι σχημάτων συνταξιοδότησης περιλαμβάνουν και διαφορετικούς τύπους κινδύνων και διαφορετικούς τρόπους συμμετοχής σε εκείνους τους κινδύνους Σαν συνέπεια, θα υπάρχουν και διαφορετικοί τύποι αναδιανομής των πόρων στο εσωτερικό των διαφορετικών σχημάτων» [Blake 2006: 213]. Ακόμη και οι εξαιρετικά προωθημένες προτάσεις, που αφορούν «καθολικά κοινωνικούς, βασικούς μισθούς» ή εναλλακτικά «εισοδήματα συμμετοχής», «καθολικές εφάπαξ χρηματοδοτικές παροχές», «εγγυημένους λογαριασμούς συνταξιοδότησης» και σκοπεύουν σε ριζική αναδιανομή πόρων πολύ πριν τα άτομα φθάσουν τις μεγαλύτερες ηλικίες, θα είναι καταδικασμένες στην εφαρμογή τους εάν ο ενιαίος κόσμος της εργασίας παραμένει επίφαση [Wright 2006: 5, Ghilarducci 2008: 263, Glyn 2006: 182]. Η ενοποίηση των διαφορετικών σχημάτων ασφάλισης και συνταξιοδότησης σε ένα ώστε να ταυτίζεται με το συνολικό σύστημα δεν είναι, απλώς, ένα αίτημα εξορθολογισμού.¹²⁶ Οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι θα συνεχίσουν να διαφέρουν σε πολλές άλλες διαστάσεις αλλά, τουλάχιστον, όχι σε μία ακόμη που αναπαράγει ανισότητες. Η

¹²⁵ Περιορίζοντας και αποκλείοντας διαγενεακές συγκρούσεις είτε πρόκειται για την ακύρωση των «κοινωνικά συμφωνημένων μεταβιβάσεων» από τη νεότερη γενιά προς τη μεγαλύτερη σε ηλικία είτε πρόκειται για την επέκταση των μεταβιβάσεων προς όφελος της «γκριζας δύναμης». Γεγονότα ακραία αλλά συμβατά με έναν κόσμο όπου η ηλικία έχει τον καθοριστικό ρόλο έναντι όλων των άλλων κοινωνικών χαρακτηριστικών αλλά και συμβατό με το γεγονός πως «οι μηχανισμοί επιβάρυνσης της [κάθε] νέας γενιάς βρίσκονται σε λειτουργία εδώ και δεκαετίες» [Τήνιος 2008: 94].

¹²⁶ Έστω και αν σε αυτό το πλαίσιο είναι δυνατό να εντοπιστούν, αρχικά, οι πρώτες πρακτικές απαντήσεις στα προβλήματα ανισορροπίας μεταξύ διαφορετικών οικονομικών τομέων αλλά και διαφορετικών γενεών [Mylonas & Maisonneuve 1999: 18]

ενοποίηση μέχρι ένα βαθμό, που συμπίπτει κατά πολύ με τις κατηγορίες της ανάλυσης, όπως ισχύει σήμερα καθιστά διακριτές τις ανισότητες αλλά συγχρόνως προσφέρει λύσεις στην κατεύθυνση της ολοκλήρωσης. Για την τελευταία δεν ισχύει κάποιου είδους νομοτέλεια που να αντιστοιχεί σε τεράστιες γραφειοκρατικές δομές υπό τον κρατικό έλεγχο. Αντιθέτως, δικτυακές δομές για τα συστήματα κοινωνικής προστασίας έχουν αναδυθεί ήδη σε αρκετές χώρες της Ευρώπης είτε διαμέσου του αποκεντρωμένου κράτους και των τοπικών οικονομιών είτε διαμέσου συμπράξεων ανάμεσα σε επαγγελματικά σχήματα και επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα. Η ομοιογένεια στην οργάνωση είναι δυνατό να θέσει τα περισσότερα ζητήματα γύρω από τη γήρανση σε διαφορετικές βάσεις κάνοντας τις συναινέσεις για τα όρια ηλικίας, το ύψος των εισφορών και το ύψος των συντάξεων περισσότερο εφικτές. Η χρηματοδότηση είναι, επίσης, εφικτό να επεκταθεί και να στηρίξει τις ανάγκες όχι και πάλι από τη μεριά του κράτους, αποδίδοντας λιγότερες επενδύσεις σε άλλους τομείς στη συνέχεια, αλλά από την ισχυροποίηση των συστημάτων με την αξιοποίηση των δικών τους κεφαλαίων από τις συνολικές εισφορές και αποθεματικά. Στην πρόσφατη περίοδο οι περιορισμένοι ρόλοι των σχημάτων, στα οποία συσσωρεύεται τεράστιος πλούτος, υπό κρατική ή όχι διαχείριση βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση με την επέκταση της ιδιωτικής «βιομηχανίας της γήρανσης» (industry of ageing) ή της «επιχείρησης της γήρανσης» (ageing enterprise) από όπου εκείνη αντλεί πολλά. Είτε πρόκειται για φαρμακευτικές επιχειρήσεις (biomedicalization) είτε για ιδιωτικούς οργανισμούς παροχής φροντίδας υγείας ή για εταιρίες οικιστικής ανάπτυξης τα διαθέσιμα των σχημάτων δεν κατευθύνονται συχνά εκεί. Αλλά και εκεί που κατευθύνονται σαν επενδύσεις στο χρηματοπιστωτικό σύστημα τοποθετούνται δίχως πραγματικές εγγυήσεις υπηρετώντας, αρκετά συχνά, ένα ρόλο καυσίμου για τις μηχανές των διεθνών χρηματιστηρίων και των χρηματαγορών.¹²⁷ Η περίπτωση της μη

¹²⁷ Η χρηματοπιστωτική κρίση που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ το φθινόπωρο του 2008 αποτελεί, ίσως, το κορυφαίο παράδειγμα αυτής της πρακτικής. Μιας πρακτικής η οποία δεν κάνει διακρίσεις ανάλογα με την πηγή του χρήματος: ανάμεσα στα «θύματα» της κρίσης συγκαταλέγονται «επενδύσεις» από σχήματα ατομικών προγραμμάτων συνταξιοδότησης στη Β. Αμερική μέχρι την Ελλάδα (δομημένα ομόλογα με τοποθετήσεις των ασφαλιστικών ταμείων) ή και άλλες ευρωπαϊκές αφετηρίες. Το παγκόσμιο εύρος της ύφεσης που εκδηλώθηκε μετά τη χρηματιστηριακή κατάρρευση των πρώτων εβδομάδων αποκαλύπτει και το εύρος των κινδύνων για το οικονομικό σύστημα, το οποίο παρόλα αυτά συνεχίζει να «δανείζεται» με κρατικές εγγυήσεις χρήμα, καταρχήν, δημόσιο διαμέσου των απανταχού σχεδίων διάσωσης. Η αγορά εξάλλου έχει δείξει επανειλημμένως πως είναι γνήσια

επιστροφής των αποδόσεων ή του κεφαλαίου στρέφει, επίσης συχνά, την ευθύνη της διαχείρισης προς το κράτος σε συνθήκες αξιοποίησης ανεξάρτητες από τις επιδιώξεις των κοινωνικών εταίρων και πάντοτε κάτω από τον κίνδυνο του πληθωρισμού. Ακόμη και όταν η διαχείριση απευθύνεται στην πραγματική οικονομία με επενδύσεις που αναπτύσσουν την παραγωγικότητα και την αγορά εργασίας, και δεν κεφαλαιοποιούνται εκ νέου ή καλύπτουν χρέη, δεν συνεπάγεται ότι η κατεύθυνση των χρημάτων ήταν η πιο άρτια ή περισσότερο αποδοτική για το σύνολο εκείνων που συνεισέφεραν στη δημιουργία των κεφαλαίων.¹²⁸ Κεφαλαίων περισσότερο δημόσιου χαρακτήρα παρά ιδιωτικού αφού η οργανωμένη από το κράτος αποταμίευση παύει να αντιστοιχεί στην ιδιωτική [Engelen 2006]. Η αξιοποίηση τους από το κράτος ή τους ιδιωτικούς κερδοσκοπικούς οργανισμούς αποτελεί μια αντίφαση πρώτου μεγέθους αλλά γεγονός πλήρως συμβατό με το τρέχον υπόδειγμα συσσώρευσης. Συσσώρευση (δίχως υπευθυνότητα) από κοινωνικούς πόρους που δεν διαχειρίζονται Κοινωνικά Σχήματα ή Ταμεία παρά μόνο με ονομαστικό τρόπο [Blackburn 2006]. Δύο λόγοι, λοιπόν, περισσότεροι ώστε «τα ταμεία ασφάλισης να μετεξελιχθούν από οργανισμούς διαχείρισης της ασφαλιστικής κρίσης σε οργανισμούς προαγωγής της κοινωνικής προστασίας» [Τήνιος 2001: 233]. Σε όλες τις περιπτώσεις η ευθύνη συνεχίζει να βαρβαίνει και εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις που συμμετέχουν στην αξιοποίηση και εκείνες που δεν μετέχουν. Με τρόπο, βέβαια, συμβατό προς μια αντιστοιχία κατανομής κερδών προς τους μετόχους αλλά και ζημιών προς ευρύτερα σύνολα, τα οποία θέλοντας και μη διατηρούν πάντοτε τη συλλογική ευθύνη.

Στα πλαίσια της μελέτης, η επιλογή μεταξύ ενός συστήματος ή άλλων είναι εύλογη μονάχα όταν η αναπαραγωγή του σχετίζεται με την άρση των ανισοτήτων που συνδέονται με την υπαγωγή των ατόμων στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της βασικής υπόθεσης. Η χρυσή εποχή του κοινωνικού κράτους δεν έχει εκλείψει. Συνεχίζει για ορισμένες κατηγορίες και όχι για άλλες. Η αναδιανομή δεν θα

αδιάφορη προς ένα σοσιαλισμό βασισμένο στα ταμεία συντάξεων (pension fund socialism)... αρκεί εκείνος να παραμένει σε καθεστώς καπιταλιστικής αξιοποίησης μέσω μιας «καλής διαχείρισης η οποία είναι το κρίσιμο στοιχείο για την επιτυχία» [Ambachtsheer 2007: 262].

¹²⁸ Όπως, ίσως, θα συνέβαινε αν ασκούσαν στην πράξη οι δυνατότητες για επενδύσεις στην κοινωνική οικονομία, την παροχή υπηρεσιών υγείας ή φροντίδας, την εκπαίδευση και την έρευνα αλλά και προς τις τοπικές οικονομίες ώστε να διευρύνεται η αγορά εργασίας και να ισχυροποιείται ο κοινωνικός ιστός τους και οι υποδομές του.

μπορούσε να αποτελεί αίτημα των πρώτων, ειδικά σε μια περίοδο όπου έχουν περισσότερα να χάσουν παρά να κερδίσουν. Όμως, δεν αποτελεί, ακόμη, ένα κεντρικό αίτημα των δεύτερων παρά τις δυσμενείς συνθήκες. Ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας και ο κατακερματισμός της κοινωνικής προστασίας είχε και θα έχει σοβαρές συνέπειες. Η γήρανση αναδεικνύει ορισμένες και συγχρόνως τις τροφοδοτεί. Η πολλαπλή ανισότητα είναι, απλώς, μία από εκείνες τις συνέπειες. Ίσως, όχι η πιο σημαντική αλλά, με σιγουριά, η πλέον κομβική. Οι εναλλακτικές που ανοίγονται δεν είναι εύκολες. Καμία επιλογή ποτέ δεν στάθηκε με τέτοιο τρόπο. Για σήμερα, η επιλογή δεν είναι μια ισότητα προς τα κάτω ή μια ισότητα προς τα πάνω αλλά η αντιμετώπιση της ανισότητας σε ένα επίπεδο: εκείνο του κόσμου της εργασίας.

12) Σύνοψη και συμπεράσματα

Η γήρανση στη σύγχρονη εποχή ως διαρκής παράταση της ζωής, δηλαδή με τη φυσική της σημασία, ιδιαίτερα όταν συνοδεύεται από μια καλή κατάσταση υγείας είναι αναμφισβήτητο ένα πλεονέκτημα σε σχέση με το παρελθόν. Η συζήτηση για τη γήρανση, όμως, στις κοινωνικές επιστήμες είναι κάτι διαφορετικό. Ειδικά όταν πρόκειται για την οικονομική επιστήμη σχετίζεται περισσότερο με τη σηματοδότηση μιας απειλής παρά με τις κατακτήσεις που έχουν οδηγήσει στο φυσικό πλεονέκτημα. Τα οικονομικά της γήρανσης έχουν οριοθετηθεί γύρω από τη δημοσιονομική απειλή που η γήρανση του πληθυσμού αντιπροσωπεύει. Το ύψος των δαπανών κοινωνικής προστασίας αλλά και οι προβλέψεις για την περαιτέρω αύξησή τους, οι οποίες στο μεγαλύτερο ποσοστό αναφέρονται στις συντάξεις και τη φροντίδα υγείας των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων, αποτελούν το βασικό συστατικό της κρίσης. Για τη μελέτη, η γήρανση πριν να θεωρηθεί απειλή αντιμετωπίζεται, αρχικά, σαν μία ακόμη λέξη-βόμβος (buzz-word), η οποία επαναλαμβάνεται διαρκώς για μεγάλο χρονικό διάστημα από φορείς με πολύ διαφορετικά συμφέροντα και επιδιώξεις. Όπως και σε άλλες περιπτώσεις, για παράδειγμα η παγκοσμιοποίηση, η ευελιξία, ο ψηφιακός κόσμος, η νέα οικονομία, ο βόμβος υποκαθιστά μια συζήτηση η οποία ενώ διευρύνεται συνεχώς η νέα γνώση διατρέχει τον κίνδυνο να περιορίζεται με ανάλογο ρυθμό. Για να αποφευχθεί για μια ακόμη φορά η σύγχυση του φαινομένου με την πραγματικότητα, η προσέγγιση της γήρανσης ως αντικείμενο της μελέτης γίνεται σε τρία συνολικά επίπεδα: διαμέσου της θεωρίας, της ιστορίας και, κυρίως των δεδομένων. Κάτι τέτοιο οδηγεί στην υιοθέτηση μιας πολιτικοοικονομικής προοπτικής για τη γήρανση, η οποία καταλήγει σε ένα ορισμό της ως ένα προϊόν συγκρούσεων με αφετηρίες και απολήξεις στην άνιση διανομή των κοινωνικών πόρων. Η πολιτική οικονομία της γήρανσης εξετάζει ορισμένες συγκρούσεις ή κοινωνικούς ανταγωνισμούς σε ένα ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον ως προβλήματα τα οποία δεν είναι απλώς και μόνο δημοσιονομικά.

Στο υπόδειγμα που ακολουθείται κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν τα ηλικιωμένα άτομα. Όχι όμως, σαν άτομα 65+ ετών ή άτομα που βρίσκονται στο στάδιο της συνταξιοδότησης, ούτε καν σαν μια ομοιογενής ομάδα. Όσον αφορά το πρώτο, τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα στην πραγματικότητα χαρακτηρίζονται από

περισσότερες από μία διαστάσεις και όχι μονάχα από την ηλικία τους. Για το δεύτερο, σημαντικότερο ρόλο παίζει στη ζωή τους ο προηγούμενος εργασιακός βίος τους με τις παροχές και τα δικαιώματα που τον συνοδεύουν κατά τη συνταξιοδότηση παρά το ίδιο το γεγονός της σύνταξης. Σχετικά με την ομοιογενή ομάδα, η μελέτη επικεντρώνεται ακριβώς σε εκείνη: την ομάδα των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων η οποία είναι εξαιρετικά ανομοιογενής στη βάση των περισσότερων και των πιο σημαντικών διαστάσεων που εξετάζονται. Οι ηλικιωμένοι δεν αποτελούν μια διακριτή ομάδα με ομοιόμορφες προσαρμογές στις φυσικές και κοινωνικές διεργασίες της γήρανσης. Ούτε, βέβαια, και στις οικονομικές, όπου διάφορες πολιτικές για την ανταπόκριση σε προβλήματα που σχετίζονται με το εισόδημα, τις παροχές υγείας και τις συντάξεις τείνουν να τους αντιμετωπίζουν σαν ένα συμπαγές σύνολο με βάση ένα και μοναδικό κριτήριο: την ηλικία. Σαν να πρόκειται η ανάγκη για επαρκές εισόδημα και καλή κατάσταση υγείας να προέκυψε ξαφνικά, με τον ίδιο τρόπο και στον ίδιο βαθμό για όλους όσους ξεπέρασαν μια ηλικία αναφοράς. Στο πλαίσιο της μελέτης τέτοιου είδους προσεγγίσεις κρίνονται ως ανεπαρκείς και στρεβλές αφού παρακάμπτουν τα ζητήματα της διαφοροποίησης και της ανισότητας μεταξύ των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων. Οι πολιτικές που πηγάζουν από αυτές τις προσεγγίσεις, φέροντας τα ίδια χαρακτηριστικά, δεν είναι σε θέση να αντιπαρατεθούν με τα πιο βασικά προβλήματα της γήρανσης: τη φτώχεια και την ανισότητα των πόρων. Προβλήματα που εντοπίζονται στο εσωτερικό των κοινωνικών και οικονομικών δομών και όχι εξωτερικά, όπως θα συνέβαινε στην περίπτωση των ηλικιακών δομών.

Μια προσέγγιση πολιτικής οικονομίας για τη γήρανση εστιάζει, κυρίως αν και όχι αποκλειστικά, στις δομικές συνθήκες οι οποίες δημιουργούν και αναπαράγουν στη συνέχεια την ανισότητα πριν και κατά τη διάρκεια της γήρανσης. Στόχος είναι η αποσαφήνιση διαδικασιών που παράγουν ανισότητα κατά τις μεγαλύτερες ηλικίες, στη βάση ορισμένων κοινωνικών διαχωρισμών. Στη μελέτη, διερευνάται εάν και κατά πόσο το κοινωνικό κράτος, όπως εκείνο συνδέεται με τις αγορές εργασίας, αποτελεί ένα πεδίο όπου όχι μονάχα εκφράζονται κοινωνικοί ανταγωνισμοί αλλά ορισμένες λειτουργίες του αναπτύσσουν την ανισότητα αντί να την περιορίζουν. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει πως υπάρχουν, πράγματι, οργανωμένα συμφέροντα διαφορετικών ομάδων εκφρασμένα, όχι αναγκαστικά στον ίδιο βαθμό, στο οικοδόμημα του κοινωνικού κράτους. Στη διερεύνηση οι διαφορετικές ομάδες δεν είναι οι συνήθεις

ύποπτοι: νεότερα ή μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα και εργαζόμενοι έναντι συνταξιούχων. Οι ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις λαμβάνουν χώρα στο επίπεδο των παροχών από τα συστήματα κοινωνικής προστασίας, στα μερίδια που αναλογούν σε διαφορετικές ομάδες για φροντίδα και υπηρεσίες υγείας, στις συντάξεις και τα υποχρεωτικά όρια ηλικίας για συνταξιοδότηση. Οι φορείς της είναι ομάδες με διαφορετική αντιμετώπιση από το κοινωνικό κράτος και την αγορά εργασίας. Και κατά τη διάρκεια της εργασιακής ζωής και κατά τη ζωή μετά τη συνταξιοδότηση. Όλοι οι εργαζόμενοι δεν απασχολούνται κάτω από τις ίδιες συνθήκες και όλοι οι συνταξιούχοι δεν υποστηρίζονται με το ίδιο τρόπο. Και, ίσως, να υπάρχει σχέση μεταξύ των καλύτερων συνθηκών και της καλύτερης υποστήριξης όπως και σχέση μεταξύ χειρότερων συνθηκών και χειρότερης υποστήριξης. Η έμφαση με αυτή την προσέγγιση αφορά τις διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα σε ομάδες όπου η ηλικία δεν αποτελεί το βασικό κριτήριο διάκρισης. Καθώς όλοι οι ηλικιωμένοι δεν γερνούν με ίδιο τρόπο σε ίδιες συνθήκες η διερεύνηση των διαφορών εστιάζεται στο παραγωγικό παρελθόν τους παρά σε στιγμές ένταξης σε γενικές ηλικιακές ομάδες.

Η δημόσια συζήτηση για τη γήρανση, παρά τις αφετηρίες και τις επιδιώξεις των επίσημων φορέων της, αν και όχι ανεξάρτητα από εκείνες, τροφοδοτείται από δεδομένα που λίγο σχετίζονται με την προοπτική που ακολουθείται στη μελέτη. Ηλικιωμένοι, νεότεροι, συνταξιούχοι, εργαζόμενοι, άνεργοι κοκ παρουσιάζονται σαν ομοιογενείς ομάδες στο εσωτερικό τους και οι όποιοι ανταγωνισμοί σχετίζονται με άλλες εξωτερικές ομάδες. Στο Ευρωπαϊκό χώρο, και ειδικά στην ΕΕ-15, η επίκληση των δημογραφικών πυραμίδων φαίνεται να οριοθετεί αλλά συγχρόνως και να απαντά στο πρόβλημα. Η ανανέωση του πληθυσμού προχωρά με βραδύτερους ρυθμούς από ότι η αύξηση των ποσοστών των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας. Οι ηλικιακές πυραμίδες δεν είναι πλέον πυραμίδες καθώς έχει μειωθεί κατά πολύ η γεννητικότητα και η θνησιμότητα στις μικρές ηλικίες ενώ έχει αυξηθεί το προσδόκιμο επιβίωσης στις μεγάλες ηλικίες. Οι προβλέψεις για το 2050 παρουσιάζουν έναν πληθυσμό όπου οι παραγωγικές ηλικίες (15-64 ετών) περιορίζονται σε ποσοστά της τάξης του 56,5%, τα παιδιά αντιπροσωπεύονται σε ένα ποσοστό 13,5% ενώ οι ηλικιωμένοι (άνω των 65 ετών) θα φθάσουν το 30% του συνόλου. Η δημογραφική γήρανση σημαίνει περιορισμό των ατόμων εργάσιμης ηλικίας και αύξηση εκείνων που δεν εργάζονται. Όσο μεγαλύτερη είναι σε έκταση χρόνου η πρόβλεψη θα σηματοδοτεί και μεγαλύτερο περιορισμό και ακόμη μεγαλύτερη αύξηση εάν η τάση συνεχίσει να

επιβεβαιώνεται. Τα πιο πρόσφατα στοιχεία για το προσδόκιμο επιβίωσης στο 65^ο έτος είναι στη Γηραιά Ευρώπη 17,1 έτη για τους άνδρες και 20,8 έτη για τις γυναίκες. Οι δείκτες εξάρτησης των ηλικιωμένων μέσα σε λιγότερο από πενήντα χρόνια (2004-2050) φαίνεται να διπλασιάζονται, ξεπερνώντας το 50%, ενώ οι συνολικοί δείκτες εξάρτησης, συμπεριλαμβάνοντας και τα παιδιά, φανερώουν ακόμη πιο σημαντικές πιέσεις στους παραγωγικούς ιστούς των δεκαπέντε χωρών, που στις περισσότερες περιπτώσεις ξεπερνούν το 75%. Όμως, οι δείκτες εξάρτησης αναφέρονται σε έναν ομοιογενή κόσμο με συνολικά συστήματα προστασίας και σχήματα συνταξιοδότησης. Επειδή στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει οι πιέσεις διαφέρουν σημαντικά ανάλογα με το σύστημα ή με το σχήμα όπως διαφέρουν και μεταξύ των διαφορετικών χωρών. Γι' αυτό και στη μελέτη υποστηρίζεται πως τις εξελίξεις στην κρίση της γήρανσης δεν οδηγούν, κατά κύριο λόγο, οι δημογραφικές προβλέψεις αλλά οι κοινωνικές δαπάνες. Στις περισσότερες χώρες της ΕΕ-15 οι τελευταίες ξεπερνούν το 25% του ΑΕΠ, και σε ορισμένες περιπτώσεις το 30%. Γεγονός το οποίο από τη μια πλευρά σηματοδοτεί μια επιθυμητή επέκταση του κοινωνικού κράτους στον Ευρωπαϊκό χώρο αλλά από την άλλη σηματοδοτεί και τον κίνδυνο που είναι δυνατό να διατρέξει η Ευρωπαϊκή οικονομία εξαιτίας της έκτασης των κοινωνικών δαπανών, στο βαθμό που εκείνες δεν είναι και παραγωγικές. Οι τελευταίες συνδέονται στενά με τη γήρανση καθώς περιλαμβάνουν τις δαπάνες για συντάξεις, οι οποίες αποτελούν και το σημαντικότερο τμήμα τους. Μάλιστα, οι προβλέψεις είναι ιδιαίτερα επιβαρυντικές για τα δημόσια οικονομικά σε μια σειρά χωρών όπως η Ελλάδα (25%) και η Πορτογαλία (21%), κυρίως, αλλά και η Ισπανία, η Ιταλία, το Βέλγιο και η Γαλλία. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο στις μεταρρυθμίσεις που έχουν λάβει ή λαμβάνουν χώρα στην ΕΕ-15 συμπεριλαμβάνεται και ένα σχέδιο παρακράτησης αποθεματικών με σκοπό την υποστήριξη των συντάξεων μετά το 2020. Αλλά και σε αυτή την περίπτωση των δημοσίων συντάξεων γενικά και αδιάκριτα από το σχήμα συνταξιοδότησης.

Με τον ίδιο τρόπο που στα στοιχεία της δημογραφίας, των κοινωνικών δαπανών και των συντάξεων οι ηλικιωμένοι ή οι συνταξιούχοι εμφανίζονται σαν ομοιογενή σύνολα με επιμερισμούς μέσω όρων, έτσι συμβαίνει και με τους απασχολούμενους και τους ανέργους. Τουλάχιστον όσον αφορά τη σχέση τους με την αγορά εργασίας και τις δομές προστασίας. Παρόλα αυτά, στην ΕΕ-15 παρουσιάζεται μια διαρκής αυξητική τάση για τη συνολική απασχόληση δίχως βέβαια, να έχουν όλες οι χώρες το

ίδιο σημείο εκκίνησης ούτε και το ίδιο συνολικό αποτέλεσμα. Αντίστοιχη είναι η κατάσταση και όσον αφορά τη μείωση της ανεργίας. Και οι δύο εξελίξεις διαδραματίζουν ειδικούς ρόλους στην αντιμετώπιση των κινδύνων από τη γήρανση είτε διευρύνοντας τη βάση των εισφορών είτε της φορολογίας αλλά ενδυναμώνοντας και τα ίδια τα άτομα έναντι των οικονομικών πιέσεων. Αλλά και σε αυτό το σημείο η συμμετοχή στην απασχόληση δεν είναι πραγματικά αδιάκριτη ως προς το αποτέλεσμά της από το τμήμα της αγοράς εργασίας όπως και η ανεργία είναι δυνατό να πλήττει ορισμένους εργαζόμενους αλλά όχι το σύνολο. Με αυτό σχετίζεται και η πραγματική ηλικία συνταξιοδότησης, η οποία στην πράξη είναι μικρότερη από την προβλεπόμενη κατά τέσσερα χρόνια για το σύνολο της ΕΕ-15, αλλά και η συμμετοχή στην αγορά εργασίας των ατόμων που βρίσκονται κοντά στη συνταξιοδότηση αλλά απέχουν ακόμη έως και 10 έτη (ηλικίες 55-64 ετών). Τα γενικά δεδομένα δίνουν και γενικές απαντήσεις σε μια κατάσταση, όμως, όπου τα ερωτήματα για τη γήρανση γίνονται ολοένα και πιο ειδικά.

Από τις κοινωνικές δαπάνες και τις δομές προστασίας μέχρι την απασχόληση και την αγορά εργασίας συντίθεται ένα πεδίο στο οποίο πραγματοποιούνται επαναλαμβανόμενες μετρήσεις για ορισμένες διαστάσεις οι οποίες συνοδεύουν τη γήρανση στην εξέλιξή της. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν εκείνες για τη φτώχεια και τις εισοδηματικές ανισότητες. Στο πλαίσιο της μελέτης πρόκειται για διαστάσεις πολύ ιδιαίτερες αφού θίγουν σε μεγάλο βαθμό τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα όπως εκείνα μεταπίπτουν χρονικά και ουσιαστικά από την εργασία στη συνταξιοδότηση, υποκαθιστώντας τη σύνθεση των εισοδημάτων τους από εργασία με μια άλλη σύνθεση εισοδημάτων, κυρίως, από συντάξεις. Τα ποσοστά φτώχειας καταγράφονται, συνήθως, για μεγάλα σύνολα με μεγάλους διαχωρισμούς: νεότερα και μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα (με άξονα το 65^ο έτος) ή σπανιότερα εργαζόμενοι και συνταξιούχοι. Η διαπίστωση πως οι πρώτοι υποφέρουν λιγότερο σε σχέση με τους δεύτερους από τον κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας επιβεβαιώνεται στις περισσότερες μετρήσεις όπως ισχύει και ένας διαχωρισμός ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ-15 (Ευρωπαϊκός Βορράς και Νότος). Αλλά τέτοιους είδους απαντήσεις για τη διερεύνηση της φτώχειας από τη μελέτη δεν είναι ικανοποιητικές αφού για μια ακόμη φορά οι πληθυσμοί παρουσιάζονται με μια επίπλαστη ομοιογένεια σε ένα ζήτημα που δεν συμβαίνει με ομοιογενή τρόπο. Το ίδιο ισχύει και για αντίστοιχες προσεγγίσεις για την ανισότητα (ανισοκατανομές εισοδήματος Gini ή δείκτες S20/S80) όπου τα αμιγώς οικονομικά

κριτήρια για την περιγραφή των ανισοτήτων παραβλέπουν πολύ σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις από τον πραγματικό κόσμο. Έναν κόσμο για τον οποίο στην εξέλιξη της μελέτης επιχειρηματολογείται πως αφορά περισσότερο πληθυσμούς εργαζομένων και συνταξιούχων παρά άλλες ομάδες. Ενδεικτικό αυτού είναι τα αποτελέσματα των μετρήσεων για την ανισότητα όπου διαμέσου τους φαίνεται να παραλείπονται οι πολύ περισσότερο πλούσιες αλλά και οι πιο φτωχές ομάδες του συνολικού πληθυσμού. Διαφορετικά, οι ανισοκατανομές εισοδήματος θα είναι πράγματι της τάξης του 30% στις περισσότερες χώρες της Γηραιάς Ευρώπης και τα εισοδήματα των πλουσιότερων τμημάτων προς τα φτωχότερα μόλις 5 φορές μεγαλύτερα ενισχύοντας, μάλλον, παρά αποδυναμώνοντας την κοινωνική συνοχή. Για την αποφυγή τέτοιου είδους εμπλοκής σε μετρήσεις που αφορούν γενικούς πληθυσμούς με ερμηνείες εξορισμού γενικές, στη μελέτη η διερεύνηση, ποσοτική και αναλυτική, αφορά αποκλειστικά τον κόσμο της εργασίας είτε πρόκειται για εργαζόμενους είτε πρόκειται για συνταξιούχους, οι οποίοι είναι κυρίως δικαιούχοι από προηγούμενη απασχόληση. Με αυτό τον τρόπο το αντικείμενο της γήρανσης αφορά περισσότερο συνδέσεις με τις συνθήκες στην αγορά εργασίας και τις δομές προστασίας που τις συνοδεύουν παρά οτιδήποτε άλλο.

Η πολιτική οικονομία της γήρανσης επιλέχθηκε ως πλαίσιο αναφοράς για την εξέταση των κοινωνικών ανταγωνισμών και συγκρούσεων στη διανομή των κοινωνικών πόρων. Η έμφαση δίνεται σε δομικές συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματοποιείται η διανομή και η αναδιανομή και όχι σε ατομικές, γεγονός που για τη μελέτη σημαίνει διερεύνηση ομαδοποιήσεων στη βάση της εξασφάλισης κοινωνικών πόρων. Ίσως, η καθοριστική σύγκρουση για το ζήτημα των οικονομικών της γήρανσης να εξελιχθεί ανάμεσα σε γενικές κατηγορίες όπως το κεφάλαιο και η εργασία αλλά στην προσέγγιση που ακολουθείται οι κυρίαρχες συγκρούσεις μέσα στο σύγχρονο κοινωνικό σχηματισμό εντοπίζονται στις δομές της απασχόλησης και του κοινωνικού κράτους. Και αυτό διότι σε αυτή τη φάση ανάπτυξης οι αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και οι διαμάχες που εκφράζονται είναι ήδη ιδιαίτερα φορτισμένες στο οικοδόμημα του κοινωνικού κράτους διαμέσου του οποίου επιχειρείται μια συνολικότερη αναδιάταξη ισχύος και πόρων. Σε αυτή την περίοδο η αβεβαιότητα είναι αυξημένη όσον αφορά τα δημόσια συστήματα κοινωνικής προστασίας και η σιγουριά για την ισχύ του κράτους να παρέχει οικονομική ασφάλεια

μειωμένη. Η γήρανση συμβαίνει σε αυτό το περιβάλλον και οι ηλικιωμένοι, γενικά αλλά κυρίως σε ομάδες, δεν είναι μονάχα απλοί παρατηρητές, τουλάχιστον όχι όλοι.

Το σύγχρονο κοινωνικό κράτος στην Ευρώπη, με όλες τις διαφορετικές εκδοχές του, έχει συμπληρώσει περισσότερο από έναν αιώνα ιστορίας. Η εξέλιξή του έχει συνοδευτεί από φάσεις ανάπτυξης και φάσεις περιορισμού συχνά συνδεδεμένες με την εξέλιξη του καπιταλισμού, κυρίως όσον αφορά περιόδους κρίσης και επέκτασης. Από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα όπου η γήρανση ορίζεται ως ευθύνη του κράτους μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, και την πρώτη δεκαετία του 21^{ου}, όπου η γήρανση γίνεται πρόβλημα για το κράτος πολλά αλλάζουν. Πάντως, η ευθύνη συνεχίζει να είναι κρατική μέριμνα έστω και αν όχι με ομοιόμορφο τρόπο. Δεν ισχύουν οι ίδιες συνθήκες σε κάθε Ευρωπαϊκή χώρα ούτε και η ανταπόκριση είναι η ίδια στο εσωτερικό καθεμίας. Όσον αφορά το δεύτερο, που απασχολεί τη μελέτη περισσότερο από ότι το πρώτο, οι δομές της κοινωνικής προστασίας πηγάζουν, και άρα ανταποκρίνονται περισσότερο, από την κατάσταση απασχόλησης παρά από μια καθολική κάλυψη, όσο και αν η δεύτερη έχει αυξηθεί. Όποιο και αν είναι το υπόδειγμα κοινωνικού κράτους στις χώρες της Γηραιάς Ευρώπης (φύλελεύθερο, συντηρητικό, σοσιαλδημοκρατικό) και παρά τα διαφορετικά τους χαρακτηριστικά οι κινήσεις κρατικοποίησης ή ιδιωτικοποίησης είναι μικτές και έντονες όπως συμβαίνει και με τις τάσεις κοινωνικοποίησης ή εμπορευματοποίησης. Η αναδιάρθρωση βρίσκεται προ των πυλών δίχως, όμως, μια οριστική κατεύθυνση. Το πιο κρίσιμο συστατικό της, για τη μελέτη, πρόκειται να είναι η λειτουργία των θεσμών και μηχανισμών προστασίας ως προς μια ισότιμη και όχι άνιση κάλυψη. Ειδικά όταν πρόκειται για την εισοδηματική υποστήριξη των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων.

Το πολιτικοοικονομικό πλαίσιο ανάλυσης για τη γήρανση φανερώνει μια σειρά από πιέσεις στις υφιστάμενες οικονομικές και κοινωνικές δομές. Η γήρανση δεν συμβαίνει στο κενό δίχως ιστορικές συντεταγμένες. Συμβαίνει, και ενδέχεται να κλιμακωθεί επικίνδυνα, μέσα στις ήδη οργανωμένες δομές και ιστορικές συνθήκες. Η κοινωνική ανισότητα, ως άνιση πρόσβαση σε πόρους, υπηρεσίες και κοινωνικές θέσεις, δεν αποτελεί μονάχα ένα κριτήριο διαστρωμάτωσης αλλά και ένα κριτήριο διαχωρισμού στο εσωτερικό ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων. Ο κοινωνικός διαχωρισμός των ευκαιριών και των δυνατοτήτων στη διάρκεια της ζωής των ατόμων είναι άμεσα συνδεδεμένος με τους διαχωρισμούς που παρατηρούνται και στη ζωή

μετά τη συνταξιοδότηση. Και ενώ ο διαχωρισμός γίνεται συνήθως αντιληπτός όταν πρόκειται για άτομα από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις δεν συμβαίνει το ίδιο εάν διαφορετικά άτομα προέρχονται, ενδεχομένως, από την ίδια κοινωνική τάξη. Σε ένα περισσότερο απλό σχήμα, από εκείνο των τάξεων, οι βασικές παραγωγικές σχέσεις των ατόμων ορίζονται από το ίδιο γεγονός: το βασικό εισόδημα προέρχεται από εργασία. Από εκεί και πέρα, η έμφαση δίνεται στις σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί στο εσωτερικό του «κόσμου της εργασίας». Έναν κόσμο, ίσως, καταχρηστικά μοναδιαίο εξαιτίας της διαφορετικής πρόσβασης σε συστήματα προστασίας και διανομής πόρων από διαφορετικά μέλη του. Το ύψος των εισφορών, τα όρια συνταξιοδότησης, το ύψος των συντάξεων, οι συνοδευτικές παροχές, η φροντίδα υγείας δεν αντιμετωπίζονται συνολικά με τον ίδιο τρόπο. Οι ανταγωνισμοί ανάμεσα σε ομάδες, προερχόμενες από την απασχόληση, στο πεδίο του σύγχρονου κοινωνικού κράτους βρίσκονται ήδη σε εξέλιξη για δεκαετίες. Στη σύγχρονη εποχή της γήρανσης γίνονται περισσότερο αντιληπτοί καθώς το μέγεθος εκείνου που διακυβεύεται έχει μεγαλώσει εκθετικά αλλά και τα περιθώρια αλλαγής ή παγίωσης των όρων προστασίας (κοινωνική ασφάλιση και κοινωνικές παροχές) έχουν καταστεί δεσμευτικά.

Η βασική υπόθεση της μελέτης δεν αναφέρεται στις διαφορές της προστασίας που απολαμβάνουν μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα από διαφορετικά κοινωνικά κράτη εντός της ΕΕ-15 ούτε και στις ανισότητες μεταξύ ηλικιωμένων διαφορετικών κοινωνικών τάξεων στο εσωτερικό της κάθε χώρας. Με το κεντρικό ερώτημα της μελέτης διερευνάται αν και κατά πόσο υπάρχουν διαφορές και ανισότητες κατά την περίοδο της γήρανσης οι οποίες σχετίζονται με την προηγούμενη ένταξη των ατόμων σε ορισμένες ευρείες ομάδες απασχόλησης ή ομάδες με διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις, και στους όρους της ανάλυσης που επιχειρείται στη μελέτη, κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες. Με κριτήρια το εάν τα άτομα εργάζονται ή έχουν συνταξιοδοτηθεί αλλά και τον υφιστάμενο ή προηγούμενο τομέα απασχόλησης σχηματίζονται έξι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες: (1) άτομα που απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, (2) άτομα που απασχολούνται στον κρατικό ή δημόσιο τομέα της οικονομίας, (3) άτομα που αυτό-απασχολούνται, (4) άτομα που απασχολήθηκαν στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, (5) άτομα που απασχολήθηκαν στον κρατικό τομέα της οικονομίας, (6) άτομα που αυτό-απασχολήθηκαν. Μετά το σχηματισμό τους οι κατηγορίες συγκρίνονται και συσχετίζονται διαμέσου μεταβλητών όπως το εισόδημα, ο πλούτος, η κατάσταση υγείας και οι προσδοκίες για

σειρά ζητημάτων που σχετίζονται με τις συντάξεις και την ποιότητα ζωής, ώστε να διαπιστωθεί εάν υπάρχουν διαφορές και ανισότητες πριν τη συνταξιοδότηση, δηλαδή κατά την εργασιακή ζωή, και αν εκείνες μεταφέρονται και πως στην περίοδο που ακολουθεί. Η μελέτη εδράζεται, εμφατικά αλλά όχι αποκλειστικά, στις τρεις κατηγορίες των συνταξιούχων αφού στις συνθήκες της ζωής τους εδράζεται περισσότερο η σύνθεση των δομών της αγοράς εργασίας και των δομών της κοινωνικής προστασίας. Αυτό συμβαίνει διότι τα αποτελέσματα των μηχανισμών του κοινωνικού κράτους έχουν πλέον αποκρυσταλλωθεί στις πιο προχωρημένες ηλικίες στο βαθμό που εκείνες ταυτίζονται με τη συνταξιοδότηση. Με δεδομένο πως ο αριθμός των συνταξιούχων αυξάνεται ενώ οι περισσότερες δράσεις που αναπτύσσονται κινούνται στην κατεύθυνση της συγκράτησης των δημοσίων δαπανών οι ανταγωνισμοί στη βάση των διαφορετικών κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών αναμένεται να ενταθούν κατά το ίδιο διάστημα. Οι διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις που ισχύουν για τις κατηγορίες έχουν να διαδραματίσουν πολύ ειδικούς ρόλους στην επίλυση του οικονομικού προβλήματος της γήρανσης. Με αποτελέσματα, ίσως, όχι γενικά για συνταξιούχους και εργαζομένους αλλά για κάθε κατηγορία χωριστά.

Για τη διερεύνηση της υπόθεσης χρησιμοποιούνται πρωτογενή δεδομένα από την Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη (SHARE) ή “50+ στην Ευρώπη”. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν σε ένδεκα χώρες της Ευρώπης (Αυστρία, Γερμανία, Σουηδία, Ολλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία, Δανία, Ελλάδα, Ελβετία, και Βέλγιο) κατά την περίοδο 2004/2005. Η έρευνα αυτή δεν έχει διεξαχθεί από δημόσιες στατιστικές υπηρεσίες ούτε και τελεί υπό κάποιο κεντρικό έλεγχο σε επίπεδο κράτους ή Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρόλο που η τελευταία ανέλαβε το μεγαλύτερο βάρος της χρηματοδότησής της. Οι φορείς της είναι πανεπιστημιακά ερευνητικά ιδρύματα τα οποία συνεργάστηκαν για τη διεξαγωγή της έρευνας. Για την Ελλάδα η ομάδα εργασίας με την ευθύνη της ερευνητικής διαδικασίας είχε έδρα το Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ο πληθυσμός που επιλέχθηκε ως δείγμα αποτελείται από άτομα ηλικίας 50 ετών και άνω. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα δείγμα ατόμων και νοικοκυριών με εξειδικευμένο ενδιαφέρον όσον αφορά τη γήρανση. Η έρευνα αφορά σε στοιχεία για μια πολύ ευρεία σειρά θεμάτων που σχετίζονται με τη γήρανση: δημογραφικά στοιχεία, σωματική υγεία, συμπεριφορές, γνωστική λειτουργία, ψυχική υγεία, ιατρική φροντίδα, εργασία, συντάξεις, παιδιά, κοινωνική υποστήριξη, χρηματικές μεταβιβάσεις, στέγαση, κατανάλωση, περιουσιακά στοιχεία,

δραστηριότητες, προσδοκίες. Με βάση στοιχεία που σχετίζονται με τα παραπάνω θέματα ορισμένες εξειδικευμένες ομάδες έργου ανέλαβαν την ευθύνη να παράγουν και ορισμένα δευτερογενή δεδομένα για ζητήματα όπως το εισόδημα, ο πλούτος και η υγεία. Συνολικά, η SHARE, όντας η μεγαλύτερη κοινωνική έρευνα σήμερα στην Ευρώπη, συμπληρώνει δύο σημαντικά κενά στον Ευρωπαϊκό χώρο της έρευνας για τη γήρανση: παρέχει απολύτως συγκρίσιμα στοιχεία για κάθε χώρα που συμμετέχει και συνδυάζει ζητήματα που προηγουμένως δεν ήταν δυνατό να συνδυασθούν εμπειρικά με αξιόπιστο τρόπο. Το δείγμα της έρευνας για τις ένδεκα χώρες ανέρχεται σε 28.500 άτομα ή 19.500 νοικοκυριά αντιπροσωπεύοντας, με κατάλληλες σταθμίσεις, έναν πληθυσμό που ξεπερνά τα 100 εκατομμύρια άτομα. Οι δείκτες ανταπόκρισης για την τυχαία και αντιπροσωπευτική δειγματοληψία ξεπέρασε συνολικά το 60% σε επίπεδο νοικοκυριών και το 85% σε επίπεδο ατόμων. Τα δεδομένα της έρευνας έχουν επεξεργαστεί με σκοπό την καλύτερη ποιότητα και πιστότητά τους ήδη τρεις φορές από ειδικούς επιστήμονες και ερευνητές. Η έκδοση των δεδομένων που χρησιμοποιείται στη μελέτη είναι η τρίτη διαδοχικά (Release 2) και εκδόθηκε δημοσίως το καλοκαίρι του 2007.

Ένα από τα πιο κρίσιμα σημεία για τη διερεύνηση ήταν η εμπειρική κατασκευή των έξι κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών της βασικής υπόθεσης. Για αυτό το σκοπό χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από διαφορετικές ενότητες της SHARE, κυρίως εκείνες που αφορούν την εργασία και τις συντάξεις, με ορισμένες εσωτερικές διασταυρώσεις. Το αρχικό αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν ο προσδιορισμός ενός μικρότερου δείγματος 25.000 περίπου ατόμων για τα οποία ήταν σαφές πως πρόκειται κατά κύριο λόγο για συνταξιούχους (15.500 άτομα) ή εργαζομένους (9.500 άτομα), αποκλείοντας κάθε άλλη περίπτωση. Ταυτόχρονα, η κατασκευή προσδιόρισε και τον υφιστάμενο ή προηγούμενο τομέα απασχόλησης για κάθε ένα από αυτά τα άτομα (ιδιωτικός τομέας: 52,5%, δημόσιος τομέας: 30,5%, αυτό-απασχόληση: 17%). Το τελικό αποτέλεσμα ήταν ο επιμερισμός του συνόλου στις έξι κατηγορίες της ανάλυσης για κάθε μια από τις ένδεκα χώρες. Η εξέταση της υπόθεσης, στη συνέχεια, έλαβε χώρα διαμέσου σταθμισμένων δευτερογενών μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν για ορισμένες συγκρίσεις ανάμεσα στις κατηγορίες καθώς και για τη διερεύνηση σχέσεων ανάμεσά τους. Οι μεταβλητές αυτές αναφέρονται στο ατομικό, καθαρό, διαθέσιμο ισόδυναμο εισόδημα όπως και τον αντίστοιχο πλούτο (περιουσιακά στοιχεία), σε ορισμένες μεταβλητές υγείας (αντίληψη για τη σωματική υγεία, περιπτώσεις από κλίμακες

ψυχικής υγείας, περιορισμοί εξαιτίας της υγείας) καθώς και μεταβλητές με τις οποίες εκφράζονται προσδοκίες για ζητήματα συντάξεων και ποιότητας ζωής. Η μελέτη προσέγγισε διαμέσου μιας ανάλυσης διαφοροποίησης και ανισότητας, όπου κάτι τέτοιο ήταν τεχνικά και μεθοδολογικά ορθό, μια ευρεία σειρά από κατανομές, διαφορές, δείκτες, και σχέσεις πιθανοτήτων για το σύνολο των μεταβλητών και των κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών σε κάθε χώρα. Παρόλο που η διεθνής σύγκριση αναδεικνύεται σε χρήσιμο εργαλείο, η διερεύνηση επικεντρώθηκε περισσότερο στο εσωτερικό της κάθε χώρας και τις σχέσεις των κατηγοριών μεταξύ τους καθώς το ζητούμενο ήταν η επιβεβαίωση ή μη των επιμέρους διαφοροποιήσεων σε κάθε διάσταση (εισόδημα, πλούτος, υγεία, προσδοκίες). Διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε εργαζομένους, ανάμεσα σε συνταξιούχους, ανάμεσα σε εργαζομένους και συνταξιούχους από αντίστοιχο τομέα απασχόλησης.

Η μελέτη είναι στο μεγαλύτερό της μέρος μια ανάλυση ανισότητας. Αυτό συμβαίνει διότι τόσο η βασική υπόθεση όσο και τα ερωτήματα που τη συνοδεύουν διερευνούν και εντοπίζουν ανισότητες σε υλικούς πόρους και συνθήκες ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες τόσο των εργαζομένων όσο και των συνταξιούχων. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι ανισότητες που σημαδεύουν την περίοδο της εργασίας αναπαράγονται στην περίοδο της συνταξιοδότησης. Κατά τη μετάβαση η ανισότητα συνήθως διευρύνεται αλλά και όπου δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο τα αίτια αναζητούνται μάλλον στα υψηλά επίπεδα της προηγούμενης κατάστασης παρά στα χαμηλότερα της επόμενης. Τα ευρήματα φανερώνουν πως η διάκριση των κατηγοριών με βάση τις παραγωγικές σχέσεις των ατόμων ανταποκρίνεται περισσότερο στους ορισμούς περί κοινωνικής ανισότητας παρά σε εκείνους της κοινωνικής διαφοροποίησης. Στην προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας της γήρανσης είναι πολύ σημαντική η διαπίστωση πως οι σχέσεις που έχουν καθορισθεί κατά την απασχόληση στο εσωτερικό της αγοράς εργασίας αναπαράγουν διανομές υπέρ κάποιων και σε βάρος κάποιων άλλων και κατά τη συνταξιοδότηση. Η ανισότητα επιμένει, παγιώνεται και, τελικά, παρουσιάζεται σαν μια φυσιολογική και αναπόφευκτη κατάσταση εξασφαλίζοντας μεγαλύτερα όρια ανοχής. Όταν η γήρανση αντιμετωπισθεί όχι στενά ηλικιακά αλλά μαζί με διαστάσεις όπως το εισόδημα, ο πλούτος, η υγεία γίνεται φανερό ότι δε σημαίνει το ίδιο για όλους τους συνταξιούχους. Η μελέτη δείχνει πως οι υλικές συνθήκες ζωής των ατόμων κάθε κατηγορίας δεν είναι καθόλου ίδιες. Συγκεκριμένα, είναι άνισες και οι απεικονίσεις

ενός ενιαίου κόσμου της εργασίας αμφισβητούνται ακόμη περισσότερο. Είναι επιβεβαιωμένο σε σειρά μελετών πως εργαζόμενοι και συνταξιούχοι διαφέρουν μεταξύ τους. Η μελέτη προσφέρει και άλλες διαστάσεις διαφορών: διαφέρουν και οι εργαζόμενοι με τους εργαζόμενους, και οι συνταξιούχοι με τους συνταξιούχους. Η ποσοτική ανάλυση επιβεβαιώνει πως στις τρεις από τις τέσσερις διαστάσεις που απασχολούν τη μελέτη τα χαμηλά επίπεδα κατά την εργασία αποδίδουν και χαμηλά επίπεδα κατά τη συνταξιοδότηση. Κάτι τέτοιο, όμως, ίσως να μην ισχύει γενικά και στον ίδιο βαθμό παρά είναι δυνατό και ισχύει ανά κατηγορία.

Οι εισοδηματικές διαφορές στο σύνολο των χωρών της SHARE είναι σημαντικές κατά το στάδιο της εργασίας και ενισχύονται ακόμη περισσότερο κατά το στάδιο της συνταξιοδότησης. Αυτό το γεγονός είναι πολύ έντονο στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου αλλά και σε εκείνες της Κεντρικής Ευρώπης. Οι συνταξιούχοι που προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα έχουν μικρότερο εισόδημα από εκείνους του δημόσιου τομέα της οικονομίας και στις έντεκα υπό εξέταση χώρες. Το ίδιο συμβαίνει και για τους εργαζόμενους αυτών των κατηγοριών. Σε περισσότερες από τις μισές χώρες, η εισοδηματική διαφορά ανάμεσα σε τομείς διευρύνθηκε κατά τη συνταξιοδότηση ενώ στις υπόλοιπες, απλώς, συνέχισε να είναι υψηλή. Οι διαφορές εισοδήματος ανάμεσα σε συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα και συνταξιούχους που προέρχονται από αυτό-απασχόληση είναι ακόμη μεγαλύτερες, σχεδόν διπλάσιες σε σχέση με τις προηγούμενες διαφορές. Κάτι τέτοιο συμβαίνει και μεταξύ των αντίστοιχων κατηγοριών κατά την απασχόληση αλλά σε μικρότερη έκταση. Οι διαφορές εισοδήματος ανάμεσα σε συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα και αντίστοιχα από αυτό-απασχόληση είναι οι μικρότερες που παρατηρούνται. Πάντως, στο στάδιο της απασχόλησης οι διαφορές βρίσκονται σε βάρος των εργαζομένων του ιδιωτικού τομέα.

Η ανάλυση για την εισοδηματική φτώχεια (60% της διαμέσου του ισοδύναμου εισοδήματος σε κάθε χώρα) φανερώνει πως για τα άτομα που εργάζονται ή είναι συνταξιοδοτημένα από τον κρατικό τομέα καταγράφονται ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά φτώχειας σε σχέση με εργαζομένους ή συνταξιούχους από τους άλλους δύο τομείς. Αυτό ισχύει και όταν η φτώχεια προσεγγίζεται μονάχα ως προς τον πληθυσμό των συνταξιούχων. Για τους τελευταίους είναι σαφές πως όσοι προέρχονται από το δημόσιο τομέα είναι και οι πιο προστατευμένοι από τον κίνδυνο της φτώχειας στις

μεγαλύτερες ηλικίες ενώ εκείνοι με τη μικρότερη προστασία φαίνεται να είναι οι πρώην αυτό-απασχολούμενοι και έπειτα οι προερχόμενοι από τον ιδιωτικό τομέα. Στις περισσότερες χώρες της SHARE, τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας χαρακτηρίζουν εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα και συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση. Όσον αφορά την ποσοτική διερεύνηση σχέσεων, με τις αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων προσεγγίστηκε πως οι πιθανότητες ένταξης στην ομάδα των φτωχών είναι σε βάρος των ατόμων που ανήκουν στις κατηγορίες των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα αλλά και των συνταξιούχων από την αυτό-απασχόληση σε σχέση με την κατηγορία των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα.

Η ανισότητα προσεγγίστηκε και με μία ανάλυση σε δεκατημόρια εισοδήματος ανά κατηγορία. Τα ευρήματα δείχνουν πως οι αυτό-απασχολούμενοι και εκείνοι που εργάζονται στο δημόσιο τομέα βρίσκονται κατά κανόνα σε υψηλότερο δεκατημόριο, σε όλες τις χώρες, σε σχέση με τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα. Όσον αφορά τους συνταξιούχους, η μόνη κατηγορία που αλλάζει συγκριτικά θέση με αρνητική κατεύθυνση είναι εκείνοι από αυτό-απασχόληση ενώ οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα διατηρούν υψηλότερες θέσεις στα δεκατημόρια εισοδήματος και οι συνταξιούχοι από τον ιδιωτικό τομέα συνεχίζουν να βρίσκονται σε χαμηλότερα κλιμάκια. Και με τις αναλογίες (σχετικών) πιθανοτήτων, ανά δύο (ή τρεις) κατηγορίες, προσεγγίστηκε το ίδιο γεγονός: οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες να ανήκουν σε πλουσιότερα κλιμάκια εισοδήματος, και αντίστροφα.

Σχεδόν σε όλες τις υπό εξέταση χώρες, οι διαφορές που παρατηρούνται ως προς την κατοχή πλούτου δείχνουν ότι η κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα υστερεί σε σχέση με τις άλλες κατηγορίες συνταξιούχων. Εκείνη που υπερτερεί είναι η κατηγορία των συνταξιούχων από αυτό-απασχόληση. Συγχρόνως, μια εστίαση στη μετάβαση από την απασχόληση στη συνταξιοδότηση δείχνει ότι η πιο σημαντική μείωση πλούτου συμβαίνει, ακριβώς, για τα άτομα του τομέα της αυτό-απασχόλησης. Μειώσεις ή αυξήσεις μεγάλου εύρους δεν σημειώνονται για άτομα άλλων κατηγοριών. Και στις κατηγορίες των εργαζομένων η κατηγορία της αυτό-απασχόλησης υπερτερεί σε όρους πλούτου σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες σε όλες τις χώρες. Κατά το στάδιο της απασχόλησης, οι διαφορές μεταξύ ατόμων στον

ιδιωτικό τομέα και ατόμων στο δημόσιο τομέα είναι υπέρ των δεύτερων αλλά συγκριτικά μικρότερες από ότι συμβαίνει κατά το στάδιο της συνταξιοδότησης.

Η ανάλυση από την, κατασκευασμένη με κριτήρια διαχωρισμού, διάμεση τιμή πλούτου επιβεβαιώνει πως τα άτομα των δύο κατηγοριών της αυτό-απασχόλησης έχουν σε όλες τις χώρες SHARE τα μικρότερα ποσοστά πλούτου κάτω από τη διάμεση τιμή. Το αντίστροφο συμβαίνει για τα άτομα από τις κατηγορίες του ιδιωτικού τομέα. Τα άτομα των κατηγοριών του δημοσίου τομέα αποτελούν έναν ενδιάμεσο πληθυσμό. Είτε για τις κατηγορίες των συνταξιούχων είτε για εκείνες των εργαζομένων η διαβάθμιση ισχύει όπως ισχύει για τους τομείς. Η προσέγγιση του ίδιου ζητήματος με αναλογίες σχετικών πιθανοτήτων υποδεικνύει και πάλι ότι οι συνταξιούχοι που προέρχονται είτε από το δημόσιο τομέα είτε από την αυτό-απασχόληση έχουν λιγότερες πιθανότητες να έχουν πλούτο μικρότερο από εκείνον που ορίζει η διάμεσή τιμή σε σχέση με τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα.

Οι συγκεντρώσεις των ατόμων, ανά κατηγορία συνταξιούχων, σε δεκατημόρια πλούτου είναι υψηλές στα χαμηλότερα δεκατημόρια για εκείνα από τον ιδιωτικό τομέα, σχετικά μοιρασμένες για εκείνα από το δημόσιο τομέα, και υψηλές προς τα πλουσιότερα δεκατημόρια αλλά και, έστω λιγότερο υψηλές, προς τα φτωχότερα για εκείνα από την αυτό-απασχόληση. Κατά τη μετάβαση από την απασχόληση στη συνταξιοδότηση οι διάμεσες θέσεις κάθε τομέα ανά κατηγορία στα δεκατημόρια πλούτου αλλάζει προς χαμηλότερα επίπεδα διατηρώντας, όμως, τις αποστάσεις ανά κατηγορία. Τα ευρήματα από τη διερεύνηση πιθανοτήτων για κινήσεις σε πεμπτημόρια πλούτου δείχνουν ότι η σχέση της κατηγορίας των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα με τις άλλες δύο κατηγορίες συνταξιούχων είναι βάρος τους αλλά όχι στο βαθμό που ισχύει για τις αντίστοιχες κατηγορίες εργαζομένων.

Η ανάλυση των οικονομικών δεδομένων με το συνδυασμό διαχωριστικών γραμμών εισοδήματος και πλούτου προσεγγίζει το γεγονός ότι οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα έχουν τα μικρότερα ποσοστά ατόμων με έλλειψη πόρων (εισόδημα και πλούτος κάτω από τις γραμμές) ενώ οι συνταξιούχοι από αυτό-απασχόληση παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά υστέρησης. Κάτι τέτοιο πηγάζει και από την μεγαλύτερη ομοιογένεια της πρώτης κατηγορίας σε σχέση με εκείνη της δεύτερης. Τα άτομα της κατηγορίας των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα εμφανίζουν υψηλές

πιθανότητες να βρίσκονται κάτω από τα όρια εισοδήματος και πλούτου σε σχέση με άτομα της κατηγορίας των συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα. Αξίζει να σημειωθεί πως τα τελευταία δίνουν και τις περισσότερες, συγκριτικά, θετικές απαντήσεις στο ερώτημα της έρευνας σχετικά με το «αν τα βγάζουν πέρα εύκολα ή αρκετά εύκολα».

Όσον αφορά τις διαφοροποιήσεις ανά κατηγορία εργαζομένων αναφορικά με την αντίληψη που έχουν για την κατάσταση της υγείας τους, διαπιστώνεται ότι οι εργαζόμενοι από τις κατηγορίες της αυτό-απασχόλησης και του δημοσίου τομέα καταγράφουν τις καλύτερες επιδόσεις στις ένδεκα χώρες ενώ δεν συμβαίνει σε καμία το ίδιο για την κατηγορία των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα. Για τις κατηγορίες των συνταξιούχων οι καλύτερες επιδόσεις συνδέονται ακόμη περισσότερο με τους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα, κάτι που επιβεβαιώνει και η προσέγγιση των πιθανοτήτων για καλύτερη υγεία ανάμεσα σε συνταξιούχους. Για τα προβλήματα υγείας που συνοδεύουν γενικούς περιορισμούς στη ζωή των ατόμων, η καλύτερη, συγκριτικά, κατάσταση αναφέρεται στους εργαζομένους με αυτό-απασχόληση και στους συνταξιούχους από το δημόσιο τομέα. Οι λειτουργικοί περιορισμοί κατά την καθημερινότητα εξαιτίας προβλημάτων υγείας είναι περισσότερο χαρακτηριστικοί για τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση ή από τον ιδιωτικό τομέα παρά για εκείνους από το δημόσιο τομέα, στις περισσότερες χώρες SHARE. Οι διαφορές στη ψυχική υγεία, με τη χρήση εξειδικευμένων κλιμάκων μέτρησης, παρατηρήθηκε πως είναι σε βάρος των εργαζομένων στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα όσον αφορά τις κατηγορίες της απασχόλησης, και σε βάρος των ατόμων που προέρχονται από την αυτό-απασχόληση όσον αφορά τις κατηγορίες της συνταξιοδότησης. Συγκρίνοντας τις τρεις κατηγορίες συνταξιούχων μεταξύ τους αναφορικά με τις πιθανότητες για καλύτερη ψυχική υγεία, οι συνταξιούχοι από το δημόσιο τομέα υπερτερούν σε σχέση με τους συνταξιούχους από τον ιδιωτικό τομέα ενώ σε σχέση με τους συνταξιούχους από αυτό-απασχόληση δεν παρουσιάζεται κάποια ισχυρή συσχέτιση.

Το μέρος της ανάλυσης για τις προσδοκίες των διαφορετικών κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών στο μέλλον είναι το μέρος όπου η ανισότητα και η διαφοροποίηση υποχωρούν. Η ομοιομορφία αποτελεί το βασικότερο γνώρισμα των απαντήσεων ανά κατηγορία στα ερωτήματα που αφορούν μελλοντικές αυξήσεις στα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και σε μελλοντικές μειώσεις του ύψους των συντάξεων. Η σύγκλιση των απαντήσεων είναι χαρακτηριστική και ανάμεσα στις υπό εξέταση

χώρες και ανάμεσα στις κατηγορίες εργαζομένων, όπου οι τυχόν διαφοροποιήσεις είναι μάλλον συγκυριακού χαρακτήρα. Διαφοροποιήσεις μεταξύ χωρών σημειώνονται περισσότερο σε σχέση με τις προσδοκίες για ένα καλύτερο ή χειρότερο επίπεδο ζωής, σε υλικούς όρους, στο κοντινό μέλλον αλλά όχι και μεταξύ των τριών κατηγοριών συνταξιούχων ανά χώρα. Η αποτύπωση των προσδοκιών τους για το μελλοντικό επίπεδο της ζωής τους καταγράφει περισσότερες ομοιότητες και όχι διαφορές παρά τις διαφορετικές αντικειμενικές συνθήκες που τους συνοδεύουν ανά κατηγορία.

Οι ανισότητες μεταξύ των τριών κατηγοριών εργαζομένων, και μεταξύ των τριών κατηγοριών συνταξιούχων καταγράφονται σε ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο όσον αφορά το εισόδημα και τον πλούτο όπως ισχύει και για τις διαφοροποιήσεις στην υγεία. Οι συγκρίσεις είναι στην πλειονότητά τους σε βάρος, κυρίως, των ατόμων του ιδιωτικού τομέα, είτε εργαζομένων είτε συνταξιούχων. Διαφοροποιούνται σημαντικά ανάμεσα στις χώρες SHARE σε σύνδεση, στις περισσότερες περιπτώσεις, με το επίπεδο ανάπτυξης τόσο της αγοράς εργασίας όσο και της δομής της κοινωνικής προστασίας. Οι ανισότητες κυρίως του εισοδήματος, αλλά και του πλούτου, κατά την περίοδο της συνταξιοδότησης φαίνεται να συνδέονται πολύ στενά με εκείνες που εντοπίζονται στην περίοδο της απασχόλησης. Οι κατηγορίες των ατόμων από το δημόσιο τομέα της οικονομίας για το εισόδημα και οι κατηγορίες των ατόμων από την αυτό-απασχόληση για τον πλούτο αναπαράγουν τις καλύτερα συγκριτικά θέσεις που κατέχουν κατά το πρώτο στάδιο και στο δεύτερο στάδιο. Αντίστοιχα, στις περισσότερες χώρες, οι κατηγορίες εργαζομένων και συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα εμφανίζονται σε δυσμενέστερη συγκριτικά θέση. Εργαζόμενοι και συνταξιούχοι δεν παρουσιάζονται σαν ομοιογενείς ομάδες ούτε στις μετρήσεις με βάση οικονομικές μονάδες ούτε ακόμη και στις περιπτώσεις που διερευνήθηκαν ζητήματα υγείας. Διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις συνεπάγονται και διαφορετικές θέσεις στις κατανομές των οικονομικών πόρων επηρεάζοντας και τις καταστάσεις υγείας. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει μονάχα για τη συνολική διαστρωμάτωση αλλά λειτουργεί με τρόπο που τη διαπερνά και στο εσωτερικό των καθορισμένων στρωμάτων.

Η ανισότητα, ως άνιση πρόσβαση σε πόρους και υπηρεσίες, ανάμεσα σε εργαζομένους και ανάμεσα σε συνταξιούχους, που σημαδεύει τη γήρανση, όχι

μονάχα λαμβάνει χώρα με τους τρόπους που υποδεικνύει η ποσοτική ανάλυση αλλά λειτουργεί και θεσμικά διαμέσου των συστημάτων προστασίας (ασφάλισης και συνταξιοδότησης) που ισχύουν σε όλες τις χώρες της Γηραιάς Ευρώπης. Τα διαφορετικά σχήματα για τη συνταξιοδότηση που ισχύουν στις χώρες της SHARE είναι προσανατολισμένα, περισσότερο ή λιγότερο, στις κατηγορίες που εστιάζει η ανάλυση της μελέτης: κατηγορίες από τον ιδιωτικό τομέα, το δημόσιο τομέα και τον τομέα της αυτό-απασχόλησης. Παρά τον, περισσότερο ή λιγότερο, καθολικό τους χαρακτήρα τα συνολικά συστήματα απαρτίζονται από διαφορετικά σχήματα σε σύνδεση με την αγορά εργασίας και τους διαχωρισμούς της, δίχως μάλιστα να εντοπίζεται αποκλειστικά μία τάση για το εάν η σύνδεση θα εξακολουθήσει να είναι στενότερη ή περισσότερη χαλαρή. Όσον αφορά, όμως, αποκλειστικά τις συντάξεις δικαιούχων από εργασία η σύνδεση είναι πιο στενή παρά ποτέ. Ισχύει για τις δημόσιες συντάξεις διανεμητικών συστημάτων και ισχύει ακόμη περισσότερο για εκείνες που προέρχονται από επαγγελματικά σχήματα, και ισχύει απόλυτα για εκείνες που προέρχονται από τα νεώτερα σχήματα ιδιωτικής συνταξιοδότησης, όπου το ύψος των απολαβών από εργασία καθορίζει τις δυνατότητες για ένταξη και μελλοντικές παροχές. Οι ανισότητες που κυριαρχούν στην αγορά εργασίας κυριαρχούν και στο πεδίο του κοινωνικού κράτους. Εξάλλου το τελευταίο κατασκευάστηκε με τη λογική της αγοράς εργασίας και εξελίσσεται μαζί της, με κατατμήσεις όπως και εκείνη.

Ο γενικός «κόσμος της εργασίας» έχει στην πραγματικότητα πολλές εξειδικεύσεις. Οι περισσότερες από τις οποίες δεν βρήκαν χώρο στη μελέτη παρά μονάχα μέσα από τις αφαιρέσεις που οδήγησαν στο σχηματισμό των κατηγοριών της ανάλυσης. Οικονομικοί μετανάστες, γυναίκες πολύ νέες, γυναίκες και άνδρες, κυρίως, μεγαλύτερης ηλικίας αποτελούν για την Ελλάδα και την Ευρώπη τον πληθυσμό που απαντάται στις παρυφές της αγοράς εργασίας. Εκεί όπου οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές απαντήσεις δίνονταν και δίνονται φειδωλά. Αλλά και στο εσωτερικό της αγοράς εργασίας η ανταπόκριση στις ανάγκες έχει διαβαθμίσεις. Με μία ακόμη πολύ βασική, εκείνη του φύλου, να έχει εξαφανισθεί από το προσκήνιο της μελέτης. Η διάκριση των ατόμων και των ομάδων σε εντός και εκτός αγοράς εργασίας δεν ορίζει τη μοναδική διαχωριστική γραμμή. Η ανάλυση υποδεικνύει μάλλον κατάτμηση παρά δυϊσμό. Η αγορά εργασίας είτε πρόκειται για νησίδες ασφάλειας σε πελάγη ανασφάλειας είτε για ομόκεντρους κύκλους όπου η απομάκρυνση από το εσωτερικό σημαίνει υποβάθμιση έχει νικητές και ηττημένους και αυτός είναι για τη μελέτη ο πιο

σαφής διαχωρισμός. Οι εργαζόμενοι και οι συνταξιούχοι από τον, περισσότερο ή λιγότερο, κρατικό τομέα της οικονομίας δεν ήταν πάντοτε εκείνοι με τα συγκριτικά καλύτερα εισοδήματα ούτε και τα άτομα από τον τομέα της αυτό-απασχόλησης εκείνα με τα συγκριτικά περισσότερα διαθέσιμα περιουσιακά στοιχεία. Αλλά στην σύγχρονη εποχή είναι. Τουλάχιστον είναι στο πλαίσιο μιας μελέτης που εξετάζει ένδεκα Ευρωπαϊκές χώρες, εκείνες της SHARE, και όχι και άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς (ΗΠΑ, Αυστραλία, Ιαπωνία, Ρωσία, Λατινική Αμερική κλπ). Οι περισσότερες και πιο σημαντικές δράσεις της κοινωνικής πολιτικής στηρίζονται στους διαχωρισμούς της αγοράς εργασίας και, κυρίως, τους επιτείνουν με τις λειτουργίες προστασίας που προβλέπουν. Η αναπαραγωγή των διαχωρισμών είναι σε μεγάλο βαθμό η αναπαραγωγή των ανισοτήτων ανάμεσα σε εργαζόμενα άτομα και ειδικά ανάμεσα σε συνταξιούχους. Στην πραγματικότητα, και όχι στη θεωρία, το κοινωνικό κράτος που προστατεύει εργαζομένους και συνταξιούχους δεν είναι ένα. Είναι τουλάχιστον όσα και οι διαχωρισμοί στους οποίους στηρίζεται. Κάτι που είναι άλλο ένα θέμα το οποίο η μελέτη δεν ήταν δυνατό να συμπεριλάβει λόγω των πολλαπλών εξειδικεύσεων που απαιτούνται.. Οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί που αναπτύσσονται μεταξύ δυνάμεων από διαφορετικά τμήματα της αγοράς εργασίας δεν είναι εφικτό να λυθούν με μέτρα αναδιανεμητικού μονάχα χαρακτήρα. Οι διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης υφίστανται για ορισμένους λόγους οι οποίοι ποικίλουν και έχουν ήδη μια παράδοση με βάση τα συστήματα ασφάλισης και συνταξιοδότησης που ισχύουν στη Γηραιά Ευρώπη. Είτε πρόκειται για οικονομικούς ανταγωνισμούς ανάμεσα σε εργαζόμενους κεντρικών τομέων απασχόλησης και περιφερειακών είτε για ανταγωνισμούς μεταξύ εργαζομένων με διαφορετική δυναμική και συνθήκες ισχύος στην αγορά εργασίας το ποσοτικό αποτέλεσμα της ανισότητας παραμένει. Το πεδίο της γήρανσης ως προϊόν σύγκρουσης είναι δυνατό να αποτελέσει το πιο κρίσιμο πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά πεδίο διότι στη διάρκεια της κρίσης διακυβεύεται η σταθερότητα και ο έλεγχος ενός τεράστιου συστήματος κοινωνικών πόρων, στην πραγματικότητα του μεγαλύτερου συστήματος συγκέντρωσης πόρων.

Η πορεία «προς μια πολιτική οικονομία της γήρανσης» σκοπό έχει την κριτική κατανόηση και τη διερεύνηση εναλλακτικών για τα ζητήματα γύρω από τη γήρανση. Μια τέτοιου είδους ανάλυση φιλοδοξεί να ενισχύσει την κοινωνική θεωρία για τη γήρανση απέναντι σε άλλα παραδείγματα (ψυχολογικά, βιολογικά, ανθρωπολογικά)

αλλά κυρίως έναντι της αποκλειστικής αντιμετώπισης των θεμάτων της γήρανσης από τη δημογραφία και την αναλογιστική. Με τη μελέτη επιχειρείται να εισαχθεί ένα πολιτικοοικονομικό πλαίσιο σε ένα νέο, σχετικά, πεδίο όπως αυτό της γήρανσης παρέχοντας εναλλακτικούς ελέγχους για την άσκηση πολιτικών ανταπόκρισης. Οι διακρίσεις, στα δεδομένα και τη θεωρία, που αναπαράγουν ό,τι ήδη είναι διαχωρισμένο στην πραγματικότητα στοχεύουν στην περαιτέρω ανάπτυξη εργαλείων για κριτικές προσεγγίσεις της πραγματικότητας. Στόχος δεν είναι η διαχείριση στοιχείων, ακόμη και τόσο νέων όπως εκείνα της SHARE, αλλά η υποδοχή μόλις επεξεργασμένων στοιχείων και ο μετασχηματισμός τους σε δεδομένα προς χρήση. Συνολικά, η διερεύνηση αποσκοπεί να τροφοδοτήσει τη θεωρία και την πρακτική με νέα δεδομένα τα οποία αφορούν τη γήρανση, θέτοντας νέα ερωτήματα, προβάλλοντας διαφορετικές οπτικές, αναζητώντας χρήσιμες απαντήσεις. Με τα παραπάνω επιχειρείται να γίνει κατανοητό ότι για τη μελέτη η συνήθης άσκηση κοινωνικής πολιτικής δεν αποτελεί ένα όχημα για την επίλυση των συνταξιοδοτικών προβλημάτων στη μορφή της αυξομειώσης των εισφορών, των ορίων ηλικίας και του ύψους των συντάξεων. Όπως και το ότι η χωρίς προϋποθέσεις αποδοχή ή απόρριψη συστημάτων κάλυψης είναι δυνατό να επιλύσει τα σύγχρονα προβλήματα που σχετίζονται με τις συντάξεις. Έστω και αν τα διανεμητικά συστήματα καταρρέουν από τα θεμέλιά τους τίποτα δεν εξασφαλίζει πως τα κεφαλαιοποιητικά θα έχουν μεγαλύτερη αντοχή και διάρκεια. Άλλωστε τα συνταξιοδοτικά προβλήματα αποτελούν έκφραση άλλων διεργασιών και όχι ανεξάρτητα προβλήματα. Και κυρίως, η γήρανση δεν είναι τα συνταξιοδοτικά προβλήματα. Είναι οι παραγωγικές σχέσεις που διακρίνουν τα άτομα και όχι μία μεταβλητή όπως η σύνταξη ή το εισόδημα. Στο υπόδειγμα που ακολουθείται για τη γήρανση και τις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες επιχειρείται να προσεγγισθούν οι δομικοί διακανονισμοί της κοινωνίας για τη διανομή των πόρων της. Τουλάχιστον όσον αφορά «τον κόσμο της εργασίας» αφήνοντας συχνά στο παρασκήνιο «τον κόσμο του κεφαλαίου». Η ανισότητα στην περίοδο της γήρανσης είναι ανισότητα που εκπορεύεται από διακανονισμούς που δημιουργούν διαφορετικές ευκαιρίες σε ολόκληρη τη διάρκεια της ζωής, και κατά τη γήρανση .

Οι λύσεις για τη γήρανση θα απαιτήσουν καινοτομίες σε θεσμούς οργάνωσης, σε μηχανισμούς προστασίας, σε δημοσιονομικά μέτρα. Αν το σημερινό κοινωνικό κράτος υποχωρήσει πολύ οι υφιστάμενες ανισότητες θα ενταθούν κάτω από το βάρος

μιας προστασίας που παρέχεται κατά προτεραιότητα. Εάν το κοινωνικό κράτος διευρυνθεί μονάχα σε οικονομικούς όρους το αποτέλεσμα διαμέσου των στρεβλώσεων της διανομής είναι δυνατό να αφήσει τις ανισότητες άθικτες. Η αναζήτηση των λύσεων θα μπορούσε να ξεκινήσει ακριβώς από το πρόβλημα. Από ένα ενιαίο σύστημα ανταπόκρισης με βάση τις ανάγκες και όχι την άνιση πρόσβαση. Οι δυνατότητες είναι εκθετικά μεγαλύτερες όσον αφορά ένα ενιαίο σύστημα για το οποίο θα απαιτηθούν νέες συμφωνίες για τη σύσταση και τη νομιμοποίησή του. Όπου, όμως, και οι δυνατότητες συναίνεσης είναι μεγαλύτερες σε σχέση με τη σημερινή κατάσταση. Η ανάπτυξη μιας δικτυακής διάρθρωσης των υφιστάμενων σχημάτων συνταξιοδότησης εξαρτημένης από τις συνολικές ανάγκες, οι ομογενοποιήσεις των όρων συνταξιοδότησης, η προώθηση της σύνδεσης εισφορών και συντάξεων παράλληλα με την αύξηση των κατώτατων συντάξεων όπως και ο καθορισμός του ύψους των εισφορών και των συντάξεων μέσα από κοινωνική διαβούλευση θα μπορούσαν να είναι βήματα στην παραπάνω κατεύθυνση. Η απουσία των συστημάτων σήμερα από τη «βιομηχανία της γήρανσης» (industry of ageing) αποτελεί ακόμη ένα σημείο που προσφέρει εναλλακτικές για την αντιμετώπιση της γήρανσης. Είτε πρόκειται για φαρμακευτικές επιχειρήσεις είτε για ιδιωτικούς οργανισμούς παροχής φροντίδας υγείας ή για εταιρίες οικιστικής ανάπτυξης τα διαθέσιμα του συστήματος δεν κατευθύνονται εκεί. Εκεί όπου οι αποδόσεις είναι ασύγκριτα περισσότερο εξασφαλισμένες σε σχέση με την κρατική διαχείριση και την ιδιωτική επένδυση αλλά και πολύ πιο συμβατές με τις ανάγκες των μελών του συστήματος, για τα οποία και η κοινωνική ή η τοπική οικονομία, ίσως, να έχουν μεγαλύτερη σημασία. Εξάλλου οι επενδύσεις στην πραγματική οικονομία δεν είναι ταυτόσημες με ιδιωτικά χρεόγραφα και κρατικά ομόλογα.

Άλλες λύσεις είναι δυνατό να αναζητηθούν ακριβώς στα σημεία εκείνα που τα συστήματα προστασίας από τη γήρανση πάσχουν περισσότερο. Η συζήτηση σε ορισμένα συστήματα στρέφεται αποκλειστικά στα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης, τις εισφορές και τις συντάξεις επιδιώκοντας να φέρει μια συνολική λύση σε προβλήματα που δεν είναι συνολικά. Η διαφορετικότητα στην απόδοση και την ποιότητα των κοινωνικών κρατών στην Ευρώπη αποτελεί θέμα και εντός της κάθε χώρας όπου τα συστήματα προστασίας κυριαρχούνται από ξεχωριστά σχήματα. Τα ίδια όρια ηλικίας έχουν, συχνά, τυπική σημασία και όχι ουσιαστική καθώς για ορισμένες επαγγελματικές ομάδες οι ρυθμίσεις είναι πολύ ευνοϊκότερες σε σχέση με ότι ισχύει

για το σύνολο. Οι εισφορές και οι συντάξεις είναι και εκείνες ένα θέμα ξεχωριστής σημασίας αφού το κράτος λειτουργεί στο σύστημα σε άλλα σχήματα σαν διαχειριστής και σε άλλα ως εργοδότης. Οι διαφορετικοί ρόλοι καθιστούν τις πηγές, το ύψος των εισφορών αλλά και το ύψος των συντάξεων προβληματικές παραμέτρους με συνέπειες στην αγορά εργασίας, τη φορολογία, τη δημόσια χρηματοδότηση και τις πολιτικές αναδιανομής. Σε άλλα συστήματα η συζήτηση στρέφεται στις διαθέσιμες μορφές των συστημάτων συνταξιοδότησης. Οι προτιμήσεις στο διανεμητικό σύστημα στηρίζονται, βασικά, σε έναν αναδιανεμητικό χαρακτήρα που δεν υπάρχει. Και όταν συμβαίνει κάποιου είδους αναδιανομή πρόκειται για πολιτική εξωτερική του συστήματος. Οι προτιμήσεις στο κεφαλαιοποιητικό σύστημα εδράζονται στην ανάγκη της βιωσιμότητας του συστήματος με την αξιοποίηση δυνατοτήτων για τις οποίες λίγος λόγος μπορεί να γίνει τον Οκτώβριο του 2008. Αλλά και αν οι δυνατότητες κεφαλαιακής αξιοποίησης είναι στην πράξη εφικτές ο προβληματισμός παραμένει για τη δραστηριοποίηση ιδιωτικών φορέων σαν κοινωνικών οργανισμών προστασίας.

Τελικά, είτε η κρίση πηγάζει από τη γήρανση είτε από τις ίδιες τις δομές του κοινωνικού κράτους, στην Ευρώπη και την Ελλάδα, αποτελεί μια κρίση ριζική. Και ως τέτοια θα απαιτήσει ριζικές λύσεις. Η ανοδική ή η καθοδική πορεία σαν απάντηση στην κρίση αποτελεί ζήτημα που καλεί σε ενιαία δράση. Όπως για το σύνολο της μελέτης έτσι και για τη σύνοψή της, η επιλογή μεταξύ ενός συστήματος ή άλλων είναι εύλογη μονάχα όταν η αναπαραγωγή του σχετίζεται με την άρση των ανισοτήτων που συνδέονται με την υπαγωγή των ατόμων στις κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της βασικής υπόθεσης. Η χρυσή εποχή του κοινωνικού κράτους δεν έχει εκλείψει. Συνεχίζει για ορισμένες κατηγορίες και όχι για άλλες. Η αναδιανομή δεν θα μπορούσε να αποτελεί αίτημα των πρώτων, ειδικά σε μια περίοδο όπου έχουν περισσότερα να χάσουν παρά να κερδίσουν. Όμως, δεν αποτελεί, ακόμη, ένα κεντρικό αίτημα των δεύτερων παρά τις δυσμενείς συνθήκες. Ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας και ο κατακερματισμός της κοινωνικής προστασίας είχε και θα έχει σοβαρές συνέπειες. Η γήρανση αναδεικνύει ορισμένες και συγχρόνως τις τροφοδοτεί. Η πολλαπλή ανισότητα είναι, απλώς, μία από εκείνες τις συνέπειες. Ίσως, όχι η πιο σημαντική αλλά, με σιγουριά, η πλέον κομβική. Οι εναλλακτικές που ανοίγονται δεν είναι εύκολες. Καμία επιλογή ποτέ δεν στάθηκε με τέτοιο τρόπο. Για σήμερα, η επιλογή δεν είναι μια ισότητα προς τα κάτω ή μια ισότητα προς τα πάνω αλλά η αντιμετώπιση της ανισότητας σε ένα επίπεδο: εκείνο του κόσμου της εργασίας.

Παραρτήματα

Παράρτημα 1) Επιλεγμένες ερωτήσεις και μεταβλητές από το ερωτηματολόγιο της SHARE

A. Βασικά ερωτήματα και μεταβλητές για την κατάσταση απασχόλησης

- **EP005_CurrentJobSit (EP005_) CURRENT JOB SITUATION**

Παρακαλώ κοιτάξτε την κάρτα 21. Πως θα περιγράφατε γενικά την σημερινή κατάσταση σας;

1.Συνταξιούχος, 2.Εργαζόμενος ή αυτοαπασχολούμενος (συμπεριλαμβάνεται η εργασία για οικογενειακή επιχείρηση), 3.Ανεργος 4.Μόνιμα ασθενής ή ανάπηρος, 5.Φροντίζοντας το σπίτι ή την οικογένεια, 97.Άλλο (καθορίστε)

- **EP002_PaidWork (EP002_) DID ANY PAID WORK DURING THE LAST FOUR WEEKS**

Κάνατε εντούτοις κάποια αμειβόμενη εργασία κατά τη διάρκεια των τελευταίων τεσσάρων εβδομάδων, είτε ως μισθωτός είτε ως αυτοαπασχολούμενος, ακόμη και αν αυτή ήταν μόνο για μερικές ώρες;

1.Ναι, 5.Όχι

- **EP006_EverWorked (EP006_) EVER DONE PAID WORK**

Είχατε ποτέ αμειβόμενη εργασία;

1.Ναι, 5.Όχι

- **EP009_EmployeeOrSelf (EP009_) EMPLOYEE OR A SELF-EMPLOYED**

Στην [κύρια/δευτερεύουσα] εργασία σας είστε μισθωτός, δημόσιος υπάλληλος ή αυτοαπασχολούμενος;

1.Μισθωτός, 2.Δημόσιος Υπάλληλος, 3.Αυτοαπασχολούμενος

- **EP019_Public (EP019_) FIRM BELONGS TO THE PUBLIC SECTOR**

Αυτή η εργασία είναι στο δημόσιο τομέα;

1.Ναι, 5.Όχι

- **EP051_EmployeeORSelf (EP051_) EMPLOYEE OR A SELF EMPLOYED IN LAST JOB**

Σε αυτή την τελευταία εργασία ήσασταν μισθωτός ή αυτοαπασχολούμενος;

1.Μισθωτός, 2.Δημόσιος υπάλληλος, 3.Αυτοαπασχολούμενος

- **EP055_Public (EP055_) FIRM BELONGED TO THE PUBLIC SECTOR**

Σε αυτήν την εργασία απασχολούσασταν στον δημόσιο τομέα;

1.Ναι, 5.Όχι

**Επεξηγηματικό σημείωμα: Περιγραφή της ταξινόμησης του δείγματος SHARE
στις έξι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες της ανάλυσης**

Για το μετασχηματισμό του δείγματος ακολουθήθηκε μια διαδικασία ταξινόμησης στις έξι κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες η οποία είχε ως εκκίνηση τις απαντήσεις των ερευνώμενων ατόμων από την ενότητα του ερωτηματολογίου της SHARE με τίτλο «απασχόληση και συντάξεις» (για τις πιθανές απαντήσεις σε κάθε ερώτημα βλ. αμέσως παραπάνω). Όσον αφορά ένα ολοκληρωμένο σχεδιάγραμμα των διαδοχικών ερωτήσεων και απαντήσεων σχετικά με την κατάσταση απασχόλησης (routing flowchart) βλ. Croda & Callegaro 2006: 64-66.

- ♦ Αρχικά, από την πρώτη ερώτηση της ενότητας: (α) «πώς θα περιγράφατε γενικά την σημερινή κατάσταση σας;» παρουσιάστηκε μια σαφή εικόνα για την κατάσταση απασχόλησης ενώ στη συνέχεια ακολούθησε η επεξεργασία των απαντήσεων στα ερωτήματα: (β) «κάνατε εντούτοις κάποια αμειβόμενη εργασία κατά τη διάρκεια των τελευταίων τεσσάρων εβδομάδων, είτε ως μισθωτός είτε ως αυτοαπασχολούμενος, ακόμη και αν αυτή ήταν μόνο για μερικές ώρες;» (γ) «είχατε ποτέ αμειβόμενη εργασία;». Από τις απαντήσεις στο ερώτημα (α) σχηματίστηκε το μεγαλύτερο μέρος της πρώτης ταξινόμησης (σχεδόν 90% στο τέλος της επεξεργασίας) όσον αφορά την κατάσταση απασχόλησης (εργασία ή συνταξιοδότηση, και ακριβέστερα «απόσυρση από προηγούμενη συμμετοχή στην αγορά εργασίας»). Για το υπόλοιπο μέρος χρειάστηκαν οι απαντήσεις των ατόμων στα ερωτήματα (β) και (γ) όπου στην πλειονότητά τους δεν ανήκαν στις ομάδες 1, 2 και 3 του ερωτήματος (α). Αυτό σημαίνει ότι μεταξύ των απαντήσεων «μόνιμα ασθενής ή ανάπηρος», «φροντίζοντας το σπίτι ή την οικογένεια», και «άλλο» υπήρξε ένα ποσοστό περίπου 10% όπου απάντησε θετικά στα ερωτήματα (β) και (γ). Σημειώνεται ότι καθώς η κεντρική επεξεργασία των δεδομένων του 1^{ου} κύματος εξελισσόταν από την έκδοση 0 μέχρι και την έκδοση 2 καταγράφονταν μικρές αυξομειώσεις στις απαντήσεις του ερωτήματος (α), μειώνοντας κυρίως τις τρεις τελευταίες απαντήσεις. Για τις διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα στις αρχικές δηλώσεις των ερευνώμενων ατόμων και την πραγματικότητα που περιγράφεται από επόμενες απαντήσεις τους βλ. Brugiavini, Croda & Mariuzzo 2005: 238-239
- ♦ Η παραπάνω διαδικασία έπρεπε τόσο να επιβεβαιωθεί όσο και να εξειδικευθεί

περισσότερο ως προς τον τομέα υφιστάμενης ή προηγούμενης απασχόλησης (δεύτερη ταξινόμηση). Για αυτούς τους λόγους η επεξεργασία περιέλαβε και δύο ζεύγη ερωτημάτων (ένα για εργαζομένους και ένα για συνταξιούχους): (δ) «στην εργασία σας είστε μισθωτός, δημόσιος υπάλληλος ή αυτοαπασχολούμενος;» (ε) «αυτή η εργασία είναι στο δημόσιο τομέα;» και (στ) «σε αυτή την τελευταία εργασία ήσασταν μισθωτός ή αυτοαπασχολούμενος;» (ζ) «σε αυτήν την εργασία απασχολούσασταν στον δημόσιο τομέα;» Οι ερωτήσεις αυτές ήταν σε θέση να οδηγήσουν σε μια σαφή ταξινόμηση και ορισμένες πιο δύσκολες περιπτώσεις όπως άτομα που δήλωσαν αρχικά άνεργα, νοικοκυρές ή ακόμη και «άλλο» δίχως να καθορίσουν στη συνέχεια μια κατάσταση απασχόλησης. Από τα δύο ζεύγη αυτά η επεξεργασία, σχεδόν, ολοκληρώθηκε κατατάσσοντας τα άτομα και ανά τομέα (ιδιωτικό, δημόσιο και ευρύτερα δημόσιο, αυτό-απασχόληση).

- ♦ Η διαδικασία επαναλήφθηκε από την αρχή και προς τα πίσω (από τον τομέα απασχόλησης προς την κατάσταση απασχόλησης) για λόγους επιβεβαίωσης. Σημειώνεται πως σε ορισμένες περιπτώσεις έγιναν ορισμένοι έλεγχοι διαμέσου ερωτημάτων για τις πηγές εισοδήματος ώστε να διαπιστωθεί η τελική κατάταξη ενός ατόμου. Σε άλλες περιπτώσεις όπου η διασταύρωση έδινε εναλλακτικές κατηγοριοποιήσεις για ένα άτομο πχ μεταξύ εργασίας και σύνταξης η λύση που ακολουθήθηκε ήταν η αρχική του δήλωση (δίχως να παραβλέπεται το γεγονός της μερικής ή σταδιακής συνταξιοδότησης καθώς οι περισσότεροι λεπτομερείς απαντήσεις ακολουθούσαν, συνήθως, τη διαδρομή της αρχικής δήλωσης). Διευκρινίζεται σε αυτό το σημείο πως οι εναλλακτικές ταξινομήσεις για κάθε άτομο είναι δυνατό να λάβουν χώρα με διαφορετικούς τρόπους αλλά σε όλες τις περιπτώσεις η συντριπτική πλειονότητα των ερευνώμενων είναι συνεπής ως προς την αρχική τοποθέτηση για την κατάσταση και τον τομέα απασχόλησης. Συνολικά, το τελικό μέγεθος του δείγματος για το οποίο η επεξεργασία απέδωσε ασφαλή συμπεράσματα ξεπερνά τα 25.000 άτομα ή αλλιώς το 88% του αρχικού μεγέθους.

Β. Οικονομικές μεταβλητές

Για τους υπολογισμούς των εισοδημάτων και των περιουσιακών στοιχείων οι υπεύθυνες ομάδες έργου επεξεργάστηκαν απαντήσεις σε πολλαπλά ερωτήματα σχετικά με την οικονομική κατάσταση ατόμων και νοικοκυριών της SHARE. Οι βασικές μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν αναφέρονται στη συνέχεια όπως ακριβώς περιγράφονται στα τεχνικά συνοδευτικά κείμενα των ομάδων.

Εισόδημα:

Gross individual income from employment

Gross individual income from self-employment

Gross individual income from pension

Gross individual income from private regular transfers (e.g. alimony...)

Gross individual income from long term care

Sum of the gross incomes of other household members and other benefits

Capital assets income (income from bank accounts, from bonds, from stocks or shares and from mutual funds)

Rent payments received, plus imputed rents

Income tax and employee's social security contributions (SSC) on the basis of OECD estimates of average income tax and SSC rates by household types.

Περιουσιακά στοιχεία (πλούτος):

Value of the primary residence.

Value of the mortgage.

Value of other real estate.

Value of bank accounts.

Value of government and corporate bond holdings.

Value of stock holdings.

Value of mutual fund holdings.

Value of individual retirement accounts.

Value of the contractual savings for housing.

Value of life insurance policies.

Value of owned business, including the non-owned part of it.

Owned share of own business.

Value of owned cars.

Value of financial liabilities plus the negative bank account balances.

Γ. Ερωτήματα υγείας

Σωματική υγεία: SPHEU (Self-perceived health European version)

• PH002_ HEALTH IN GENERAL QUESTION 1

Θα λέγατε ότι η υγεία σας είναι ...

1.Πολύ καλή, 2.Καλή, 3.Μέτρια, 4.Κακή, 5.Πολύ κακή

• PH053_ HEALTH IN GENERAL QUESTION 1

Θα λέγατε ότι η υγεία σας είναι ...

1.Αριστη, 2.Πολύ καλή, 3.Καλή, 4.Μέτρια, 5.Κακή

Περιορισμοί εξαιτίας της υγείας (α): GALI – Limitation with activities

• PH005_ LIMITED ACTIVITIES

Για τους τελευταίους έξι μήνες τουλάχιστον, σε ποια έκταση περιοριστήκατε λόγω ενός προβλήματος υγείας σε δραστηριότητες που συνήθως κάνουν οι άνθρωποι;

1.Σοβαρά περιορισμένος 2.Περιορισμένος, αλλά όχι σοβαρά 3.Μη περιορισμένος

Περιορισμοί εξαιτίας της υγείας (β): IADL (number of limitations with instrumental activities of daily living)

• PH049_ MORE HEALTH AND ACTIVITIES

Παρακαλώ κοιτάξτε την κάρτα 10. Εδώ υπάρχουν μερικές ακόμη καθημερινές δραστηριότητες. Παρακαλώ πείτε μου αν έχετε καμία δυσκολία με αυτές εξαιτίας κάποιου σωματικού, ψυχικού, συναισθηματικού ή προβλήματος μνήμης. Αποκλείστε ξανά κάθε δυσκολία που αναμένετε να διαρκέσει λιγότερο από τρεις μήνες. Εξαιτίας ενός προβλήματος υγείας ή μνήμης, δυσκολεύεστε να κάνετε οποιαδήποτε από τις δραστηριότητες της κάρτας 10;

1.Ντύσιμο, συμπεριλαμβανομένου του να βάζετε τα παπούτσια και τις κάλτσες, 2.Περπάτημα σε ένα δωμάτιο, 3.Να κάνετε μπάνιο ή ντους, 4.Να τρώτε, όπως το να κόβετε το φαγητό σας, 5.Να ξαπλώνετε και να σηκώνεστε από το κρεβάτι, 6.Να χρησιμοποιείτε την τουαλέτα, συμπεριλαμβανομένου του να σηκώνεστε ή να κάθεστε, 7.Να χρησιμοποιείτε ένα χάρτη για να προσανατολιστείτε σε ένα άγνωστο μέρος, 8.Να ετοιμάζετε ένα ζεστό γεύμα, 9.Να ψωνίζετε από ένα μπακάλικο, 10.Να τηλεφωνείτε, 11.Να παίρνετε φάρμακα, 12.Να κάνετε δουλειές στο σπίτι ή τον κήπο, 13.Να χειρίζεστε χρήματα, όπως το να πληρώνετε λογαριασμούς και να κρατάτε σημειώσεις με τους λογαριασμούς δαπανών, 96. Τίποτα από αυτά

Ψυχική υγεία : EURO-D depression scale

• MH002_ DEPRESSION

Τον τελευταίο μήνα , ήσασταν λυπημένος ή καταθλιπτικός;

1.Ναι 5.Όχι

• MH003_ HOPES FOR THE FUTURE

Τι ελπίζετε για το μέλλον?

1. Κάποιες ελπίδες αναφέρονται 2. Καμία ελπίδα δεν αναφέρεται

• MH004_ FELT WOULD RATHER BE DEAD

Τον τελευταίο μήνα, νοιώσατε ότι θα ήταν καλύτερα να είχατε πεθάνει?

1.Κάποιες επισημάνσεις αυτοκτονικού ιδεασμού ή επιθυμίας θανάτου 2.Κανένα τέτοιο συναίσθημα

• MH005_ FEELS GUILTY

Τείνετε να κατηγορείτε τον εαυτό σας ή να αισθάνεστε ένοχος/η για κάτι;

1. Φανερή έκφραση ενοχής ή αυτο-ενοχοποίησης 2. Κανένα τέτοιο συναίσθημα, 3. Ανέφερε κάποιες ενοχές ή αυτο-ενοχοποίηση, αλλά χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν αποτελούν υπερβολική ενοχή ή αυτο-ενοχοποίηση

• MH007_ TROUBLE SLEEPING

Είχατε προβλήματα ύπνου πρόσφατα?

1.Προβλήματα με τον ύπνο ή πρόσφατη αλλαγή στο πλάνο του ύπνου 2.Κανένα πρόβλημα στον ύπνο

• MH008_ LESS OR SAME INTEREST IN THINGS

Τον τελευταίο μήνα , ποιο ήταν το ενδιαφέρον σας για το τι συμβαίνει γύρω σας?

1.Αναφέρθηκε λιγότερο ενδιαφέρον από ότι συνήθως 2.Καμία επισήμανση απώλειας ενδιαφέροντος 3.Αόριστη ή χωρίς δυνατότητα κωδικοποίησης ανταπόκριση

• **MH009_ KEEPS UP INTEREST**

Λοιπόν , διατηρείτε τα ενδιαφέροντα σας?

1.Ναι | 5.Όχι

• **MH010_ IRRITABILITY**

Ήσασταν περισσότερο ευέξαπτος πρόσφατα?

1.Ναι 5.Όχι

• **MH011_ APPETITE**

Πως ήταν η όρεξη σας?

1.Μείωση στην επιθυμία για φαγητό 2.Καμία μείωση στην επιθυμία για φαγητό
3.Αόριστη ή χωρίς δυνατότητα κωδικοποίησης ανταπόκριση

• **MH013_ FATIGUE**

Τον τελευταίο μήνα , έχετε ελαττωμένη διάθεση για να κάνετε τα πράγματα που θέλατε? 1.Ναι 5.Όχι

• **MH014_ CONCENTRATION ON ENTERTAINMENT**

Πως είναι η ικανότητα συγκέντρωσης σας; Για παράδειγμα, μπορείτε να συγκεντρωθείτε σε ένα πρόγραμμα τηλεόρασης, ταινία ή πρόγραμμα ραδιοφώνου;

1.Αναφέρεται δυσκολία συγκέντρωσης στην ψυχαγωγία 2.Δεν αναφέρεται καμία δυσκολία

• **MH015_ CONCENTRATION ON READING**

Μπορείτε να συγκεντρωθείτε σε κάτι που διαβάζετε?

1.Αναφέρεται δυσκολία συγκέντρωσης στο διάβασμα 2.Δεν αναφέρεται καμία τέτοια δυσκολία

• **MH016_ ENJOYMENT**

Τι κάνατε πρόσφατα που σας ευχαρίστησε;

1.Αποτυχία στην αναφορά κάποιας ευχάριστης δραστηριότητας 2.Αναφορές ΚΑΘΕ ευχαρίστησης από δραστηριότητα

• **MH017_ TEARFULNESS**

Τον τελευταίο μήνα , κλάψατε καθόλου?

1.Ναι 5.Όχι

Α. Ερωτήματα προσδοκίων

- **EX007_ GOVERNMENT REDUCES PENSION**

(Παρακαλώ κοιτάξτε την κάρτα 37). Ποιες είναι οι πιθανότητες πριν να συνταξιοδοτηθείτε η κυβέρνηση να μειώσει τη σύνταξη που δικαιούσθε?

_____ (0..100)

- **EX008_ GOVERNMENT RAISES RETIREMENT AGE**

(Παρακαλώ κοιτάξτε την κάρτα 37). Ποιες είναι οι πιθανότητες η κυβέρνηση να αυξήσει τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης πριν συνταξιοδοτηθείτε?

_____ (0..100)

- **EX010_ CHANCES STANDARD OF LIVING WILL BE BETTER**

(Παρακαλώ κοιτάξτε την κάρτα 37). Ποιες είναι οι πιθανότητες σε πέντε χρόνια από τώρα το επίπεδο ζωής σας να είναι καλύτερο από σήμερα;

_____ (0..100)

- **EX011_ CHANCES STANDARD OF LIVING WILL BE WORSE**

(Παρακαλώ κοιτάξτε την κάρτα 37). Ποιες είναι οι πιθανότητες σε πέντε χρόνια από τώρα το επίπεδο ζωής σας να είναι χειρότερο από σήμερα;

_____ (0..100)

Παράρτημα 2) Συγκεντρωτικοί πίνακες και χάρτες

Α. Συγκεντρωτικοί πίνακες ανά κατηγορία συνταξιούγων στις χώρες SHARE

1. Εισοδηματική κατάσταση

	Αυστρία	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο
Συνταξιούχοι ιδιωτικού τομέα											
Διάμεσο εισόδημα, σε .000€	18,3	16,9	17,4	21,4	8,3	11,8	18,4	15,8	8,4	29,7	14,7
Μέσο εισόδημα, σε .000€	26,2	22,3	22,9	30,9	11,6	15,8	30,4	21,0	10,6	43,1	24,3
Διαφορά εισοδήματος από εργαζόμ. (%)	15,3	-16,2	-27,6	0,4	-1,3	-6,4	2,9	-50,1	-4,8	-18,1	-9,9
Ποσοστά φτώχειας (%)	18,4	25,0	25,2	23,0	21,3	20,9	20,1	43,2	19,2	33,1	18,1
Διάμεση θέση σε δεκατημόρια (1-10)	5,7	5,1	4,8	5,5	5,4	5,4	5,5	4,0	5,4	5,2	5,2
Δείκτης Gini (0-1)	0,41	0,39	0,36	0,41	0,41	0,39	0,46	0,34	0,36	0,43	0,45
OR για πεμπτημόρια εισοδήματος (0-∞)*	0,93	0,85	0,99	0,97	0,99	0,93	0,92	0,82	0,98	0,93	0,83
Συνταξιούχοι δημοσίου τομέα											
Διάμεσο εισόδημα, σε .000€	20,6	19,8	17,9	22,6	9,4	14,9	23,3	19,9	11,9	34,9	19,9
Μέσο εισόδημα, σε .000€	27,1	25,1	22,1	30,4	14,1	18,0	37,2	25,3	14,5	52,1	28,8
Διαφορά εισοδήματος από εργαζόμ. (%)	23,0	-21,9	-27,0	-9,1	-29,4	-15,0	10,3	-39,2	-1,3	-25,4	-0,7
Ποσοστά φτώχειας (%)	14,6	12,8	20,4	20,0	14,8	12,3	11,5	30,3	6,7	24,1	9,5
Διάμεση θέση σε δεκατημόρια (1-10)	6,0	5,8	4,9	5,6	6,1	6,4	6,2	4,8	6,9	5,9	6,3
Δείκτης Gini (0-1)	0,38	0,34	0,31	0,39	0,42	0,33	0,48	0,35	0,33	0,42	0,42
OR για πεμπτημόρια εισοδήματος (0-∞)*	1,11	1,21	1,03	1,04	1,25	1,40	1,21	1,19	1,61	1,25	1,30
Συνταξιούχοι αυτο-απασχόλ.											
Διάμεσο εισόδημα, σε .000€	19,3	17,2	16,9	22,6	7,2	10,0	15,8	16,4	6,9	26,7	15,4
Μέσο εισόδημα, σε .000€	27,3	21,9	23,4	33,5	11,6	13,7	37,3	28,6	9,6	40,1	26,4
Διαφορά εισοδήματος από εργαζόμ. (%)	-2,3	-51,1	-30,3	-22,6	-53,3	-31,5	-27,5	-55,8	-36,5	-41,3	-32,1
Ποσοστά φτώχειας (%)	22,0	34,2	31,3	25,9	29,0	27,2	30,5	38,1	30,0	42,1	25,7
Διάμεση θέση σε δεκατημόρια (1-10)	5,7	5,1	4,7	5,6	5,0	4,9	5,2	4,5	4,7	4,9	5,3
Δείκτης Gini (0-1)	0,42	0,43	0,39	0,44	0,47	0,39	0,57	0,47	0,38	0,44	0,48
OR για πεμπτημόρια εισοδήματος (0-∞)*	0,97	0,96	0,96	0,99	0,86	0,81	0,87	1,06	0,74	0,86	0,93

*Οι τιμές OR προκύπτουν από τη συσχέτιση κάθε κατηγορίας με το σύνολο των άλλων δύο κατηγοριών

2. Κατάσταση περιουσιακών στοιχείων (πλούτος)

	Αυστρί α	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο
Συνταξιούχοι ιδιωτικού τομέα											
Διάμεσος πλούτος, σε .000€	77,0	62,8	65,5	68,9	83,0	89,4	139,5	73,9	63,6	234,9	125,0
Μέσος πλούτος, σε .000€	122,8	156,0	145,0	158,9	234,8	190,4	293,6	178,4	102,5	394,3	262,9
Διαφορά πλούτου από εργαζόμ. (%)	-24,3	-13,8	-22,2	-43,0	6,3	-4,5	-2,1	-50,5	6,0	18,3	-7,3
Ποσοστά διάμεσου πλούτου (%)	53,6	54,2	58,0	57,3	50,8	51,4	52,3	65,6	53,8	49,2	56,8
Διάμεση θέση σε δεκατημόρια (1-10)	5,2	5,2	5,0	5,0	5,4	5,3	5,4	4,5	5,1	5,3	5,1
Δείκτης Gini (0-1)	0,60	0,70	0,69	0,70	0,73	0,69	0,65	0,71	0,56	0,63	0,64
RRR για πεμπτημόρια πλούτου (0-∞)*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Συνταξιούχοι δημοσίου τομέα											
Διάμεσος πλούτος, σε .000€	77,2	76,3	70,2	83,5	82,0	144,2	167,1	114,3	93,8	231,8	168,1
Μέσος πλούτος, σε .000€	152,6	165,5	132,3	182,8	218,8	220,2	326,4	274,7	132,6	527,8	304,3
Διαφορά πλούτου από εργαζόμ. (%)	-38,9	-38,6	-34,9	-39,7	-38,3	28,8	10,9	-26,8	0,0	32,9	22,8
Ποσοστά διάμεσου πλούτου (%)	54,7	51,6	54,6	52,6	51,9	38,1	46,3	55,0	36,4	50,0	44,0
Διάμεση θέση σε δεκατημόρια (1-10)	5,3	5,4	5,1	5,3	5,5	6,3	5,7	5,2	6,2	5,4	5,8
Δείκτης Gini (0-1)	0,68	0,69	0,63	0,69	0,83	0,57	0,63	0,72	0,48	0,70	0,59
RRR για πεμπτημόρια πλούτου (0-∞)*	1,01	1,08	1,03	1,08	1,02	1,30	1,07	1,17	1,29	1,02	1,18
Συνταξιούχοι αυτό-απασχόλ.											
Διάμεσος πλούτος, σε .000€	105,3	134,0	104,8	175,4	90,1	87,1	177,2	180,2	60,9	267,0	202,5
Μέσος πλούτος, σε .000€	180,4	251,0	295,8	463,6	209,1	269,0	448,8	472,5	102,8	591,0	402,8
Διαφορά πλούτου από εργαζόμ. (%)	-50,6	-60,0	-67,6	-64,2	-41,1	-55,7	-45,8	-61,8	-34,8	-46,8	-47,7
Ποσοστά διάμεσου πλούτου (%)	43,4	41,4	45,7	42,4	47,1	52,6	46,5	46,0	55,4	45,1	35,1
Διάμεση θέση σε δεκατημόρια (1-10)	6,0	6,1	6,0	6,3	5,7	5,5	5,9	5,8	5,2	6,0	6,2
Δείκτης Gini (0-1)	0,66	0,72	0,72	0,76	0,65	0,75	0,70	0,76	0,56	0,64	0,62
RRR για πεμπτημόρια πλούτου (0-∞)*	1,19	1,28	1,28	1,36	1,08	1,08	1,10	1,39	0,99	1,19	1,28

*Οι τιμές RRR προκύπτουν από ξεχωριστές συσχετίσεις των κατηγοριών συνταξιούχων από το δημόσιο τομέα και την αυτό-απασχόληση με την κατηγορία των συνταξιούχων από τον ιδιωτικό τομέα (ομάδα αναφοράς)

3. Κατάσταση υγείας (%)

	Αυστρία	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο
Συνταξιούχοι ιδιωτικού τομέα											
Προσωπική αντίληψη υγείας*	56,5	43,5	51,6	63,9	43,1	40,3	52,4	58,2	48,3	77,1	63,8
Γενικοί περιορισμοί**	49,8	61,9	57,7	47,0	52,3	47,1	48,0	56,8	40,1	40,5	40,7
Λειτουργικοί περιορισμοί***	20,2	19,5	28,7	20,2	33,7	18,8	23,6	26,2	25,7	16,5	
Προβλήματα ψυχικής υγείας****	19,8	24,4	24,6	22,9	37,5	36,0	35,1	23,5	28,3	17,2	24,2
Συνταξιούχοι δημοσίου τομέα											
Προσωπική αντίληψη υγείας*	58,7	45,0	52,0	58,9	52,6	51,6	61,8	59,7	71,1	77,2	67,9
Γενικοί περιορισμοί**	50,8	61,4	56,2	52,2	41,5	33,7	41,7	59,5	24,6	37,5	41,3
Λειτουργικοί περιορισμοί***	20,3	22,3	23,9	17,7	20,0	10,9	19,2	26,0	11,5	3,6	20,1
Προβλήματα ψυχικής υγείας****	20,9	21,9	27,4	22,4	30,5	31,0	35,1	18,1	13,9	20,9	26,2
Συνταξιούχοι αυτό-απασχόλ.											
Προσωπική αντίληψη υγείας*	47,3	43,1	48,6	66,0	45,3	42,2	49,9	59,9	49,7	70,4	60,1
Γενικοί περιορισμοί**	58,4	64,0	57,3	48,0	53,6	53,4	49,7	57,2	44,8	43,8	51,7
Λειτουργικοί περιορισμοί***	25,6	10,0	32,2	21,9	26,9	20,7	23,9	24,8	26,2	11,5	27,4
Προβλήματα ψυχικής υγείας****	22,7	21,9	21,1	18,5	37,0	39,9	28,8	18,6	27,7	28,8	24,3

*Ποσοστά καλής ή πολύ καλής υγείας κατά την ευρωπαϊκή εκδοχή της αντίληψης που έχει κάθε άτομο για την υγεία του (self-perceived health)

** Ποσοστά για περιπτώσεις περιορισμών που θέτει η υγεία των ατόμων σε γενικές δραστηριότητες (limitations with activities)

***Ποσοστά για περιπτώσεις περιορισμών που θέτει η υγεία των ατόμων σε λειτουργικές δραστηριότητες (instrumental limitations with activities of daily living)

****Ποσοστά περιπτώσεων με περισσότερα από ένα προβλήματα σε μια ειδική κλίμακα για τη ψυχική υγεία (EURO-D)

4. Προσδοκίες (0-100)

	Αυστρία	Γερμανία	Σουηδία	Ολλανδία	Ισπανία	Ιταλία	Γαλλία	Δανία	Ελλάδα	Ελβετία	Βέλγιο
Συνταξιούχοι ιδιωτικού τομέα											
Καλύτερο επίπεδο ζωής*	10	0	10	10	34	20	0	0	40	0	0
Χειρότερο επίπεδο ζωής**	50	50	40	50	50	40	50	0	50	20	30
Συνταξιούχοι δημοσίου τομέα											
Καλύτερο επίπεδο ζωής*	10	0	10	10	50	20	0	0	50	0	0
Χειρότερο επίπεδο ζωής**	50	50	30	50	35	50	50	0	50	20	20
Συνταξιούχοι αυτό-απασχόλ.											
Καλύτερο επίπεδο ζωής*	10	0	5	0	20	20	0	0	40	0	0
Χειρότερο επίπεδο ζωής**	50	50	35	20	50	40	50	0	50	20	40

*Διάμεσες εκτιμήσεις στο ερώτημα «ποιες είναι οι πιθανότητες σε πέντε χρόνια από τώρα το επίπεδο ζωής σας να είναι καλύτερο από σήμερα;»

**Διάμεσες εκτιμήσεις στο ερώτημα «ποιες είναι οι πιθανότητες σε πέντε χρόνια από τώρα το επίπεδο ζωής σας να είναι χειρότερο από σήμερα;»

Β. Χάρτες για το σύνολο του δείγματος της μελέτης με βάση τις χώρες SHARE

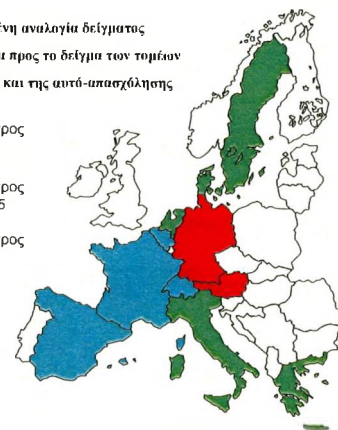
Σταθμισμένη αναλογία συνταξιούχων και εργαζομένων
για τον πληθυσμό του δείγματος της μελέτης

- Αναλογία Σ/Ε
>2,0
- Αναλογία Σ/Ε
1,5-1,9
- Αναλογία Σ/Ε
1,0-1,4

Σταθμισμένη αναλογία δείγματος
ιδιωτικού τομέα προς το δείγμα των τομέων
του δημοσίου και της αυτό-απασχόλησης

- Αναλογία ΙΤ προς
ΔΤ-ΑΤ >1,6
- Αναλογία ΙΤ προς
ΔΤ-ΑΤ: 1, 1-1,5
- Αναλογία ΙΤ προς
ΔΤ-ΑΤ <1,0

Πηγές

Βιβλιογραφία και Αρθρογραφία

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία και αρθρογραφία

- ▶ Aliaga, R. & S. Montoya (1999) "GINIDESC: Stata Module to Compute Gini Index with Within- and Between-group Inequality Decomposition", Statistical Software Components S372901, Boston College Department of Economics
- ▶ Alpass, F. & R. Mortimer (2007) *Ageing Workforces and Ageing Occupations: A Discussion Paper*, Wellington: NZ Dept of Labour's Work-Life Balance Project
- ▶ Altman, S. & D. Shactman (2002) "Overview: Issues and Options for an Aging Population" στο Altman, S. & D. Shactman, (eds) *Policies for an ageing society* (σσ. 3-33), Maryland: The Johns Hopkins University Press
- ▶ Ambachtsheer, K. (2007) *Pension Revolution: A Solution to the Pensions Crisis*, New Jersey: John Wiley And Sons Ltd
- ▶ Andreß, H.-J. & H. Lohmann (eds) (2008) *The Working Poor in Europe: Employment, Poverty and Globalization*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited
- ▶ Arber, S. & C. Attias-Donfut (eds) (2000) *The Myth of Generational Conflict: The family and state in ageing societies*, London: Routledge
- ▶ Armingeon, K. & G. Bonoli (eds) (2006) *The Politics of Post-Industrial Welfare States: Adapting post-war social policies to new social risks*, London: Routledge
- ▶ Arza, C. & M. Kohli (eds) (2008) *Pension Reform in Europe: Politics, policies and outcomes*, London: Routledge
- ▶ Baars, J. (2007) "Chronological Time and Chronological Age: Problems of Temporal Diversity" στο J. Baars & H. Vissen (eds) *Aging & Time: Multidisciplinary Perspectives* (σσ. 1-13), New York: Baywood Publishing Company Inc.
- ▶ Baars, J., Dannefer, D., Phillipson, C., & A. Walker (2006) "Introduction: Critical Perspectives in Social Gerontology", στο Baars, J., Dannefer, D., Phillipson, C., & A. Walker (eds) *Aging Globalization and Inequality: The New Critical Gerontology* (σσ. 1-14), New York: Baywood Publishing Company Inc.

- Banks, J., Breeze, E., Lessof, C. & Nazroo, J. (2006) *Retirement, health and relationships of the older population in England: The 2004 English Longitudinal Study of Ageing*, London: The Institute for Fiscal Studies
- Barrow, C. W. (1993) *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press
- Behrendt, C. (2002) "Do Income Surveys Overestimate Poverty in Western Europe? Evidence from a Comparison with Institutional Frameworks" στο M. Hagerty, J. Vogel, J. & V. Moller (eds) *Assessing Quality of Life and Living Conditions to Guide National Policy: The State of the Art* (σσ. 429-440), New York: Kluwer Academic Publishers
- Bender, K. (1998) "The central government-private sector wage differential", *Journal of Economic Surveys*, Vol. 12, No. 2, σσ. 177-220
- Bengtson, V. L, E. O. Burgess & T. M. Parrott (1997) "Theory, Explanation, and a Third Generation of Theoretical Development in Social Gerontology", *Journal of Gerontology* (Series B: Psychological Sciences and Social Sciences), Vol 52, Issue 2, S72-S88
- Biewen, M. & S. Jenkins (2003) "Estimation of Generalized Entropy and Atkinson inequality indices from survey data", *Working Papers of the Institute for Social and Economic Research*, paper 2003-11. Colchester: University of Essex
- Biggs, S., Hendricks, J. & A. Lowenstein (2003) "The need for theory in gerontology: What is theory and why should we care?", στο Biggs, S., Hendricks, J. & A. Lowenstein (eds) *The Need for Theory: Critical Approaches to Social Gerontology* (σσ.1-12), New York: Baywood Publishing Company Inc.
- Binney, E., Linkins, K. & C. L. Estes (2001) "Critical Perspectives on Aging" στο C. L. Estes & Associates (eds) *Social Policy and Aging: A Critical Perspective* (σσ. 23-44), Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Binstock, R. & J. Quadagno (2001) "Aging and Politics" στο R. Binstock & L. George (eds) *Handbook of Aging and the Social Sciences* (σσ. 333-351), San Diego: Academic Press
- Binstock, R. (1997) "The Old-Age Political Lobby in a New Political Era" στο R. Hudson (ed) *The Future of Age-Based Public Policy* (σσ. 56-74), Maryland: The Johns Hopkins University Press
- Blackburn, R. (2002) *Banking on death or investing in life: The history and future of pensions*, London: Verso

- ▶ Blackburn, R. (2006) "The Global Pension Crisis: From Gray Capitalism to Responsible Accumulation", *Politics & Society*, Vol. 34, No. 2, σσ. 135-186
- ▶ Blackburn, R. (2006) *Age Shock: How Finance Is Failing Us*, New York: Verso
- ▶ Blake, D. (2006) *Pension Economics*, Sussex: John Wiley And Sons Ltd
- ▶ Boeri, T. & J. Ours (2008) *The Economics of Imperfect Labor Markets*, New Jersey: Princeton University Press
- ▶ Boeri, T. (2002) "Let social policy models compete and Europe will win", Conference paper που παρουσιάσθηκε στο Kennedy School of Government, Harvard University
- ▶ Boeri, T., Brugiavini, A. & C. Maignan (2001) "Early Retirement: Reasons and Consequences" στο Boeri, T., Borsch-Supan, A., Brugiavini, A., Disney, R., Kapteyn, A., & Peracchi, F. (eds.) *Pensions: More Information, Less Ideology* (σσ. 29-53), Dordrecht: Kluwer Academic Publishers
- ▶ Bonoli, G. & Shinkawa (eds) (2005) *Ageing and Pension Reform Around the World: Evidence from Eleven Countries*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited
- ▶ Bonoli, G. (1999) Globalization, the welfare state, and recommodification, στο W. Bucherl and T. Jansen (eds) *Globalization and Social Governance in Europe and the United States* (σσ. 75-87), Working paper presented at a Round Table organised by The Forward Studies Unit and The Center for Applied Policy Research
- ▶ Bonoli, G. (2004) *The Politics of Pension Reform: Institutions and Policy Change in Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press
- ▶ Bonsang E., Perelman S. & K., Van den Bosch (2005) "Income, Wealth and Consumption Inequality" στο Borsch-Supan A. et al (eds) *Health, Aging and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Aging and Retirement in Europe* (σσ. 325-331), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging
- ▶ Borsch-Supan, A. (2007) *European Welfare State Regimes And Their Generosity Towards the Elderly*, Mannheim: MEA Discussion Paper 128
- ▶ Boyer, R. (2002) *Is there a welfare state crisis? A comparative study of French social policy*, Geneva: International Labour Office (ILO)
- ▶ Brugiavini, A., Croda, E. & F. Mariuzzo (2005) "Labour Force Participation of the Elderly: Unused Capacity?" στο A. Borsch-Supan et al (eds) *Health, Aging*

and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Aging and Retirement in Europe (σσ. 236-240), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)

- Brugiavini, A., Croda, E. Paccagnella, O. Rainato, R. & G. Weber, (2005) “Generated Income Variables in SHARE Release 1”, στο A. Borsch-Supan, & H. Jürges (eds) *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe: Methodology* (σσ. 105-113), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)
- Burris, V. (1987) “The Neo-Marxist Synthesis of Marx and Weber” on Class, στο N. Wiley (ed) *The Marx-Weber Debate* (σσ. 67-90), Newbury Park: Sage Publications,
- Casey, B. & A. Yamada (2002) *Getting older, getting poorer? A study of the earnings, pensions, assets and living arrangements of older people in nine countries*, Paris: OECD Labour Market and Social Policy Papers No. 60
- Chakraborty, A. (2001) *The Concept and Measurement of Group Inequality*, Working Paper No. 315, Trivendrum: Centre for Development Studies
- Chakraborty, A. (2002) *The Rhetoric of Disagreement in Reform Debates*, Working Paper No. 330, Trivendrum: Centre for Development Studies
- Chen, X., Ender, P., Mitchell, M. & C. Wells (2003). *Regression with Stata*, Stata Web Books: <http://www.ats.ucla.edu/stat/stata/webbooks/reg/default.htm>
- Christelis, D. (2007) Imputations in Release 2.0.1: Variable List, <http://www.share-project.org/>
- Christelis, D., T. Jappelli & M. Padula (2005) “Generated Asset Variables in SHARE Release 1”, στο A. Borsch-Supan, & H. Jürges (eds) *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe: Methodology* (σσ. 114-123), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)
- Clark, R., Burkhauser, R., Moon, M., Quinn, J. & Smeeding T. (2007) *The Economics of an Aging Society*, Kundli, India: Blackwell Publishing Ltd
- Collins, C., Estes, C. L., & J. Bradsher (2001) “Inequality and Aging” στο C. L. Estes & Associates (eds) *Social Policy and Aging: A Critical Perspective* (σσ. 137-163), Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Cowell, F. (2008) *Measuring inequality*, Distributional Analysis Research Programme, http://darp.lse.ac.uk/papersDB/Cowell_measuringinequality3.pdf

- ▶ Croda, E. & L. Callegaro (2006) *The Employment and Pensions Module in SHARE Wave 1*, Working Paper No. 42, Venice: University of Venice, Department of Economics
- ▶ Crompton, R. (2004) *Class and Stratification*, Cambridge: Polity Press
- ▶ Dannefer, D, P. Uhlenberg, A. Foner & R. P. Abeles (2005) “On the Shoulders of a Giant: The Legacy of Matilda White Riley for Gerontology”, *Journal of Gerontology*, Vol. 60B, No. 6, S296-S304
- ▶ Dannefer, D. & P. Uhlenberg (1999) “Paths of the Life Course: A Typology” στο V. Bengtson & K. Schaie (eds) *Handbook of Theories of Aging* (σσ. 306-326), New York: Springer Publishing Company Inc.
- ▶ Das, M., Vis, C. & B. Weerman (2005) “Instruments: LMU, CAPI, Drop-Off, and CMS”, στο A. Borsch-Supan et al (eds) *Health, Aging and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Aging and Retirement in Europe* (σσ. 351-352), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)
- ▶ De Luca G. & F. Peracchi, (2005) “Survey Participation in the First Wave of SHARE”, στο A. Borsch-Supan, & H. Jürges (eds) *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe: Methodology* (σσ. 88-101), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)
- ▶ De Luca, G. & O. Lipps (2005) “Fieldwork and Survey Management in SHARE”, στο A. Borsch-Supan, & H. Jürges (eds) *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe: Methodology* (σσ. 75-81), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)
- ▶ Deeg, D. (2007) “Health and Quality of Life” στο H. Mollenkopf & A. Walker (eds) *Quality of Life in Old Age: International and Multi-Disciplinary Perspectives* (σσ. 195-213), Dordrecht: Springer
- ▶ Desai, M (2004) *Marx’s Revenge: The Resurgence of Capitalism and the Death of Statist Socialism*, London: Verso
- ▶ Dewey, M., Avendaño, A., Aro, A. & J. Mackenbach (2007) Documentation of generated variables in SHARE release 2.0.1: Health, <http://www.share-project.org/>
- ▶ Dey, I. (1993) *Qualitative data analysis: A user-friendly guide for social scientists*, London: Routledge

- ▶ Disney, R. (1996) *Can We Afford to Grow Older? A Perspective on the Economics of Aging*, Massachusetts: MIT Press
- ▶ Doughney, J & J. King (2007) "Rhetoric and Reality: Neo-Liberal Ideology and Ageing in Australia, 2003-2050", *Journal of Australian Political Economy*, No 58, σσ. 25-43
- ▶ Dowdy, S., Wearden, S. & D. Chilko (2004) *Statistics For Research*, New Jersey: John Wiley And Sons Ltd
- ▶ Elbers, C., Lanjouw, P., Mistiaen, J. & B. Ozler (2005) *Re-interpreting sub-group inequality decompositions*, The World Bank: Policy Research Working Paper 3687
- ▶ Engelen, E. (2006) "Resocializing Capital: Putting Pension Savings in the Service of "Financial Pluralism"?" *Politics & Society*, Vol. 34, No. 2, σσ. 187-218
- ▶ Esping-Andersen, G (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- ▶ Esping-Andersen, G. (1996) "Welfare States without Work: The Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy," in G. Esping-Andersen (ed) *Welfare States in Transition: National Adaptations in a Global Economy* (σσ. 66-87), Thousand Oaks: Sage Publications
- ▶ Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A. & J. Myles (2001) *A New Welfare Architecture for Europe?*, Report submitted to the Belgian Presidency of the European Union (09/2001)
- ▶ Estes C. L. (2001) "Crisis, the Welfare State, and Aging" στο C. L. Estes & Associates (eds) *Social Policy and Aging: A Critical Perspective* (σσ. 95-117), Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- ▶ Estes C. L. (2001) "Political Economy of Aging: A Theoretical Framework" στο C. L. Estes & Associates (eds) *Social Policy and Aging: A Critical Perspective* (σσ. 1-22), Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- ▶ Estes, C. L. (2004) "Social Security privatization and older women: A feminist political economy perspective", *Journal of Aging Studies*, 18 σσ. 9-26
- ▶ Estes, C. L, S. Biggs & C. Phillipson (2003) *Social Theory, Social Policy and Ageing*, Glasgow: Open University Press
- ▶ Ferguson, J., Lavalette, M. & G. Mooney (2002) *Rethinking Welfare: A Critical Perspective*, London: Sage Publications Ltd

- ▶ Ferrera, M. (2005) “Welfare States and Social Safety Nets in Southern Europe: An Introduction”, στο M. Ferrera (ed) *Welfare State Reform in Southern Europe: Fighting poverty and social exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece* (σσ. 1-23), London: Routledge
- ▶ Fine, B. (1998) *Labour market theory: A constructive reassessment*, London: Routledge
- ▶ Frick, J., Goebel, J., Schechtman, E., Wagner, G. & S. Yitzhaki (2004) *Using Analysis of Gini (ANoGi) for Detecting Whether Two Sub-Samples Represent the Same Universe: The SOEP Experience*, DP No. 1049, Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA)
- ▶ Fry, C. L. (1999) “Anthropological Theories of Age and Aging” στο V. Bengtson & K. Schaie (eds) *Handbook of Theories of Aging* (σσ. 271-286) New York: Springer Publishing Company Inc.
- ▶ Fuchs, V (2002) “The Financial Problems of the Elderly: A Holistic View” στο Altman, S. & D. Shactman, (eds) *Policies for an ageing society* (σσ. 378-389), Maryland: The Johns Hopkins University Press
- ▶ Fukuda, S. & R. Morozumi (2004) “Economic growth under the demographic transition: a theory and some international evidence” στο P. Onofri (ed) *The Economics of an Ageing Population* (σσ. 3-34), Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited
- ▶ Gabriel, Z. & A. Bowling (2004) “Quality of life in old age from the perspectives of older people” στο A. Walker & C Hagan Hennessy (eds) *Growing Older: Quality of life in old age*, (σσ. 14-34), London: Open University Press
- ▶ Galasso, V. (2002) “Social Security: A Financial Appraisal for the Median Voter”, *Social Security Bulletin*, Vol. 64, No. 2, σσ. 57-65
- ▶ Gee, E. (2002) "Misconceptions and Misapprehensions about Population Aging", *International Journal of Epidemiology*, 31, σσ. 750-753
- ▶ Ghilarducci, T. (2008) *When I'm Sixty-Four: The Plot against Pensions and the Plan to Save Them*, New Jersey: Princeton University Press
- ▶ Gilbert, N. (2002) *Transformation of the Welfare State: The Silent Surrender of Public Responsibility*, New York: Oxford University Press
- ▶ Glyn, A. (2006) *Capitalism Unleashed: Finance, Globalization and Welfare*, New York: Oxford University Press

- ▶ Goodin, R., Headey, B., Muffels, R. & H. Dirven (1999) *The Real Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press
- ▶ Gorard, S. & C. Taylor (2004) *Combining Methods in Educational and Social Research*, New York: Open University Press
- ▶ Gould, W. (2000) "Interpreting logistic regression in all its forms", *Stata Technical Bulletin*, STB- 53, σσ. 19-29
- ▶ Gubrium, J. F. & J. A. Holstein (1999) "Constructionist Perspectives on Aging" στο V. Bengtson & K. Schaie (eds) *Handbook of Theories of Aging* (σσ. 287-305), New York: Springer Publishing Company Inc.
- ▶ Hagestad, G. O. & D. Dannefer (2001) "Concepts and Theories of Aging: Beyond Microfication in Social Science Approaches" στο R. Binstock & L. George (eds) *Handbook of Aging and the Social Sciences* (σσ. 3-21) San Diego: Academic Press
- ▶ Hendricks, J. & A. Achenbaum (1999) "Historical Development of Theories of Aging" στο V. Bengtson & K. Schaie (eds) *Handbook of Theories of Aging* (σσ. 21-39) New York: Springer Publishing Company Inc.
- ▶ Heshmati, A. (2004) Inequalities and their measurement, DP No. 1219, Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA)
- ▶ Hicks, P. (2001) "Public Support for Retirement Income Reform", *OECD Labour Market and Social Policy*, Occasional Papers, No. 55, OECD Publishing
- ▶ Hofmann, R. (1995) "Eight Questions About Qualitative And Quantitative Research", The University of Georgia: Qualitative Interest Group (QUIG) Conference Proceedings
- ▶ Holstein J. A & J. F. Gubrium (1994) "Phenomenology, Ethnomethodology and Interpretive Practice" στο N. Denzin & Y. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research* (σσ. 262-272) Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- ▶ Huber, B. J. (1988) "Social Structures and Human Lives" στο M. W. Riley (ed) *Social Structures & Human Lives* (σσ. 346-368), Beverly Hills: Sage Publications Inc.
- ▶ Ihori, T. & T. Tachibanaki (eds) (2002) *Social Security Reform in Advanced Countries: Evaluating pension finance*, London: Routledge
- ▶ Jackson, W. A. (1998) *The Political Economy of Population Ageing*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited

- ▶ Jaffe, D. & E. Miller 1994 (1994) “Problematizing Meaning” στο J. F. Gubrium & A. Sankar (eds) *Qualitative methods in aging research*, (σσ. 51-64), Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- ▶ Jann, B. (2007) "ANOGL: Stata module to generate Analysis of Gini", Statistical Software Components S456730, Boston College Department of Economics
- ▶ Jenkins, S. P. & M. Biewen (2005). "SVYGEI_SVYATK: Stata module to derive the sampling variances of Generalized Entropy and Atkinson inequality indices when estimated from complex survey data", Statistical Software Components S453601, Boston College Department of Economics
- ▶ Jenkins, S. P. (2006) "SVYLORENZ: Stata module to derive distribution-free variance estimates from complex survey data, of quantile group shares of a total, cumulative quantile group shares," Statistical Software Components S456602, Boston College Department of Economics
- ▶ Jolliffe, D. & A. Semykina (1999) “Robust Standard Errors for the Foster-Greer-Thorbecke Class of Poverty Indices: SEPOV”, *Stata Technical Bulletin*, STB-51 σσ. 34-36
- ▶ Juster, T. (2001) *Preparing for an Aging World: The Case for Cross-National Research*, Washington: National Academy Press
- ▶ Kalton, G. & D. Anderson (1989) “Sampling Rare Populations” στο M. Lawton & A. Herzog (eds) *Special Research Methods for Gerontology* (σσ. 7-30), New York: Baywood Publishing Company Inc.
- ▶ Kalwij, A. & A. Van Soest (2005) “Item Non-Response and Alternative Imputation Procedures”, στο A. Borsch-Supan, & H. Jürges (eds) *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe: Methodology* (σσ. 128-137), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)
- ▶ Kanbur, R. (2006) “The policy significance of inequality decomposition”, *Journal of Economic Inequality*, Vol. 4, Issue 3, σσ. 367-374
- ▶ Kelly, S. (2006) “Wealth Inequality: Lifetime and Cross-Sectional Views” στο J. Creedy & G. Kalb (eds) *Dynamics of Inequality and Poverty* (σσ. 123-139), Volume 13 of Research on Economic Inequality, Oxford: Elsevier JAI Press
- ▶ Kemperman, M. & A. Borsch-Supan & (2005) “The SHARE Development Process”, στο A. Borsch-Supan, & H. Jürges (eds) *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe: Methodology* (σσ. 7-11), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)

- Kerbo, H.R. (2000) *Social stratification and inequality: Class conflict in historical, comparative, and global perspective*, 4th edition , Boston: McGraw-Hill
- Kerbo, H.R. (2006) *Social stratification and inequality: Class conflict in historical, comparative, and global perspective*, 6th edition, Boston: McGraw-Hill
- Klevmarken, A. (2007) A short guide to the sampling weights of SHARE wave 1, release 2, <http://www.share-project.org/>
- Klevmarken, A., Hesselius, P. & B. Swensson (2005) “The SHARE Sampling Procedures and Calibrated Designs Weights”, στο A. Borsch-Supan, & H. Jurges (eds) *The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe: Methodology* (σσ. 28-37), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)
- Lambert, P. & Decoster, A. (2004) “The Gini coefficient reveals more”, *Metron - International Journal of Statistics*, Vol. LXIII, No. 3, pp. σσ. 373-400
- Lindbeck, A. & D. Snower (2002) The Insider-Outsider Theory: A Survey, DP No. 534, Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA)
- Litchfield, J. (1999) “Inequality: Methods and Tools”, World Bank PovertyNet website: <http://www.worldbank.org/poverty>
- Long, J. S. & J. Freese (2001) *Regression Models for Categorical Dependent Variables using Stata*, Texas: Stata Press
- Lucifora, C. & D. Meurs (2004) The Public Sector Pay Gap in France, Great Britain and Italy, DP No. 1041, Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA)
- Lundberg, O & E. Lahelma (2001) “Nordic health inequalities in the European context” στο M. Kautto, J., Fritzell, B., Hvinden, J. Kvist & H. Uusitalo (eds) *Nordic Welfare States in the European Context* (σσ. 35-54), London: Routledge
- Lyberaki A. & P. Tinios (2005) “Poverty and Social Exclusion: A New Approach to an Old Issue” στο A. Borsch-Supan et al (eds) *Health, Aging and Retirement in Europe: First Results from the Survey of Health, Aging and Retirement in Europe* (σσ. 302-309), Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA)
- Lyberaki A. & P. Tinios (2008) “Poverty and Persistent Poverty: Adding Dynamics to Familiar Findings“ in A. Borsch-Supan et al. (eds) *Health, Ageing and Retirements in Europe (2004-2007): Starting the Longitudinal Dimension* (σσ. 276-282), Mannheim: MEA Publication

- ▶ Lyberaki, A & E. Tsakalotos (2002) “Reforming the Economy without Society: Social and Institutional Constraints to Economic Reform in post-1974 Greece”, *New Political Economy*, Vol. 7, No. 1, σσ. 93-114
- ▶ Lynch, J. (2006) *Age in the Welfare State: The Origins of Social Spending on Pensioners, Workers and Children*, Cambridge: Cambridge University Press
- ▶ Marier, P. (2008) *Pension Politics: Consensus and social conflict in ageing societies*, London: Routledge
- ▶ Martin, E. & Torres, R. (2004) *Savage state: Welfare capitalism and inequality*, New York: Rowman & Littlefield Publishing Group
- ▶ Matsaganis, M (2000) “Social assistance in Southern Europe: the case of Greece revisited”, *Journal of European Social Policy*, Vol. 10, σσ. 68-80
- ▶ McDaniel, S. (2007) “Pensions, Privilege and Poverty: Another “Take” on Intergenerational Equity” στο A. Veron, J., Pennec, S., & J. Ligari (eds) (2007) *Ages, Generations and the Social Contract: The Demographic Challenges Facing the Welfare State* (301-321), Dordrecht: Springer
- ▶ McGovern, P., Hill, S., Mills, C. & M. White (2007) *Market, Class, and Employment*, Oxford: Oxford University Press
- ▶ Meijer, E. Zammaro, G. & M. Fernandes (2008) “Overview of available aging data sets” in A. Borsch-Supan et al. (eds) *Health, Ageing and Retirements in Europe (2004-2007): Starting the Longitudinal Dimension* (σσ. 24-29), Mannheim: MEA Publication
- ▶ Meyer, M. (2005) “Decreasing Welfare, Increasing Old Age Inequality: Whose Responsibility Is It?” στο R. Hudson (ed) *The New Politics of Old Age Policy* (σσ. 65-89), Maryland: The Johns Hopkins University Press
- ▶ Miles, M & A. Huberman (1994) *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- ▶ Mills, J., Bonner, A. & Francis, K. (2006) “The Development of Constructivist Grounded Theory” στο *International Journal of Qualitative Methods* 5 (1) March 2006
- ▶ Mjoset, L. & T. Clausen (2007) “An Introduction to the Comparison of Capitalisms”, στο Mjoset, L. & T. Clausen (eds) *Comparative Social Research: Capitalisms Compared*, Volume 24, σσ. 1-17
- ▶ Moene, K.O. & Wallerstein, M. (1998) “Redistribution of assets versus redistribution of income” στο S. Bowles & H. Gintis (eds) *Recasting*

egalitarianism: New Rules for Communities, States and Markets (σσ. 229-243), London: Verso

- Morgan, M. & S. Kunkel (2007) *Aging, Society, and The Life Course*, New York: Springer Publishing Company
- Morris, R. & F. Caro (1997) "The Young Old, Productive Aging, and Public Policy" στο R. Hudson (ed) *The Future of Age-Based Public Policy* (σσ. 91-103), Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Myles, J. (1997) "Neither Rights Nor Contracts: The New Means Testing in US Aging Policy" στο R. Hudson (ed) *The Future of Age-Based Public Policy* (σσ. 46-55), Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Mylonas, P. & C. Maisonneuve (1999) *The problems and prospects faced by pay-as-you-go pension system: A case study of Greece*, Economic Department Working Paper No. 215, Paris: OECD
- Neill, J. (2007) "Research Methods: Qualitative versus Quantitative Research", <http://wilderdom.com/research/QualitativeVersusQuantitativeResearch.html>
- Nektarios, M. (2009) "The European Social Pension: A Theoretical Exercise", *European Papers on the New Welfare: Towards a New Welfare*, Paper No. 11, σσ. 8-14
- Ney, S. (2003) "The rediscovery of politics: Democracy and structural pension reform in continental Europe" στο Holzmann, R., Orenstein, M. & Rutkowski, M (eds) *Pension reform in Europe: Process and progress* (σσ. 79-110), Washington: The World Bank
- Nyce, S. A. & S. J. Schieber (2005) *The Economic Implications of Aging Societies: The Costs of Living Happily Ever After*, New York: Cambridge University Press
- Papapetrou, E. (2006) "The Public-Private Sector Pay Differential in Greece", *Public Finance Review*, Vol. 34, No. 4, σσ. 450-473
- Papatheodorou, C. (2000) *Decomposing inequality by population subgroups in Greece: Results and policy implications*, LSE Discussion Paper: Distributional Analysis Research Programme No. 49
- Park, H. M. (2003) "Categorical Dependent Variable Models using SAS, STATA, LIMDEP, and SPSS", Technical Working Paper, The Indiana University Information Technology Services (UITs), Center for Statistical and Mathematical Computing, <http://www.indiana.edu/~statmath/stat/all/cat/2003/CDVMs.html>

- ▶ Pellow, D., Harrington, C. & C. L. Estes (2001) "The Medical-Industrial Complex and the Aging Enterprise" στο C. L. Estes & Associates (eds) *Social Policy and Aging: A Critical Perspective* (σσ. 165-185), Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- ▶ Petmesidou, M. (1991) "Statism, Social Policy and the Middle Classes in Greece", *Journal of European Social Policy*, Vol. 1, No. 1, σσ. 31-48
- ▶ Philalithis A., Koukoulis, S. & I. Vlachonikolis (2002) "Socio-demographic factors and self-reported functional status: the significance of social support", *BMC Health Services Research*, 2:20
- ▶ Phillipson, C. & S. Biggs (1999) "Population Ageing: Critical gerontology and the sociological tradition", στο *Education and Ageing*, Vol. 14, No 2, σσ. 159-171
- ▶ Phillipson, C. (1998) *Reconstructing Old Age: New Agendas in Social Theory and Practice*, London: Sage Publications Ltd
- ▶ Piore, M. (1983) "Labor Market Segmentation: To What Paradigm Does It Belong?", *The American Economic Review*, Vol. 73, No. 2, σσ. 249-253
- ▶ Pollock, P. H. (2006) *A Stata Companion to Political Analysis*, Washington: CQ Press
- ▶ Powell, J. & L. Powell (2001) "Theorising Social Gerontology: The Case Of Social Philosophies Of Age", *The Internet Journal of Internal Medicine*, Vol. 2 No 1
- ▶ Quadagno, J. & J. Reid (1999) "The Political Economy Perspective in Aging" στο V. Bengtson & K. Schaie (eds) *Handbook of Theories of Aging* (σσ. 344-358), New York: Springer Publishing Company Inc.
- ▶ Rabe-Hesketh, S. & B. Everitt (2004) *A Handbook of Statistical Analyses using Stata*, Florida: CRC Press LLC
- ▶ Ravallion, M. (2005) "Can Qualitative Methods Help Quantitative Poverty Measurement?" στο Kanbur, R. (ed) *Q-Squared - Qualitative and Quantitative Poverty Appraisal: Complementarities, Tensions and the Way Forward* (σσ. 37-42), Toronto: Centre for International Studies
- ▶ Riley, M. W., A. Foner & J. W. Riley Jr. (1999) "The Aging and Society Paradigm" στο V. Bengtson & K. Schaie (eds) *Handbook of Theories of Aging* (σσ. 327-343). New York: Springer Publishing Company Inc.
- ▶ Salazar, L., Crosby, R. & R. DiClemente (2006) Qualitative research strategies and methods for health promotion, στο R., Crosby, R. DiClemente & L. Salazar

(eds) *Research Methods in Health Promotion* (σσ. 150-198), San Francisco: Jossey-Bass

- Salvatore, D. & D. Reagle (2002) *Statistics and econometrics*, New York: McGraw-Hill
- Sandelowski, M (2000) "Focus on Research Methods: Combining Qualitative and Quantitative Sampling, Data Collection, and Analysis Techniques in Mixed-Method Studies", *Research in Nursing & Health*, 23, σσ. 246–255
- Sapir, A. (2005) "Globalization and the reform of European social models", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 44, No. 2, σσ. 369-390
- Sayer, A. (1992) *Method In Social Science*, London: Routledge
- Sayer, A. (2005) *The Moral Significance of Class*, New York: Cambridge University Press
- Sayer, D. (1991) *Capitalism and Modernity: An excursus on Marx and Weber*, London: Routledge
- Silverman, D. (1995) *Interpreting Qualitative Data*, London: Sage Publications Ltd
- Smith, T. (2008) "Towards a Systematic Dialectic of Globalization", στο B. Ollman & T. Smith (eds) *Dialectics for the New Century* σσ. 179-198, New York: Palgrave Macmillan
- Stata Press (2003) *Survey Data, Release 8*, Texas: Stata Press
- Stata Press (2004) *Base Reference Manual, Release 8 & 9*, Texas: Stata Press
- Strauss, A. & Corbin, J. (1994) "Grounded Theory Methodology: An Overview" στο N. Denzin & Y. Lincoln (eds) *Handbook of Qualitative Research* (σσ. 273-285) Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Stuck, S. (2007) A Short Guide to SHARE release 2.0.1, <http://www.share-project.org/>
- Subramanian, S. (2004) *Indicators of Inequality and Poverty*, Research Paper No. 25, United Nations University - World Institute for Development Economic Research (UNU - WIDER)
- Svallfors, S. & P. Taylor-Gooby (eds) (1999) *The End of the Welfare State? Responses to state retrenchment*, London: Routledge
- Tarling, R. (2009) *Statistical Modelling for Social Researchers: Principles and practice*, London: Routledge

- ▶ Tausch, A. (2005) *World Bank Pension reforms and development patterns in the world system and in the "Wider Europe". A 109 country investigation based on 33 indicators of economic growth, and human, social and ecologic*, MPRA Paper 262, Munich: University Library of Munich
- ▶ Taylor-Gooby, P. (2001) "The silver age of the welfare state: Perspectives on resilience", *Journal of Social Policy*, Vol. 31, Issue 04, σσ. 597-621
- ▶ Tsakoglou, P., Mitrakos, T. & C. Heady (2001) "The Distributional Impact of Social Transfers in the European Union: Evidence from the ECHP", *Fiscal Studies*, 22, σσ. 547-565
- ▶ Ulysse, P. (1997) *Population Aging: An Overview of the Past Thirty Years*, Ottawa: Canada's Health Division of Aging and Seniors
- ▶ Vandenbroucke, F (1998) *Globalisation, Inequality & Social Democracy*, London: The Institute for Public Policy Research (IPPR)
- ▶ Verropoulou, G. & C. Tsimbos. (2008) "Socio-economic position and health inequalities in Mediterranean countries: an exploratory analysis using SHARE data", Παρουσίαση μελέτης στο *European Population Conference*, Βαρκελώνη: European Association of Population Studies
- ▶ Victor, C. (2005) *The Social Context of Ageing: A Textbook of Gerontology*, London: Routledge
- ▶ Walker, A (2005a) "Quality of life in old age in Europe" στο A. Walker (ed) *Growing Older: Growing Older in Europe* (σσ. 1-29), London: Open University Press
- ▶ Walker, A. (1981) "Towards a Political Economy of Old Age", *Ageing and Society*, Vol. 1, No. 1, σσ. 73-94, (επανεκδόθηκε on-line το 2005: <http://journals.cambridge.org>)
- ▶ Walker, A. (2005b) "Towards an International Political Economy of Ageing", *Ageing and Society*, Vol. 25, σσ. 815-839
- ▶ Wise, A. (ed) (2004) *Perspectives on the Economics of Aging* (A National Bureau of Economic Research Conference Report), Chicago: The University of Chicago Press
- ▶ Wren, A. (2001) "The challenge of de-industrialisation: Divergent ideological responses to welfare state reform", στο B. Ebbinghaus & P. Manow (eds) *Comparing Welfare Capitalism: Social policy and political economy in Europe, Japan and the USA* (σσ. 239-269), London: Routledge

- Wright, E. O. (2005) *Approaches to class analysis*, Cambridge: Cambridge University Press
- Wright, E.O. (1994) *Interrogating inequality*, New York: Verso
- Wright, E.O. (2006) “Two redistributive proposals - universal basic income and stakeholder grants”, *Focus*, Vol. 24, No. 2, σσ. 5-7
- Xu, K (2004) How Has the Literature on Gini’s Index Evolved in the Past 80 Years?, Survey paper, Halifax: Dalhousie University, Department of Economics
- Yee, J. & D. Niemeier (1996) “Advantages and Disadvantages: Longitudinal vs. Repeated Cross-Section surveys”, Project Battelle 94-16, FHWA, HPM-40

Ελληνική βιβλιογραφία και αρθρογραφία

- Γκάλμπραϊθ, Τζ. Κ. (2001) *Μια σφαιρική άποψη για την οικονομία: Μια κριτική εξίστωση*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Κετσετζοπούλου, Μ. (2006) “Αγορά εργασίας και φτώχεια”, στο *Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές ανισότητες* (σσ. 59-67), Αθήνα: ΕΚΚΕ-Ινστιτούτο Κοινωνικής πολιτικής
- Κικίλιας, Η. (2007) Απασχόληση και ανεργία στην Ελλάδα 2000-2005: Οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική αναδιάρθρωση, Επίκαιρα Θέματα 1/2007 ΕΚΚΕ-Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής
- Κουζής, Γ. (2005) Για το ζήτημα της άρσης της «μονιμότητας» στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, Περιοδικό Ενημέρωση ΙΝΕ, 10/2005, σσ. 18-22
- Κρητικίδης, Γ. (2006) Η απασχόληση των 50-64 ετών, Περιοδικό Ενημέρωση ΙΝΕ, 8/2006, σσ. 4-27
- Λαμπρινίδης, Μ & Θ. Πάκος (1990) “Η Δημοσιονομική Κρίση στην Ελλάδα”, στον τόμο *Οι Λειτουργίες του Κράτους σε Περίοδο Κρίσης: Θεωρία και Ελληνική Εμπειρία* (σσ. 175-193), Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα
- Λαμπρινίδης, Μ (1984) “Η Θεωρία του Εκλογικού - Οικονομικού Κύκλου: Παρουσίαση και Κριτική”, *Περιοδικό Σπουδαί*, 1-3/1984, σσ. 184-215
- Λυμπεράκη Α. (1990) “Στον αστερισμό της ευελιξίας: μεταφορντικά συστήματα βιομηχανικής οργάνωσης και ευέλικτη εξειδίκευση”, *Θέσεις*, No 32
- Λυμπεράκη, Α. & Α. Μουρίκη (1996): *Η Αθόρυβη Επανάσταση: ευέλικτα συστήματα παραγωγής και εργασίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg

- Λυμπεράκη, Α. & Πλ. Τήνιος (2007) “Οι φτωχοί πληρώνουν την διαιώνιση των ανισοτήτων: Αναποτελεσματικότητα και απαξίωση του κοινωνικού κράτους”, *Ανισότητες και Διακρίσεις στην Κοινωνική Πολιτική*, Ηλεκτρονική διάθεση: ΟΠΕΚ Επίκαιρη Αρθρογραφία
- Λυμπεράκη, Α. & Πλ. Τήνιος (2002) *Εργασία και Συνοχή: τα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση και την Κοινωνική Ενταξη*, Αθήνα, Παπαζήση
- Λυμπεράκη, Α. (1998) “Το αίτημα της πλήρους απασχόλησης ανάμεσα στο χτες και στο αύριο”, εισαγωγή στο *Με στόχο ξανά την πλήρη απασχόληση, Διακήρυξη οικονομολόγων για την άρνηση της μονόδρομης σκέψης* (σσ.11-88), Αθήνα: Πόλις
- Λυμπεράκη, Α. (2000) “Μύθοι και ψύχραιμες στάσεις στην συζήτηση για παγκοσμιοποίηση”, *Περιοδικό Κοινωνία Πολιτών*, Τεύχος 4
- Λυμπεράκη, Α. (2005) “Η ελληνική ψηφίδα (ΕΣΔΑ) στο ευρωπαϊκό μωσαϊκό: εργαλείο παρέμβασης ή αυτόματος πιλότος”, στο Γ. Κουζής & Μ. Καραμεσίνη (επιμ) *Πολιτική απασχόλησης: Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής* σσ. 121-172, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg
- Λυμπεράκη, Α. (2008) “Ευελιξία και προκατάληψη: Μικρό οδοιπορικό στα διλήμματα της εργασίας στον καιρό της παγκοσμιοποίησης”, στο Λυμπεράκη, Α. & Γ. Δενδρινός (επιμ) *Ενέλικτη Εργασία: Νέες Μορφές και Ποιότητα Απασχόλησης*, (σσ. 11-33), Αθήνα: Εκδόσεις Κέρκυρα
- Μητράκος, Θ & Θ. Γεωργιάδης (2006) *Αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του ελληνικού συστήματος κοινωνικής αλληλεγγύης: Πρόσφατες εξελίξεις*, Παρουσίαση μελέτης Ινστιτούτου Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών, 12/2006
- Μουρίκη, Α. (2006) “Εμφυλες διαστάσεις της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού”, στο *Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές ανισότητες* (σσ. 233-239), Αθήνα: ΕΚΚΕ-Ινστιτούτο Κοινωνικής πολιτικής
- Πετρόγλου, Α. (2001) “Γήρανση και η Ελληνική Κοινωνία: Γήρανση, Κοινωνική Προστασία και Αλληλεγγύη Γενεών” στο Κικίλιας, Η., Μπάγκαβος, Χ., Τήνιος, Πλ. & Μ. Χλέτσος, *Δημογραφική γήρανση, αγορά εργασίας και κοινωνική προστασία* (σσ. 347-359), Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας
- Πουλαντζάς, Ν. (1985α) *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Τόμος Α, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο
- Πουλαντζάς, Ν. (1985β) *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Τόμος Β, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο

- Πουλαντζάς, Ν. (1990) *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο
- Ρίτσαρντσον, Σ. Κ. & Α. Βασιλαίνας (1999) *Εισαγωγή στη Στατιστική Επιστήμη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος
- Ρίτσαρντσον, Σ. Κ. & Α. Βασιλαίνας (1999) *Στοιχεία Επαγωγικής Στατιστικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος
- Ρομπόλης, Σ. (1991) *Κοινωνική ασφάλιση: Η διαρκής κρίση και οι προοπτικές*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρατηρητής
- Ρουπακιώτης, Χ. (1990) *Η κρίση της κοινωνικής ασφάλισης*, Αθήνα: Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή
- Σακελλαρόπουλος, Θ. & Χ. Οικονόμου (2006) “Εθνικές προτεραιότητες και ευρωπαϊκές προκλήσεις στη μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής προστασίας και απασχόλησης στην Ελλάδα, 1980-2004”, *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 1 (1), σσ. 5-36
- Σακέλλης, Ι. (2006) “Η κοινωνική πολιτική σε δράση: Καταπολεμώντας τη φτώχεια και τις ανισότητες στην Ελλάδα”, στο *Φτώχεια, Αποκλεισμός και Κοινωνικές ανισότητες* (σσ. 23-27), Αθήνα: ΕΚΚΕ-Ινστιτούτο Κοινωνικής πολιτικής
- Τήνιος, Πλ. & Α. Borsch-Supan (2002) “Το Ελληνικό Σύστημα Συντάξεων: Στρατηγικό πλαίσιο για την ασφαλιστική μεταρρύθμιση”, στο Bryant, C., Γκαργκάνας, Ν. & Γ.Σ.. Ταβλός (επιμ), *Οικονομικές επιδόσεις και προοπτικές της Ελλάδος* (σσ. 435-532) Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος και Brookings Institution
- Τήνιος, Πλ. (1999) “Μεταρρύθμιση Τώρα!”, *Περιοδικό Κοινωνία Πολιτών*, Τεύχος 1
- Τήνιος, Πλ. (2001) “Ίσως η ασφαλιστική μεταρρύθμιση; Η θεωρία του “παράθυρου ευκαιρίας.” στο *συγχρό Ι*, Ηράκλειο: ΟΠΕΚ
- Τήνιος, Πλ. (2001) *Κοινωνία, Οικονομία, Συντάξεις: Κρυμμένος Θησαυρός*; Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Τήνιος, Πλ. (2003) *Ανάπτυξη με Αλληλεγγύη: Ένα πλαίσιο για τις συντάξεις του νέου αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Τήνιος, Πλ. (2008) “Νέα γενιά και ασφαλιστικό”, *Forum Αγορά Ιδεών*, Ειδική ετήσια έκδοση: Η Ελλάδα το 2008, σσ. 93-94
- Τραγάκη, Α. & R. Loufir (2001) “Σχετικά βιοτικά επίπεδα εργαζομένων και συνταξιούχων” στο Κικίλιας, Η., Μπάγκας, Χ., Τήνιος, Πλ. & Μ. Χλέτσος,

Δημογραφική γήρανση, αγορά εργασίας και κοινωνική προστασία (σσ. 207-222), Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας

- ▶ Υφαντόπουλος, Ι. (2001) “Η αποτελεσματικότητα του κράτους πρόνοιας για την καταπολέμηση της φτώχειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση” στο Κικίλιας, Η., Μπάγκαβος, Χ., Τήνιος, Πλ. & Μ. Χλέτσος, *Δημογραφική γήρανση, αγορά εργασίας και κοινωνική προστασία* (σσ. 311-328), Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας
- ▶ Χλέτσος, Μ. (2001) “Πολιτικές απασχόλησης σε συνθήκες δημογραφικής γήρανσης: Η περίπτωση της Ελλάδας” στο Κικίλιας, Η., Μπάγκαβος, Χ., Τήνιος, Πλ. & Μ. Χλέτσος, *Δημογραφική γήρανση, αγορά εργασίας και κοινωνική προστασία* (σσ. 329-345), Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας

Επίσημα Κείμενα και Πηγές Στοιχείων

- ▶ Commission of the European Communities (2000) *Social Policy Agenda*, Brussels: European Communities
- ▶ Commission of the European Communities (2006) *Synthesis Report on Adequate and Sustainable Pensions* και *Annex to Synthesis Report on Adequate and Sustainable Pensions: Country summaries* Luxembourg: Publications Office
- ▶ Commission of the European Communities (2006b) *The demographic future of Europe: From challenge to opportunity*, Brussels: European Communities
- ▶ Commission of the European Communities (2007a) Green Paper “Confronting demographic change: a new solidarity between the generations”, Brussels: European Communities
- ▶ Commission of the European Communities (2007b) “Europe’s demographic future: Facts and figures”, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- ▶ Council of the European Union & European Commission (2003) *Joint Report on Adequate and Sustainable Pensions*, Luxembourg: Publications Office
- ▶ Council of the European Union (2006) *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion* και *Technical Annex to the draft Joint Report on Social Protection and Social Inclusion*, Brussels: European Communities
- ▶ Europa Press Release (2006) “Five ways to defuse the demographic time bomb”, RAPID: IP/06/1359, Brussels: 12/10/2006

- ▶ European Commission (1995) *The demographic situation in the European Union*, Luxembourg: Publications Office
- ▶ European Commission (2002) *Joint Report on Social Inclusion*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- ▶ European Commission (2007) *Towards Common Principles of Flexicurity: More and better jobs through flexibility and security*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- ▶ European Commission (2008) *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- ▶ European Communities (2003) “Averting the pensions crisis”, *Social Agenda: The European Commission’s magazine on employment and social affairs*., Issue 5/2003, Brussels: European Commission’s Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities
- ▶ European Communities (2005) “A Europe for all ages”, *Social Agenda: The European Commission’s magazine on employment and social affairs*., Issue 11/2005, Brussels: European Commission’s Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities
- ▶ European Expert Group on Flexicurity (2007a) *Flexicurity Pathways: Turning hurdles into stepping stones*, Brussels: DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities
- ▶ European Expert Group on Flexicurity (2007b) *Flexicurity Practices*, Brussels: DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities
- ▶ Eurostat (2004) *Living Conditions in Europe*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- ▶ Eurostat (2008a) “Social protection in the European Union”, *Statistics in Focus*, Issue 46/2008
- ▶ Eurostat (2008b) “Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies”, *Statistics in Focus*, Issue 72/2008
- ▶ OECD (1998) *Maintaining prosperity in an ageing society*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development
- ▶ OECD (1999) *Tables and Figures on Ageing*, Paris: <http://www.oecd.org>
- ▶ OECD (2005a) *Pensions at a glance: Public policies across OECD countries*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development

- ▶ OECD (2005b) *Employment Outlook*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development
- ▶ OECD (2005c) “The Active Social Policy Agenda”, *Background document of OECD meeting on Extending Opportunities: How Active Social Policy Can Benefit Us All*, Paris: OECD 3/2005
- ▶ OECD (2005d) *Ageing and pension system reform: Implications for financial markets and economic policies*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development
- ▶ OECD (2006) *Ageing and Employment Policies: Live Longer, Work Longer*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development
- ▶ OECD (2007) *Employment Outlook*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development
- ▶ OECD (2007) *Pensions at a glance: Public policies across OECD countries*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development
- ▶ Social Security Administration (2006) *Social Security Programs Throughout the World: Europe*, No. 13-11801, Washington: SSA Publication
- ▶ United Nations (2001) *Human Development Report 2001*, New York: Oxford University Press
- ▶ United Nations Economic Commission for Europe (2005) “Towards a new European model of a reformed welfare state: An alternative to the United States model”, *Economic Survey of Europe*, 2005, No. 1, pp. 105-114
- ▶ United Nations Statistics Division (2005) *Household Sample Surveys in Developing and Transition Countries*, Studies in Methods, Series F, No. 96 New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs
- ▶ WHO (2002) *Active ageing: A policy framework*, Geneva: World Health Organization
- ▶ World Bank (1994) *Averting the Old Age Crisis*, New York: Oxford University Press
- ▶ World Bank (2005) *World Development Report 2006: Equity and Development*, New York: Oxford University Press
- ▶ World Bank Institute (2005) *Poverty Manual*, [Electronic Version: <http://go.worldbank.org/UVD0DBDGC0>], The World Bank Group

Βάση πρωτογενών δεδομένων της SHARE:

- ◆ Generic Modules: Demographics, Children, Physical Health, Mental Health, Employment & Pensions, Financial Transfers, Household Income, Consumption, Assets, Expectations
- ◆ Generated Variables: Health (Physical, Mental), Imputations (Income, Net Income, Wealth)

<http://cdata8.uvt.nl/sharedatadissemination/users/login>

Βάση δευτερογενών δεδομένων της Eurostat:

- ◆ Population projections (baseline variant) 2004-2050
- ◆ Population and social conditions - Population
- ◆ Population and social conditions - Living conditions and welfare
- ◆ Population and social conditions – Labour market

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal>

